

BIBLIOTECA
Centrul de Lingvistică
Istorie Literară și Folclor.

11-14783

Colecția

DICȚIONAR

7

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMISTRĂCEL STELIAN

Pînă-n pînzele albe: expresii românești /
Stelian Dumistrăcel. Iași: Institutul European, 2001
536 p. : 20 cm (Dicționar)

Bibliogr.

ISBN 973-586-175-5

821.135.1 84

© Institutul European Iași, 2001

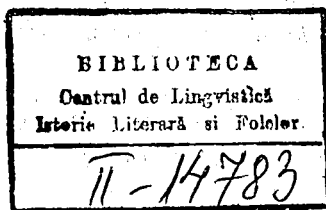
ISBN: 973-586-175-5   PRINTED IN ROMANIA

STELIAN DUMISTRĂCEL

PÎNĂ-N PÎNZELE ALBE
EXPRESII ROMÂNEȘTI

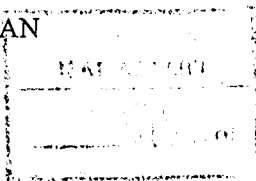
Biografii - motivații

Ediția a II-a, revăzută și augmentată

INSTITUTUL EUROPEAN

2001

De același autor:

Volume:

Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978 (Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române)

Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980

Lupta în jurul literei â și demnitatea Academiei Române. Imperativele integrării culturale a tuturor românilor; autoeditare, Iași, 1993

Sate dispărute - sate amenințate; Editura Institutul European, Iași, 1995 (Premiul pentru cercetare științifică al revistei „Cronica”)

Expresii românești. Biografii - motivații; Editura Institutul European, Iași, 1997 (ediția I)

În colaborare:

Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina; vol. introductiv, *Date despre localități și informatori*, și vol. I de hărți; Editura Academiei Române, București, 1987; vol. II, Editura Academiei Române, Iași, 1997

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale; Editura Academiei Române, Iași; vol. I, partea 1, 1993; partea a 2-a, 1995

Ancheta dialectală ca formă de comunicare; Editura Academiei Române, Iași, 1997

Colaborator la *Dicționarul limbii române* (serie nouă) al Academiei Române, t. X, Litera S, fasc. 2 (1987), 3 (1990), 4 (1992), la *Atlas Linguarum Europae* și la *Atlas Linguistique Roman*

Ediții:

Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*; Editura „Știința”, Chișinău, 1994 (în colaborare)

FILIALA IAȘI

INV.

25538

PREFAȚĂ

La ediția întâi

Apariția unui dicționar cuprinzând material consacrat ilustrării drumului spre imagine al unor variate asociații de cuvinte ale limbii române impune, în afara obișnuitelor explicații de factură tehnică, și câteva precizări de optică și de intenționalitate.

1. Termenul *expresie* este folosit (nu doar) în titlul dicționarului de față cu una dintre cele mai elastice accepțiuni ale cuvîntului francezesc *expression*; cităm, după Robert, *Dictionnaire*: „manière de s'exprimer, forme de langage (mots et groupe de mots)”, întrebuintare nu numai permisă, datorită faptului că în română am preluat și acest uz curent, ci pe care am apreciat-o ca fiind și cea mai potrivită unui demers ce și-a propus oglindirea proceselor de cristalizare a denumirii primare (ilustrată aici, în mod deliberat, numai tangențial) și de funcționare și modificare a formulei denominative figurate (preferențial). Așadar, urmărind moduri de exprimare a mentalului românesc, printre enunțurile asupra cărora ne oprim apar structuri diferite, de la idiotisme propriu-zise pînă la îmbinări (fixe) de minimum două cuvinte, care desemnează o noțiune sau care înfățișează (figurat) o idee.

O asemenea abordare derivă din intenția autorului de a trasa contururile unui ansamblu sugestiv care, din perspectivă complementară, onomasiologică și stilistică, se prezintă ca un complex caleidoscopic de construcții fixe, al căror mecanism de generare poate fi adesea înțeles prin considerarea unor combinații denominative de tatonare, chiar dacă acestea s-au dovedit apoi doar solidarizări lexicale pasagere.

Pe de altă parte, am apelat la cea mai largă sferă de întrebuintare a adjectivului asociat, *românesc*, drept complinire a termenului *expresie*, înseamnă 'care este întîlnit în vorbirea și scrierea românească' (și nu numaidecît 'specific limbii române'), întrucît interesul nostru s-a dirijat spre recuperarea jaloanelor unui tablou evolutiv al mijloacelor de a formula un nume, de a sensibiliza o reprezentare sau o apreciere, dintre care nu am exclus construcția relativ recentă cu neologisme sau calcul direct. Căci modernizarea limbii române ni se prezintă doar ca una dintre fazele în care o aceeași moștenire matriceală își aproprie și modelează un material lingvistic, de data aceasta nou, urmînd după asimilarea

infiltrațiilor de diferite vârste și niveluri din mozaicul general balcanic și de sorginte slavă.

O altă precizare liminară, în legătură directă cu cele precedente, pe care o datorăm cititorului, este aceea referitoare la inventarul expresiilor cuprinse în acest dicționar. Spre deosebire de lexicoanele repertorii de locuțiuni și expresii figurate ale limbii române, ce tind spre exhaustiv și care au ca punct de plecare dicționarele explicative, din care își selectează (totuși) lista de enunțuri și semnificațiile curente ale acestora, cel de față pornește, în primul rând, de la o altă intenție, aceea de a prezenta, într-o lucrare de ansamblu, dar în structura proiectată, circumstanțele în care anumite îmbinări de cuvinte, avînd cel mai des la origine statutul de simple formule „tehnice” (din diferite medii, preocupări și profesii), au ajuns să capete accepțiuni figurate, adică de a oferi „biografiile”, cadrul semantic și motivațiile stilistice ale constituirii unor imagini, în exprimarea figurată.

2. Preocuparea de clarificare a sorgintei și a împrejurărilor unor atare evoluții este prezentă, mai întîi, în dicționarele românești de tip enciclopedic, al căror prototip este *Etymologicum Magnum Romaniae*; al lui B.P. Hasdeu (HEM, 1887 - 1893), ca și în cele declarat „istorice”, printre care locul cel mai important îl deține seria veche a *Dicționarului limbii române* al Academiei (DA, 1913 - 1949). Datorită incursiunilor istorice și exegezelor comparative ce însoțesc formulele (preponderent) paremiologice din monumentală colecție *Proverbele românilor*, în zece volume (publicate între 1895 - 1912), a lui Iuliu Zanne, această inegalată operă filologică reprezintă, de asemenea, o extrem de bogată sursă de biografii ale expresiilor idiomatice românești. La acestea se adaugă, apoi, cercetările propriu-zise de specialitate, mai întîi studiile de semantică, avînd drept cap de serie sinteza *Încercare asupra semasiologiei limbii române* (1887), a lui Lazăr Șăineanu, a cărui preocupare a fost, mai târziu, cu strălucire și erudiție ilustrată de Vasile Bogrea, urmat, în epoca mai apropiată de noi, de către Al. Graur; de remarcat că atît Bogrea cît și Graur au avut ca punct de plecare investigația etimologică. Analiza stilistică consacrată „izolărilor” din limba română întreprinsă de Iorgu Iordan (*Stilistica limbii române*, ediția I, 1943) a avut ca rezultat, în numeroase cazuri, reconstituirea istoriei unor formule expresive, după ce, dinspre istoria și filozofia limbii, comentarii asupra formei și evoluției unui bogat număr de turnuri specifice mentalului (rural) românesc ne-a lăsat Sextil Pușcariu. Dinspre istoria propriu-zisă, respectiv dinspre folclor și etnografie au pornit Gh. Ghibănescu, I.C. Chițimia, sau H.H. Stahl, cărora le datorăm nu numai clarificări privind geneza și evoluția stilistică, ci chiar semnalarea unor expresii.

Astfel de preocupări duc inevitabil, dar benefic, la istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia. Or, dacă, după cum scria Constantin Noica, „orice cuvînt este o uitare”, situație din care poate fi scos, deoarece cuvîntul vechi, expresiv, „trebuie să aibă biografie, adică trebuie să i se fi întîmplat ceva” (*Cuvînt împreună despre rostirea românească*, 1987, p. 7, 202), atunci „întîmplările” din viața idiotismelor prezintă un interes sporit, mai ales cînd reflecțiile despre sensul lor sînt rezultatul unor confruntări de spații geopolitice și culturale, consemnate de călători străini prin Țările Românești (Bandinus, Del Chiaro), dar și de un transilvănean ce trece în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea la sud de Carpați (I. Codru Drăgușanu).

Desigur, pentru fiecare dintre categoriile de izvoare evocate s-ar cuveni amintite și alte (destul de numeroase și reprezentative) titluri și nume, pentru care însă îl invităm pe cititor să consulte lista de titluri de la sfîrșitul volumului. Înainte de a încheia această secțiune a prefetei, ne permitem să menționăm faptul că, alături de explicațiile istorice, social-economice și cultural-religioase ale valorilor a numeroase izolări aparținînd exprimării figurate românești selectate din bibliografia consultată, autorul a preluat și rezultate ale propriilor contribuții de profil sociolingvistic și etnolingvistic publicate ca urmare a unei preocupări de aproape două decenii în acest domeniu. Trimiterile prin abrevierea *Bibl.*, de la sfîrșitul textului unui articol, au caracterul de semnalare a posibilității, pentru cei interesați *pour en plus savoir* (după expresia ... prevenitoare utilizată astăzi de autorii francezi), de a găsi o expunere mai largă asupra unor teme, cu datele bibliografice de rigoare, sau o primă abordare a subiectului, în texte ce au cunoscut, adesea, precizări, adaosuri și îmbunătățiri.

3. Numărul, dar mai ales bogăția izvoarelor, ca și spectrul larg de preocupări ale exegezelor consultate, de diferite tipuri, ar îndreptăți un inventar mai cuprinzător de titluri (decît cele 240 existente). Se impune, așadar, să precizăm faptul că selecția de față, în bună măsură un demers experimental privind conținutul și redactarea, a rezultat din prelucrarea de tip general lexicografic a materialului ilustrativ din cîteva capitole ale unui curs de *etnostilistică*, pe coordonate ale istoriei mentalităților autohtone, pe care l-am ținut (în anul universitar 1996/1997) la Facultățile de Litere ale Universităților „Al.I. Cuza” din Iași și „Dunărea de Jos” din Galați. Dat fiind acest cadru, atenția noastră s-a îndreptat spre efecte ale exprimării formelor mentale primare, legate de orientarea individului și a colectivităților în spațiu (pădurea, apele) în corelație cu timpul (calendarul popular, meteorologie empirică), de ocupații primordiale (vînătoare,

pescuit, agricultură), raportate la tipare general umane și regionale („europene”), prin considerarea fenomenelor poligenezei și aculturației. Pe coordonate ale antropologiei culturale se situează, apoi, referirile la magie și credințe religioase („păgânism” întârziat, pătrunderea unor practici „păgâne” în ritualurile creștine), la vechile obiceiuri familiale și la dreptul cutumiar, la confruntarea cu alte etnii și civilizații (cu manifestări de acceptare, dar și de alteritate negativă).

Cu permisiunea cititorului, invocăm, *mutatis mutandis*, în sprijinul unui atare gen de întreprindere interdisciplinară existența savantului *Mic dicționar folkloric* (cu subtitlul *Spicuri folklorice și etnografice comparate*), redactat de Tache Papahagi, cuprinzând un număr de 101 „cuvinte-teme” (apărut la Editura „Minerva”, în 1979) și scăpărătorul *Dicționar de imagini pierdute* al clasicistului G.I. Tohăneanu („Amarcord”, 1995), ce dezvoltă, cu erudiție și rafinament, istoria sensurilor originare și derivate a 135 de neologisme românești de origine latino-romană.

Încercînd să ne legitimăm demersul și din altă perspectivă, trebuie să precizăm că direcțiile mari ale interesului publicului larg, cultivat, pentru conotațiile enunțurilor de tipul celor ce fac obiectul dicționarului de față, cele mai multe adevărate relice ale „amneziei sociale” (H.H. Stahl), păstrate adesea infidel în memoria limbii, au fost verificate prin confruntările cu cititorii, respectiv cu telespectatorii, în urma ieșirii în public a unora dintre textele din acest volum, prin tipărirea ciclurilor „Expresii și mentalități” (în revista „Contemporanul”) și „Cuvinte acoperite” (în cotidianul „Monitorul”, de la Iași), respectiv prin discuții cu invitați (printre care mulți profesori de limba și literatura română) în cadrul emisiunii „Limba ce-o vorbim”, a postului de televiziune „Europa Nova” (Iași). Astfel, s-a constituit, pentru noi, o prezumtivă categorie de cititori, de a cărei receptare am ținut seama, în linii generale, în alegerea tonalității expunerii.

4. Dacă, pe aceste căi, am sondat coordonate ale pragmaticii comunicării în registrul privat sau familiar și în cel public informal (din vorbirea curentă și din *mass-media*), parcurgerea unei bibliografii reprezentative *ad-hoc*, de la texte populare („literare” sau etnotexte, tipărite sau înregistrate în anchete etnolingvistice proprii, de teren) la cronicari și scriitori clasici, moderni și contemporani, ne-a permis precizarea și ilustrarea zonelor de contact dintre vorbire și scrisul cultivat (de regulă beletristica). Cele mai multe dintre contextele citate pentru exemplificare trimit la o epocă revolută din literatura română, nu numai ca optică a acceptării, ci și ca gust al finalizării, dar care cunoaște și ea modificări pe etape relativ scurte. Creangă, în textele căruia descoperim încă înde-

părtate semnificații genuine, ne apare ca un încorporator de geniu dacă ne raportăm la tehnica strict antologică, diferențiată și ea de la Pann la Nicolae Filimon (ce pune diverse capitole din *Ciocoii vechi și noi* sub autoritatea unor proverbe sau zicători) și C. Negruzzi, încercându-și organul sub semnul virtuozității asociative și disjunctive pe același teren în „predica” *Păcală și Tindală*, ce poate fi considerată și ca o replică autohtonă amintind, chiar prin tonalitatea ironică, vechiul opuscul francezesc *Sermon en proverbes*, care satiriza punerea propriei nerozii la adăpostul înțelepciunii colective (cf. Rémy de Gourmont, *Esthétique de la langue française*, „Mercure de France”, 1923, p. 303). Alecsandri, cu o intuiție lingvistică sigură, ne propune un original examen al potențelor formulei expresive, inclusiv prin comentariul *sui-generis* în ceea ce privește intraductibilitatea acesteia, surclasând, de fapt, pe alocuri, încrederea funciară în mirajul enunțului paremiologic a unui Delavrancea sau Coșbuc.

Pe baza analizei articolelor lui Eminescu din „Curierul de Iași” și „Timpul”, am putut testa solicitarea genului gnomic în stilul publicistic (urmărită, apoi, și la alți scriitori în contact cu presa), prin tehnica aluziei și a orcheștrăției unui motiv, modalități la care vor apela mai târziu, chiar în opere de ficțiune și respingînd tonul moralizator și didacticist, prozatori moderni (un Sadoveanu, de exemplu). Dacă I.L. Caragiale se detașează de recurgera la enunțul înțelepciunii de împrumut, perceput și retransmis stereotipic, doar prin semnalarea automatismelor din limbajul mediului periferic al orașului, rezerva față de ceea ce, după Eugen Coșeriu, putem aprecia doar drept reluarea unor simple „contexte evocatoare” caracteristice „discursului repetat” se manifestă la Mateiu I. Caragiale, măcar pentru a contraria, prin „deformare” („malac să fie, că broaște...” seamănă cu *deraierea* „vrabia Mihai Viteazul” pentru „vrabia mălai visează”, din vorbirea familiară) sau ambiguizare, iar, mai târziu, la Marin Preda, prin comentariul sarcastic, dacă nu prin reacția persiflantă, pulverizînd enunțul, a personajelor cu un statut privilegiat. În fond, toate aceste adevărate eschive tind, intuitiv, spre refacerea, uneori din cioburi, a unui nou „context comunicativ”, o tentație căreia Nichita Stănescu îi dă curs, impulsiv, prin zeflema și prin virtuozități efemere care frizează deriziunea, clonînd „necuvinte” ce relevă însă virtualități ale limbii.

Procese de re-modelare semantică și stilistică, ce pot fi constatate în utilizarea unuia dintre „clișeele” cele mai relevante pentru analiza contextuală, proverbul, de la parafrizare și sugerare pînă la reconsiderarea imaginii (ce au urmat antologării sau încorporării cu statutul de citație erudită de factură populară), ne îndreptătesc optimismul (chiar dacă

prudent) privind păstrarea capacității acestuia ca mijloc de sensibilizare a ideii tocmai pentru că enunțul nu se dovedește neschimbător. În pofida unor categorice recuzări *de plano*, cum este, de exemplu, aceea a lui Rémy de Gourmont, care, într-un cadru mai amplu de analiză din perspectivă estetică a automatismelor vorbirii și scrierii, aprecia proverbul drept un clișeu tipic, „imuabil și rigid”, folosirea lui trădând lipsă de imaginație și servilism intelectual („le type du cliché, c'est le proverbe, immuable et raide”; *vol. cit.*, p. 302; trimitem la această operă deoarece, prin larga sa difuzare – în 1923 ajunsese la a optsprezecea ediție –, a fost una dintre cele care au impus, în general, o atitudine rezervată față de mijloace lingvistice supercreditate odinioară). Pe de altă parte, unele dintre aceste „frânturi de sisteme filosofice, frânturi de psihologie, frânturi de mare pamflet” convin încă gusturilor celor mai rafinate, căci, într-adevăr, după cum scria Blaga, „cunoaștem proverbe românești cari prin finețea lor par cuvinte dintr-o conversație spirituală, ce are loc mai mult între zei rustici decât între țărani” (*Studiul proverbului*, în vol. *Zări și etape*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 317).

Pentru a marca repere ale acestui tablou de ansamblu, am inclus în dicționar, sporadic, enunțuri ce aparțin unui idiostil, dar, chiar din clasici, nu am preluat formule „celebre”, de tipul „nouă... și cu sergentul zece” (de la Alecsandri), „familie mare, renumerație mică, după buget” (și altele, de la Caragiale), „trei, Doamne, și toți trei” (de la Coșbuc), sau „ce e val ca valul trece”, „cum nu vii tu, Țepeș doamne!” (de la Eminescu), din categoria acelor ce formează un important contingent în dicționare de tipul repertoriilor de expresii pentru diferite limbi de cultură; vezi, de exemplu, numărul mare de trimiteri la formule de acest tip din opera lui Balzac, Boileau, Chateaubriand, Hugo, La Fontaine, Molière, Racine, Voltaire, dar și a Doamnei de Sévigné, la Maurice Rat, *Dictionnaire de locutions françaises* (ediția 1973), o operă lexicografică exemplară de altfel, care, pe lângă simple explicații de sens, cuprinde frecvent „biografii” și „motivații” pentru unele dintre cele mai interesante enunțuri expresive și figurate din această limbă, ca și penetrante *Remarques*, mai ales privind istoria unor cuvinte.

5. În legătură cu citatele din beletristică (în afara cazurilor, pe care le semnalăm, preluate din dicționare), menționăm faptul că, apreciind ca incomodă pentru cititor trimiterea la o anumită ediție (cea consultată de autor), pentru a oferi posibilitatea unei eventuale verificări sau documentări suplimentare asupra contextului general, prin utilizarea ediției pe care cel doritor de a face asemenea operații o are la îndemână, am indicat titlul operei (la poezii numai titlul), urmat de precizarea volumului, a

părții și capitolului, la opere în proză, respectiv actul, tabloul, scena, la operele dramatice (în cazul când asemenea subdiviziuni lipsesc, am citat o anumită ediție, indicând pagina). Procedînd la verificări de sondaj, pentru unele opere (ale lui Alecsandri, Delavrancea, Marin Preda), am semnalat modificări de enunț pe terenul imaginii față de prima ediție.

Pentru operele reprezentînd surse de material și exegeze, trimiterea s-a făcut, pe bază de sigle transparente, la ediția indicată în bibliografie, cu menționarea paginilor; face excepție Zanne, *Proverbele românilor* (Zanne, P), la care, pentru volumele ce au indice de cuvinte (I-VI), se trimite doar la numărul volumului (o regulă de la care ne abatem însă atunci cînd contextul citat nu se găsește sub cuvîntul de la baza expresiei); pentru volumele VII-X, ce nu au indice de cuvinte, s-a menționat (în afara unor scăpări accidentale, pentru care ne cerem scuze), de asemenea, pagina. Spre regretul nostru, nu am putut indica pagina pentru trimiterile la *Povestea vorbii*, fișele noastre din acest izvor fiind extrase, în timp, după diferite versiuni ale textului (cele mai multe însă după ediția a doua a *Operele complete*, „Minerva”, 1909).

6. La alte cîteva elemente tehnice de redactare ne referim în continuare.

- Drept *cuvînt-titlu* a fost ales elementul pe care l-am apreciat ca *suport lexical* al enunțului (cf. *Lexic*, p. 140 - 141), un substantiv, un adjectiv sau un verb, mai rar o interjecție (în diverse dicționare de gen se vorbește de „cuvinte-teme”, „cuvinte-cheie”, „pivotal sintactic” etc.). Dar selecția nu este, întotdeauna, cea din dicționarele curente; mai întii, deoarece, prin titluri, am vizat sublinierea unor preocupări tematice (de exemplu, calendarul popular); în alte cazuri, am urmărit să marcăm, oarecum ostentativ, eroarea de încadrare a anumitor expresii în dicționare generale (cf. *jir*), eventual să atragem atenția asupra mutației de interpretare suferite de un enunț; cînd imaginea s-a refăcut (și) pe baza reinterpretării suportului lexical, drept *cuvînt-titlu* apare rezultatul schimbării respective; de exemplu: *creanga*, în *a umbla ~* (pentru *cranga*), *geantă*, în *a rămîne pe ~* (pentru *jantă*) etc.

- Redarea enunțului cunoaște și ea anumite variații; dacă frecvent se citează o locuțiune sau o expresie idiomatică propriu-zisă, uneori prezentarea se reduce la o simplă sintagmă, uzuală, fără un context mai larg, ușor de reconstituit în variate formule, dar care poate chiar lipsi (în situațiile de analiză a constituirii denumirilor compuse, luate în discuție în conformitate cu accepțiunea pe care am adoptat-o pentru termenul *expresie*; cf. § 1). Am recurs însă și la contexte mai ample, din folclor (cf. *argea*, *bucălaie*, a se *cucuruzi*, *găgăuță*, *răpciune*); ori din diverși scriitori sau

autori de antologii: AnTON Pann (a se *fasoli*, a *publica*), Alecsandri (*brumărel*), Coşbuc (*cireşar*), Blaga (*brumar*).

- În prezentarea semnificaţiei enunţului, în cazurile în care, în cronologie, s-a produs o mutaţie frapantă în ceea ce priveşte valoarea de întrebuinţare, am subliniat inovaţia din vorbire, semnalînd, de la început, evoluţia respectivă (cf. *îrîie-brîu*, ~ *obială*, *Mama Pădurii*, *de flori de măr*, *a-şi găsi naşul*, *îrg de sărutat*, *fluieră-vînt* ş.a.). Pe lângă explicaţii „tipizate”, lexicografice, am apelat şi la formulări (uneori pitoreşti) date de diverşi autori (*a cuteza* – Iordache Golescu; *unguresc* – Ion Creangă).

- „Biografia” unei imagini, respectiv „motivaţia” evoluţiei de sens a enunţului se înfăţişează numai destul de rar ca un rezultat al informaţiilor şi soluţiilor preluate de la exegeţii care s-au oprit asupra unei anumite construcţii sau expresii (cf. *adînci bătrîneţi*, *a căuta cofe de moşi*, *a lua cu otuzbirul*). Atunci cînd demersurile antecesorilor ni s-au părut insuficiente sau inexacte, urmează comentariile pe care le-am crezut necesare sau care, pur şi simplu, s-au impus. În mod special, pentru expresiile a căror semnificaţie (originară) şi evoluţie au făcut obiectul de studiu al autorului, discuţia a căpătat o oarecare amploare (unele texte sînt publicate aici pentru prima dată); ca regulă generală, a fost urmărit transferul de la denotaţia unei grupări libere de cuvinte, din vorbire sau din domeniul comunicării strict „tehnice”, la conotaţie, eventual la re-motivare, urmată, uneori, de „despodobire”, respectiv de pierderea expresivităţii cîştigate în faza metaforizării şi fixarea în sfera simplei etichetări (a metaforei „tocite”). Eventualele digresiuni asociative şi disociative, în căutarea elementelor unei confruntări din perspectiva unor generaţii de expresivitate la diferite niveluri ale limbajului (cf. Tohăneanu, *Imagini*, p. 7), cuprind şi trimiteri la enunţuri paralele, cu aceeaşi semnificaţie, sau la formule de contrast. Am recurs, de asemenea, prin trimiterea la alte cuvinte-titlu, la semnalarea unor posibile asociaţii de idei.

- Indicarea semnificaţiilor strict „tehnice” ale cuvintelor sau enunţurilor se face prin punerea între ‘ ’, ghilimelele fiind rezervate pentru citate: sensuri preluate *ad-litteram* după surse lexicografice, respectiv comentarii ale altor autori avînd aceeaşi valoare, exemplificări din texte.

- Cele mai multe dintre abrevierile (tehnice) utilizate sînt cele obişnuite nu numai în lucrările de lingvistică, ci şi în scrierea curentă; altele, la care am recurs sporadic, sînt destul de transparente pentru a ne fi dispensat de prezentarea unei liste *ad-hoc*.

- În conformitate cu modalităţile de a asigura şi de a facilita comunicarea cu cititorii practicate de dicţionarele de acest tip, am alcătuit un *indice de cuvinte* (româneşti), care cuprinde, pe lângă elementele ce constituie suportul lexical al expresiilor din titlu şi din textul articolelor,

respectiv elementele de corelare semantică a termenilor analizați, și substantivele, adjectivele și verbele ce compun țesătura îmbinării fixe, pe baza cărora pot fi descoperite ușor expresiile prezentate din perspectivă „biografică” sau numai invocate în demonstrație. Inventarul general, alfabetic, al acestora, ilustrativ (chiar prin formulele aflate/rămase *in statu nascendi*) pentru tematica dicționarului, este înfățișat în *indicele de expresii și enunțuri paremiologice*, într-o ordine predominant logică.

7. Aspectul oricum insolit al celor mai multe texte-articole din volumul de față (dacă ne raportăm la dicționarele de „expresii” și „locuțiuni”) poate fi mai ușor acceptat măcar în ceea ce privește optica analizei și diversitatea surselor de informație, dacă ținem seama de preocupările și bibliografia generală a dicționarelor de tip enciclopedic și istoric, ce au constituit, pentru autor, un permanent termen de referință și de confruntare. În afara autorității acestui tip de opere lexicografice, punem demersul nostru sub semnul tentației de a ilustra, într-un astfel de dicționar, marile șanse pe care le oferă studiul limbajului din perspectiva universalității culturii și a exigențelor multiple ale cercetării lingvistice, căreia, prin comparație cu alte discipline umaniste, Eugen Coșeriu îi recunoaște „cele mai multe legături cu modul de a fi al omului, cu toate activitățile umane în general” (cf. *Lingvistica integrală*, interviu realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 164). Un statut care impune cercetătorului (mai puțin celui ce se ocupă cu „lingvistica formală”, cu gramatica, de exemplu, după cum avea grijă, nu fără oarecare maliție, să precizeze Coșeriu), în afară de cultura lingvistică, racordarea la cultura propriu-zisă și la științele culturii: istorie, literatură, filozofie (*ibid.*, p. 148) și care îi favorizează cititorului o lectură de conștientizare, pe diferite planuri, a evoluției condiției umane.

*

Apariția acestui dicționar se datorează bunei primiri de care s-a bucurat, din partea Editurii Institutul European, ideea pregătirii și tipăririi lui, o decizie pusă în operă în stilul caracteristic al acestei instituții culturale: atentă comprehensiune și generozitate din partea conducerii, bună conlucrare și profesionalism din partea colaboratorilor tehnici.

Tuturor celor care ne-au ajutat pentru realizarea prezentei încercări lexicografice le mărturisim recunoștință și le aducem mulțumiri.

St. D.

La a doua ediție

Continuarea preocupărilor noastre privind descoperirea punctului de plecare și evoluția semantică și stilistică a unor îmbinări (mai mult sau mai puțin) stabile de cuvinte (locuțiuni, enunțuri paremiologice și idioteisme) și, mai ales, buna primire de care s-a bucurat, de la apariție, volumul *Expresii românești. Biografii - motivații*, al cărui tiraj s-a epuizat chiar în anul publicării (1997), explică pregătirea pentru tipar, în formulă revăzută și augmentată, a ediției de față, la inițiativa și cu sprijinul Editurii Institutul European.

În ceea ce privește stimulul „extern”, ne face plăcere să amintim, în primul rând, îndemnul venit dinspre aprecierile cuprinse în scrisori primite (în ordine cronologică) de la profesorii și măestrri G.I. Tohăneanu, de la Universitatea din Timișoara, și Eugen Coșeriu, de la Universitatea din Tübingen (la ale cărui sugestii și superioară bunăvoință ne vom referi în cele ce urmează). În al doilea rând, menționăm prezentările, favorabile și constituind recomandarea, spre lectură, a *Dicționarului*, semnate de George Pruteanu (*Niște ziceri*, în „Dilema”, VI, 1998, nr. 266, p. 13, publicist care, în același an, s-a referit la volum și în câteva ediții ale apreciatei emisiuni de cultivare a limbii „Doar o vorbă săț-i mai spun”, de la TVR-1), Radu Tătărucă (*Expresii românești sau de-a tras vorbele de limbă*, în „Revista română”, Iași, IV, 1998, nr. 11, p. 14) și de Gheorghe Moga (*Lexicografie mai puțin obișnuită*, în „Limes”, Zalău, I, 1998, nr. 2 - 3, p. 61 - 62).

Alte reflexe, de asemenea încurajatoare (și tot dintre cele pe care le cunoaștem), au fost, de exemplu, utilizarea textelor noastre de prezentare a mai multor expresii, cu referiri la problema originii și a semnificației enunțului, din perspectiva interpretării și a traducerii (dar, mai ales, a „traductibilității”) idiotismelor, în volumele semnate de Elena Croitoru și David Snelling, *Capcane în traducere. Confuzia generată de forma cuvîntului*, respectiv, de Elena Croitoru și Floriana Popescu (coordonatoare), *Engleza prin traduceri. Exerciții de traducere, interpretare și comentariu pe text*, ambele sub tipar la Editura „Teora” (București). Și, venind dinspre preocupări comparabile, dar cu o semnificație aparte, amintim citarea *Expresiilor românești* în manualul de *Limba română* pentru clasa a VII-a pe care l-au redactat Anca Șerban și Sergiu Șerban (Editura „All”, București, 1999), propunînd, la o lecție dedicată locuțiunilor și

expresiilor, spre îmbogățirea cunoștințelor elevilor, lectura explicației enunțului *a-și da arama pe față* (p. 46).

Pe lângă semnale de aceeași factură (cum ar fi și cele din partea unor colegi care predau limba română în străinătate), această manifestare a interesului pentru originea idiotismelor venind dinspre domeniul didactic, deosebit de îndreptățit, dată fiind invocarea „izolărilor” în caracterizarea stilului scriitorilor studiați în învățământul de diferite grade, ne-a orientat modul de a prezenta atât semnificația, cât și punctul de plecare al expresiilor tratate în volumul de față. Asemenea solicitări, coincidente cu interesul de cunoaștere al publicului larg, ne-au dirijat în mod special demersul spre marcarea distincției dintre expresiile de tipul „imaginare” și cele reprezentând „coppii ale realității”, iar, pe de altă parte, spre analiza tipologiei din punctul de vedere al modificării structurii propriu-zise a „textului”.

Perceperea semnificației uzuale, din vorbire, ținând seama de obișnuitele distorsiuni semantice și stilistice conjuncturale (în funcție de mediul utilizatorului, de formația sa culturală și de tipul său asociativ), ca și optica deducerii originii enunțului au făcut obiectul a numeroase sondaje (prin teste, la orele de seminar) în rîndul studenților de la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității „Dunărea de Jos” din Galați, dar și de la Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, aceștia din urmă confrunțați, ca profesioniști, cu apariția frecventă a locuțiunilor expresive și a idiotismelor în discursul jurnalistic, solicitate (de exemplu în titlul articolelor din periodice și în textul publicitar) din perspectiva valențelor fatice și expresive.

Ținem să amintim că, la rezultate ale unor asemenea sondaje, ne-am referit, ca recunoaștere a colaborărilor citate, cu ocazia publicării explicațiilor pentru diverse expresii idiomatice din lotul nou, din ediția a doua a *Dicționarului*, în „Cronica”, „Revista română” și în cotidianul „Monitorul”, din Iași, începînd din anul 1998 pînă în decembrie 2000.

Sub semnul unor atare forme de dialog, comandamente de etică profesională, ca și dorința de a răspunde curiozității și exigențelor celor interesați de domeniul construcțiilor expresive ale limbii române (unii posesori ai primei ediții), ne impun înfățișarea elementelor noi pe care le aduce ediția de față și a trăsăturilor ei de continuitate, dar și să facem cîteva precizări suplimentare privind concepția asupra lucrării.

1. Textul a numeroase articole de prezentare a *expresiilor* (termen utilizat cu accepțiunea asupra căreia am dat explicații în § 1 din *Prefața* la ediția I) a fost revăzut și completat, atît în ceea ce privește redactarea și

interpretarea, cât și ilustrarea cu noi exemple, din diverse izvoare (texte literare și folclorice, dicționare). Pentru astfel de operații am beneficiat, în unele cazuri, de observații și sugestii ale unor atenți cititori, printre care colegi de la Institutul „A. Philippide” și de la catedră, sau studenți (dintre aceștia ținem să menționăm numele lui Cristinel Munteanu, de la Facultatea de Litere din Galați); tuturor, le exprimăm, și aici, vii mulțumiri.

2. Comparativ cu prima ediție, cea de față cuprinde un număr de 60 de articole noi, pe care, din motivele deja anunțate, le enumerăm în continuare:

- șase expresii noi apar sub cuvinte-titlu aflate în textul primei ediții: **apă** (*a i se rupe /unei femei însărcinate/ apa, a-i pocni apoșoara*), **cal** (*a umbla după cai verzi pe pereți*), **cofă** (*a pune, a băga în ~*), **frunză** (*a toca frunze la ciîni*), **porc** (*a nu fi /cineval/ în porcii lui*) și **pușcă** (*a lega la pușci*);

- celelalte 54 de expresii noi apar tratate la cuvintele-titlu **alb** (*bani albi pentru zile negre*), **argint** (*a fi sfînt fără de ~*), **binețe** (*a da ~*), **boabă** (*a nu pricepe ~; a nu ști ~ de carte*), **brînză** (*a fi în săptămîna brînzei; /ducă-se/ opt, cu-a brînzei /nouă/*), **București** (*a tăia Bucureștiul pe din două*), **călcăieș** („mălăieș în /≠ un/ călcăieș”), **ciubotă** (*a da /bani/ de ciubote, a plăti ciubotele; a aduce cu ciubote; a fi cu ciubote roșii*), **ciîne** (*porc de ciîne*), **comoară** (*comoara satului*), **cucuiata** (*a duce; a pune, a sta la ~*), **deget** (*a se da după ~*), **gălușcă** (*a înghiți gălușca*), **geasta** („geasta cu trepădatele”), **gheață** (*bani ~*), **gherlă** (*a băga, a pune la ~*), **hap** (*a înghiți hapul*), **jos** (*banii ~*), **lumînare** (*a scrie pe ~ /pentru neuitare/*), **masă** (*a-și pune masa, pomul*), **mașir** (*~ de la oala cu știr*), **muiere** (*muierea, ca muierea*), **oală** (*a fi, a se face oale /și ulcioare, ulcele/; a pune în oală*), **papuc** (*chef cu papuci; a da /cuiva/ papucii; a fi, a sta sub papuc; a putea merge cu papuci galbeni; a fi cu papuci galbeni*), **papugiu** (*~ de București*), **pațachină** (*a se purta ca o ~*), **piele** (*a da pielea popii*), **piersic** (*a da după ~; a o lua pe după ~*), **Precista** (*a da la Maica ~*), **putred** (*a fi ~ de bogat*), **ripă** (*a da de ~*), (**a sări** (... *iada sare casa*), **sărită** (*a scoate /pe cineval din sărite*), **spîță** (*bani ~*), **tarară** (*a o ține ca neamțul cu tararaua*), **tămîie** (*a nu avea nici de ~*), **teasc** (*a pune sub ~*), **Tîrșor** (*Tîrșorul te mîncă!*), **treapăd** (*a avea, a da în ~, a da treapădul /peste cineval/*), **tufă** (*~ în pungă, în buzunar*), **țăruș** (*a bate țărușul, parul /întîii/*), **uscat** (*bani uscați*) și **Veneția** (*tufă de ~*).

3. Din această trecere în revistă, cititorul poate reține, alături de interesul, statornic, în ceea ce privește rezultatele fanteziei și ale afectului, reflectate de expresiile „imaginare”, concentrarea asupra unor teme ce se înscriu în preocuparea noastră pentru expresiile „côpii ale realității”,

ilustrînd aspecte autohtone ale mentalităților și manifestărilor în planul vieții social-culturale și al spiritualității. Capitole noi din cursul de etnolistică au avut ca efect, de exemplu, analiza și prezentarea unor enunțuri semnificative referitoare la ritualurile funerare, din perspectiva antropologiei culturale, de la abandonarea cadavrelor și incinerare, pînă la înhumarea creștină, ca una din manifestările-cheie ale desprinderii de animalitate (alături de atribuirea unui nume, de identificare a individului, și de abolirea promiscuității sexuale prin instituția căsătoriei, în special după generalizarea exogamiei, aspecte abordate parțial anterior). În atenția noastră au stat, de asemenea, istoricul relațiilor comerciale (trocul și plata cu bani în numerar), ca și formele privării de libertate, abuzivă sau punitivă. Alte expresii numesc proiecții ale contactelor cu diferite popoare și pe diferite planuri, caracteristice sud-estului european.

În sfîrșit, dar nu la urmă, amabilității magistrului Eugen Coșeriu de a ne fi atras atenția asupra problematicii aparte a frazeologiei în cadrul mentalului și al expresiei lingvistice romanice îi datorăm analiza enunțului *mîierea*, ca *mîierea* și, tot pornind de la principii fundamentate în exemplare contribuții semantico-stilistice ale D-Sale, am interpretat sintagma *porc de cîine* și am revizuit tratarea expresiei *a prinde pe Dumnezeu de lun/ picior*, după cum, pe baza unor pertinente și binevoitoare observații de lectură comunicate, am completat textul articolului *oxo, oxo, la ocnă!*, respectiv, am făcut precizări ce se impuneau și am corectat greșeli strecurate în alte texte.

Ținem să-i mărturisim Profesorului Coșeriu întreaga recunoștință pentru interesul cu care a urmărit acest demers al nostru și pentru aprecierile D-Sale, deosebit de măgulitoare, cu privire la interpretări pe care le-am propus.

4. Articolele noi din ediția de față a dicționarului de *Expresii românești*, împreună cu augmentarea bibliografiei și a indicilor, reprezintă cca 30 % din text. Materialele noi au fost integrate în volum în ordine alfabetică, în pofida efortului pe care l-au impus refacerea indicilor (în special a celor de cuvinte și de expresii și enunțuri paremiologice) și operațiile de corelare. Am preferat însă această formulă, specific lexicografică, celei practicate la ediții noi ale unor lucrări de profil apărute în străinătate, anume completarea prin „suplimente” (cuprinzînd articolele adăugate, în ordine alfabetică, ca și suplimente la indici).

În felul acesta, am păstrat unitatea lucrării, cu atît mai mult cu cît, în redactarea articolelor noi, am urmat principiile și elementele de tehnică lexicografică prezentate în § 5 și 6 ale prefeței la prima ediție.

5. Cu toate aplicațiile de sumisiune și de „conformism” lexicografic, declarate, mărturisim că, și pentru autor, tratarea în articole dispuse alfabetic a unui corpus reprezentativ de enunțuri ce constituie expresia lingvistică figurată a mentalităților (românești) nu este decît o (ineluctabilă dar necesară) concesie redacțională. O stare de spirit ce poate fi împărtășită și de cititor, după ce, dincolo de numita structurare, lectura integrală (sau considerarea retrospectivă de ansamblu) a dicționarului, primul de acest gen la noi, îi va permite identificarea unor nuclee, a unor clase tematice, în cadrul cărora multiple și surprinzătoare legături se realizează frecvent prin sinonimie diacronică, diatopică și diastratică în familia frazeologică, concurînd nu numai la descoperirea punctului de plecare, ci și la conturarea unui microunivers de reprezentări figurate.

Dar, pînă la urmă, tratarea de tip lexicografic prezintă incontestabile avantaje pentru înfățișarea ordonată, sistematică (cu evitarea efectelor ispitei narative) și convingătoare a soluției problemelor iscate de numeroase îmbinări de cuvinte supraviețuind ca adevărați „martori de eroziune”, ca fragmente de enunțuri adesea (chiar) ilogice la primul contact analitic. Cu atît mai mult cu cît tratarea reclamă o abordare specifică, din optica a ceea ce Eugen Coșeriu numea drept o „gramatică istorică” și chiar o „fonetică” proprie, specială, de observat în stabilirea etimonului frazeologismelor (*No cabe duda*, 351 - 352), care s-a dovedit că impune considerarea formelor tipice de evoluție (sau de... involuție) a unor asemenea consecințe, anemiate, ale discursului repetat. Reconstituirea presupune, așadar, analiza mărcilor arhaice ale limbii, a efectelor elipsei și detentei sau expansiunii contextului, ale substituirii de termeni și ale contaminării sau interferenței, procedee de actualizare a enunțului amintind de „quadripartita ratio” a lui Quintilian. Operația impune considerarea lucrurilor și a obiceiurilor, iar, pe alt plan, intuiție și grija de a nu forța, nemotivat, întregirea, din repere izolate, deformată și adesea neîndestulătoare, a unui adevărat *puzzle* care, inevitabil, va rămîne cu goluri; imaginea, fericită, este formularea învățaturii favorizate de elaborarea unei sinteze în materie, *Les locutions françaises*, și îi aparține lui Pierre Guiraud.

6. Sub semnul unor asemenea exigențe și provocări, am continuat, deci, căutarea motivației expresivității unor locuțiuni și idiotisme românești „côpii ale realității” în concretul unor lucruri, activități și practici, dincolo de imaginea sublimată sau, pur și simplu, metamorfozată din contemporaneitate. Aceasta este, în mod firesc, o ambiție a încercărilor „punctuale”, reunite în dicționarele de profil, o aspirație căreia cel mai bun nume, lapidar, se pare că i l-a dat Kurt Krüger-Lorenzen prin precizarea din subtitlul la un dicționar explicativ-biografic de expresii ale limbii germane: „deutsche Redensarten und was dahinter steckt” (așadar „și ce se ascunde, ce se află îndărătul acestora”).

De altfel, subtitlul citat, cu statutul de inspirată recomandare a programului și a exigențelor dicționarului, este în corelație cu titlul propriu-zis al operei la care ne referim, o incitantă expresie, *Das geht auf keine Kuhhaut* – „asta nu încapă nici pe o piele de vacă”, cu sensul de ‘a întrece măsura (oricărei previziuni)’, ‘a fi de nedescris’, avînd, în fond, ca punct de plecare practica (medievală) a utilizării pieilor de vișel ca suport material al scrierii (pentru explicație, cf. *a da pielea popii*, în volumul de față, p. 321 - 324).

7. Și acest „model” ne-a determinat să propunem ca titlu al celei de a doua ediții a dicționarului „biografic” de expresii românești locuțiunea „pînă-n pînzele albe”, numind figurat, la origine, moartea, evocată de creștini prin giulgiul care acoperă fața mortului, dar utilizată frecvent, în imagistica profană, în enunțul *a urmări pînă-n pînzele albe*, cu valoarea de măsură a încrîncenării de a duce lucrurile pînă la capăt și, apoi, interpretată simplificator, din optica unui referent banal, la îndemîna contemporanilor, cu accentul pe ideea de efort: spălarea textilelor, eventual pînă la decolorare (vezi, în volumul de față, p. 329 - 331). O „carieră” sinuoasă, a cărei simbolică din perspectiva resemantizării, frizînd absurdul, ne-a inspirat, pentru un contrast provocator, alegerea imaginii de pe copertă (Ștefan Luchian, *Spălătoreasă*).

Expresia-titlu a lui Krüger-Lorenzen, beneficiind de o impresionantă biografie cu referire la diverse tradiții și reinterpretări (prezentate amănunțit și de Lutz Röhrich, în *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Verlag Herder, 1994, vol. III, p. 906 - 908) sugerează (iar tratarea ilustrază) surpriza care-l așteaptă pe cel dornic să afle bogăția de fapte din spatele unui simplu enunț devenit trop.

Firește, titlul lui Kurt Krüger-Lorenzen nu a fost singura provocare; un dicționar de profil, al lui Claude Duneton, considerat de exegeți o adevărată „povestire” consacrată prezentării „sensului real” și evoluției istorice a unor locuțiuni și idiotisme ale limbii franceze, se intitulează *La puce à l'oreille* (Anthologie des expressions populaires avec leur origine, Éditions Stock, Paris, 1979). „A avea un purice în ureche”, expresie cu o semnificație figurată îndrăzneță, licențioasă („grivoise”: „avoir des démangeaisons amoureuses”, așadar „mîncărimi amoroase”, pe baza corespondenței conotative „ureche” – „scoică”), folosită în literatura franceză, începînd din secolul al XIV-lea pînă la Diderot (în *Jâques le Fataliste*), evocă, originar, „normalitatea” lipsei de igienă corporală în epoca medievală, dar *avoir (mettre) la puce à l'oreille* a numit, paralel, neliniștea cuiva tulburat de un gînd, de o presimțire sau de un avertisment încifrat. Prin urmare, în utilizarea, de către Cl. Duneton, a imaginii, ca

titlu al cărții sale, putem intui simbolul frământării, al înfrigurării autorului, ca și ale predecesorilor, pasionați de aflarea și explicarea semnificației de bază și a evoluției idiotismelor a căror formulare curioasă i-a atras.

Dar, evident, trimiterea la titlurile dicționarilor amintite nu înseamnă o simplă... justificare, ci, ca pretext de radiografiere, sumară, a unor practici lexicografice și, nu mai puțin, a unor strategii editoriale, urmărește să raporteze demersul de fond la o atitudine culturală recuperatoare.

Față de enunțurile citate, alegerea noastră, consonantă ca idee, vrea să sublinieze și stăruința în direcția *etimologiei*, un termen pe care îl folosim aici (în relație cu *biografie* și *motivație*) cu accepțiunea cea mai largă, cea atribuită cândva de Hasdeu, pentru care în această preocupare a lingvisticii se încadrează demersurile consacrate *evoluției* tuturor faptelor de limbă (numită de savant *derivare*) și *reconstituirii* acestora, din perspectiva raporturilor dintre cauză și efect, de la sunete la structuri sintactice, și ținând seama și de datele ce depășesc însăși sfera propriu-zisă a lingvisticii (HEM I, p. XXII - XXIII, LIX). Este un punct de vedere perfect acceptabil în ceea ce privește idiotismele, reconsiderat de cercetătorii frazeologiei; pentru Theodor Hristea, de exemplu, care pornește de la Hasdeu, „tot etimologie ori și *etimologie* (subl. n.) în accepția cea mai cuprinzătoare a acestui concept” se face și atunci „când explicăm nașterea unei locuțiuni sau expresii” (LR, XXXVI, 1987, 2, p. 123), aspect asupra căruia ne-am oprit dat fiind faptul că importante lucrări recente, cu preocupări de repertoriere sau chiar de sinteză, se țin, totuși, la distanță de *etimologia frazeologiei*. Or, perspectiva istoriei limbii române, prezentă la Hasdeu sau Bogrea și ilustrată exemplar de Eugen Coșeriu în cadru romanic, atestă faptul că moștenirea din latină în materie de expresivitate depășește cu mult reprezentările despre un idiom „cu-ndemnuri pentru vite”, enunțuri figurate romanice care se regăsesc și în dacoromână reflectând subtilități, la nivelul competenței expresive.

*

Dedicându-ne lucrarea cititorilor noștri fideli și exigenți, printre care și studenții noștri, interlocutori caracterizați prin curiozitate și circumspecție stimulatorie, mulțumim Editurii Institutul European pentru șansa oferită de a publica această a doua ediție a dicționarului biografic al *Expresiilor românești*.

Iași, decembrie 2000

Autorul

AGHIOS: a trage (la) aghioase
= a cînta „pe nas”; a dormi adînc, a sforăi

În limba română literară veche, *aghios* are semnificația de ‘sfînt’ (cuvînt împrumutat din grecește: ἅγιος); termenul a apărut în cîntări liturgice (înlocuit astăzi prin *sfînt*: „sfînt, sfînt, sfînt, Domnul Savaot!...”) și astfel *aghios* a devenit nume de cîntare bisericească liturgică, și chiar numele unui „stil”, neîngrijit, cîntarea „pe nas”, după psaltichie. De aici s-a produs apoi o extensie, consemnată în DA, „o cîntare monotonă și tărăgănată”, sens ilustrat printr-un citat din Delavrancea: „De veselie, trase niște aghioase, c-un glas tîrît, de amuți gălăgia șezătoarei” (DA I/I, s.v., și, mai înainte, HEM I). În ambele dicționare, se citează textul după ediția din 1885 a nuvelei *Sultânica*; în ediția din 1908 a aceleiași opere, Delavrancea modifică textul, „glosînd”, de fapt, enunțul: „...de veselie, începu să cînte c-un glas prelung” (text reprodus în *Opere* I, ediție de Emilia Șt. Milicescu, București, 1965, p. 18; modificarea poate fi una dintre acelea ce se datorează observațiilor malițioase ale lui Caragiale asupra stilului lui Delavrancea, „transpuse” artistic în parodia *Smărândița*; vezi *op. cit.*, p. 282).

Astfel, de la repetiția din cîntarea liturgică, eventual de la monotonia unor astfel de cîntări, și de la identificarea drept „aghioase” a oricărui cîntec „tîrît”, s-a putut ajunge la denumirea, figurată, a sforăitului prin somn ca o incantație *sui-generis*, uz ce apare la Creangă („Ei, măi băieți, ia amû trageți la aghioase, zise un plăieș, scăpărînd și dînd foc unui brad”; *Amintiri* I), sau la Caragiale („... dormi, ce-ți mai pasă! Tutun ai tras destul, acum te-ai pus să tragi la aghioase: trai, neneaco, cu banii babachii!”; *O noapte furtunoasă*, a. II, sc. V).

AIAZMĂ

Prezența în vorbirea curentă a cuvîntului *aghios* este confirmată de utilizarea lui ca sinonim al lui *hagiu* 'pelerin la Locurile Sfinte' (tot la Delavrancea: „Și bătrînul s-a dus la hagialic, și s-a întors «aghios» - «hagiu» - sfînt...”; *Hagi Tudose*), ca și de existența unui derivat pe teren românesc, *Aghiușă*, nume (probabil inițial eufemistic) al Diavolului, după modelul *Michidușă*, *Tichiușă*, forme interpretate ca „Sfîntuleț”; acest lexem este comparabil cu *Sfîntele*, termen eufemistic pentru *iele*, zînele „rele” (Șăineanu, D).

De fapt, evoluția semantică și stilistică a cuvîntului *aghios* a fost schițată prima dată de către Hasdeu, care însă nu admitea vreo legătură între acest termen și numele *Aghiușă*, pe care îl derivă dintr-un vechi românesc (neatestat) *Ague* „drac” (comparat cu albanezul *Agoia* „zeu”; așadar, cuvîntul românesc ar fi „dacic”; HEM I, s.v. *Aghiușă*).

Vezi și *tarara*; cf. *jir*.

AIAZMĂ: **luna aiazmei**
                      = nume popular al lunii noiembrie

Informația provine de la Tudor Pamfile, care comunică și un corespondent denominativ, *iezmăciune*, tot 'noiembrie', termen neînregistrat în dicționarele limbii române (*Sărbătorile*, 73). Față de obiceiul de a numi grupuri de 30 - 31 de zile după sfinți prăznuiți în prima zi a lunii (eventual în ajunul acesteia), sau după practici din aceste zile (vezi *andrea* 'decembrie', *cărindar* 'ianuarie', *frunzar* 'mai' etc.), în cazul de față, *iezmăciune* și *luna aiazmei* marchează o perioadă de „așteptare” a unui eveniment de importanță deosebită: sfeștania, stropirea cu agheazmă din pragul intrării în iarnă, care se făcea în ziua Sf. Apostol Andrei. Este posibil ca Tudor Pamfile să fi cunoscut numele în discuție din zona sa natală, Țepu-Tecuci; or, sudul Moldovei prezintă interes etnografic, folcloric și lingvistic și prin urmele lăsate de păstorii vrînceni și transilvăneni transhumați, „mocanii”, în drumurile lor cu oile la iernat în bălțile Prutului și în cele din sudul Basarabiei. Aceștia respectau cu sfințenie stropirea cu agheazmă a turmelor și a tîrlor de Sf. Andrei, ce era considerat „mai mare peste turme, vite și fiare”, „stăpînul lupilor” (Fochi, *Datini*, 15).

Bibl. *Iezmăciune*; Cr., XXXIII, nr. 11 (1475), noiembrie 1998, p. 16.

ALB: **bani albi (pentru zile negre)**
                   = bani de argint, numiți astfel după culoarea
                   metalului

Referirea, prin adjectivul *alb*, la monedele de argint se datorează unei interesante evoluții semantice a adjectivului lat. *asper* 'aspru' în greaca bizantină. După informații din *Littre*, Hasdeu prezintă un tablou complex: lat. *nummus asper* însemna o „monedă aspră”, neuzată prin frecare (aşadar „proaspăt bătută”); împrumutat în limba greacă, adj. *asper* s-a „numismatizat”, căpătînd semnificația de 'monedă', mai mult, chiar de 'monedă de argint', iar, după culoarea metalului, ἄσπρος a ajuns să însemne, pur și simplu, 'alb' (HEM II, 1881 - 1884).

Cu o circulație importantă în Țările Românești, *asprul* numea tot monede de argint, grecești, iar apoi turcești, a căror valoare, firește, mai mică decît a celor de aur, motivează totuși folosirea lor ca „depozit” pentru plăți de anvergură; iată o evocare pe care i-o datorăm lui N. Iorga: pentru a se achita de „datoriile” față de Înalta Poartă, „Domnul împrumuta de la acești gelepi /= negustori ce aprovizionau Țarigradul cu carne, cumpărînd turme de oi/, oameni cari aveau în totdeauna pungile cu aspri, cu bani albi, la îndămîină” (*Negoțul*, 104 - 105).

Banii de argint au putut reprezenta (mai curînd decît cei de aur) și modalitatea de a-și face rezerve a celor de condiție mai modestă. De altfel, pentru a-i numi, au fost utilizați termenii *albișori* și *albitură* (pe care Baronzi, *Limba*, 149, îi atribuie „argoului”; aceeași formă mentală și în franceză: *monnaie blanche* înseamnă „piesă de argint”). Mai apropiați de greci, pentru aromâni *albi* a căpătat chiar semnificația 'bani' („alghi tu pundzi, și pesci tu munti”; Zanne, P V, 55, cu sensul de „cu bani în pungă găsești pește și la munte”; cf. și Papahagi, DDA), pe cînd, în dacoromână, sensul general de 'bani' l-au căpătat *arginții*.

Formula inițială a zicătorii, reflectînd mentalul popular, general cunoscută într-o construcție bimembră („strînge / adună bani albi pentru zile negre”; la Creangă, „părăluțe albe pentru zile negre”; *Soacra cu trei nūrōri*), trebuie să fi fost doar *a strînge bani albi*, de

dragul contrastului adăugîndu-se ideea de finalitate, pe baza confrun-tării numelor celor două culori în structuri de opoziție propriu-zisă: „lumea albă” - „lumea neagră”, „vînt alb” - „vînt negru”; există însă sintagma *zile albe*, numind „zilele fericite”, pentru care Hasdeu evocă posibilitatea moștenirii din latină, „current albusque dies horaeque serenae”; HEM I, 701 - 705).

Putem vorbi de plasarea (banilor) *albi* într-o semnificativă serie adjectivală cromatică „numismatizată” (ca să folosim sugestiva creație a lui Hasdeu), care consolidează legătura originară a termenului cu metalul alb: *galbenii*, ce au luat locul *zloșilor*, aceștia, la început, doar nume al banilor de aur (cuvînt de origine slavă, însemnînd chiar ‘aur’), și (banii) *roșii*, numele celor de aramă, de mică valoare (DLR IX); vezi „banul roșu nu se pierde lesne”, la Zanne, P V, 59, „banul rău nu se pierde”, dar inițial, probabil, cu o undă de... fatalism: spre deosebire de cel „scump”, banul de mică valoare nu-l pierzi așa ușor (iată o gradație din optica unui cerșetor: „întinzînd mîna la trecători, care îi dădeau... cîte un ban roș sau cîte un ban alb”, după TDRG).

Este vorba despre o clasificare inițială, strict logică, deoarece uzul a amestecat lucrurile, în funcție de circulația monedelor; nu numai că termenul *zlot* s-a specializat, cu timpul, pentru a denumi moneda de... argint (cf. Ghibănescu, *Vorbe*, II, p. 73 - 74), dar și *galbenii* s-au... înroșit: astfel, *galbenului* unguresc i s-a mai zis „și galben roșu, fiindcă era de aur” (Iorga, *Negoțul*, 219; cf. și *florinți roșii ungurești*, la Șincai, „fiorini de aur”, după DLR IX).

Bibl. *Bani albi, pentru zile... negre*; Cr., XXXV, nr. 12 (1 500), de-cembrie 2000, p. 18

ANDREI: **a ține Andreiul**
                           = a îndeplini, în noaptea din ajunul Sf. Andrei,
                           o serie de practici magice

Una dintre primele descrieri ale obiceiurilor românilor din această noapte, datînd din 1847, o datorăm lui Gheorghe Săulescu: femeile „ung fereștile și ușile cu ustoroi, și ușorii cu untură de cîine sau de lup, încungiură casele cu descîntece, leagă parii și altele, cu cuvînt să se

apere de strigoi și lupi”, datini raportate de Săulescu la practici magice din „epoha idolatriei” romane (*Calendariul*, 15). Se practicau, de asemenea, o serie de vrăji divinatorii (de „ursită”). În formele de „pază” contra lupilor și a „oamenilor - lupi” (strigoi, *lycantropi*, după Hasdeu) au intervenit simboluri creștine: „oamenii ung cu usturoi ferestrele, hornurile, ușile «cruciș», ca să nu vie strigoi”; „se ung ferestrele cu usturoi în semnul crucii”; „se ung cu usturoi crucile ferestrelor”; „se fac cruci cu usturoi la uși și la ferestre; se aprinde și tămâie” (Fochi, *Datini*, 16; Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 407).

Legătura dintre lupi și Sf. Andrei, păstrată în credințele populare, ne-o atestă Creangă, în discuția dintre Moș Nichifor Coțcariul și „jupîneșica” Malca („Ja pe la sfintul Andrei umblă și ei mai mulți la un loc”) sau Vasile Voiculescu, într-o evocare de forme mentale primordiale. Pentru a-și arăta meșteșugul, „luparul .... a ales noaptea Sfîntului Andrei, cînd lupii își primesc pentru tot anul merticul lor de prăzi. Fiecăruia i se sortește anume om, anume femeie ori copil, pe care are voie să-l mînhînce... Au îngăduință oricîte /vite/, numai în ceea ce privește omul, lupul trebuie să se mulțumească cu ceea ce i s-a dat tain. Era... un fel de drept, o frîntură din vechea pravilă a vînațiilor primitive” (*În mijlocul lupilor*).

Bibl. *Decembrie - andrea, neios*; Cr., XIV, nr. 52 (987), 28.XII.1984, p. 3.

ANȚĂRȚ: zăpezile de anțărț
= de acum doi ani (devenit „de altădată”)

După o trimitere din *Dicționarul Academiei* (I/I, s.v.), traducînd un foarte cunoscut vers al lui François Villon, „Mais où sont les neiges d'antan” (*Ballade des dames du temps jadis*), Alexandru Odobescu găsisese cîndva în *anțărț* un corespondent inspirat pentru cuvîntul franțuzesc *antan* (din lat. popular *ante annum* „în urmă cu un an; în anul precedent”): „Dar unde sunt zăpezile de anțărț?”; citatul este preluat din DDRF. Acest cuvînt românesc, conservat astăzi numai regional, este descendentul lat. *anno tertio* „acum doi ani”. Așadar, în prima expresie a lui Odobescu, diferența (de numai un an!) față de original este de acceptat; echivalări ulterioare românești au modificat

termenii confruntării propuse de Villon; chiar aceea pe care o găsim tot la Odobescu, cînd, într-un capitol (XI) din *Pseudokynegetikos*; parafrazează versul respectiv prin „unde mai sunt chiar viscoalele de odinioară!” (*Scrieri III*, 1887, p. 208).

Franțuzescul *antan* devine *altădată* în interpretarea lui Tudor Vianu: „Dar unde-i neaua de-altădată!” (traducerea versurilor folosite ca motto de Odobescu pentru evocarea lui Vasile Cîrlova; *Opere I*, 1955, p. 272), iar Dan Botta găsește în înterogația retorică a lui Villon un regret pentru iernile de altădată, mai bogate în precipitații: „Dar unde-s marile ninsori?” (*Balade și alte poeme*, 1956, p. 58 - 60).

Pentru augmentarea exprimării trăirilor, *antan* îi servise poetului „diatelor” ca o imagine de contrast: ce sens are să te lamentezi în legătură cu dispariția unor (mult) mai vechi figuri și frumuseți, celebre, printre care „Blanca-Doamna, crin în floare”, „Bertha cu piciorul mare” (la un alt traducător „picior lung”), Alisa, Beitris, Erenburga și altele, dacă s-au dus irecuperabil chiar și zăpezile de numai anul trecut?

Dar această deformare a intențiilor poetului damnat („de anul trecut” devenit „de odinioară”) nu aparține exclusiv traducătorilor români, care, se pare, au preluat un sens derivat al exclamației lui Villon; în franceză chiar, prin extensie, aceasta a ajuns să însemne „les choses d'autrefois”. O mutație pe care L. Deroy o pune și pe seama literaților „prost informați”, furați de repetarea contextului ca „un soi de proverb”. * Așadar, prin citarea izolată și ignorîndu-se intenția nuanțării din diferite strofe ale celebrei *Balade*, pe care le încheie, de la un referențial de contrast, s-a ajuns la un fapt de simplă acumulare, nu fără legătură cu *jadis*, din titlu.

Folosind termenul *anțărt*, Odobescu era, prin urmare, foarte aproape de intenția lui Villon (pentru sensul cuvîntului după un context mai larg, vezi și gradația temporală dintr-o formulă ce se găsește numai în dicționarul lui Damé: „cît /es/ timp, cît an și cît

---

* „Il a suffi qu'on répêât, comme une sorte de proverbe le vers de Villon... pour qu'*antan* «l'année dernière» fût remployé par des lettrés mal informés avec le sens de «jadis, autrefois»”; *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 116.

anțărt”, tradusă prin „combien maintenant, combien il y a un an et combien il y a deux ans”; DDRF; s.v.; vezi la Slavici, în *Gura satului*: un gospodar le spune celor veniți în peșit „cît rod au adunat estimp, cît an și cît anțert”). Dar imaginea poetului francez a fost transpusă (și) exact în românește de Romulus Vulpesco, la care acest vers sună „Dar unde-i neaua de mai an?” (*Opurile magistrului...*, 1958, p. 59 - 60); iar la Zanne (*Proverbe IX*, 412), aflăm o zicală populară cu aceeași formulare: „a trecut ca neaua d'an”.

Și pe teren românesc, *anțărt*, desprins de etimon, a căpătat valoarea generală de ‘vechi’, judecînd după considerarea lui ca atribut (pe lîngă *vin*), ca la N.D. Cocea: „...vorba veche: mîncîcă bucate de azi și bea vin de anțărt dacă vrei să trăiești cît lumea” (*Vinul de viață lungă*).

Pe de altă parte, în parafrăzări pe /sau aluzii la/ tema în discuție, „altădată” apare frecvent ca marcă a regretului: „Unde sunt parlamentarii și ziaristii de altădată?” (Alex. Ștefănescu, în RL, nr. 30 / 1999, p. 4, cronică la un articol al lui Z. Ornea, *Glose despre altădată*, din care citează: „lectura presei de odinioară” este recomandată pentru a înțelege „ce a însemnat presa în democrația românească de altădată”).

APĂ: a i se rupe (unei femei însărcinate) apa (a-i pocni apoara)
                              = a se produce ruperea, accidentală, a placentei și scurgerea, înainte de naștere, a lichidului amniotic

Locuțiunea verbală, aparținînd vorbirii familiare, neregistrată încă în dicționarele limbii române (vezi, de exemplu, DA.I/II; DLR IX), cuprinde substantivul *apă* cu sensul de ‘placentă’ („organ muscular și spongios care se formează în perioada de gestație la majoritatea mamiferelor și care face legătura între mamă și embrion, servind la nutriția și respirația acestuia, eliminîndu-se la naștere”; cf. DEX); un sens de asemenea neregistrat în dicționare. Așadar, în lipsa altor atestări, cităm, dintr-un ziar, relatarea a doi martori oculari, despre o naștere accidentală: „am observat ... o femeie căzută în holul cofetăriei, într-o baltă de apă. I se rupsesse apa ...”; „... cînd am ajuns, se vedea capul fătului, iar femeia era prăbușită peste o haină” („Monitorul”, Iași, 1.III.2000, p. 3A).

După Vasile Bîanu și Ioan Glăvan, scurgerea lichidului amniotic „e cunoscută în popor sub numele de *ruperea pungii apelor*” (*Doctorul de casă*, p. 51).

Pentru apariția sensului în discuție al cuvîntului *apă*, mecanismul denominativ de tip metonimic („conținutul pentru conținător”) este probat de faptul că „placenta” poate fi numită prin substantivul respectiv cu forma de plural: într-o localitate din Maramureș, la întrebarea „În ce este învelit copilul înainte de a se naște?”, s-a răspuns „ape, apele”, cu sinonimul *loc* (întrebuițat, de altfel, frecvent cu același sens în graiurile populare; cf. *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, I, 1969, harta 212, pct. 233), dar, tot în Maramureș, prin *ape* a fost numit „lichidul care iese înainte de naștere” (*Atlasul lingvistic român I*, vol. II, 1942, harta 207, pct. 354).

Confirmarea vine dinspre graiuri populare din Banat ai căror vorbitori, răspunzînd la întrebarea consemnată mai sus, au indicat utilizarea diminutivului *apșoară*, care la unul dintre informatori apare chiar în expresia „i-a pocnit apșoara”; paralel, în diverse localități, s-a precizat că *apșoară* se numește lichidul în care se dezvoltă fătul pînă la naștere (*Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, II, 1997, harta 176). Tot *apșoară* (cu sinonimul *cămășuială*) este numită „placenta” și într-un grai din sudul Olteniei (*Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, II, 1970, harta 169, pct. 982). În sfîrșit, incidental, *apă* ‘lichid amniotic’ apare și în sudul Moldovei, unde „placenta” a fost numită, tatonîndu-se răspunsul, „*casa de apă*, a lui /= a copilului/” (*Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, II, 1997, harta 131, pct. 639; frecvent, în graiuri din Muntenia, Moldova și sudul Transilvaniei, noțiunea este numită prin *casă* și *casa copilului*).

Date fiind informațiile prezentate, există posibilitatea și a unei alte interpretări (decît cea prezentată în articolul ce urmează) a *apei* ce caracterizează o oarecare persoană, cu condiția recunoașterii a c e s t u i substantiv într-o suspectă formă *iapă* (ce înseamnă „fel”, „căleală”, „croială din naștere”) din textul unor explicații ale lui G.F. Cîușanu, în următoarele formulări: „de felul lui, *din iapa lui*” (pentru expresia *așa e el din căleala lui*); „cum e cineva, *din iapa lui*, așa rămîne pînă la moarte” (pentru *cum apucă de se croiește, așa se rupe*; *Glosar*, s.v. *căleală*, respectiv *la/ croi*). Încercarea de față este

legitimată și de faptul că, deși *Glosarul* lui Ciaușanu a fost (măcar parțial) fișat pentru redactarea articolelor din volumul respectiv, în DA I/II, s.v. *iapă*; nu figurează vreun sens oarecare cu referire la enunțurile mai sus citate, o rezervă semnificativă.

Pentru apariția *cuvîntului fonetic* iAPĂ, putem admite aglutinarea, în vorbire, a unui *i-* în contexte de tipul „așa *i-i* apa”, „cum *i-i* apa” (= *așa/cum i-i căleala, felul*), însemnînd „așa este din născare”, dacă pornim, justificat, de la semnificația generală a enunțurilor în discuție; *căleală* (vezi, de exemplu la Caragiale, „căleala firii noastre”) avînd valoarea figurată de ‘compoziție’ (sensul propriu, cu referire la metale: „calitate obținută la prelucrare”; prin cufundarea în apă), iar (a) *croi* pe aceea de ‘a se forma, a se modela’, respectiv ‘a plănui, a proiecta; a meni’: ursitoarele *croiesc* ursita copilului (cf. Marian, *Nașterea*, 93; după DA I/II).

Încercînd însă o explicație a convertirii contextuale și prin falsă analiză a substantivului *apă* în *iapă*, cu aliniere la valoarea de „fel”, putem totuși apela la expresiile desemnînd o stare de spirit, o (in)dispoziție, cu referire la expresii ce cuprind numele unor animale; pe lîngă „a nu-i fi cuiwa toți *boii* acasă”, „a nu fi în toți *boii*”, „a lăsa pe cineva în *boii* lui” (Zanne, P I, 333 - 334), în diferite surse apar și formulele „a nu-i fi (cuiwa) *vacile* acasă” (id., PIII, 88), „(cineva) nu-i în *porcii* lui” (Ciaușanu, *Glosar*, s.v. *porc*; cf. Zanne, P I, 666), „(cuiwa) nu-i sînt *porcii* acasă”, „(cineva) nu e în toți *porcii*” (Udrescu, *Argeș*), ca sinonime diastratice (vezi, însă, și *a nu fi /cineva/ în bobii lui, a-l lăsa în bobii lui*, după Zanne, P IX, 442, reflectînd încrederea în valoarea practicii divinatorii). Să se observe, însă, că în toate aceste cazuri apar forme de plural ale substantivelor respective și, evident, aceste expresii reflectă mentalul unei populații de agricultori și crescători de animale (la care s-au referit Pușcariu și Vianu), pe cînd formularea pe care o recuzăm, „din *iapă*”, reprezintă un nonsens.

Prin această „apă”, atribuită contextelor citate de la Ciaușanu, în care s-a format cineva inițial, se poate admite invocarea lichidului amniotic (din placenta), așadar moștenirea genetică. Ideea de „ne-schimbare” pe care o ilustrează oricum enunțurile în discuție, explicată prin reformulările propuse de noi: „de felul lui, din apa lui” (= „din căleala lui”) și „cum e cineva din apa lui așa rămîne pînă la moarte” (= „cum apucă de se croiește, așa se rupe”; adică „așa moare”), referindu-se la destin,

poate fi pusă în legătură și cu întrebuintarea frecventă, pentru a numi „placenta”, a substantivului *soartă*, înregistrat concludent în graiurile din toate provinciile românești, așa cum se poate constata și pe baza hărților citate din atlasul lingvistic național și din atlasele regionale.

Există însă și un tipar mental „balcanic”; pentru rom. *nu sînt în toate apele mele*, Papahagi citează arom. *nu-s to apeñî* - o situație în care grecii precizează circumstanțele $\delta\epsilon\nu\ \epsilon\acute{\iota}\mu\alpha\iota\ \sigma\tau\alpha\ \nu\epsilon\rho\acute{\alpha}\ \mu\omicron\upsilon$ (*Ausdrücke*, 164).

În sfîrșit, dar tot atît de importantă pentru destinul unei persoane, este socotită a fi și apa de la prima „scăldătoare” a nou-născutului, în care se puneau (și se mai pun) diferite plante, materii, alimente, obiecte etc., cum ar fi crenguțe de bujor și de busuioc, orz, porumb, cînepă, pene, păr de animale, untdelemn, untură de porc, fagure de miere, pîine, zahăr, lapte dulce, ou, ban de argint, o pietricică, agheasmă etc., moașa menindu-i copilului să fie, prin contagiune, rumen, frumos, sănătos, „grășuș”, tare, dulce, bun, luat în seamă, să aibă noroc la păsări, la vite ș.a.m.d. (cf. Marian, *Nașterea*, 81 - 88).

Iată și o descriere, după Marin Sorescu, a celei de „a doua scăldători”: „Copilul cînd îl scalzi după botez, / Vine moașa și-l scaldă, / Pui acolo un ban de argint, pui pene de pasăre, grîu, / Porumb, lînă, ismă. Ca să aibă noroc de bucate” (*Sfaturi*, în vol. *La Lilieci*, III).

Este vorba, în fond, de un sincretism între simbolica primordială a apei și valori conferite de diverse practici magice asociate acesteia.

a ști (a vedea) în ce apă se adapă cineva

= a-i ști dispoziția (momentană), gîndurile, „apucăturile”

Una din cele mai vechi consemnări în *Vocabularul româno-german* al lui G.A. Polizu (Brașov, 1857), după a cărei explicație, „a vedea ce vrea, ce gînduri are”, în DA (I/I) se emite părerea că expresia se referă la vechi practici ale omului naturii: „precum știe vînătorul locul unde vin animalele să bea apă”. Enunțul apare și la aromâni: *tu țe ape se-adapă* (Papahagi, *Ausdrücke*, 164, unde se înregistrează o formulă cu același sens din neogreacă).

Față de forma simplă, inițială, de la Polizu sau de la Baronzi (*a ști în ce apă s-adapă*; *Limba*, 47), ca aplicație la relațiile sociale apar

formulările notate de Zanne: *a cerca în ce apă se adapă* („adică ce cugetă, ce scopuri are”) și *a se adăpa în aceeași apă cu cineva* („a fi înțeles cu cineva”; P III, 446).

Spre a ilustra reflectarea mentalităților specifice locurilor și ocupațiilor în limba diferitelor popoare, putem consemna faptul că varianta cu verbul (a se) *scâlda* (notată în DA, *loc. cit.*, cu același sens), *în ce apă se scaldă cineva*, a fost identificată de Șăineanu drept un calc după limba turcă (*Influența I*, p. CIII), o variantă considerată de alții ca o expresie „tehnică” a unui popor de marinari, optică pe care pare s-o reflecte și *a pluti în apele cuiva* „a fi de părerea cuiva”, de la Odobescu, apreciată în DA drept un calc după fr. *être dans les eaux de qqn*.

ARAMĂ: **a-și da arama pe față**
 = a-și arăta adevărata fire, adevăratul caracter, de obicei defectele, ascunse sub aparențe onorabile, acceptabile

Arama constituia „miezul” monedelor falsificate, poleite cu un strat subțire de aur sau de argint; cînd această „cămașă” se rodea, ieșea la iveală arama banului „calp” (cf. Zanne, P I, după DA I/I). Trecerea de la enunțul „tehnic” la metaforă a fost semnalată de Iorga: în secolul al XVII-lea, „se făcea deosebirea între «asprul de argint», vechi, și cel nou, care-și dădea la iveală metalul inferior, sau, cum se zice plastic, printr-o expresie trecută apoi ca zicală, «își arăta arama»” (*Negoțul*, 221).

Există variante în care se constată comutări (arama banului → arama omului), pe baza elipsei: „arama omului la beție s-arată” (Pann); „Prea v-ați arătat arama, sfîșiind această țară” (Eminescu, *Scrisoarea III*). Fiind vorba de „adevărata față” a cuiva, prin substituție de termeni *a-și arăta vopseaia* poate însemna ‘a-și manifesta opțiunea, a-și preciza poziția’ (Eminescu, *Opere IX*, 310).

De fapt, particularitatea demascării, prin referirea la monede, s-a grefat pe un fond de locuțiuni formate cu subst. *față*: *a da ceva pe față* „a descoperi adevărul”, „a (se) arăta în lumina cea adevărată”; „a se da de gol”; *a fi cu fața curată* „a fi cinstit, integru” (cf. DA II/I).

ARGEA: „Iată Barbul că trecea / Pe la *casă cu argea*”
 (Teodorescu, *Poezii populare*)
 = instalație primitivă (verticală) de țesut; bordei
 (în care se țesea)

În lucrări lexicografice importante ale limbii române (HEM, DA I/I, CADE), sensul principal (și primordial) al cuvântului este considerat acela de ‘bordei în care se țese’, deși chiar dicționarele citate înregistrează, în continuare, și numeroase sensuri mai mult sau mai puțin „aberante” din punctul de vedere al filiației: ‘instalație primitivă de țesut’; ‘stinghie de la instalația de țesut’; ‘scheletul, din lemn, al pereților casei țărănești sau al acoperișului acesteia’; ‘bîrne ce întăresc laturile plutei de bușteni’. Și alte semnificații ale cuvântului, pierdute din vedere (‘cadru dreptunghiular ce susține coșul de la teascul de stors struguri’, la Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, 1898, p. 82) sau înregistrate ulterior (de exemplu, ‘speteze care prind smocurile de păr ce formează coama, la masca de cal’) contrazic și, de fapt, elimină punctul de plecare „bordei (în care se țese)”, respectiv „excavație”, impunînd un sens originar (logic) ‘lemne încheiate, în structura a diferite construcții’, corespunzînd sensului rădăcinii indoeuropene de la baza acestui cuvînt autohton al limbii române (albanezul *ragal* înseamnă ‘colibă’, de tipul celei din zonele muntoase ale României, numită *surlă*).

Cea mai importantă structură din categoria celor descrise mai sus a fost, desigur, aceea a instalației verticale de țesut, formată din două furci îngropate în pămînt, completate, la partea superioară, printr-o stinghie orizontală (ca litera grecească Π), de care se legau firele urzelii. Astfel este reprezentat, de altfel, chiar războiul de țesut al Penelopei, pe un *skyphos* descoperit la Chiuse și la fel este reconstituită o instalație cu aceeași finalitate dintr-o locuință de la Agia Varvara (Paul Faure, *Viața de toate zilele în Creta lui Minos - 1500 î.e.n.*; trad. rom., București, 1973, p. 190 - 192; 202). Urme ale unei asemenea instalații pot fi identificate pentru o perioadă de peste un mileniu în locuințe de pe teritoriul fostei Dacii preromane, iar descrieri de pînă în primele decenii ale secolului nostru înfățișează instalații simple orizontale pentru care se săpau gropi cu acoperișuri improvizate.

Iată o descriere sumară, dar sugestivă, a ansamblului, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, datorată lui Ion Ghica: după ce, „pe malul gîrlei” (= al Dîmboviței), femeile trăgeau firele de mătase de pe „gogoși” și le depănuu, „intrau în argea unde, cu patru drugi de lemn ciopliți din topor, cu o spată și o suvelniță cu totul primitive, își întocmeau un război cu care parvneau a face tot felul de țesături în trei și patru ițe” (*Bucureștiul*, 577).

Instalația primordială este evocată de sintagma *casă cu argea* din versurile populare „Iată Barbul că trecea / Pe la casa cu argea / Unde țese lelița” (din colecția G. Dem. Teodorescu; după DA I/I), căci este greu să admitem, aici, o casă cu ... bordei în care se țese! (deși astfel de adăposturi *sui-generis* pe lângă locuință s-au păstrat, după o mărturie a lui Gala Galaction: în vremuri de bejenie, lucrurile „mai multe și greu de luat pe drum” gospodarul „le căra în argea și dărîma argeaua peste ele, iar deasupra presăra cenușă și gunoi”; dar, uneori, turcii „dezgropau din argea lăzile cu țesături, buduroaiele cu ceară ori cu miere și tot ce-i fusese greu de luat fugitei gospodine”; *Lîngă apa Vodislavei*). Pentru aceeași realitate, în graiurile populare s-a înregistrat și *argea de țesut*: determinantul probează calitatea de nume pentru *genul proxim* al substantivului, în mediul în care erau cunoscute *diferite* alte argele.

Prin optica denominativă *pars pro toto*, numele „războiului de țesut” a trecut asupra adăpostului în care acesta era construit, un uz care s-a generalizat (mai ales în sudul țării), așa cum dovedesc ghicitori descriind „lumînarea” („Mică, mititea / Umplu argeaua cu ea”, respectiv „Mică mititeaua / umple argeaua”) sau versuri populare pe care le citează Delavrancea: „Măi cazace, căzăcele / Ce cați noaptea prin argele...” (*Bunicul*).

Bibl. *O problemă de etnoarheologie: ARGEAUA DE ȚESUT în locuințe din secolele I - X de pe teritoriul României*; REF, t.34, 1989, 4, p. 329 - 359; *Elemente autohtone ale vocabularului limbii române în „Anonymus Caransebesiensis”*: ARGEA - ARGELAȘ; în vol. *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 335 - 345.

ARGINT: a fi sfânt fără de argint
 = a-ți oferi generos sprijinul, fără a pretinde
 (brutal) foloase materiale în urma anumitor ser-
 vicii prestate; „sărac, dar curat”

Expresia este consemnată de Zanne (P VII, 169), după informația primită de la un corespondent din județul Iași, și reprezintă, evident, o adaptare, posibil ironică, după titulatura, mai nouă, a „Sfinților doctori fără arginți”, atribuită de regulă mucenicilor Cosma și Damian. Explicațiile schițate de Zanne configurează tendința și motivele de extensie a formulei religioase (calendaristice): „1. Om care-ți face treaba fără ca să ceară plată; 2. Om cinstit dar sărac”. Dezvoltarea autorului face și proba aluziei la arghirofilia preoților: „Sfinții fără arginți sînt acei care fac voia credincioșilor fără să aștepte a se da la preoți sărindare sau altele” (*loc. cit.*).

În primul rînd, trebuie să menționăm faptul că în limba română, dar și în corespondente din alte limbi ale sintagmelor discutate, este de recunoscut traducerea termenului grecesc *anargyres*, iar enunțul a fost frecvent în cultul religios creștin, de vreme ce, după Bogrea, „există trei perechi de sfinți” cu numele respective (*Pagini*, 130). Dintre acestea, în calendarele ortodoxe moderne mai sînt menționate doar două: „Sfinții (mucenici) Cosma și Damian (cei din Roma)”, prăznuiți la data de 1 iulie, și „Sfinții doctori fără de arginți Cosma și Damian (cei din Asia)”, serbați la 1 noiembrie (lipsește perechea celor „din Arabia”, prăznuită cîndva pe data de 17 octombrie). La rîndul lor, catolicii îi aniversează pe cei doi doctori fără arginți la 26 septembrie.

Există, apoi, un număr mai mare de mucenici și de sfinți reputați pentru noblețea și generozitatea lor ca vindecători, pe care îi amintim după enumerarea, tot ca perechi, dintr-o carte religioasă apărută la Blaj (un *Euhologiu*), în 1893: „Chir și Ioan, Panteleimon și Ermolae, Samson și Diomid, Mochie și Anichit, Thalaleu și Trifon” (*ibid.*, p. 124). Să nu-i uităm nici pe Sfîntul Mucenic Haralambie, ce vindeca de ciumă (Pamfile, *Mitologie*, 320; Candrea, *Folklorul*, 142), sau pe Sfîntul Spiridon, „venerat patron de spitale și tămăduitor fără arginți”, al cărui nume îl poartă renumite așezăminte spitalicești din Iași și din Botoșani (Bogrea, *Pagini*, 131).

A existat, aşadar, o bază largă de cunoaştere a referentului, dar, în acelaşi timp, pînă a se ajunge la calificarea printr-un neologism, „doctori”, calitatea binefăcătorilor a cunoscut expresii variate: „sfinţii fără de bani *vraci*” (într-un *Sinaxar* de la Iaşi, de la 1749); „*vindecători* fără de argint” (în *Euhologiul* din 1893). Iar Sfîntul Pantelimon apare şi ca „marele mucenic şi *tămăduitor*” (toate formulele după Bogrea, *op. cit.*).

Dacă neologismul apare şi în sitagma de factură populară, iar calificativul poate să fie atribuit uneori doar ca o... alternativă („Sfinţii doctori ŞI fără de argint” - în *Calendarul* de la Buda pe anul 1814), însuşi *anargyres* avea să fie diferenţiat tradus: „fără de bani”, eventual „doctori fără *parale*” (după înregistrări la ancheta etnolingvistică Hasdeu, de la sfîrşitul secolului al XIX-lea; Muşlea - Bîrlea, *Tipologia*, 404).

Chiar şi simplul efort de memorare impus de un foarte bogat inventar de nume şi de calitative din limba literară mai veche şi mai nouă (*vraci*, *vindecător*, *tămăduitor*, *doftor* / *doctor*) a putut duce la o firească simplificare, reţinîndu-se doar calitatea de „sfinţi” - binefăcători fără condiţia remunerării (*arginţi* apare în limba literară veche şi în vorbirea populară - astăzi în limbajul familiar - cu sensul de ‘bani’; cf. DA I/I). Cu atît mai mult cu cît alături de „sfinţ făr de argint”, chiar la Zanne găsim şi construcţia de plural, „sfinţi făr de arginţi”, iar, după explicaţie (citată), este vorba de o subtilă şi sugestivă asociere: se cădea ca înşişi preoţii să probeze vocaţia celor sanctificaţi, morala creştină impunîndu-le, de fapt, virtutea de a rezista ispitei arghirofiliei.

Astfel, pe o reproducere a icoanei „Înfriçoşatei judecăţi a Domnului Nostru Iisus Hristos la a doua Venire” (publicată ca planşă - anexă de Marian, *Înmormîntarea*, p. 456 - 457), printre cei aflaţi la „muncile de desubt”, în „rîul cel de foc în veci”, pentru că nu au putut trece de diferite „vămî” („simonicească”, a „tutunului”, „sulimenirii”, „nemilostivirii”, „curviei”, „uciderii”, „sodomiei”, „lăcomiei”, „vrăjitoriei”, „beţiei”, „lenevirii”, „iubirii de argint” etc.), se pot distinge şi mai mulţi bărbaţi purtînd comănace şi potcapuri pe cap. O imagine (populară) ce pare a fi fost decodată de Creangă, care-i pretindea preotului „să fie învăţător bun şi conştiincios, doftor fără sete de argint

AȘTEZĂU

și judecător imparțial” (*Misiunea preotului la sate; Opere, II, „Minerva”, 1971, p. 91*).

În replică, poezia populară schițează portretul idealului de preot an-arghirofil (cărui, de fapt, nu-i trebuie nici... carte): „Este-un popă în poiană / Și cunună de pomană” - o posibilă reproiectare a bradului - sacerdot și a „cununiei la brad”.

AȘTEZĂU: **a da aștezău**

= a saluta printr-o formulă caracteristică pe o femeie care țese

Dintre dicționarele limbii române, cuvântul apare doar în două: în cel realizat de I.-A. Candrea, care dă un citat din *Materialurile folkloristice* publicate de Tocilescu (1900): „Iana că țesea, / La Iana mergea, / Aștezău! că-i da”, cu explicația „salutare, urare de spor la muncă care se spune țesătoarelor sau muncitorilor la câmp”; pentru Scriban, acest salut se adresează unei femei „cînd urzește pînza”. Ambii lexicografi indică drept punct de plecare o formulă ce s-a abreviat: „ajute /Dumne/zeu”! Este, așadar, un corespondent (muntenesc) al urării - salut „rostul mare!”, folosită tot numai în legătură cu țesutul (pentru amprenta creștinismului, vezi și formula de salut din Crișana „zo te custe”, din lat. *Deus te constet*, o îmbinare de cuvinte care conservă verbul latinesc *constare* ‘a menține’, în română ‘a ține în viață’). Pe un plan mai larg, salutul *aștezău!* trebuie raportat la formula „Doamne-ajută!”.

În literatura contemporană, cuvântul apare la Marin Preda, prețuit de către Nichita Stănescu în postura de „țăran”; deși observase că firile lor „nu se suportă în mod reciproc dezavantajos”, în 1973, poetul scria că „Marin Preda are originea cea mai nobilă pe care o poate avea un român: este țăran, adică născut la țară, adică din țărînă, adică din pămînt” (*Timpul n-a mai avut răbdare*, 1981, p. 82). Definindu-se el însuși permanent ca produs al acestui mediu spiritual și etnolingvistic și ca reprezentant al acestuia în confruntarea, pe diferite planuri, cu alte ambiante sociale, prozatorul le decodează acestora, la rigoare, uzul mediului familiar. Formula de salut *aștezău!* o întîlnim prima dată la acest scriitor în *Moromeții*, într-o scenă în care Anghelina lui

Boțoghină țesea, iar un trecător îi aduce o scrisoare: „- Aștezău! strigă cineva la poartă, adică «așa să vă ajute Dumnezeu» și Anghelina răspunse fără să se uite: - Mulțumim dumitale!” (I, p. III, cap. XV).

Parcă nesatisfăcut de efectul primei apariții, Preda reia această formulă de salut în *Delirul*, unde o folosește Ștefan Paul, un personaj cărui i se atribuie un deosebit simț al observației. Venind pe la Moromete, el le găsește pe femeile din casă pregătindu-se de țesut: „Aștezău, zise Ștefan, apropiindu-se agale de pridvor”. Interesul scriitorului pentru semnificații originare este mascat însă aici printr-un comentariu ironic: „Ia uite, așa știa cum își zic muierile, pe scurt, când se văd una pe alta muncind ceva deosebit, adică «așa să-ți ajute Dumnezeu». Mare deștept” (*Delirul*, p. I, cap. II).

Ultimul context subliniază „retragerea” termenului în uzul unui grup socioprofesional, dar autorul citat descifrează și rezultatul unei aglutinări, ce face din *aștezău* o secvență fonetică *quasi*-indescifrabilă.

B

BABALÍC: „babalíci gubavi și oftigoși” (Creangă)
= ‘bătrîn venerabil’; ‘decrepit, îmbătrînit înainte
de vreme’

Evoluția, în limba română, a utilizării împrumutului turcesc *babalık* ‘bătrîn venerabil’; ‘tată vitreg’ ilustrează deprecierea semantică pe care au suferit-o, din diferite motive, numeroase cuvinte de această origine, paralel cu ieșirea din uzul curent. Inițial, el a fost cunoscut ca un termen, folosit de turci, prin care se exprima respectul: „Măria Ta, babalíc, ai ieșit la primblare?” i se adresează Pazvandoglu unui pașă (după *Chronograful* lui Dionisie Eclesiarhul). În contexte comunicate lui Hasdeu, și la Creangă, *babalíc* a ajuns să fie un termen ironic, referindu-se la un bătrîn decrepit, respectiv caracterizînd decăderea care-i păștea pe tinerii humuleșteni candidați la preoție, forțați de părinți să plece la seminarul de la Socola: „Tot umblînd noi din școală în școală mai mult ia așa «de frunza frășinelului» (vezi), mîne - poimîne avem să ne trezim niște babalíci gubavi și oftigoși” (*Amintiri* IV).

Această analiză a cuvîntului (exotic pentru țărani) *babalíc* s-a produs prin etimologie populară, elementul inductor constituindu-l sensuri depreciative ale termenului *babă* (DA I/I; cf. și Hristea, *Etimologie*, 222). Tot așa, *babacă*, de asemenea un cuvînt de origine turcă, pătruns în română prin filieră grecească, de la ‘tată, tătuc’, sub forma *babac* (pl. *babaci*), a ajuns să fie utilizat ca termen condescendent pentru „tată” („părinți”).

BACĂU: **a-și găsi bacăul**
 = a se găsi persoana energetică, în stare să-l „strunească”, să-l stăpânească pe cineva; a-și găsi „nașul”

Înregistrarea expresiei în primul dicționar academic al limbii române, cel datorat lui Massim și Laurian („trouver son maître”) constituie un atestat de circulație dincolo de granițele geografice și de reprezentările figurate ale locuitorilor vechii Țări a Moldovei, o proiecție spațială adusă în prim plan de Hasdeu, după care această izolare lingvistică evocă prestigiul vameșilor (mai mult decât exigenți) de la Bacău, ce provocau negustorilor și călătorilor neplăceri - explicație citată în DA (I/I). În legătură cu perceperea unei taxe vamale în acest loc, trebuie să ținem seama de faptul că, pînă în primul deceniu al secolului al XV-lea, Valahia cuprindea o importantă zonă din sudul Moldovei. Pe baza unui privilegiu dat negustorilor lioveni de Alexandru cel Bun, la 1408, se poate constata că „frontiera” dintre Moldova și Țara Românească nu depășea cu mult orașele Bacău și Bîrlad (M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, Iași, 1931 - 1932, p. 630 - 635), chiar dacă numai peste alte cîteva decenii, la 1460, pe vremea lui Ștefan cel Mare, „punctele terminus” vor fi de acum Putna și Tecuci (D. Ciurea, *Organizarea administrativă*, 1965, p. 179).

Pentru o altă proveniență și o mai largă orientare geografică pledează explicația termenului *bacău* din maghiarul *bakó* „călău”, dată de Alexandru Cihac, în *Dicționarul său etimologic* (1870 - 1879); prin urmare, după A. Philippide, *a-și găsi bacăul* înseamnă „a-și găsi călăul”, iar apropierea de numele orașului ar fi una ulterioară: „...astăzi cînd cuvîntul *bacău* a ieșit din limbă, vorbele de mai sus s-au lipit de numele orașului Bacău și noi cînd le pronunțăm simțim într-adevăr orașul Bacău în ele” (*Principii*, 106).

În favoarea acestei explicații găsim argumente în plus în variații formale și semantice ale expresiei, cum ar fi *a arăta cuiva bacăul* „a-l amenința cu bătaia” (DA I/I), ca și în jocuri de cuvinte, cum este „la Bacău îmi găsi bacăul”, o formulare citată după Alecsandri, de către L. Șăineanu în *Dicționarul universal*.

Relația dintre *Bacău* și *bacău* „călău” nu se pierduse, cel puțin pînă în primele decenii ale secolului nostru. După stenograma (publi-

cată în „Monitorul Oficial”, nr. 107, noiembrie 1929, p. 4141 - 4161), din şedinţa Adunării Deputaţilor din 21 iulie 1929, în care s-a discutat problema „directoratelor” ca formă a descentralizării administrative, când deputatul M. Văgăuneanu, apărător al intereselor oraşului citat (cu prestaţii oratorice prelungite), cere cuvîntul, dinspre „băncile majorităţii” se consemnează exclamaţia „ne-am găsit Bacăul!”, urmată de ilaritate în sală.

Aşadar, expresia din titlu a ajuns să aibă aceeaşi semnificaţie cu „a-şi găsi beleaua”, eventual căutată cu orice preţ, dacă ţinem seama de jocul de cuvinte propus de Eminescu într-un articol din martie 1880, la apariţia, în oraşul Bacău, a unui ziar intitulat „Bacăul”: „Credem că nu ne vom găsi «Bacăul», ca orbul Brăila, dacă înainte de toate vom pune *sub ochii cititorului* copie fidelă...” (*Opere XI*, 93).

BALAMUC: a fi bun de dus la balamuc

= a fi nebun, în starea de a fi internat la ospiciu
(iniţial, cel de la Malamuc)

După majoritatea izvoarelor documentare, expresia ascunde numele localităţii *Malamuc* (sau *Malamoc*), din judeţul Prahova, din vecinătatea Gherghiţei; pe lângă mănăstirea din localitate a funcţionat un ospiciu, un spital specializat în îngrijirea alienaţilor, cel care, apoi, a fost strămutat la Mărcuţa (Ionescu-Gion, *Bucureşti*, 661; Zanne, P VI, 450). Trecerea de la numele propriu (*Malamuc* sau *Balamuc*; cf. CADE) la un nume comun şi explicarea indicată a expresiei din titlu sînt preluate în cîteva dicţionare ale limbii române (mai pe larg, de exemplu, după Zanne, în DA I/I; la modificarea iniţialei cuvîntului ne vom referi în continuare). De la manifestări tipice ale pensionarilor de la „Malamuc”, termenul *balamuc* ar fi căpătat şi semnificaţiile ‘larmă, gălăgie, ceartă, tărăboi’, ca în casa de nebuni („De mă vei da afară, îţi fac un balamuc, să mă pomeneşti cîte zile-i trăi”; N. Xenopol, cf. TDRG; DA).

Pentru disimilarea (*m - m̄ : b - m*) din care a rezultat forma substantivului comun de astăzi, putem avea însă în vedere, mai întîi, influenţa oiconimului *Balamuci*, numele unui fost sat din judeţul Ilfov, pe teritoriul căruia a existat, pînă în 1871, mănăstirea Schitul, ce

adăpostea o închisoare (MDG, I, 210); în 1868, de exemplu, aici erau transferați, de la mănăstirea Cernica, deținuți minori deveniți „turbulenți”. După plecarea călugărilor, lăcașul s-a transformat în casă de corecție (Stănculescu, *Cercetări*, 66). Așadar, un „prestigiu” care nu este de neglijat pentru explicarea contaminării fonetice în discuție (nu toți alienații mental sînt turbulenți sau locvacii).

Pe de altă parte, nu este exclusă nici raportarea la substantivul *balamut* (considerat de Tiktin și de Scriban ca etimon al lui *balamuc*); termenul, un arhaism astăzi, avea și semnificațiile „clevetitor, bîrfitor” (DA I/I); „palavragiu, fanfaron” (Scriban, D).

Expresia din titlu prezintă variante sinonimice (așadar cu aceeași semnificație) pornind tot de la localizarea unor ospicii: *a fi bun de dus la Mărcuța*, ~ *la Golia* (mai nou: „la Socola”); vezi, la Eminescu, „Oameni vrednici ca să șază în zidirea sfintei Golii” (după numele mănăstirii din Iași; *Scrisoarea III*).

BĂRBUNCĂ: a bate bărbunca
= a umbla fără rost, a hoinări

Expresia (cunoscută și de noi din zona Sucevei) este sinonimă cu „a bate ulițele, mahalalele, podurile” (vezi **pod**) și a luat naștere pe baza cuvîntului german *Werbung* ‘recrutare, înrolare în armată’. Ademenirea flăcăilor pentru a se înscrie în evidențele militare și în armată, în fostul Imperiu Austro-Ungar, se făcea prin jocuri și petreceri cu băutură (vezi DA I/I), un spectacol *sui-generis* pentru acei „gură-cască” ce-i însoțeau pe recruții din loc în loc. Iată descrieri datorate lui Slavici: „Verboncul pleca cu muzica și cu steagul desvălit dealungul ulițelor... Era greu lucru să fii om tînăr, să-i vezi trecînd și să nu te iei după dînșii”; „Cînd sunetele muzicei străbătură-n casă, calfele și ucenicii se puseră-n mișcare, ca să se ducă să vadă Verboncul” (*Mara*, cap. XIX).

De la petrecerile acestea se explică și *verbunc* (*bărbunc*) ca nume al unui dans; expresia *a juca verbuncul* descrie, probabil, o anumită „figură” de dans, căci s-a folosit pentru a numi mișcarea celui care, lovindu-se, „sare în sus de durere” (în DA, după Zanne, P).

BĂTRÎNEȚE: **adînci bătrîneți**
= vîrstă „încovăiată”, înaintată

Adjectivul are, după Hasdeu, sensul lat. *aduncus* ‘curbat spre în față’, ‘încovoiat’ (cf. și la Scriban, s.v. *adînc*, *uncus* ‘cîrlig’); așadar *adînci bătrîneți* ar însemna „vîrstă încovăiată”, ca un corespondent semantic al lat. *curva senecta*, o trăsătură augmentată printr-o posibilă construcție *adunca senecta* (HEM I, s.v. *adînc*), în care substantivul a fost înlocuit prin creația pe teren românesc *bătrînețe* (< *bătrîn* < lat. *veteramus*, popular *vetranus*, *betranus*). Ar fi, deci, unul dintre cazurile în care româna conservă chiar tipare sintagmatice latinești, și nu numai cuvinte de această origine.

Fără să ia în considerație explicația Hasdeu, Vasile Bogrea crede că, de fapt, construcția românească se află la pîlul opus al unei alte forme mentale latinești; el invocă faptul că în latină bătrînețea este privită dintr-o „perspectivă ascendentă”, ideea fiind exprimată prin *summa actas*, adică „vîrsta supremă” a urcării scării anilor. În română, s-ar pune accentul pe situarea omului pe panta descendentă, „ca o coborîre în adînc”, o concepție reflectată și de ngr. $\beta\alpha\theta\upsilon\ \gamma\eta\rho\alpha\varsigma$ sau de ucr. *glubokii vik*, ambele expresii avînd semnificația de ‘adînc’ (Pagini, 481).

Desigur, pot fi avute în vedere chiar optici diferite de apreciere, în stiluri diferite, căci, oricum, abordarea problematicii vîrstei respective se prezintă ca funcție de cel care face aprecierea, de intenția și de dispoziția sa.

BELCIUG: **a cîștiga la belciuge**
= a dobîndi ceva cu ușurință

Obișnuit ca doar munca în sudoarea frunții să-i aducă un oarecare profit, țăranul sau meseriașul au amendat prin aceste cuvinte cîștigul (relativ, desigur) obținut ca urmare a ...îndemînării. La bîlciurile de pe vremuri, existau tarabe special amenajate, cu vergele de fier în poziție verticală, în care amatorii aruncau „belciuge”, inele din același material; cel care reușea performanța să nimerească belciugul pe vergea, cîștiga „premiile” de îndemînare expuse. Astfel s-a născut expresia „tehnică” de constatare a cîștigului pe nemuncite, a norocului întîmplător ce a dat peste cineva (Iordan, *Stilistica*, 271).

Ceea ce trebuie să subliniem este faptul că lucrurile au fost „întoarse” în rău, întrucît nu putem consemna exprimarea unei satisfacții, a unui strigăt de triumf; contextul, cu valoare figurată, apare în proteste: „Da’ ce?... caii i-am cîștigat la belciuge?” sau „Crezi că m-ai cîștigat la belciuge?” (după Iordan). Evident, cîștigurile erau derizorii și, de aici, coloratura depreciativă a comparației.

Aceeași valoare de întrebuintare a expresiei o cunosc și personaje ale lui Marin Preda. La întrebarea învățătorului - instructor, de ce lipsește un Inochentie de la exercițiile de instrucție premilitară, unul dintre cei prezenți răspunde: „N-a vrut să vie, ‘cea că el e ostenit de la sapă, ‘cea că ce, l-a cîștigat statul la belciuge?’”. Superioritatea morală obținută, sub acoperirea unei parimii, de cel absent și de cel ce-i reluase vorbele, este anulată de învățător chiar prin respingerea înțelepciunii de împrumut (un punct de vedere al însuși scriitorului pe acest teren) cuprinsă în vorbele de duh: „Belciugele mă-sii! strigă Toderici... Că d-aia ȧara asta a rămas o țară de mameluci, pentru că Inochentie al meu îi dă cu belciugele!” (*Moromeții I*, p. I, cap. XIV).

Încărcătura afectivă a expresiei pe care o discutăm a fost întărită, probabil, de vecinătatea și întrepătrunderea cu semnificația altor construcții avînd același suport lexical: *a-i pune* (cuiva) *belciugul în nas* înseamnă „a-l face dependent de voința sa”, după situația în care se află, în urma tratamentului descris, un porc ce este împiedicat să scormonească pămîntul cu rîtul sau un taur, a cărui forță este anihilată prin mînuirea cu ajutorul verigii ce i-a fost trecută prin nări.

Pe linia sinonimică *inel - verigă - belciug*, o dependență de alt gen, „bilaterală”, este simbolizată glumeț de expresia *a-și pune verigile* sau *belciugele* „a se logodi, a se căsători” (să nu uităm că, etimologic, *verigă* înseamnă chiar „lanț, cătușe”).

În această optică, cel ce se imaginează cîștigat la belciuge s-a putut considera cumva manipulat și ca un bun obținut *de haram!*

BINETE: a da binețe
= a saluta, a adresa urări „de bine”

În substantivul feminin *binețe* se recunoaște ușor adverbul *bine*: partea finală însă, ce ne apare astăzi ca o marcă a pluralului, reprezintă o pistă de analiză derutantă, de care se face vinovată și semnificația

termenului: în locuțiunea verbală din titlu, *binețe* înseamnă „salutări, urări de bine”. Așa a văzut lucrurile și Delavrancea de exemplu, la care găsim chiar *binețuri* („După câteva binețuri...”; cf. DA I/I, ai cărui autori consideră că, în acest caz, trebuie să pornim de la un singular refăcut, *bineț*, o falsă interpretare a formei de plural *bineți*, transcrisă de Tudor Pamfile după pronunția... moldovenească!; vezi și mai jos, la Dosoftei).

Finala cuvântului reprezintă, de fapt, rezultatul aglutinării formei neaccentuate de dativ a pronomului de persoana a doua, dintr-o construcție cu infinitivul, *bine a-ți fi* [ție], pe care o putem deduce din texte vechi (a căror transcriere trădează compactarea, graduată, a elementelor constitutive inițiale), citate de H. Tiktin în dicționarul său (1903), după *Cartea românească de învățătură de la Pravilele Împărătești* (Iași, 1646). În capitolul 48, intitulat *Pentru iertarea sudălmii, cum și în ce chip să va face*, se indică semne după care se poate aprecia că între doi împricinați a intervenit iertarea tacită: „... de vor merge amîndoi pre o cale, sau de vor mîncă sau de vor bea împreună sau de vor zice «bineați» unul altuia”. În *Îndreptarea legii* (1652), replica muntenească a *Pravilei*, apare formula „bine ați fi” (pe care trebuie să o descifrăm „bine a-ți fi [ție]”). În TDRG (s.v. *bine*) găsim o atestare și pentru forma de adresare specifică persoanei a treia singular: „Să nu-l priimiți în case și să nu-i ziceți bine ai fi” (= bine a-i fi [lui], căci trebuie să recunoaștem un infinitiv pe locul unui conjunctiv de astăzi).

Este de remarcat faptul că, uneori, cuvintele în discuție sînt citate drept formulă de salut propriu-zisă, ca și în următoarele versuri de blestem asupra „pizmașilor Sionului” cuprinse în psalmul 128 din *Psaltirea în versuri* (1673) a Mitropolitului Dosoftei: „Să n-aibă cu secerea-n ce trage... / Și drumeții să nu le grăiască: «Bine-aț fi, Dumnezeu să sporească!»” (transcriere după *Opere*, I, 1978, p. 293). Paralel cu aceste construcții, avea circulație și substantivul ce s-a păstrat pînă astăzi, căci în alt psalm al lui Dosoftei (61) citim: „Din rost [= gură] îm ziceț bineț, de mă îmblînzîț, / Și din inemă cercaț să mă vicleniț” (*ibid.*, p. 136).

Dacă în *Dicționarul Academiei* (1913) termenul era explicat de la „interjecțiunea *bineați!*, substantivată”, reprezentînd referirea la o formulă evoluată (pentru a cărei origine, vezi, la cuvîntul *bine*, în legă-

tură cu formulele de salut ieșite din uz); demersul lui I.-A. Candrea (CADE, 1926) de reconstituire a punctului de plecare dirijează nemotivat atenția, prin invocarea construcției „bine + ați + venit”, spre un context care consideră „integritatea” unui *ați* (formă de auxiliar, pentru perfectul compus, de la a *avea*), ce ne-a tentat și pe noi, când am propus interpretarea pornind de la o formă de condițional-optativ ce ar putea fi „tradusă” astăzi prin „[dacă, de] ați fi bine [voi]”; *Lexic*, 70).

Soluția etimologică a lui Candrea nu poate fi acceptată pentru că nu ține seama de apariția formei de infinitiv (a) *fi*, atît în *Îndreptarea legii*, cît și la Dosoftei. Cu toate acestea, mai multe lucrări lexicografice, de la dicționarul lui Scriban (1939) pînă la ediția recentă a *Dicționarului explicativ al limbii române* (1996), reproduc, inertial, explicația lui Candrea.

Ținînd seama de toate contextele citate anterior, putem susține că *bineși* (*binețe* este o formă refăcută) „cuvinte de salut” nu reprezintă o generalizare pornind de la o formulă de „întîmpinare” (există, de altfel, replica de „despărțire” *a-și lua binețe*), ci trebuie să avem în vedere contextul „(a”grăi, a zice) *bine a-ți fi*” (cu valoarea de „bine să-ți fie”), din care a dispărut forma verbală *fi*, rezultînd formula abreviată „bine a-ți” (din *Pravila* lui Vasile Lupu), aglutinată în *binești*, *bineși*.

Dicționarele și atlasele lingvistice românești consemnează, pentru timpurile apropiate de noi, prezența formulei *a da binețe* (uneori cu precizarea „unul către altul / celălalt”) numai în graiurile de la vest și de la nord de Carpați. Luînd în considerare folosirea ei de către Dosoftei și sub rezerva identificării apartenenței regionale a traducătorilor și a celor ce au tipărit textele juridice citate, s-ar părea că *bineși* a fost în uz și în vorbirea din celelalte provincii românești.

Este de remarcat faptul că în limba română termenul generic pentru noțiunea „salutări” s-a dezvoltat pe un suport socio-cultural ... democratic, acela de „a face urări de bine”; formula în discuție este întrebuițată de Șincai, ce nu s-a pus la curent cu ceremonialul, foarte sofisticat, după modelul oriental, de la curtea imperială bizantină, chiar în descrierea întîlnirii dintre „craiu” bulgar Simeon și împăratul bizantin Roman I („Lacapenu”): „Și mîergînd la împăratul ș-au dat binețe apoi au vorbit despre pace” (despărțirea este prezentată în aceeași optică: „apoi, luîndu-și ziua bună laolaltă...”; *Hronica*

românilor și a mai multor neamuri... , vol: I, tipărit la Iași, în 1853, p. 175). Specificul (egalitar!) al formei mentale autohtone iese în evidență dacă ne referim la un generic contemporan, comparabil, din franceză, spaniolă și italiană, ce-și are originea în protocolul feudal și numea omagiul adus seniorului prin sărutarea mâinii (cf. și Pietreanu, *Salutul*, 72 - 73). Dar fr. *baisemâins*, sp. *besamanos* și it. *baciamano* au ajuns să numească, familiar, noțiunea de „(a face) civilități, complimente, bezele”, adică, în fond, „(a zice) binețe”.

Bibl. *A da binețe*; „Revista română” (Iași), IV, 1998, nr. 1 (11), p. 5.

BIR:

a da bir cu fugiții

= a nu plăti birul; a fugi, a se sustrage de la obligații, de la o răspundere

Contextul extins al acestei expresii, *a da bir cu fugiții în Baltă*, ne ajută să fixăm în timp și în spațiu apariția unei categorii imaginare de... birnici. În Balta Brateșului, aflată în timpul domniilor fanariote sub stăpînirea abuzivă a pașei de Isaccea, se refugiau, printre alții, și țărani din sate din sudul Moldovei, pentru a nu plăti birul. Dar fauna refugiaților era foarte bogată, după cum scria Theodor Codrescu, comentînd contextul „cei fugiți la Baltă” dintr-un act de la 1828: „Turcii stăpînind Balta Brateșului cu bălțile cele mici, primea pe toți distrămații carii făceau felurite crime în părțile celelalte ale Moldovei. Aici blestămații erau apărați de pedeapsa legii” („Uricariul” VII, 229). Și, firește, și de biruri.

Este drept că, în anumite condiții, și *bejenarii* erau scutiți de bir un număr de ani după ce se așezau într-un loc, dar nu la această categorie tranzitorie se referă expresia; ea ar putea avea în vedere doar statutul fugiților *reveniți* pe vechea vatră a satului, însă nu există mărturii asupra unor legiferări în acest sens. Prin urmare, *fugiții* constituie o „categorie fiscală” creată prin antifrază, negînd prin sens ideea plății.

Construcția propriu-zisă s-a modelat după formulele administrative de identificare în uz: *a da dajde cu mazilii*, *a da bir cu țara*, ~ *cu satul* etc. (Dumistrăcel, *Lexic*, 241 - 242).

BOABĂ: **a nu pricepe boabă**
 = a nu înțelege nimic, pornind de la etalonul cantității infime, cu referire și la ghicitul „în bobii”

În acest context, termenul *boabă*, numind, în mod propriu, unul dintre componentele fructului dispus în ciorchine (ca la vița de vie, agriș etc.), atrage atenția asupra cantității neglijabile ca aliment, avînd ca punct de plecare, desigur, optica vechiului „culegător” (dar, analogic, și în alte situații; de exemplu, „boabă de sudoare”). Din această perspectivă, trebuie acceptată, parțial, aprecierea avansată de Tudor Vianu: alături de *a bate cîmpii*, *a înțărca bălaia*, *a nu-i fi* (cuiva) *tofi boii acasă* ș.a., expresia reflectă „vechile tradiții de viață rurală și agricolă” ale poporului român (*Cercetarea stilului*), de vreme ce se face referirea la floră.

Pe de altă parte, confuzia *boabă - bob* (explicabilă prin etimonul comun al celor două cuvinte), căci s-a înregistrat și *boabă de grîu* sau *de porumb* (DA I/I), impune continuarea discuției în două direcții. În primul rînd, consolidarea imaginii „agricole”, prin variații pe aceeași temă: *a nu ști (să zici) nici două boabe legănate* (la Ispirescu), cu aplicație la ezitare, la tărăgănarea vorbirii, sau *a nu auzi* (despre ceva) *nici o boabă frîntă* (la I.G. Sbiera; ambele formule după volumul citat din DA), indicînd diminuarea cantității (deja neînsemnată).

În al doilea rînd, întrucît este cunoscută și expresia *a da în boabe* (DA), verbul din *a nu pricepe boabă* poate numi încurcătura unei ghicitoare „în bobii” (*bobăreasă*) față de poziția unei anumite boabe, într-o oarecare combinație, al cărei „mesaj” nu-l poate descifra (așadar „a nu pricepe o boabă”), eventual ar putea reprezenta contestarea pretenției unui neavenit în ceea ce privește practica divinatorie, care „nu pricepe (chiar) nici o boabă” (vezi și *bob numărat*).

a nu ști boabă de carte

= a fi analfabet, numind imposibilitatea descifrării semnelor scrierii.

Din ambele sfere de reprezentări invocate pentru expresia precedentă (*a nu pricepe boabă*) putem reconstitui motivația enunțului *a nu ști boabă de carte*, pe care îl găsim la Creangă, în argumentarea

hotărîrii Smarandei de a-și da băiatul la învățătură: „Sărmane omule! Dacă nu știi boabă de carte, cum ai să mă înțelegi” (*Amintiri* I): nivelul „zero” (cantitatea), cu referire la atributul „incompetenței”, la absența unei instrucțiuni corespunzătoare, astfel că foaia scrisă constituie pentru analfabet o adevărată enigmă. El nu pricepe semnele scrierii, nu le poate atribui un sens, tot așa cum, de exemplu, într-o combinație neobișnuită o „bobăreasă” nu pricepe „mesajul” ascuns al unei *anumite boabe*, iar un neinițiat nu pricepe *nici o boabă*.

Date fiind sistemele pre-istorice de înregistrare a informației (vezi *a încresta în grindă și a însemna pe răboj*), pe lângă faptul că literele chirilice aveau înfățișări de natură să conducă spre considerarea unor reprezentări de factură pictografică (vezi și *a scrie cu talpa gîștei*), în această ordine de idei trebuie să invocăm și realitățile referent din ghicitoarea - metaforă românească privitoare la scriere: „Cîmpul alb, oile negre; cine le vede nu le crede, cine le paște le cunoaște”.

Dar tot dintr-un domeniu rural, agricultura (mai precis aratul) au fost selectate imaginile simbol ale scrierii la diferite popoare romanece, ca, de exemplu, în primul text de limbă italiană (secolele VIII - IX), celebrul *Indovinello veronese*, deci tot o „ghicitoare”, ce înfățișează degetele - boi, purtînd plugul alb - pîna (de gîscă), pe o cîmpie albă - foaia de hîrtie și semănarea semințelor negre - literele: „Se pareba boves, alba pratalia araba & albo versorio teneba, & negro semen seminaba” (*Crestomație romanică*, I, București, 1962, p. 215).

Putem reveni, prin urmare, la boabele / semințe - litere, indecifrabile pentru neștiutorul de carte, ce apar ca termen de comparație, dar din alte motive, și în replica unui personaj din basmul *Cei trei frați împărați* (cules și publicat de P. Ispirescu): „Ba nici boabă... astea pare că nu sunt slove de care ne arată dascălul” este răspunsul la întrebarea „poți tu să citești ce zice aici?”.

Este vorba de „inscripția” ce se găsea sub aripa unei păsări „măiestre”, ce oua zilnic cîte un ou de diamant. Așadar, cei trei frați, elevii „dascălului”, constată că sînt confrunțați cu o „însemnare” scrisă, dar n-o pot descifra; învățătorul citește „slovele” și „rămase înmărmurit”, însă le ascunde învățăceilor înțelesul, spunînd că „acelea ce lor li se păreau slove erau un fleac și că nu însemna nimic”, fiind hotărît să profite, întrucît textul reprezenta o „proorocie” deosebit de atrăgătoare: cel (cei) care avea(u) să mănînce capul, pipota și inima păsării urma(u) să ajungă împărat, să devină „năzdrăvan”, respectiv să

găsească la cap, în fiecare dimineață, la sculare, câte „o pungă cu bănet”.

Așadar, „textul” respectiv era într-o scriere aparte, conceput pentru care, și la noi, în afara referințelor culturale (de tipul „criptogramelor”, cum este aceea din *Psaltirea Scheiană*), există și alte reprezentări, de largă accesibilitate, „pietrele scrise”, atestate și toponimic, cuprinzând inscripții indescifrabile (sau controversate ca interpretare; vezi și Bogrea, *Pagini*, 491 - 492). Dintr-o astfel de scriere, apanaj al inițiaților, profanii (asemenea analfașebilor în fața celei obișnuite) nu înțeleg „nici boabă”, formulare ce ne amintește (im)posibilitatea descifrării mesajului la „ghicitul în boabe”, practică ce trebuie socotită, prin urmare, a fi reflectată și de expresia *a nu ști boabă de carte*.

Pe de altă parte, identificarea, în diverse litere, a imaginii unui alt obiect (indiferent de interferențele, posibile, cu alte vocabule apropiate fonetic, de exemplu *boacă* sau chiar *bechi* < *béty*, numele maghiar al literei *b*), poate fi admisă pentru locuțiunea sinonimă *a nu ști* (*a nu pricepe*) *botă*, reprezentarea mai multor *bote* (= bețe, bîte) în forma mai multor litere chirilice, cum sînt Ш, Щ, Ъ, Ж și altele, oferind o posibilitate de interpretare pentru *a nu pricepe botă, tufă* (la Zanne, după DA I/I; pentru semnificația ‘nimic’ a celui de al doilea substantiv, vezi *tufă*).

Dar progresul în materie de știință de carte (măcar indirect) a făcut ca locul termenilor *boabă* sau *botă* să fie luat, în primul rînd, de o vocabulă indicînd, chiar pe terenul scris-cititului, absența unei minime instrucții, ne-cunoașterea nici a numelui celei de a doua litere (Б) din alfabetul chirilic, *buche* (devenit, de altfel, chiar termen generic pentru noțiunea „literă”), dar și a numelui altei „buchii”, ρ (*rîță*), în *a nu ști nici o buche (rîță)*, ca și a numelui unei litere grecești, deosebit de „firavă” grafic, *iota* (ι): *a nu ști nici o iotă*, ultimul prezent și în alte frazeologisme, cu semnificația ‘puțin’, ‘nimic’ (cf. Bogrea, *Pagini*, 179; DA I/I, II/I; DLR IX).

În sfîrșit, la Creangă (poate un reflex al jargonului școlăresc din adolescență), aflăm identificarea „naivului” cu cel care, după ce va fi umblat prin școli, a rămas la nivelul cunoașterii aceleiași a doua litere (menționate), din alfabetul chirilic: cînd i se pare că l-a înșelat pe cel căruia îi dăduse boii pe un car, Dănilă Prepeleac „zice în gîndul său:

- Taci, că-i cu buche; l-am potcovit bine... ” (cf. și Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, ediția I, Iași, 1906, p. 346).

Bibl. *A nu pricepe boabă (de carte)*; Cr., XXXV, nr. 8 (1496), august 2000, p. 18.

BOBOC: **a paște bobocii**
= a fi tinăr, fără experiență de viață; a fi naiv, prost

O grăbită generalizare operată în DLR (VIII/1, s.v. *paște*), unde această expresie este pusă pe același plan cu *a paște muștele* (una imaginară, ce descrie *ab initio* o absurditate) și cu *a paște vînturile* (vezi), duce la glosarea formulei din titlu prin „a pierde vremea” (la fel sînt explicate *a paște bobocii* și *a paște vîntul* și de către Scriban, D).

Este vorba de bobocii pui de gîscă sau de rață, iar această ocupație este una a copiilor de la țară, dar ei nu pierd vremea păzindu-i, ci, pur și simplu, nu sînt încă buni de altă treabă. O scenă rurală îl înfățișează astfel pe Călin, fiul zburătorului; voinicul, „cu ochi de vultur”, întorcîndu-se după șapte ani, vede pe cîmp „un copil umblînd desculț / Și cercînd ca să adune într-un cîrd bobocii mulți” (Eminescu, *Călin. File de poveste*). Iar la Blaga, trecerea de la copilărie la adolescență este marcată chiar prin referirea la ocupația în discuție: „paza gîștelor nu mai era o treabă pentru vîrsta noastră” (*Hronicul*, cap. VII).

Boboc ‘lipsit de experiență’ apare la Creangă: „Fiul craiului, boboc de felul lui la trebi de aiestea” (*Harap Alb*); din același basm, în DLR (*loc. cit.*) este prezentat citatul pe baza căruia *a paște bobocii* ar însemna „a pierde vremea”; vorbește Spînul: „D-voastră, cinstiți oaspeți, se vede că pașteți boboci, de nu vă pricepeți al cui fapt e acesta”. O interpretare forțată: comesenii sînt considerați naivi, adică la vîrsta ocupației invocate. Cu același citat, în DDRF, TDRG și CADE, se ilustrează semnificația „être bête, stupide”, „Schafskopf”, respectiv „a fi nerod, prost”.

Deci, la Creangă, expresiile *a fi boboc* și *a paște bobocii* au una și aceeași semnificație.

BRAȘOAVĂ: a spune brașoave

= a povesti despre lucruri închipuite, a spune minciuni

Brașoave au fost numite laudele prin care își prezentau mărfurile (făcându-le reclamă) negustorii din Brașov ce cutreierau Moldova și Muntenia, întrucât în DA (I/I), unde se explică termenul, se fac trimiteri la texte (și scriitori) din Vechiul Regat. Ideea de „minciună” este ilustrată și de contextul „a-i face cuiva o brașoavă”, însemnând „a-l înșela pe cineva”.

După Scriban, D, există și o altă motivație, referitoare la o anumită marfă: *brașoave* era (și) numele unui fel de covrigi cu sare specifici aceluiași oraș, termenul suferind aceeași evoluție semantică la fel cu *gogoși* (vezi).

Pentru a identifica *mărfurile tipice* de Brașov (în special fierărie), s-a folosit termenul *brașovenie*, la fel fiind numită și ‘prăvălia cu mărfuri de Brașov’ (DA, s.v.), în aceeași situație aflându-se și *lipscănie* ‘mărfuri de Lipsca, în special pînzeturi’, respectiv ‘prăvălia lipscanului’ (Șăineanu, *Dicționar universal*, Scriban, D), pomind de la care și-a luat numele o vestită stradă comercială din București.

BRÎNZĂ: a fi în săptămîna brînzei

= (despre pisici) a fi în perioada rutului, „a lua pui”

Apropierea temporală a săptămîinii de dinaintea postului mare (al Paștelui), ce cunoaște, printre altele, și manifestări specifice de carnaval, de perioada primăverii cînd pisicile sînt în rut, adică au pornirile, instinctul... van, care, după Eminescu, „le-abate și la păsări de vreo două ori pe an” (*Scrisoarea IV*), a putut, se pare, contribui la transferul figurat în discuție.

Atestări privind utilizarea „erotică” a enunțului găsim la Arghezi, citat de Jordan: „Se mai impunea o reformă de bază: desființarea din calendarul pisicilor a *săptămîinii brînzei*” (*Stilistica*, 272) și la Ciușanu, care explică verbul (a se) *pisici* prin „a lua pui (vorbind de pisici), a fi în săptămîna brînzei” (*Glosar*, p. 50); la același autor,

săptămîna brînzei este un nume „ironic” pentru un „cal alb”: „Ce tot umbli cu săptămîna brînzei pe-aci?! Ce te tot făleşti cu bălanul ăsta?” (*ibid.*, p. 57), motivat, probabil, prin nota cromatică, întrucît cabalinele de această culoare poartă numele „Albu”, „Alba”, adjectiv prezent și într-unul din numele săptămîinii în discuție.

Săptămîna brînzei sau ~ *albă* este astfel numită pentru că, înaintea postului propriu-zis, al Paștelui, de șapte săptămîni, în cea care le precede este permis „fructul alb” în sensul etimologic al cuvîntului, așadar consumul de lapte și brînză (dar și de ouă); această săptămîină urmează după lăsatul secului de carne și se încheie cu lăsatul secului de brînză, marcat, pînă în secolul al XIX-lea, printr-o adevărată petrecere ce presupunea mese și vizite între rude, jocuri cu lăutari. Noaptea, se trăgeau focuri de pușcă și de pistoale. Denumirea, sinonimă, de „săptămîna *nebunilor*” (DA I/I, s.v. *brînză*; DLR VII/1) poate să se explice, așadar, prin excesele ocazionate de această petrecere și, mai ales, de practicarea, în noaptea respectivă, a „strigărilor peste sat”, insultătoare la adresa fetelor nemăritate, dar privindu-i și pe feciorii neînsurați în „cîșlegi” (Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 354 - 355).

Regula ca nunțile să aibă loc în *cîșlegi* (de obicei ale Crăciunului) se extindea și asupra celorlalte intervale de timp purtînd acest nume, dar cumva ca o dispensă pentru anumite categorii, după cum observa clericul S.Fl. Marian: „În celelalte cîșlegi de peste an se fac încă nunți, dar mai mult de văduvoi, care au rămas cu mai mulți copii și care nu sunt în stare a griji cumsecade de dînșii dacă nu se-nsoară și le aduc o mamă - vitregă - ca să-i caute” (*Nunta*, 95). Totuși, deoarece „în săptămîna albă («a *nebunilor*») nu e bine să se însoare oamenii” (Mușlea - Bîrlea, *op. cit.*, p. 357), cei care „umbă de-a înșuratului” (niște „bondriși”) au dat săptămîinii și numele de „a *bondrișilor*” (S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, I, 1898, după DA I/I).

Direct, la situația ce poate explica denumirea „săptămîna *nebunilor*” se referă și Ion Ghinoiu, care, pe lângă prezentarea unor manifestări de carnaval (gesturi obscene, cuvinte licențioase), precizează faptul că în această perioadă „era timpul îngăduit de tradiție pentru nunta celor care nu au reușit să se căsătorească în perioada cîșlegilor (fete cu copii din flori, văduvi și văduve, flăcăi tomnatici și fete bătrîne, handicapați)”; *Obiceiuri*, 169; cf. 105, 139.

O legătură între „săptămîna brînzei” cu referire la pisici și „a fi în săptămîna *chioară*”, una în care se încheie căsătorii neașteptate, surprinzătoare, sugerează Iordan (*Stilistica*, 272).

Așadar, manifestări carnavalesci la lăsatul secului, ce presupun și libertăți cu aluzii la sexualitate, precum și nunțile „îngăduite” unor persoane cu statut social inferior, pot motiva transferul numelui unei săptămîni de reglementare a conduitei oamenilor prin cultul creștin asupra comportamentului pisicilor în perioada rutului. O aluzie indirectă privind legătura în discuție și în expresia *a călca în urme de mîță stearpă* „a fi îndrăgostit” (DLR VI).

(ducă-se) **opt... cu-a brînzei** (nouă)!

= exclamație marcînd satisfacția, ușurarea în legătură cu trecerea postului mare, (prin analogie) cînd scapi (sau dorești să scapi) de o persoană supărătoare

Explicarea empirică și exegeza lingvistică avînd în vedere cultul religios cu privire la punctul de plecare și la semnificația enunțului din titlu au cunoscut, după informațiile noastre, cel puțin trei etape, ai căror protagoniști nu au comunicat, în unele cazuri prin ignorarea contribuțiilor și a concluziilor formulate anterior.

Prima se plasează în anul 1881, începutul dezbaterii reprezentîndu-l o explicație pasageră a gazetarului M. Eminescu, într-un articol din „*Timpul*” (17 ianuarie): autorul cita expresia ca una ironică, prin care ieșenii desemnau, pe vremea lui Vasile Conta, „grupul liberalilor moderați”, ridiculizînd „aderența” de care se bucura „partidul Centrului” condus de Vasile Boerescu. Îndată după citarea, între ghilimele, a enunțului, poetul dădea următoarea explicație: „opt săptămîni ține postul cel mare și cu săptămîna brînzei nouă”.

Chiar a doua zi, în „*Presa*” (18 ianuarie 1881), N. Basarabescu intervine cu o „îndreptare”, acceptată (prea repede) de Eminescu; contraopinentul „ne spune că cele opt săptămîni cari preced pe-a noua, a brînzei, sînt în adevăr nu din *post*, ci din dulcele Crăciunului”. Deferent, gazetarul de la „*Timpul*” mulțumește, ba, mai mult, se angajează să țină seama de „îndreptare”, „dacă am avea cîndva a scrie

un lexicon de locuțiuni române” (*Opere*, XII, 34, 38). O intenție care nu i-a lipsit poetului, de vreme ce aduna și transcria (pe „serii”) „proverbe - asemănări - cimilituri” (vezi *Opere*, VI), dar în care, putem conchide acum, nu ar fi trebuit să-și corecteze propria-și explicație decît în privința numărării săptămînilor postului celui mare, al Paștelui, după cum vom vedea în continuare.

O a doua etapă o reprezintă polemica incidentală Bogrea - D. Furtună (ce nu ține seama de schimbul de replici Eminescu - Basarabescu), consumată în anul 1925. O afirmație „parentetică” a primului privind semnificația generală de „durată cît mai mare” a expresiei a fost amendată, pe bază de „Evangelistar”, de preotul Dumitru Furtună; acesta invocă argumente acceptate de Bogrea în termenii următori: „S-ar putea, în adevăr, ca, dat fiind că durata cîșlegilor e *variabilă* iar a postului *fixă* (subl.n.), numărătoarea să se fi făcut în raport cu postul sau Paștele: săptămîna brînzii precedînd imediat cele șapte săptămîni ale postului era, astfel, constant a *opta* («opt cu a brînzii»”. Mai departe, Bogrea analizează, cu finețea-i caracteristică, deformarea enunțului: „expresia cu *opt* e cea cîrentă, generală”, iar „variantele... de felul lui «opt și cu a brînzii nouă» sau «nouă cu a brînzii» se pot explica perfect din «opt cu a brînzii»: pierzîndu-se înțelesul primordial, care era acela de «opt săptămîni, cu săptămîna brînzii inclusiv»; echivocul și din «și cu a brînzii», interpretat ca «plus, pe lîngă» («opt plus a brînzii»), a adus, în mod firesc, adaosul: «opt și cu a brînzii, *nouă*», de unde, apoi, «nouă cu a brînzii»” (*Pagini*, 121 - 122).

Este drept că atît D. Furtună cît și V. Bogrea trecuseră cu vederea opțiunea lui Gh. Ghibănescu pentru explicarea expresiei (tot) prin raportarea la *cîșlegile* (sau *dulcele*) Crăciunului, susținută într-un articol intitulat chiar *Opt și cu a brînzei nouă*, publicat apoi în volumul *Din traista cu vorbe* (ediția I, 1906; ediția a doua, 1924), cu argumente asupra netemeinicii cărora atrage atenția N.A. Ursu (într-o contribuție recentă, la care ne vom referi în continuare). Dar, ținînd seama și de cunoștințele de specialitate ale preotului Furtună, discuția lingvistică propriu-zisă trebuie considerată *încheiată* de Bogrea.

Într-o a treia etapă, ignorînd explicația lingvistului clujean, Iorgu Jordan, în *Stilistica limbii române* (și într-un articol publicat în 1977), neluîndu-l în considerație nici pe Ghibănescu, redescoperă pe cont propriu soluția acestuia din urmă: ar fi vorba, așadar, tot de numără-

toarea săptămînilor *cîșlegilor* Crăciunului, „care durează, obișnuit (subl.n.), nouă săptămîni (aproximativ, se înțelege)” (*Stilistica*, 272), respectiv „opt sau nouă săptămîni” (în articolul din 1977, citat de N.A. Ursu, care semnaleză și o intervenție semnată de Ion Ionescu, în LR, XL, 1991, 1-2, cu formulări apropiate).

Recent, creditîndu-l, din punctul de vedere al acribiei documentare (exemplară, de obicei) pe Iorgu Iordan (care, de fapt, i-a „ecranat”, desigur involuntar, pe D. Furtună și V. Bogrea), filologul ieșean N.A. Ursu, un foarte bun cunoscător al textelor religioase, este nevoit să apeleze, iarăși pe cont propriu, la logica lucrurilor: „Numai raportarea la o perioadă de timp cu număr de săptămîni *invariabil* de la un an la altul a putut da naștere unei atare expresii, iar această perioadă este *postul Paștelui*”, care se compune din a) săptămîna brînzei (ce prevede numai interdicția de carne); b) șapte săptămîni de post, perioadă în care intră și săptămîna mare” („*Opt și cu-a brînzei nouă*”; „*Cronica*”, XXXIV, nr. 5 /1481/, mai 1999, p. 16).

La explicația, numai de logică și de modificare, în vorbire, a structurii și a accentului enunțului, dată de Bogrea (continuată, independent, de N.A. Ursu), trebuie adusă în discuție dominantă afectivă: nu de la amintirea unei perioade ușor de suportat, *de dulce*, s-a pornit în exclamațiile „ducă-se, opt, cu a brînzei (nouă)!” (în atmosfera pe care o evocă formule ca „ducă-se dracului!”, „ducă-se pe pustii!”, „ducă-se învîrtindu-se / ca ciocîrli!”), ci de la implicații dezagreabile, pe diferite planuri, ale unui post, și încă *mare*. Iată, de exemplu, o asemenea notificare dintr-un cîntec popular: „Șapte săptămîni de post / De cînd la mîndra n-am fost”. Apoi, în această perioadă, chiar o zi contează: „Uite-i, mă, căciula, frate, / Mare cît o zi de post”; Coșbuc, *Iarna pe uliță*); de altfel, Antim Ivireanul blama expres o asemenea apreciere subiectivă, descriindu-i pe cei pentru care ținerea postului este o povară: „Se îngreuiază asupra soarelui căci zăbovește a înopța; nomesc zilele postului mai mari decît celeialalte” (*Cuvînt de învățătură la duminica lăsatului sec de brînză*).

Astfel, expresia „du-te (ducă-se) opt, cu-a brînzei (nouă)” nu induce ideea de a meni o „durată” considerabilă a „călătoriei” (Bogrea, Iordan) și nici nu se asociază cu sensuri depreciative ale termenului *brînză* (Ursu), ci exprimă, dată fiind valoarea inițială de comparație („cum s-a dus - pînă la urmă - și postul, de opt săptămîni împreună cu cea a

brânzei!"), ușurarea sperată sau dobândită printr-o despărțire considerată benefică.

Așadar, ca în numeroase alte cazuri, pentru a ajunge la formularea (absurdă) *nouă cu-a brânzei*, asistăm la o resemantizare a enunțului prin falsă analiză: *cu*, precedat inițial în vorbire de o pauză, ce marca, astfel, într-o enumerare, un adaos deja înfăptuit, este interpretat ca un *marker* ce invită la operația aritmetică de adunare, al cărei rezultat este proclamat, la nivelul satisfacției absolventului clasei I, prin *nouă!*

Dar enunțul (în forma originară, de exemplu, la Pann: „Te duci opt cu abrînzi” /sic!/; *Povestea vorbii*, II, 1853, p. 118) a cunoscut nu numai amplificări, ci și reduceri de text, devenind un simplu automatism verbal, ca la Bacalbașa: „- Don căprar, eu mă duc în patrulare. - Să fii sănătos! Du-te opt” (*Fatme*).

„Biografia” expresiei de față atrage atenția și asupra unei probleme de terminologie: dacă formulările ce cuprind completări sînt, într-adevăr, „variante”, cea care constituie o „reducere” este doar un reflex al funcționării enunțurilor aparținînd categoriei „discurs repetat”; acestea pot fi adesea reprezentate doar prin anumite părți ale unui „întreg” (logic), la care se face astfel aluzie (Coseriu, *Tenir Dieu*, 43).

Am dat curs, astfel, vechii intenții a gazetarului de la „Timpul” ca expresia în discuție să fie inserată într-un lexicon, trăind satisfacția că *folcloristul* Eminescu a intuit corect faptul că ea se referă, într-adevăr, la postul Paștelui.

BRÎU:

tîrîie-brîu

= supranume pentru un om „arțăgos”; azi: „pierde-vară”, om neglijent

O surprinzătoare poreclă a lui Tudor Vladimirescu, aceea de „tîrîie-brîu”, analizată prin prisma semnificației originare a acestei îmbinări de cuvinte, constituie una din cele mai elocvente probe ale schimbărilor ce se pot produce în istoria formațiilor expresive. Pentru contemporanii noștri, după mutații radicale intervenite în domeniul vestimentației, o persoană căreia brîul i-ar atârna pînă la pămînt ar produce impresia de delăsare, de neglijență, dacă nu și pe aceea de sărăcie cu duhul. Un *tîrîie-brîu* (ca și un *tîrîie-obială*; vezi) înseamnă

astăzi, deși destul de vag, „haimana; om nevoiaș, zdrențăros”, un „lasă-mă să te las”.

De exemplu, drept niște „tîrîie-brîu” îi apar lui Grigori Bîrzoii cei doi vînători de zestre, Bondici și Pungescu (Alecsandri, *Chirița în Iași*, a. III, sc. IX), și asemenea semnificații găsim în texte ale lui Sadoveanu (iubitul unei fete este descalificat prin cuvintele „e un calic și-un tîrîie brîu”; *Haia Sanis*, VI), dar și într-o interpretare a lui Pușcariu pentru compusul în discuție: „unul căruia îi atîrnă brîul (de sărac și prăpădit ce e)” (*Privire*, 56).

Dar, în dicționarele lui Șăineanu și Scriban, ca prim sens (sau ca singur sens la Candrea) pentru sintagma în discuție îl găsim pe acela de „om arțăgos, buclucaș, care caută ceartă cu lumînarea”.

La vechiul costum orășenesc de tip preponderent oriental, brîul a fost însă o piesă importantă; țesută din fire de mătase de diferite culori, era o cingătoare ale cărei dimensiuni și ornamente (ciucuri sau franjuri la capete) marcau și rangul purtătorului. Dar, s-a consemnat faptul că persoanele arțăgoase, care (probabil în anumite împrejurări) căutau ceartă „cu lumînarea”, lăsau, în societate, să le atîrne un capăt al brîului pînă pe pămînt, pentru a găsi un pretext de gîlceavă celor ce, din neatenție, le călcau pe brîu, sau călcau pe colțul șalului cu care se încingeau boiernașii și negustorii (vezi și Zanne, P III). Sugestiv, pentru discuția de față, este numele *Brîu Lung*, al unui răzeș moldovean (Giurescu, *Odobești*, 209).

Prin exagerare (căci *ișlicul* numea un acoperămînt pentru cap, făcut și „în patru colți”, din piei de sobol, permis de protocol numai domnitorului și, apoi, marilor boieri), un asemenea afront a putut fi exprimat prin *a călca* (pe cineva) *pe colțul ișlicului*; este vorba de o suprapunere de imagini, gestul, de familiarism, fiind numit de expresia *a pocni* (pe cineva) *la coada ișlicului* (DA II/I), extrapolare a democratice și amicalei manifestări rurale și mahalagești *a pocni în pălărie*.

Slăgerul Tudor din Vladimiri, în anii de dinainte de 1821, proprietar de pămînturi și arendaș, care făcea și negoț, ca victimă a abuzurilor unor boieri și dregători, dar și ca pîrît, provocase și fusese implicat în multe procese în justiție, cîștigîndu-și, după unii comentatori (nu numai decît obiectivi), renumele de „șicanor”, de „moșnean iubitor de șicane”. De unde și supranumele de „tîrîie-brîu”, care, de

fapt, mărturisește indirect uimirea față de un caracter dîrz, în luptă permanentă cu instituțiile regimului fanariot: o justiție venală și o administrație coruptă (A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu*, 1945, p. 82 - 87; vezi și Cazacu, *Port*, 114). Desigur, temperamentul este acela al răzeșului „cu un petic de moșie și c-un sac de hîrtie” - actele pentru susținerea drepturilor sale în procese.

Pentru surprinderea ținutei vestimentare neglijente (în acest caz în împrejurări neobișnuite), același amănunt este înfățișat într-o scenă din *Mihnea-Vodă cel Rău* (cap. III), pentru a cărei autenticitate Odobescu trimite la textul *Cronicii anonime*: călugării „împinseră pe bietul Mircea desculț, fără căciulă, numai în cămașă și cu brîul tîrînd...” (cf. DLR, XI/2, s.v. *tîrî*).

Remodelarea sintagmei din titlu s-a produs sub influența unor contexte pornind de la același verb, ce înfățișează plastic dificultățile unei existențe precare: a o scoate la capăt *tîrîș-grăpiș*, a-și tîri zilele de azi pe mîine, a tîrii barca pe uscat.

BRUMAR: „De n-ar fi fost zădărnicit de-un crud brumar, polenul ar mai fi putut să fie încă - jar” (Blaga)
= numele unui anotimp, *sui-generis*, al brumelor;
curent, nume popular al lunii noiembrie

Pînă la impunerea în uzul curent a numelor oficiale de astăzi ale lunilor anului, în vorbirea populară și în cea familiară, pentru lunile friguroase s-au folosit cîteva denumiri ce au la bază lat. *bruma*, -am ‘timp de iarnă’. (Pentru un model general al calendarului roman în *Calendarul viei* al lui Ion Pillat, vezi Tohăneanu, *Imagini*, 78). Pornind de la descendentul dacoromânesc al acestui cuvînt, *brumă*, s-au format numele *brumar* și *brumărel*, apoi compusele *brumar cel mic*, ~ *cel mare*, pentru a numi diferite luni, începînd cu septembrie și terminînd cu decembrie (vezi, în aceeași situație generală, *cireșar*). O „logicizare” s-a produs, treptat, mai tîrziu, probabil cînd s-au tipărit calendarele, în care numelor oficiale, ale limbii literare, li se dădeau, alături, și corespondente populare. Astfel s-au făcut distincțiile menționate mai sus, desigur, pe baza unor formule existente în vorbirea populară, consemnate mai întîi de Săulescu, dar cunoscute prin textul pus în circulație de Alecsandri, în nota la balada *Brumărelul*.

BRUMAR CEL MIC, BRUMĂREL

De altfel, Săulescu pare să fi fost primul ce a sintetizat criteriile acestui sistem denominativ: sînt nume „ce dau românii lunelor sau menselor potrivit cu timpurile anului” (*Calendariul*, 15). Așadar, la Săulescu (*loc. cit.*), preluat (probabil) de Alecsandri, în *Brumărelul*, citim: „[pe] noemvrie [îl numesc] *brumari* sau *promorari* (a brumei mari și a promoroacei)”, respectiv *promoroarei* la Alecsandri.

Constantă a numelor lunilor de toamnă, bruma este și o constantă a poeziei toamnei la Lucian Blaga. Copleșind vegetația („Și soarele mai este. / Cu foarfece, cum umblă, / El pomilor le taie / în brumă altă umbră”; *Toamnă de cristal*), evocatoare prin contrast cromatic și amintind efectele rotirii crugului („În cumpănă cu tot ce-a fost, pe-o dîră de lumină, / Înaintăm prin foi, prin aur răvășit, prin brumă fină”), bruma, în lumina rece a toamnei, are pentru poetul ce a cîntat „mirabila sămîntă” semnificația de sfîrșit al fertilității florilor: „De n-ar fi fost zădărnicit de-un crud brumar, / polenul ar mai fi putut să fie încă - jar” (*Brumar*).

Evident, acest *brumar* nu este numaidedîc noiembrie, ci anotimpul friguros.

Bibl. *Noiembrie - brumar, promorar*; Cr., XIX, nr. 48 (1983), 30.XI.1984, p. 7; *Alecsandri și calendarul popular românesc*; RLȘL, 1991, 3, p. 15 - 22.

BRUMAR CEL MIC, BRUMĂREL:

„Eu sînt, dragă, Brumărelul,

... După mine floarea moare”

(Alecsandri, versuri populare)

= nume popular al lunii octombrie

Ca răspuns la întrebarea despre numele uzuale ale lunilor anului, un bătrîn din Poieni (jud. Hunedoara), după ce ajunge cu enumerarea la septembrie, pentru care știe denumirea *răpciuni*, continuă: „după răpciuni, [urmază] *brumar*; sînt doi brumari: unu mic și unu mare; ș-apăi vine *andrea*” (Densusianu, *Hațeg*, 173). Așadar *brumar cel mic* este octombrie, în concordanță cu numele *brumărel*, consemnat, pentru octombrie, mai întîi, de către Ionescu de la Brad, în 1845

(*Calendar*, 173), explicat de Săulescu, în 1847 („octombrie, brumărel [lună] a brumei mici; *Calendariul*, 15) și apoi de Alecsandri, în 1866: „Brumărel este numele lunei lui octomvrie, când încep a cădea brume mici” (*Brumărelul*). Dar, în versurile baladei, numele este tot al toamnei personificate (ca și la Blaga, în ceea ce-l privește pe *brumar*): „Eu sînt, dragă, Brumărelul, / (Îi răspunse voinicelul). / Eu vin seara, pe răcoare, / De mă culc pe sîn de floare, / Și cînd plec voios cu soare / După mine floarea moare!”

Ideea pare doar „prelucrată” de Blaga, evocînd efectele brumei asupra stingerii puterii fertilizatoare a polenului „jar”.

Bibl. *Octombrie - brumărel*; Cr., XIX, nr. 40 (975), 5.X.1984, p. 8.

BUCĂLAIE: „Mioriță laie, / laie, bucălaie”
= (oaie, mai rar capră sau cățea) cu botul negru;
prin extensie, a cărei lînă (respectiv păr) de pe
fălci este de altă culoare decît restul

Am reluat o definiție generală a cuvîntului, după DA (I/I), unde *bucălaie* este considerat însă *substantiv* (substantivat, termenul apare citat de la Alecsandri: „Bucălaie, vai de tine!”); în alte dicționare se indică valoarea de *adjectiv*, dar, ca notă generală (cu excepția lui Tiktin, care procedează metodic: *bucălău, -laie*), drept cuvînt-titlu se dă forma de feminin. Chiar în DA se înregistrează însă și masculinul *bucălău*: „berbece sau ciîne” (fără alte precizări).

Desigur, pentru a se distinge culoarea neagră a botului sau a părului de pe fălci, este de presupus că animalul descris este de o culoare mai deschisă, probabil alb, dar o asemenea precizare nu s-a făcut, poate, pentru a nu contrazice prima caracterizare a oii din versurile *Mioriței*, care este *laie*, adică ... „neagră”. O precauție de prisos, căci în formula incantatorie din versurile în discuție nu trebuie să căutăm o logică prea strînsă; definirea culorii se poate face prin apropiere treptată de intenție (vezi și începutul baladei *Toma Alimoș*: „Depart, frate, depart, / Depart și nici prea foarte”). Și, la urma urmelor, să nu uităm că enunțul este marcat de afect, iar *bucălău* apare printre alte „numiri de *drăguleț*” ce se pot da (pornind de la miei)

cîinilor și cățeilor, alături de *ghiocel*, *breazu*, *bălan* sau *dolfa!* (Jipescu, *Opincaru*, 51):

O analiză lingvistică extinsă a termenilor *laie* și *bucălaie* o datorăm lui Sextil Pușcariu („Dacoromania”, IV, p. 720 - 727).

În contrast cu celelalte interpretări, pentru Scriban, D, *bucălău* este doar o variantă a lui *bucălat*; acest adjectiv însemnînd „grăsuliu, cu obraji mari”, *bucălău*, *-laie*, referindu-se la oi, ar avea semnificația „cu lînă multă” (și, astfel, se pare că am scăpa și de complicația contradicției în privința culorilor, însă nu și de aceea ce rezultă din referirea, prin *bucălaie*, la o capră sau la o cățea, greu de admis că ar fi mai ... părăose!). Dar, în mod paradoxal, imaginea admisă de Scriban se întilnește cu aceea propusă într-una din primele exegeze ale versurilor citate la început.

O elocventă probă de „răsunet al Pindului în Carpați” găsea odinioară Al. Odobescu în cuvîntul *bulucaie*, caracterizare a legendariei Miorițe dintr-o variantă... proprie: „Mioriță laie, / Laie, bulucaie” (în această turnură, versurile au apărut într-un articol tipărit, între 1861 - 1862, în „Revista Română”). Ce deduce Odobescu din această vocabulă? Că anumite cuvinte „ne strămută peste Dunăre, în sînul fraților noștri din Tesalia și Macedonia”, deoarece, alături de termeni de diferite origini, mai mult sau mai puțin descifrabile, în textul *Mioriței* ne întîmpină cîteva vocabule „cu origine îndoioasă”, ce vor fi fiind „balcanice”, grecești sau turcești.

Unele dintre acestea ar fi *laie* și *bulucaie*; dacă *laie*, generalizat în dialectul aromân pentru „neagră”, este numai greșit raportat la dacoromânescul (țigani de) *laie*, celălalt cuvînt, asemenea unui *marker* lingvistic dintr-o ofertă publicitară agresivă de astăzi, pare să-i ofere lui Odobescu largi posibilități de localizare. În cronici, scrie subtilul autor al *Falsului tratat de vînătoare*, găsim cuvintele *buluc* (tc. *böluk*) și (a se) *buluci*, „grămadă”, „a se grămădi”. Deci, „Mioriță bulucaie poate fi, pentru cei ce făcuseră mai dese împrumuturi de la turci /adică pentru aromâni/, o mioriță înfățișînd o «mare grămadă», adică «o mioriță lînoasă» sau «grăsulie»” (*Scrieri literare și istorice*, I, 1887, p. 215).

Cum stau, în realitate, lucrurile? Retipărindu-și articolul în ediția de scrieri citată, autorul își reia textul nemodificat, dar publică o *rectificare* privind această „comică rătăcire”, pe seama căreia s-a

distrat împreună cu Alecsandri, care i-a atras atenția că *bulucaie* „era o simplă greșeală de tipar”. În manuscrisul Alecsandri fusese *bucălaie*, dar, la prima tipărire, la Iași, a cîntecelor „poporane” culese de acesta, „jețarul a intervertit literile *c* și *l*. Deci toată a noastră clădire etimologică se surpă din temelii”, încheia cu umor Odobescu (p. 236).

Așadar, mioara rămîne *bucălaie*, adică (vorbind de o oaie albă) „cu botul negru”, „cu pete de altă culoare pe fălci” (DA), sau, după cum conchidea Pușcariu, „*Bucălaie*, era deci numele unei oi cu o pată neagră pe bucă” (*loc. cit.*, p. 726), întrucît în limba română veche, substantivul *bucă* a fost utilizat fără determinantul obligatoriu de mai tîrziu (*a obrazului*), cum apare în *Tetraevanghelul* de la 1574: „Ca să te neștine lovire în buca dreaptă, întoarce lui și alaltă” (adică, „dacă cineva te-a lovit peste obrazul drept, întoarce-i-l și pe celălalt”). Este latinescul *bucca* „obraji”, „gură”; cu acest din urmă sens, vezi it. *bocca*, span. *boca* sau fr. *bouche*, dar și rom. (a) *îmbuca* „a băga în gură”, (a) *îmbucări* „a hrăni vitele” (afectiv: și copiii), în special cînd li se dă să mănînce din mîină; sau *bucată* „îmbucătură”. Determinantul obligatoriu de astăzi se datorează numirii analogice, prin același cuvînt, a părților cărnose din regiunea posterioară a corpului, cu sau fără precizarea de circumstanță.

BUCUREȘTI: a tăia Bucureștiul pe din două

= (despre țărani) a reuși, a face avere la oraș

Printre expresiile ce au rezultat din confruntarea mediului rural cu cel urban și în al căror enunț apar și numele unor orașe, putem încadra și formularea din titlu, pe care Marin Preda o transmite din vorbirea consătenilor săi, din Siliștea-Gumești (jud. Teleorman).

Confruntarea în discuție se produce pe fundalul analizei urmărilor fascinației orașului, un simplu miraj, etichetat așadar mai mult decît sceptic de către Ilie Moromete, cînd vorbește despre „rostul” pe care și l-a făcut unul dintre băieții lui fugari cu oile și caii familiei spre a deveni „negustori” la București: „Fi-meu Paraschiv... uite-așa a tăiat Bucureștiul pe din două: jumătate e al lui”, astfel că unuia interesat, ajungînd acolo, nu-i va fi greu să-l găsească: „Cît intri în București, oprești un om: unde stă, îl întrebi, Paraschiv al lui Moromete; din

Siliștea Gumești? Și ai să vezi că toată lumea îl cunoaște” (*Delirul*, p. I, cap. VIII). De altfel, în *Viața ca o pradă*, prozatorul mărturisește că acestea „erau vorbele tatălui nostru, de o ironie pe care Ilie /unul dintre copii/ o suportase greu cît stătuse acasă. «Ilie al meu, spunea el oamenilor, a tăiat Bucureștiul pe din două, jumate e al lui»” (cap. XVII).

Rod al remodelării siliștenilor, se face aluzie la *a rupe inima țîrgului*, expresie a cărei noimă a consemnat-o Iuliu Zanne („se zice... de unul care s-a dus la țîrg lăudîndu-se că va cumpăra multe și se întoarce cu puțin... sau cu ceva prost”; P V, 628) și fusese exemplificată de Pann, în *Povestea vorbii*: „Pînză și nevestă noaptea să nu-ți alegi, ca să nu-ți zică cineva «ai rupt inima țîrgului»”.

Există, de altfel, numeroase expresii ale unei anume forme mentale a țăranilor olteni și munteni, ce exaltă (adesea ironic) prestigiul centrelor urbane cunoscute; de fapt, mai mult prin realitățile și atracțiile oboarelor în perimetrul cărora intră ca să vîndă cereale și vite: cineva *s-a ras cu brici de București*, adică frumos (Mehedinți); *aici nu-i la București, să te fudulești* - probabil să-ți faci reclamă (Ilfov); un lăudăros *merge (tot) la București* (chiar) *pe Lotru* (Vîlcea); *cu ce-i bun să mi-o hrănești: cu vin vechi de la Pitești, cu pîine de la Ploiești, cu haine din București* (apud Zanne, *op. cit.*, p. 22).

O „mezalianță” pe care, mai aproape de noi, o va amenda Marin Sorescu, în poeme din *La Liliaci*, decretînd relativitatea prestigiului capitalei Olteniei („Parcă pe atunci era vreo Craiovă? Un sat mai mare”; *Porcării*, IV), atracția consătenilor săi rămînînd una și aceeași: „Cînd a ajuns și-n Bulzești ceva din lumina Bucureștiului” (*Gheorghîța lui Ceapă*, III).

Deși nici în formulele citate anterior ironia nu este absentă, putem considera că personajele lui Preda (vezi și *Moromeții* I, p. II, cap. I), cunoscînd la oraș reușite aleatorii, se fac ecoul unor constatări mai tranșante ale confruntării invocate: *București, unde punga tot golești* sau *București, București, punga scuturești* (care este „vorba țiganului”; Zanne, *loc cit.*; din aceeași familie, vezi și *Galați, Brăila, oraș frumos, te duci călare și vii pe jos*, înregistrată de noi în anchete etnolingvistice în localități din sudul Moldovei). Căci, din inventarul paremiologic al acestor personaje nu lipsește nici aluzia la *pomul lăudat*, nici evocarea locului unde *umblă cîinii cu covrigii în coadă* (*Moromeții* II, p. I, cap. XI; cf. *Delirul*, p. I, cap. X), care este, bineînțeles, Capitala.

Desigur, ar prezenta interes documentar considerarea ipotezei că orientarea demersului lui Preda privind confruntarea satului cu orașul, paralel cu activarea enunțurilor antonpannești ale neîncrederii și disprețului, s-ar putea datora și contactului autorului cu preocupările și programele de studiu ale Școlii Sociologice de la București, a lui Dimitrie Gusti, chiar dacă numai în postura de funcționar „jos, la mașini” (comparate cu „niște trioare”), la Institutul Central de Statistică (*Viața ca o pradă*, cap. 35, 36).

Căci, după cum aflăm și de la Henri H. Stahl, Institutul respectiv a continuat activitatea „Serviciului Social” al lui Gusti, iar instalațiile în discuție erau „mașinile Hollerith”, operînd cu fișe-sinteze, ce puteau fi transcrise pe cartele perforate (*Amintiri și gânduri din vechea Școală a „monografiilor sociologice”*; Editura „Minerva”, București, 1981, p. 403 - 408).

Bibl. *Bucureștiul, pe din două*; Cr., XXXIII, nr. 1 (1465), ianuarie 1998, p. 16.

BUSUIOC: **a drege busuiocul**
                   = a îndrepta urmările unei greșeli

Față de această optică a interpretării (vezi și „*a aranja lucrurile*”), se pune imediat întrebarea: de ce se spune că se drege *busuiocul*? Această plantă aromatică, cu un miros plăcut, puternic, are, în fond, o reputație excelentă: se crede că aduce noroc și este un simbol al dragostei; fetele și-o puneau în păr și în sîn. În case, stă la icoane sau, măcar, în buchete, la grindă. Cu un mănunchi de busuioc stropește și preotul cu agheazmă.

După Zanne, *a drege busuiocul* numea practica magică a descîntării unui fir din această plantă, spre a-i ajuta unei fete să se mărite (P I). Semnificațiile ulterioare, citate mai sus, ținînd de șiretenie, au putut rezulta printr-o mutație deloc neobișnuită în viața formulelor expresive: prin îndepărtarea de practica desemnată inițial, s-a putut înțelege că ar fi vorba de a drege *ceva cu ajutorul busuiocului*.

Mai întîi, atrage atenția faptul că este recunoscut gustul acestei plante: există denumirile *poamă busuiocă* (sau *strugure busuioc*),

pentru soiul numit și „tămîioasă”, și *mere sau pere busuiocace*. Avînd virtuți aromatice, busuiocul servește drept condiment; într-o carte de bucate din 1749 se descria cum se prepară „un ostropel făcut de vîrfuri de busiioac” (Gaster, *Chrestomație*, după DA I/I). Din surse pe care nu le-am putut verifica, în diferite zone culinare s-ar pune și la fripturi, ba chiar (la fel ca cimbrul) pe fundul oalelor în care se fierb sarmalele.

Știm că atunci cînd se face referire la feluri de mîncare, (a) *drege* înseamnă „a da un gust aparte, a pune arome”: se drege un borș, cu smîntînă ori/și cu gălbenuș de ou, sau un sos, cu lămîie. Așadar, în cazurile pe care le-am citat (supunîndu-ne exigențelor metodei „cuvinte și lucruri”), ne-am confruntat cu o dregeră... facultativă, dar tot în domeniul gastronomic putem afla unul dintre sensurile de bază ale verbului (a) *drege*, „a îndrepta ceva stricat”. Este vorba de vin; dacă butoiul în care a fost pus nu era curat, acesta se „întinde”, se „îmbăloșează”. Într-o asemenea situație, băutura se răvățește și gustul îi este „aranjat” cu ajutorul a diferite plante, printre care și busuiocul.

Atîta doar că, pentru un podgorean din Bolotești - Vrancea (VM, subiect pentru ancheta etnolingvistică din iunie 1970), „tratarea” vinului cu pelin și busuioc (chiar dacă nu s-a stricat) îi apărea ca o culpabilă denaturare: „Îi pui busuioc! Îi dai miros de mort!”. Oricum, și după toate dicționarele, *a drege vinul* înseamnă „a-l falsifica” (cf. Dumistrăcel et alii, *Ancheta dialectală*, 221).

Pentru trecerea spre derizoriu, se poate face trimitere la *a-și drege mohorul* „cînd unul, văzînd că s-a greșit cu vorba, caută să se dezvino-vățească” (Zanne, P IX, 491).

BUTUC: **a trage butucul**
                             = a lua prin surprindere, a înșela

Un context ilustrativ la Creangă; atunci cînd fata Împăratului Roș, supravegheată în timpul nopții de Harap Alb și de companionii săi, se prefăce în pasăre și „zboară nevăzută prin cinci străji”, este zărită doar de Ochilă, care constată: „Măi, fetișoara împăratului ne-a tras butucul”. În *Tălmăcirea* cuvintelor din opera lui Creangă (făcută de Al. Vasiliu și G.T. Kirileanu) expresia, pe lîngă „a înșela”, este explicată și prin „a face șotia!”.

O „șotie” cîndva fatală, căci, de fapt, în întregime și la modul propriu, formula cuprindea, probabil, și precizarea „de sub picioare”, fiind vorba de butucul pe care era urcat condamnatul la spînzurătoare (Bojan, *Expresii*, 264). Explicația propusă de V. Bogrea pentru expresia din titlu (*Pagini*, 160) pleacă de la *butuc* „obezi”, dintr-un context „cu butuce la picioare”, echivalent cu „a sta la gros” („cu picioarele băgați în gros la Dosoftei) și cu „a pune la dubă”, în care *dubă* este raportat la polonezul *dyby* „cătușe de fier la picioare”. Deci, (a) *trage* ar avea aici un sens rezultat prin extensie pornind de la cel de „a pune în picioare, depunînd oarecare efort, un obiect de încălțăminte” (de exemplu, „a trage cizmele în picioare”).

Dar, se ivesc mari dificultăți de ordin semantic: în cazul imobilizării și supliciiilor cu ajutorul *butucului* nu putea fi vorba, nici măcar strict formal, de vreo „înșelăciune”. Care, în situația celui spînzurat, este de imaginat cel puțin ca o ... surpriză de moment (cu atît mai mult atunci cînd condamnatul avea ochii legați). Pe de altă parte, înșelăciunea se plasează sub semnul farsei cînd cuiva îi este *trasă rogojina de sub picioare*, doborîndu-l la pămînt (Zanne, P III, 337), și, să nu uităm, în același fel era uneori prăbușit la pămînt și imobilizat, cînd intra în cortul trimisului suțanului, un domnitor mazilit. Procedeeul se aplica și în alte cazuri; într-o scenă din balada *Iordachi al Lupului*, „gios pe covor, tăiați-i capul din zbor” strigă domnul „cu mînie” către arnăuți, cînd la el intră stolnicul Iordachi, cu care se învrăjbise, atras în cursă printr-o scrisoare de iertăciune (Alecsandri, *Poezii populare*).

Din același grup de frazeologisme face parte și *a duce cu preșul*, tot „a înșela”, în argoul pușcăriașilor („Grai și suflet”, VII, p. 131); a fost descris un „ceremonial” de primire a unui nou venit într-o celulă, prin care deținuții de drept comun încercau să-l pună pe acesta „la punct” din primul moment, pentru a-i fixa locul în ierarhia „micro-grupului”. Or, în cazurile discutate, *trasul preșului*, al rogojinii sau al covorului constituie un șiretlic, un tertip, dintr-o familie de reprezentări în care a putut fi încadrată, în stilul figurat, și expresia *a trage butucul*.

CAL: **cal de ginere**, în contextul „după moarte (nuntă)
și *cal de ginere*”
= prea târziu, într-un moment nepotrivit

Deși pînă acum pare să nu fie atestată decît formula cuprinzînd referirea la moarte, formularea inițială (sau măcar paralelă) trebuie să fi fost „după nuntă și *cal de ginere*”, aceste două noțiuni fiind cele opozabile în mod evident, întrucît, aici, *ginere* înseamnă ‘tînărul, în ziua nunții’, *mirele*, o semnificație a descendentului dacoromănesc al lat. *gener* cu circulație regională (în Oltenia și vestul Munteniei; în estul Munteniei i se spune *ginerică*). Această accepțiune a termenului apare din primele texte românești; pentru formularea modernă ‘Hristos este mirele și biserica mireasa lui’, la Coresi apărea ‘Hristos este ginerele și biserica nevasta lui’ (după DLR, VII/1, s.v. *nevastă*). *Mire* și *mireasă* s-au impus în limba literară ca un model din graiurile nordice (transilvănene și moldovenești).

Rațiunea supoziției noastre este semnificația denumirii *cal de ginere* ‘calul pe care încalecă tînărul cînd merge la cununie’ (vezi și *nire*); așadar, pentru ‘a face un lucru într-un moment nepotrivit, a te lăsa prea târziu de o promisiune’ se poate face - cu efect - comparația cu oferirea *post festum* a calului de *ginere*. Formule similare tipice ale neadecvării la un anumit moment, la o anumită împrejurare sînt și ‘După ploaie, *căciulă* de oaie’ (respectiv *chepeneag*, *îpingea*, *manta*; cf. Zanne, P III, p. 29, 101, 197, 222).

Dacă ar fi vorba de termenul *ginere* cu sensul de ‘bărbatul unei femei în raport cu părinții acesteia’, referirea la calul promis cîndva este puțin relevantă, ca, de altfel, și oferirea sau împlinirea promisiunii după *moarte* (a cui, a ginereului, a socrului ce l-a promis?). Referirea la moarte, care este prezentă, totuși, de la primele atestări (vezi

Zanne, P II, unde este citat Pann, și DA I/II, s.v. *cal*, unde se trimite la S.F1. Marian), poate fi considerată ca o augmentare prin invocarea unui moment deosebit de grav, printr-o distanță în timp nedefinită, cu explicitarea de rigoare: „se zice de cei care mor și lasă datori de plătit, astfel că rudele după ce cheltuiesc pentru înmormântare trebuie să plătească și datoria” (Zanne, P II, 619). O astfel de logicizare *post hoc* o dovedește și glosarea expresiei prin „colac peste pupăză” (DA, *loc. cit.*).

Vezi **pupăză**.

cal de mire, în contextul „a-și căuta *cal de mire*”
= a face nazuri, a fi deosebit de pretențios

Explicația mai largă, precizînd diferite împrejurări în care se manifestă exigențele cuiva, reale sau născocite, a dat-o Zanne: „a se fuduli, a căuta tot lucruri mari; se zice și celui leneș, care e bucuros să nu găsească ceea ce caută” (P IV, 450).

Cea de a doua situație este evocată și de *a căuta cai morți să le iei potcoavele* și, poate, chiar de *a umbla după cai verzi pe pereți*.

Pentru semnificația ‘a se fuduli’, ‘a căuta lucruri mari’, ‘a avea pretenții’, trebuie să avem în vedere faptul că nu este exclusă posibilitatea ca însuși mirele să-și caute personal calul, ceea ce iese din uzanțe, deoarece calul de *ginere* sau de *mire* este calul „primit de zestre”, pe care încalecă tînărul în ziua cînd merge la cununie (DA I/II, s.v. *cal*).

Așadar, expresia din titlu poate să evoce „nazurile” unui tînăr (eventual prea puțin dispus să se însoare), căruia nu-i place calul ce ar urma să-i fie oferit; ceea ce contrazice un cunoscut dicton popular care sună „calul de dar nu se caută de dinți”.

a umbla după cai verzi pe pereți
= a căuta ceva imposibil de găsit; a fi „aiurit”, zăpăcit

Exemplu tipic de expresie idiomatică „imaginară”, enunțul cuprinde două repere ale absurdului; este vorba, mai întîi, de *caili verzi*, culoare neîntîlnită la cabaline: „dracu-o mai văzut cal verde și sîrb cuminte”, la G. Alexici, *Texte din literatura populară română...*,

1899, citat în DA (I/II, s.v. *cal*). În acest sens trebuie interpretată și formularea pe care Rebreanu i-o atribuie soției învățătorului Herdelea, în reproșul la adresa neseriozității fiului lor, Titu, poet, antrenat și în dispute politice: „Ba în loc să umbli după cai verzi, mai bine ți-ai căuta și tu vreun post pe undeva, că ești cât muntele și vezi bine câte greutateți avem pe cap” (*Ion*, p. II, cap. VII). Ideea este ilustrată de asocierea aceleiași culori și cu... icrele, *a umbla după icre verzi* fiind, în exprimarea lui Ispirescu, ocupația unui „pierde-vară”: „...să se apuce și el de ceva și să nu mai umble ca un pierde-vară după icre verzi” (*Cei trei frați împărați*; vezi și în DA II/1: *icre verzi* „lucru închipuit, care nu există, imposibil”, de unde, sarcastic, *a trimite /pe cineva/ după icre verzi*).

În al doilea rând, referirea la locul căutării, *pereții*, detaliu suficient și el pentru a contura ideea de joc al imaginației; la Alecsandri apare, de altfel, chiar varianta *a umbla după cai pe pereți* (*Chirița în Iași*, a. III, sc. IX).

Utilizarea independentă a celor două formulări, (probabil) „trunchiate”, ilustrează exemplar afirmația lui Eugen Coșeriu potrivit căreia unitățile „discursului repetat” pot fi reprezentate doar prin părți ale acestora (*Tenir Dieu*, 43), dacă admitem drept „canonică” și inițială formula „completă” (anunțată în titlu), căci nu poate fi exclusă ipoteza unei „compuneri” din enunțuri paralele, din aceeași sferă de reprezentări.

Oricum, circulația formulei „complete” este dovedită și de pronunțarea asonantă a celor două substantive în registrul vorbirii populare (sau, măcar, regionale): „a umbla după cai verdz pe păreț”, ca și variantele cu substituirea unui termen, ce situează aprecierea în planul credibilității discursului: *a vorbi* (Scriban, D: „a aiura, a abera, a vorbi lucruri fantastice”), *a spune cai verzi pe pereți* (CADE: „a povesti lucruri de necrezut; a îndruga la nimicuri”; vezi și *a îndruga cai verzi pe pereți* „a spune minciuni”; Rădulescu-Codin, *Îngerul*, 369, probabil prin contaminare cu *a îndruga verzi și uscate*).

Intervenția oniricului, prin *a visa cai verzi pe pereți* (pe care o cunoaștem din vorbire) subliniază ideea de „imaginar” ce se află la originea expresiei.

Dispoziția aforistică a personajului mai sus citat al lui Rebreanu (într-un exercițiu de stil comparabil cu marile performanțe de gen ale lui Negruzzi și Creangă) ne oferă plasarea expresiei într-un context

paremiologic; prin „Apoi da, carul vostru e într-o roată, puteți umbla după cai verzi pe pereți”, doamna Herdelea caracterizează lipsa de realism a celor două fiice în privința perspectivelor de a se mărita fără zestre (*Ion*, p. I, cap. III).

Dezvoltarea ideii în direcția inadecvării, prin sinonimie diastatică, poate fi constatată într-o formulă - joc de cuvinte, un dialog prin care țăranul îl ironiza pe orășeanul în deficit de competență expresivă (cu aplicație, în anii „colectivizării”, la activistul de partid în exercițiul funcțiunii): „- Aló!? N-ai văzut un cal *maro*? - Am văzut unul *grena*, Semăna cu dumneata!”.

Bibl. *Cai... verzi și încă pe pereți*; Cr., XXXV, nr. 11 (1499), noiembrie 2000, p. 18

CALENDAR: a face calendare
= a veghea

Din Muntenia, expresia a fost înregistrată cu sensul de „a moțâi”, un rezultat, după Al. Graur (BL VII, 125 - 126), al verigii intermediare pe care ar constitui-o veghea îndelungată pentru „a face rugăciuni, a se ruga (tuturor sfinților din calendar)”. Așadar, mișcările capului celui care „moțâie” ar fi fost comparate cu înclinările în fața icoanelor, o ipoteză pusă sub semnul întrebării de către Leo Spitzer (BL VIII/2, p. 228 - 229), care, prin referire și la italiană, consideră expresia ca fiind în legătură cu „a face capul calendar” (vezi).

A face călindare, ca manifestare a unei preocupări sau emoții provocând insomnia, surescitarea, asociată cu rememorarea, poate fi semnalată în două texte semnate de I. Broju: „N-a putut să închidă măcar un ochi... ci toată noaptea a făcut la călindare” („Convorbiri literare”, XIX, 1885, 6, p. 480); „De unde să poată dormi. Îi furase chipul de femeie inima și făcea numai călindare *în cap*” (idem, XXV, 1891, 5, p. 444).

Mai ales determinantul din ultimul text pare să întărească șansele interpretării propuse de Spitzer, evocându-se, indirect, imaginea conținutului calendarului - almanah de învățătură și petrecere, bogat în tot felul de informații și conferind, la rigoare, chiar un singular prestigiu, acela al unuia care poate „jura pe toți sfinții din calendar”.

a face capul calendar

= a-i încărca (cuiva) memoria cu diferite date și informații; a-l zăpăci îndrugându-i „verzi și uscate”

Reflectă epoca în care „calendarele” (ce publicau deja și suplimente) aveau caracter de cărți „populare”, oferind, în afara prezentării succesiunii lunilor anului, cu sfinții prăznuiți în fiecare zi, și informații de „învățătură” și „petrecere”. Astfel de cărți, cum este, de exemplu, *Calendarul ce slujește pe 100 de ani, începînd de la anul 1814 până la anul 1914*, tipărit la Buda, prezentau cititorului un număr deosebit de mare de informații. Cel la care ne referim se deschide cu o *Hronologhie*, ce indică cîți ani s-au scurs de la diferite evenimente („de cînd au ieșit o parte de români din Dachia veche și trecînd Dunărea fură așezați în Dachia lui Aurelian”; „de la stăpînirea lui Radu Negru Vodă în Țara Românească”; „de la stăpînirea lui Dragoș Vodă în Moldova”; „de cînd s-au început toleranția, adecă volnicia legilor” etc.), respectiv cîți ani au trecut de la diferite descoperiri: „de la aflarea oglinzilor de oțal”, „de la începerea fereștilor de sticlă”, a clopotelor de la biserici, „de la aflarea prafului de pușcă”, a tiparului, a hîrtiei etc.

Hronologhia este urmată de *Adunarea celor 12 luni de peste an* (ceea ce reprezintă calendarul propriu-zis), de *Pascaliala* pe 100 de ani, praznicile „statornice”, „fărtalele lunii”, „Prognosticon” pe diferiți ani (pînă în 1926) grupați după zodii, elemente de astronomie și meteorologie, de considerații despre om, animale, „paseri, semnele timpului, cum cunoaștem anul a fi neroditori, despre boale sau lîngori”.

Urmează cunoștințe enciclopedice și bucăți de lectură: „dumnezeii neamurilor păgînești”, cele șapte minuni, „împărățiile, crăiile și democrațiile” (adică republicile) din Europa și *Calendarul* continuă cu o parte de interes strict practic: cursul poștelor (de la Brașov la Viena sau la București, de la Praga la Dresda, de la Viena la Paris, de la București la Iași, cu indicarea stațiilor intermediare), unitățile de măsură din diferite țări, „însemnarea banilor ce sînt în curgere în împărățiile din Europa” și „cît cumpănesc sau cît de grei sînt banii cei de argint și cei de aur”, cele mai însemnate tîrguri din Ardeal, Țara Ungurească, Austria, Țara Românească și Moldova. În sfîrșit, o *Adaugere* tratează despre „doftorie împotriva a vreo cîteva boale, ce lesne și adese ori se pot întîmpla cailor, boilor și oilor”.

În rezumat, după o formulă expresivă populară, cam despre „cîte-n lună și în stele”!

Într-o traducere „din franțuzește” a lui Stanciu Căpățîneanu, apărută la Sibiu, în 1830, sub titlul *Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură*, se afirmă că, din calendar, omul „mai învață și sărbătorile anului, vîrsta lunii și a tuturor prințeselor Europei” (după DLR VIII/5), așadar, cartea era concepută, oarecum, ca un *Magazin* american de astăzi.

Reacția populară (desigur, uneori numai ironică) nu s-a lăsat mult așteptată; lăsînd la o parte prezumția de impostură, căci un oarecare se poate „uita ca mîța-n calendar” (vezi și Tohăneanu, *Imagini*, 79), românul, convins că „ce-i prea mult strică”, s-a apărut de surplusul informațional - potrivit posibilităților imaginate -, conceput ca o agresiune asupra integrității fizice. Nu numai un companion al lui Harap Alb manifestă această respingere („Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar!”), dar și un personaj al lui Mateiu I. Caragiale (din *Craii de Curtea-Veche*) îl vede în primejdie pe (uneori) prea studiosul său confrate de craiilcuri, în varianta: „Ce-ți faci *capul ciulama* cu atîta citanie, vrei să ajungi în doaga lui Pașadia? Ori crezi că dacă ai să știi ca el cine l-a moșit pe Mahomet sau cum îl chema pe ăl care a scos întîi crucea la Bobotează e mare scofală?” (cap. *Asfințitul crailor*).

S-a spus chiar și „a face capul *batalama*” cu sensul de „a zăpăci, a buimăci pe cineva” (Candrea), formulă care se adaugă altora, de factură strict populară: „a-i face cuiva capul mare”, „a-i umfla capul”, „a face capul *oboroacă*” (respectiv „cît oboroaca”; Niculiță-Voronca, *Datinile*, 109), ca reflexe ale sfatului pe care îl găsim deja la Anton Pann: „Nu face din capul tău calendar” (*Povestea vorbii*).

Dar a existat și o anumită rezistență a sistemelor totalitare față de „buimăceala” socială pe care o puteau provoca publicații cuprinzînd informații... nedorite. Anton Maria del Chiaro însemna următoarele despre cenzura instituită de Șerban Cantacuzino: „A oprit... mai ales pe noi străinii, sub strașnice pedepse, să scriem prietenilor noștri sub orice cuvînt. Nu se puteau căpăta gazete tipărite pentru a afla întîmplările din lume și, ceea ce e mai ciudat, nu era îngăduit nici măcar să aduci de la Veneția un calendar, instigație dușmănoasă a unui creier tulburat și pervers...” (*Descrierea*, 391 - 392).

În esență, în aprecierea, deși ironică, a calendarului modern trebuie să vedem o confruntare, în felul ei, cu împărțirea ancestrală a anului, cu vechiul calendar al „timpurilor”, al plantelor și viețuitoarelor, a cărui terminologie s-a păstrat mai rar în formă genuină, intervenind contaminări cu nume din calendarul religios.

Reper de bază ale vechilor compartimentări sînt „Dragobete cap de primăvară” și „Andrei cap de iarnă”, cu interpunerea unui „Pintilie călătorul” (27 iulie, cînd „se călătorește vara”; Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 339), a Sfintei Mării (cînd trebuie să renunți la pălărie) și cu numirea unor zile după referențiale din natură, uneori amintitoare de interdicții ritualizate. G. Săulescu, în 1847, semnală nume ale unor zile a *sturzului*, a *cerbului*, a *lupului*, a *ursului*, a *focului*, a *grindinei*, a *brîndușei* (*Calendarul*, 16) și o comparație sistematică a calendarului religios cu cel popular, pentru anotimpul primăverii (cu o bogată și sugestivă terminologie), a întreprins Octavian Buhociu, în teza sa de doctorat susținută la Sorbona, în 1957 (*Le folklore roumain de printemps*). Există, apoi, nume de „anotimpuri” *sui-generis*: **brumarul**, **cireșarul** (vezi).

Pentru că vechiul calendar avea, așadar, „semne” vizibile, ce ajutau memoria omului naturii, care a reacționat oarecum ursuz la eventualitatea de „a jura pe toți sfinții /scriși/ în calendar”!

Bibl. *A face capul calendar*; Cr., XX, nr. 40 (1027), 4.X.1985, p. 6.

CALIC: **locul calicilor**
= teren, la marginea orașelor, atribuit „calicilor”

O asemenea formă de ghetou poate părea surprinzătoare; dar documente de epocă dovedesc că, de exemplu, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la Iași cel puțin, *locul calicilor* era întărit, prin mărturie dată „la mîna calicilor”, prin semnăturile a doi vornici de poartă și cea a uricariului, fiind invocată „dania și miluirea” unor „răposați domni”.

Este vorba de un act din 1748, provocat, se pare, de încălcarea drepturilor beneficiarilor, căci se constată prezența, în perimetrul respectiv, „stîlpit” din nou cu „pietre în semne”, a caselor a șase țîrgoveți. Cinci dintre ei urmau să plătească „de locul casei cîte cinci

orți bani, or câte cinci litre ceară *bezmăn* (adică *arendă*) pe an”. Pentru al șaselea, taxa era fixată la numai un zlot pe an, întrucît, după semnele scrise „în ispisoaace vechi”, încălcarea era parțială: „căci bate hotarul prin ușa tinzei casei lui” („Uricariul” V, p. 318 - 319).

După dicționarele limbii române, *calic* a fost numit inițial un infirm, un estropiat, „ologul”, „paraliticul”; în zona Sucevei se spune și astăzi „calic de-o mîină, (sau) de-un picior” (cuvîntul este împrumutat din rutenește, limbă în care *kalika* are sensul de „olog”). Mai tîrziu, dat fiind faptul că infirmii își asigurau traiul din cerșit, termenul a însemnat ‘cerșetor’, cel care trăiește din mila altora, apoi ‘sărac’, în general. Ca de obicei, s-a ajuns la definirea unei psihologii specifice a categoriei, cuvîntul căpătînd accepțiunile figurate de ‘parazit’, ba chiar ‘lichea’, cum este caracterizat Zeus în textul unei legende mitologice prelucrate de Ispirescu („Cererile calicului de Joe se încordau și poftea la jertfe” - după DA I/II). Tot *calic* este și zgîrcitul, cel care „se calicește” să cheltuiască, deși are bani.

Și Bucureștiul a avut *calicimea* lui, un loc (sau cartier, evident, periferic) al calicilor; dovada o constituie numele anterior al Căii Rahovei, în vechime *Podul Calicilor*; corespondență înregistrată, s.v. *calic*, în DA (vezi și *pod*: „a bate podurile”). În Moldova, o *Mahala a Calicimii* a existat și în orașul Tîrgu-Neamț, numită astfel pe la 1858.

Revenind la Iași, prin *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, publicat de cercetătorii de la Institutul „A. Philippide” (I/1991 și II/1992), putem afla că locul în discuție, *Calicimea*, s-a mai numit și *Locul Mișeilor* (1800), iar alte nume îi precizează poziția: *Mahalaua de lîngă Rîpa Pevețoaii* (1803), iar, apoi, *Mahalaua Bisericii Tălpălari* și *Mahalaua Tălpălari* (după 1845). Schimbarea de nume nu este chiar întîmplătoare: tălpălarii erau meseriași care „produceau” sau negustori ce vindeau tălpi pentru încălțăminte, iar substantivul se explică de la verbul (a) *tălpăli*, o variantă pentru (a) *tălpui*, „a pingeli”. Este vorba, așadar, de o ocupație adecvată posibilităților mediului descris inițial prin alți termeni.

Dispariția numelui *Calicimea* pare a fi un rezultat al sentimentului de jenă al locuitorilor mahalalei de mai tîrziu de a-și indica adresa. Iar preocupările de localizare și delimitare nu prea își au rostul: orașe întregi au devenit asemenea „locuri ale... săracilor”, în care, ici-colo, se află enclave ale tîrgoveților bogați de astăzi.

CAP: a-ți face de cap

= a-ți pune capul în primejdie, a face ceva care-ți poate primejdi viața; a face „blestemății”, a avea o purtare reprobabilă

Pentru deprecierea (cu note de deriziune), spre care a alunecat în vorbirea de toate zilele o construcție care inițial se referea la o problemă gravă, de ... viață și de moarte, una dintre cele mai sugestive analize de împrejurări și situații condiționând uzul a constituie tabloul schițat de Topîrceanu în „balada” *În jurul unui divorț*. Concluzia mahalalei că „madam” Popescu „care va să zică și-a făcut de cap” survine după înșirarea unor „devieri” mai mult sau mai puțin grave, incriminate, însă de codurile acestei instanțe: îi dictează soțului; „Seara, când o cauți, pleacă la cucoane, / Ziua se ocupă numai cu romane”; a dat pe mîna bucătăresei pînă și cheia „de la magazie și de la dulap”. Dar accentul va cădea, în continuare, pe faptul că numita Zoe „prea se compromite”: cochetează ocazional, ba a fost prinsă și „în flagrant delict”!

De fapt, prin aceste din urmă abateri de la morală, se poate face legătura cu sensul de bază al formulei (devenită numai expresivă); întrucît cea mai veche legiuire scrisă românească, *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), prevedea dreptul părții lezate, fără urmări, de a-i ucide pe culpabilii surprinși asupra faptului, care și-o făcuseră de cap („Nu se va certa bărbatul curvei, de o va omori pre dînsa împreună cu cea ce au curvit cu dînsa...”; „Mierea ce-și va omori bărbatul cîndu-l va găsi cu alta, și de va ucide și pre muiere, ce se zice pre curvă, nu să va certa, numai să-i ucigă într-acei ceas, cîndu-i va găsi de față, iară nu altă dată”; Longinescu, *Legi*, 107). Iar sentințele de achitare, frecvente, în procesele din instanțele cu jurați, ale ucigașilor ultragiați sau geloși au perpetuat sentimentul împlinirii unui act justițiar avînd asentimentul societății.

Pentru sensul original, un grad de transparență mai mare au formulele în care acțiunea este atribuită altor persoane: *a face cuiva de cap* său, cu alte verbe, *a pune* sau *a mîncă capul cuiva* „a-i face de petrecanie /vezi/, a-l pierde, a-l omori”; după DA (I/II), unde se citează contexte ca următoarele: „Hotărîră să-i facă de cap”; „Îmi pune

capul Codrean”; „Mindra capul ți l-a pune” (s.v. *cap*). Pentru verbul (a) *mînca*, cu aceeași semnificație, un context edificator găsim la Neculce: logofătul Șerban Cantacuzino „avè mulți și mari neprieteni la Duca-vodă de sta în tot ceasul să-i mănince capul” (*Letopiseș*, VII). Este vorba de Duca-vodă „cel bătrîn”, care, el însuși, participînd la o manevră diplomatică pentru demascarea hanului Crimeii, datorită unei neînțelegeri, a fost nu numai mazilit, ci „era să-și puie și capul” (cap. II). Ce însemnă acest lucru putem afla din narațiunea asupra celei de a doua domnii din Moldova a aceluiași, cînd a fost iarăși mazilit și era amenințat cu decapitarea, dar „i-au scos capul” o blană „de hulpe de mosc neagră și prè scumpă”; la intervenția vizirului, „împăratul l-au iertat de cap” (cap. III).

Aceeași semnificație are și varianta *a-ți face de ciolane*, o alternativă lexicală ce poate să apară și ca o completare, subliniind valoarea originară a enunțului: *a-ți face de cap și de ciolane* (DA).

În poezia populară, *a-ți face de cap* s-a păstrat cu o semnificație apropiată de cea originară. Căci dacă nu este vorba chiar de ‘a face ceva care îți poate primejdi viața’, în variante din Vrancea ale *Mioriței*, „oia bîrsană”, cea „năzdrăvană” are manifestări care pot fi raportate la cele ale ființelor aflate în mare primejdie. Dorind să afle de ce nu mai paște, de ce de trei zile „gurița nu-i tace”, ciobanul îi pune întrebarea „Nu știu: de cap îți faci, / Ori de-a meu îți faci?”; sau „Ori de cap îți faci? / Ori de capul tău, / Ori de capul meu?”, respectiv „Sau îți faci de capul tău, / Sau de capul meu?” (Diaconu, *Vrancea*, 337, 339, 352; cf. 317, 325, 369, 391). Iar în numeroase variante ale baladei (este drept, mai ales din Transilvania), contaminate de motive moderne, în care ciobanul alege felul în care urmează să fie omorît, acesta cere să nu fie... împușcat, ci să i se taie capul (Fochi, *Miorița*, p. 264 - 265; formule: „Pe mine nu mă pușcați, / Numa capul mi-l tăiați”, respectiv „fără capul mi-l luați”).

O moarte ținînd de un anumit ritual, așadar fără dezonoare, căci în zone în care *Miorița* s-a păstrat și dat fiind caracterul textului de a constitui o cronică deschisă ce înfățișează conflicte ale păstorilor transilvăneni cu vrîncenii și cu alți locuitori ai munților din Moldova, omoruri „rituale” au fost consemnate pînă foarte tîrziu. Într-un raport

din 4 iunie 1767 al ispravnicului de Focșani (o traducere din latină după actul înaintat de cancelaria domnească de la Iași oficialităților transilvănene) aflăm că un oarecare Cristian Fekearul, din districtul Vrancei, care plecase în împrejurimi pentru cumpărături (două „mierțe” de sămînță de cînepă), „pe cînd se întorcea cu acele «mierțe» prin pădurile munților, în hotarul satului Sascut, în partea de sus a districtului și în acea pădure, mai întîi a fost săgetat, apoi străpuns și după ce i-au tăiat capul, trupul lui a fost îngropat la tulpina unui arbore. Însă de calul lui și despre pieirea aceluia nu s-a știut nimic /și/ nu se cunoaște cine a săvîrșit omorul.”

Ceea ce urmează pare mai curînd o pagină de ficțiune romantică decît de document administrativ: „Așadar sosind doar calul celui omorît de la locul crimei pînă la casa sa și văzînd soția celui ucis și frații lui calul sosit acasă stropit de sînge, împreună cu dășagii de sămînță, au înțeles fără îndoială că acela au pierit. Mergînd așadar, pe drumul cunoscut pe unde venise calul și tînguindu-se trei zile, au ajuns la locul omorului, unde a fost ucis; căutîndu-l prin urmare, de jur împrejur, au găsit corpul zăcînd sub un trunchi de copac, însă capul nu l-au putut descoperi nicăieri și l-au încredințat mormîntului” (după I. Ionașcu, *Lupta vrăncenilor pentru apărarea munților de cotropirea habsburgică*; „Analele Universității C.I. Parhon”, seria Șt. Sociale, IX, 1957, p. 113).

Nesemnăndu-se motive și urme de jaf (cele două mierțe de sămînță de cînepă nu constituiau oricum un mobil) și neinvocîndu-se nici antecedente de natura vendetei, dar negăsindu-se capul victimei, luat probabil cu ei de către ucigași, ca un trofeu (?), ne putem gîndi la străvechea „vînătoare de capete”, pe care vor mai fi practicat-o pasager secuii (identificați în diverse documente ca autori ai unor acte de violență instruite juridic).

O mărturie asupra faptului că *a-ți face de cap* din versurile *Mioriței* păstrează, neîndoielnic, semnificația primordială a enunțului, pe care o găsim și în textul unei glose a lui Iuliu Zanne: „omul vorbăreț și limbut își face singur de cap” (explicația pentru expresia *toată pasărea pe limba ei piere*; P I, 583).

CARTE: **a avea carte; ai carte, ai parte**
                       = a avea acte, în regulă, pentru susținerea unei
                       pretenții (de proprietate)

„Ai carte - ai parte” apare astăzi ca o formulă ce exaltă folosul și binefacerile învățaturii; unele dicționare înregistrează pentru această expresie, fără fior etimologic, doar sensul „dacă ai știință de carte reușești mai ușor în viață” (*Dicționar*¹), consemnând, astfel, doar rezultatul unei evoluții semantice. Totuși, în DA (I/II) lucrurile fuseseră precizate: expresia apare după sensurile ‘scrisoare’ (*Karté-epistola*, în *Anonymus Caransebesiensis*, cca 1700) și „ordin (domnesc) în scris”, „act scris dat de cancelaria domnească..., document”, ilustrate prin contexte cum sînt cele ce urmează: „scriseră cărți de adevérité” (Moxa); „Fac oamenii pentru credință carte cu pecete, cînd fac vreo tocmală ande sine” (Varlaam).

Substantivul *parte* din enunțul citat (deși cuvîntul e polisemantic) a avut înainte și are și astăzi aceeași semnificație (măcar generală): „ceea ce aparține cuiva”, „folos; șansă, noroc”. *Carte*, însă, atunci cînd se făcea constatarea în discuție și în construcția respectivă, însemna, așadar, „act; document de hotărnicie, de posesiune; înscris”. Că prin „ai carte - ai parte” se invoca necesitatea actelor doveditoare în caz de litigii privind proprietatea asupra pămîntului a dovedit Gh. Ghibănescu: *partea*, adică dreptul de proprietate al cuiva asupra unui teren (ca și dreptul de a lua dijmă sau scutirea de bir) trebuia susținut la proces prin „cărți domnești” (*gospod*) de danie sau de întărire. Formula de început a unor asemenea documente putea fi următoarea: „Io Evstratie Dabija Voevod, b.m.g.z.M.* ...dat-am cartea Domniei mele slugii noastre Vasile Stîrcii ca să fie tare și puternic cu cartea Domniei mele a opri și a ținea satul Popeni cu toți vecinii...” (1663). „Iată ce era *cartea* și iată cum decurgea *partea* din carte” constata istoricul mai sus citat în încheierea unei tablete socio-culturale consacrate analizei formulării în discuție (*Vorbe* I, 96 - 100). Dar *carte* a însemnat chiar „act de stare civilă”, după cum atestă versuri populare: „Este-un popă

---

* Abreviere pentru formula slavonească „božeyu milosti gospodari zemli Moldavskoj”.

la poiană/ și cunună de pomană;/ Este-un popă la cețate/ Și cunună fără carte”.

Cu toate că sensul „învățătură, instrucție” al cuvîntului *carte* este și el destul de vechi (în scris apare încă din *Codicele voronețean*), expresia „a fi om cu carte” a căpătat relevanță în vorbirea populară destul de tîrziu, după ce progresul școlilor a permis pătrunderea printre profesori, magistrați și administratori etc. a celor aparținînd unor categorii sociale modeste. Deși o datare propriu-zisă nu se poate face, cert este faptul că pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea relația originară dintre *carte* și *parte*, adică „tratarea afacerilor prin documente” (Iorga, *Sfaturi pe întunerec*, 1976, p. 137), era ușor recunoscută.

Într-o mărturie a unor hotarnici pentru moșia Șerbăcani (ținutul Fălciu), din 1793, valoroasă pentru stilistica românească, citim: „... au ieșit banul Scărlătachę la Gura Idriciului cu rădvanu, zicînd ca să-și hotărăscă moșia. Și văzînd pe un moșneag viind pe drum l-au așteptat; care moșneag au fost Darie cel Negru. Și întrebîndu-l banul să-i spuie hotarăle pe unde merg, el au zis cinę nu are carte nu are nici parte. Banul l-au suduit și i-au zis să să ducă de acolę” (Arhivele Statului Iași, Spiridonia, 42/141, original).

Substituția semantică „învățătură, instrucție” pentru „act al cancelariei domnești, înscris” în utilizarea expresiei *ai carte - ai parte* reflectă experiența, starea de spirit și chiar aspirații ale unei populații dominate de analfabetism, celebrînd nu numai eliberarea de frica provocată de „misterul” slovei (sub forma textului unei citații, a unei chitanțe semnate prin punerea degetului, a unor somații), ci și reușita excepțională prin contrast cu posibilitățile de dinaintea „procopsirii”. Iată două mărturii în acest sens, diferite ca valoare documentară și ca statut cultural, dar semnălînd aceeași realitate.

Cînd Ștefan al lui Parizianu, un personaj al lui Marin Preda pornit din lumea lui Ilie Moromete, ajuns ziarist (iar „lefurile erau mari”), primește și gratificația de Crăciun, exclamă: „În viața mea, nici eu nici tata n-am văzut atîția bani deodată” (*Delirul*, p. II, cap. IV). Este, de fapt, uimirea lui Preda, ca ziarist în București, în anii de dinaintea ultimului război. Iar Iorgu Iordan, fiu al unui grădinar din zona Tecuciului, referindu-se la momentul cînd a ajuns titular al catedrei de Filologie romanică de la Universitatea din Iași (în deceniul al

CĂIȚĂ

patrunea), consemna următoarele: „O catedră în învățămîntul superior din România veche valora - acesta-i termenul exact - cît o moșie bună, cu avantaje, în plus, față de aceasta. Căci, afară de «glorie», posesorul ei se bucura de un frumos venit material, care era asigurat fără teama, pe care o avea moșierul, că o secetă sau altă întîmplare asemănătoare îl poate ruina” (*Memorii*, II, 1977, p. 175).

De aici „partea” pe care învățătura, statutul social al intelectualului o garantau cîndva.

CĂIȚĂ: a se naște cu căiță
                      = a fi norocos

Credința că un copil al cărui cap este, la naștere, acoperit cu o membrană va fi deosebit de norocos are o circulație considerabilă, dar, la români, se crede că, în cazul cînd ar fi înghițit-o, omul devine „păgubos”; cît trăiește are capacitatea de a „deochea”, iar după moarte devine „strigoi” (Zanne, P I). Iată o relatare nedeformată de „teroarea” scriiturii: „Mortu care moare - cînd a născut, a născut cu căiță - atunci cînd moare înviază, să face pisică, să face cîine; or îl scoate, îl dezgroapă și-nfîge un cui dă fier în buricu lui. Îl pîrlește cu cîlți, îi ocolește cu cîlți aprinși mormîntu” (înregistrare din iunie 1935, din Zimnicea - Teleorman; Petrovici, *Texte*, 301).

Împrejurarea evocată inițial, cunoscută numai de către nașă, ar fi una dintre cele la care face referire zicala „nașa știe, nașa să vie” (N. Constantinescu, *Rudenie*, 161).

CĂLCĂIEȘ: „mălăieș în [= un] călcăieș” (Creangă)
                      = o bucată de „mălăieș” de forma (și mărimea)
                      „călcăieșului”

Desigur, deși nu trebuie să căutăm cu lumînarea o logică deplină a recitativului-semnal prin care capra, personajul din cunoscuta poveste a lui Creangă, le dă dezlegare iezilor să descuie ușa la întoarcerea ei, totuși lucrurile sînt „în ordine” pînă la un punct pentru orice capră („frunze-n buze, lapte-n țîțe”) și se potrivesc, apoi, datorită perso-

nificării, pentru o capră ce vorbește, deci ar putea și să aducă un „drob de sare în spinare”, ca și un „smoc de flori pe subsuori”.

Ceea ce contrariază, dacă nu ne închipuim că harnica mamă din poveste, dusă după „ceva de-ale mîncării”, ar vrea să-i ia pe iezi „peste picior” practicînd, *sui-generis*, o poezie a absurdului, este plasarea într-o parte a corpului incompatibilă cu ideea de transport a alimentului preparat din făină de porumb, frămîntată cu lapte: „mălăieș în călcăieș”! (așa apare de la publicarea „poveștii” în „Convorbiri literare”, IX, 1875; cf. p. 339 - 341). Ca să nu mai vorbim de faptul că animalele copitate n-au călcîie, ci doar un soi de „pinteni”!

Realități lingvistice dialectale ne determină să reanalizăm enunțul, din perspectiva semanticii cuvîntului *călcîi*, pentru care unele din cele mai importante dicționare ale limbii române notează și sensul „bucată mare de mălai, de mămăligă ori de pîine” (CADE), respectiv „un colț de pîine” (DA, I/II). Iată și o atestare după Pavel Dan: un țaran turdean, gata de drum, „își luă un călcîi de pîine, o bîită subsuoară și ... porni unde-l trimisese nevastă-sa” (*Urcan bătrînul*).

După două hărți din *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă (1067 și 1068), constatăm că termenul *călcîi* este folosit cu sensul „bucată mai mare de pîine” în graiuri din Banat, dar mai ales din centrul și din partea de est a Transilvaniei (învecinată cu zona Neamțului), însuși diminutivul *călcăieș* („felie de pîine”) fiind înregistrat în localități din estul Transilvaniei. Aria submontană moldovenească a Carpaților a cunoscut o semnificativă colonizare de peste munți, printre cei veniți din Transilvania aflîndu-se chiar strămoșii lui Creangă.

Există însă efecte lingvistice și ale altor forme de mișcări demografice; putem semna, astfel, sintagma *călcîi de pîine* în localitatea Furceni-Galați, de pe drumurile păstorilor transhumanți spre bălțile Prutului (h.1067). Chiar atestările cuvîntului *călcîi* cu sensul în discuție pe care le aflăm în dicționarele citate trimit, pe de o parte, la arealul transilvănean („se întorsese cu *un călcîi* de pîine albă și moale ca pămuca / = bumbacul/”, într-un basm publicat de I.T. Mera), iar, pe de altă parte, la aria lingvistică a Humuleștilor; într-un glosar din Nemțisor (jud. Neamț), A. Moisei dădea următoarea explicație: „*călcîi*, o bucată mare de mălai ori de mămăligă” („Ion Creangă”, III, 1910, p. 87).

Așadar, recitativul din *Capra cu trei iezi* cuprinde, probabil, un diminutiv de la cuvîntul *călcîi* cu sensul de „bucată de mălai”, numită

astfel prin analogie, după forma „codrului” rupt din întreg și, de aceea, trebuie să concedem, capra nu le promitea iezilor că le-ar aduce *mălăieșul* „în călcii” (*călcîiul*, ca și *cotul*, de altfel, după expresii populare, au, în mod paradoxal, dar pentru a sublinia inadecvarea, prestigiul unor zone de minimă sensibilitate: *mă doare-n cot, în călcîie*, întrucît înseamnă „nu-mi pasă!”).

Prin urmare, putem accepta o formulă inițială („că mama v-adeuce vouă”) „mălăieș - un călcăieș” (o bucată, un codru de mălai), enunț în care *un*, prin fonetică sintactică (o coarticulare) și copleșit de cele două prepoziții din text, una repetată, indicînd locul (*în* buze, *în* șîțe, *în* spinare, *pe* subsuori), a devenit *în*, sfidînd logica!

Iar exprimarea unor dimensiuni prin raportare la părți ale corpului omenesc este o formă mentală naturală curentă (și) la români: înainte de introducerea sistemului metric și mult după aceasta, textilele se măsurau cu *cotul* (distanța de la cot pînă la vîrf degetului mijlociu sau, trecînd peste vîrf degetelor, pînă la încheietura mîinii) și cu *palma* (intervalul dintre extremitatea degetului mare și a celui mic, bine întinse în lături), unitate de măsură aplicabilă și la bucăți de pămînt sau distanțe, la fel ca și *pasul* (ce măsură între patru și șase *palme*), sau *degetul* și *șchioapa* (pentru informații amănunțite, vezi Stoicescu, *Strămoșii*, p. 60 - 71, 83 - 94). Aceeași utilizare este prezentă (nu doar ocazional; cf. DA II/1, dar fără delimitarea sensului) și pentru substantivul *genunche*; pentru Vilcea, Gh. Ciaușanu notează: „un nou fel de măsurătoare”: „apa (zăpada) e de-un genunche”, însemnînd „e la înălțimea genunchilor” (*Glosar*, s.v. *genunche*); ba, un lingvist oltean spunea că, pentru o problemă asupra căreia se documenta, are „un *ghenuchi* de fișe”, indicînd înălțimea teancului de foi. Ne confruntăm cu o estimare trecută dinspre adîncime („a intrat în apă pînă la genunchi”) spre înălțime, chiar dacă uneori intenția este ironică (vezi la Creangă, în *Amintiri*, I: „înaintat la învățătură pînă la genunchiul broaștei”). Ne putem referi, de asemenea, la aprecierea curentă prin cantitatea cuprinsă într-o *mîină* sau într-un *pumn* (de făină sau de sare).

Astfel, neacceptînd intenția zeflemelii, putem admite, într-o formă necoruptă a recitativului, perspectiva bucății de mălăieș ca (sau cît) un călcăieș, dar, firește, nu excludem ipoteza acceptării poznașe a formulării absurde, în atmosfera de „Spiel und Scherz in der Sprache” a expresiilor ce postulează insensibilitatea călcîiului.

În sfârșit, dar numai pentru a epuiza posibilitățile de a scoate lucrurile de pe făgașul fanteziei, ne putem gândi și la un *mălăi* (DLR VI, sensul II) - nutreț (reprezentînd fie *meiul*, fie porumbul semănat des, după recoltarea orzului), din care capra promite să le aducă iezilor o sarcină bună, echivalînd cu partea de jos a unei căpițe (care, de obicei, se numește *podină* sau *pat*); dar, pentru cuvîntul *călcăi*, în DA (I/II) se înregistrează și un sens general „partea de dinapoi sau de jos a unor obiecte”.

Bibl. *Mălăieș - un călcăieș*; „Revista română” (Iași), V, 1999, nr. 1 - 2 (15 - 16), p. 7.

CĂMAȘĂ: a rămîne numai cu cămașa
= a sărăci, a ajunge la ultima expresie a sărăciei

Una dintre cele mai cunoscute metafore din scrisul, atît de colorat al, lui Ion Neculce înfățișează îngrijorarea ce l-a cuprins pe Duca-vodă, în cea de a doua domnie, cînd a aflat că adversarii săi, Antiohi (care după mazilire fusese chiar închis, la Constantinopole) și Dumitrașcu, sînt liberi: „Iar Duca-vodă, dac-auzi că șed Cantemireștii la casăli lor cu paci, îndată să-mbracă cu cămeșe de gheață” (*Letopiseș*, cap. XIV).

Dacă aceasta este cea mai celebră cămașă din stilistica limbii române, există o alta, a unui fost oștean al lui Mihai Viteazul, a cărei evocare cutremură memoria oricui ar citi scrisoarea acestui (probabil) tînăr, compusă într-o închisoare din orașul Bistrița în toamna anului 1600. Așadar, Cocrișel, de loc de la Hotin, înrolat în oastea cu care Voievodul luptase la Alba Iulia, este făcut prizonier de „niște sași” care, mai întîi, au vrut „să-l taie”. Spunînd că este „nepot de frate și fecior de suflet giurat în biserică” al vornicului Mogîldea, un Andreiaș, de la Bistrița, îi salvează capul pentru o sută de taleri și, în așteptarea sumei plătite pentru răscumpărare, fostul oștean stă în închisoare și îi scrie „părintelui” său, Spiridon, să intervină pe lîngă tatăl său adoptiv, pe care Cocrișel îl roagă să-l „scoată în țară creștină”: „să dați știre părintelui meu Mogîldei Vornicului că eu zac în temniță de mă mănîncă lutul și păduchii” (cităm textul, literarizat, după Rosetti, *Letres*, 52).

Se consideră că *a muri de dor* a devenit, în postura de capcană sentimentală, o simplă imagine convențională; cu totul altfel se

prezintă lucrurile în cazul acestui prins, care, în cuvinte puține, dar de o inegalabilă tensiune, își descrie și decăderea fizică: „Deci iară mă rog domniilor voastre să nu mă zăbăviți aici, ci să mă scoateți, că eu mor de dorul vostru. Și îmbătrînesc și am făcut o barbă pînă în briu”. Imaginea disperării este întregită de cuvintele adăugate, ca un strigăt, după indicarea numelui celui ce făcea demersul: „Feciorul vostru Cocrișel; și sînt numai cu cămeșa”.

Un document omenesc, aparținînd „istoriei prin cei mici” (N. Iorga), ce transmite dramatismul situațiilor înfățișate prin expresiile figurate ale sărăciei și necazurilor cum sînt *a rămîne numai cu cămeșa* sau *a-și da (vinde) și cămeșa*; de la ultima, înlocuindu-se numele acțiunii prin finalitatea acesteia, a rezultat *a-și mînca (și) cămeșa*. Într-o plîngere către egumenul mănăstirii Brîncoveni, datată februarie 1843, mai mulți locuitori din satul Corbeni, plasa Oltețului, își descriau astfel starea în care ajunseseră: unii „și-au mîncat și vitele ce le-au avut, pînă și cămășile, și-s datori vînduți cu totul, pă mălai” (*Documente*, II, 782).

Și, auzind parcă aieva cuvintele hotineanului, după sute de ani, încerci regretele și anxietatea ce te cuprindeau cînd, în copilărie, citeai un roman fără să-i poți afla sfîrșitul, întrucît cartea, trecînd din mîină în mîină, rămăsese fără ultimele file: de ce a rămas scrisoarea lui Cocrișel la Bistrița? A trimis alta? L-au mai putut salva părinții săi de sînge, Spiridon și Constanda, sau Mogîldea, protectorul său? Este posibil ca îmbrăcămintea în care zăcea în închisoare tînărul boier moldovean din oastea lui Mihai Viteazul să fi fost o cămeșă a destinului său, asemenea aceleia evocate de Tudor Vladimirescu în preția sfîrșitului: „Mai înainte de a fi ridicat steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat cu cămeșa morții”.

a lucra ca la cămeșa ciumei

= în mare grabă, foarte repede

Expresia, neînregistrată în dicționare, a fost semnalată și explicată de etnologul Henri H. Stahl, care evocă magia „cămășii ciumei”, consemnată în secolul al XVIII-lea de către Anton Maria del Chiaro; această piesă de îmbrăcăminte ofrandă, atunci cînd bîntuia flagelul, era menită să ferească satul de primejdii (*Eseuri*, 211; cf. și Candrea, *Folklorul*, 137 - 139; Eliade, *Zalmoxis*, 197 - 198).

Din prezentarea secretarului lui Constantin Brîncoveanu, putem înțelege cum se manifesta graba: „Atunci cînd pătrunde în Țara Românească vreo boală molipsitoare, se adună un număr de femei și acestea în timp de douăzeci și patru de ore torc, țes și cos o cămașă de cînepă și o ard în mijlocul unei curți și cred că în felul acesta o dată cu cămașa a fost nimicită și ciurma” (Del Chiaro, *Descrierea*, 378).

Pe lîngă simbolică a unui lucru „încheiat”, poate fi luată în considerație și arderea, de vreme ce aprinderea de focuri în astfel de situații a fost socotită, în general, ca un mijloc profilactic (cf. Delumeau, *Frica*, 1, 221).

Pe de altă parte, semnalăm, tot într-o practică magică, cusutul, pînă la miezul nopții, al unei cămăși din cînepă de vară, toarsă și țesută într-o singură zi, începînd de la amiază, ca una din acțiunile prin care o mamă își poate recupera copilul „schimbat” (Niculiță-Voronca, *Datinile*, 433).

CĂMILĂ: cînd va trece cămila prin urechile acului
= niciodată (cînd va trece funia navei prin urechile acului)

Bogatul (în primul rînd cel nemilostiv) este un personaj căruia religia creștină i-a refuzat intrarea în Rai: „Mai lesne este cămilei pren lăuntru urechilor acului a trece, decît bogatul în împărăția ceriului a intra” se poate citi în *Tetraevanghelul* de la 1574 (vezi și în textul *Bibliei* de la 1648). Cu acest citat, în DA (I/II), este ilustrat sensul „patruped” al cuvîntului *cămilă*. Autorii consideră, așadar, această comparație ca: asociind elemente de violent contrast spre a pune în evidență imposibilul. În aceeași lucrare lexicografică, apare și termenul *cămil* „funie groasă; de corabie”, preluat din dicționar în dicționar (în această categorie de surse trebuie inclus și un glosar publicat de G. Săulescu în 1847, pentru care *camil* înseamnă „funia cea mare a năvodului”).

Desigur, exprimarea figurată își poate permite orice fantezie: *a scăpa ca prin urechile acului* „a se salva cu mare greutate sau prin noroc dintr-o primejdie, dintr-o încurcătură” solicită, neîndoielnic, resurse deosebite ale imaginației. Dar cititorii au sesizat deja faptul că,

pentru noțiunea „greu de atins”, ar fi de ajuns să ne închipuim chiar strădania cuiva de a trece prin „urechile” acului un „fir” de dimensiunile funiilor de la corabie sau de la năvod. Și, într-adevăr, diverși filologi au considerat că la această „cămilă” se referea evanghelistul (Matei, 19. 24), comparația păstrându-se în termenii unei ocupații domestice. Astfel, în dicționarul lor, A.T. Laurian și I.C. Massim introduc un cuvânt *camel* „cămilă”, al cărui sens („metaforic”) ‘funie de navă, funie groasă’ îl explicitează prin „mai ușor e a trece camelul (= funea corabiei, *cum stă în traducțiunea vulgară*) prin urechile acului...” (t. I, A-H, București, 1878, subl.n.; vezi și *Glossariul, s.v. băga*: „nu e ușor a băga funea navei prin urechile acului”, p. 40).

Au lipsit însă atestări concludente pentru susținerea acestei reprezentări, iar celor pasibile de atare tălmăcire nu li s-a acordat credit. Astfel, chiar în DA, sintagma *păr de cămilă*; din descrierea ținutei vestimentare a mamei voinicului Corbea („Cu brăușorul de lână, Lână de păr de cămilă”, după Mateescu, *Balade*), este considerată ca referindu-se la părul patrupedului din clasa camelidelor (*Camelus bactrianus*), ceea ce ne poate surprinde. Patrupedul exotic apare la noi în fabule (traduse) și în cronici, în descrierea convoaielor ce însoțeau armatele turcești, animalele fiind folosite ca (originale) mijloace de transport („Zaharaua ce-și adusesse pre cămili”; N. Costin), eventual în barbare suplicii („L-au legat de coadele a două cămile”; *Gr. Ureche*).

Este greu de imaginat că s-a putut ajunge la utilizarea părului respectivelor cocoșate, „meteorice” la noi, pentru confecționat brăie (pardesiurile de stofă din păr de cămilă sînt un rafinament tîrziu), chiar dacă numele acestei materii prime apare, încă din secolul al XV-lea, în inventare ale mărfurilor tranzitînd Țara Românească, dinspre Levant spre Brașov: piper, șofran, bumbac, „păr de cămilă”, dar în textul documentului publicat de N. Iorga sintagma este explicată prin fr. *camelot*, ceea ce înseamnă ‘stofă groasă (reputată a fi) țesută din păr de cămilă’ (*Negoțul*, 244). Apoi, în textele folclorice sînt evocate personaje și imagini din mediul rural, cum ar fi și „măicuța bătrînă” din *Miorița*, descrisă astfel într-o variantă din Vrancea: „Cu roșca de lână, Cu brîu de cămilă” (Diaconu, *Vrancea*, 363, 366), context în care termenul pe care-l discutăm este comutabil cu „frînghie, funie folosită ca cingătoare”, ceea ce ne permite, totodată, să interpretăm sintagma *păr de cămilă* drept „păr de făcut frînghii” folosite ca cingătoare (ca

în *cînepă de cămăși*, *lînă de sumane* etc.). Aceasta, deoarece, prin *păr* se numește și partea cea mai bună a lînii, firele lungi, potrivite pentru tors în vederea obținerii urzelii, cînd se țese „lînă în lînă” (vezi și „C-un caiet de lînă, De păr de cămilă”, la Diaconu, *op. cit.*, p. 325, 390).

Așadar, pe terenul limbii române s-au încrucișat termenii *cămil(ă)* „funie, frînghie” (din gr. $\kappa\acute{\alpha}\mu\iota\lambda\omicron\varsigma$) și *cămilă* „patruped bactrian” (preluat din slavă, dar tot de origine grecească, $\kappa\alpha\mu\eta\lambda\alpha$), cel de al doilea însă un termen savant. De aici încurcătura tehnică a lexicografilor, rezolvată printr-o viziune șocantă în ceea ce privește cingătoarea unor bătrîne ce-și caută fiii!

Amintind disputa privitoare la confuzia dintre cele două cuvinte, Iuliu Zanne citează argumentul susținătorilor *cămilei* patruped, care invocă o zicere din *Talmud* referitoare la trecerea unui elefant tot prin urechile acului (P V, 89). Sedimentarea semantică din folclorul românesc ne permite să admitem cunoașterea și utilizarea substantivului *cămil(ă)* cu sensul de „funie, frînghie”, termen care într-o transcriere a eruditului poliglot Antim Ivireanul este chiar evitat, prin traducere: „Mai lesne va trece funia corabiei prin urechile acului, decît bogatul...”.

Există și formularea ce proclamă absurditatea demersului: „Nu poate încăpea cămila prin urechile acului”, la Coresi (cf. DA II/I, s.v. *încăpea*).

CĂRINDAR: **cărindarul fetelor**

= povestire (în versuri) răutăcioasă, vizînd defec-
tele unor fete

Sintagma citată apare în DA (I/II), pe baza unui text din revista „Șezătoarea” (XII, p. 33): „Ascultați, voi flăcăuși, cărindarul fetelor ăstora leneșe...”. S-a pornit de la utilizarea substantivului cu sensul de ‘carte ce cuprinde diferite povestiri; almanah’ (vezi **calendar**). Ne aflăm în prezența unui neologism („modelat” fonetic după un cuvînt vechi), atestat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea („*Cărindariul* din 1794, apărut la Sibiiu”; DA), căci, altfel, *cărindar* este un nume popular al lunii ianuarie: „Pe ianuarie [românii îl numesc] cărindari sau gerari (începutul calendei sau colindei anului și a gerului)”, la

CHIOARĂ

Săulescu, *Calendariul*, 16; cf. Alecsandri, *Brumărelul* (atestări ulterioare la Baronzi, Densusianu ș.a.).

Cu acest sens, *cărindar* este descendentul lat. *calendarius*, -a, -um 'care se ține la calendă' (*calendae* însemnând 'întîia zi a lunii'). Atribuirea numelui de *cărindar* lunii ianuarie poate să se explice prin prelungirea sărbătorilor Crăciunului (din decembrie), cînd se colinda (există o variantă transilvăneană *corindă* pentru *colindă*), pînă la începutul lunii următoare (DA; vezi și Tohăneanu, *Imagini*, 78 - 79).

CHIOARĂ: **apă chioară**
= apă curată; mîncare de proastă calitate, băutură falsificată, în care s-a turnat apă

Etimologic, este vorba de *apă chiară* (< lat. *clarus, clara*), așadar *aqua clara*, cu accepțiunea de 'apă limpede'. Prin apropierea ulterioară de cuvîntul împrumutat din turcă, s-a spus *apă chioară* sau *zeamă chioară* pentru 'fiertură subțire', „lungă”, fără ingredientele ce ar justifica etichetarea respectivei fierturi drept un fel de mîncare (DA I/II, s.v. *chiar* și *chior*; după Theodor Hristea, este un caz de etimologie populară cu „motivare semantică a posteriori”; *Etimologie*, 215 - 216). Iată descrierea unei asemenea mîncări: „Zeamă lungă pentru gură, carne nici o bucătură” (Zanne, P X, 243).

Calificarea unei băuturi drept *apă chioară* îi contestă acesteia „tăria”.

marfă chioară
= bunuri (alimentare) al căror „interior” nu poate fi cunoscut la cumpărare: oul găinii, fructe cu coajă (nuca)

Sintagma și semnificația ei sînt consemnate în DA (I/II, s.v. *chior*), dar trimiterea ce se face este greșită (formula nu se găsește la Pann, *Povestea vorbii*, I, p. 15). Am înregistrat această caracterizare într-o anchetă pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, în localitatea Fălcu (jud. Galați; aprilie, 1971: subiect

D.S., 52 de ani, personalitate puternică, cu un discurs expresiv): „marfă chioară” însemnau pentru el nucile, *harbujii*, ouăle, căci „nu știi /nu vezi/ ce cumperi”! (Dumistrăcel, *Jurnal*, 360).

Pentru modelul construcției, vezi *marfă vie* ‘călători’ (Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul*) și ~ *scumpă*: „așa sînt fetele, marfă scumpă” (la Duiliu Zamfirescu, după DLR VI).

CHIOR: *a nu face nici un (ban) chior; a nu avea nici o (para) chioară*
                               = a nu valora nimic, nici „două parale”; a nu avea nici un ban.

Din contextul citat s-a putut reține (nici un) *chior*, substantivat, pentru ‘(nici un) ban’ („n-am nici un chior în buzunar”). Mai frecvent apare sintagma *pară chioară*, numind moneda găurită, de mică valoare (Șăineanu, *Influența*, II/1, p. 114) sau chiar fără valoare (DA I/II, s.v. *chior*). Dar și altfel de deformări depreciază o monedă: vezi *a nu avea para frîntă* (Zanne, P V, 482, și la Caragiale, după DLR VIII/1).

La fel ca și în cazul „nici un *chior*” (pornind de la un *ban*), apare și „n-are nici o *chioară* în pungă” (la Caragiale; cf. DA, prin abreviere de la *para* sau *lețcaie* ~):

Prin contrast, dacă *bani umblători* înseamnă ‘aflați în circulație’, banul de valoare este *bun*: „și-i trăi pe lîngă noi ca banul cel bun” (Creangă, *Povestea lui Stan Pățitul*).

Vezi și *venetic*.

CIREȘAR: „... și-apoi iar, sosi-nfloritul *cireșar*” (Coșbuc)
                               = nume popular al lunii iunie; anotimp *sui-generis* al cireșului

După o corelație temperatură-cicluri vegetative, de viziune preponderent sudică, termenul *cireșar* s-a generalizat în limba română drept corespondent al lui *iunie* din calendarul „oficial”. În *Lexiconul* de la Buda (1825) este dată o simplă echivalență: „cireșeriu, o lună, adecă iunie”. Se poate vorbi de optica meridionalului, deoarece, așa

cum se consemnează în DA (I/II), numirea acestei luni ca „lună a cireșelor” este prezentă în mentalul vorbitorilor limbilor sîrbă, albaneză și italiană; în această arie se înscrie și *cireșar* - *cirișar* din dialectele aromân și meglenoromân (Pascu, *Numele lunilor*, 226). Tot ca „lună a cireșelor” este cunoscut iunie și în graiurile din Moldova: forma *cireșel* se găsește la Ionescu de la Brad („Cireșelul este o lună foarte plăcută gospodarului”; *Calendar*, 96) și, apoi, la G. Săulescu (*Calendariul*, 15) și V. Alecsandri (*Brumărelul*).

În această situație, epitetul „înflorit” pe lângă *cireșar*, dintr-o poezie a lui Coșbuc, este de natură să ne surprindă, cel puțin dacă am acceptat corespondența devenită ca și oficială. Sintagma din titlu apare la poetul născădean într-un catren de o rară virtuozitate, ce evocă scurgerea unui an: „Trecu și vara și trecu/ Și toamna și pe văi căzu/ Zăpada iernii și-apoi iar/ Sosi-nfloritul cireșar” (*Ideal*). Contextul mai larg ne permite două supoziții: ori că prin ultimul vers Coșbuc numește un al patrulea anotimp, primăvara, ori că derularea, rapidă, se oprește la o singură lună, iar aceasta ar fi aceea cînd înfloresc cireșii. Or, după informații din graiurile populare de pe întreg teritoriul dacoromânesc, în funcție de variabila geografică și de referirea la florile, dar și la fructele pomului, *cireșar* numește diferite luni, începînd cu aprilie, cînd înfloresc cireșii, și terminînd cu iulie, cînd se coc fructele în Făgăraș și în zona Maramureșului.

Atare „neconcordanțe” conturează, de fapt, un anotimp *sui-generis*, pus sub semnul florilor de cireș și al cireșelor coapte. În nord-estul Transilvaniei (zonă unde se află Hordoul lui Coșbuc), numele de *cireșar* este dat lunilor aprilie și mai, cînd aici înfloresc *Prunus avium* (date din *Atlasul lingvistic român II*, după Orza, *Lunile*, 288), astfel că în poezia *Ideal* este evocat acest timp al anului, și nu un anumit grup de 30 sau de 31 de zile din calendarul oficial, corespunzînd calculului pentru trimestrele (mai nou, semestrele) școlare, impozite, salarii, chirii, programarea concediilor, plata ratelor, planificarea alegerilor și a vacanțelor parlamentare...

Tentația convergenței denominative spre „luna cînd se coc cireșele” (chiar dacă număi în anumite zone ale țării) se poate explica prin faptul că *cireșar* intruchipează o speranță, fiind singurul nume popular românesc din acest grup onomasiologic care celebrează bucuria roadelor - a primelor fructe, ce devin, astfel, mai mult chiar decît

florile (nu sîntem în țara ikebanelor!), un simbol al frumuseții, dar și al... dorinței: „Împăratul se topea de dragoste pentru Ileana Simziana și se uita la dînsa ca la un cireș copt” (Ispirescu, *Ileana Simziana*), comparație ce a fost și deslușită, dacă este vorba de fructul propriu-zis (vezi Zanne, P I): „Se uită la dînsa ca la o cireașă coaptă, adică: cu mare plăcere și cu poftă, ca la un lucru frumos și plăcut”.

Bibl. *Iunie - cireșar*; Cr., XX, nr. 26 (1013), 28.V.1985, p. 6.

CIUBOTĂ: **a da (bani) de ciubote, a plăti ciubotele**
 = a plăti cheltuielile de drum ale unui trimis al domnitorului (sau al unui înalt dregător) spre a executa o hotărîre judecătorească. (plata reprezentînd, inițial, uzura încălțăminte)

Aceste expresii aparțin dreptului cîtumiar românesc, „obiceiului pămîntului”, după cum s-a pronunțat B.P. Hasdeu, care analizează o carte de judecată din 1588, conform căreia „Nicoară și Ștefan din Murgești” intră în stăpînirea averii lui Ionașco Buboc, plătind, în locul acestuia, o amendă ce reprezenta 12 boi. Ucigînd un om, Ionașcu fuge pentru că nu a putut „să-și plătească capul”. Rudele vinovatului aveau dreptul, apoi, să răscumpere partea de ocină a lui Ionașcu, dar „să aibă a dare acei 12 boi și trei galbeni de ciobote” lui Nicoară și lui Ștefan. Hasdeu explică „expresiunea juridică” (bani) *de ciobote* drept „«indemnizare pentru alergătură», literalmente «pentru ruperea cizmelor»” (*Cuvente den bătrîni*, I, VIII, *O sentință*).

În același sens avea să prezinte lucrurile, în esență, și Tudor Pamfile: „banii de ciubote” îi plăteau „neascultătorii poruncilor domnești, la care se trimiteau, cu multă stricare de ciubote, slujbașii de la curte, spre a-i aduce cu de-a șila” (*Industria casnică*, 342).

Sub titlul *a plăti ciubotele*, Iuliu Zanne, pe baza informațiilor primite de la un magistrat, precizează că respectiva „taxă”, în favoarea împuternicitului ce „aducea” pe cineva la ordinul domnitorului sau la scaunul de judecată, era suportată de cel adus sau de inculpat (P III, 108; trimisul s-a numit și *papugiu*; *ibidem*, p. 276). Așadar, în cazul prezentat mai sus, Nicoară și Ștefan plătiseră ceea ce, parțial, am putea

numi astăzi „cheltuieli de judecată” și, la o eventuală răscumpărare a averii, beneficiarii trebuiau să le restituie și suma respectivă.

Aceeași expresie apare și în comentariul asupra unui document din 1680, publicat de N. Iorga: părțile în conflict se împacă și se decide „a se plăti împreună ciubotele” (DA I/II). Contextual, situația a putut fi numită și cu ajutorul verbului (a) *lua*: „nice ciobote să le luați” apare într-un document citat de G. Potra, care glosează termenul *ciobote* prin „despăgubire de bani pentru alergătura slujbașilor inferiori însărcinați cu executarea unui mandat” (*Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 347).

Operația a putut fi, apoi, numită chiar printr-un verb format de la substantivul *ciobotă*, (a) *cioboti* ‘a aplica amenda numită *ciobote*’: „îmblă deșugubinarii..., de fac pradă și-i bagă în fieră [pe săteni] și-i ciobotesc” (citat preluat în DA I/II, după TDRG).

a aduce cu ciubote

= a aduce cu forța (la porunca domnitorului) la o judecată

Reprezintă înfățișarea acțiunii discutate sub titlul precedent, din optica agentului stăpînirii, ilustrată de Zanne printr-un citat din cronica lui Nicolae Costin: „Carii nu vreau din cei (boieri) ne-înțelegători să vie de față la divan, după jaloba omului, îndată trimite de-i aduceu oameni domnești cu ciubote, fără voia lor” (P III, 109).

(a fi) cu ciubote roșii

= „adică rar și, prin urmare, scump” (Zanne)

Acest etalon al rarității și prețurii pornește de la faptul că cizme de culoare roșie, la început, avea privilegiul să poarte, în Principate, numai domnitorul. După Iuliu Zanne (care citează o reglementare din perioada domniilor fanariote, „numai Vodă, iar nu și boierii, are dreptul de a-și căptuși pantofii cu postav roșu”), restricția provine din regulile de ceremonial ale curții bizantine, unde numai bazileul și porfirogeneții se bucurau de prerogativa de a purta veșminte și, mai

ales, încălțăminte de această culoare (P III, 109; tot așa, numai bazileul avea dreptul să semneze cu cerneală roșie).

Mai târziu, prin „liberalizarea” în materie de ceremonial, dar și datorită modei vestimentare turcești, s-a ajuns ca încălțăminte (și îmbrăcăminte) de aceeași culoare să poarte și boierii: într-o descriere a înscăunării, la București, a primului domn pămîntean, Grigore D. Ghica, se precizează că soldații (cihodarii) din garda palatului purtau „ișlicuri mari de blană și în picioare cizme galbene. Tot ca ei purtau cizme galbene și curtea domnească. Boierii aveau cizme roșii” (Dim. Papazoglu, *Istoria fondării orașului București*, ap. Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, II, București, 1989, p. 177).

Acest amănunt vestimentar apare, apoi, în descrierea portului heteroclit al înaltei societăți bucureștene de la 1837: „Tot așa e cu încălțămîntul: cizme roșie, meși galbeni și cipici negri europeni” (Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, cap. V).

Firește, spre o atare distincție rîvnesc mai târziu și parveniții bogați: un cămătar este înfățișat de Ion Ghica drept „un fel de boier cu ciacșiri [specie de pantaloni turcești, largi] și cizme roșii” (*Băltărețu*). Dar ironia marchează stratificarea socială: *a umbla cu ciubote roșii* însemna, prin antifrază, probabil cu referire la picioarele înroșite de frig, „a fi desculț, a fi sărac cu desăvîrșire” (Zanne, P III, 110).

Din perspectiva prezentată, enunțul *a plăti ciubotele* ‘a plăti cheltuielile (de deplasare!) făcute de un împuternicit pentru aducerea la îndeplinire a unui ordin, a unui mandat judecătoresc’ (vezi mai sus) a putut fi augmentat prin precizarea culorii cizmelor, roșul, chiar dacă nu era vorba, așadar, de un înalt funcționar, după cum putem deduce dintr-un comentariu al lui V.A. Urechia, citat de Gh. Ghibănescu: „pîrîtul, de nu venea de bună voie la judecată, ci făcea să se trimeată un om gospod să-l aducă prin *șidulă* domnească, atunci trebuia să plătească gloaba: cibote roșii” (Ghibănescu, *Istoria unui proces din 1768*, în „Contemporanul”, V, 1887, nr. 7, p. 50; vezi id., „om gospod cu ciubote roșii”; *Vorbe* II, p. 26).

Așadar, de la ‘rang înalt’ s-a glisat spre ‘cheltuială mare’ (*a plăti ciubote roșii* = „a plăti mult”; Zanne, P III, 109), acesta fiind punctul de plecare pentru expresia populară *a fi cu ciubote roșii* „adică rar și, prin urmare, scump”, pentru care Zanne dă un context edificator în ceea ce privește extensia: „Anul acesta o să fie iarba ou ciubote roșii”

(*ibidem*, p. 110). După revista „Ion Creangă”, în DA se citează o apreciere, tot a țăranului, cu privire la valoarea banilor: „păralele îs cu cibote roșii = nu-s [= lipsesc], îs scumpe” (I/II). Vezi și *a fi cu papuci galbeni*.

CÎINE: porc de cîine
= termen injurios la adresa unui om, comparat cu
un cîine care s-a „porcit”

Într-o notă etimologică publicată în 1956, Al. Graur se întreba: „ce fel de atribut este *de cîine* pe lângă porc?” (SCL VII, 273), deși lingvistul citat consemnează faptul că în CADE expresia (glosată prin „om rău din cale afară, cu inima împietrită”; subl.n.) apare s.v. *cîine*, cuvînt la care este întregistrată și în DA (I/II): *porc de cîine* „termen injurios”.

Așadar, putem (și va trebui) să avem în vedere caracterizarea *cîinelui*, și nu a *porcului*, acest termen avînd doar rolul de atribut (aspect asupra căruia vom reveni). Dar optica de analiză adoptată de Graur se datorează explicației pe care acesta avea să o propună: *porc de cîine* ar fi rezultatul remodelării fonetice a sintagmei *păr de cîine*, identificată de Pann: „Ești un hoț, un păr-de-cîine, nu voiî să te văz mai mult” (*Povestea vorbii*, 1853, vol. III, p. 114); vezi *porc*.

Deoarece ambele sintagme în discuție pot fi „traduse” prin termeni depreciativi (om „netrebnic, de nimic; secătură, șarlatan”, în DLR VIII/4, unde se preia soluția etimologică Graur), glisarea formei este motivată de acest lingvist prin „etimologie populară”: mai întii, într-o rostire mai puțin supravegheată, *porc de cîine* se pronunță *por-de-cîine*, afirmație corectă; astfel, la G. Polizu, *Romanisch-deutsches Wörterbuch* (Brașov, 1857), se dă chiar forma aglutinată *pordecîine* („Hundsfott, Spitzbube”), iar Scriban, D, notează „pron/unțat/ răpede *por' de cîne*”. În al doilea rînd, pe baza unei locuțiuni verbale „a avea păr de cîine” (echivalentă, aproximativ, cu „a avea peri de lup”, în DLR), enunțul ar fi putut ajunge la „a fi păr de cîine”, neînțeles; de aceea, „s-a socotit că ocară cea mai tare trebuie să fie conținută de primul cuvînt, care a ajuns astfel să fie înțeles ca *porc*” (Graur, *loc. cit.*).

Trebuie să adăugăm că impresia referirii la *porc*, prin sintagma în discuție, nu i-a aparținut numai lui Graur; aceeași este interpretarea pe

care i-o putem atribui unui scriitor, Liviu Rebreanu: date fiind relațiile încordate, într-un moment al acțiunii, dintre familia Herdelea și preotul Belciug, acesta din urmă este caracterizat de învățător prin cuvintele „Popă-i ăsta?... Ăsta-i porc, nu popă! Și încă porc-de-cîine” (*Ion*, cap. III); or, mai apoi, ideea este dezvoltată astfel: „așa-s popii, porcule?” (cap. VII), respectiv „porcul și cîinele de pămătuț” (ultimul apelativ reprezintă porecla preotului; cap. IX).

În prima ediție a *Expresiilor românești* (1997, p. 198 - 199), am citat explicația lui Al. Graur, încercînd chiar argumente suplimentare: *păr de cîine* însemnînd, în general, ‘soi rău’ ne amintește, de exemplu, zicătoarea „din coadă de cîine nu poți face sită de mătase”, ce exprimă disprețul.

Și prin prisma unor „dublete” (identice) din alte limbi, germ. *Schwein(e)hund*, it. *porco cane* (cu atît mai mult cu cît pentru română se pune și problema unor interferențe, dacă nu cea a preluării, directe, a unui „model”), substantivul determinat este cel care numește „cîinele”, atribuindu-se trăsături „porcine”: în germană, prin originea compusului, *Schwein(e)hund* era numit un cîine folosit la paza turmelor de porci sau la vînătoarea de porci sălbatici (aspect asupra căruia vom reveni), iar în italiană prin *porco* (*porca*) sînt calificate, sarcastic, noțiuni din cele mai diverse: *porco cane*, *porco d'un mondo*, *porco diavolo*, *porco destino*, *porca l'oca*, *porca la miseria*, *porca mattina*, ba chiar *porco me* sau *porca di donna* etc. (în dicționare curente ale limbii italiene).

Pentru română, aceeași analiză se impune din perspectiva funcționării unui procedeu afectiv de exprimare a atributului substantival format cu prepoziția *de*, problemă căreia i-a acordat o atenție deosebită Iorgu Iordan, semnalînd o „situație specială”: atribute din această categorie nu arată o caracteristică a obiectului desemnat de substantivul regent, ci, „dimpotrivă, exprimă obiectul care trebuie caracterizat”. În vorbirea familiară și în cea populară, ilustrată, la Creangă, prin exemple ca „hîrca de babă”, „un puîșor de fată”, „un putregai de căpătîi”, locul adjectivelor l-au luat substantive „apte de a fi înțelese și ca adjective” („baba /aceea care-i/ ca hîrca”; „o fată /frumoasă, drăgălașă etc./ ca un puîșor /de pasăre/”; „un căpătîi ca un putregai /adică putred/”, pe baza unor comparații eliptice.

Pentru Iordan, punctul de plecare îl reprezintă construcții cu adjective propriu-zise, de tipul „deșteptul de Ion” (*Limba română*

contemporană, București, 1956, p. 609), dar între tipul /a/ adjectiv propriu-zis și /b/ substantiv interpretabil ca adjectiv, trebuie să plasăm un alt tip, ce poate fi abundent exemplificat, în care substantivul provine dintr-un adjectiv: *bunătate de om*, *frumusețe de fată* (și chiar „săracul de Ion”, de la Iordan), prezent în gramatici la analiza mijloacelor expresive de construire a superlativului. Iată exemple de tipul /substantiv/ + /de/ + /substantiv/ și după diferite dicționare: *drac de copil* (CADE, Scriban; ‘un copil neastîmpărat’), *drac de femeie* (CADE; ‘femeie neastîmpărată’), *zgîtie de babă* (Scriban; ‘babă rea’).

Este limpede că în aceste situații (cînd „obiectul posesor al însușirii a devenit, formal vorbind, un fel de anexă a însușirii”; Iordan, *loc. cit.*), cei (cele) caracterizați prin diferite atribute sînt, în ordine, *copilul*, *femeia*, *baba*, exact cum se prezintă lucrurile, frecvent, și la Creangă (deja invocat). Smărăndița era o „zgîtie de copilă” (*zgîtie* înseamnă ‘surcică, așchie’), iar personajele fantastice din *Povestea lui Harap Alb*, de vreme ce au înfățișare de bipezi, sînt „o dihanie de om” (Gerilă), „o nămilă de om” (Flămînzilă), o „onanie de om” (Setilă), „o schimonositură de om” (Ochilă), „o pocitanie de om” (Păsări-Lăți-Lungilă); vezi, în vorbire, și „o comoară de om”, „un cal de femeie” (ironic) etc. Așadar, în cazurile amintite după Creangă, atributele încearcă să califice, apelînd și la imaginația cititorului, indivizi ieșiți din comun prin raportarea la ceilalți oameni (de al căror aspect general aceștia se bucură însă).

Nu putem rezista tentației de a trimite și la seria, de adevărată virtuozitate stilistică, a calificativelor, aparținînd aceluiași tip gramatical, ce au precedat enunțul final „o prea frumoasă fată” din prima strofă a *Luceafărului* eminescian: „un ghiocel”, „un vlăstărel”, „un gangure”, „un soi frumos”, „o pasere”, „un giuvaer”, „un cănăraș”, „o dalie” + DE FATĂ (vezi Perpessicius, în *Note și variante* la Eminescu, *Opere alese*, I, Editura pentru Literatură, București, 1964, p. 360).

Avem de a face cu situații în care epitetul precede termenul calificat, de care se leagă prin prepoziția *de*, raport mai puțin transparent în cazul *porc de cîine*, deoarece sintagma desemnează o noțiune abstractă la două niveluri, prin combinația insolită de termeni (ce se regăsește și în cazurile precedente) și prin faptul că se referă la om, definit, în plan figurat, drept o specie fantezistă de cîine. Ne confruntăm cu exact aceeași valoare a prepoziției în franceză de exemplu, ca

în construcțiile citate în DA (I/III, § D, 4°): *un amour d'enfant, un diable d'homme, un horreur de fille*, în care primul termen îl califică pe cel de al doilea. Și, de fapt, comparația poate fi extinsă în plan romanic; cf. Iordan, *Stilistica*, 109, care citează exemple cum sînt span. *una barbaridad (atrocidad) de cosas, un horrer de libros*, port. *um rôr de gente*. Autorul presupune că răspîndirea unor asemenea construcții „în limba oamenilor mai mult sau mai puțin culti de la noi se va fi datorînd și influenței franceze”, după modele ca *quel bijou d'enfant, une splendeur de maison, une beauté de jardin*. Trebuie subliniată nota (de regulă, puternică) de afectivitate ce marchează aprecierile formulate astfel.

Primatul caracterizării cînelui (reprezentînd un anumit tip comportamental al omului) pare a fi obnubilat prin considerarea rezultatului ca un compus, cînd cel de al doilea substantiv poate apărea articulat (ca la Ion Codru Drăgușanu, citînd sfatul primit la plecarea din București, din partea „cuconului Sache”: „Nu te opresc, fătul meu, caută-ți fericirea, dară nu uita că în țara noastră meritul n-are preț, numai porc-de-cînele înaintează”; *Peregrinul transilvan V*).

Dar într-o glosă a sintagmei ce ia proporțiile unei proze, a lui Al.O. Teodoreanu, *Un porc de cîne* (titlu și al unui volum, apărut în 1933, după care cităm în continuare), narațiunea se organizează în jurul caracterizării chiar a comportamentului unui cîne de companie, ale cărui priviri insistente o intimidează la un moment dat pe cîntăreața (unguroaică) Iulișca ce se dezbrăca și care explodează adresîndu-i-se stăpînului animalului: „Asculta tu, duci la dracu asta chine, eu rușine se se dezbraci fața de el. El uite la mine cum un om uite. Asta nu chine, astă porc” (p. 20). Așadar, un cîne cu priviri porcoase, un cîne care s-a porcit! (De altfel, titlul volumului a fost tradus în italiană, semnificativ, prin *Quel porco di cane*; cf. Gino Lupi, *Romania antica e moderna. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens*; ediție de Luminița Fassel și Rudolf Windisch; Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann, Weithöchheim bei Würzburg, 1994, p. 228).

Unul din argumentele aduse de Graur în favoarea explicației pe care a propus-o este, de fapt, o simplă presupunere, anume că „expresia nu pare a fi prea veche”, deși ea este înregistrată în dicționare începînd cu deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea; vezi, de

exemplu, Polizu, deja citat, apoi DDRF (1893 - 1895), sau Șăineanu, D, chiar de la prima ediție (1896). Așadar, *porc de cîine* ar fi, eventual, o construcție ulterioară față de *păr de cîine*, aceasta (încă) în uz ca atare pe vremea lui Anton Pann, de la care provine de altfel și singura atestare, pînă acum, ceea ce ne face să ne gîndim și la o... reinterpretare sau la un joc de cuvinte aparținîndu-i „finului Pepelei”, anume ca *por(c) de cîine* să fi devenit, la acesta, *păr-de-cîine!* (vezi, de exemplu, și „feciorul lui bani gata” pentru *fecior de bani gata*, s.v. /bani/ *spiță*).

Putem însă aprecia că sintagma *porc de cîine* are măcar o circulație independentă (paralelă) și dispunem de atestări (unele cu mult) anterioare. Pe de altă parte, conform primelor atestări, se poate ușor deduce și o motivație e t i c ă a apariției acesteia, după contexte în care referirea se face la „denaturarea” caracterului unui cîine avut în vedere ca simbol al atașamentului, al fidelității față de stăpîn, față de om în general, ce-și pierde această calitate, „porcindu-se”, căci, altfel, calificarea cuiva prin termenul *porc* ar fi fost îndestulătoare.

Acesta este cazul simbolic (iarăși) al unui vameș, slujitor al domnitorului, căruia trebuia așadar să-i fie devotat, dar își încalcă statutul, se „obraznicește”, așa cum se prezintă lucrurile în textul unei scrisori din 24 octombrie 1642, ce reproduce, după aprecierăa lui Al. Odobescu, chiar cuvintele lui Matei Basarab, într-o violentă apostrofare a ne-ascultătorului. Ca probă pentru „vorbirea sănătoasă” a voievodului (care „nu vorbea altă limbă decît limba țării”), Odobescu citează un fragment din scrisoarea respectivă, d i c t a t ă gramaticului: „Scris-am Domnia mea ție, Vaso vameșule: Ce porc-de-cîine ești tu, de cărțile Domniei mele nu le bagi în seamă” (vameșului, numit și „fecior de lele”, i se aduce la cunoștință că, în caz de stăruință în nesupunere, „vom trimite Domnia mea de, acolo, te va spînzura”; textul se încheie prin formula „și însumi am zis Domnia mea”; *Cîteva ore la Snagov* III).

Schimbarea statutului cuiva este pusă în lumină și de explicația dată de Iordache Golescu unei zicători ce sancționează comportamentul inadecvat între părți ce au contractat obligații morale: „fine, fine, dar porc-de-cîine”: „se zice pentru prieteni și rude ce se port necinstit” (ap. Zanne, P IV, 360; redactarea manuscrisului lui Golescu, *Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești*, a fost încheiată pe la 1845).

În aceeași ordine de idei poate fi interpretată, apoi, apariția calificativului pentru a exprima „disprețul autorului /probabil un boiernaș/ față de țărani și de sărăcimea țărgurilor” răsculați împotriva turcilor, alături de o armată de voluntari adunată de spătarul Pîrvu Cantacuzino, într-o povestire istorică în versuri scrisă în jurul anului 1800, *Istoria Țării Rumânești dă la leat 1769*: „Ce să spui și ce să zici? / O grămadă dă calici, / Blestemați și porci de cîine, / Toate ulițele pline” (N.A. Ursu, *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Editura „Cronica”, Iași, 1997, p. 358 - 359).

În sfîrșit, numai ideea de „decădere” poate fi percepută pentru apariția expresiei în versurile, de autocompătîmire, dintr-un manuscris (datat 1822) cuprinzînd un „cîntec de lume”, din care cităm: „Om, om, om eram eu, om / ... / Dar de cînd băui cu tine, / Mă făcui un porc de cîine” (*ibidem*, p. 428; pentru semnalarea ultimelor două contexte ilustrative îi sîntem îndatorăți filologului menționat). Pe baza acestei idei generale poate fi explicată evoluția spre semnificațiile termenilor mai puțin „aspri”, respectiv din sfera condescendenței flegmatice prin care este uneori echivalată expresia: „coquin” (cuvîntul are și semnificația de ‘ștrengar’), „drôle” (‘caraghios’; DDRF), „secătură, lichea” (Șăineanu, D), „chilipirgiu, șiret, potlogar (mai mult în glumă”;

Scriban, D), „șarlatan, pezevenchi” (DLR VIII/4); vezi și adevărata „glosă” de la Călinescu; *porc de cîine* ar fi o „poreclă” pe care un preot și-o îngăduia „cu cei mai intimi” (*Enigma Otiliei*, cap. XIX).

Dacă „vechimea” sintagmei, după atestările citate, nu mai poate constitui un subiect de discuție, apartenența ei la registrul vorbirii populare (în special din Muntenia) poate fi susținută prin referirea la scrisoarea al cărei text este atribuit lui Matei Basarab și la zicătoarea din manuscrisul lui Iordache Golescu. Aceluiași registru îi aparțin contextele, cuprinzînd sintagma, înregistrate de Zanne după informații primite din sudul Moldovei: o zicătoare, *la toate porc-de-cîine, numai la treabă dobitoc*, destul de confuz explicată: „îți place cînd îți fac treabă, dar la răsplată mă iei în rîs” (P X, 404; „porc de cîine” *la toate* ar putea însemna doar desconsiderarea generală și, oricum, fără o motivație relevantă, numai ca o atitudine mai „degajată”, a cuiiva, devenit, pur și simplu, „dobitoc” atunci cînd e pus *la treabă?*); și o secvență paremiologică de tipul antologic Anton Pann (destul de stîngace și aceasta, totuși): „Poftim la masă, / Dacă ți-ai adus de-acasă; / Că masa

n-are gard, / Nici pumnu lăcat. / Eu te poftesc că mi-e rușine, / Dar tu nu fi porc de cîine” (text comunicat de un învățător tot din fostul județ Covurlui; Zanne, P III, 650).

Spre vorbirea colorată a capitalei și a mahalalei bucureștene conduc, în principiu, datele personale ale autorului (presupus) al versurilor din *Istoria Țării Rumânești dă la leat 1769*, care eră, probabil, slujbaş la vistierie; pe de altă parte, cîntecul „de lume” *Pom, pom, pom eram eu, pom* face parte dintr-o culegere alcătuită la București între anii 1821 - 1826 (N.A. Ursu, *vol. cit.*, p. 376, 426; vezi, la p. 428, informația că, în poezia sa intitulată *Povestea unui gîngav despre zavera de la 1821*, Anton Pann a preluat elemente de compoziție din *Pom, pom, pom eram...*; așadar măcar pe această cale el putea cunoaște sintagma *porc de cîine!*).

Textele localizabile, aparținînd secolelor al XVII-lea - al XIX-lea, trimit la Muntenia, areal căruia îi pot fi atribuite și atestările după Iordache Golescu, Ion Codru Drăgușanu (chiar acțiunea povestirii lui A.I.O. Teodoreanu se petrece în București). Așadar, acestui areal lingvistic îi revine, în principiu, conservarea (dacă nu este vorba de un împrumut?!) a sintagmei *porc de cîine*, de unde pare să se fi răspîndit și în vorbirea din alte provincii (l-am citat deja pe Rebreanu, cu o percepere aproximativă, după cum am constatat; vezi și observațiile în ceea ce privește sudul Moldovei). Aceeași este imaginea pe care ne-o conturează citatele oferite de DLR (VIII/4), ce ilustrează, iarăși, Bucureștii (G. Călinescu, din lumea mahalalei, Zaharia Stancu, reflectînd vorbirea delincvenților, Ion Vinea, în vorbirea unor personaje din înalta societate!). Vorbirii țîrgurilor (iarăși mai ales muntenești) îi aparțin replicile personajelor din proze ale lui Galaction („Rușii de Vede”), N. Dunăreanu (Brăila), dar și ale lui Sadoveanu; la G. Brăescu expresia apare în mediul cazon și, în sfîrșit, pentru Transilvania mai aduce o atestare I. Lăncrănjan. Însă formula îi era cunoscută și lui Blaga: evocînd scene din copilărie și amintindu-și cum, într-o zi, a pierdut gîștele pe care le păștea, acesta scrie că a trăit sentimentul „păcătoșeniei” și și-a rostit singur „sentința”, numindu-se „porc de cîine” (*Hronicul*, cap. III).

Prezintă interes și faptul că sintagma, cel puțin în limba literară modernă, este tratată, în ceea ce privește grafia, ca un element alogen, măcar prin aceea că, spre deosebire de construcțiile indiscutabil

indigene, locuțiuni substantivale, la care și trebuie raportată, de tipul *drac de copil*, *zgîtie de babă*, *dihanie* (*namilă*, *poctanie* etc.) *de om*, prin grafia cu cratime, frecventă (așa apare la Sadoveanu, Galaction; Dunăreanu, Brăescu, Vinea, Lăncrănjan), *porc-de-cîine* are tratamentul rezervat în dicționarele ortografice compuselor propriu-zise, dintre care selectăm numai exemple cum ar fi *buhai-de-baltă* (specie de broască; pasăre de baltă), *fiere-de-urs* (arbust) - dintre creațiile pe teren românesc, respectiv *drum-de-fier*, *cîine-de-mare* (rechin), *vacă-de-mare* (morsă) - rezultate ale unor calcuri. De fapt, ortografierea în discuție reprezintă o reacție exagerat culturală, inertială, fără nici o semnificație pentru creațiile autohtone autentice, dar care, pentru elemente noi din vocabularul limbii române, marchează acest statut, atribuit fără nici un temei, se pare, și sintagmei în discuție, de scriitorii moderni citați mai sus. De altfel, această grafie nu apare în transcrierea zicătorilor citate anterior, nici în textele reproduse de N.A. Ursu, după cum cratima nu a fost folosită nici de G. Călinescu, Lucin Blaga sau Zaharia Stancu și este greu de stabilit ce reprezintă acest semn în *porc-de-cîine*, *porc-de-cîinele* în transcrierea zicătorii din manuscrisul lui Iordache Golescu, respectiv din editarea însemnărilor de călătorie ale lui Ion Codru Drăgușanu. Sigur pare a fi însă faptul că în reproducerea textului scrisorii emise de cancelaria Țării Românești la 1642 (al cărei manuscris nu l-am putut consulta), *porc-de-cîine* reprezintă grafia lui Odobescu (*Cîteva ore la Snagov* a apărut prima dată în „Revista română”, I, 1862; vezi p. 390); la fel se prezintă lucrurile și în cazul atestărilor după Iuliu Zanne.

Date fiind dubletele din alte limbi, citate la început, grafia cu cratime (care, de altfel, pentru formula în discuție, nici nu apare în dicționarele *normative* ale limbii române), sugerînd, totuși, perceperea unui compus, impune și ea referirea la posibilitatea împrumutului din altă (alte) limbă(i), pe calea traducerii, o supoziție datorită căreia am și stăruit asupra acestui aspect.

Menționînd faptul că sintagma nu se află în alte limbi ale populațiilor din areale geografice învecinate țării noastre, ne oprim, mai întîi, asupra unui corespondent din limba maghiară, *disznó kutya* (primul cuvînt înseamnă 'porc', iar al doilea 'cîine'), înregistrat în *Dicționarul român - maghiar*, apărut la Editura Academiei Române (București, 1964), ca t r a d u c e r e pentru rom. *porc-de-cîine*. Poate că nu este

vorba de un efect mai mult sau mai puțin „mecanic” al prezentării lexicografice, întrucît enunțul *disznó kutya teremttete* ‘creatură /neam/ de porc de cîine’ apare în vocabularul maghiarilor din Transilvania (*Erdélyi magyar szótörténetitár* /Dicționar al lexicului maghiar din Transilvania/, după material cules și redactat de Szabó T. Attila et alii, II, „Kriterion”, București, 1978, s.v. *disznó*).

Prin urmare, deși este posibil ca formula *disznó kutya* să aparțină uzului maghiarilor de pe teritoriul României, în dicționarul maghiar-român al cărui redactor principal a fost regretatul Béla Kelemen (*Magyar - román szótár*, București, 1961), prin „porc de cîine” este tradus doar cuvîntul maghiar *disznó* ‘porc’ (ce are, ca mai în toate limbile, cel puțin din Europa, și semnificațiile figurate ‘om murdar, lacom, bețiv, josnic etc.’). Apoi, o atare sintagmă maghiară nu apare în dicționare bilingve pentru care există o „provocare” directă; ne referim la faptul că însuși germ. *Schweinehund* este tradus (doar) prin *gazember* ‘ticălos, mișel, canalie’ la Halász Előd, *Német - magyar kéziszótár* (Budapest, 1966), iar „Schwein(s)kerl, Schweinehund, Saukerl” reprezintă corespondentele pentru magh. *disznó fráter* (id., *Magyar-német szótár*, Budapest, 1970). Ca să nu mai vorbim de faptul că „*disznó kutya*” nu figurează într-un lexicon cum este *Magyar értelmező kéziszótár* /Dicționar explicativ al limbii maghiare/, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972 (vezi p. 234, respectiv 804).

Astfel, o eventuală sintagmă *disznó kutya* poate fi mai curînd un calc după română și, oricum, atestările preponderent munteneste de care dispunem pentru *porc de cîine* par să excludă o eventuală influență maghiară (ceea ce nu ar fi surprinzător, însă, pentru un „model” german, prin contactul cu sașii, activi în relațiile comerciale cu Țara Românească).

Referirea la eventualitatea unui calc din germană trebuie să țină seama că, în această limbă, compusul *Schwein(e)hund* numea, la modul propriu, pe cîinele care ajuta la conducerea (paza) unei turme de porci sau pe acela folosit la vînătoarea de porci sălbatici; figurat, are valoarea unui termen de ocară pentru un om murdar sau josnic în cel mai înalt grad; vezi, de exemplu, Jacob și Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*). Aceeași sursă semnalează prezența compusului în jargonul studentesc (o atestare la Friedrich Kluge, *Deutsche*

Studentensprache, 1895), „den Schweinhund machen”, respectiv „einem einen Schweinhund setzen” înseamnă „a face (pe cineva) cîine porcesc”. În dicționarele limbii germane, termenul apare și în sintagma *der innere Schweinehund* ‘porcul de cîine, ticălosul din om’ (vizînd lașitatea, indolența); de exemplu, *den innere Schweinehund überwinden* înseamnă ‘a birui, a învinge «eul» rău, în special lașitatea’.

Așadar, pentru germană nu este vorba de o expresie cu valoare inițial metaforică, ci la bază se află un referent concret, invocat și desemnat, de altfel, printr-un enunț corespunzător, în latină, într-o reglementare juridică a alemanilor (*Lex Alamannorum*, titlul 82, § 3), unde apare sintagma *canis porcarius* (sau *porcaritius*), consemnată în Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis...*, și explicată prin „qui porcos seu apros venatur” (t. II, p. 95; V, p. 352).

Raportarea la „modelul” limbii germane (prin semnificația figurată) constituie, firește, o tentație puternică (dacă ținem seama și de sugestia grafiilor ce i n t u i e s c un compus), dar, în lipsa unor repere credibile, este greu de întrevăzut modalitatea prin care o expresie din discursul moral (sau din argoul studentesc) german a putut fi receptată în Țara Românească, unde am constatat că sintagma *porc de cîine* este atestată încă din secolul al XVII-lea, dar nu pare a fi prezentă în predicile religioase de exemplu. Pe de altă parte, autohtonă imprecăției poate fi luată în considerație și datorită asocierii ei cu „fecior de lele” în textul documentului citat de la 1642.

În sfîrșit, se impune analizată semnificația existenței corespondentului italian *porco cane*, ce sugerează posibilitatea unui punct de plecare comun pentru italiană și română, de căutat în latina „vulgară”. Eugen Coșeriu a dovedit transmiterea unor tipare mentale de această sorginte exprimate prin frazeologisme moștenite, uneori, în cel puțin cîte două limbi romanice. Deși reprezintă situații numai în parte comparabile, putem ține seama de faptul că lat. *mulier quae mulier s-a* păstrat în v.fr. *femme que femme* și în rom. *femeia, ca femeia* (și chiar *muierea, ca muierea*; vezi *muiere*), după cum lat. *coleum Iouis tenere* este reflectat, prin „traducere”; *mutatis mutandis*, de fr. *tenir Dieu par les pieds* și de rom. *a apuca (a prinde) pe Dumnezeu de (un) picior* (cf. *Dumnezeu*). Pe baza locuțiunilor verbale *no cabe duda*, din spaniolă, și *nu încape îndoială*, din română, Coșeriu deduce posibilitatea unei

construcții latinești *non capit dubium, în care verbul latinesc *capere* are sensul (vechi) 'a fi permis' (*No cabe duda*, 351; vezi, pe aceeași temă, de același autor, *Balkanismen oder Romanismen?*).

Din această optică, nimic nu se împotrivesc presupunerii că italiană, prin *porco cane* (și *porco di cane*) și română, prin *porc de cîine* (inițial o virulentă caracterizare a omului avînd, în același timp, trăsături - negative - ale cîinelui și ale porcului) au putut moșteni un tipar mental și un enunț latinesc (al cărui prototip nu l-am descoperit), eventual cu o bază mai largă în latina vorbită („vulgară”), cu valoarea „etică” privitoare la „denaturarea” cîinelui prin „porcire”, reflectată curent în exprimarea figurată italiană, dar printr-un singur enunț în română (pentru o asemenea diferență, de data aceasta în favoarea românei față de franceză, vezi **muier**). Este o ipoteză la care ne îndreptățește (ba chiar spre care ne încurajează) considerarea cu rezerve a explicației prin „poligeneză” în cazurile cînd frazeologisme identice (sau chiar numai justificat comparabile) se întîlnesc în limbi strîns înrudite, conduită de abordare asupra obligativității căreia a atras atenția Eugen Coșeriu (*Tenr Dieu*, 38).

Cît despre identitatea cu sensul figurat al germ. *Schwein(e)hund* și cu cel al sintagmei maghiare „disznó kutya”, aceasta se datorește semnificațiilor figurate pe care le au termenii numind noțiunile „porc” și „cîine” în mai toate limbile; de exemplu, în latină, franceză, italiană, română, germană și maghiară, termenii pentru „porc”, cu referire la oameni, din optica metaforei de inspirație animalieră, înseamnă 'murdar, josnic, nerușinat', iar cei pentru „cîine”, atunci cînd nu sînt vizate calități ('devotat, credincios'), au semnificațiile 'rău, dușmănos' etc. Este, de altfel, o simbolică omniprezentă în discursul religios, domeniu în care ambele animale sînt considerate „spurcate”.

Cumulate prin asocierea celor doi termeni (vezi „porcul și cîinele de pămătuț” la Rebreanu), defectele enumerate reușesc să contureze o imagine superlativă a animalității nu numai respingătoare, ci și condamnabile!

În textul cronicii anonime asupra domniei lui N. Mavrogheni (1786-1790), prin „porc de cîine” este explicată sintagma turcească „chiopec domuz” (*köpek* 'cîine'; *domuz* 'porc'); asemănarea, literală, ar putea să se datoreze, (și) în acest caz, poligenezei, de vreme ce, în același text, prin aceeași expresie românească este explicată și sintagma „moftangi domuz”.

COADĂ: get-beget (de la) coada vacii
                       = localnic, băştinaş; autentic

Expresia „moldovean get-beget coada vacii” se explică, după N. Iorga, printr-un obicei consemnat de Marco Bandini, ce a vizitat Moldova pe vremea lui Vasile Lupu („Revista istorică”, XXIII, 1937, p. 303). După ce înregistrează faptul că, în această țară, oamenii nu jură invocînd numele lui Dumnezeu, ci prin „blesteme”, „prin invocarea bărbii și a ochilor” (așadar pierderea bărbii sau a luminii ochilor reprezentau pedepse aplicate de colectivitate, după norme de drept cutumiar!), misionarul catolic, de la Congregația „De Propaganda Fide”, scrie: „Apoi dacă cineva și-a pierdut un bou sau o vacă și o regăsește, trebuie să jure că este a sa ținînd cu mîna coada ei” (traducere din latină, după *Călători străini despre Țările Române*, V, 1973, p. 343; pentru o întâmplare narată, se precizează și poziția: „in alto tenendo caudam vaccae”). O împrejurare ieșită din comun privind recunoașterea vitelor proprii ne-o înfățișează Miron Costin în *Letopiseț*: ajutîndu-l pe Vasilie vodă, „cazacia lui Timuș pradă codrii Iașilor de la drumul Căpoteștilor, pînă aproape de Huși”, în „dobîndă” aflîndu-se și vită „fără număr”; cînd revine domnitorul, „pre cîtă au aflat nemîncată, tot cîte un zlot au dat căzacilor pre vită și au dat știre la oameni de ș-au luat vita, care o au cunoscut” (cap. XVIII). Nu s-a însemnat, din păcate, cum s-a făcut încredințarea!

Asocierea cu *get-beget* (un împrumut din turcă: *ged bi ged* „din strămoși în strămoși”) apare la Ion Ghica, care explicitează sensul izolării: „Noi ăștia get-beget coada vacii, născuți și îmbătrîniți în țara asta” (după CADE; o atestare din județul Ialomița la Zanne, P I, 428). Așadar, la fel se afirmă calitatea de „localnic”, de „băştinaş” și în Muntenia, dar motivația gestului de la baza acestei „formule juridice”, cum o consideră Iordan (*Stilistica*, 277), nu a fost încă lămurită, iar evoluția de sens spre „neaoș”, „băştinaş” rămîne obscură.

Ar trebui oare să ne închipuim că numai membrii unei anumite colectivități sau categorii sociale aveau obiceiul (sau dreptul?) să presteze un jurămînt în atare împrejurări? Și, atunci, cînd, mai tîrziu, în vorbire a pătruns construcția *get-beget, coada vacii* a fost păstrată

ca o identificare de tip tautologic, ori reprezenta o precizare: „(din strămoși în strămoși) aparținînd *cutărei* colectivității”? În orice caz, o formulă avînd același suport lexical semnifică o bună conduită: *e crescut în coada vacii* are drept explicație „e la locul lui; nu s-a ridicat, nu s-a boierit” (Zanne, P IX, 730).

După ce numărul locuitorilor țărgurilor și orașelor a însemnat o alternativă demografică ce și-a revendicat și un statut sociocultural aparte (superior), *de la coada vacii* a ajuns la înțelesul de „țăran”, „necioplit”. Deci, marcă a unui mediu în care nu numai creșterea vitelor este o ocupație de bază, dar și asocierea celor două substantive (sau a unor sinonime parțiale) are, frecvent, semnificații peiorative: *coadă de vită* (spre deosebire de raportarea la *capete de vite* „șeptel”) înseamnă „vită slabă” și același sens are și constatarea „vaca stă în coadă”. Căci, altfel, în ciuda formulei depreciative *coadă de ciine* („om de nimic”), substantivul *coadă* a fost deosebit de solicitat în formarea unui mare număr de nume de plante: *coada bouului*, *cocoșului*, *miehlui*, *șoarecelui*, și chiar *coada vacii*, pornind de la referente mai mult sau mai puțin relevante.

Revenind la „invocarea bărbii” de la Bandinus, în alți termeni, la „jurămîntul pe barbă”, putem considera că explicația a fost amorsată încă de Hasdeu; acesta a semnalat faptul că, în afară de raderea bărbii preoților, echivalînd cu „răspopirea”, aceeași acțiune era socotită o pedeapsă și pentru oamenii de rînd, după cum se poate constata din cronică lui Ion Canta, consacrată evenimentelor din Moldova dintre 1741 - 1769 (HEM III, 2507). Deci, barba putea fi pusă în joc pentru susținerea unei afirmații, la fel ca și o altă... podoabă masculină, după mărturia lui Caragiale: „Degeaba! Să-mi rază mie mustățile!” (dacă n-am dreptate, se subînțelege) este riscul pe care și-l asumă Tipătescu (*O scrisoare pierdută*, a. I, sc. 1). La fel de mult contau pentru un personaj al lui Rebreanu, avocatul Grofșoreanu, mustățile-i zilnic frizate, pomădate și răsucite, pe care acesta jură: „Să-i taie mustățile dacă n-are să-l facă /pe Herdelea/ achitat de oricî pe deapsă”, angajament deosebit de grav dacă ținem seama de faptul că avocatul „ținea la mustăți mai mult decît la lumina ochilor” (*Ion*, p. II, cap. X). Un reflex (probabil originar) din mediul țărănesc: a i se rade unui bărbat mustățile era socotită o acțiune la fel de infamantă ca și tunderea

părului pentru o femeie (înregistrare din zona Botoșani: Niculiță-Voronca, *Datinile*, 488).

Și, în sfârșit, o altă dovadă a prețurii pilozității (ca semn al bărbăției): ideea de „imposibil” și-a găsit ilustrarea în expresia *a trage nădejde ca spînul de barbă!*

COASTĂ: **a-și da coaste** (cu cineva)
= a se învecina; a se înțelege pe ascuns cu cineva

Original, trebuie să avem în vedere imaginea apropierei fizice a două persoane, care, în diferite împrejurări, stau coastă lângă coastă. Prin locuțiuni de acest tip, pornind de la numele unor părți ale corpului omenesc, se exprimă, într-o tonalitate mai mult sau mai puțin gravă, solidaritatea, egalitatea: *umăr la umăr* (sau numai *la umere*: „femeia asta muncește la umere cu bărbatul” = deopotrivă, egal cu; *Ciașanu, Glosar*), *braț la braț, cot la cot, mîna în mîna*. Colorate de afect, astfel de apropieri exprimă *ochi în ochi, nas în nas, gură în gură* (sau *gură la gură*, ce a fost remodelată), apoi, în limbajul familiar, în *bot la /în/ bot*, după reprezentarea poziției animalelor).

Prin analogie, *coastă lângă coastă*, adică învecinate, pot fi și două moșii, care-și *dau coaste*: „... care pîrau se rupe din zarea dealului spre ținutul Sucevei și vine alături cu moșia Buda; și pînă acolo își dau coaste Mogoșestii cu Buda” („Uricariul”, XXII, p. 99, ap. Zanne, P II). Își *dau coaste* și două hotare ce se întretaie: „Hotarul Crâsteștilor, drept la deal, pe ruptură..., care își dă coaste cu hotarul Folfăieștilor...” („Uricariul”, XXV, p. 254).

A-și da coaste, figurat, înseamnă (ca și *a-și da coate*; vezi *cot*) ‘a se înțelege’, ca la Dosoftei: „Și toți pizmașii ș-au datu-ș coaste / De-au ridicatu-ș cap peste oaste” (*Psaltirea în versuri*, psalm 82). Sau, ca în vorbirea populară: (x) „pare că și-au dat de mult coastili cu dușmanu, ca să ne răpuie capu...” (Jipescu, *Opincaru*, 83).

O evoluție semantică asemănătoare găsim și pe terenul limbii franceze, pornind de la *côte* (< lat. *costa*, al cărui descendent românesc este *coastă*): verbul *côtoyer*, în limba veche, însemna „aller côte à côte (avec quelqu’un)”, dar, curent, prin analogie, se folosește pentru desemnarea vecinătății: ‘a merge de-a lungul’ („*côtoyer le bord de la*

COASTĂ

forêt”), ‘a se întinde’ („côtoyer un précipice”; cf. Robert, *Dictionnaire*, s.v., cu numeroase trimiteri la *coudoyer*).

După modelul *côte-côtoyer*, Alecsandri a imaginat un verb (*a costoi* ‘a trece pe la margine, a atinge pe la margine’ (DA I/II).

a-i sta cuiva în coaste

= a deranja pe cineva, a-l inoportuna (prin supra-veghere)

Față de apropierea a doi indivizi „coastă la coastă”, pentru a se înțelege (sau pentru a pactiza), *a avea pe cineva (a-i sta cuiva) în coaste* exprimă neplăcerea provocată de o persoană prea insistentă, mai ales dacă această prezență este impusă: „Mai mare blestem nu-ți trebuie decît să ai pe soacră în coaste” (cf. DA I/II).

Petru Maior, descriind prezența teologilor de la Roma „acreditați” pe lângă mitropolii românilor uniți din Transilvania, îi considera *puși în coastele* acestor prelați: „...teologul cel în coastele vlădicului românilor pus nu întotdeauna au fost vlădicului credincios, sau clirului uniților voitriu de bine” (*Istoria bisericii*, Buda, 1813, p. 98). Sau: „...fiindcă acești de lege latinească... teologi și ghegenerali auditori... în coastele vlădicului puși erau neștiutori de pravila și de tocmelele bisericii-ceii grecești...” (*idem*, p. 102).

Neplăcerea vecinătății nedorite atinge apogeul cînd cel de alături recurge la constrîngere, ce poate să-și găsească expresia în diferite forme de manifestare, ca, de exemplu, *a-i pune cuiva sula în coaste*.

COBZĂ:

a duce cu cobza

= a înșela, a mistifica

Cobza a fost un instrument tipic de acompaniament, cu care „se ținea hangul” (cînd cineva cînta din gură sau la vioară). Pe lângă sensul semnalat deja, mai mult sau mai puțin cunoscut și utilizat, există un altul, pentru varianta *a(-i) cînta (cuiva) din cobză* ‘a-l face să spună și ce nu ar voi să se știe, tot ce are pe inimă’ (Zanne, P IV, 310), sugestiv pentru caracterizarea subtilității celui ce „trage de

limbă”, care creează fundalul unei mărturisiri involuntare: prin propria-i vorbire (un „acompaniament” *sui-generis*), „solistul” este provocat să nu se mai controleze.

Pentru varianta din titlu, trebuie să avem în vedere asocierea și interferarea cu „a juca după cum cântă cineva”, acel astfel dirijat fiind desconsiderat ca discernămînt. Pe ultimul loc, din acest punct de vedere, s-ar afla „nebulă de la răstoacă”, care „tot el cântă, tot el joacă” (Zanne, P VI, 274); este vorba de pescuitul prin tulburarea unei ape zăgăzuite, pe care este pus să o „calce” un om *slab de minte*, ce-și ritmează mișcările prin melodii improvizate.

Dacă în DA (I/II) se înregistrează doar abstractul *cobzărie* ‘meșteșugul cobzarului’, în vorbirea de acum cîteva decenii apăruse, în vorbirea argotică, și verbul (a) *cobzări* ‘a spune vorbe de dragoste unei femei’, instrumentul „țărănesc” fiind asimilat celor devenite simbolice în cazul serenadelor, chitara sau mandolina (Iordan, *Stilistica*, 283).

De la *cîntec la joc* drumul este scurt; așadar *a juca* poate însemna tot ‘a înșela’ dar, în afară de *a-l juca* (pe cineva) *în palmă*, alte expresii trimit mai degrabă la jocul păpușarilor: *a juca* (pe cineva) *pe degete*, sau chiar *a juca* (pe cineva) *ca pe-o păpușă* (vezi *sfoară*).

CODRU: **a se închina ca la un codru verde**
                       = a se închina cu venerație, a omagia

Dacă închinarea la *soare* sau la *pămînt* (vezi) păstrează tonalitatea omagierii solemne, cea la arbori și la pomi pare să reflecte doar relații detașate. Dar conștiința unei legături, tainice, cu închinăciunea creștină, ce a luat locul celor „păgîne”, poate fi sesizată pe baza unei manifestări ușor parodice. O față bisericească, popa Buligă, „cel buclucaș”, bun „de ponosuri și țilcuri”, după ce binecuvîntează masa voioasă a tinerilor catiheți petrecăreți de la Fălticeni, ridică paharul cu aceste cuvinte: „Mă închin, băieți, la fața voastră, cu sănătate ca la un codru verde” (Creangă, *Amintiri* III). În alte locuțiuni verbale, sintagma poate desemna, tot prin comparație, diverse stări sufletești: „Te aștept ca pe-un codru verde” înseamnă „cu mult dor” (Ciașanu, *Glosar*).

În limba vorbită, cel puțin după mărturia unor texte literare, s-au păstrat urme ale adorației aștrilor și arborilor: „Mă închin cu

plecăciune ca la sfîntu soare și bucuros sînt de vederea domniei tale” (Sadoveanu, *Frații Jderi*, III, cap. VII); „Mă închin cu sănătate ca la o luncă verde...” (id., *Nada Florilor*, cap. XVI). Admirația „pămînteană” este exprimată prin comparații omagiale evocînd adorația pomilor: „mă închin ca la un cireș copt” sau „ca la un păr înflorit” (cf. Pietreanu, *Salutul*; 199). Nici un temperament contradictoriu, cum a fost Mateiu I. Caragiale, nu s-a putut sustrage acestei difuze atracții ancestrale, căci la tablourile lui Ruysdaël scriitorul pare a se uita ca la icoane ale unor vechi divinități: „E înnăscută în mine, drojdie de străvechi eres, o iubire păgînă și cucernică pentru copacii bătrîni” (*Remember*).

Dar, dincolo de literatură, un fond grav, al unui altfel de demers, este sugerat de reflexele unor cutume arhaice, de factură dendrolatrică, întrucît bradul în special apare adesea, pînă tîrziu, în ipostaza de arbore sacru. Iată ce se constata într-o „decisiune” a „săborului” din 1725 al Bisericii Unite din Transilvania: „Aflîndu-se unii ca aceia cari în loc de pași iau de mîncîncă mugur sau alte ierbi și se leapădă de obiceiul și de porunca bisericii /= revenind la vechi practici!/, de aceia se leapădă și biserica” („Revista critică - literară”, II, 1894, nr. 1, p. 48; cf. Herseni, *Forme străvechi*, 185, 205; Vulcănescu, *Mitologie*, 90).

COFĂ: **a căuta cofe de moși**
= a umbla după „chilipiruri”

După explicația dată de Iuliu Zanne, „în ziua de moși se împart cofe de pomană, de sufletul morților” (P III, 121).

a pune (a băga) în cofă
= a-l întrece pe cineva, a-l „înfunda”; a-l înșela;
a-l „răpune”, ca evocare, posibilă, a unui supliciu medieval

Semnificațiile curente (ca și cele învechite sau regionale) ale apelativului (numind vase de lemn, de la mărimea unei „căni” de băut apă, pînă la acela în care se ține apa de băut la țară, de cel mult cițiva

litri, caz în care se face corespondența cu *donița* sau *bota*) reprezintă o piedică serioasă spre o deducție simplă, lineară (de tipul imaginii acceptabile pentru *a băga sub covată*) în ceea ce privește explicarea valorilor figurate enumerate mai sus (după DA I/II și după alte dicționare).

Aparent, dificultatea a fost surmontată de Iorgu Iordan, care presupune o corelație de tip derivare sinonimică cu *a pune (a băga) în oală* (*Stilistica*, 293), supoziție inoperantă de vreme ce nici această expresie nu a fost încă satisfăcător explicată, dar mai ales prin prisma semnificației originare pe care încercăm să i-o atribuim acum (vezi *oală*).

Lui Iordan îi datorăm însă orientarea spre o altă soluție, cea propusă de Margareta Ștefănescu, care, în două scurte articole din „Arhiva”, descrie, pornind de la un studiu german de istoria dreptului (*Das Ertränken im Fass*), obiceiul „îneșării în butoi”, de origine celtică, inițial probabil un ritual păgîn, mai apoi o pedeapsă, frecventă în secolul al XIV-lea, practicat la populații germanice din Țările de Jos. Prin cufundarea într-un butoi cu apă, *în secret*, erau pedepsiți bărbați și femei pentru sodomie, pruncucidere, înaltă trădare, maltratarea copiilor, abjurarea credinței, falsificări etc.

Autoarea, deși pînă la urmă înclina să creadă că la noi obiceiul ar fi putut fi cunoscut prin influența husită, deoarece și la cehi au existat reflexe ale practicii numite (revista citată, XXXVII, 1930, 1, p. 52 - 53), anterior se referise fie la o urmă directă a celților sau a „popoarelor barbare de origine germană”, fie la o reminiscentă a obiceiului medieval, cunoscut de sași, de la care am împrumutat, de altfel, chiar cuvîntul *kufe* (> *cofă*; revista citată, XXXIV, 1927, 1, p. 55 - 57).

De fapt, în sursele (scrise) românești, expresia nu este folosită decît cu sensuri figurate ale verbelor (a) *înfunda* și (a) *răpune*. *A pune în cofă* apare frecvent în teatrul lui Alecsandri (Margareta Ștefănescu o considera o expresie „moldovenească”), cele mai numeroase trimiteri găsindu-se la Zanne (P III, 121), căruia, de fapt, i se datorează și glosarea „agravantă” („a înfunda, a înșela, a răpune, a rămînea, a dovedi pe cineva”) preluată în DA. Dar, la Alecsandri, *pusul în cofă* înseamnă doar învingerea cu argumente, prin înșelătorie sau chiar întâmplătoare a potrivnicilor (în *Harță răzeșul*, sc. XV, în vodevilul *Doi morți vii*, a. I, sc. VI, în *Kir Zuliaridi I*, „Am pus-o în cofă

mesa pe țăranuță"/, a. I, sc. III), în *Boieri și ciocoi*, a. II, sc. IV; cf. și „Șezătoarea”, II, 1898, p. 101, într-o legendă despre facerea lumii, în care se descrie o întrecere sui-generis între *Firtat și Nefirtat*).

Locuțiunea îi era cunoscută și clasicistului I.M. Marinescu, care a utilizat-o, cu sensul ‘a seduce’, ‘a-i suci (cuiva) mințile’, în textul traducerii *Satyriconului* lui Petronius: „În sfârșit, prin voința zeilor am ajuns stăpîn în casă și iacă *băgai* și pe stăpînul meu *în cofă*” („Cultura Națională”, 1923, p. 69; în latină: „et ecce cepi ipsimi cerebellum”; LXXVI).

Singurul loc de la Alecsandri ce ar putea fi „exploatat” în favoarea practicii „îneccării în butoi” a bețivilor (și aceasta descrisă de Margareta Ștefănescu) este o scenă din opereta *Crai nou*; la încercarea ispravnicului și cea a acoliților săi de a-l îmbăta, pentru a-l „trage de limbă” pe „moș Corbu”, bănuit a fi gazdă de hoți, acesta, intuind manevra, exclamă: „las’ pe mine c-am să ți-i pui în cofă, cum om deșerta-o de vin” (sc. XI). Dar, la curent cu resemantizările la care recurgea Alecsandri, putem presupune și în acest caz un simplu calambur.

Evident, apreciind că discuția rămîne oricum deschisă, opinăm că poate fi luată în considerație folosirea inițială a expresiei cu valoarea ‘a îneca’, respectiv preluarea, ca atare, a unei expresii figurate (avînd semnificații de tipul ‘a întrece’, ‘a birui’, ‘a înșela’) din limbajul sașilor (care, prin comerț, au lăsat și alte amprente lingvistice în graiuri din Moldova), în primul rînd pentru că, în germană, *Kufe* are și sensurile de ‘hîrdău’, ‘cadă’.

În acest din urmă caz, sensurile „agravante”, rezumate prin „a răpune” (chiar Margareta Ștefănescu vorbea de o nuanță de „satisfacție”, de „răzbunare”), al căror martor s-a făcut Iuliu Zanne, s-au putut dezvolta osmotic, în familia în care *a pune în cofă* s-a plasat cu timpul (din care face parte și *a pune în oală*, de exemplu).

Căci la alți scriitori reprezentarea contextuală a acțiunii are un caracter șagalnic, ca de pildă la Ionel Teodoreanu („cu tot regretul, te-a pus în cofă!”, după DA I/II), sau la Fănuș Neagu (în fraza „Nu, se strîmbă secătura, vreau să te bag în cofă”, autorii *Dicționarului*² găesc semnificația „a pune în încercătură pe cineva”). Vezi și *oală*.

COMOARĂ: **comoara satului**

= cimitir

Cu acest sens, sintagma a fost înregistrată în localități din zona Bihorului (Giriș) și a Năsăudului (Zagra); pe lângă atestările din DA (I/II), mai adăugăm una după anchetele dialectale din anii 1929 - 1938, chiar pentru localitatea Năsăud: curent, noțiunea în discuție este numită *comoară*; „pe domnie se zice *țințirim*” (variantă pentru *țințirim*; *Atlasul lingvistic român I/II*, harta 301) și tot în graiul năsăudean *comoară* ‘cimitir’ a fost înregistrat recent în ancheta pentru *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania* (vol. II, București, 1997, harta 286).

Aria întrebuițării, mai vechi, a cuvântului cu acest sens poate fi însă extinsă: într-un „supliment”, din 1925, la *Glosarul* publicat anterior, Alexiu Viciu consideră că, în formula „frunză verde de *comoară*” (înregistrată în localitatea Chizdia, din Banat), apelativul *comoară* ar numi o plantă de culoarea fierului, ce crește și prin cimitire: „cred că de aici i se trage numirea, fiindcă cimitirul se numește și *comoară*” (Academia Română, „Memoriile Secțiunii Literare”, s. III, t. III, mem. 2, p. 45).

Contextul în care cuvântul apare cu semnificația de ‘cimitir’, furnizat de Viciu, în *Glosarul de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal* (1906), este „Unde-i comoara satului?” (după DA), așadar nu este vorba de sepulturi izolate (sau incidentale), ci de spațiul numit în mod obișnuit *cimitir* (sau *țințirim*).

Deoarece în limba română cuvântul *comoară* are sensuri mai vechi doar din familia ‘magazie’ (în *Biblia* de la 1688), ‘ascunzătoare, bîrlog’ (mai apropiate de etimon, slavonescul *komora*, ce se explică, la rîndul său, din lat. *camera*), și fiindcă populațiile autohtone nu au cunoscut morminte de tipul încăperilor mortuare, uneori semiîngropate (cum sînt, de exemplu, cele ale etruscilor și ale altor populații), pentru ca apelativul *comoară* să fi căpătat sensul de ‘cimitir’, trebuie să pornim de la semnificația de ‘bani, obiecte din metale prețioase (îngropate în pămînt)’, situație în care punctul de plecare l-a constituit noțiunea de „ascunzătoare”.

Pentru a păstra banii îngropați au fost utilizate diferite vase de lemn sau din metal. Ca, de exemplu, *postava* (‘covată, albie’) și *uleiul*

('buduroiul'), în care și-i ținea ascunși ciobanul din diferite variante, de la românii din Serbia, ale *Mioriței*: „Subt o peliniță / Este-o postăviță / Plină de leiță / Banii de pe miță. / Da subt un gutui / Este un ulei / Tot e plin de lei / Banii de pe miei, / Polișori și bănci / Bani de pe berbeci / Și mai multe rile / Banii de pe lână” (Fochi, *Miorița*, 982 - 983; cf. 984, 988 - 989, 10 067). Iar, în Vrancea, „banii *nesocotiți*” (adică ne-numărați) ai ciobanului moldovean sînt prezentați drept „o căldari cu părăli” (care, apoi, devine „un *ceaun* di bani”) sau „o neagră *găleată* / de galbeni surpată” (*ibidem*, p. 882 - 883, 894).

Dar recipientele în care se depozitau astfel de valori, înainte de folosirea și în viața cotidiană a vaselor din metal (și, oricum, mai potrivite decît acestea) erau „ulciorul sau oala de pămînt ars” (Pamfile, *Mitologie*, II, 11). Aceeași informație, după Coșbuc; în urma predării cetății, asediatorii se interesează ce profit ar putea avea: „Dar comori ascunse-n oală și-ngropate?” (*Cetatea Neamțului*).

Astfel, pe baza notei comune „oală îngropată”, *comoara* (satului) a putut numi un cîmp funerar, locul unde se găseau grupate urne cinerare, apelativ translat, apoi, asupra cimitirului creștin.

Această denumire trebuie pusă în legătură cu semnificația originară a expresiilor *a băga în oală*, care a putut însemna inițial 'a muri, a se preface în cenușă, destinată depunerii în urnă' și, eventual, *a se face* (DE) *oale și ulcele*, cu aceeași semnificație.

Vezi *oală*.

COPCĂ:

a se duce pe copcă

= a cădea în gaura tăiată în gheață pentru a prinde pește dintr-un lac sau dintr-un pîrfu; a se pierde, a muri

În *Povestea lui Harap Alb*, Creangă pune în gura lui Roș Împărat următoarele cuvinte de amenințare: „... pe mine căutați să nu mă smintiți: fata și ochii din cap, căci atîta vi-i leacul, v-ați dus pe copce, cu toată șmichiria voastră”.

Copca numește însă și o adîncitură în albia unui rîu, în care cineva poate să se prăbușească necunoscînd locul, sau, ca la Galaction, un loc de pe malul Oltului unde pămîntul s-a prăbușit înghițind, sub ape,

rădvanul ce o ducea la cununie pe frumoasa Oleana, îmbrățișată, în moarte, cu Mură lăutarul, într-o cununie „schimonosită” de diavol (*Copca Rădvanului*).

COT: **a-și da coate**
 = a fi alături, a se învecina; a lua contact, a se înțelege pe ascuns cu cineva, făcîndu-și semn cu cotul

Se pot stabili raporturi de sinonimie, atît în ceea ce privește semnificația originară, cît și cele figurate, ulterioare, cu **a-și da coaste** (vezi). Este vorba, mai întîi, de constatarea „atingerii” fizice, a „alăturării”, atît a două persoane, ca în situația descrisă de locuțiunea *cot la cot*, cît și a două moșii, ca într-un document în care se precizează o vecinătate: „... moșia Golianului, iar despre răsărit moșia vornicului Gavril ce-și dă coate cu moșia mănăstirii Gălății” („Uricariul”, XXV, p. 254).

Raportarea, figurată, se poate face și la o apropiere neplăcută, la o „ciocnire”, ca aceea cu moartea: „...după ce dăduse coatele cu moartea” (M.I. Chirițescu, *Grănicerul*, București, 1912, p. 58; vezi și „a-i trage cuiwa o bătaie soră-sau vecină cu moartea”).

Ceea ce a frăpat (în mod neplăcut), în grupuri sociale, a fost apropierea și înțelegerea între mai multe persoane pentru a pune „la cale” ceva în defavoarea altora, mai ales în public, ceea ce ar explica nevoia „complotiștilor” de a se apropia unul de altul, spre a vorbi cu glas scăzut, poziție de care s-a făcut abstracție mai apoi. Astfel se prezintă lucrurile de la Neculce („Franțozul... și-au dat co/a/te cu Turcu să-nceapă el gîlceavă la nemți, și Turcu să de ajutor leșilor”; *Letopiseț*, cap. XXIII), pînă la Caragiale („Mi-e frică din partea amicului... din partea prefectului..., dè, că-și dă coatele cu Cațavencu”; *O scrisoare pierdută*, a. II, sc. 1).

Este un tipar al exprimării pe care-l regăsim și în franceză: *coudoyer* (< *coude* < lat. *cubitus*, -um, al cărui reflex românesc este *cot*) are semnificații „proprii” (arhaice) și figurate asemănătoare; mai mult, putem constata și paralelismul *coudoyer-côtoyer*: de exemplu, *coudoyer* are, prin extensie, accepțiunea „marcher còte à còte!” (Robert, *Dictionnaire*, s.v.).

CREANGĂ

CREANGĂ: **a umbla creanga**
                  = a vagabonda, a umbla „haimana”

Expresia, în care substantivul apare și sub forma *cranga*, este înregistrată în dicționare după diferite izvoare reprezentând vorbirea populară din Moldova. Cuvîntul *creangă* ‘ramură de copac’ cunoaște și pronunția *crangă* („La copaciul căzut toți aleargă să taie crângi”; Zanne, P I), dar în formularea citată *creangă* se explică prin „remodelare”, printr-o confuzie de termeni, schimbîndu-se, de fapt, și imaginea evocată (rezultatul unor sondaje *ad-hoc*: *a umbla creanga* este decodată drept „a umbla de colo pînă colo ca o creangă bătută de vînt”).

Pentru Scriban, D, *a umbla cranga* înseamnă *a umbla craina*, adică ‘a bate laturile’, ‘a umbla haimana’ (*craină*, împrumut din ucraineană, însemnînd ‘marginie’, ‘țară de marginie’). Corespondența în discuție a fost stabilită doar la nivelul celor două contexte, mai precis în „modelarea” desprinsă de semnificația suportului lexical originar, întrucît *crangă* este, de fapt, un alt cuvînt, care se explică din ucr. *granca* ‘graniță’. Așadar, *umblă cranga* (și apoi, datorită apropierii formale, *creanga*) cel care „ține marginea”, care „umblă huci-margine” (Graur, *Etimologii*, 77).

Prin urmare, expresia din titlu reflectă aceeași optică pe care o regăsim în constatarea că este bine „la colț (capăt, margine) de țară (și la mijloc de masă)” - adică fără a fi supus controlului comunității.

CRUCE: **cruce de voinic**
                  = (bărbat) în toată puterea, fără frică, viteaz

Explicația este preluată din DA (I/II; vezi și *Dicționar*¹, *Dicționar*²), care plasează sintagma după semnificațiile pe care substantivul, pornind de la obiectul cu simbolică creștină, le-ar fi primit „în comparații”; alături de „(flăcău) cît o cruce”, se notează și *cruce de muiere*, respectiv „/fată/ cît o cruce”: ‘bine făcută, frumoasă’. Pentru Jipescu confuzia nu există: „...muierea... să stea mai delături, pentru că ea e jumătate de cruce; rumânu e cruce întregă, cruce de voinic” (*Opincar*, 79).

Se pare însă că formula trebuie încadrată la sensul general (ulterior) 'orice figură (semn) sau obiect în formă de cruce'. Deoarece, după Baronzi, sintagma *cruce* (întreagă) *de voinic* derivă direct dintr-un sistem de a plăti birul: față de oamenii ce se întovărășeau (de obicei doi) pentru a putea plăti suma întreagă, „cel ce era capabil să plătească singur acel bir întreg se numea *cruce* întreagă de voinic” (*Limba*, 207; cf: 108). Așa era, de exemplu, „călărașul”, care „valora întotdeauna o liude, o *cruce* întreagă” (Zanne, P IV, 422). S-a propus și o formulă: impozitul personal «în cruci»: mazilii plăteau „impozitul personal «în cruci», într-o cruce intrînd cîteodată unul, alteori doi sau mai mulți contribuabili”; „marea majoritate a mazililor din Putna, încadrați în 41 de «cruci», sînt din satele de podgoreni” (Giurescu, *Odobești*, 201).

Iată contexte după acte administrative din secolul al XIX-lea, referitoare la birnicii din Romaniți: „13 cruci sînt șazători într-acel județ”; „alte cinci cruci în șase nume să găsească știuți Visterii și în catastihul înnoirii...” (*Documente*, I, p. 205; subl. n.).

Pentru Baronzi, astfel s-ar explica însăși construcția *frați de cruce*. Comentînd și completînd informații date de către Hasdeu privind ritualul frăției de cruce prin actul a doi bărbați care-și amestecă sîngele din tăieturile (în formă de cruce) pe care și le fac la brațul drept sau mîncînd împreună dintr-o turtă în forma crucii, Baronzi consideră că mai este „încă o frăție de cruce”, cea rezultată din asocierea mai sus citată: „doi, trei sau și patru inși plăteau cîte o parte din cruce (ludă) și se numeau *frați de cruce*. Această frăție era tare și ținea pînă la moarte” (*op. cit.*, p. 207).

În diferite surse (la Hasdeu, ap. Baronzi, *loc. cit.*; DA I/II) s-a subliniat faptul că frăția între feciori „asumată” este un obicei precreștin (alianța maturilor era marcată, cum am văzut, ritual, de amestecul sîngelui), adaosul *de cruce* reprezentînd o adaptare la simbolul creștin. În această situație, cealaltă „înfrățire”, pentru a forma „crucea” din catastifele de impozite, a putut asigura circulația formulei *frați de cruce*, care, totuși, deși nu a fost una a ritualului creștin, a fost tolerată de biserică (vezi *frate pre cruce*), de vreme ce există și formula *frate pre evanghelie*, „frăția” legîndu-se prin jurămînt în fața preotului (DA; vezi și vol. II/I, s.v. *frate*).

a da cu crucea peste cineva
= a înfîlni (pe neașteptate), a nimeri

Raportarea substantivului, în acest context, la „crucele drumului”, sugerată în DA (I/II), unde expresia apare alături de „a i se face cuiva calea cruce cu cineva”, este, pe drept cuvînt, respinsă de Iordan, care susține că trebuie să avem în vedere „crucea din mîna preotului”, ce biruie pe Diavol, invocînd și numele acestuia care indică efectul simbolului creștin, *Ucigă-l crucea (Stilistica, 279)*.

Deci, expresia a putut apărea, cu sensul inițial, din practica exorcizării creștine, dar nu este exclusă nici invocarea sprijinului crucii pentru atingerea unui scop. Una din împrejurările „standardizate” poate fi considerată numirea prin *cruce-ajută* (după semnul de pe pagina întîii) a cărții după care învățau la școală copiii din prima clasă, un manual improvizat („... din bățul în care era așezată fila cu cruce-ajută și buchile scrise de bădița Vasile pentru fiecare; am ajuns la trătăji, de la trătăji la ceaslov...”; Creangă, *Amintiri I*), sau chiar instituționalizat (la Codru Drăgușanu: „Nu poți uita pre fericitul Nica Davistei cu „Sfînta cruce-ajută”! O iarnă întregă învășasem carte la dînsul...”; *Peregrinul transilvan, IV*).

Dar, cu timpul, scopul urmărit poate fi unul mărunț; se spune, de exemplu: „las' că dau eu cu crucea peste dînsul” cînd cineva caută stăruitor pe un altul sau un obiect oarecare, pierdută (vezi, în DA, la aceeași expresie, și sensurile ‘a prinde, a găbji’). Prin extensie, pornind de la utilizarea crucii pentru combaterea unor forțe malefice (în împrejurări deosebite *se face* și *cruce cu limba*), și o altfel de întîlnire, neplăcută în fond (chiar atunci cînd aceasta este căutată, ca și în cazul exorcizării), a putut fi numită apelîndu-se la aceeași formulare: „Merge ea cît merge prin codru, pînă ce dă de-o prăpastie grozavă și întunecoasă și pe-o tihărie dă cu crucea peste lup” (Creangă, *Capra cu trei iezi*).

Desemantizarea poate ajunge, așadar, pînă la ștergerea ideii de punere sub autoritatea și efectul simbolului creștin; ba, mai mult, *datul cu crucea* peste un dușman poate prilejui uciderea acestuia, o abatere de la una dintre *Porunci*: „Dete un român din Vatra Dornei... cu crucea peste dînșii /peste niște tătari/ și prinzîndu-i îi ucise” (textul este publicat de un cleric, S. Fl. Marian, *Tradiții*, 1895, p. 200, după DA I/II).

a pune cruce

= a însemna printr-o cruce; a sfârși (cu) ceva,
a-ți lua nădejdea

Situațiile concrete în care numele acțiunii de a însemna ceva printr-o cruce a căpătat această semnificație (pornind, probabil, de la a pune crucea pe un mormânt, apoi de la semnul făcut pe o listă de nume de persoane, înaintea celor morți) au fost consemnate în DA (I/II): se punea o cruce, într-un dicționar, înaintea cuvintelor ieșite din uz; se făcea același semn pe pereții unei case (sau pe o tablă ridicată pe o bucată de pământ) destinate vânzării etc. Iată un context ilustrativ din Ispirescu: „tot eram eu hotărât s-o vînz din pricina asta; să știi că acum negreșit am să-i pun cruce” (după CADE). De aici valoarea de „a sfârși cu ceva”, „a părăsi” (Baronzi, *Limba*, 45); vezi și sensurile figurate din contextele „a pune cruce iluziilor”, „a pune cruce școlii” (DA).

CUCUIATA: a duce (a pune) la cucuiata, a sta la cucuiata
= a duce la cimitir; a muri, a fi mort

Un enunț din vorbirea populară (cuprinzînd cuvîntul-titlu) referitor la semnificațiile indicate este citat în DA (I/II) după revista „Șezătoarea”: „ca mîne, poimîne, m-or duce și pe mine acolo la cucuieta [= voi muri]”. După aceeași revistă se indică, însă, pentru adjectivul substantivat *cucuieta* sensurile „biserică (clădită de obicei pe o ridicătură); p. ext. cimitirul din jurul bisericii”. În sprijinul unei atare evoluții semantice ar putea fi invocată, apoi, interpretarea pe care o dă Iuliu Zanne apelativului *gurguiata* din expresia (sinonimă) *a pune la gurguiata* („a da uitării”): „a-l duce la biserica care este mai înaltă, mai gurguiată ca toate casele din sat” (P III, 177). În sfîrșit, tot prin „biserica și curtea ei unde se îngropau morții” este explicat termenul *cucuiata* de Lazăr Șăineanu, D (la care găsim însă și precizarea „loc înălțat”, cu trimitere la *cucui*).

Deși, la prima abordare, chiar genul gramatical al substantivului din titlu trimite la noțiunea de „biserică”, ceea ce, firește, impune considerarea ansamblului din care face parte și lăcașul de cult, prin atribuirea denominației în discuție în primul rînd bisericii se pierde

din vedere un element de bază în ceea ce privește alegerea poziției cîmpurilor funerare, care, din culturi arhaice, cu mult anterioare creștinismului, au fost plasate pe ridicături ale solului, pentru ca mormintele să fie protejate de inundații, de eroziunea apelor (lăsăm la o parte alte aspecte, legate de tipologia cultelor).

Cînd biserica este plasată și ea pe o înălțime, cimitirul a fost acela care a impus alegerea locului acesteia; de altfel, în multe sate biserica se află în centrul așezării, iar cimitirul pe un deal, din împrejurimi; însuși numele cîmpului funerar poate fi diferit în funcție de plasarea lui lângă biserică, sau la *marginea* satului (cf. *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, I, București, 1969, harta 243, și *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, II, București, 1997, harta 286). În favoarea considerării poziției cimitirului poate fi invocată și apariția (incidentală) a sensului 'cimitir' pentru substantivul *deal*, determinat de „poziția înaltă a obiectului respectiv” după cum preciza Iorgu Iordan (în BIFR, IV, 1937, p. 202).

Pe de altă parte, referirea la biserică, fiind mai înaltă, „mai gurguiată ca toate casele din sat” trădează un mental strict contemporan: răspunzînd și nedumeririi arheologilor, care, pentru așezări de pe teritoriul dacoromânesc din epoci de deplin creștinism, nu pot stabili planuri de construcții speciale ce ar putea fi atribuite lăcașurilor de cult, C.S. Nicolaescu-Plopșor a identificat și descris o serie de „biserici - bordeie” (și „semibordeie”) funcționînd chiar pînă în secolul al XIX-lea (articole publicate în revista „Oltenia”, I, 1940 și II, 1941).

Iar absența corespondenței de gen între *cucuiata* și *cimitir* ar putea fi considerată relevantă dacă expresii cum sînt cele de care ne ocupăm ar fi luat naștere numai după adoptarea în limba română a neologismului, semnalat în DA (I/II), cu varianta *chimitérion* (păstrînd fonetismul etimonului grecesc), abia spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, respectiv într-o zonă sau în zone în care noțiunea în discuție este numită prin sinonime de același gen ale acestui cuvînt (*temeteu*, *țintirim*) sau prin alte regionalisme, substantive de genul neutru (ca *stobór*). Dacă, însă, avem în vedere o vechime mai mare a unor astfel de expresii, atunci problema genului nu se pune în ariile în care pentru „cimitir” s-au folosit denumiri ca *îngropelniță*, *grobîște*, *mortărie*, *progadie*, *avlie*, *margine* (vezi mai sus) sau *comoară* (pentru inventarul acestor

termeni, vezi Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Editura Academiei, București, 1982). Chiar numai o corectă interpretare a contextelor la care se trimite în DA și în alte dicționare conduce spre ideea de numire prin *cucuiata* a „cimitirului”: în enunțul *a duce la cucuiata* (și în *du-te la cucuiata*; cf. Șăineanu, D) pentru „a fi mort, a muri” nu primează ideea de „biserică”, ci aceea de „cimitir”, așa cum trebuie înțeleasă și formularea *a pune la cucuiată* „a da uitării” (după Zanne, P III, 136; cf. și Șăineanu, D), ce subliniază ideea de „timp (îndelungat)”, care nu este cel al dusului și pusului în biserică, în ziua înmormântării; vezi și *a sta la cucuiata* „a fi mort” la Șăineanu (și, fără explicație, la Baronzi, *Limba*, 42).

La sfârșit, dar nu în ultimul rând, trebuie să avem în vedere și factorul psiholingvistic. Legătura dintre „a muri” și „cimitir” este ilustrată, sarcastic, de expresiile *a păzi cimitirul*, *a se băga pîndar la cimitir* (Zanne, P III, 106), iar, după Scriban, D, *cucuiata* semnifică însăși „moartea” (în „l-a trimis la *cucuiata*”). Or, apariția termenului ca eufemism este de conceput mai curînd pentru „cimitir” (ca loc al unor manifestări și întîmplări terifiante sau măcar dezagreabile) și pentru „moarte”, decît pentru „biserică”.

Prin urmare, în contextele analizate, termenul *cucuiata*, un derivat de la *cucui* ‘ridicătură (de pămînt), vîrf, înălțime’, are ca sens principal pe acela de ‘cimitir, aflat pe o ridicătură a solului, pe un deal’, ca ansamblu funerar din care (uneori sau frecvent) face parte și biserică.

CUCURUZI (a se): „- Da de lupa ce mai știi? - Știu că s-a cucuruzit” (folclor)
= (despre lupoaică, ironic) a deveni vegetariană, hrănindu-se cu porumb

Dialogul apare în notele lexicografice ale lui Ion Micu Moldovanu, canonic și profesor la Blaj: întrebîndu-l pe un elev ce înseamnă *lupă* (instrumentul optic), acesta i-a răspuns că este „mujeria lupului” și a plasat cuvîntul în contextul de mai sus (cf. *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1960, p. 24).

Există numeroase snoave în care, însă, pentru întrebări neavenite, „neroadе”, sînt date astfel de răspunsuri zeflemitoare sau echivoce.

CUI: **cui pe cui se scoate**
 = „rău pe rău se scoate (gonește)” - Zanne, *Proverbe* VII, p. 699

Încercarea de a reconstitui acțiunea descrisă imaginându-ne cuiele de metal pare (și este) de domeniul absurdului. Dar zicătoarea, după I.C. Chițimia, a luat naștere atunci când „cuiele”, groase, erau din lemn și se băteau (la încheieturile pieselor de lemn din construcții) în găuri dinainte făcute cu burghiul (*Paremiologie*, 257).

Prototipul latinesc, *clavum clavo pellere* (*pellere* însemnând ‘a goneți’, figurat ‘a alunga’) se referă la aceeași realitate; vezi și span. *un clavo saca otro clavo*, sau *un clavo arranca a otro* (prezentat de G. Giuglea ca o „coincidență romanică”, *Cuvinte*, 257) ca și fr. *un clou chasse l'autre*.

În limba română am moștenit lat. *cuneus*, -um, care însemna ‘pană de lemn, ic cu care se despică trunchiurile de copaci’. Așadar, acestea sînt cuiele originare care se „scot” unul pe altul; bătîndu-l pe cel nou, cu un *mai*, iese afară cel vechi. O variantă de la românii din Banatul Jugoslav *cuni cu cuni se scoate* ne apropie de forma latinească a substantivului, cu *n* netrecut la iot (vezi Roșu, *Proverbe*, 37).

O versiune mai veche a zicătorii este „transparentă” pentru semnificația originară a lui *cui*: *cuiul nou dezbate pe cel vechi* (Zanne, P V); pentru „cuiele” de lemn, vezi și textul unei cimilituri din colecția Gorovei: „M-am dus la pădurea mare, să tai cuie și resteie” (DA I/II, s.v. *cui*), sau *cui de tei* „lucru pe care nu poți pune nici un temei, în care nu te poți încrede” (Zanne).

CUPTOR: **luna lui cuptor**
 = nume popular al lunii iulie

Textele scrise ne oferă, prin comparație cu alte nume din acest grup onomasiologic, o adevărată surpriză în ceea ce privește raporturile dintre *iulie* și *cuptor*. După informații din *Dicționarul Academiei* (II/I), constatăm că *iulie*, termen ce-l evocă pe Iuliu Cezar (reformatorul calendarului, devenit... *iulian*), un împrumut în limba română literară prin filieră slavonă, este înregistrat în scris pentru prima dată

la Grigore Ureche, care însemna că Ștefan cel Mare „au înțat în țară în zi întâi a lui iulie” (*Letopiseț*, cca 1625). Sinonimul său popular *cuptor* apare însă într-un context pe care Hasdeu (în *Cuvinte din bătrâni*, II, 1879, p. 156) îl consideră anterior anului 1600: însemnarea „în luna lui cuptori, 26 de zile”, ar data din 1580.

„Puterea” numelui este dovedită de faptul că „(luna lui) cuptor” caracterizează graiurile din întreaga țară, neavând nici un concurent. Dar termenul a aparținut, în fond, limbii vechi literare, căci atestările de la Săulescu (*Calendariul*, 15) și Alecsandri (*Brumărelul*), care-l desemnează ca „lună a fierbințelii” (sau „fierbințelilor”), sînt posteroare chiar și înregistrării lui într-o importantă operă lexicografică, *Lexiconul de la Buda* (1825).

Imaginile și percepțiile senzoriale induse de această figură de stil s-au conturat, prin mecanisme proprii metaforei reciproce, pornind de la reprezentări cosmice; partea de sus, boltită, a amenajării pentru coacerea pîinii se numește *cer*; cerul cuptorului bine ars are culoarea alburie a bolții cerești din zilele senine și fierbinți ale verii, iar pămîntul încins este „vatra” cuptorului, ca în versurile lui Coșbuc: „De călduri dogoritoare, / Foc aprins îi arde chipul; / Un cuptor e roșiul soare / Și, cărbune sub picioare / E nisipul” (*În miezul verii*).

Pe porțiuni accesibile cunoașterii ale imensului cuptor cosmic, se coc cerealele, numite curent în vorbirea populară *pînea albă*, așa cum prezentaseră lucrurile încă I.C. Massim și A.T. Laurian, ca fideli interpreți ai mentalității denominative populare, în primul dicționar academic al limbii române: „După cireșari vine coptori; în luna lui coptori se coc cele mai multe grîne și fructe, și de aici numele de coptori ce poartă acest mens (= lună)”.

Bibl. *Iulie - cuptor*; Cr., XX, nr. 31 (1018), 2.VIII.1985, p. 6.

CUREA: **a-l ține** (pe cineva) **cureaua**
= a cuteza, a avea încredere, a avea curaj

Inițial, încrederea cuiva în cureaua cu care se încinge se referea la „trîntă”, o anumită „specie” a acestei întreceri *sui-generis*, în care cei doi competitori se apucă fiecare de cureaua celuilalt: „la trîntă mult te

CURMEI

ajută, dacă ești încins cu o curea” (Vasilie - Kirileanu, *Tălmăcirea*, s.v.). A fost înregistrată chiar expresia *a se lupta la curea* (Al. Graur, în BIFR, V, p. 163).

Practica veche a încingerii și cu *teie* a furnizat replica *a nu-l ține* (pe cineva) *teiele* = „a nu avea curaj, a nu-l ține... curelele” (DLR XII/I); vezi și în continuare.

CURMEI: **a lega tei(e) de curmei(e)**
                             = a improviza; a căuta pretexte

Atît *tei*, cît și *curmei* numesc un capăt, o bucată de funie (împletită din coajă de tei în primul caz), avînd diverse întrebunțări, aceea de cingătoare de exemplu: „să-mbrăca ca-ntr-un stan de cămașă și să-ncingea cu un tei” - la Dosoftei (după DLR XI/2); „Dacă voiește să rămîie și mai departe în mînăstire, să se descingă de curmeiul cu care e încins” - la S.FI. Marian (după DA I/II, s.v. *curmei*).

Trebuie să admitem, deci, că asocierea *teielor* și *curmeiilor* a înfățișat mai întîi improvizațiile sărăcicioase din gospodărie; astfel este descrisă, ironic, de către Creangă, „harabaua” lui Moș Nichifor Coțcariul: „Căruța lui, deși era ferecată cu *teie*, cu *curmeie*, însă era o căruță bună, încăpătoare și îndemînică” (de altfel, pentru a o repara, la nevoie, care s-a și ivit de îndată, proprietarul are, în „pomostină”, o *secure*, o funie și un „sfredelac”). Nu este vorba numai de „cîrpei”; din același material erau, în semn de dispreț, și hamurile cailor, desperecheați, de la sania în care Duca-vodă, detronat, a fost trimis în Țara Leșească: „îl pusesă într-o sanie cu doi cai, unul albu și unul negru, și cu hamuri de *tei*, ca vai de dînsul” (Neculce, *Letopiseș*, cap. VIII).

Numai după aceea, o „manevră”, dintr-o discuție oarecare, probabil destul de inabilă, a fost caracterizată drept o încercare de *a lega teie de curmeie*, *a face din tei curmei*, *a găsi tei de curmei* (DA), *a înnădi din tei curmei* „a încerca toate mijloacele, a face tot posibilul” (DLR).

Ingeniozitatea „teielor și curmeiilor” a fost (nu fără o secretă admirație) ironizată de Arghezi în descrierea punerii la punct, într-o fabrică de zahăr, a unei locomotive vechi, de către un „mecanic

potcovar": „Am oblojit-o cu sfoară, cu cîrpă, am bulgărit-o /ceea ce înseamnă 'a unge cu lut'/ pe ici-colea, i-am mai pus cîteva scînduri pe unde trebuia, și gata” (*Lina*, 1965, p. 106). Iar o imagine de contrast se obține prin asocierea *funiei de tei* cu *șurubul* (vezi).

CUTEZA (a): **cine botează cutează**
 = „adică are îndrăzneală către acela pe care (il)
 botează” (Iordache Golescu)

Dacă astfel se recunoaște autoritatea nașului față de finul de botez, o altă variantă se referă, desigur, și la cutezanța nașului de cununie, cînd acesta era cel care a botezat-o, cîndva, pe mireasă; zicătoarea „nașul botează, nașul cutează” este explicată astfel tot de Iordache Golescu: „se zice cînd o rudă îndrăznește la altă rudă” (Zanne, P IV, 481; pentru prima explicație, vezi VI, p. 497).

În texte folclorice muntenești este înfățișată tentativa nașului de a o ademini pe „fînșoară”: „Colo-n vale-n trei izvoare, / Bea un naș c-o fînșoară: / - Poftim, fină, ia de bea, / C-am un gînd cu dumneata. / N-o fi, nașule, păcat, / Trei copii mi-ai botezat: / Două fete și-un băiat, / Pe mine m-ai cununat?...” (Ciașanu et alii, *Vilcea*, 89 - 90). Scrupule pe care nașul încearcă să le „adoarmă” în felul său: „Nu e, finică, păcat, / Că nașu-tău e bogat: / Are nașu-tău parale / Și dă la popi sărindare / Și mai cîte-o liturghie, / Tot ca finica să vie” (Rădulescu-Codin, *Muscelul*, LXXII).

Într-o optică de „arheologie socială” (Traian Herseni), ar fi vorba aici de „cutezanța” nașului de a-și exercita un drept inițiativ păstrat din obiceiurile societăților arhaice, *ius primae noctis* (cf. Vulcănescu, *Etnologie*, 58; N. Constantinescu, *Rudenie*, 163 - 166). Pentru universalitatea motivului, vezi și Ion Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo* (București, 1994, p. 89). Vezi și *naș*.

DEGET: a se ascunde (a se da) după deget
= a recurge la „șiretlicuri” (naive) pentru a eluda
evidența; a invoca motive neîntemeiate, incredibile

La baza metaforei se află împrejurarea, concretă, a „ascunderii”, a „pitulării” naive a copilului (foarte) mic, care-și imaginează că, acoperindu-și fața cu palmele (eventual cu degetele răsfirate, printre care „trage cu ochiul”), nu este văzut de cineva, de cei din jur. Această „stratagemă” apare prezentată în termeni exacti de I.-A. Candrea: „cum fac copiii care își ascund fața cu mâna spre a nu fi văzuți”, gest ce a provocat, așadar, valoarea figurată a enunțului din titlu (CADE, s.v. *deget*). Un caz, similar din perspectiva mentalului, cunoscut de autor: un copil, la 4 - 5 ani, ca să nu fie văzut, închidea pur și simplu ochii!

Segmentînd definiția și redistribuind termenii explicației date de Candrea, constatăm că, după adoptarea unei atitudini comparabile din lipsa aprecierii corecte a situației („se zice despre cineva care crede că alții nu-l văd... cînd face ceva, pe cînd în realitate se înșală”), intervine planul abstract propriu-zis: „se zice despre cineva care crede că alții nu-l înțeleg cînd face ceva...”, sau despre cineva care încearcă să se apere invocînd motive, scuze slabe, puțin serioase” (id., *op. cit.*, s.v. *ascunde*); vezi, înainte, DA (I/I): „cînd cineva caută a se dezvinovăți fără să izbutească”.

Fără a ignora, bineînțeles, valoarea metaforică, în lucrări lexicografice anterioare sau posterioare *Dicționarului Academiei*, explicațiile privesc numai împrejurările concrete, materiale: „cînd cineva nu știe a se ascunde, astfel încît toți îl văd” (HEM II, 1822) sau „a cerca în zadar să te ascunzi neavînd după ce” (Scriban, D).

Trebuie să remarcăm că enunțul expresiei, în toate dicționarele citate, cuprinde referirea la un singur deget, ca o exagerare a ideii de

naivitate, dar nu este de neglijat influența pe care au putut-o avea, pentru remodelare, formule comparabile ce fac trimitere, de exemplu, la un copac sau pom, așadar care sînt construite cu un substantiv la numărul singular.

Nu putem trece cu vederea, firește, o încercare glumeață de a explica expresia în discuție, a lui Iacob Negruzzi. Poate tocmai fiindcă a făcut figură de „surdo-mut” ca deputat și senator, timp de mai bine de patruzeci de ani, în parlament, acestui scriitor îi datorăm numeroase observații malițioase privind mediul respectiv, printre care și acelea asupra clișeeilor de care se abuza în discursul public. Astfel, printre *Vorbele parlamentare* comentate figurează și simple automatisme, cum este chiar *a se ascunde după deget*, despre care „Jak” (pentru intimi) pare că ar vrea să ne asigure că descrie situația cînd un bărbat (sau o femeie), ieșind gol (goală) din apă și neavînd cu ce să se acopere, ridică un deget: „presupun indexul de la mîna dreaptă”, încercînd să-și ascundă (desigur) sexul (gest amintitor și al frunzei de viță!).

Scriitorul intervine cu sfaturi *ad-hoc*, ce subliniază absurdul enunțului luat *mot-ă-mot*, prin referirea la alte părți ale corpului; cel în cauză ar face mai bine dacă „s-ăr ghemui cît ar putea, căutînd să se ascundă după genunchi și după brațe, căci aceste membre, deși nu l-ar acoperi deajuns, totuși sînt ceva mai groase decît degetele”. Mai mult, brodînd pe acest motiv, Iacob Negruzzi operează o substituție, pe care o și interpretează cu adevărată virtuozitate stilistică. Pentru a acutiza ideea de „imposibilitate de a-ți ascunde scopul”, parlamentarii ar putea să se refere la... obiecte mai subțiri: „în interesul imaginii (subl.n.) să se zică, de exemplu, «de ce vă ascundeți după scobitoare?»” (*Scrieri complete*, I, „Socec”, București, 1893, p. 365 - 367).

Cînd o constatare similară pornește de la atitudinile oamenilor maturi, aceeași noțiune a fost exprimată prin invocarea unor ascunzișuri derizorii, cum este, de exemplu, „tufa” - față de „pădure”: *a se da după tufă* ‘a se îndosi, a se ascunde’ (Zanne, P IX, 533; dar, desigur, tufa poate fi luată în considerație sub acest raport într-o zonă lipsită de păduri), iar pentru ideea de a „a eluda esențialul într-o comunicare” se spune *a umbla pe după salcie* sau *a umbla cu vorba pe după salcîm* (cf. DLR X/1); pentru exprimarea aceleiași idei, există

DOAGĂ

și formula *a se da pe după piersic* și variante (în DLR VIII/2); vezi *piersic*.

Superlativul în materie de „ascunziș” este formulat în românește prin *a se ascunde* (sau *a se băga*) în *gaură de șarpe* (sau în *borta șarpelui*) „în locul cel mai ascuns, unde nu-i cu puțință a intra, a pătrunde” (DA II/I; DLR XI/1).

DOAGĂ: **a-i lipsi** (cuiva) **o doagă**
                         = a nu fi întreg la minte

Extinderea constatării de neîmplinire făcută inițial de cel care construiește vase de lemn este semnificativă prin puterea sugestiei: echilibrul și funcționalitatea întregului sînt de neimaginat în lipsa unei piese. Clasele de reprezentări ale omului modern au mutat metafora, în sinonimie diacronică și diastratică, pe terenul unor ansambluri tehnice, de exemplu radioul: (cuiva) *îi lipsește o lampă*, sau *îi filează o lampă* (în cel de al doilea caz însă o contaminare, căci este vorba și de lampa de iluminat cu petrol, a cărei lumină „filează”).

Poți *ajunge* (sau *cădea*) în *doagi cuiva*, atunci cînd te identifici cu cineva în felul de a fi, de a gândi, desigur măcar... extravagant; pentru un subiect din Bolotești - Vrancea (anchetă din iunie, 1970), cineva care este „jumate nebun, are lipsă doage la cap!” (cf. Dumistrăcel et alii, *Ancheta*, 229).

Exprimarea figurată a putut găsi în lipsa unei doage... de trebuință și simbolul pretextului minor; pentru Nicolae Costin, solicitările repetate, de tot felul, ale turcilor față de moldoveni sînt prezentate (cu subtext de fină ironie) prin constatarea „de le trebuie o doagă, o sîtă /vezi și „a umbla de-a sita la cumătra”/, încă aleargă la Moldova” (*Letopisețul Țării Moldovei de la Ștefan sîn Vasilie Vodă*, cap. *De a doua domnie a lui Antioh vodă...*).

Există, pe același suport lexical, și expresia împlinirii: despre cineva se poate spune că este „în doagele lui”, adică „în minți, în toată firea” (Rădulescu-Codin, *Îngerul*, 375).

DUMNEZEU: a nu avea nici un Dumnezeu

= a nu crede în nimic, a nu avea nici un rost, nici un sens

Formulă considerată de Pușcariu (*Privire*, 363) drept o urmă de păgînism, „de pe cînd strămoșii noștri adorau mai multe zeități”. În același sens poate fi invocată și formula *a ruga* (pe cineva) *de toți Dumnezeii*; vezi, la Creangă: „Și te mai rog (de toți Dumnezeii) să-mi împrumuți măcar o dată carul cu boii, s-aduc niște lemne din pădure...” (*Dănilă Prepeleac*). De altfel, pentru Candrea, în acest text *Dumnezeu* are chiar sensul de „divinitate păgînă, zeu” (CADE, s.v.). O viziune comparabilă putem găsi, de fapt, și în formula de jurămînt „pe Dumnezeul meu” (alții avînd, prin referențialul posesiv, alți Dumnezei). Prin contrast, optica creștină este reflectată de formula *a nu avea (nici) sfînt (nici Dumnezeu)*, cu semnificația ‘a fi lipsit de sens’ (DLR, X/3).

Este drept, mai mulți „Dumnezei” sau „Hristoși” apar și în înjurăturile profanatoare, dar în acest caz (fără să excludem cu totul posibilitatea unei intenții de „umilire” a vechilor divinități protectoare, transpuse în reprezentări creștine), poate fi vorba totuși numai de o intenție de augmentare a termenilor defulării.

În traducerea sau adaptarea unor texte mitologice apare și forma de plural a numelui, devenit substantiv comun: „deschide... o carte la care spune de toți dumnezeii elinești” (la Ispirescu; după CADE pentru un alt context, v. *a face capul calendar*). O atare interferență de planuri permite și traducătorului *Herodotului* (manuscris descoperit la Mănăstirea Coșula) să formeze un feminin *dumnezăoaie* pentru *zeiță* (referința este la Hera; cf. Bogrea, *Pagini*, 84; pentru alte cazuri de adaptare a terminologiei în situații de politeism, vezi Șăineanu, *Semasiologie*, 54).

După Pușcariu (*loc. cit.*), aceeași semnificație păgînă o au jurămintele *pe soare*, *pe cer*, sau *pe pămînt* (vezi).

a prinde (a apuca) pe Dumnezeu de un picior
= a avea o surpriză plăcută, a ieși cu bine dintr-o încurcătură

De regulă, expresiile ce înfățișează relațiile muritorului de rînd cu Ființa Supremă se referă la bunăvoința, protecția acesteia: „i-a pus Dumnezeu (cuiva) mîna în cap”, „l-a văzut Dumnezeu”, „îl ține Dumnezeu de pâr” (cf. Zanne, P VI). Prinderea lui Dumnezeu de... un picior reprezintă, ca, de altfel, și ultima dintre expresiile citate anterior, o imagine izvorîtă dintr-o viziune populară. Mai mult, inițiativa, în acest caz, este a omului, care, sau a dat peste un noroc, sau caută ieșirea dintr-o situație grea.

După noaptea aventuroasă petrecută în pădure și după întîrzierea Malcăi, Moș Nichifor Coțcariul o încredințează pe aceasta că soțul ei va fi bucuros cînd o va vedea acasă: „Lui Ițic i s-a parea c-a prins pe Dumnezeu de-un picior cînd te-a vedea acasă” (Creangă; vezi, la Zanne, *loc. cit.*, și în DLR, VIII/2, și alte contexte, după S.Fl. Marian, Ispirescu etc.). Expresivitatea metaforei atrage enunțul în stilul publicistic; iată o preluare dintr-un periodic ce se caracterizează, totuși, prin sobrietatea exprimării: „Pentru un român, procurarea unei vize de intrare într-o țară occidentală este aproape același lucru cu prinderea lui Dumnezeu de un picior” („Capital”, nr. 28, 13 iulie 2000, p. 9).

Viziunea populară este una de factură păgînă. După cum a dovedit Eugen Coșeriu, într-un savant studiu de frazeologie comparată, nu numai forma mentală, ci chiar enunțul trebuie considerat ca moștenit din latina populară, pentru că o expresie foarte apropiată există și în franceză: „tenir Dieu par *les pieds*”. În ambele limbi, lingvistul citat recunoaște formularea *coleum Iouis tenere*, atestată în *Satyriconul* lui Petronius.

Respingînd explicația paralelismului în discuție prin „poligeneză”, Coșeriu motivează și substituțiile, ideologică și eufemistică, în ceea ce privește numele propriu și comun: de vreme ce lui Jupiter i-a luat locul Dumnezeul creștin, s-a impus, de asemenea, înlocuirea lat. *coleus* ('testicul') prin termenii numind „piciorul” (*Tenir Dieu*, 38, 41).

În traducerea din latină a lui I.M. Marinescu, asistăm la o soluție... de compromis: „crezu că l-a apucat pe Jupiter de picior” (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Națională”, București, 1923, p. 45).

F

FASOLI (a se): „Aș! Ia nu te fasoli..., vino, nu mai zice ba / și din buze nu strîmbă” (Pann)
= a face mofturi, a se „alinta”

Pentru a explica verbul (a se) *fasoli*, Hasdeu presupune un *(a se) *fasoni* < *fason* (< fr. *façon*; HEM I, 885). De la *fason*, pl. *fasoane* pomește și Ghibănescu, care, pentru sens, citează expresia (calchiată din franceză) *a face fasoane*. Dar acest cuvînt ar fi fost raportat, datorită unei (vagi) apropieri fonetice, la *fasole*. În manifestările alintului, rîsul, zîmbetul celui (cele) în cauză ar fi jucat un rol important; depreciativ, în vorbirea populară se spune că cineva, cînd rîde, „își arată fasolele”, adică dinții (*Vorbe*, II, 134 - 135); vezi și strigătura „Strînge-ți, lele, buzele / Că se văd fasolele!”

Această explicație a verbului (a se) *fasoli*, dar și apropierea de *fasole* sînt prezente în toate dicționarele românești (cf. și Jordan, *Stilistica*, 326, și, mai nou, Tohăneanu, care reține doar trimiterea la „a face fasoane”; *Imagini*, 89).

Cuvîntul *fasole* este atestat în limba română abia de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și este de origine greacă (dar a putut pătrunde și prin diferite limbi neoslave: ucraineana, rusa, poloneza și sîrba; cf. Scriban, D). Atrage atenția faptul că forma verbului românesc la infinitiv are un aspect fonetic apropiat de aceea a cuvîntului din mediogreacă (φασόλι) și neogreacă (φασούλι). Planta și boabele ei fiind, la început, un produs „exotic”, iar *a se fasoli* reprezentînd un uz orășenesc, familiar (DA II/I; citate din Pann, Alecsandri, Iacob Negruzzi), este posibil ca termenul în discuție să fi fost remarcat în vorbirea grecilor și să fi fost preluat ca o marcă a vorbirii „alintate” a acestora.

Un asemenea model de vorbire nu trebuie subestimat: un român ardelean, Ion Codru Drăgușanu, venind în 1837 la București,

„Babilonul României”, nota faptul că în „metropolea lor români vorbesc limbile tuturor popoarelor cunoscute”. Tabloul schițat este al unui adevărat Turn Babel: „În societatea înaltă domnește limba francă; cea de mijloc n-a uitat încă neogreaca, de curînd detronată; apoi plebea, după cumu-i originea-și exprimă puținele idei sîrbo-bulgărește, germano-maghiarește, italo-spanice, muscălește, turcește, etcetereste - numai rar românește” (*Peregrinul transilvan*, V). În afara exagerării scriitoricești, trebuie să recunoaștem în această caracterizare măcar dificultățile pe care le întîmpină studenții străini ce învață limba română, după ce știu sau și-au însușit o altă limbă romanică, din cauza elementelor lexicale de aproape toate originile înșirate mai sus din vocabularul românesc, situație ce l-a determinat pe Louis Deroy să caracterizeze limba noastră drept „un paradis al împrumuturilor”^{*}.

În ceea ce privește comparația dintre (a se) *fasoli* și grecescul *fasûli*, putem observa că pentru a numi un „defect” identic, raportabil la același mediu etnic, s-a creat, pe teren românesc, verbul (a se) *marghioli* cu sensul de „a se ține mîndru”; a face mofturi, fasoane; a se alinta, „a se sclifosi” (DLR, VI; unul dintre sinonimele acestui verb, la Scriban, D, este chiar „a se *fasoli*!”). Or, adjectivul *marghiol* (< ngr. $\mu\alpha\rho\gamma\iota\acute{o}\lambda\omicron\varsigma$) înseamnă și „frumos, plăcut la înfățișare; mîndru, fudul” (DLR).

Așadar, un indiciu pentru posibila proveniență a lui (a se) *fasoli* pe același teren psiholingvistic.

FERECA (a): **faur ferecă și desferecă**

= în luna februarie alternează frigul cu încălzirea vremii, înghețul cu dezghețurile

Exprimarea acestei realități meteorologice prin verbul (a) *fereca* ‘a lega în (șine de) fier diferite obiecte sau unelte’, un continuator al lat. *fabricare* după DA (II/I), sau derivat românesc de la *fer* (*fier*),

* „Certains langues sont des paradis de l’emprunt. On voudrait pouvoir s’attarder, par exemple, au roumain, quit doit à son histoire et à sa situation géographique particulière tant d’éléments slaves, hongrois, turcs et grecs”; *L’emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 42.

după Scriban, D, se datorează confuziei dintre *făurar* (< lat. *febr/u/arius* 'luna februarie') și *făurar* 'fierar', o creație pe teren românesc pornind de la *faur* (< lat. *fabrum* 'meșter faur') cu sufixul *-ar*. Desigur, puțini mai văd legătura dintre acest *fabrum* și *fabrică*, pentru noi un neologism cu etimologie multiplă; dar lat. *fabrica* (derivat de la *fabrum*) însemna 'atelier (în special de fierărie)', ca și 'meșteșug, îndeletnicire' și chiar 'artă' (Tohăneanu, *Imagini*, 147).

Efectul confuziei semnalate mai sus este reflectat de explicația dată de Gh. Săulescu numelui popular românesc al celei de a doua luni din calendar: „Pe Februarie [românii îl numesc], Faur sau Făurari (adică /lună/ a faurilor de fer, carii pregătesc ferele aratului, consecrînd-o lui Vulcan zînul infernului și al făurăriei)” (*Calendariul*, 16; la Alecsandri, *Brumărelul*: „Februarie, Faur sau Făurar, adică a faurilor de fer carii pregătesc ferele aratului”).

Data fiind constatarea că „în luna lui faur crapă ouăle corbului de frig” (și tot acum s-a exprimat regretul că „iarna, n-o mănîncă lupul”), unele expresii subliniază frigul din februarie: *făurari cu ghețuri tari* (NALR. *Olt.*, II, p. 272). Pe de altă parte, pornind de la vînt, care „fluieră”, s-a ajuns la numele *fluierar*: „așteaptă să vină luna lui fluierar, care bagă omătul pe borta acului în casă” (HEM I, s.v. *ac*), sau „era prin luna lui fluierar, cînd se vîntură cenușa din vatră și dancii din satră” (după DA).

Prin extensie, cele două verbe cuprinse în expresia din titlu, în aceeași succesiune, au ajuns să descrie puterea (intrigilor), după o caracterizare a lui Mateiu I. Caragiale, din *Craii de Curtea-Veche*: „... fără noi nu se fereca și nici desfereca nimic” (cap. *Cele trei hagiălicuri*).

Bibl. *Februarie - făurar, faur*; Cr., XX, nr. 7 (994), 15.II.1985, p. 8.

FIARĂ: a lua ochi de fiară
= a se sălbătici, a se înrăi, „a-și lua lumea în cap”

Înregistrată de C. Rădulescu-Codin, expresia a fost explicată prin „a pleca așa, vrînd-nevrînd, în lume, de mult foc și amar”; folcloristul muscelean consideră că ea „izvorăște din vraja de urît făcută cu ochi de fiară” (*Îngerul*, 370). Același autor revine prin formularea „a pleca

în lume fără a i se mai ști de urmă, ca și când i s-ar fi făcut de urît cu ochi de fiară” (*Din trecutul nostru. Legende, tradiții și amintiri istorice*, 1923, p. 202), trimițînd la aceeași practică magică, pe care Vasile Bogrea nu o ia în considerație; după Bogrea plauzibilă este raportarea la formula juridico-consuetudinară (latinească) *caput lupinum gerere*, ce se referea la fugarul care, scos de sub protecția legilor, se retrăgea în pădure și era hăituit asemenea lupului, a fiarelor sălbatice („Dacoromania”, III, 1923, p. 876).

Excluderea dintr-o comunitate ne permite să descifrăm statutul ființei umane aflate în situația respectivă pornind de la vechi cutume ale societăților primitive, în speță de la ucigașii „tabu”, care erau izolați diferite perioade de timp și practicau ritualuri de purificare și expiatorii. Tratamentul era aplicat războinicilor ce-și omorîseră adversarii în luptă, dar și celor ce uciseseră involuntar, izolarea explicîndu-se prin teama de răzbunare a celor morți. Diferite interdicții ce-i loveau pe proscrîși (printre aceștia și pe văduvi ori pe cei care-i atinseseră pe morți, aducîndu-le ultimele îngrijiri), de exemplu aceea de a atinge cu mîinile mîncarea, pe care erau nevoiți s-o apuce cu gura, ca animalele, interdicția de a fi văzuți de ceilalți membri ai comunității - ceea ce-i obliga să se strecoare prin tufișuri, să vîneze și să pescuiască numai noaptea etc., duceau la decăderea totală a persoanelor în cauză, transformîndu-le în adevărate sălbăticiuni (Frazer, *Creanga de aur*, II, 152 - 182).

. Aceași perspectivă de antropologie culturală este luată în considerație de Mircea Eliade, atunci cînd se referă la „izolați” de categorii diverse: adolescenți în perioada probelor inițiatice (tînărul lacedemonian „ducea un an întreg o viață de lup: ascuns în munți, trăia din prăzi, avînd grijă să nu fie văzut de nimeni”), imigrați în căutarea unor teritorii în care să se stabilească și „cei în afara legii sau fugarii”, numiți *lupi* la numeroase popoare indoeuropene (*Zalmoxis*, 23 - 24).

Privirea a ocupat dintotdeauna un rol important ca reflectare a unor relații interumane diverse și nuanțate, de la cele „neutre” și „pozitive” (*a da cu ochii* de cineva, a se înțelege *din ochi* sau *din priviri*, a sta *cu ochii pe cineva*, a sorbi *din ochi*), pînă la cele opuse: a se uita *pe sub ochi*, a ține *sub ochi* pe cineva, a privi *cu ochi răi*. Dar, cineva poate fi chiar *rău de ochi*, adică i se atribuie capacitatea de *deochea*.

Acest fundal psiholingvistic explică remarca referitoare la privirea celui care a apucat-o *încotro l-au dus ochii*, a aceluia care *și-a luat cîmpii*, ori *și-a luat lumea (crîngul) în cap*, *luînd ochi de fiară*; întrucît, altfel, ochii a diferite viețuitoare, chiar sălbatice, au servit ca punct de plecare pentru numirea unor plante (*ochii-șarpelui*, *ochiul-lupului*, nu doar *ochiul-boului* sau *ochiul-mîței*), iar simțurile și organele de simț ale animalelor constituie chiar termeni de comparație cu valoare superlativă: *a avea ochi de vulpe*, respectiv *a avea vază de lup și miros de vulpe* (Zanne, P I):

În faze vechi ale limbii române, *fiară* (< lat. *fēra*) a numit orice animal, chiar peștii („Și făcu Dumnezeu... toate fierile” în *Palia* de la 1582, după DA II/1); după ce termenul a fost rezervat pentru carnivorele „crunte”, „fioroase”, ale pădurii, s-a ajuns ca și privirea omului izolat de semenii săi, înrăit, să fie comparată cu aceea a unei fiare hăituite.

Dar, desigur, întruchiparea în om a fiarei nu a sugerat-o numai această situație (vezi și „fugea la păduri ca cum ar hi fost nește hiară”, la Ioan Molnar, *Retorică*, 1798, după DLR VIII/1, s.v. *pădure*); mai importantă este firea cuiva, chiar atunci cînd înfățișarea nu i-o trădează, cum îl caracterizează Miron Costin pe Timuș, ginerele lui Vasile Lupu: „singur fața numai de om, iară toată hirea de hiară” (*Letopiseț, capul al șeptesprăzece, zac. 38*):

FICAT: **a arde la ficați**
                               = a provoca suferințe (psihice), *consum nervos*

Ficatul, asemenea inimii (dar mai tîrziu), este văzut ca organ ce se resimte de șocurile necazurilor, nîmplinirilor, dorului sau jignirilor. De aici și bogata sinonimie pentru verbul (a) *arde* în expresii paralele: (a) *frige, roade, seca, tăia*. Vasile Bogrea (*Pagini*, 484) sublinia existența aceleiași forme mentale la romani: „quid referam, quanta siccum iecur ardeat ira” (Juvenal). De altfel, în mentalitatea primitivă a indoeuropenilor, în timp ce inima reprezenta lăcașul vieții și al forței vitale, ficatul era considerat ca sediu al afectelor, buna cunoaștere a respectivului organ intern datorîndu-se rolului acestuia în practicile augurale, prin referirea la poziție, mărime, formă (Wald - Slușanschi, *Introducere*, 290).

Formula ar putea fi, aşadar, transmisă direct din latină, dar dintr-o fază în care lui *jecur* îi luase de-acum locul *ficatum*, moştenit cu acest nou sens în toate limbile romanice (cf. it. *fegato*, sp. *higado*, port. *figado*, fr. *foie*).

În DA (II/I) şi la Scriban, D (ce trimite şi la *hepar ficatum*), este descrisă originea culinară a acestei mutaţii lingvistice (de care s-a ocupat, mai târziu, şi Boris Cazacu): din sintagma *jecur ficatum* 'ficat de găscă îngrăşată cu smochine' s-a reţinut şi s-a impus în uz, spre a denumi glanda anexă a tubului digestiv, adjectivul *ficatum* (substantivat), pentru care vezi lat. *ficus* 'smochin(ă)'.

FIER: **iarba-fiarelor**
 = nume popular al unor plante, cărora li se atribuie
 puteri magice

În acest context, *fiare* este numai identic formal cu pluralul subst. *fiară* 'sălbăticiune, animal sălbatic'. Pluralul *fiare* (chiar cu forma veche, *fiară*), de la *fier*, are sensul general de 'obiecte (unelte) din fier' (sau 'părţi ale unor unelte'). Tot *fiare* se numesc însă şi cătuşele din fier cu care se legau robii, prizonierii sau cu care se (mai) leagă picioarele cailor lăsaţi noaptea la păscut, pe câmp.

Există credinţa că planta numită *iarba-fiarelor* (sau *iarba-fierului*) are proprietatea de a descuia orice încuietoare de care este atinsă. Cu ajutorul acestei ierbi miraculoase (identificabile cu ajutorul ariciului sau al ciocănitoarei), în diverse balade, este relatată eliberarea din închisoare a unor haiduci.

În povestirile populare, hoţii introduc această iarbă sub pielea din palma mîinii drepte sau a unui deget, cu care ating fiarele cailor, pentru a-i fura, cum sînt prezentate lucrurile, nu fără o distanţare precaută, într-o relatare din Banat despre *iarba fierii*: „Am auzit că să dăşchide fierili dă ea, dacă o pui la fierili dî la picioarili cailor... Şi dacă or pus iarba fieri, s-or dăşchis fierili ş-aşa or putut lotri să ducă caii” (Petrovici, *Texte*, 34; pentru acest subiect al lui Petrovici, planta „ar fi ca trifoiul, dar cu patru frunze”).

În confruntarea cu realităţi ale lumii moderne, puterile miraculoase ale plantei se extind, cu efecte de respingere, asupra proiectilelor metalice: „... au început zvonuri că Manlache are iarba fiarelor şi nu-l

atinge glonțul” (Victor Ion Popa, *Velerim și veler Doamne*, „Facla”, Timișoara, 1985, p. 120). Dar, în aceleași împrejurări, apare și contestația, măcar în formule de supralicitare terminologică: „- Dar dacă hoții au iarba fierului și sparg cu ea zăvoarele? [este vorba de temerile popii Bolîndache, privind destinul ieipei sale, închisă în clopotniță] - Au pe dracu! se scăpă portarul. Să aibă și pe *mama ierbii oțelului*, tot nu răzbec” (V. Voiculescu, *Chef la mănăstire*).

FÎNTÎNĂ: **a căra apă la fîntînă**
= a face un lucru inutil, fără sens

În acest context, *fîntînă* păstrează sensul original al lat. (aqua) *fontana*: ‘apă de izvor’. În graiurile din sudul țării s-a păstrat pînă astăzi distincția dintre *fîntînă* ‘izvor de suprafață, amenajat sumar’ și *puț* ‘excavație pentru procurarea apei potabile, aflată la adîncime’, deși, treptat, al doilea termen este pe cale de a ieși din uz, din motive... eufonice!

Fîntînă ‘izvor’, prezent nu numai la marii cronicari moldoveni, ci și la Eminescu („Apele plîng clar izvorînd în fîntîne), tinde să se generalizeze cu sensul ‘excavație pentru procurarea apei potabile’, o creație semantică dacoromânească (spre deosebire de sensul etimologic al lat. *fontana*, păstrat în fr. *fontaine*, it. *fontana*).

„Nu căra apă la fîntînă!” (Zanne, P I) ilustrează inutilitatea acțiunii prin eventuala ignorare a lucrului ce sare în ochi: la locul unde apa izvorăște!

Bibl. *Sur la maintien de FÎNTÎNĂ (< lat. fontana) ‘source, Quelle’ dans les parlers roumains*; RRL, XXX, 1985, 6, p. 539 - 542.

FOC: **a pune mîna în foc** (pentru cineva sau pentru ceva)
= a garanta, a susține cu tărie, cu toată convingerea

Un număr de expresii populare ne păstrează amintirea faptului că la români, ca la mai toate popoarele Europei, s-au practicat *ordaliile*, „probe” judiciare perpetuate pînă în Evul Mediu, constînd în

supunerea la diverse încercări: cea a focului, a apei (uneori fiartă) etc. Termenul, împrumutat de noi din franceză, este, în această limbă, de origine germanică: în franconă, *ordal* avea sensul de „judecată”, de unde, în germana modernă, *Urteil*. Sintagma *das öffentliche Urteil* „opinia publică” înseamnă, cuvînt cu cuvînt, „judecata deschisă, în fața comunității”. O dovadă că, asemenea execuțiilor capitale, astfel de acte de justiție constituiau și veritabile spectacole.

A pune (băga) mîna în foc pentru cineva - a fi convins de dreptatea, de cinstea acestuia, a garanta pentru el (vezi și Iordan, *Stilistica*, 286) reflectă, indirect, vechiul obicei de a pune la încercare vinovăția / nevinovăția cuiva pe baza efectelor produse de arsuri cînd acesta lua în mîna un fier înroșit în foc sau (în Occident) băga mîna într-o mînușă de fier „înfocată” - vorba lui Creangă (după cît de repede și dacă se vindecau rănilor, de exemplu). După Artur Gorovei, proba focului era rezervată pentru „lumea mai de jos” (nobilii recurgeau la duel, cel căzut fiind considerat vinovat), iar țărani și servii „făceau proba cu apă clocotită, cu ulei și grăsime clocotită ori cu plumb topit” (*Descîntecele*, 66).

Avem de a face cu un vechi obicei juridic indoeuropean, pe care-l vor fi cunoscut și tracii, ca și perșii, celții, germanii ori slavii; osetinii „treceau prin foc” sau „mîncau foc” (Iorga, în „Revista istorică”, 1942, p. 48 - 49), obiceiuri evocate și de expresiile românești *a trece prin foc și prin apă* (ilustrînd astăzi hotărîrea în învingerea dificultăților unui demers) sau *a lua foc cu gura* (vezi și asocierea cu jurămîntul, la Vlahuță: „se jura de lua foc cu gura... că el nu l-a văzut”, după DA II/I).

Ca și în alte cazuri de resemantizare a expresiilor idiomatice, se poate ajunge doar la simpla considerare a efectelor... neplăcute (vezi și *a-și aprinde paie în cap*); în 1877, Eminescu scria că unele ziare din București „pare c-ar lua mai bine foc *în gură* decît să spuie anume că moldovenii se poartă escelent pe cîmpul de război” (O IX, 436).

Toate acestea pentru că ordalia a fost considerată o judecată urmată de o pedeapsă divină, executate prin intermediul oamenilor, cel nevinovat scăpînd ca „printr-o minune”. (Vulcănescu, *Mitologie*, 282). Iată cum se producea aceasta în cazul trecerii inițiale prin apă, după Cantemir: presupusa vrăjitoare era legată de mîini și de picioare

și era aruncată în apă; „dacă se afundă, zic că e nevinovată, iar dacă rămîne deasupra, apoi atunci zic că e vinovată și, fără a mai face altă cercetare, o aruncă în foc și o ard de vie” (ap. Gorovei, *op. cit.*, care evocă o tentativă de disculpare pe această cale din Maramureș, din 1874!).

Metodologia investigațiilor de arheologie etnolingvistică ne permite să considerăm ca referindu-se originar la atare practici și expresiile *a fi legat de mâini și de picioare* (= a fi împiedicat să acționezi) sau chiar *a scoate cărbunii din foc cu mâna altuia*, în acest caz cu o bună doză de ironie, de vreme ce unii, în postura de garanți, se declarau gata să pună mâna în foc sau să ia foc cu gura, asumîndu-și consecințele unei eventuale mărturii mincinoase.

FRANȚUZESC: **bubă franțuzească**...

= din altă lume; exotică

Sintagma apare în formule din descîntece, în enumerări ce par să ambiționeze exhaustivul și; paralel, limitele extreme, din perspectiva localnicului, ale unui spațiu geografic (dacă nu și geopolitic!). Este vorba, de exemplu, de descîntecele *de bubă*: „Bubă albă, neagră, roșie, albastră, cu dalac, cu izdat, bubă domoală, pripită, cu umflături, căiască, văcească, oiască, căprească, românească, țigănească, rudă-rească, ursărească, căldărărească, boierească, sîrbească, ungurească, franțuzească, latinească, nemțească, din toată ziua, din toată noaptea, bubă de 99 de feluri de bubă, buba bubelor, sora ciumentelor, ieși...” (Gorovei, *Descîntecele*, 165).

După Rosetti, *buba sfranțuzească* (din altă variantă) ar numi chiar „sifilisul” (*Descîntece*, 69); vezi însă și *dălac sfranțuzesc* (*ibidem*), ceea ce pledează pentru interpretarea adjectivului ca pornind, pur și simplu, de la numele poporului respectiv.

Termenul este, evident, nou: *franțuzesc* se explică din împrumutul rusesc *franțuzî* (< germ. *Franzose*), cu sufixul *-esc*, însă a putut fi acomodată, ca pronunție, unor deprinderi fonetice regionale: pentru *sfranțuzesc*, vezi nu numai *sfrênție* pentru *frenție* ‘sifilis’, ci și *sfulger*, *sfulgerătură*, *scoalioan*, *scopcă*, *sclei* etc.

În variantele cele mai vechi ale acestui tip de descîntec, diversitatea bubelor era definită preponderent (dacă nu exclusiv) prin diferite culori (cf. Ov. Densusianu, în *Opere*, I, București, 1968, p. 221). „Deschiderea” spre actualitate se manifestă, în cazul de față, în afară de mediul familiar, prin enumerarea specializării profesionale a țiganilor și numirea unor popoare mai mult sau mai puțin vecine sau cunoscute, și prin referirea la concepte apropiate prin doctrine religioase: *latinească* poate însemna, aici, ‘din altă lume’ (cf. *a se duce în țara latinească* „departe”; Zanne, P VI, 185), dar, poate, și „de soi rău, spurcată” (vezi *latin*).

FRANȚUZOaică: „să-ți trăiască franțuzoica!”

= formulă măgulitoare adresată „boierilor”
însoțită de o femeie tânără

Spre deosebire de buna cunoaștere de către români a germanilor („nemți” și „nemțoaice”; vezi *nemțoaică*), francezii au fost mai demult cunoscuți imprecis, numele acestor romanici constituind o etichetă pentru întreaga familie (vezi *frîncesc*).

Chiar după epoca în care tinerii români au făcut studii în Franța, identificarea etniei respective a rămas îndoielnică, deși cu o aură de prestigiu. Desigur, prietena (de fapt, amanta) cu care se întorceau (adesea în lipsa diplomei) unii din cei trimiși de părinți la studii putea fi și o „franțuzoică”, dar și de o altă naționalitate.

Ascendentul celor ce veneau, totuși, din Franța, a făcut ca formula de omagiere din titlu să fie adresată nediferențiat, chiar în împrejurări ce nu erau deloc „clare”, sau rămîneau ambigue.

Formula este evocată într-un roman al lui Constantin Ciopraga: „În ce dilemă a fost o țigancă, atunci cînd, «căutînd în palmă» Ioanei și Rafaeliei, nu știa dacă vreuna îmi era soție sau iubită!... S-a descurcat simplu: «Să-ți trăiască franțuzoicile, boierule! O să trăiți fiecare o sută de ani!»” (*Nisipul*, 1988, p. 51).

FRĂSINEL: **a umbla (de) frunza frăsinelului**
                   = fără nici un rost (aparent), fără vreun scop, „în
                   dorul lelii”

Față de una dintre expresiile tipice ale prețuirii, *ca iarba de leac* „de mare preț” (căci *a umbla* după cineva *ca după iarba de leac* înseamnă „a-l căuta peste tot, cu interes deosebit”), ilustrare a importanței tratamentului cu plante medicinale, *a umbla (de) frunza frăsinelului* are valoare depreciativă, fiind explicată prin „fără nici un scop, fără nici un rost, *în dorul lelii*” (DA III/1).

Constatarea acestei opoziții poate duce la impresia că *frăsinelul* nu se bucură de nici o apreciere în mediul în care cele două expresii se folosesc antitetic. Dar lucrările ce se ocupă de medicina populară românească infirmă o atare supoziție. În remarcabilul vocabular botanic al lui Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român* (1929), se consemnează utilizarea rădăcinii de *Dictamnus albus* pentru proprietățile ei tonice, stimulative, sudorifice, vermifuge etc. Mai mult, s-a înregistrat o colorată descriere a utilizării efectului balsamic al florilor plantei, asociat, în tratament, cu diferite practici magice (p. 107).

O mărturie asupra cunoașterii proprietăților ei curative din timpuri vechi este citată de I.-A. Candrea, după Pliniu cel Bătrîn, *Istoria naturală*: „Cerbii au arătat întrebuițarea frăsinelului (*Dictamnus*) pentru extragerea săgeților; cînd sînt răniți cu această armă, e de ajuns să mănînce frăsinel, pentru ca săgeata să pice afară” (*Folklorul*, 278).

Pe baza unor răspunsuri la ancheta etnolingvistică întreprinsă de Hasdeu, Ion Mușlea a adus în discuție explicația semnificației peiorative a expresiei prin scepticismul față de rezultatele tratamentului bolnavilor „luați din iele”: practica pierzîndu-și prestigiul, „numărul celor care mergeau la poienile cu frăsinel a scăzut simțitor, faptul acesta începînd a fi privit ca o pierdere de vreme. Bolnavii și însoțitorii lor ajung, în cele din urmă, să fie luați în rîs, spunîndu-li-se că «umblă de frunza frăsinelului»” (*Tipologia*, 79).

Această motivație însă pare să se refere mai curînd la *funcția* izolării în vorbire și să reflecte aspectul ludic al utilizării mijloacelor limbii, prin selectarea potențelor lor expresive, situație în care nu este de așteptat să fie considerate, în mod diferențiat, modalitățile și

implicațiile practicii medicale empirice, cu atât mai mult cu cât valoarea diferitelor principii active ale frăsinelului nu a fost de nimic infirmată. Un *Vademecum fitoterapeutic* publicat de A. Radu și Ecaterina Andronescu (Editura Medicală, 1984, p. 26 - 27) consemnează eficiența (sau reputația) tratamentului cu *Dictamnus albus* chiar pentru virtuțile de antiépileptic sau antiistéric, iar Em. Grigorescu, I. Ciulei și Ursula Stănescu, în *Indexul fitoterapeutic* tipărit la aceeași editură în 1986, sub *Dictamni albi radix* înscriu utilizarea preparatelor din *rădăcini* în insuficiența circulatorie și coronariană (p. 144).

Întrucît semantismul unei izolări reprezintă rezultatul unui proces lingvistic, se impune analiza semnificației depreciative a expresiei în discuție, ținînd seama, în primul rînd, de constatările ce se pot face cu privire la vocabule și unități frazeologice înrudite din vorbirea populară și avînd aceeași accepție în funcție de criterii socio- și psiholingvistice și fără a pierde din vedere realitățile din domeniul practicilor medicale populare, direcție care presupune considerarea mai multor componente, dintre care una importantă este ocultarea cu bună știință a elementelor de factură magică a tratamentului empiric.

Un context ilustrativ în care această expresie este utilizată cu sensul de „fără nici un rost, degeaba” se dovedește a fi mustrarea administrată fiilor săi de către fratele Împăratului Verde, care se întorceau acasă de frica ursului ce le ieșea în cale de sub un pod: „...degeaba mai stricați mîncarea, dragii mei... Să umblați numai așa frunza frăsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sînteți feciori de crai, asta nu miroasă a nas de om” (Creangă, *Harap Alb*; pentru alt citat din Creangă, vezi **babalic**).

Și totuși, lucrările de fitoterapie, după cum am văzut, consemnează virtuți biochimice ale frăsinelului, iar credința populară îi atribuie virtuți magice. Cum se poate explica această contradicție?

Frăsinelul (*Dictamnus albus*) este cunoscut și ca plantă ornamentală și se cultivă prin grădini (Panțu, *Plantele*, 107). Astfel, preocuparea pentru frunzele sale poate reflecta o selecție între diferite registre ale relației om-plantă.

De frunza frăsinelului s-a încadrat într-un grup format din „de frunza păntinelului”, „de flori de cuc”, „frunza lelii” (prin contaminare cu „a umbla în dorul lelii”), care nu contestă calități terapeutice, ci pot

fi interpretate ca referindu-se măcar parțial la manifestări ale psihicului. Trecerea unor astfel de expresii spre polul opus, în comparație cu *a umbla ca după iarba de leac*, s-a produs și ca efect al interferării unor planuri, al confruntării unor puncte de vedere (util-frumos, precis-indefinit), opoziția parțială tinzând să devină una totală.

Trebuie să luăm în considerație, pe de altă parte, și reflectarea unei distincții izvorâte nu numai din practica medicală empirică, ci și din fitoterapia științifică. Dacă planta numită chiar *frunza frăsinelului*, pentru care avem doar o singură atestare și o descriere aproximativă („seamănă cu cinci degete”; DA), ar ocupa alt loc în vocabularul botanic popular, am putea presupune că *a umbla de frunza frăsinelului* subliniază deosebirea dintre aceasta și *frăsinelul* propriu-zis; ipoteza este atrăgătoare și poate fi urmărită, căci lipsa de atestări nu înseamnă și neimportant. Deocamdată, sîntem îndreptățiți să credem, însă, că *un alt contrast* trebuie avut în vedere. În terapeuica noastră populară se ține seama de efectul *florilor* și de cel al *rădăcinii* de frăsinel (vezi și Grigorescu și colab.: „Dictamni albi *radix*”), dar nu se găsesc referiri la frunzele plantei. Nu putem face abstracție, apoi, nici de faptul că vindecarea diferitelor boli a fost dintotdeauna, într-o măsură însemnată, apanajul unor persoane inițiate, iar beneficiarii erau și ei, desigur, în grade diferite, la curent cu unele aspecte ale tratamentului.

Existau însă și categorii *neinițiate* sau ținute în afara esențialului practicilor, despre care se putea spune că „umblă după *frunza frăsinelului*” (sau cred importantă tocmai această parte a plantei), accentul enunțului căzînd pe acest cuvînt, prin contrast cu *rădăcina* sau *floarea*, subînțelese (un demers lipsit de utilitate fiind astfel comparat cu interesul profanilor pentru *frunza frăsinelului*). Cunoașterea, aplicarea și înțelegerea efectelor teraputicii (sau ale unor laturi ale acesteia, dat fiind că există finalități ocultate din pudoare sau din motive de magie populară) a asigurat pătrunderea expresiei în vocabularul comun, dar a avut, în același timp, ca urmare și o „deraiere semantică”, o „remotivare”, ce se poate explica pe baza faptelor trecute în revistă (pentru schimbarea accentului enunțului, vezi și „cît ai zice *pește*”).

Este în afara oricărei îndoieli faptul că, dacă semnificația originară a expresiei poate fi recuperată în optica reconstituită de noi, argumentul suveran este cunoașterea și recunoașterea valorii plantelor

FRÎNCESC

medicinale, despre care (după Zanne, P V, 272) ne-a lăsat mărturii, printre alții, Cantemir: „Doftorul bun știința în cap, iar ierburile în câmp le are”. Ceea ce urmăresc astăzi tratamentele naturiste, foarte la modă!

Bibl. *Frunza frâsinelului*; Cr., XXI, nr. 9 (1048), 28.II.1986, p. 6.

FRÎNCESC: **haine frîncești**
                  = europene, de modă apuseană

Substantivul *frînc* a avut, inițial, în limba română, semnificația generică de ‘occidental de rasă latină’, astfel fiind numiți francezii și italienii, în special venețienii, prezenți în Orient și ca negustori (vezi *venetic*). Pentru Miron Costin, „Gaspar-vodă era italian, adică frînc”. Hainele importate din Occident erau numite *frîncești*, iar anumite sorturi de încălțăminte și pălării erau numite tot așa, deoarece, după cum observa Iorga, se fabricau „în țara frîncească a Flandrei” (după DA II/I).

În afară de slavona bisericească, *frînc* a putut fi cunoscut de români și ca împrumut din turcă sau neogreacă și importanța apelativului este pusă în lumină de onomastică: *Frîncu*, *Frangu*, *Frangolea*, *Frîngotă* etc. (ultimele de aspect fonetic neogrecesc). Dar, de la turci a putut fi împrumutat nu numai cuvîntul, ci și semnificația specială a acestuia, după mărturia lui Alecsandri: „Turcii dau denumirea de frînci la toate popoarele îmbrăcate cu haine europene...” (notă la balada *Badiul*).

FRUNZĂ: **a lua frunză în buză**
                  = a fugi în lume, a lua calea codrului

Într-un document despre evenimentele din 1821, o scrisoare din luna februarie a unui negustor, ce descrie comportamentul oamenilor lui Tudor Vladimirescu, se arată că locuitorilor și călătorilor nu li s-a făcut „nici cea mai mică supărare”, dar că pe ispravnici și zarafi îi caută „ca să-i spovedească” (!). Aceștia, însă, se refugiaseră: „luase frunză-n buză, aici la Sibiu, la sănătoasa” (aluzie la expresia *fuga e*

rușinoasă, dar e sănătoasă; cf. N.A. Constantinescu, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 54).

Expresia din titlu este consemnată și de Zanne, tot din Muntenia (din Muscel; P IX, 473: „a luat frunza-n buze și lumea în cap”). Este vorba, probabil, la origine, de fuga în codru, eventual chiar de haiducie, pădurea fiind locul în care, în mod obișnuit, se *cîntă din frunză*.

Frunze în buze, la întoarcerea din pădure, le promitea iezilor capra din cunoscuta poveste a lui Creangă, acest context fiind singurul care a reținut pînă acum atenția, în recitativul ce cuprinde și alte imagini sau sugestii antropomorfe („Drob de sare / În spinare. / Mălăieș în călcăieș”). Dar unele relații sînt problematice măcar (vezi *călcăieș*), iar ansamblul se resimte de efectele fanteziei: la Creangă cuvintele se asociază din motive de rimă (și la fel se poate explica și selectarea exprimării predilecte a „fugii în codru”). Deci, sau expresia a avut o circulație mai largă, sau receptarea în Moldova a fost numai una evazivă și motivația a fost refăcută (speriată, o capră rămîne pentru moment cu „frunza în buză”).

a tăia frunză la cîini

= a face un lucru nepotrivit, lipsit de sens; a pierde vremea

Acțiunea de bază nu este, totuși, numai de domeniul absurdului, așa cum ar părea. În acest plan, imaginea a fost plasată prin asocierea cu „a umbla frunza lelii”, „~ de frunza păltinelului” (și, fără pătrunderea lucrurilor, cu „a umbla de frunza frăsinelului”; vezi *frăsinel*). Expresia a putut lua naștere în mediul păstorilor, în primul rînd al celor transhumanți, care *taie frunză*, în Bălțile Dunării, pentru capre și oi, adică taie crengi, pentru ca animalele să se hrănească cu frunze; explicația, general acceptată, a verbului (a) *dărîma* îi atribuie acestuia statutul de descendent al lat. *de-ramare ‘a da jos ramurile copacilor’ (pentru hrana animalelor; cf. Giuglea, *Cuvinte*, 238 - 240, și, pentru discuțiile cu privire la eventualitatea interferării cu un cuvînt de substrat, Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, „Univers Enciclopedic”, București, 1999, p. 160). Aceeași realitate pare să fie reflectată și de o denumire din Pirineii Orientali privind drumurile transhumanței: *camis de ramaders* (Braudel, *Mediterrana*, 178).

Iată câteva contexte privitoare la practica amintită: într-o poruncă a ispravnicilor, din 1795, „ghenar, 16”, se fac următoarele precizări pentru ținutul Hîrlăului: „să dă voi/e/ lăcuiitorilor să dărîmi în păduri la vitele lor, însă numai crengile de la copaci să tai/e/, iar copaci la pămînt nimene să nu îndrăznească a tăia”; „iar mai vîrtos pe oamenii den Drăgsani nicidecum să nu-i îngăduiți să dărîmi în păduri, fiindcă ei au pădurea lor îndestulă” (*Relații agrare*, II, p. 607, 608).

Dar, chiar în zone de creștere a animalelor amintite, s-a semnalat practica descrisă, pentru a suplini finul; în satele din zona Zlatnei, pe valea Ampoiului, „le mai hrănesc cu frunză uscată de sălcii. Pentru aceasta... sădesc anume sălcii, ale căror ramuri le taie pe la sfîrșitul verei pentru ca frunza lor uscată să înlocuiască lipsa de fin” (T. Papahagi, *Munții Apuseni*, 24).

Chiar în Vrancea, în secolele trecute, „munții” obștilor sătești erau (în documente de întărire a proprietății) clasificați în „iarbă” și „frunză”, adică cei destinați pășunatului și cei împăduriți, rezervați hrănirii animalelor în timpul primăverii în special, cînd încă nu crescuse iarba (se făceau legături de „frunzare”, ca niște snopi mari, clădiți în căpîțe sau puși chiar în copaci; înregistrări din anchete proprii din zona Vrancei; realitățile din secolele trecute sînt consemnate în volumele de documente publicate de Aurel Sava, C.D. Constantinescu și H.H. Stahl).

În zonele de munte sau în cele de țintă ale transumanței s-a putut spune, ironic, că cineva taie frunză cîinilor dacă avea oi sau vite mai puține (*Spiel und Scherz in der Sprache*) sau dacă... nu avea cu ce-și hrăni cîinii. Nu este exclusă nici aprecierea *outsiderului* la vederea ciobanului, însoțit de cîine, în cursul unei asemenea ocupații ciudate. Va fi fost o împrejurare din cele care au dus la constatarea disprețuitoare că „mulți văd, puțini pricep”.

Dar, „scăpată” în mediul necunoscătorilor, expresia a făcut o carieră strălucită, pornind de la diferite motive de proiecție. Se pare că de la Panin, prin ansamblul de „pre-texte” luate din repertoriul „finului Pepei”, contextul, cu valoare figurată, a ajuns la Marin Preda. La primul, într-un ciclu „Despre lucrare”, citim: „Sărăcia de el se ține ca pulberea după cîine. Umblă pe drumuri tăind cîinilor frunză” (*Povestea vorbii*; să observăm, totuși, că umblatul „pe drumuri” s-ar putea referi inițial chiar la păstorul transhumant!). Iar la Preda, în pornirea obsesivă de distanțare de tiparul comun (chiar și prin aforistică),

expresia urmărește să taie cheful chestionării de dragul „conversației”:
 „- Și ce faci tu, Niculae, acolo la raion?!... - Ce să fac... tai și eu frunză la cîini! - Ce vorbă ai și tu, zise Stela lui Jugravu. Îi e drag omului să te asculte” (*Moromeșii II*, p. II, cap. XVIII).

Rezultatul este, evident, consimilitudinea cu *a duce cîinii la apă* (cf. Zanne, P IX, 574) sau cu *a înnoda cîinii în coadă*, explicată de Ciușanu prin „taie frunză cîinilor, e un pierde-vară” (*Glosar*, s.v. *cîine, coadă*).

a toca frunză la cîini

= a fărîmița frunze de dud pentru hrana viermilor de mătase

Recent, pentru „a tăia frunză la cîini” s-a încercat o altă explicație de tip „copie a realității”, pe care nu o putem ignora, de vreme ce există un enunț *a toca frunză la cîini* (consemnat fără alte informații în DLR XI/2), care ar putea fi însă o cu totul altă expresie, avînd ca punct de plecare o practică descrisă de Radu Constantinescu (expresie ce poate fi considerată ca fiind „acoperită” de *a tăia frunză la cîini*, printr-o simplă substituție/suprapunere de termeni). Anume, după istoricul citat, „vorba veche, azi neînțeleasă, să tai frunze la cîini” (subl. n.) ar descrie fărîmițarea frunzelor de dud pentru viermii de mătase, numiți, „pe vremea lui Mavrocordat”, (și) „cîinele babei”, ocupație a femeilor bătrîne de pe la Chiperești și Pociovaliște, „hardughii” unde se produceau testemeluri; cf. *100 (una sută) de istorioare adevărate cu istoricii Epocii de Aur* („Fides”, Iași, 1997, p. 38).

Dacă pentru denumirea *cîinele babei* ‘vierme de mătase’ nu dispunem de alte atestări (în DA I/II, aceasta apare pentru un „vierme păros” - or, *Bombix mori* are pielea netedă și lucioasă - sau pentru „larva unor fluturi de noapte”), „tocatul” frunzelor este o practică înregistrată în lucrări de specialitate: în prima etapă, de la ecloziune pînă la primul „somm”, hrana viermilor de mătase este „frunza de dud tînără, fragedă și proaspătă, tăiată mărunt”, mod de pregătire a frunzelor ce se poate continua chiar pînă la al patrulea „somm” (*Marea enciclopedie agricolă*, V, București, 1943, p. 836, 837; vezi și Ionescu de la Brad, *Mehedinți*, 376: după ce ies din „sămînță”, pe care femeile

FUDUL

o poartă în sîn, pentru a-i asigura dezvoltarea la o temperatură constantă, viermilor de mătase li se dau „frunze de dud cît de mici”.

Așadar, „a *toca* frunză la cîini” (eventual „a tăia *frunze* la cîini”) s-a putut referi la creșterea viermilor de mătase; enunțul ce descrie o practică din păstorit (discutat în articolul precedent), ocupație cu o altă pondere socio-profesională, l-a putut „ecrana” pe primul, mai ales după ce și acesta s-a desprins de referent, plasîndu-se în sfera absurdului.

FUDUL: „... Paștele fudul”
= de Paști, oamenii se îmbracă în haine noi

Este cea de a doua parte dintr-o zicătoare ce marchează un contrast de forme mentale: „Crăciunul sătul și Paștele fudul” (Zanne, P I, 56). O altă variantă explicitează caracterizarea specificului, a satisfacțiilor fiecărei sărbători: „Crăciunul al sătului și Paștele al fudului”. Zilele Crăciunului se petrec în casă, de regulă în jurul mesei cu bucate, printre care, la loc de cinste, se află cele gătite din carnea porcului tăiat în ziua de Ignat. Respectarea tradiției conferă chiar un statut social, așa cum putem constata din „vestejirea” zgîrceniei, dintr-o formulare reținută de către Delavrancea: „Nici că se rușina să rămîie la Crăciun fără porc, la Paști fără veșminte noi” (după DLR VIII/1).

Desigur, „fudulia” vestimentară de la Paști poate fi numai una relativă, ca și îndestularea sub raport alimentar: „Paștile săracului e cînd are pe masă ouă și îmbracă cămașă nouă” (deși nici aspectul gastronomic, măcar diferențiat, nu este trecut cu vederea: „La Crăciun joacă colacul, la Paști joacă cozonacul”; vezi și respingerea unor feluri de mîncare și a unor băuturi... nepotrivite: *ca fasolea în ziua de Paști, respectiv ca braga în ziua de Paști*; Zanne, P III, 483). Căci, la urma urmelor, doar „nevoiașul și prostul și în ziua de Paști postește” (id., II, 650).

Sărbătoarea Învierii, dat fiind anotimpul, este una ce ocazionaază manifestări publice ale comunității rurale (hora de exemplu), așadar ținuta vestimentară caracteristică primăverii este de rigoare, „abaterile” fiind chiar sancționate paremiologic: „Cine umblă la Crăciun în cămașă, la Paști umblă cu cojoc” (Zanne, P III, 59; VI, 528).

Dar schimbarea, sub acest aspect, are și o altă motivație și manifestare, mai puțin festive: „tocmirea” ciobanilor prevedea, în plata stabilită, două rînduri de haine și de opinci: unul de Paști sau de Sfîntul Gheorghe și altul de Sfîntul Dumitru.

FUGI (a): nuntă fugită

= căsătorie prin fuga de la casa părinților, prin „răpirea” (uneori rituală) a fetei

Astfel se marchează diferența dintre căsătoria devenită tipică în comunitatea rurală românească, cea „logodită”, în vederea căreia părinții celor doi tineri se înțeleg în ceea ce privește zestrea fetei, darurile pe care mirele le oferă părinților miresei, nașilor etc., și o altfel de nuntă, reprezentînd un obicei mai vechi: „... chiar eu am avut nuntă *cu de-a binelea*; am avut nuntă logodită, nu am avut nuntă cum făcea unii de-a fugit. Noi n-am făcut *nuntă fugită*. Am logodit” (Ioana Cojocaru, 64 de ani în 1970; TD. Mt. II, 611).

Dacă numeroase exegeze ale folcloriștilor, pornind de la monografiile ce au ca temă nunta la români scrise de Elena Sevastos și S.Fl. Marian, dar și de la înregistrări proprii de teren (cu subiecți considerați „autorități” în materie), consemnează „datina” din perspectiva normei sociale a alcătuirii familiei (conformă și cu prescripțiile bisericii), narațiunile tematice mai puțin „supravegheate”, ca și cele cu caracter autobiografic furnizate dialectologilor atestă conservarea obiceiului „răpirii” fetei, devenită mai ales „fuga” de acasă a acesteia cu tînărul pe care și l-a ales singură. Intervine, frecvent, nesupunerea față de decizia părinților: „Eu am fugit; nu..., cum să spun, n-am făcut logodnă, pentru că socru-meu nu vrea să mă ia pe mine fi-su, că el era bogat și eu eram fată de om sărac...”. Dar tînărul trebuie să-și impună familiei propria-i aleasă, care a avut această pretenție cînd s-au înțeles să „fugă” amîndoi de la bál: „... eu i-am spus «măi Vasile, dacă merg cu tine să nu mă duci la altă casă!». Că la noi se mai duce și la altă casă; știi, pînă-i împacă părinții. «Să mă duci direct acasă la tac-tu, să nu pățesc două rușini; să pățesc și acolo unde m-oi duce, și să mai pățesc și-alta, cînd m-oi duce iar la tac-tu. Să pățesc barem o rușine»” (TD. Mt. II, 855 - 856).

Astfel de mărturii, relatînd diverse peripeții, abundă în textele dialectale înregistrate în urmă cu două - trei decenii în diferite localități din Muntenia. Iată cîteva repere privind perioada pînă la facerea nunții: „... și am stat cu el vreo trei luni de zile... și pe urmă am făcut nuntă” (*ibid.*, 387); „am plecat cu el; m-am cununat cu el la vreo trei ani” (*ibid.*, 761); „... am fugit și eu cu unu. M-am măritat și-am stat și eu șase săptămîni de zile mireasă. Și-a plecat ginerele în armată și m-a lăsat. Și-am făcut nunta tocma la Sfintu Niculai” (TD. Mt. I, 433).

De fapt, felul cum urma să fie „luată” fata era discutat, uneori, chiar cu pețitorii: „Nu dau eu fata fără nuntă” (*ibid.*, 281); „Se ducea oamenii ăia și-ntreba părinții, să vază, o dă pe fată, n-o dă? Sau o dă așa, fără nuntă, sau cu nuntă?” (*ibid.*, 297), pentru că, deși există diferite inconveniente și sancțiuni sociale, subiecții invocă vechea tradiție: „... și mama a fugit cu tata...; a fugitără la niște neamuri, la noi, la Păișeni... și s-au dus acolo. A stat două zile, nu știu cît, că tata trebuia să plece-n război...” (TD. Mt. II; 33). În aceeași optică, o informatoare de-a noastră din Cudalbi - Galați (MI, 49 de ani în 1969; cf. Dumistrăcel, *Jurnal*, 285 - 287), avînd în vedere căsătoria fiicei sale, profesoară de biologie, se referea la momentul „răpirii” înscenate (cînd flăcăii „huhură” pe ulițe); invocînd faptul că așa s-au căsătorit și ea, și mama, și bunica ei, aceasta pare că repetă cele consemnate în 1889 de Elena Sevastos: „Sunt unele sate unde, chiar de ar plăcea (fata) părintelui flăcăului, el tot o fură; de întrebî pe cineva de ce nu face nuntă ca lumea, îți răspunde: «dacă așa-i adetiul (datina); tata a furat pe mama, bunicul pe bunica și tot așa au apucat și ei de la străbunii lor»... În Pufești (Vrancea) se fură fetele și fără de voia lor, fără ca vreunul din oameni să sară s-o scoată” (*Nunta*, 27; vezi și Dobrescu, *Originea*, 39, cu încadrarea corectă a obiceiului, ca derivînd din exogamie).

Păstrat în memoria colectivă ca o manifestare de conformism ritualic (logic și strict cronologic, „căsătoria” prin *răpire* o precede pe cea prin *cumpărare*; cf. *Raubehe*, la Schrader - Nehring, *Reallexikon*, I, 214 - 216, și *Brautkauf*, II, 161 - 163), obiceiul a fost apreciat, fără perspectivă antropologică, de un călător italian din secolul al XVI-lea, Anton Verancsics (Verantio), în *Descrierea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești*, ca reflectînd „neîngrădirea” românilor în ceea ce privește căsătoriile: „Căci pe fetele pe care voiesc să le aibă ca

tovarășe de viață ei mai adeseori le răpesc decît primesc să le fie date în căsătorie, *socotind că așa este mai cu cale, și că în chipul acesta legătura dintre soți va fi mai tare decît dacă ele le-ar fi fost dăruite de părinți* (subl. n.) prin bună învoire, sau de la prima pețire. Iar după ce lucrul s-a desăvîrșit, ei se prefac că nu le pare rău și se împacă fără greutate, prin mijlocirea prietenilor și rudelor celor două părți” (*Călători străini despre Țările Române*, I, 1968, p. 406).

Desigur, vor fi fost frecvente și rapturile propriu-zise, de vreme ce a existat și un „slujbaș” însărcinat să-i urmărească pe făptuitori, „gornicul pentru fata răpită” (Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, „Socec”, 1907, p. 293), dar este evident că, în unele cazuri, în contemporaneitate, se poate vorbi de îndeplinirea unui adevărat ritual, chiar după logodnă: „și-am făcut trampa, ne-am logodit. Am logodit, am mai mers o săptămînă, am mai mers două și-am ajuns și-am furat mireasa și-am adus-o acasă” (TD. Mt. II, 813). Această practică era destul de răspîndită pentru ca să poată constitui, în anumite ocazii, un criteriu de categorisire și de selecție, de exemplu la vrăjile de Anul Nou: „Făceau cu oglinzile; puneau oglinzi de la fete care nu erau fugite, cînd erau căsătorite, dar nu fugite...” (*ibid.*, 621).

Dar practica nu reprezenta o soluție de „mîna forte” sau de conformism ritual, ca în situațiile citate anterior; după observațiile sociologice ale lui H.H. Stahl, întemeierea „neoficială” a noilor familii era, în vremea plății birului pe bază de „cislă”, și un mijloc de sustragere de la obligațiile fiscale. Iar răpirea simulată a fetei a primit o caracterizare clasică prin cunoscuta comparație a lui Neculce; *Mihălachi* spătarul, propus pentru a fi domnitor, „să făcè a nu-i plăcè să priimească domnia, ca și fata ce zisă unui voinic: «fă-te tu a mă trage și eu oi merge plîngînd»” (*Letopiseț*, XIV).

FUNIE: **a se strînge funia la par**
= a se apropia un moment critic, deznodămîntul,
moartea

Expresia provine din terminologia treieratului cu caii: aceștia, legați cîte doi, alături, erau mînați în cercuri concentrice, tot mai „strînse”, pe aria pe care fuseseră înșirați snopii de grîu, dezlegați.

Treptat, învîrtindu-se în jurul parului din centrul ariei, funia se înfășura pe acesta, pînă caii erau imobilizați lîngă par. Atunci, se schimbă direcția mișcării, caii fiind mînați „la lături”.

La Creangă: „Dragul meu tovarăș, la grea nevoie m-a băgat Spînul... Se vede că mi s-a apropiat funia de par. Cine știe ce mi s-a mai întîmpla” (*Harap Alb*); „Și după aceste [trei zile] facă Moartea ce va voi cu mine, căci văd bine că s-a strîns funia la par; încep a slăbi văzînd cu ochii” (*Ivan Turbincă*). Ori la Sadoveanu: „Anul ista mă simțesc mai slab, după boala de astă vară. S-apropie funia de par” (*Pe Deleleu*).

Astăzi, cînd relatează vechea tehnică a treieratului cu caii, oamenii mai în vîrstă recunosc valoarea figurată a expresiei, inițial o simplă fază, dar importantă, a operației: „Năsădè grîu, dimprijur-împrijur de la par, pârî cît... ținea aria di mari. Ș-atunce pi-urmă băga caii. Băga caii, învîrtè-mprijur, pârî sî strîngè funia la par. Ca cum... vorba țărănească la oameni: cînd moari, cici «s-o strîns frunghia la par» /rîde/. Așa sî strîngè și la cai frunghia...” (anchetă din 1971, la Berești, jud. Galați; Dumistrăcel, *Lexic*, 188).

Prin contrast, pentru ‘a sfîrși o treabă, o afacere’ se spune *a dezlega funia de la par* (Zanne, P V).

GAIE: a se ține (de capul cuiva) ca gaia-mațul
= a se ține strâns, ca „scaiul”, de cineva

Recent, de la un bucureștean, am auzit această expresie într-un context inedit: „filme de astea ... ca gaia-mațul” - cu referire la „seriale”, filme cu numeroase episoade, succesive, transmise de posturile de televiziune.

Motivația figurată a formulei a fost schițată de Iordan: în cazul variantei *a se ține gaie* ar fi vorba de imaginea stăruinței cu care *gaia* (o specie de pasăre răpitoare) urmărește puii de găină, de rață etc., iar, pe de altă parte, enunțul din titlu ar reflecta impresia pe care a produs-o faptul că „dacă o izgonesc oamenii tocmai când își devorează victima, gaia zboară cu măruntaiele acesteia în plisc” (*Stilistica*, 286).

Nimic nu se împotrivesc explicației date pentru prima variantă, a cărei formă „exactă” Iordan o găsește la Mateiu I. Caragiale: „o ții așa, ca gaia mațul” (*loc. cit.*), ce poate fi cu folos raportată la o construcție expresivă din textul *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor* al lui Cantemir: *a apuca ca caia mațul* (HEM II, 1393; cf. Zanne, P I, 343). Imaginea este augmentată în același sens prin utilizarea verbului *a (o) întinde*, ca la Marin Preda de exemplu: „Toată lumea plătește loturile, numai dumneata o întinzi ca gaia-mațu de mai bine de cincisprezece ani” (*Moromeșii* I, p. I, cap. XXIII).

Dar nu poate fi contestată formularea din titlu („care... șchio-pătează din punct-de vedere sintactic”, după cum consideră Iordan), rezultată dintr-o abreviere obișnuită în astfel de cazuri (din „așa cum ține gaia mațul”), înregistrată de Zanne după Ispirescu (P I, 465; II, 60) și pentru care trebuie să ținem seama însă, ca inductor-„releu”, de elemente ale jocului de copii numit *de-a baba gaia* (sau *de-a puia gaia*). În rezumat, după o descriere a lui A. Lambrior, „gaia” și

„cloșca” sînt conducătorii jocului, fiecare avînd mai mulți „pui” - copii ce formează „un șirag” și se țin strîns, unul după altul, de cingătoarea celui din față. Este o întrecere de abilitate și de forță: „gaia” și „cloșca” încearcă să se deposedeze reciproc de „pui”; la sfîrșit, conducătorii se iau la trîntă, biruitorul adjudecîndu-și rolul de „cloșcă” la cel de al doilea rînd (după Zanne, P I, 465). Din strigătele ce însoțesc jocul a putut rezulta și abrevierea formulei.

Această realitate socială - un joc de copii - a putut induce ușor comparația „a se ține de capul cuiva ca gaia mațul”, descriind insistența supărătoare. Avem în vedere și faptul că subst. *maț* a fost utilizat chiar cu sensul de „șirag” (DLR VI; în vorbirea familiară termenul, ca și *cîrnaț*, se folosește pentru a numi, depreciativ, o înșiruire: „un maț de cifre”, de exemplu).

Revenind la punctul de plecare, putem observa că moda „serialelor” artistice este mai veche. După J. Lucas-Dubreton, *Viața de fiecare zi la Florența pe vremea familiei Medici*, într-o piață dintr-un cartier popular, „cîntărețul de fabule”, după ce, acompaniindu-se cu lăuta, oferea ascultătorilor un fragment dintr-o astfel de narațiune, „se oprește deodată anunțînd urmarea la o altă întîlnire: «Vă poruncesc să reveniți în cutare zi!» După care, cu pălăria în mîină, face cheta”. Ba, mai mult, la fel ca producătorii de „seriale” care au fost uneori obligați să-și prelungească producția la insistențele telespectatorilor, primesc sugestii privind continuarea: „... peripețiile acestea îl interesează [pe spectator] în cel mai înalt grad, și îi vedem pe unii dînd bani cîntărețului pentru a face cumva ca Hector să nu moară în episodul următor” (trad. rom., București, 1976, p. 263).

Așadar, *nil novi sub sole!*

GĂGĂUȚĂ: „nătărău și găgăuță” (I.G. Gorjan)
= om prost, „tont”

Sensul depreciativ al acestui cuvînt este rezultatul manifestării alterității negative, provocată de faptul de a vorbi o limbă pe care românii nu o înțeleg (vezi și „a face pe niznaiul” ‘a se prefăce că nu înțelege’, după rusescul *ne znayu!*, dar și „a fi chinez” ‘a nu înțelege’, caz în care nu poate fi vorba de o experiență directă a vorbitorilor limbii române).

Găgăuții sau *găgăuzii* reprezintă o populație turcică, de religie creștină, din Bulgaria, cunoscută de români mai alés după stabilirea ei și în Dobrogea și Basarabia. Într-o traducere a *Halimalei* din prima jumătate a secolului al XIX-lea, a lui I. Gherasim Gorjan, cuvântul apare într-o serie de epitete semnificative: „... era la toate vlăduță [nume propriu substantivat, considerat sinonim cu „simplu, próst”], nătărău și găgăuță” (după DA II/I).

Asupra formei etimologice, *gagăuz* (cuvânt turcesc) atrăgea atenția și Eminescu, într-un articol din 1876: „*gagauzi* și nu *găgăuți*” (*Opere IX*, p. 286), cel care avea să asigure cea mai mare circulație a supranumelui depreciativ, prin cunoscutele versuri din *Scrisoarea III*: „Încît fonții și flecarii, găgăuții și gușății, / Bîlbîiți cu gura strîmbă sunt stăpînii astei nații!”

GĂINĂ: a se culca o dată cu găinile

de vreme = devreme, pe înserate

Spre marea noastră surprindere, expresia din titlu a fost enumerată într-o lucrare de mare circulație în rîndul cadrelor didactice (*Sinteze*, 153) printre „frazelogismele explicabile prin franceză” (cu trimitere la „se coucher avec les poules”), alături de calcuri incontestabile (de referință livrescă): „a arunca cuiva mînușa”, „a-și da aere”, „a face onorurile casei”, „a lupta contra morilor de vînt” etc.

Dacă este nevoie să dovedim prezența ei în vorbirea populară, atunci putem să ne adresăm lui Creangă: „Baba, care se culcase o dată cu găinile, se sculă cu noaptea-n cap” (*Soacra cu trei nurori*; pentru precizarea momentului, vezi, la începutul paragrafului respectiv: „Apoi, cînd înseră, baba se culcă pe pat”). Sau: „De-abia s-au culcat găinile și voi ați și început?” (aprecierea momentului cînd ar trebui să se înceapă a se umbla „cu uratul” îi aparține popii Oșlobanu; *Amintiri II*; vezi și „Cine se culcă o dată cu găinile nu dă semne de pri-copseală”, la Zanne, P IX, 619).

Deși nu am găsit astfel de cazuri, dacă expresia apare și la scriitorii români detașați ca extracție și ca optică de mediul rural, la aceștia ar putea fi, eventual, un calc, dar nu la Creangă și nici la numeroșii noștri subiecți din anchetele dialectale din Moldova și Bucovina

(printre cei ce o foloseau fiind și persoane în vîrstă, analfabete). Observația similară, privind momentul cînd se culcă găinile, o găsim și în exprimarea figurată a altor popoare; vezi germ. *mit den Hühner zu Bett gehen*, rus. *ložitjsja s kurami* (pentru cea de a doua, vezi Bolocan - Voronțova, *Dicționar*).

Iar românii au făcut și alte asemenea observații (devenite metafore): *găina bătrînă face zeama bună, a trăi ca găina la moară* 'a nu duce lipsă de nimic'. A fost descris și comportamentul acestor păsări pe înserate: „găina care cîntă seara nu se ouă dimineața” (după DA II/I), „dacă găinile se culcă seara de cu vreme, dimineața se scoală tîrziu” (Pamfile, *Agricultura*, 9), o constatare cu valoare augurală, mai ales dacă o comparăm cu o alta, ce ne dă aproape „mură în gură” explicația: „Cînd găinile se culcă de timpuriu, atunci se zice că are să fie belșug, iar cînd umblă pînă în noapte, atunci are să fie lipsă” (Ionescu de la Brad, *Mehedinți*, 64; variantă: „găinile dacă caută mîncare pînă tîrziu și nu se culcă, va fi foamete”, după Niculița-Voronca, *Datinile*, 208).

De altfel, într-una din scenele peștelui din nuvela *Gura satului*, a lui Slavici (caracterizată de G. Călinescu drept „un document eminent de arhivă etnografică”), un țăran, Mihu, într-o demonstrație de bună stare (ostentativă) făcută peșitorilor, ține să atragă atenția că în gospodăria sa găinile „găsesc în de prisos” boabe scuturate pe jos, ca semn al belșugului; pe cînd lipsa într-un an a hranei pentru păsări (care ciugulesc ce se scurge printre degete în gospodărie) anunță lipsa de semințe și sărăcia din anul viitor.

GĂLEATĂ: **a turna cu găleata**
                   = a ploua tare, torențial

Formula ar putea fi socotită de tip hiperbolă, dar atrage atenția faptul că, în general, referirea nu se face la vasele din gospodărie cu cea mai mare capacitate, butoiul, ciubărul, hîrdăul sau căldarea (numind inițial un vas de mari dimensiuni, ca și lat. *calidaria*, în care se încălzea, se fierbea apă), ci comparația apelează doar la *găleată*, la *ciutură*, sau *cofă*. Așadar, imaginea nu este aceea a unei desfășurări pe măsura unei puteri supranaturale, a cărei intervenție ar fi, eventual, catastrofală, producînd un... pătop.

Pe de altă parte, pe lângă *plouă* ori *cade*, acțiunea este numită prin verbe ce descriu tot acțiuni ale omului, *toarnă* ori *varsă*, iar vasele (se mai poate adăuga *donița*) sînt cele obișnuite pentru scoaterea și aducerea apei de la fîntînă, pentru păstrarea lichidului în locuința rurală, sau pentru măsurarea boabelor de cereale. Aceste circumstanțe sugerează posibilitatea preluării imaginii dintr-un ritual de fertilitate, „*paparudele*”.

În timpul cît dansează, băînd din palme, actanții (de obicei *actantele*) sînt udați cu apă, într-o manifestare de magie homeopatică, ale cărei efecte sînt invocate de textul cîntecelor rituale: „Paparudă, rudă, Ogoarele udă, Ploile să curgă, Fără de măsură; Cu găleata, leata, Peste toată gloata!” (Vulcănescu, *Mitologie*, 418). Sau, și mai clar: „Paparudă, rudă, Vîno de mă udă; Cu găleata, leata, Peste toată ceata; Cu găleata plină, Ploile să vină; Cu găleata rasă, Ploile să varsă!” (Fochi, *Datini*, 225): Incantația nu se poate sustrage total exagerării; astfel, incidental, deși se cere o „ploiță curată, făr-un pic de piatră”, aceasta ar putea să fie „cu deja turnată, cît noi de înaltă!” (Petrovici, *Texte*, 142). Dar (pe lângă faptul că, de regulă, *deja* desemnează, oarecum premonitoriu, vasul în care se scurge mustul cînd se tescuiesc strugurii!), excesul ar fi de înțeles, căci *paparudele* joacă prin sat nu numai la date fixe, la începutul verii, ci și mai tîrziu, cînd bîntuie seceta, iar țăranul știe că după oricît de multă apă mai rămîne ceva, nu ca după foc...

Ciutura și *cofa* trimit, în același timp, la obiceiul de a fi udate tinerele îmbrăcate doar cu frunze verzi, pe la fîntîni: „umbă din fîntînă în fîntînă, fie pentru a uda paparuda... fie pentru a se uda între ei” (Fochi, *op. cit.*, p. 223). Dar ritualul de fertilitate nu vizează doar cîmpul, ci și rodul vacilor: se mai uda și cu zăr sau cu lapte (vezi *a turna cu donița* „a plouă tare”; Zanne, P III), iar, uneori, celor ce joacă „li se cerne în cap făină prin sită, spre semn ca ploaia să pice deasă cum cade făina prin sită” (Mușlea - Birlea, *Tipologia*, 368).

Cu *cofa* se toarnă apă și peste „cununa” rituală de spice de grîu (Petrovici, *op. cit.*, p. 95).

Udatul *paparudelor* era o „imitație” de ploaie, un act de provocare a acesteia și, astfel, „(parcă) toarnă cu găleata” (ce se găsește în texte diverse, de la Ispirescu la Sadoveanu) ne apare ca expresia satisfacției atingerii finalității jocului *paparudelor*, căci stropitul este însoțit de

astfel de comentarii, ritualizate și ele: „așa să curgă ploaia la vară” (Fochi, *op. cit.*, p. 226; cf. și Mușlea - Birlea, *loc. cit.*).

Găleata este, însă, și unitate de măsură a boabelor de cereale, ce apare într-un cântec, tot ritual, al „buzduganului” (de spice, adus de pe câmp la încheierea seceratului): „Dumnezău-z va da, / Și îț va lăsă / Claia - găliată / Znopu - fierdălă / Mănunchiu - cupă / Spicu-lingură” (Petrovici, *op. cit.*, p. 83).

Este, așadar, comparația unor agricultori pragmatici care, la rigoare, mai constată cu satisfacție că plouă *cu bulbuci* sau *cu bășici*; pentru germani sau francezi, pe lângă formule comparabile, când plouă tare se mai spune că „varsă” sau „toarnă sub formă de torente sau puhoai”, iar ultimii au și imagini decupate din alte medii și îndelniciri; scurgerea ploii este reprezentată sub înfățișarea frînghiilor sau a halebardelor („il pleut des cordes, des halberdes”), în cel de al doilea caz transmițându-se comparația din viziunea unor soldați, în așteptare, când ridică pînza ce protejează intrarea în cort.

Altfel, pentru „țirgoveț”, binefacerile ploii sînt imaginate în ordine direct culinară: motivul ploii cu cîrnați (din *Syndipa* persană) a fost actualizat de Pann în *Fabule și istorioare* și, prin filiera cărților populare, a putut rămîne în memoria mahalalei bucureștene; povestește un elev de-al lui Marius Chicoș Rostogan (Caragiale, *Despre cometă*): „Zice taica: nu ies din plapumă pe gerul ăsta, să știu bine că plouă cîrnați”. Iar pentru copii, sublimul se poate extrage din zona cofeturilor: „Părinții lui erau cizmari, cîrpaci, nu ploua cu bomboane și alviță în casa lor” (Marin Preda, *Risipitorii*, p. III, cap. I).

GĂLUȘCĂ: a înghiți gălușca (fierbinte)

= a suporta în tăcere o situație neconvenabilă, neplăcută; a primi, a răbda, fără ripostă, o observație, o dojană sau o insultă

Curent, pentru noțiunile menționate, în vorbire apare doar locuțiunea *a înghiți gălușca*, fapt ce l-a provocat pe Iorgu Iordan; acesta presupunea că, la origine, referirea se va fi făcut la „o gălușcă mare sau fierbinte, pe care trebuie s-o înghițim, din moment ce am vîrît-o în gură: mai bine să suferim efectele, oricît de neplăcute, ale imprudenței

noastre, decît să fim necuviincioși cu comensalii, eventual cu gazda, scoțînd gălușca din gură, pentru a o fărâmița sau răci" (*Stilistica*, 287).

Deși dimensiunea nu poate fi neglijată (aspect asupra căruia vom reveni), presupunerea lui Iordan privind inconvenientul... temperaturii se confirmă prin Alecsandri și aceeași neplăcere ne-o descrie, subtil, Sadoveanu. La primul scriitor, găsim enunțul, explicit, în replica unui personaj din *Creditorii*; șantajat („prins la mîină”) de un cuplu de actori („lefteri”) cu o riscată scrisoare de amor, Taki Jăvrescu din Hîrlău, venind la Iași, „berbant”, „galant” și sperînd să devină și „amant”, se vede nevoit să plătească datoriile partenerului adoratei sale, situație prezentată astfel: „Ce să fac acum? Să-nghit mai bine gălușca cît e de fierbinte și să tac” (sc. XI). Probabil o aluzie la formula în discuție, în varianta a *înghiți sarmale* (comunicată de Iordan), dar înfățișînd aici expresia pur „tehnică” a situației, găsim la Sadoveanu. În compania abatelui De Marenne și a unor convivi mai puțin importanți, „beizadeaua” Alecu Ruset încearcă gustul sarmalelor aduse de Avrămia, „soția șătrarului Lăzărel Griga; acesta vrea să i se adreseze boierului, dar, mai întîi, „așteptă cu respect pînă ce măria sa mestecă și înghiți o sarmală prea fierbinte” (*Zodia Cancerului sau vremea Ducăi-vodă*, cap. VI).

Desigur, prezența abatelui l-a putut face pe „măria sa” să se abțină de la gestul de a scăpa de înghițitura fierbinte (oala cu sarmale fusese ținută în spuză!), ceea ce ne evocă observația lui Iordan privind „necuviința”, degradantă pentru om. Să ne amintim apărarea reflexă a lui *Zdreanță*, la tratamentul brutal de „dezvăț” ce i-a fost aplicat (aspect trecut cu vederea de Arghezi, dar de natură să provoace, astăzi, protestul membrilor societăților de protecție a animalelor, deși pățania nefericitului stîrnește hazul și asigură aplauzele pentru micii recitatori de la serbările școlare): cîinelui ce pîndea ouatul găinilor i s-a dat „un ou fierbinte”, pe care „...de cum l-a îmbucat, / Zdreanță l-a și lepădat / Și-a-njurat cu un lătrat”.

Iar dacă metafora pornește de la *găluște* (ori *sarmale*), și nu de la alte bucate, faptul se poate explica prin aceea că ele constituie unul din felurile de mîncare obișnuite și la praznice, cînd, înșă, cutumele cer, în mod expres, ca mesenii să mănînce din ele calde, cît se ridică aburii din farfurie (ca și din tăieței cu lapte, sau, mai nou, din pilaf), „căci așa ajunge la cel pomenit”, explicație pe care am primit-o luînd parte,

în iunie 1970, cu prilejul anchetei etnolingvistice din localitatea Negrileşti - Vrancea (Dumistrăcel; *Jurnal*, 296), la o pomenire „de patruzeci de zile”, o împrejurare tipică și pentru evitarea oricărei „necuviințe”.

În *Dicționarul Academiei* (II/I, s.v. *gălușcă* și *a înghiți*), expresia *a înghiți gălușca* apare nu numai la moldoveni (Creangă, Iacob Negruzzi; cf. și la Tudor Pamfile); ci și la Ispirescu (cu mai multe trimiteri). Întrucât locuțiunea are ca suport lexical un împrumut slav răsăritean (rutenescul, polonezul *galuška*; DA), probabil că ea a luat naștere în vorbirea moldovenilor (iar expresivitatea i-a asigurat răspîndirea); dar, în limba română, termenul nu are doar sensul de ‘sarma’, ci desemnează, de asemenea, un „cocoloș de aluat, de griș, sau de carne tocată”, cînd sînt fierte (CADE; cf. Șăineanu, D: „cocoloș de făină sau de carne tocată”), fapt ce îndreptățește și presupunerea că regionalismul moldovenesc s-a putut difuza prin terminologia cărților de bucate. Prin urmare, pornind de la înghițirea oricăruia din astfel de „cocoloșe” fierbinți s-a putut crea expresia în discuție, a cărei propagare se datorează și faptului că omul mai era (și mai este) pus în situația de a înghiți, vrînd-nevrînd, și alte... sferoide, de exemplu *hapuri*, niște „gogoloaie” (uneori amare!) preparate manual de farmacist, în care substanța activă era amestecată cu o materie destinată să le dea consistența dorită (vezi *hap*).

În unele dicționare ale limbii române, expresia în discuție este explicată și prin „a răbda o dojană, a primi, a suferi în tăcere o insultă sau o batjocură” (cf. DA II/I); desigur, valoarea a rezultat prin extensie, pe primul plan, pentru sensul figurat, aflîndu-se „situația neplăcută” (de tipul celei evocate de Alecsandri), corespunzînd împrejurării ce se referă la înghițirea mîncărilor.

Fără îndoială, în special în cazuri de lăcomie, nu este de neglijat nici dimensiunea: după Scriban, D, *gălușca* este „sarma mare, mai ales de post” și același inconvenient pare să-l imagineze raportarea la un fruct: *a înghiți gutuia* „a o păți, a da de dracul” (DA, cu o atestare din revista „Ion Creangă”), enunț pentru care, dat fiind faptul că în explicație este invocat „dracul”, o aluzie la „mărul lui Adam” nu poate fi exclusă.

Dispariția determinantului adjectival din expresia *a înghiți gălușca*... ne permite sublinierea uneia dintre modalitățile prin care

frazeologismele își modifică forma, și anume e l i p s a, după s u s - p e n s i a ce a intervenit cândva în mediul cunoscătorilor contextului inițial. Trecînd în revistă cîteva din locuțiunile formate cu verbul (a) *înghiți*, observăm „erodarea”, reducerea progresivă a enunțului, de la expresiile „côpii ale realității” (A) la cele de tip „imaginar” (B; pentru distincție, cf. Dumistrăcel, *Lexic*, 136 - 138), în cazul de față și de la concret la abstract și, apoi, la abstractizare:

a înghiți gălușca fierbinte	}	A	{	a înghiți hapul amar
a înghiți gălușca	}	sau	{	a înghiți hapul
B				
		a înghiți gutuia		
		a înghiți noduri		
		a înghiți amarul		
		a înghiți rușinea		
.....				
		a o înghiți.		

Așadar, în ultimul caz (și în ultimă instanță), forma neaccentuată a pronumelui personal feminin în acuzativ, cu valoare neutră, se substituie oricăreia din realitățile (ori stările de spirit) numite în formulările particulare citate, iar enunțul, desemantizat, rezumă situațiile.

Dar, în trecerea de la contexte comunicative la cel numai evocativ, apar și motivații expresive contextuale. „Iar boierul, luîndu-i înainte cu glume, a înghițit gălușca și a tăcut molcum” este concluzia lui Creangă privind rezultatul disputei dintre boierul „propagandist” și un viitor deputat în Divanul ad-hoc al Moldovei din povestirea *Moș Ion Roată și Unirea*. Este posibil ca lui Creangă să nu-i fi fost necunoscută nici formularea cu (gălușca) *fierbinte*, dar înscenarea din povestirea citată i-a oferit o structură de contrast, suficientă din alte rațiuni, întrucît cel care *înghite gălușca* este *boierul* (o confruntare gastro-nomică ce l-a amuzat și pe Sadoveanu); tot la Creangă, aflăm, paralel, „boierul, cîtu-i de boier, a pus-o de mămăligă” (*Povestea lui Stan*

Pătitul), pe cînd, atunci cînd este vorba de oameni mai puțin pretențioși, enunțul este complet: „iar noi... am pus-o de mămăligă, fără apă” (*Amințiri I*); cf. mămăligă.

GEANTĂ: a rămîne (a fi) pe geantă
= a se afla într-o încurcătură

Pronunția *geantă*, din expresia titlu, folosită în vorbirea de toate zilele, este tot atît de îndreptățită ca și *libean* pentru *lighean*. Dar dacă ultima este invocată doar ca glumă ce etichetează fonetisme hipercorecte, nimeni nu obiectează cînd aude prima pronunție; un automobilist spune că „a rămas pe geantă” cînd i s-a spart camera, „cauciucul” de la o roată, iar un argotizant, aflîndu-se într-o încurcătură, folosește aceeași expresie. S-a notat chiar „sînt (sau rămîn) pe geantă... de bani”, ori „cu banii sînt pe geantă” (cf. *Dicționar*¹, s.v.).

Corect, în limbajul tehnic, ar trebui să se spună (și, uneori, se spune) *pe jantă*, întrucît este vorba de un împrumut francez, *jante*, iar termenul, pătruns în limba română o dată cu răspîndirea automobilului, numește partea metalică a unei roți, pe care se fixează pneul; ar fi, așadar, un fel de „obadă” a roții.

Schimbarea fonetică în discuție, așa cum a observat Al. Graur (BL V, 62), reprezintă rezultatul unei false analize: întrucît în graiurile românești nordice un *gi* literar se articulează ca un fel de *j* înmuiat, pronunția acestui sunet în *jantă*, un cuvînt nou, a fost interpretată ca una regională pentru *gi* (literar). Automat, s-a crezut că e o realizare transilvăneană - moldovenească a vechiului *geantă*, împrumutat anterior din turcește (*cianta*). Astfel s-a ajuns ca dificultatea, încurcătura în care se află cineva să fie imaginată, prin această expresie, drept reflexul de neajutorare a celui descurajat, șezînd pe o servietă sau pe o „mapă” (desigur, goale!). Reprezentarea nu trebuie să ne mire, de vreme ce, cînd o face „boacăna”, se spune că cineva „și-a dat foc la valiză”.

Pe baza unei false „corectări”, asemănătoare, tot a unui presupus fonetism regional (pronunțarea moldovenească apropiată de *ș* a sunetului literar din *ce - ci*), soiul franțuzesc de struguri *chasselas* este numit frecvent *ceaslă* (numai în tratatele de specialitate apare forma

corectă *șasla!*). Theodor Hristea a documentat faptul că această varietate de struguri a fost mai întâi cunoscută în Moldova; la aducerea ei, de aici, în Muntenia, *șas-* a fost interpretată ca o realizare a moldovenilor („cu limba lată”) pentru *cea-* și, astfel, deși se pornește de la o pronunție hipercorectă, *ceasla* tinde să devină o formă literară (*Etimologie*, 303 - 304).

Perspectivile nu sînt de neglijat, o dată ce, tot prin suspiciune de pronunții regionale, etimologicele *părete* (lat. *parietes*) și *rătund* (*retundus*) au fost înlocuite prin *perete* și *rotund*, ultimul prin atracția irezistibilă a *roșii*. Iar mulți contemporani se jenează să pronunțe *chiftea* (din turcescul *kiufte*), deși *pifteaua* se află la nivelul intelectual al *libeanului!*

GEASTA: „geasta cu trepădatele (... că nu-s departe satele”; Creangă)
= „se zice celor care nu pot sta locului și sînt în veci gata de plecare” (Zanne); ca îndemn de „calmare” („ia-o domol!”), *geasta* ar putea reprezenta o deformare a interjecției *ceas!*

La Creangă, în evocarea *Popa Duhu*, găsim folosit cuvîntul-titlu, cu valoarea de interjecție, avînd, conform contextului citat, sensul ‘(ia-o) încet!’. Enunțul a fost selectat de Zanne, care adaugă însă și o variantă (fără *geasta*) „pe trepădatele, că nu-s departe satele”, după informații ale unui învățător din Smulți (fostul județ Covurlui); această formulă poartă și „semnele convenționale” marcînd statutul de „proverb sătesc”, respectiv „cunoscut de autor sau cules personal de dînsul” (P II, 446).

Așadar numai la Creangă se află această interjecție, ce nu figurează în DA (II/I) și nici în alte dicționare ale limbii române, pe care considerăm că o putem explica în corelație cu *ceas!*, ceea ce însă ne obligă, din rațiuni de precizie semantică, să insistăm mai mult asupra cuvîntului respectiv.

Ceas (după DA I/II) este „o interjecțiune cu care se îndeamnă vaca să stea liniștită la muls”, o primă secvență a definirii, după o informație de la S.Fl. Marian și citîndu-se o atestare de la Tudor

Pamfile (*Jocuri de copii*, II), urmată de o a doua parte (îndemn ca vaca „să-și dea piciorul de către mulgător îndărăt, ca acesta să poată umbla la uger”), pentru care se pornește de la un citat din „Revista critică literară” și de la o altă descriere a lui Pamfile, pe care o reproducem: „vaca cuminte” face loc *șitarului*, „dîndu-și piciorul stîng de dinapoi mai înapoi. Dacă nu-l dă, vaca este îndemnată cu vorba: ceas, Bălaie, mamă, ceas” (*Industria casnică*, 21).

Pe baza cercetării lucrurilor, observăm că între cele două părți ale explicației din DA există o contradicție măcar de nuanță; *ceas!* nu poate fi interpretat ca un îndemn propriu-zis privind mișcarea piciorului, pentru simplul motiv că aceasta se obține prin atingerea lui, ușoară, cu dosul mîinii, însoțită de îndemnul „mută!”; cf. și în DLR VI, s.v. a *muta*: „termen folosit pentru a îndemna un animal să schimbe piciorul (la muls, la potcovit etc.)” (după o comunicare a lui S.Fl. Marian; în cel de-al doilea caz, am auzit adăugîndu-se, ironic, „~, mutule!”). Întrucît animalul, după ce se conformează acestor „comenzi”, continuă să se miște pentru a-și regăsi echilibrul, la vaci urmează exclamația „ceas!”, care este una de „liniștire”, așa cum se precizează în prima parte a definiției din DA. Și, de fapt, la fel prezentaseră lucrurile încă Massim și Laurian, pentru care, de acest cuvînt „se serv ca mai des *feminele* care mulg vacile, spre a comanda acestora să stea pe loc și bine la muls: *cessa, vaccutia; cessa, cessa, negrai 'a*” (LM I, s.v. *cessare*; am păstrat grafia autorilor numai pentru cuvintele rediate prin italice), iar, apoi, I.-A. Candrea („se strigă vacilor cînd nu stau liniștite la muls”; CADE) și Scriban, D („interjecțiune care se adresează vacii ca să stea nemișcată la muls”); în alte dicționare ale limbii române cuvîntul lipsește.

De la această semnificație, cea proprie, pornește, de altfel, și explicația etimologică a cuvîntului la Massim și Laurian, care, pe baza formei de imperativ în discuție, introduc în dicționarul lor cuvîntul *românească (!) cessare*; cu o structură artificială (asupra căreia nu ne putem opri); în cadrul acesteia, un al patrulea sens este: (tranzitiv) „a face să se retragă, să se depărteze, să se aline, să încete”, forma „cea mai utilizată de popor (de fapt, singura!) din acest verb” fiind „a doua persoană singulară a imperativului: *cessa*, și prin tăierea lui *a* final: *cés'* (= ceas), ca și *las'* în loc de *lassa'*”; urmează explicația prezentată în paragraful precedent (LM, *loc.cit.*), care, de fapt, justifică etimologia propusă.

Dacă în alte dicționare pentru cuvîntul *ceas!* nu se consemnează vreo etimologie (CADE) sau se avansează corelații prea îndepărtate (Scriban; D), în DA acesta este considerat ca o interjecție „probabil primară” (ca *st!*, de exemplu), dar se citează și explicația, pornind tot de la latină, dată de A. Philippide, a cărui etimologie o reproducem după articolul din *Dicționarul* său; *ceas!*, interjecție, termen tradus prin „placida esto! quiesce! tiens-toi tranquille!”, este „latin *cessa*, imperativul lui *cesso*” (după manuscrisul aflat la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române). Constatăm, așadar, că este vorba de aceeași soluție etimologică, pe care o propuseseră anterior Massim și Laurian, ignorați, probabil, de autorii DA, ce n-au mai pătruns în hățișurile articolului *cessare* din LM.

În sfîrșit, în favoarea acceptării acestei etimologii, trebuie să amintim, tot numai pe scurt, că păstrarea unei singure forme de la un verb latinesc nu este, în cazul lui *ceas!* (eventual din *ceasă!*), o excepție: astfel, apelînd la situații consemnate în dicționare, de la *vado*, *vadere* s-a conservat tot numai forma de imperativ, *vă!*, pentru persoana a doua singular („Vă, copile, a munte!”, la Frîncu - Cîndrea, *Moșii; vați și vareți* la plural, în limba veche; cf. DLR XIII/1), iar de la **passare* (‘a pleca, a se duce; a merge, a umbla, a păși’), avem formele *pasă!* și *pas!*, identice cu cele, mai puțin utilizate, de persoana a treia singular de la prezentul indicativului, *pasă* și *pas* (cf. DLR VIII/1); la acest verb observăm și reducerea, în diferite contexte fonetice, a lui *pasă!* la *pas!* (la fel ca și în cazul *lasă!* > *las!*, model invocat pentru *ceasă!* > *ceas!* de Massim și Laurian).

Pe baza acestei documentații selective, putem relua discuția asupra posibilității corelării (pornind de la asemănarea parțială, inițială) a interjecției *geasta* cu *ceas*, referindu-ne la aspecte esențiale ce se impun într-un asemenea demers: semnificația și forma celor două cuvinte.

Sensul formulei ce apare la Creangă a fost prezentat în termeni siguri de Iuliu Zanne, în pofida ambiguității structurii paremiologice în care este plasată. Popa Duhu este caracterizat ca modest („nici lacom de avere, nici de cinuri; mulțămît cu cît avea”), dar extrem de „umbător”; dacă ceva „nu-i venea la socoteală”, o lua imediat din loc: „ie-ți, popă, desagii și toiagul și pe ici și-i drumul. Vorba ceea: geasta cu trepădatele, că nu-s departe satele”. Iar pentru Zanne „vorba”

aceasta „se zice celor *ce nu pot sta locului* (subl. n.) și sunt în veci gata de plecare” (P II, 446).

Conform statutului formulei *vorba ceea*, de a semnaliza „codul cultural citat”; zicătorii ce urmează după aceasta i-ar reveni rolul de a proiecta un caz particular într-o învățătură generalizatoare, ceea ce la Creangă se și întâmplă frecvent (cf. Ioan Holban, *Ion Creangă - spațiul memoriei*, „Junimea”, Iași, 1984, p. 187 - 188). Dar aceasta nu este o regulă; „cînd pricepem mecanismul erudit al povestitorului, sîntem luați de veselia lui și enunțarea goalei formule: *vorba ceea* trezește risul” scria G. Călinescu, cel care sublinia și faptul că „efectul acestei înțelepciuni /= a proverbelor și zicătorilor/ este hilariant” (*Istoria literaturii române...*, sub titlul *Ion Creangă*). Aceeași situație, din perspectiva structurii narațiunii, a fost semnalată și de N. Constantinescu: sentința „tot pășitul e priceput”, ce încheie episodul cu pupăza din tei, are „o încărcătură comică”; deoarece „învățătura” este infirmată de întîmplarea care urmează, cea a fugii la scaldat (*Elemente paremiologice în „Amintiri din copilărie”*; „Analele Universității București”, XVIII, 1969, 2, p. 145).

Revenind, constatăm că, este drept, prima zicătoare cuprinde îndemnul la „a o lua din loc”, dar cea de a doua nu este o amplificare a ideii, ci, întrucît este „citată” Popa Duhu (nelacom și dezinteresat), se dovedește o formulă de contrast, a cărei apariție poate fi explicată prin ceea ce Călinescu numea „setea nestinsă de vorbe, sorbite pentru ele înșile, dintr-o voluptate strict intelectuală” a povestitorului, căci cuprinde însemnul de domolire a trepădatului („alergătură, zbucium”, după Scriban, D; vezi *treapăd*), a „foielii” fețelor bisericesti, purtare avută în vedere și ironizată de Creangă în diferite împrejurări.

Mai întîi, chiar sub semnul... inutilității, dacă este vorba de lipsa de chef a catihetului de la Fălticeni privind umblatul prin școli, cînd în familie se discuta despre preoție, prin trecerea la Seminarul de la Socola: „Ce năcaz pe capul meu! Preoții noștri din sat n-au mai trepădat pe la Socola, și mila sfîntului! nu-i încape cureaua, de pîntecoși ce sînt” (*Amintiri* IV). Tot așa, la același scriitor, printre cele cîteva „Rostiri, zicători, cuvînte” tipărite în volumul *Amintiri din copilărie și anecdote* („Șaraga”, Iași, 1892), găsim zicătoarea „Trei zile trapădul și un ceas praznicul” (p. 197), enunț comentat de Zanne prin „astfel a zis călugărul ajungînd la schitul unde se sărbătorea

praznicul. Ne învață că după o muncă îndelungată, abia dobîndim un mic folos" (P. I, 17, cu revenire în P. II, 782: „alergătură multă pentru o dobîndă neînsemnată”). Iar călugării pe care-i cunoștea Creangă sînt prezentați ca o „adunătură de zamparagii dugliși”, ce nu respectă consemnul reculegerii, al retragerii din viața lumească, impus de statutul lor, adevărați haiduci (cu „plosca de rachiu la șold, icrișoare moi cît se poate de multe... , pistoalele-n brîu, pe sub rasă, comănacul pe-o ureche...”), ce o luau „la papuc” pe drumurile dinspre Agapia, mănăstire de maici (*Amintiri* IV). De altfel, zona Neamțului are un adevărat calendar al prăznuirilor mănăstirești: „la Secu, hram de Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul; la Agapia-n deal, hram de Schimbarea la Față; la Agapia-n vale, hram de Sîntă-Măria-Mare” (*Amintiri* III). Să ne mai amintim și de zbuciumul măicuțelor, „care pribégeau în Săptămîna Mare prin tîrg”, mustrate de protopopul de la Mănăstirea Neamț că nu se „astîmpără în mănăstire”, spre a-și „căuta de suflet” (*Moș Nichifor Coșcariul*).

Așadar, „geasta cu trepădatele” adresat călugărilor și asociat conduitei Popii Duhu nu poate fi interpretat ca un eventual îndemn la grabă, ci drept unul la măsură, la potolire (întru salvarea aparențelor măcar), de vreme ce textul continuă prin prezentarea unui motiv convingător: „că (= doar, pentru că) nu-s departe satele”.

Din această perspectivă, *geasta!* are aceeași semnificație cu *ceas!*, ceea ce rămîne de analizat fiind forma destul de îndepărtată a interjecției de la Creangă, față de aceea pe care o considerăm drept cea „canonică”.

Pentru a accepta, ca ipoteză de lucru, această echivalare, se impune, mai întîi, prezentarea altor perspective etimologice. În această ordine de idei, menționăm faptul că o *sugestie* pentru o altă explicație găsim la Vasiliu - Kirileanu, la care, în lista de cuvinte „mai neobicinuite” din opera lui Creangă, apare un termen *geas* „vorbă țigănească care înseamnă: du-te repede, fugi, pleacă, rade-o! șterge-o!” (*Tălmăcirea*, 307). Probabil pornind de la această mențiune, *geasta*, socotit drept cuvînt străin, nu a fost inserat în DA (II/I). O formă *geasă*, fără vreo precizare etimologică, probabil același cuvînt, pe care lexicograful notează că îl cunoștea din zona Vaslui, apare la Scriban, D; explicat astfel: „interjecție/ prin care somezi pe cineva să iasă ori să plece... , ca și «ieși, pașol, afară»”.

Prima secvență, desprinsă din construcția bimembră de la Creangă, este citată, într-un articol despre cuvintele țigănești din limba română, de Al. Graur, care însă, subliniem faptul, nu indică semnificația enunțului (în textul lui Graur, după „geasta cu treapădatele” se notează: „?”). Totuși, acest lingvist nu numai că aduce în discuție expresia sub cuvântul țigănesc *gea* „mergi”, ci consideră că *geasta* pare să reprezinte („semble représenter”) țig. *ğastar* „tu mergi” și propune mai multe ipoteze de analiză: *-ta* ar putea fi o particulă ce marchează imperativul (explicație dată ca sigură pentru *ğiantai*), iar *geatu* „pars”, analizat ca *gea tu!*, înseamnă „tu mergi” (*Les mots tziganes en roumain*; BL II, 1934, p. 154 - 155). Așadar, deși cunoștea întregul fragment în discuție din povestirea lui Creangă (scriitor la opera căruia trimite direct), Al. Graur nu a considerat că poate glosa enunțul citat ca fiind în concordanță cu semantismul cuvintelor și formelor țigănești analizate.

Or, acestora le recunoaștem ușor valoarea de „stimul” în ceea ce privește acțiunea, pe când cauzala ce urmează („că nu-s departe satele”) propune circumstanța temperării agitației, ținta fiind apropiată, așa cum arătam și mai sus; o contradicție, greu de ignorat, care e posibil să-l fi determinat pe Al. Graur să renunțe la precizarea semnificației enunțului de la Creangă. Echivalarea pe care am propus-o și pe care o susținem în cele ce urmează prezintă avantajul de a pune în concordanță o interjecție de „potolire”, de „cumpătare”, cu semnificația circumstanțială numite, demers pe care ni-l îndreptățește și faptul că, pentru acceptarea soluției împrumutului țigănesc, după cum am văzut, trebuie să facem loc unei serii de presupuneri privind aspectul fonetic, (măcar) comparabile cu cele pe care le prezentăm în continuare, privind însă „acomodări” pe terenul limbii române...

Mai întâi, interjecția, reprezentînd o formă de imperativ, este urmată (atunci cînd nu se repetă) nu doar de *văcușă* sau de numele vacii (*Negraia* în LM, *Bălaia* la Pamfile), ci și de alte cuvinte (*mamă*, tot la Pamfile), printre care este ușor de presupus a fi fost chiar „traducerea” lui *ceas!*, prin „stai!”, eventual „stai cumințel!”. După ce forma de imperativ *ceas!*, utilizată ca îndemn de potolire în limba comună în diferite contexte și cu diferiți adresanți (de exemplu, „ceas, tată, mai încet!”) și-a restrîns uzul la un registru funcțional (profesional) al femeilor, păstrarea ei, paralel, într-o zicătoare (ca formă de

„discurs repetat”, cu reguli de evoluție sau involuție aparte) ar fi putut condiționa modificări privind forma, atât datorită contextului, cât și datorită statutului de cuvânt arhaic, izolat în vocabular și desemantizat. Astfel, de la formule de tipul *ceas-stai*, *ceas-Tărcata* (ca nume de vacă), *ceas-tată!* etc., prin fonetică sintactică, a putut rezulta o aglutinare *ceasta. Pentru localitatea Golăești - Iași, ni s-a comunicat, de exemplu, o variantă *ceaș!* (ca formă curentă a interjecției), dar secvența de vorbire privind utilizarea („Ceaș, Joiana, ceaj-Joiana!”) evidențiază cauze ale modificării suferite de finală.

Pe de altă parte, repetarea interjecției de îndemn, în general, și a celui de „potolire”, de „liniștire”, în special, este un fapt de vorbire curent. De exemplu, *ceas, ceas!* apare chiar în formularea informației provenind de la S.Fl. Marian, citată de A. Philippide în manuscrisul său: „cînd voiește o femeie ca vaca pre care o mulge să steie bine la mulș, îi spune *ceas, ceas!*” (cf. și *cessa, céssa*, în LM). Iată și alte prezențe ale repetiției cu rol de întărire, de același tip: „Stăi, stăi! / Nu se cuvine / Să lași pe-un oaspe singur” (Coșbuc); „Stai! Stai! Nu mă lăsa! Scapă-mă!” (Ionel Teodoreanu); „Stai, stai, nu te tulbura!” (Sadoveanu); „Mai stăi, stăi, pîn s-a culca” (Alecsandri; toate exemplele după DLR X/5, p. 1466). Sau: „Pasă, pas' la împăratul” (Teodorescu, *Poezii populare*; DLR VIII/1) și se spune curent „lasă, las' că... !”. De aceea, *ceas, stai (cuminte)!* reprezintă un context perfect acceptabil.

O probă directă privind modificarea prin aglutinare a relicvei lexicale *ceas!* ne-o oferă forma în care valoarea inițială de verb la imperativ a cuvîntului este subliniată de antepunerea conjuncției *să*; în Slănic-Cîmpulung, D. Udrescu (*Argeș*, s.v.) a înregistrat varianta *săceas* „cuvînt exclamativ cu care se încearcă a domoli vacile la mulș; *ceas*” (cf. și DLR X/1, unde, pentru originea interjecției, se propune comparația cu adverbul rusesc *сейчас* care înseamnă „îndată, imediat”, așadar fără nici o relevanță pentru cazul în discuție).

Tot regimul de cuvînt izolat (abandonat, de altfel, în varianta „pe trepădatele, că nu-s departe satele”, de la Zanne) permite supoziția „deformării” rezultatului aglutinării: schimbarea consoanei surde, din inițială, în corespondenta ei sonoră ($\hat{c} : \hat{g}$), fenomen ce ne întîmpină în alte cuvinte fără o frecvență prea mare în limbă; vezi, de exemplu, fără a intra în amănunte, pronunțarea cu /ge/ a unor cuvinte turcești al căror sunet inițial este /cel/: *geamparale* (față de *ceamparale*), *gergevea* (și

giurgiivea, față de *cercevea*), *geantă* (față de forma etimologică, turcescul *çanta*), mobilitate ce se poate constata și în sens invers: *cealău*, față de *gealău* (< magh. *gyaló*, *gyalu*; toate exemplele după DA I/II, respectiv II/I).

Așadar, ipoteza explicației prin țigănește, de la *geas(a)*, *găstar*, *gea* + *ta* (*tu*), fără concordanță semantică (și stilistică), poate fi, fără exagerare, confruntată cu alternativa creării pe teren românesc, și în avantajul acesteia din urmă, de la *ceas* + *stai* (*ta-*, *tă-*), eventual chiar de la *ceas* + *tu* (pronume luat în considerație și pentru una din formele ipotetice țigănești), în condițiile unui discurs logic, relevant privind lăcomia (și foamea!) călugărului: „Iă-o (luați-o) cătinel, mai domol, *că nu-s departe satele*” spre care te grăbeai să ajungi (la praznic)!

În sfârșit, am mai putea ține seama și de faptul că fetelor bisericesti li se putea lua în nume de rău și *treapădul* ce numea taxa „care se plătea preuților călărași ai Mitropoliei din București din partea împričinaților” (probabil într-un proces), informație ce provine de la preotul Dumitru Furtună (Scriban, D).

GHEAȚĂ: **bani gheață**
= bani adunați în timp, „înghețați” din perspectiva „circulației”, bani „grămadă”

Sinteza schițată de I. Berg privind realitățile numite de sintagma din titlu („expresia... vrea să arate că banii sînt puși deoparte, în bloc, pentru o anumită țirguală, precum și faptul că sînt plățiți în bloc, toți o dată”; *Cuvinte*, 39), care, de fapt, nu depășește nivelul informațiilor cuprinse (disparat) în diferite dicționare, lasă nelămurit motivul pentru care s-a ivit, metaforic, termenul *gheață*. Neconvingătoare este ipoteza unei eventuale „deraieri lexicale”, de la *bani gata*, adusă în discuție de Al. Graur, lingvist care ne avertiza însă că, înainte de a recurge la explicații de acest tip (reprezentînd, în fond, „o farsă pe care vorbitorul o face auditoriului”), trebuie să vedem dacă nu există aceea „mai plauzibilă”, prin istoricul cuvintelor (*Deraieri lexicale*, în vol. *Scrieri de ieri și de azi*, Editura Științifică, București, 1970, p. 166 - 167).

Determinantele atribuind substantivului *bani* (din perspectiva schimburilor comerciale) un anumit statut, se referă, în primul rînd, la

modul cum se face plata; ca regulă generală, este vorba de adjective sau construcții adverbiale constituind un bogat inventar de termeni, de la cuvinte vechi pînă la împrumuturi de diferite vîrste: grecisme, turcisme, neologisme. Așadar, cînd se plătește cu bani „efectivi” (inițial exclusiv monede, metalice), aceștia sînt numiți *gata*, *numărați*, *numărători*, *peșin*, *sunători*, *lichizi*, respectiv (în) *naht*, în *numărătoare*, (în) *numerar* etc.

Un aspect deosebit este reflectat prin determinantele care, pe lîngă precizarea modului cum se face plata (tôt cu bani „efectivi”), cuprind sememe privitoare și la modul cum s-a constituit suma destinată operațiunii respective; este vorba, în primul rînd, de *bani grămadă*, așadar „adunați”, dar, desigur, nu numaidecît pentru a efectua o plată (vezi verbul a *grămădi* și o zicală referitoare chiar la ideea de „a economisi”: „adună cu firul ca să ai cu grămadă”; Zanne, P IV, 19). Un concept din perspectiva căruia credem că putem analiza și metaforă *gheață*.

Ideea de a „a adună din toate părțile; a strînge; a pune deoparte bani” se regăsește, de asemenea, într-un sinonim al subst. *grămadă*, anume *bot* (sintagma „bani *bot*” = „bani gata, gheață” a fost înregistrată în localitatea Sîmîhailu Almașului, jud. Sălaj; *Atlasul lingvistic român II*, h. 1003, pct. 284; cf. h. 1487, pct. 64: „stă bot”), ca și în formulele *bani spiță* și *bani uscați* (a căror explicație a impus tratarea cuvintelor în articole separate).

Pentru a ne apropia de semnificația ‘adunați grămadă, strînși, puși deoparte’ a metaforei (bani) *gheață*, ca o creație pe teren românesc, considerăm necesară cunoașterea unor vechi realități privitoare la circulația monetară, asupra cărora s-a oprit cîndva Nicolae Iorga. În *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, istoricul înfățișează un tablou cuprinzînd informații și considerații cum sînt cele ce urmează. Pînă pe la 1400, chiar unii dintre boieri își cumpărau moșiile „cu linguri, păhare, cingători scumpe, cu cîte un cal bun de călărie”, iar, apoi, „cînd ajunseră a ști ce e banul, pe care-l vedeau, dar nu-l aveau” (de obicei toate dările fiind plătite în produse), „ei făceau socoteala în bani de aur și zloți de argint, dar plăteau în cojoace, în vite și ogoare. Cea mai obișnuită plată trebuie să se fi făcut în capete de vită” (p. 77).

De altfel, și mai tîrziu, „uneori *asprii* /numele unei monede/ sînt puși pe hîrtie, căci de fapt se săvîrșește tot un schimb; acest fel de a

socoti în bani care nu se văd și nu se plătesc poartă un nume deosebit: a *biciului*. Când însă răspunderea banilor este un adevăr, atunci se amintește în act că s-au dat «aspri *gata*» (p. 215; *bani gata* în vechile documente este un calc după slavonă: ПИНЪЗИ ГОТОВИ).

Așadar, banii „erau de tot rari și, în loc să alerge prin toate părțile ca astăzi, ei se cufundau răpede după ivirea lor în pungile, în lăzile, în tainițele și gropile vre unui mare bogătaş” (p. 9), după cum, „în satele noastre” moneda va fi fost întrebuițată „mai mult pentru făcutul salbelor de podoabe decît pentru schimbul între țeranii noștri” (p. 208), aceștia deprinzîndu-se „a cumpăra într-adevăr și a vinde cu bani... numai foarte tîrziu, - putem zice cu deschiderea istoriei noastre moderne” (p. 78).

În pofida unor caracterizări de factură pitorească ale lui N. Iorga, în asemenea condiții (lăsînd la o parte salbele, în fond tot un „depozit”, căci atare „podoabe” conținu ca zestre), pentru acțiuni care, de regulă, exclud posibilitatea „trocului” (asupra desprinderii de care ne aduc mărturii enunțurile *a cumpăra pe bani și a plăti bănește*), încropirea unei sume de bani pentru a plăti vreo datorie sau pentru cumpărarea de pămînt presupunea păstrarea banilor agonisiți, „ban cu ban”, „puși bine”: „un ban peste altul fac doi; peste doi dacă pui altul, fac trei” (Delavrancea, după DLR VIII/5, s.v. *pune*), „sunător pe sunător” (Hasdeu, după DLR X/5, s.v. *sunător*), căci „banul e făcut rotund, lesne se rostogolește” (Zanne, P V, 34).

O formulă consacrată a acestui tip de a aduna (dar și de a plăti) este *cu firîita* „puțin cîte puțin”, în enunțuri cum ar fi „a lua bani cu firîita”, „a plăti cu firîita” și, recent, „a da salariul cu firîita”, „a restitui depunerile cu firîita” (după diferite dicționare și din presă). Așadar, poți să „*aduni cu firîita și (să) împarți cu nemiluita*” (Zanne, P V, 11), sau, invers, „eu ți-am dat banii grămadă, și tu mi-i dai cu firîita” (Scriban, D). Or, (a) *firii*, cu referire atît la lichide, cît și la materii în stare de pulbere, granule etc., înseamnă „a cădea picătură cu picătură, bob cu bob” (DLR XII/1). Din această optică, rezultatul, cu privire la primirea unei sume, respectiv la obținerea unor venituri ne semnificative, a putut fi chiar numit prin *firîit* „venit ocazional și de mică însemnătate”, *firîială*, *firîitură* „afăcere mică, neînsemnată” (Udrescu, *Argeș*).

Tot dintrre verbele care descriu curgerea lichidelor, și tot cu accepțiune figurată, ‘a cîștiga ceva, a se alege cu ceva’ (fiind vorba de

un venit sau de un câștig derizoriu), poate fi invocat (a) *picura*, în sentința *dacă nu curge, (măcar) picură*, care, în vorbirea măicuțelor mustrate de protopopul de la Neamț că „pribegesc” în Săptămîna Mare prin tîrg, vînzînd lînă și șiac, este completată prin „și cine mișcă, tot pișcă...” (Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul*); vezi, cu același sens, și *dacă nu curge, pică* (Șăineanu, D).

Dat fiind nivelul vorbirii curente, pe care îl avem în vedere, nu putem lua în considerație adjectivul *curgător*, cu referire la bani, folosit în secolul al XIX-lea (înainte: „bani *umblători*”), însemnînd ‘în curs, aflați în circulație’, ce a aparținut mediilor financiare; stilului administrativ.

Înainte de pătrunderea din limba literară, în vorbire, a termenilor, constituind reprezentări comparabile, „bani *lichizi*” (calc după franceză, cf. *argent liquide, somme liquide* „qui est librement et immédiatement disponible”; Robert, *Dictionnaire*, s.v.), *lichidități*, imaginea curgerii banilor într-un „depozit”, urmată de blocarea mișcării lor, i-a putut conferi acestuia statutul solidificării lichidelor, numit prin *gheață* (după imaginea scurgerii picătură cu picătură a apei, avînd ca efect, iarna, formarea țurțurilor, a sloiurilor de gheață de la streășina casei). În plus, considerarea, prin opoziție, a aceluiași aspect ne este favorizată de utilizarea, curentă, a verbului a (se) *topi* cu semnificația figurată (referitoare la averi, bani) „a (se) consuma, a (se) irosi” (cf. DLR XI/3), iar noțiunea de „risipitor” ne este sugerată de locuțiunea *a avea bani gîrlă* („a fi foarte bogat” după Zanne, P V, 71, dar „bogat” nu se asociază cu „scurgerea” apei *pe gîrlă*; ar putea însă fi o referire la modul lesnicios de a-i obține).

Prin urmare, „bani gheață” pare să reprezinte o metaforă a mediului cu posibilități financiare reduse, cel rural și al tîrgurilor, după cum, din optica stăpînului de oi, ideea de „a aduna” (bani) este exprimată prin verbul (a) *închega*: *a închega ceva bani* „a strînge, a pune la o parte” (DA I/I; vezi, tot aici, citatul „[gospodarii] or închega paralele și nu-i rămînea păgubită”), *cheag* însemnînd, la rigoare, nu numai ‘avere’, ci și ‘bani’: *a avea cheag la pungă* „cu dare de mîină, cu avere” (Zanne, P III, 520), sau, la Camil Petrescu, „de parcă nu i-ar fi înapoiat pînă la pară cheagul împrumutat” (după DLR VIII/1, s.v. *pară*).

Atribuirea metaforei (bani) *gheață* vorbirii populare se bazează pe faptul că, în urma unei investigații susținute, cel puțin pînă la sfîrșitul

secolului al XIX-lea, formula nu apare în documente ce reprezintă stilul juridico-administrativ și nici chiar în acte private; ea caracterizează exprimarea în registrul public informal și familiară, reflectată în dicționare, pentru beletristică, prin citate dintre care unele ne ajută să refacem „biografia” sintagmei. În povestirea *Tatăl*, a Sofiei Nădejde, un bătrîn își rememorează cum și-a „schivernisit” ceva „pentru zile negre”: muncind o viață și făcînd sacrificii, a pus „ban pe ban” și a adunat 500 de galbeni; s-a gîndit că nu-i bine să-i țină „împrăstieți”, ci să-i pună „grămadă la un loc” la o bancă, ce a dat însă faliment; astfel că, pînă la urmă, s-a pomenit „gol ca degetul”, după ce avusese „bani strînși gheață” (cf. DA II/I; expresia mai apare la Constantin Sandu-Aldea, „îți plătim cu bani gheață”, și la Sadoveanu: „eu îți dau femeie tînără și neatinsă. Îmi dai mie, în mînă, patru mii de lei gheață?”; *Floare ofilită*, p. I, cap. IX). Evident, adunarea banilor s-a petrecut anterior în cazul moștenirilor: „După ce-am bătut la papuc ce moștenisem bani gheață, am făcut datorii peste datorii” (Mateiu I. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, cap. *Spovedanii*).

În ceea ce privește utilizarea în graiuri, trebuie să consemnăm apariția sintagmei în cîteva localități, anchetate între anii 1929 - 1938 pentru *Atlasul lingvistic român*, din Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia: Mircești - Iași, Somova - Tulcea, Nucșoara - Argeș și Grădiștea - Vilcea; vezi și Ciușanu, *Glosar*, sau T. Pamfile, cu referire la zona Tecuci, în *Jocuri de copii*, II, 1907, p. 379). Este vorba, așadar, de Vechiul Regat, în graiurile din provinciile de peste munți, pentru epoca respectivă, formula în discuție fiind absentă. Coroborată cu originea și mediul în care s-au manifestat scriitorii mai sus citați (sursa unui exemplu ilustrativ din TDRG nu poate fi identificată), această localizare ne sugerează posibilitatea influenței unor limbi străine cu acțiune limitată la Țara Românească și Moldova; aceste limbi ar putea fi turca, dar mai ales neogreaca, drept urmare a diferitelor relații economice mai vechi, bine cunoscute, respectiv a prezenței negusturilor grecești în Principate începînd din secolul al XVIII-lea.

Dar, chiar pentru acceptarea unui calc, baza o constituie o formă mentală universală, reflectată, după cum am văzut, și de română; pentru limba literară, formula „înghețarea salariilor” pornește de la sintagma „înghețarea creditelor”, un calc după fr. *crédits gelés* „immobilisés dans des investissements, donc indisponibles”, repre-

zentînd preluarea, în franceză, a expresiei *frozen credits*, din engleză, care și-a făcut apariția după primul război mondial, cu referire la statutul creditelor germane din băncile englezești și americane (Robert, *Dictionnaire*; vezi, mai sus, și trimiterea la *argent liquide, liquidité*).

Așadar, expresia „tehnică”, din registrul public informal al vorbirii, *bani gheață*, ca bani „grămadă”, adunați în timp și păstrați, înseamnă bani „înghețați” din perspectiva circulației monetare.

GHERILĂ: „gherile afgane” (ziarele)
= luptători afgani din trupe de comando

În timp ce în dicționarele românești de neologisme *gherilă* (pînă acum zece-douăzeci de ani scris încă *guerilă*) este definit doar ca „război de hărțuială sau luptă de ambuscadă dusă de partizani sau de trupe de comando”, pluralul *gherile*, întîlnit frecvent în *mass-media*, numește grupurile de luptători ce recurg la formele de război numite anterior: *gherile afgane, cecene, kurde* etc. (am întîlnit chiar consemnarea morții, într-o ciocnire, „a unei gherile”, adică a unui luptător). Termenul pare a fi „neutru”; cu părținare, din cele două sensuri posibile, aceiași războinici sînt numiți fie *separatiști*, fie *rebeli*!

Nu este o inovație a limbii române; după o perioadă de „tatonare”, în care adoptase și adaptase sp. *guerrillero*, limba franceză s-a mulțumit cu *guérilla*, împrumut direct din spaniolă (*guerrilla*, diminutiv de la *guerra*), spre a numi atît forma de luptă cît și pe luptători, sub impresia copleșitoare a unor evenimente militare memorabile pentru galici: rezistența populară spaniolă împotriva lui Napoleon I și războiul din Mexic (1861 - 1867).

De altfel, în ultimul secol, mai ales datorită frămîntatei istorii politico-militare a țărilor Americii Latine, *guerrilla* a devenit unul dintre cuvintele spaniole cu statut de termeni internaționali, alături de *armadă, canion, embargo, fiestă, haciendă, juntă, rodeo, siestă, sombrero* sau *vanilie*; un caz excepțional, acela ca o duzină de cuvinte să poată evoca, inconfundabil, peisaje exotice toropite de soare, o veche putere maritimă, manifestări militare de forță ale unui temperament reflectat în cîntece prin cuvintele *sangre, fuego* și *amor*. Ca să nu mai vorbim de terminologia tauromăchiei.

Româna are însă o serie de cuvinte comune cu spaniola, ca arii laterale ale României, puse în evidență de Matteo Bartoli: *hermoso - frumos, hervir - a fierbe, mensa - masă, más - mai, entonces - atunci, día - zi*, care nu se găsesc în limbile romanice „centrale”, italiana și franceza. Dar nu sugerăm, firește, vreo asociere de prestigiu, fiind blocați de aprecierile lingvistice ale celui ce a fost rege al Spaniei și împărat al Sfântului Imperiu Roman, de națiune germană, Carol Quintul. Acestuia nu i se atribuie numai afirmația că în țara sa soarele nu apunea niciodată, ci și o ierarhizare electivă a limbilor pe care le vorbea, după frumusețe: germana cu caii, engleza cu cîinii, la vînătoare (sau poate invers?), franceza cu nobilii, la curte, italiana cu sfinții și numai spaniola cu *la Madre de Dios...*

Desigur, aici ne interesează în primul rînd semnalarea existenței unor construcții și formule expresive paralele (respectiv identice), ce pot fi însă proiectate într-un larg context de mentalități romanice. Iată numai cîteva cazuri, după Iordan, *Stilistica*: rom. *a nu lipsi ca martie din post* - span. *no puede más faltar que marzo de cuaresma* (vezi fr. *arriver comme mars en carême*; p. 290); rom. *a se pune cu cineva* - span. *meterse con uno* (vezi și formula siciliană *mettirsi cu unu*; p. 297); rom. *a beli vulpea* ‘a vomita’ - span. *desollar la zorra* (= a jupui vulpea) cu sensul ‘a se trezi din beție’ (vezi fr. *piquer sau écorcher un renard*; p. 303).

GHERLĂ:

a băga (a pune) la gherlă

= a pedepsi un deținut cu carcera, a-l supune unui supliciu, prin închiderea într-o celulă strîmtă, într-un fel de „sicriu” folosit ca instrument de tortură; a băga la închisoare

Substantivul *gherlă* cu sensul de „închisoare, ocnă” este explicat în DA (II/I) ca evocînd „orașul (din Transilvania) Gherla, vestit pentru închisoarea sa”. Cronologic, acest punct de plecare pare să-l fi propus Iuliu Zanne: „Orașul Gherla, în Transilvania, era vestit prin închisoarea sa chiar și în secolul al șaptesprezecelea, de i s-a dus vestea și în Moldova” (P VI, 123 - 124; autorul a înregistrat expresia de la un corespondent din Dobrovăț, Vaslui, localitate în care s-a aflat o închisoare importantă din Vechiul Regat).

Aceeași trimitere o găsim la Tiktin, Șăineanu, Candrea și Scriban, în dicționarele lor. Din această optică, Gherla ar avea statutul altor toponime de o celebritate similară, Văcărești de exemplu (*a fi bun de Văcărești* „adică om rău, necinstit”, după închisoarea din vecinătatea capitalei; *ibidem*, p. 433 - 434).

Surprinde, în primul rând, faptul că textele în care găsim termenul în discuție aparțin unor scriitori moldoveni sau munteni (lipsind, măcar deocamdată, atestări de la scriitori ardeleni). Apoi, cel puțin în unele cazuri, *gherlă*, după cum vom constata, are și alt sens decât ‘închisoare’ propriu-zisă. De exemplu, citatul din DA, după Vlahuță, reprezintă protestul unui deținut *din închisoarea de la Dobrovăț* (deja invocată) față de practici ale conducerii stabilimentului respectiv, ca organizator al unei revolte a pușcăriașilor: „Sîntem sătui de gherlă și de prigonirile domnului director” (*Cassian*, în vol. *Nuvele*), pe cînd sensul (general) de ‘închisoare’ poate fi acceptat pentru citatul dat de Șăineanu, după Ispirescu: „pîrcălabul îi duse pe amîndoi la gherlă”, eventual pentru amenințări proferate de Moș Teacă, eroul lui Bacalbașa, la adresa unor vinovați reali sau imaginari, de tipul *a turna la gherlă*, dintr-o gamă variată pe aceeași temă: „sala de poliție”, „gărda pieții”, „duba” sau „tîrșorul”, ultimul termen evocînd, probabil, arestul sau închisoarea (militară) de la mănăstirea Tîrșor - Ploiești (vezi **Tîrșor**).

Dar citatele de care dispunem reflectă, în fond, vorbirea unor moldoveni și munteni de la sfîrșitul secolului al XIX-lea (basmelor lui Ispirescu au fost tipărite prima dată în 1872, *Nuvelele* lui Vlahuță apar în 1886, iar *Moș Teacă* și *Din viața militară* în 1893, respectiv în 1895), așadar înainte de includerea închisorii de la Gherla în circuitul penitenciar românesc. Astfel, evocarea pușcăriei respective nu era relevantă din punct de vedere strict organizatoric (și administrativ).

Cu riscul unui excurs documentar fastidios, trebuie să menționăm faptul că, după Coriolan Suciu, nici în Transilvania, înainte de 1919, oiconimul *Gherla* nu a fost frecvent utilizat (cel puțin ca nume oficial). Așezarea este atestată la 1291, în forma *Gerlahida*, dar, curent, s-a numit în ungurește *Szamosújvár*, iar în germană *Armenierstadt* (evocînd statutul de oraș întemeiat, în secolul al XVII-lea, de armeni imigrați, sub Leopold I; Diaconovich, *Enciclopedia română*, II, Sibiu, 1900; vezi și traducerile, de la începutul secolului următor,

Örményváros și Armenopolis). După atestări mai numeroase în secolul al XV-lea (*Gerhah, Gerlah, Gerla*), oiconimul mai apare, incidental, în texte și în hărți din anii 1578, 1632, 1726, 1850 și 1854 (*Gerlya, Gyerla și Gerla; Dicționar istoric al localităților din Transilvania, 1967, I, 258*). Acest fapt concordă cu absența unui apelativ *gherlă* 'închisoare' atît în graiurile populare din Transilvania, cît și din celelalte provincii românești (*Atlasul lingvistic român II, serie nouă, IV, hărțile 998, 999, pe care sînt înregistrați termeni cum sînt închisoare, pușcărie, temniță, cremănar, ocnă și altele*).

Pe de altă parte, în închisori din Vechiul Regat, apelativul *gherlă*, în epoca la care ne referim, a fost utilizat cu două semnificații speciale, a căror cunoaștere o datorăm unui expert în materie, Gr.I. Dianu, fost director general al închisorilor din România. Conform explicațiilor acestuia, „gherla sau carcera de lemn” era un fel de ladă „abia încăpătoare pentru un om”, de forma unui sicriu, în care cel pedepsit era introdus „stînd în picioare”; apoi, „se punea capacul care se îmbuca în cele două laturi ale sicriului”. Pentru ca deținutul să nu se înăbușe, capacul, din lemn, avea o tăietură „în forma unui arc”. O asemenea „gherlă” de la închisoarea din Iași în loc de capac avea „o ușe compusă din vergele groase” cu spații de 3 cm între ele. Pedepsa cu gherla se aplica „nesupușilor” și recalcitraților (*Închisorile, 172*).

După sursa citată, *gherlă* se mai numea și carcera obișnuită, care „era atît de mică, încît abia încăpea în ea un om. Era lipsită complet de aer și de lumină, așa că arestatul supus la o asemenea pedeapsă se afla ca într-un mormînt” (*ibidem, p. 174*). Aceeași semnificație o are *gherlă* la Argezi, de exemplu: în închisoarea Văcărești, „gherla e supliciu corecțional local. O cameră strîmtă, fără pat, fără ferestre”, în care deținutul rămîne nemișcat și este privat chiar de hîrdăul pentru fecale (*Gherla, în volumul Poarta neagră*).

În texte aparținînd stilului juridic, încăperea respectivă este numită *carceră*, neologism de origine latină sau/și italiană, avînd semnificația 'închisoare', dar lat. (plural) *carceres* numea și „boxele” din care porneau carele de curse (avînd, prin urmare, un spațiu limitat, semnificație de la care se poate porni pentru atribuirea denumirii celulelor „speciale”). De altfel, în limba română, acest cuvînt a fost utilizat și cu sensul „(ieșit din uz) încăpere (în forma și de mărimea unui dulap) unde se închideau militarii și elevii pedepsiți în cazărni și

în școli" (DN³), ceea ce explică sinonimia *gherlă* - *carceră* de la Gr.I. Dianu.

Gherla era așadar impusă deținuților *aflați deja* în închisoare, ca în textul nuvelei citate a lui Vlahuță și ca la Argezi: autorul unui proiect de evadare, trădat, este pus în fiare, „apoi vinovatul e băgat «la gherlă»” (*Visul unui deținut*, în volumul mai sus citat).

Prin urmare, este logic să eliminăm eventualitatea unei *Gherle* simbolice (al cărei prestigiu nu se justifică pentru moldoveni și munteni), de tipul amenințării cu „Siberia” (oricum una mai puțin imaginară pentru boieri în anumite epoci ale Principatului Moldovei). Dar nu este deloc exclusă cunoașterea, printre administratori și azilanți, chiar înaintea de 1919, a unui aspru regim celular în închisoarea din orașul Gherla (amenajată într-un fost castel), aplicat și în România.

Ținând seama de aceste fapte, *gherlă* trimite numai indirect la respectivul oraș transilvănean, reprezentând numirea „întregului” prin „parte”, așadar prin semnificațiile ‘instrument de tortură’, ‘carceră’ - *à la Gherla*; prin extensie, s-a ajuns la sensul ‘închisoare’. Tot așa cum, de exemplu, în jargonul pușcăriașilor, *a turna la pîrnaie*, ~ *la gros* evocă, în primul caz, „hîrdăul” din celulele deținuților, iar, în cel de al doilea, „butucul gros” în care erau prinse, pe vremuri, picioarele acestora.

Vezi *pîrnaie*.

GHINDĂ: fecior de ghindă (fătat în tindă)
= „necioplit”, persoană de extracție socială mai mult decît modestă

Printre alte numeroase „perle” ale expresivității populare, recomandînd și calitățile de antolog ale scriitorului humuleștean, găsim și formula „fecior de ghindă fătat în tindă”, o caracterizare pe care Gerilă, cu apetitul pentru cuvinte cu țîlc conferit de Creangă personajelor ce-i sînt simpatice, o face tovarășilor săi, nemulțumiți de disconfortul „casei” oferite spre găzduire de Împăratul Roș. Aceștia vor fi dormit adesea „în stroh și pe tîrnomată” (așternutul obișnuit din adăposturile animalelor). Iată însă și descrierea toaletei, sumare, de:

dimineată, a trei copii fugari, pe care un bătrîn i-a adăpostit, dîndu-le „mîncare și un pat de odihnă”: „se scoală cu toții, se spală, se scutură și pleacă...” (Ispirescu, *Cei trei frați împărați*). Prin urmare, eroii basmului lui Creangă nu aveau de ce protesta, ca și cum ar fi fost persoane de neam ales: „Oare nu cumva v-ați face și voi, niște feciori de ghindă, fătați în tindă, că sînteți obraze subțiri!”.

În ansamblul ei, formula a fost explicată de A. Scriban, în *Dicționarul* său: „*fecior de ghindă (fătat în tindă, adică «purcel»*”, în sensul de „ciofligar, sărac cu pretențiuni de boier”. După Zanne (P I, 188), care-l citează tot pe Creangă, DA (II/I) preia explicația „oameni de rînd, din proști”, completată prin „nu tocmai boier, fudul și prost”, pe baza înregistrării, tot în zona Neamțului, a unei variante a expresiei: „cuconași de ghindă, făcuți în tindă”.

Iată, așadar, că termenul *fecior* nu este „obligatoriu”. Accentul cade pe semnificația de „progenitură”, deoarece, chiar dacă *fecior de ghindă* a putut porni de la numele unei „figuri” de la cărțile de joc (posibilitate consemnată în DDRF, unde se prezintă traducerea „valet de trèfle”, ca și de Șăineanu, în *Dicționarul universal...*), numită și *spatiu, fante, sau valet*, în vorbirea țăranilor, această imagine, receptată incidental, nu a fost una ce ar fi putut ocupa un loc important, ca element de contrast. „Strohul” și „tîrnomata”, evocate în *Harap Alb* înaintea caracterizării citate, trimit la mediul și, figurat, la „statutul” porcului, un animal al cărui nume îi mai servește de altfel lui Creangă ca epitet marcînd neobrăzarea: *nepurcel*, creat din *nepot (nepoțel)* și *purcel* („He, he! bine-ai venit nepurcele!”; *Amintiri* II), o „contaminare” sau o „deraiere lexicală”, după cum o consideră specialiștii (A. Philippide, Iordan, Graur), un joc de cuvinte comparabil cu „Dumnezeu să-l iepure” (= a ierta) și a *furlua!*

De fapt, pentru transferul motivațional pe care-l avem în vedere, putem ține seama și de alte construcții figurate desemnînd o filiație disprețuită: *neam de traistă* înseamnă, mai întîi, „cerșetor” (cf. *traistă*) și, apoi, ironic, „om necioplit”. Mai aproape de *fecior (cucon) de ghindă* sînt însă *neam de țăruș* (sau *de troacă*), pe care le-am auzit în vorbirea familiară, ca formule de desconsiderare la adresa persoanelor de extracție socială modestă, respectiv cu purtări grosolane. *Țăruș* ar fi fost, se pare, porecla unui cronicar moldovean „plebeu”, reinterpretată (sau reinterpretabilă) cu referire la *a bate țărușul* - a întemeia o așezare, a delimita o proprietate de pămînt (vezi *țăruș*).

Evident, astfel de imagini evocă ocupații și aprecierile țăranului, le celui *de la coada vacii*, o expresie ce suscită un interes particular și din punct de vedere istoric.

GÎNDAC: a avea mersul gândacului
                     = a se „tîrîi” ca șarpele

În textul unui cîntec al Mariei Tănase („Cine iubește și lasă”), se cere, de la Dumnezeu, pentru cel care iubește „și lasă”, următoarea pedeapsă: „tîrîșul șarpelui / și mersul gândacului”. Nu este vorba de o acumulare din diferite perspective, ci, de fapt, de o repetiție augmentativă, de tipul celor din descîntece, care trebuie descifrată, credem, prin sinonimia (regională) *gîndac* = *șarpe*. Cu acest sens, termenul *gîndac* este folosit în graiurile din nordul țării (DA II/I).

Pentru această interpretare pledează faptul că împrumutul slav *gîndac*, cu reflectări particulare desemnînd noțiunea de „a bizîi”, „bizîitor”, numește la noi diferite insecte care, de obicei, zboară. Apoi, pentru a figura într-un blestem, deplasarea ca *mers* al gândacului-insectă nu are ceva deosebit de frapant, sugerînd un chin, pentru a se face o asociere cu sau o apropiere de *tîrîșul șarpelui* (într-o variantă a versurilor citate inițial, se vorbește de „tîrîșul șarpelui / și odihna cucului” sau „odihna vîntului”).

Autenticitatea textului din cîntecul Mariei Tănase este indiscutabilă; este cunoscut faptul că, în constituirea repertoriului său, cîntăreața l-a avut drept consultant pe rafinatul folclorist H. Brauner.

Cît despre repetarea unuia și aceluiași conținut prin expresii lingvistice diferite (*Spiel und Scherz in der Spache*), colega folcloristă Lucia Cireș ne-a atras atenția și asupra altui caz, tot atît de „încifrat”, din alt cîntec popular: „Eu atîtea gînduri am / Cîte zile-s într-un an; / Și-atîtea gînduri m-apasă / Cîte cuie-s într-o casă” (Trifești, Iași). Pentru inițiați, referirea era la același număr, deoarece, în vederea construirii scheletului acoperișului unei case de lemn, „durate”, la care se foloseau numai cuie de lemn (vezi cui), iar acoperișul era de paie, meșterul trebuia să-și pregătească exact 365 de cuie!

GÎSCĂ: **talpa (laba) gîștei pe hîrtie**
 = (despre scris) puțin citeț, „lăbărțat”, neîngrijit

Raportarea slovelor (mai ales necitețe) la urme ale picioarelor unor păsări de curte poate fi interpretată drept o reacție caustică a pisarilor de extracție rurală, evocînd, eventual, chiar învățarea scrisului, pe nisip; țăranul fără știință de carte, atras mult mai tîrziu în astfel de afaceri, avea să recunoască în „talpa gîștei pe hîrtie” rezultatul propriului demers de autentificare a unui act.

Comparația directă este prezentă într-un text al lui N. Gane: „și zugrăvi iscălitura cu niște litere ca talpa gîștii” (după CADE, s.v. *gîscă*). Astfel, sensul /a/ „semnătură (pe un act) prin punerea degetului” din DLR (XI/2), în orice caz unul derivat, nu se justifică cu privire la textul ilustrativ la care se trimite, de la Alecsandri, căci replica citată din vodevilul *Arvinte și Pepelea* („Pune-ți talpa gîștii pe zdelcă”) se referă la o semnătură propriu-zisă; mai înainte, Pepelea, care ținea deja condeiul în mîină, fusese îndemnat: „Iscălește!”, iar după ce acesta se conformează, rezultatul este apreciat (ironic) prin cuvintele: „Ai o slovă mai citeață decît a dascălului Pricochi de la Podu Iloaie” (sc. IV).

Dar se poate aprecia că nu doar caligrafia este în discuție, ci chiar scrisul cu chirilice; piesa lui Alecsandri *Kir Zuliariidi*, în care enunțul figurat apare de asemenea (sc. X), a fost reprezentată în 1852, cînd literele latinești apăruseră deja în scrierea zisă „de tranziție”, ce a provocat diverse încurcături, una semnalată de același scriitor. Astfel, în *Creditorii*, un actor, Alecu, citește „eroi slăbiți” și cade pe gînduri: „Ce fel? slăbiți? A!... slăviți... A dracului buche” (sc. I; litera latină *v* îi corespunde slova В). După aprecierea lui Șăineanu, „pentru țăran... *a iscăli*, mai cu seamă cu slove, e tot *a pune talpa gîștii pe hîrtie*” (*Semasiologie*, 16). Într-adevăr, literele chirilice numite „jivete” (Ж), „ște” (Ш), „șa” (Щ), „ia” (А) sau „ius” (И) pot fi raportate de un analfabet (sau de un om cu imaginație) la talpa palmipedei invocate și, la drept vorbind, chiar la „iscălitura” acestuia, pata făcută cu degetul peste crucea trasă cu cerneală pe un act. Spre deosebire de literat, ce aflase în slove altfel de „încurcături”, căci „semănau unele turnuri А; altele caracatițe sau scorpia Ж; altele țesturi și ciuperci И↑” (I.H. Rădulescu, *Dispozițiile și încercările mele de poezie*, 1837).

Imagini pe care le provoacă și observația (de pe la 1745) a unui mehienghi” asupra unei însemnări de pe un *Apostol* de București: „Acestor slove le trebuie tarniță, căci sînt prea mari; ar putea aduce cu lînsle mălai de la țară; dară nu-ți iaste mai lesne să le faci mai mici, ă nu mînjești cartea, că șeade rău” (Iorga, *Istoria* II). Nu ni se pare zazardat, pe de altă parte, să considerăm că am putea descoperi aceeași reacții într-o zicătoare glumeață: „Scriu la tine, / Vai de mine! / Cînd îi vedea slova mea / Să fugi încotro-i putea” (Zanne, P V, 586).

În sfîrșit, notăm faptul că, depășind mentalitatea personajelor lui Alecsandri, prin *talpa gîștii* a pîutut fi numit însuși cel cu puțină instrucție școlară (deși optica este ușor prezumțioasă): „a asemenea talpa gîștei cu floarea soarelui” ar însemna, de fapt, a-i pune în contrast pe „oamenii incuți” cu „învățații de frunte” (cf. Zanne, P IX, 621).

GOGOȘĂ: a vinde (a spune) gogoși

= a spune minciuni

Substantivul numește un fel de „prăjitură”, făcută dintr-un „boț” de aluat care, prăjindu-se în ulei încins, se umflă. Așadar, înfățișarea acestor prăjituri, înșelătoare, a provocat accepția figurată de ‘minciună’ a termenului *gogoșă*. Pe lîngă „a vinde gogoși”, după „a spune minciuni”, s-a ajuns la *a spune gogoși* (la Negruzzi, Alecsandri, Caragiale); există și variante cu verbele (a) *vorbi*, (a) *croi* (minciuni); cf. DA II/I, s.v. *gogoșă*, și I/II, s.v. *croi*.

GRESIE: și-a găsit coasa gresia

= se zice despre două persoane (asociate) care au aceleași cusururi

În acești termeni, constatarea o face Anton Pann, într-o serie în care apare și *la așa barbă așa răsătură* (*Povestea vorbii*, II, 1853, p. 52), ceea ce ar însemna, cu alte cuvinte, *și-a găsit sacul peticul*; sau *după sac și petic*.

Expresia cuprinde termenul (inițial) regional *gresie* ‘piatră de ascuțit obiecte tăioase din metal’ (în speță: coasa). Cu același statut,

GRINDĂ

gresie apare, tot la Pann, în expresia *dă și cu coasa și cu gresia* „nu judecă” (*op. cit.*, p. 12). Am semnalat contextele întrucît nu au fost înregistrate în DA (deși prima expresie a fost deja consemnată în volumul al doilea al dicționarului lui Alexandru Cihac, din 1879, și este prezentă și în alte dicționare). Vezi și „Ș-a nimerit coasa gresia”, explicată astfel de Iordache Golescu: „adică s-a potrivit la năravuri, cum o muiere rea dă piste un bărbat mai rău”, după Zanne, P V, 207). Și, tot așa, „dă și cu coasa și cu gresia” a primit următoarea explicație: „încearcă prin toate mijloacele și cam fără socoteală. Se zice mai ales pentru cei iuți, în supărarea lor” (*ibidem*, p. 206).

Recent, tot din aria sudică dacoromânească, a fost comunicată expresia *a avea (a fi cu) burta gresie* „a avea (a fi cu) burta umflată, țeapănă” (Udrescu, *Argeș*).

În dicționarele limbii române nu se face încă distincția dintre *gresie* ‘piatră de ascuțit, cute’; ‘piesă de la car, plasată la dricul dinainte, pentru a proteja osia de roadere’ și *gresie* ‘rocă sedimentară detritică’, ‘material de construcție din această rocă’, ‘obiecte de olărie dură și opacă, avînd la bază o argilă plastică’ (*gresie ceramică*).

Aceste sensuri neologice s-au suprapus peste vechiul cuvînt românesc *gresie* pornîndu-se de la fr. *grès (cérame)*, prin apropierea fonetică pe care au făcut-o geologii munteni, începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (în faza de tranziție roca fiind numită *gres, grez, grezie*), după ce, inițial, s-au folosit calcuri.

Bibl. *O distincție necesară: sensuri neologice ale cuvîntului GRESIE*, în LR, XXXVII, 1988, 2, p. 107 - 117.

GRINDĂ:

a (în)cresta în grindă

= a face o creștătură, pe grinda din interiorul casei, în amintirea unei zile, a unui eveniment

Gătindu-se, *La oglindă*, și admirîndu-se cu ochii flăcăilor care, eventual, ar privi-o, eroina monologului din poezia lui Coșbuc își manifestă intenția de a marca momentul cînd și-a dat seama că este frumoasă: „Azi am să-ncretez în grindă...”. După ce închisese ușa „cu zăvorul”!

Grinda casei țărănești a servit ca un fel de **răboj** (vezi), dar, uneori, pe-o viață; în lipsa altor repere sau obiecte cu certitudine de durabilitate (ca să nu mai vorbim de un eventual catastif sau de o „condică” de evidență), pe această bîrnă cioplită (adesea cu sculpturi de motive geometrice sau florale), s-au făcut creștături sau diferite semne de aducere aminte; de exemplu, în grindă se puteau stinge lumînările de cununie, la sfîrșitul mesei (Sevastos, *Nunta* 308). Dar, la fel, s-au marcat și alte momente sau evenimente: o grindină, căsătoria (prin două linii sau creștături paralele), moartea unui membru al familiei (printr-o cruce). Un amănunt semnificativ: cînd o casă intra în posesia altei familii, grindă se geluia!

Pe grindă s-a însemnat adesea anul construcției sau numele constructorului; pe o grindă de la biserica din Cizer (Sălaj), este săpat numele celui ce a durat lăcașul: „URSU H”, care nu este altul decît unul dintre conducătorii răscoalei țărănești din Transilvania din 1784 (construcția datează din 1773; cf. Const. C. Giurescu, *Istoria pădurii...*, 1976, p. 221, cu o fotografie pe pagina următoare). Pentru consemnarea datei construcției, remarcabilă este inscripția de pe o grindă longitudinală din „casa mare” a unei locuințe secuiești din Cașin-Imper (jud. Harghita): „M.T. ANNO 1678”; vezi Valer Butură, *Secția în aer liber a Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei” pe anii 1962 - 1964 (Cluj, 1966, p. 55 și fig. 38).

În ceea ce privește „semnul” de la grindă casei țărănești cu valoarea de *remember*, pe lîngă formularea din titlu, la Zanne (P III, 176) mai apare înregistrată o variantă, din Banat, *samnă-n grindă*, a cărei semnificație este prezentată în termenii celui care a oferit informația: „pentru a-și aminti întotdeauna oarece”. Din această optică, s-a putut ajunge, ușor, la... amenințarea ironică cu încrestatul în grindă, de exemplu atunci cînd gazda voia să sublinieze raritatea prezenței unui vizitator dorit, exclamînd: „adu toporu’ să creștez în grindă”, „să tăiem grindă toată”, „să tai pragul” etc. (Pietreanu, *Salutul*, 133; autoarea vorbește de „expresii-salut”).

Un „răboj” *sui-generis* aflăm în lumea Moromeților: pe un salcîm de la poartă, stăpînul casei făcuse „mici cruci, semne ale morții, ale copiilor pe care îi îngropase” (Preda, *Moromeții I*, p. II, cap. IX; cf. și p. I, cap. XXII, unde este vorba de cruci puse la stîlpul porții, pe care era scris „cu plăivazul... numele micuțului băgat în pămînt”).

După ce cartea s-a răspândit, sub forma calendarelor și a unor tipărituri religioase, pe marginea textului se fac tot felul de însemnări, asupra cărora a atras atenția, printre alții, Nicolae Iorga. Iată câteva astfel de însemnări (unele din răvașe): „... un preot din Maramureș se roagă așa pentru păstrarea cărții lui iubite: «Și rog pe dumile voastre, cinstiți preuți și cetitori, cari vi s-o tămpla a ceti pre această carte, vă rog, fraților, ca să siliți să nu o prepurtați rău și grozav, ce vă rog binisor să nu o picați cu lumina, ce să siliți frumușel»”. Frecvent, apar însemnări despre anomalii, despre capriciile vremii: „La 1740 un logofăt din Rîmnic, răsărit la Căpîlna, se miră de iarna grea, cu pieirea vitelor, ningînd pînă la «Sînjorz»”; sau „La 1838 plîngere pentru «piatra» de la Calbor, care distruge «holdele pe Dudet și după deal, și veazilă, și în sat, și cucuruzile pe Rîmături, cu Coasta dinpreună, și viile pe supt deal, și toate legumele; gînște s-au prăpădit de potop, garduri s-au rupt de ghiată și de ape multe»”.

Nu lipsesc evenimente de adevărată senzație, cum ar fi încercarea tăriei gheții cu ajutorul condamnaților la moarte (un soi de „ordalie”), în anul 1799, consemnată de un maramureșean destul de la curent cu fapte ce s-au petrecut în vestul Europei: „au îndețat apele într-atîta, cît înpărăție noastră și alte împărății au scos de prin temniță robi care au fost de perit și au cercat mările, și nicăirea nu s-au aflat slobodă, fără toate au fost îndețate, și așa robilor le-au dat grație...” (*Istoria* III).

O probă concludentă privind progresul în domeniul transmiterii informației pe care l-a reprezentat trecerea de la „încrestat” și „scrijelat” la scrierea cu litere, pe hîrtie.

Dar, revenind la împrejurările în care își face însemnarea la grindă eroina lui Coșbuc, oare de ce aceasta se încuie în casă? Din feciorelnică sfială, după exegeții poetului. Nu lipsește, desigur, nici teama de sancțiunea socială pentru o atare cochetărie, ce ar reflecta cel puțin ușurătate, din optica gospodarului „așezat”: „Dimineața, cînd mă scol, cu ochii în oglindă și cu dinții în mămăligă” (din localitatea Cuca, jud. Galați, anchetă din martie 1970; cf. Dumistrăcel, *Jurnal*, 344). Dincolo de acestea, există însă o impresionantă tradiție europeană de proscriere a unui obiect primejdios, chiar diavolesc, ce captează sufletul, separîndu-l de persoană și expunînd la pericolul distrugerii acestuia sau la moarte, atunci cînd se sparge. Din astfel de credințe, prezența oglinzii în diverse practici magice, unele divinatorii.

Contemplarea în oglindă (agravată de marcarea momentului) semnifică și asumarea subiacentă a destinului ce i-ar putea, eventual, înfățișa această fereastră spre viitor, de bogată și misterioasă reputație (cf. Chevalier - Geerbrant, *Dicționar de simboluri*, București, 1994 - 1995; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin, 1987).

GULERAT: **boieri gulerăți**
= care poartă guler mare (sau scrobit) la cămașă

Schimbarea costumului orășenesc în secolul al XIX-lea a provocat și apariția sensului citat mai sus al adjectivului *gulerat*, caracterizînd aspectul insolit al persoanelor îmbrăcate după moda nouă. Iată cîteva citate care reflectă optica țaranului: „Bă, zău, ciocoi gulerat, / De trei zile n-am mîncat, / Nici boii n-am adăpat / Nici în casă n-am intrat” (I.- A. Căndrea, *Poreclele la români*, 1895, p. 102; citat după colecția G. Dem. Teodorescu); „...mai ales cînd mă gîndesc la boierii cei gulerăți care luau două piei de pe o oaie” (*Graiul* I, p. 324). În acest detaliu vestimentar caracterizînd altă clasă, țaranul a proiectat nemulțumirile sociale; expresia „cu gulerul în proțap” este rodul unei observații ironice asupra aspectului neobișnuit al ținutei cuiva (vezi Cazacu, *Port*, 111 - 113).

Pentru boierii de modă veche și pentru orășeni, *guleratul* este funcționarul purtînd uniformă sau polițistul (în piesele lui Alecsandri). Efecte ale alterității negative exprimate prin deprecierea unor termeni referitori la port (în special într-o epocă de schimbări) sînt și *pantalonar*, *surtucar*, *jobenat*, din optică retrogradă, iar din optica inovatorilor, *ișlicar*, *giubeliu* (de la *ișlic* ‘căciulă de sobol, de obicei de mari dimensiuni, în patru colțuri, sau sferică, a domnilor fanarioți, purtată apoi și de boieri’, respectiv de la *giubea* ‘haină largă, căptușită uneori cu blană’; Cazacu, *op. cit.*, *passim*).

GUSTA (a):   **luna lui gustar**
= nume popular al lunii august

Latinescul *Augustus* [mensis] a fost moștenit în dacoromână, după cum dovedesc variantele (pornind de la latina populară) *agust*, *agóst*, *ogust* și, prin etimologie populară, chiar *gust*. Aspectul fonetic al

acestor variante a fost influențat de înființarea cu forme ale verbului (a) *gusta*.

Dezvoltări ulterioare, pe teren românesc, sînt *gustea* (S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, I, 1898, p. 96), *gustar* (cu finala după *cărintar*, *brumar*, *făurar*) și chiar *gustător* (DA II/I), explicate prin faptul că „în luna lui august se gustă”; „zice că gustă din pîine” (Orza, *Lunile*, 290); „fiindcă din el [= începînd cu această lună] gustăm din toate” (NALR. *Olt.*, II, p. 273).

O „etimologie poporală analogică” cu explicația pe teren românesc a lui *gustar*, în legătură cu vinul, prezintă Hasdeu în franceză, citînd „locuțiunea proverbială «août donne gout»”, ceea ce vrea să spună că temperatura acestei luni este hotărîtoare pentru gustul vinului. Pentru italieni, aceasta este luna grîului și a vinului: „agosto, ci matura grano e il mosto” (HEM, s.v. *agust*).

Bibl. *Agust - gustar, măsălar*; Cr., XX, nr. 34 (1021), 23.VIII.1985, p. 6.

H

HAC: **a-i veni (cuiva) de hac**
= a-l (răs)plăti pe cineva după cuviință; a-l da
gata, a-l învinge; a pune „la punct”

Cuvînt de origine turcească (Șăineanu, *Influența I*, p. CIV), *hac* înseamnă ‘plată’, ‘simbrie’, dar, chiar după primele atestări din scrierile românești, apare și cu sensul figurat de ‘răsplată’. Astfel, în afară de „hacul prisăcarilor”, al „cărucierilor” din diverse documente, în cronici se vorbește și de „hacul sîngelui nostru și a părinților noștri” (DA II/I).

Fiind expresiv fonetic, cuvîntul a ajuns să fie utilizat, figurat, cu accepțiunea de „răsplată” pentru o faptă rea, de „răfuială”: „Să-i venim de hac isprăvnicului” (Alecsandri); „Cu capra ți-ai pus în cîrd? Capra ți-a venit de hac!” (Creangă).

După Ghibănescu, nașterea expresiei *a veni de hac* poate fi nu numai datată, ci și localizată. Ar fi vorba de „un răsunset” al unei legiuiri a lui Grigore Ghica din 1729, prin care tătarii situați pe un spațiu de „32 ceasuri în lung și 2 ceasuri în lat”, din Buceag și din Codrii Tigheciului, au fost obligați să plătească *adetiul* (= despăgubire) pentru pămîntul de pășune (*Vorbe I*, 64). Impunerea a putut fi pusă în practică deoarece domnitorul „colaborase” cu hanul din Crimeea și cu pașa de la Hotin; în cronici, consemnîndu-se evenimentul, se constată: „Iar Hanul tare a doborît pe tatari, de le-a venit de hac”. Ar fi vorba, așadar, de realități specifice Țării de Jos și Basarabiei (*ibidem*, 76). Vezi și *bir*.

De fapt, evenimentele citate de Ghibănescu ar putea fi considerate drept unele care au asigurat „lansarea” și circulația enunțului; existent în limba turcă (*hakyn den gelmek*), el este cunoscut și de aromâni (*il' viñû di hake*), ca și de bulgari (*doide mu ot haka*; Papahagi, *Ausdrücke*, 145).

Evident, cel puțin pe teren românesc, s-a putut ajunge și la sensul general de 'a rezolva o situație', cum apare la Mateiu I. Caragiale, în *Craii de Curtea-Veche*; un sertar, prea plin, se înțepenise și „a trebuit un ceas să-l smucesc și să-l zgîlții ca să-i dau de hac și atunci altă bucurie...” (cap. *Spovedanii*).

HAP: **a înghiți hapul**
 = „adică a răbda ceea ce nu putem împiedica, și nu ne este pe plac” (Zanne, *Proverbe*, V)

Expresia are aproape aceeași conotație ca și *a înghiți gălușca*, dar punctul de plecare nu lasă loc la îndoieli. Termenul *hap* (< turc. *hap*) înseamnă 'pilulă' și, înregistrând împrumutul, ca „unul din puținii termeni medicali de origine turcească”, Lazăr Șăineanu citează texte literare din secolul al XIX-lea (*Influența* II/1, p. 205), de la care pornim în cele ce urmează.

Din portretul schițat de C. Negruzzi poetului Daniel Scavinschi, aflăm că acesta, dimineața, „bea câteva păhărele de decoct, la tot ceasul lua hapuri, și seara picături” (*Scrisoarea IV. Un poet necunoscut*; 1838); și tot cu decocturi și hapuri (într-un caz, „de fier”) își tratează pacienții doctorul din drama *Zgîrcitul risipitor* (cca 1860) a lui Alecsandri (a. I, sc. VI; un *hap* otrăvit, luat prin tragere la sorți, este însă chiar arma duelului sui-generis imaginat de același doctor; a. III, sc. IX).

Figurat, *a înghiți un hap* apare la Odobescu, caracterizînd, ironic, o „trudnică și băbească versificațiune” administrată cititorului (*Pseudokynegeticos* /1874/, VII) și, desigur, pentru acest cultivat și rafinat scriitor, enunțul ar putea fi considerat o acomodare după fr. *avalier la pilule*, prin care este explicată locuțiunea românească în DA (II/I; sensul locuțiunii franceze este „supporter un déplaisir, un affront sans protester”; Robert, *Dictionnaire*). Dar, la unii lexicografi români apare și ideea de „dificultate”; dacă la Zanne, *a înghiți un hap* (*hapuri multe*) are (doar) glosa „adică a răbda ceea ce nu putem împiedica, și nu ne este pe plac” (P-V, 321), pentru Șăineanu sensul este „a învinge o greutate” (*loc. cit.*), interpretare (la care lexicograful respectiv avea să renunțe în *Dicționarul universal*), ce ne amintește, involuntar, locuțiunea „a trece un hop” (pentru vorbitori contemporani tineri,

conform rezultatelor unor sondaje proprii, *a înghiți un hap* ar putea avea ca punct de plecare... interjecția *hop!*).

Și această nuanță ne permite supoziția că, paralel cu un calc după franceză, putem apela și la creativitatea autohtonă, prin forjarea enunțului respectiv pe teren românesc, în familia locuțiunilor, pornind de la verbul în discuție, de tipul *a înghiți gălușca*, ~ *sarmaua*, ~ *gutuiă*. Căci, după descrierea unor medici, *hapurile* erau ca niște „globulețe”, „gloanțe” sau „alice”, de diferite mărimi, mai moi sau mai dure, modelate manual de farmacist, substanța activă fiind amestecată cu o materie (praf de nalbă sau de „lemn dulce”, miez de piine, miere) destinată să-i dea consistența dorită ori să-i atenueze gustul neplăcut. În afara celor preparate după rețete „la comandă”, în farmacie se găseau și hapuri „tipizate”, care se întăreau (printre acestea, și cele numite de autori prin „pilulele de om sărac”, purgative, sau „pilulele Blancard”, feruginoase; Bianu - Glăvan, *Doctorul de casă*, 590).

Nu este greu de presupus (mai ales prin exagerare) evocarea nu numai a neplăcerii, firești, dar și a dificultății de a înghiți astfel de corpuri, ce puteau fi nu doar „zgrunțuroase”, ci (lăsând la o parte gustul neplăcut) și de dimensiuni mai mari. Astfel, asemenea „gogoloaie” au putut fi asimilate, de exemplu, ironic, *găluștelor* (perfecționarea, în tehnica farmaceutică, a dus, treptat, la administrarea medicamentelor aflate sub formă de pulbere în cașete, mici „cutiute” din pastă de amidon, sub formă de comprimate și, în sfârșit, în capsule operculate, de strictă contemporaneitate).

Pe de altă parte, în familia frazeologică a verbului (a) *înghiți* există locuțiuni care descriu o mișcare reflexă a nodului gâtului (*a înghiți noduri*, ~ *în sec*) ori au ca obiect noțiuni abstracte (*a înghiți rușinea*, ~ *amarul*), un „anturaj” permițând lesne crearea pe teren românesc a unei expresii în care și-a făcut apariția împrumutul de origine turcă (datînd, probabil, din secolul al XVIII-lea).

Datorită acestor numeroase și variate locuțiuni, însuși verbul în discuție (într-o construcție cu *o*, formă neaccentuată a pronumelui personal feminin în cazul acuzativ, cu valoare neutră), *a o înghiți*, are, în vorbirea familiară, sensul de „a suferi fără a cîrți; a îndura” (CADE; cf. și Scriban, D: „sufăr în tăcere o ofensă, o insultă”), prin dispensarea de determinantele circumstanțiale subînțelese. Un caz de „erodare” parțială: *a înghiți gălușca*; numind, aparent, o acțiune normală

(ba chiar benefică!) din perspectiva alimentației reprezintă un enunț al cărui sens figurat se explică prin referirea, inițial, la o sarmală... fierbinte sau ceva mai mare (vezi gălușcă).

HAPCĂ: **a lua cu hapca**
                           = a lua cu forța, cu de-a sila

Hapcă este un termen tehnic din pescuit: substantivul numește un soi de cîrlig mare, cu care se prinde somnul, „tartorul peștilor din rîurile noastre” (Atila, *Peștii*, 265). Cu acest cîrlig, prins cu un țăruș, la mal, peștele poate fi „agățat” de orice parte a corpului.

În diferite zone ale țării, cuvîntul este un împrumut de origine slavă, cu etimologie multiplă; DĂ (II/I) trimite la bulg. *hapca* ‘îmbucătură’, la rutenismele *chapkom* ‘repede’, *chapkij* ‘hoțesc’, vocabule deosebit de expresive; a fost semnalată și o expresie paralelă în rusă: *bratj* (sau) *vzjatj v chapcu* „a apuca cu amîndouă mîinile, a lua în brațe” (Bolocan - Voronțova, *Dicționar*, 234).

Oricum, răspîndirea expresiei se datorează apropierii de interjecția *hap!* (ce sugerează mișcarea rapidă cu care cineva apucă sau înghite ceva) și prin suprapunerea *hapcă* - *japcă*. Cel de al doilea termen, din domeniul vînaătorii, înseamnă ‘laț’, ‘cursă’, dar este cunoscută și expresia *a lua cu japca*, avînd același înțeles.

HÎNCU: **neamul lui Hîncu**
                           = cei ce se opun legilor, protestatarii

Răzvrătirea boierilor lăpușneni și orheieni din neamul lui Hîncu, în timpul domniei Ducăi-vodă, al căror nume „au rămas de poveste”, după cum au scris cronicarii, prin zicala „Vodă da și Hîncu ba!”, a fost pe larg descrisă de Ghibănescu (*Vorbe* I, 50 - 56). Un vornic de Cîmpulung (din Țara Românească) prezintă și el aceste „lucruri rele” ca o răscoală a Țării de Jos, a „Giosănilor” (Iorga, *Istoria*, I).

În conferința *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, Eminescu recurge la citarea aluzivă a expresiei, orchestrînd textul: „Vodă, adică statul, putea să zică da, Hîncu zicea ba și pe-a lui Hîncu rămînea...; cum, prin înmulțirea neamului lui Hîncu, influența

economică a Austriei vecine devine destructivă, și cum sub ea abia Hîncul își deschide ochii, se sparie de cîte vede și nu știe de unde vin elele, nu știe că vin din ba al lui..." (*Opere IX*, 167; vezi și p. 172: „Vodă, adică statul era cu mîinile legate. Vodă zicea da și Hîncu ba, și neamul lui Hîncu creștea din ce în ce”).

Pentru „modelul” construcției de la Eminescu, în care *neam* înseamnă ‘urmaș’, ‘vlăstar’, ‘cel ce aparține unui grup’, s-a pornit de la tipul *neam de mazili*, *neam de răzeși* și, cu valoare depreciativă, *neam de traistă* ‘necioplit’, *neam de țaruș* (vezi **ghindă**), care vor genera formule ocazionale; *neam de potlogar*, *neam de pezevenchi* (DLR VII/1), ca, de altfel, și „/parcă ai fi din /neamul lui Ițic” (Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul*).

Bibl. *Contextul paremiologic în publicistica eminesciană*; „Limba română” (Chișinău), I, 1991, 2, p. 92 - 97.

HRAM: **a avea (a purta) un hram**
                       = a avea ceva caracteristic; a avea o îndeletnicire

Înregistrată abia în ultimul timp în dicționare de expresii românești, din vorbire (dar și din surse literare; cf. *Dicționar*²), construcția, cu sensul figurat indicat mai sus, are la bază uzanța bisericii creștine de a fixa, pentru un lăcaș de cult, încă de la sfințirea locului, un anumit patron, care poate fi un sfînt sau o sărbătoare (cum ar fi „Adormirea Maicii Domnului”, „Bunavestire” etc.). Tot așa, o căsătorie era pusă de către preotul paroh sub patronajul unui sfînt, propunîndu-li-se tinerilor căsătoriți un hram al căsniciei.

Echivalentul acestor „hramuri”, în privința unui individ, este sfîntul prăznuit în ziua nașterii (sau într-o zi apropiată acesteia), după care este botezat, în credința și speranța de a-l proteja. De aceea, *a nu mai fi de nici un sfînt* înseamnă ‘a nu mai fi bun de nimic’, iar despre cineva care *și-a găsit nașul* (vezi **naș**) se mai spune că *și-a găsit sfîntul*.

De aici, *hram* a ajuns să însemne, prin extensie, ceva care determină comportamentul, felul de a fi al cuiva, mult dincolo de concepția creștină. La întrebarea „ce hram poartă X?” se poate răspunde, de exemplu, „este bețiv”, „nu te poți încrede în cuvîntul lui”, dar și „lucrează la pădure”, „este negustor” etc.

IARNĂ:

Andrei cap de iarnă

= nume popular al ultimei zile a lunii noiembrie

În calendarul creștin ortodox, sfântul Apostol Andrei este serbat în ziua de 30 noiembrie, dar, mai înainte, și pe 1 decembrie (Fochi, *Datini*, 15); de aici (dar și pornind de la noaptea din ajun), unul dintre cele mai cunoscute nume populare ale ultimei luni a anului este *îndrea*, *undrea* (și, apoi, *andrea*).

Nu este vorba, totuși, de delimitări deosebit de riguroase, căci sărbătoarea Sfântului Andrei marchează, în optica populară, începutul iernii. Formula *Andrei cap de iarnă* este consemnată de Tudor Pamfile, *Sărbătorile*, 125 (cf. și HEM, s.v.), iar *Andrea*, *Andrei* s-a numit și luna noiembrie (Săulescu, *Calendarul*, 15, și apare și la Ion Ionescu de la Brad, în *Calendar pentru bunul cultivator*, din 1861).

În *Lexiconul marsilian* (din secolul al XVII-lea) găsim corespondența *December - luna lui Andrei*, folosită și de Dosoftei (1683): „*dechenvrie, luna lui Andriá*” (HEM), ceea ce atestă că legătura dintre numele de tipul *andrea* și ultima lună a anului este o veche realitate românească (dar același sfânt, după cum arată Hasdeu, a dat numele lui decembrie și în alte limbi și culturi).

De la numele lat. *Andreas*, prin evoluție fonetică normală, a rezultat *îndrea* (din care provin formele citate anterior); așadar, cuvântul aparține grupului, numeros și semnificativ pentru istoria vocabularului românesc, al termenilor referitori la cult moșteniți din perioada creștinismului de factură romană, una dintre explicațiile rezistenței etniei în perioada marilor migrații ale popoarelor, formulată în termeni demni de reținut de către Radu Vulpe: „Dacă poporul nostru n-ar fi fost roman, ci ar fi fost orice altceva, ar fi devenit totuși creștin, ca și neamurile străine din vecinătatea sa; dar dacă n-ar fi fost

creștin atunci, în acel mare moment de răscruce /al marilor migrații/, este îndoielnic că ar mai fi rămas roman" (*Romanitate și creștinism...*, n vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1979, p. 22).

Dat fiind faptul că noiembrie și decembrie sînt considerate luni „lupești” și la alte popoare (cf. HEM), este posibil ca *Sfîntul Andrei* (după forma nouă) să fi moștenit de la *Andreas* atribuțiile de „mai mare peste turme, vite și fiare”, „rău de urs și de lupi” (Fochi, *loc. cit.*). Sînt cunoscute practicile magice (precreștine) din această noapte (vezi *Andrei*); *Andrei cap de iarnă* este și *ziua lupului* (HEM; cf. Pamfile, *op. cit.*, 135), iar pentru numele lunii, față de *îndrea*, tot în graiurile populare, găsim și numele *luna lupilor* (materiale din *Atlasul lingvistic român II*; Orza, *Lunile*, harta 12).

ISPĂȘI (a):   țap ispășitor

= persoană căreia îi sînt atribuite greșelile altora, pentru care este tras la răspundere

În DA (II/I), construcția românească este considerată modernă și se propune ca model germ. *Sündenbock* (vezi însă și fr. *bouc émissaire*). Tradiția evreiască este evocată și de Scriban, D (s.v. *țap*).

Dar practica a fost cunoscută și în zone mai apropiate, din sudul Dunării; la macedoromânii stabiliți în Dobrogea, Romulus Vulcănescu a înregistrat „ritul caprei ispășitoare”, respectiv al „țapului ispășitor”, un rit expiator pentru „păcate” personale, familiale sau comunitare: animalul, spălat și împodobit, era alungat din mijlocul satului pînă la marginea moșiei.acestuia, fiind bătut cu pietre pînă piera (*Etnologie*, 203).

Așadar, sintagma nu este „modernă”, în sensul adoptării exclusiv pe cale livrescă, și, astfel, calcul nu este numai de cît obligatoriu.

ÎMPIETRA (a): „împietrează mortul” (text popular)
= a pune pietre în groapa sau sicriul mortului
presupus a fi strigoi sau „moroi”

Această semnificație a verbului, absentă în dicționarele românești, a fost semnalată și discutată pornind de la o înregistrare pentru *Arhiva fonogramică a limbii române*, din județul Olt: Ruxandra Pană, care a surprins gestul ritual într-o formă modernizată (bucățele de marmură, mei și piatră se „bagă” în *buzunarul* mortului: „să nu mai mănânce din neam, strigoiu, să mănânce ce i-am băgat eu în buzunar”; „dacă-l împietrează, nu mai ia pă nimeni”), semnalează pentru aceeași zonă o înregistrare anterioară, a lui Emil Petrovici: „[pe] care îl bănuiesc ei că e strigoi, îl împietrează: bagă pietre acolo unde stă el în tronul [= sicriul] lui, acolo” („Fonetica și dialectologie”, VII, 1971, p. 315 - 316).

Din județul Vâlcea, tot la Petrovici, găsim din nou asocierea pietrei cu meiul, ceea ce are drept efect și apariția sinonimului (a) *meia*: „Mortul care-i rău el peste socoteală se face moroi”; este dezgropat și, la noua înhumare, „îl meiază: dă cu pietre și cu mei în groapă” (*Texte*, 259; cf. și Vulcănescu, *Mitologie*, 551). Pentru a completa tabloul, notăm faptul că, în Tismana - Gorj, nouă piétricele, fără să se mai cunoască semnificația actului, pot fi puse în perna mortului (H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*; București, 1981, p. 251).

Ceea ce atrage atenția este o tulburătoare coincidență de ritual pentru același mare areal geografic: în urne cinerare de la Tîrșor și de la Gherăseni (secolele III - IV), au fost descoperite tot câte două piétricele (opt mai mici, dispuse în jurul uneia mai mari), fapt semnalat de Gh. Diaconu în monografia sa din 1965 asupra necropolei de la Tîrșor (din zona Ploieștilor).

Dacă folosirea tot a nouă pietre în descîntece și în alte practici magice (Candrea, *Folklorul*, 373, 390) reprezintă o continuitate, redisimulată pe terenul original, a formelor mentale primordiale, *mpietrarea mortului* constituie încă una din „infiltrările” păgîne tacite în creștinismul oriental, din tradiția necropolelor birituale.

Bibl. *Cuvîntul autohton GRESIE și semnificația magico-culturală a pietrei de ascuțit în perspectivă etnoarheologică*; „Arheologia Moldovei”, XIII, 1990, p. 225 - 242.

ÎNGER: **slab de înger**
= fără energie morală, incapabil să reziste ispitelor

Caracterizarea, aparținînd vorbirii familiare, a ajuns să însemne, paralel, și „timid, emotiv, fricos”. Explicația utilizării acestei îmbinări de cuvinte a fost dată de Vasile Bogrea, care a găsit un context similar în rutenește: *vin mnjakogo angilja* (Pagini, 484), însă corespondența nu presupune în mod obligatoriu (nici în cazul de față) o filiație, cu atît mai mult cu cît ne aflăm în prezența unei imagini de factură populară.

Evident, ca în legătură cu toate simbolurile creștinismului, nu trebuie să pierdem din vedere modelele culte. Pe un spațiu lingvistic larg european există expresii ale reprezentării protecției asigurate pămîntenilor de către îngeri. Astfel, pentru rom. *înger păzitor* găsim în franceză *ange gardien*, în germană *Schutzengel* etc. Dar, dacă simbolul este de sorginte biblică, reprezentările autohtone pot fi transpuse prin imagini de zugrăveli de pe pereții exteriori ai bisericilor bucovinene. Așa cum este și aceea înfățișată de Grigore Jipescu, într-o enumerare de credințe și de „vorbe de clacă” ale țaranului: „Rumînu își închipuie că fiecare om poartă pe umere un înger ș-un drac. Dracul, - departe fie de ăst loc - de pe umărul stîng, învață pe om de rău, ca să intre în iad pe lumea ailaltă; îngerul, de pe umărul drept, sfătuie pe rumân de bine, să intre la rai *cu mîinile-n șolduri*. Că dracu crapă de ciudă cînd faci bine. Că rumînu e slab de înger. Că e bine să fii stîngaci, ca să-mpuști pe dracu” (*Opincaru*, 114 - 115; vezi și Zanne, P. VII, 21 - 22).

Aceeași poziție îi este atribuită îngerului și în credințe înregistrate de Elena Niculiță-Voronca: „Îngerul e cît o păpușică, stă la om pe umărul drept” (*Datinile*, 430), iar motivul popular pare a fi fost preluat de I.L. Caragiale: povestitorul din schița *Între două povești* are „doi consilieri intimi”, nevăzuți, firește, unul care-i șoptește în urechea dreaptă sfaturi înțelepte, iar celălalt, în cea stîngă, îl îndeamnă spre acte hazardate, spre aventură.

Există și reprezentarea antitetică: *tare de înger*, însemnînd „care rezistă, care nu cedează, nu se lasă înduioșat sau intimidat” (DA II/I; vezi și la N.D. Cocea, *Pînea albă*: „Dacă nu te-aș ști tare de înger, aș întirzia să-ți mărturisesc ... că de ieri dimineață sînt naționalist”). Dar pentru ambele contexte găsim și dubletele *slab*, respectiv *tare de fire*; așadar „concurența” dintre îngerul păzitor (și sfătuitoare de bine) și diavol hotărăște „firea” omului; în același sens, vezi *a-și ține îngerii* - „a-și ține firea”, ce apare la Delavrancea: „Ține-ți îngerii .... și ce-i vedea să nu te sperii” (după dicționarul citat, în care găsim și *tare de sfînt* „incoruptibil”).

Fie din îndepărtare pur și simplu neatentă de distincția maniheistă din viziunea populară, fie ca simplu fapt de stil, la unii scriitori puterea divinității asupra omului se manifestă prin influența a ... mai multor îngeri (păzitori?): „Poate-o fi eu prea slab de *îngeri*” citim la N.D. Cocea (*Vinul de viață lungă*), iar corespondenta antitetică de același tip o găsim la Mateiu I. Caragiale (în *Craii de Curtea-Veche*), care dă și explicația expresiei: „Cînd i se întîmpla să dea peste vreunul mai tare de înger care să nu fugă speriat, dacă era om întreg...” (cap. *Asfințitul crailor*).

Pentru Creangă, un bărbat *slab de înger* este „mai fricos decît o femeie” - din optica Sfintei Duminici, redusă și la alte automatisme verbale ale unei humuleștențe sau ale unei ieșence din Țicău: „Vai de mine și de mine, Harap Alb, zise Sfînta Duminică, parcă nu te-aș fi crezut așa slab de înger, dar, după cît văd, ești mai fricos decît o femeie. Hai, nu măi sta ca o găină plouată!”

ÎNSEMNA (a): **om însemnat** = care are un defect fizic sau un semn moștenit ori dobândit (de exemplu o cicatrice); important.

La sensul de „om deosebit, important” s-a putut oare ajunge pornind de la acela de (individ) „care are o trăsătură aparte (un defect) din naștere sau dintr-o boală”, sau „care a suferit o mutilare”? Gheorghe Ghibănescu (*Vorbe* II, 11 - 14) a dovedit faptul că în vorbirea populară *însemnat* a avut (și mai are) sensul „*material*: om care are un semn”, omul spîn, șchiop, chior, roșcat, cu negi pe nas sau pe față, al cărui aspect îi face pe cei din jur retractili sau suspicioși, căci o parte dintre aceste semne pot fi considerate ca rezultat al unor practici magice ori trebuie puse în legătură cu împrejurări ieșite din comun. Dacă ținem seama de credința că spînul, de exemplu, „a mîncat la nunta dracului” (Baronzi, *Limba*, 46), nu trebuie să ne mirăm de sfatul pe care l-a primit Harap Alb, eroul basmului lui Creangă, atunci cînd a plecat de acasă: „Tata mi-a dat în grijă... ca să mă feresc de omul roș, iară mai ales de cel spîn, cît oi putea”.

Semnul „dobîndit”, pe de altă parte, putea fi rezultatul mutilării hoților („însemnați” cu fierul roșu) sau a pretendenților la tron și a „uneltitorilor”, descoperiți și pedepsiți, prin tăierea nasului (vezi nas).

Aceasta era, totodată, și pedeapsa aplicată negustorilor necinstiți; prezentăm un exemplu de folosire a termenului cu acest sens, în scrisul unui istoric de la sfîrșitul secolului trecut: „Pe cei «însemnați», adică crestați la nas, sau pe cei cu nasul tăiat de tot, după ce, conform locuțiunii rămasă în limbă; «îl dau prin tîrg cu nasul tăiat», apoi, pe Podul Tîrgului-de-Afară, îl plimbau să-l vadă o lume” (Ionescu-Gion, *București*, 384).

După Ghibănescu, *însemnat* ar fi căpătat semnificația de „important, deosebit” pornind de la pedepsirea „uneltitorilor”: purtătorii unor atare semne puteau fi considerați ca aparținînd unor condiții, ca avînd un statut social ce ar explica aspirația la domnie. De fapt, lucrurile sînt mult mai simple: *însemnat* „distins, cunoscut” aparține limbii literare, nivel la care a apărut ca un calc al verbului franțuzesc *se signaler*, explicație pe care o găsim în DA (II/I).

În ceea ce privește recunoașterea sensului originar al termenului, un pasaj dintr-o schiță a lui N.D. Cocea, *Pinea albă*, este concludent:

stîngăcia unui elev de a răspunde prin zicala *să te ferești de omul însemnat* la cererea profesorului de română, ce era schiop, de a-i da un exemplu de „superstiție populară”, s-a soldat, pentru autorul gafei, cu prezența „în genunchi” la orele respectivului profesor și corijența la sfîrșitul anului.

Iată și „puterea” unui *om însemnat* înfățișată în descîntece: „Pă cale, / Pă cărare / La mijloc de cale, / Acolo m-am întilnit c-un om schiop, / Cu barba de-un cot. / Puterea mi-o luat. / Sîngele mi l-o vărsat / Jos pă pămînt m-o lăsat” (Petrovici, *Texte*, 119).

ÎNTÎI:

a umbla cu zi-ntîi

= (despre preot) a umbla din casă în casă, la începutul fiecărei luni, pentru a stropi cu agheazmă; a „colinda”, a face vizite insistente, nedorite

Practica, la Iași de exemplu, a fost în uz pînă în anii de după ultimul război mondial, mai ales în cartierele mărginașe ale orașului. O dublă funcționalitate caracteriza aceste vizite: este vorba de sfințirea, prin stropirea cu agheazmă, a casei și a celor care o locuiau, dar și de a anunța începerea unei noi luni calendaristice, slujitorul bisericii fiind el însuși, în mijlocul unei populații majoritar analfabete, un calendar *sui-generis*.

Pentru a determina epoca aproximativă a dispariției obiceiului, ne putem referi la informații înregistrate în cursul anchetei etnolingvistice a lui Emil Petrovici: în deceniile al treilea și al patrulea ale secolului nostru, umblatul „cu zi-ntîi” se rărișe; dar, după cum se consemnează în *Atlasul lingvistic român II*, stropirea casei cu agheazmă mai era, în acel timp, practică la anumite date sau după unele evenimente: „după moarte”, „în casă nouă”, „în toată duminica *tînără*” (adică la întîia duminică după luna nouă - de pe cer) sau „la zile mari” (vol. I, p. 103).

În localități din sudul Moldovei, vizita preotului era obligatorie în ultima zi a lunii noiembrie, cînd se umbla „cu zi-ntîi de iarnă”. O zi „mare”, aceea a Sf. Andrei, protector al turmelor, ținută cu strășnicie pentru a le feri de lupi (vezi *iarnă*). Iar menținerea obiceiului în această zonă nu este întîmplătoare, căci sudul Moldovei constituie un

areal demografic și etnografic marcat de prezența ciobanilor transilvăneni transhumați. O altă zi mare era la începutul lunii martie, când, mai ales în sudul țării, se sărbătorește *Dragobetele*, zis și „cap de primăvară”, și când de asemenea se făcea în mod obligatoriu „sfeștanie”, slujbă religioasă ce era considerată ca „o curățenie în casă”, ca „o dezlegare a casei” (după expresia subiecților înregistrați de Petrovici).

Cum se desfășura ritualul de *zi-ntii*, putem afla și din portretul unui slujitor al bisericii dintr-un sat pierdut în Bărăgan, caracterizat astfel de Panait Istrati: „Părintele Simion era popă doar cu numele... Și la zi-ntii, când pornea cu botezul din casă în casă, i se aruncau în agheazma din căldărușă nasturi și gologani” (*Ciulinii Bărăganului*, cap. VI). Scriitorul brăilean a vrut să-i atribuie acestui personaj al său și calitatea de erou al anecdotei, foarte răspândită, în care este descrisă încurcătura preotului (cu puțină știință de carte și el) ce ținea evidența scurgerii zilelor lunii după numărul de boabe de porumb puse în buzunarul sutanei, la începutul lunii, și din care arunca, în fiecare zi, câte una. Astfel că, dat fiind „adaosul” secret al unui șugubăț, buzunarul Sfinției Sale rămânea plin, iar la întrebarea sătenilor câte zile mai sînt pînă la Paști, acesta a trebuit să răspundă tulburat: „Anul ăsta n-o să avem Paști!”.

Paralel cu ieșirea din uz a obiceiului, însăși amintirea lui s-a deformat, dar, desigur, și sub impresia unei obligații financiare ce luase oarecum caracterul unui impozit, chiar dacă derizoriu. În vorbirea familiară, se spune despre cineva că „parcă umblă cu zi-ntii” atunci când vizitele frecvente ale persoanei respective nu-i fac gazdei nici o plăcere. A fost pus în discuție și statutul preotului: pentru Argezi, expresia înseamnă „a cutreiera”, caricatura fiind realizată și prin însemne ale vechii practici; un fost director (din romanul *Lina*, 1965, p. 23), decăzut prin beție, este descris astfel: „Ce i-a venit că s-a îmbrăcat a popă și s-a dus să facă *zîntiiul* prin localurile de noapte, cu un mătăuz de iarbă”.

JALBĂ: a umbla cu jalba în proțap
= a cere insistent și ostentativ un drept sau o
favoare

Prinderea jalbei (o cerere, o plîngere sau reclamație) într-o prăjină despicată la vîrf (sub formă de proțap) era un mijloc de a face să ajungă mesajul la anumiți destinatari (domnitorul, un înalt demnitar), peste capetele mulțimii adunate, de obicei, în situațiile apariției acestora în public, dar și pentru a evita stoparea demersului de către cei care asigurau „ordinea”.

O asemenea scenă este înfățișată de Nicolae Filimon în *Ciocoi vechi și noi*; țărani din ținutul Prahovei vin la curte spre a cere dreptate împotriva ispravnicului Dinu Păturică: „Unul dintr-înșii..., scoțînd jalba din sîn, o puse în vîrfurile unui proțap lung și intră în curtea domnească. Zgomotul ce produse această procesiune, mărită foarte mult prin mulțimea norodului atras de curiozitatea lucrului, ajunse pînă la auzul domnitorului, carele ieși în pridvorul palatului și primi jalba din proțap chiar cu mîna sa” (cap. XXXI, intitulat chiar *Cu rogojina aprinsă-n cap și cu jalba-n proțap*, pentru că, spre a atrage atenția, pe cap se purta și o rogojină aprinsă; vezi **pai**).

Fixarea într-o nuia a unei scrisori era, pe de altă parte, de natură să atragă atenția asupra calității de soli a purtătorilor. Descriind o scenă din războiul austro-turc din anii 1788 - 1791, Nicolae Stoica de Hațeg relatează că „Izmail aga” i-a mustrat de lipsă de prevedere pe negustorii ce-i aduseseră o „carte de pace” de la „maiorul Rachicevici”: „- Pentru ce n-ați pus voi scrisoarea într-un proțap (: neua lungă), că așa, să vă fi întîlnit turcii... ce s-au dus către Ogrădenia, v-ar fi tăiat” (*Cronica*, 261).

Din perspectivă semiotică, putem considera, aşadar, că ne confruntăm cu o actualizare a simbolului soliei („Iată vine-un sol de pace o-năframă-n vîrf de băţ”; Eminescu, *Scrisoarea III*), iar, după mărturia lui Ion Creangă, practica s-a păstrat pînă tîrziu; povestind întîlnirea lui Cuza-Vodă, în drum spre Bucureşti, cu locuitorii Adjudului, dorinţa insistentă de a ajunge la acesta, pentru a i se plînge, a unui fost coleg de deputăţie din Divanul *ad-hoc* este înfăţişată în aceşti termeni: „... iaca se zăreşte o hîrtie filfiind pe deasupra capetelor mulţimii, în vîrfurile unei prăjini”. Domnitorul, „văzînd că hîrtia lui moş Roată cuprinde multă polologhie, zise cu blîndeţă: «- Spune, moş Ioane, din gură, ce ai de zis, că mai bine am să înţeleg»” (*Moş Ion Roată şi Vodă Cuza*).

Prin analogie, se spune că „umblă cu jalba în proţap” oricine insistă (ostentativ) asupra unei pretenţii sau face caz de rolul de purtător de cuvînt al unui grup, într-o dispută. Ironic, în aceiaşi termeni poate fi prezentată orice plîngere. Doi folclorişti, umblînd prin munţi după „basme şi vrăji”, sînt mîncăţi de pureci peste noapte, în camera ţăranului ce-i găzduise: „a doua zi ne-am înfăţişat gazdei cu jalba în proţap” (Voiculescu, *Iubire magică*).

Desigur, în legătură cu poziţia proţapului „prăjină”, s-au creat imaginile *a sta proţap, a se proţăpi, a sta proţăpit*, „a sta drept, nemişcat, ţeapăn ca o prăjină pentru a-şi exprima ostentaţia, îngîmfarea, îndrăzneala etc.” (DLR VIII/5).

JIDOV: de cînd cu jidovii

= din vechime, de cînd (după legende) oamenii erau uriaşi

Numeroase contexte din vorbirea populară atestă folosirea cuvîntului *jidov* cu sensul de ‘uriaş’, ‘de proporţii considerabile’: *cotul jidovesc*, ca ‘unitate de măsură, înseamnă „mare; de uriaş”; *muncă jidovească* este o muncă grea, ciclöpică (Şăineanu, *Semasiologie*, 138). *A fi rupt din jidovi* s-a folosit cu accepţiunea de ‘a fi voinic, corpolent’ (Zanne, P-VI, 180; cf. şi V, 209, pentru *cot*).

În legende populare, *jidovii* sînt descrişi ca nişte adevăraţi titani şi, ca şi pe aceştia, în luptă cu zeii, Dumnezeu i-a înecat, prin potopul

biblic. *De când cu jidovii (și cu tătarii!)* datează și ruinele de dimensiuni „urieșești” (Șăineanu, D). Imaginea pare a fi un reflex biblic al timpurilor imemorabile, dar reprezentările populare au o oarecare consistență: *jidovină* numește o movilă mare, un „curgan” și, pe lângă „tăieturi” în sol naturale, anumite defileuri ce par a fi practicate, de demult, de uriași (DA II/II). O legendă pe această temă a fost povestită în 1972 de un locuitor din Stoenеști - Ilfov: *Măgura* din împrejurimile satului „se zice că este de când cu jidovii; ... asta-i din trei poale de pământ... puse acolo la un loc și s-a făcut o măgură” (TD. Mt. III, 637).

Jidov ‘uriaș’ și ‘evreu’ au la bază același termen, vsl. *židovinŭ*, iar sensul de ‘uriaș’ îl are și bulgărescul *žid*. Trebuie menționat faptul că în limba literară veche *jidov* nu avea conotațiile depreciative acumulate ulterior. „Petru ... rudă de jidovi ... era” (la Coresi), situație reflectată și de vorbirea populară („Domnul Hristos a fost tot jidov mare”), nivel la care termenul are și sensul de „om bogat, gros la pungă” (DA, *loc. cit.*).

Cu prudența de rigoare, se poate sonda chiar posibilitatea existenței unei forme originare *jidovean (în relație cu *ungurean*, *moldovean*, *vrincean*), înlocuită prin *jidan*, în variante ale *Mioriței* drept caracterizare a unuia dintre ciobani: „Iată, vine-n cale / Trei turme de oi, / Cu trei mîndri feciori. / Unu-i ungurean, / Unu-i moldovean / Și unu-i jidan” (Diaconu, *Vrancea*, I, p. 452; transcriere literarizată a unui text din Valea Sării). O distincție de alteritate negativă nu se face; mai întîi, toți sînt „mîndri feciori”. Apoi, trebuie să ținem seama de sensurile lui „jidov” la care ne-am referit anterior.

Un fapt a cărui semnificație a fost (probabil) pierdută din vedere atunci cînd, în paragraful privitor la *Ciobani*, din capitolul *Descrierea formulelor de expresie*, al studiului monografic semnat de Adrian Fochi, *Miorița* (p. 226 - 301), termenul *jidan* nu a fost menționat. Chiar dacă interesul se îndreaptă spre „originea regională” a actanților principali (exprimată și prin *breșcan*, *săcelean*, *milcovean*, *brașovean* etc., pînă la *armean* și *austrian!*), de vreme ce apare și *mocan*, ireductibil formal la un toponim sau la un nume politico-administrativ, *jidan* nu trebuia să lipsească (p. 232). Desigur, putem avea în vedere „pudoarea politică” ce caracteriza momentul redactării monografiei citate.

JIR: **a mîna porcii la jir**
 = a sforăi (în somn), a scoate sunete asemănătoare celor pe care le produc porcii mîncînd jir

Măcar din prudență, unii dintre cei mai importanți autori de dicționare ale limbii române (H. Tiktin, I.-A. Candrea, August Scriban) înregistrează această expresie la cuvîntul *porc*, fiindcă, fără îndoială, nu au văzut nici o legătură între *a mîna* (porcii) și semnificația „a sforăi în somn”, pentru care, ca de obicei, cea mai elocventă ilustrație o găsim la Creangă: cerbul, al cărui cap avea să-l taie Harap Alb, după ce „boncăluiește” și „mai rumegă el ce mai rumegă”, „se așterne pe somn și unde nu începe a mîna porcii la jir” (la Ispirescu, un personaj din *Hoșu împărat* „îi da niște sforăieli de parcă mîna porcii”, iar, pentru M. Lungianu, un ardelean care sforăie „mîna porcii... la Brașov”!).

Strigătul cu care se alungă porcii este, de regulă, „huideo!”, iar în textele în care se vorbește de „conducerea” turmelor de porci în pădure, spre a se hrăni cu jir, acțiunea nu a fost numită numaidecît prin (a) *mîna*. Într-o scrisoare de la începutul secolului al XVII-lea, prin care „vlădica” Efrem, de la Rădăuți, cere învoire de la „birăul” orașului Bistrița pentru hrănirea porcilor episcopiei pe terenuri de sub jurisdicția orașului respectiv, se folosește termenul (a) *trimite*: „Doar au dăruit Domnul Dumnezeu jir, fag sau ghende; ca să faceți dumnea-voastră bine pentru voia noastră că să tremitem oarece porci ce avem, doar s-ar îngrășea” (Rosetti, *Lettres*, 81).

Deoarece, așa cum se consemnează chiar în *Dicționarul limbii române* al Academiei (VI, în care expresia apare, riscant, sub *a mîna*), verbul (a) *mînea* „a rămîne, a se-opri, a poposi o vreme undeva; a se așeza” are și varianta (a) *mîna* („Într-o sară *o mînat* [în loc de *au mas*] la noi doi oameni”), considerăm că de la numirea acțiunii de „(a sforăi) ca și cum ar *mîn/ela* porcii la jir” s-a putut ajunge la „a *mîna* porcii la jir”, sforăitul cuiva din timpul somnului fiind comparat, inițial, cu „clefăitul” și sforăiturile de plăcere ale porcilor care *mîneau* sub un fag, mîncînd jir.

Tot așa, de la **a mînea pe tînjală* (echivalentă, semantic, cu *a se lăsa pe tînjală*; despre vite: a merge încet; figurat: a lenevi, a lucra alene), pe măsura ieșirii din uz, treptate, a verbului (a) *mînea*, s-a ajuns

la *a mîna pe tînjală*, la Alecsandri de exemplu, care resemantizează *ad-hoc* expresia deformată: „a mîna încet” („Dacă-i drumețul ros pe la cot... / Mîn pe tînjală numai de-un zlot”, *Surugiul*; evident, o aberație, din perspectiva meseriei: *tînjala* se folosește la plugul tras de boi!).

Ne aflăm în fața a încă uneia dintre surprizele pe care le provoacă (nu numai vorbitorilor obișnuiți, ci și analiștilor de profesie) apropierea, pînă la confuzie, a unor vocabule mai vechi, de cuvintele bine cunoscute: (a) *mînea* s-a „ascuns” după (a) *mîna*, care l-a „ecranat”!

Nu putem considera decît o simplă coincidență faptul că pentru „a sforăi” („to snore”) în engleză există o expresie ce se referă tot la... conducerea porcilor, este drept, la piață: *to drive one's pigs / hogs to market* (cf. *Dictionary of Phrase and Fable*, Geddes & Grosset Ltd., 1995); să fie oare la mijloc asemănarea, ironică, între onomatopeele de „îndemn” și sunetele scoase de porcine?

JOS:

(a pune) banii jos

= a plăti cu bani „gheață”, monedele fiind numărate pe o haină, pe o bucată de pînză (țesătură) așternută pe pămînt

Expresia ca atare poate fi reconstituită pe baza unor locuțiuni înregistrate în DA (II/II, fasc. 1, s.v. *jos*, sub sensul I.1): *a pune jos* „a lăsa din mîna, a pune pe masă, pe pămînt etc., a depune”, enunț combinat cu *a pune (banii) pe masă, în palmă, ce ar reprezenta, în Transilvania, un calc după magh. letteni*.

Din vorbire, am înregistrat formula „banii jos!” („banii pe masă”! apare mai ales la unele jocuri de cărți), adresată cumpărătorului după ce acesta a acceptat ultimul preț al celui care vinde; este, bineînțeles, un automatism verbal, cu valoarea de „plătește, dă banii!”, căci, astăzi, bancnotele sînt, de fapt, înmîinate. De unde și reformularea enunțului, ca în textul următor. La semnarea contractului de privatizare a unei întreprinderi ieșene, cumpărătorii s-au angajat să plătească o sumă în dolari și, paralel, să facă investiții; „prima sumă a fost plătită cu banul jos. Pentru cea de-a doua sumă, respectiv investițiile, ceul a garantat... cu 20 de bilete la ordin...” („Monitorul”, 21 sept. 2000; p. 2A).

În anchete desfășurate între anii 1929 - 1938 pentru *Atlasul lingvistic român*, Emil Petrovici a notat în două localități din Moldova

(Călugăra Mare, astăzi Măgura, Bacău, și Mircești, Iași) următoarele răspunsuri la întrebarea privitoare la noțiunea „bani gata”: „*bani jos toți*”, respectiv „*banii gheață jos*” (ALR II, serie nouă, h. 1003, pct. 531, 537). Este adevărat că în vorbirea locuitorilor ambelor așezări citate se poate vorbi de o influență ardelenască, în zonă fiind prezenți „catolici” (= ceangăi), o parte din „mirceșteni” fiind chiar numiți „unguri” (Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, Cluj-Napoca, 1988, p. 229, 233).

Dar, „plata” prin punerea „jos” a banilor este atestată și din alte zone ale Moldovei și, indirect, după surse muntenești (însă și cu referire la Transilvania), uneori cu precizarea că monedele sînt „numărate”, de exemplu pe o manta sau alte obiecte de îmbrăcăminte. Astfel, într-o baladă, intitulată *Negustori turci și nevasta vîndută* (culeasă de Dumitru Furtună, din Vlăsinești, Botoșani), după ce află pretențiile soțului ce-și vînde nevasta („Șapți buți / De bani bătuți, / Ceialați, / Nenumărați”), „El (turcul) *banii jos îi turna*, / Într-o trăsură-o arunca / Și la fugă alerga”. Inițial, vînzătorul ceruse un preț mai mic; iată dialogul de tranzacție: „- Ce-mi ceri, voinice, pe ea? / - Numai mîia și suta. / Așterne-ți mantaua jos, / Să-ți număr banii frumos” (*Balade populare românești*, antologie de Al.I. Amzulescu, vol. III, Editura pentru Literatură, București, 1964, p. 293, respectiv 292). Și tot pe o manta depune banii cumpărătorul unui cal: „Ioviță cînd auzea / mîntăua jos întindea / de trei ori cu bani o-mplea” (în balada *Ioviță și moșul său Balaban*, culeasă de S.Fl. Marian, ap. Gaster, *Chrestomație*, p. 294).

Întrucît *ipîngea* este sinonim cu *manta*, primul termen fiind asociat, în formule rimate, cu *peșîngea* și *netegea*, putem admite că în contextele citate în continuare se face referirea la plăți cu banii „jos”, eventual cu bani „numărați”. La Pann, într-o serie *Despre negoț iarăși*, apare zicătoarea „Măi bine / Peșîngea pe ipîngea. / Decît / Cu toptanul și banii la anul” (înruddit cu *peșîn* și avînd același sens, ‘bani numărați’, *peșîngea* este un turcism despre care Șăineanu crede că-i aparține chiar lui Pann; *Influența*, II/I, p. 294). Și *netegea* este un împrumut din turcă, însemnînd ‘învoială’, prezent într-o zicătoare înregistrată de Iordache Golescu, prin care, conform explicației acestuia, se denunța mituirea: *netegea pe ipîngea* „adică peșîn, și se zice cînd slujbele se vînd pe față, pe bani” (ap. Zannè, P. III, 197; asocierea cu *neted* ‘pe față, direct’ nu este exclusă).

Ideea „depunerii” banilor este atât de puternică, încât însuși cuvântul *peșin* (< turc. *peşin*, ngr. *πεσίιν*; Șăineanu, *loc. cit.*), intrat în vorbirea comună, poate fi, ocazional, deglutinat, prin etimologie populară, în *pe + șin(ă)*: un corespondent al lui Iuliu Zanne, învățător din Covurlui, comunicând varianta *pe șină*, considera că „zicerea vine de acolo că românul, vânzând marfa sa, i se numără banii pe șina carului cu care a adus-o” (P V, 73, cf. și ALR II, serie nouă, h. 1003, pct. 520: „bani *pișină* se zice în glumă”): De altfel, persoane superstițioase nu acceptă nici astăzi să li se dea bani în mână (pe care-i iau de pe masă; motivația unei femei în vîrstă din București: „dacă i-a dat cu un gînd rău, să rămîină răul acolo unde i-a pus!”).

Tot pe un obiect de îmbrăcăminte (desigur, întins pe pămînt) se numărau banii și prin Transilvania, *șuba*, *țundra* sau *bunda*, așa cum este prezentată, în variante ale baladei din zona Hunedoara, scena „negustoriei” imaginate „la capătul lumii”, din alternativa la nunta postumă din *Miorița*. „Păcurarul” sortit morții cere ca mamei, ce l-ar căuta, să i se spună: „C-am rămas napoi / Tot vânzînd la oi, / [A]colo la tîrg la Beci / Vânzînd la berbeci, / Numărînd la bani / La lumina lunii / Pe aripa șubii / La marginea lumii” (Fochi, *Miorița*, 1031); sau: „C-am rămas napoi / Tot vânzînd la oi, / Numărînd la bani, / Pe aripa șubii / La lumina lunii. / Cîți bani de aramă / Fiul tău îi în ladă, / Cîți bani de argint / Fiul îi în pămînt” (*ibidem*, p. 662). Iată referiri și la alte haine ale ciobanului: „C-am rămas în veci / Vânzînd la berbeci, / Pe aripa țundrii, / La lumina lunii / Numărîndu-mi banii” (*ibidem*, p. 686), respectiv „Pe aripa *bunzii* / La lumina lunii” (p. 639), sau „Pă aripa țundrii / Pă *mîneca bundii*, / La lumina lunii” (p. 647; pentru variante cuprinzînd acest motiv, vezi și p. 640 - 645, 921 - 924).

Desigur, ca somație, „bani jos!” indică modalitatea de a intra în posesia pungii, aruncată de cel jefuit, prin care țîlharii la drumul mare: pentru „recepționare”, nu-și angajează brațele, ocupate în a ține armele amenințătoare!

Amintind tehnica schimbului direct de bunuri (numit „troc”; la care „mărfurile” se depuneau una lîngă alta), punerea „jos” a banilor „gata” (acțiune descrisă de locuțiunea *a plăti bănește*; DA I/1, s.v. *bani*) ține însă și de împrejurări specifice circulației monetare (și din Țările Românești. Prezența, paralelă, a banilor (este vorba exclusiv de monede) de diferite proveniențe (venețieni, turcești, tătărești, polo-

rezi, ungurești; austrieci etc.), cu valori diverse și, evident, fluctuante, impunea operații meticuloase de echivalare, în vederea acoperirii prețului unei mărfi mai scumpe. Se putea plăti în *bani mărunți* (cu valoare nominală mică); astfel, numărătoarea „paralelor”, „firfiricilor” etc., pînă la concurența unei oarecare sume, implica numărarea și aranjarea monedelor în grămăjoare sau fișicuri: în tîrg, pe o țesătură sau o haină întinsă pe pămînt, iar în interior, pe masă. Iată un exemplu, la întîmplare, în care este sigur că s-a făcut această operație: în anul 1657, Mănăstirea „Trei Sfetitele” din Iași a vîndut o vie „drept doadzăci de galbeni, bani mărunți” (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, „Dosoftei”, Iași, 1999, p. 487).

Desigur, pentru „banii *jos*” nu este exclus un calc din limba greacă sau turcă, reflectînd aceleași imperative și obiceiuri, dar experiența și mentalul autohtonilor nu trebuie eliminate ca potențial de creativitate; datorită unor împrejurări similare în devenirea schimburilor de tip comercial, aceleași tipare apar în cele mai diverse limbi. De exemplu, engl. „to pay *cash*” (fr. *caisse*, it. *cassa*) are ca sinonime locuțiunile „to pay *down*” („with *ready money*”), evocatoare, așadar, și pentru englezi, ale epocii „banilor *jos*” și de la începuturile plății „cu bani *gata*”. O noțiune exprimată în franceză prin sintagma *argent comptant*; de la *compter* ‘a număra’ s-a format și substantivul *comptoir*, numind, inițial, un fel de masă lungă și îngustă, pe care negustorul primea banii din vînzări (Robert, *Dictionnaire*), mobilier impus de numărarea monedelor, a banilor de metal.

Bibl. *Banii jos!*; „Revista română”, VI, nr. 4 (22), decembrie 2000, p. 5.

L

LAC: a sări (a da, a cădea) din lac în puț
= a ajunge, dintr-o situație neplăcută, într-una
într-adevăr dificilă

Cititorii au întâlnit această etichetare a unei suite de neplăceri în contexte ce cuprind verbele amintite: mai ales a *cădea*, apoi a *da*, dar și a *sări* „din lac în puț”. În dicționarele românești, variantele acestei expresii sînt explicate prin „a cădea dintr-o nevoie în alta mai mare” (Candrea), „a ajunge dintr-o stare rea într-una și mai rea” (Scriban), „a da din rău în mai rău”, „a da de un rău mai mare fugind de alt rău” (*Dicționar*¹).

Fiind vorba de o expresie de tipul „copie a realității”, întrebarea care se pune, în mod natural, este aceea care ar fi fost împrejurarea în care cineva ar putea *cădea*, *sări* sau *da* dintr-un *lac* într-un *puț* (cuvînt muntenesc pentru ceea ce moldovenii și transilvănenii numesc *fin-tînă*), dacă ne reprezentăm *lacul* ca fiind „cea mai întinsă suprafață de apă stătătoare”, de obicei adîncă; după geologi, lacurile pot fi „tectonice”, „carstice”, „glaciare”, „vulcanice” etc. Și, mai ales, cum s-ar explica prezența pe malul unor asemenea *lacuri* a unei excavații practicate pentru scoaterea apei potabile?

Deoarece *puț* (< lat. *puteus*) este un termen cu circulație în sudul țării, tot graiurilor din această zonă trebuie să ne adresăm și pentru explicația pe care, în mod firesc, trebuie s-o căutăm. Într-adevăr, înainte de a fi fost adoptat de limba literară ca nume al realităților descrise anterior (dintr-o viziune a zonei montane), dar și paralel cu acest uz, în Muntenia și în Oltenia prin *lac* era și mai este numită o simplă băltoacă sau chiar o „bălțiță”, cum sînt cele ce se formează pe sol după ce plouă. Un proverb din această zonă sună astfel: „*Lacul de*

„ploaie nu ține mult” (Zanne, P IX, 482), adică „averea ușor câștigată e pierde ușor”. Asemenea „lacuri” se formează și pe lângă puțuri, de exemplu atunci când se toarnă apă în uluce pentru adăparea vitelor.

De altfel, sub forma originală, expresia „a sări din lac în puț” pare la scriitorii munteni, de la Iordache Golescu și Anton Pann, până la Ispirescu și Zaharia Stancu, și textul consemnează „accidentul” ce s-a putut produce când cineva, urmărind să evite *băltoaca de apă* de lângă puț, a putut cădea în *groapa fântinii*, a amenajării practicate pentru scoaterea apei de la adâncime. Nimic nu se împotrivesc să postulăm descrierea unei succesiuni: „a sărit din lac (așadar dintr-un asemenea lac) și a căzut în puț”. Prin comutație de termeni, referirea se poate face la un accident de proporții și cu implicații reduse, dar distincția de bază se menține; ironic, se spune și *a sărit din apă în ciubăr* (Zanne, P IX, 463).

Aceeași idee, de contrast, este pusă în evidență de expresii de tipul: „ca să scapi de fum, de multe ori te arunci în foc”, „fuge de câini și dă peste lupi”, „fuge de ploaie și dă de noroaie” și, figurat, „a scăpa de dracu și a da de tat-su” (la Iordache Golescu, după Zanne, P I).

Deși, prin prisma reprezentării pe care ne-a inculcat-o limba literară, am putea avea în vedere augmentări de tip hiperbolic, atunci când se spune că cineva este „lac de apă” sau „lac de sudoare”, o asemenea proiecție este exclusă dacă munteanul Delavrancea scrie: „un lac de sânge închegase pe cioburile viorii” (după Candrea). Iar descrierea ambianței din mediul natural ce a provocat apariția expresiei „a sări (dar și a da) din lac în puț” o găsim la N. Filimon, într-un tablou din *Ciocoii vechi și noi* (cap. XXVIII): „În unul din colțurile curții era un puț cu roată, lângă care se formase un lac cu apă, ce servea de scaldătoare câtorva rațe românești și leșești”.

Atragerea în *remodelarea* expresiei a verbului (*a*) *cădea* se explică prin referirea (de obicei puțin condescendentă) la „nenorocirile” *unora* ajunși (prea) sus!

Bibl. *Rolul variabilei geografice: „lacul” de lângă puț*; ALIL, XXIX, 1983 - 1984, A. Lingvistică; p. 139 - 174.

LĂTIN: **latină jidovească**
                       = eretic; de altă religie decît creștinul

La întrebarea „Ce cuvînt de ocară aveți pentru unul care nu e botezat?”, un locuitor din Căușanii Vechi (fostul județ Tighina; anchetă din august 1934) a dat răspunsul „fariseu, latină jidovească” (*Atlasul lingvistic român II*, sub titlul *Liftă păgînă*, p. 103). În fond, aceeași receptare a termenului o găsim și la colaboratorul lui Emil Petrovici din Bîrsana (Maramureș), pentru care *latină*, ca epitet (agresiv) depreciativ pentru cel nebotezat, „se zice evreilor” (*ibidem*).

Dacă substantivul (și adjectivul) *latin* ‘locuitor al Lațiiului’ (*limba latină, literatura* ~) este un neologism, cuvîntul a fost cunoscut și întrebuițat în limba literară veche sub forma *lătin*, *létin* ‘catolic’, răspîndirea lui fiind urmarea poziției bisericii creștine răsăritene, ce i-a anatemizat pe creștinii catolici (divizare a creștinătății oficializată după Marea Schismă, din 1054). În aceste împrejurări, prin exclusivismul militant al clericilor ortodocși, *latin*, adaptat fonetic și încadrat morfologic, a pătruns în vorbirea populară sub forma *latină* și *létină*, cu sensurile depreciative ale altor cuvinte din aceeași familie, de exemplu ale lui *liftă* (vezi): „om rău”, „nație străină, spurcată”; vezi și contextul „ce mai latină de om!” (DA II/III).

Formula din titlu, ce alătură cuvinte antagofice, este echivalentă cu altele ce transmit aceeași optică: *latină rea*, ~ *spurcată* (*ibidem*). Desemantizarea termenului este evidentă: vorbitorii ignoră semnificația originară, *latină* ajungînd o simplă insultă propriu-zisă; s-a înregistrat folosirea cuvîntului și ca un „eufemism” pentru noțiunea „femeie stricată”: „latină, că asta n-are saț” (*Atlasul lingvistic român II, Suplement*, p. 8).

Bibl. *Termeni românești pentru diferite confesiuni: între competență lingvistică și alteritate negativă*; RLȘL, nr. 6 (156), 1994, p. 36 - 48.

LIFTĂ: liftă rea
= păgîn, om de altă religie decît cea creștină (ortodoxă)

Utilizată pentru a exprima disprețul față de cei de altă religie, nițial față de „necreștini”, „păgîn”, sintagma cuprinde substantivul *iftă*, rezultat al unei succesiuni de acomodări fonetice pe teren românesc al numelui slav al Lituaniei - *Litva* (*litvā* - *litfă* - *liftă*). Sensul depreciativ de „păgîn” a fost conferit termenului de activitatea de propagare a religiei creștine prin biserica răsăriteană: lituanienii au rămas idolatri pînă prin secolul al XIV-lea.

În vorbirea populară, semnificația „etnie” (prezentă încă la Alecsandri: „săriți cu toții pe liftele trufașe”) s-a estompat; la Creangă termenul apare într-o eșumerare pitorească de elemente mai mult sau mai puțin identificabile („cazaci, căpcîni și alte lifte”), ajungîndu-se pînă la o reprezentare de mitologie populară: „balaur” (cf. *Dicționarul Academiei*, II/III). Biserica a răspîndit formulele de anatemizare cunoscute în graiuri: *liftă păgînă*, ~ *spurcată*, ~ *nebotezată* (*Atlasul lingvistic român*, II/1), iar școala a întărit eticheta alterității negative; balada *Constantin Brâncovanul*, prezentă decenii de-a rîndul în manuale, cuprinde cunoscutele versuri „Ciini turbați, turci, liftă rea, De-ați mînca și carnea mea, Să știți c-a murit creștin, Brâncovanul Constantin!”.

Dacă amintirea lăsată de *Litva* este un rezultat al disputelor ideologice, trebuie să constatăm că numele altor țări devenite substantive comune fac mărturia avantajelor... îndepărtării geografice și ale comerțului: *anglie* se numea o stofă fabricată în Albion (vezi la Creangă: „Și cu nădragi de anglie, Petece pe ei o mie”; *Povestea lui Stan Pățitul*), după cum *olandă* înseamnă „pînză fină, de in sau de cînepă, din care se confecționau batiste sau lenjerie”. Tot în domeniul textilelor s-a făcut cunoscută și America, dînd nume unei pînze de bumbac de calitate inferioară, neînălbită. Dar, la noi, ar fi un împrumut *second hand*, căci, după Șăineanu D, *americă* se explică de la numele unei localități de lângă Lipsca, unde se fabrica această țesătură. Mai înainte, Hasdeu susținuse că denumirea s-ar datora reclamei exagerate a vînzătorilor ambulanți, care se lăudau că marfa pe care o oferă este adusă de la mari depărtări (HEM I, 1050).

LIMBĂ: **a-i scurta (cuiiva) limba**
 = a-l face să nu mai aibă îndrăzneala de a vorbi

Ca și „a pune frîu limbii”, „a lega limba (sau *a închide gura*) cuiiva”, expresia din titlu înfățișează, metaforic, situația în care este pus cineva de a nu mai avea curajul să vorbească (vezi Zanne, P II, 225, 228). Dar ca și în cazul expresiei *a tăia nasul cuiiva* ‘a-l umili’ (vezi însemnat), ne putem referi la faptul că, în societățile primitive și tradiționale, existau practici de mutilare. În *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), de exemplu, se prevedea pedeapsa tăierii limbii pentru „jurămîntul strîmb” și în cazuri de abateri de la învoielile dintre ciobani (Vulcănescu, *Etnologie*, 104).

toată pasărea pe limba ei pierde

= comportamentul, ceea ce-i este specific cuiiva poate să-i aducă o primejdie (chiar pieirea); a se da de gol

Dată fiind explicația formulată de Zanne, „omul vorbăreț și limbut își face singur de cap” (în limba veche, *a-ți face de cap* însemna „a face ceva care poate să-ți primejduiască viața”; vezi cap), dar și variantele expresiei din titlu („toată pasărea după *cîntecul /glasull/* ei pierde”; P I, 583), putem avea în vedere o constatare a vînătorului: pasărea este descoperită datorită „cîntecului” ei. Ironia situației este ilustrată, paralel, de imaginea unui miel tăiat: „tot mielul de piciorul lui se spînzură” (*ibidem*, p. 554). Alte variante, respectiv variații pe aceeași temă: *pasărea cu limba ei pierde, pasărea prin ciocul ei pierde, toată pasărea prin ciocul ei își pierde puii* (Zanne, P IX, 683).

Un context de explicitare la Creangă, în *Capra cu trei iezi*; datorită urării „Să-ți fie de bine, nănașule!”, iedul cel mijlociu, de sub *chersîn*, este descoperit de lup, care-l „flocăiește și-l jumulește și pe acela de-i merg peticele! Vorba ceea: toată pasărea pe limba ei pierde”. Iată și o referire directă la caprine: *capra care zbiară o mănîncă lupul* (Zanne, P IX, 581).

Iar G. Giuglea, indicînd o paralelă din spaniolă, *el mal pajarillo la lengua tiene por cùchillo* (= limba îi ține loc de cuțit), citează

Explicația firească a proverbului, dată de Gonzalo Correas; în traducere: „pentru că ciripește, cîntă și își descopere cuibul sau locul unde stă și dă peste ea vînătorul sau pasărea de pradă” (*Cuvinte*, 257).

LIPI (a):   sărac lipit pămîntului
= foarte sărac

Este un reflex al legiferărilor, din diverse epoci (de exemplu, „așezămîntul” sau „legătura lui Mihai Voievod” de la 1595, „Regulamentul Organic” pus în aplicare în Țara Românească la 1831, iar în Moldova în anul următor), ce îi „legau” pe țărani de moșiile pe care se aflau la un moment dat, pentru reglementări fiscale (cf. Bojan, *Expressii*, 264; Dumistrăcel, *Sate*, 62 - 63). Există și varianta cu sinonimul *calic* (vezi DA I/II).

Alte superlativе ale sărăciei: *sărac pilug, pistol* (Zanne, P V, 570). *Sărac ca șoarecele bisericii* (*ibid.*, p. 569) pare să fie un calc după fr. *pauvre comme un rat d'église* (traducerea unor frazeologisme din alte limbi este destul de veche; de exemplu, la Iordache Golescu /după Zanne, P III, 429/ găsim „vatra mea, palatul meu”, ce pare să transpună engl. *My house is my castle*).

„Apropierea” forțată de pămînt numește nimicirea, distrugerea, dificultățile financiare: *a fi la pămînt*. Pentru alte imagini ale sărăciei, vezi *cămașă*.

LUMÎNARE: a scrie pe lumînare (pentru neuitare).
= a uita (ușor) o binefacere, o îndatorire

Ca obiect pe care s-ar putea face semne pentru a ține socoteală de un fapt, de o obligație (mațerială sau morală) față de o persoană, lumînarea este un obiect reprezentînd alternativa antitetică (de factură imaginară) la *răboj*, folosit pentru însemnări pe o durată limitată (la modul propriu; de exemplu, de la constituirea stînjii pînă la desfacerea acesteia) sau la *grindă*, destinată celor de lungă durată (eventual pe-o viață; vezi *a însemna la răboj*, respectiv *a lîn/cresta în grindă*); este

drept, acestea sînt exclusiv consemnări de realități (bunuri materiale, evenimente etc.).

Desigur, există și lumînări ce se păstrează mai mult timp, de exemplu cele de la cununie, sau lumînarea de la slujba de Înviere, care se aprinde în momente dificile (boli grave, sau pentru protecție pe timpul unei furtuni, cu fulgere și trăsnete; cf. Candrea, *Folklorul*, 96, 256). Dar nu la acest tip de lumînare se referă expresia din titlu, una „imaginară”, a cărei geneză poate fi reconstituită într-o apreciere cum ar fi „ține socoteală de ceva ca și cum și-a adus aminte după semnul pe care l-ar fi făcut pe lumînarea ce s-a topit între timp” (însăși ceara fiind așadar opusă unui material mai durabil, lemnul).

Că așa trebuie interpretat enunțul în discuție ne-o dovedește formularea explicită, ca și o variantă sinonimică, înregistrate în dicționare cu trimitere la Anton Pann, la care, într-o suită *Despre împrumutare și plată*, citim: „Scrie pe lumînare pentru ne uitare / Sau / Scrie pe gheață pînă dimineață” (vezi *Povestea vorbii*, III, București, 1853, p. 108), „pereche” preluată de Eminescu: „Scrie pe lumînare pentru neuitare” și, imediat, „Scrie pe gheață pînă dimineață” (*Opere* VI, p. 381).

Evident, paralela /ceară/ - *gheață* indică sarcasmul de la originea enunțurilor citate, primul notat și în formă „eliptică” (dacă nu este vorba chiar de cea originară, explicitată apoi): *a scrie pe lumînare* ‘a-și uita îndatoririle’, la Zanne (P III, 213), care înregistrează, din aceeași familie, și o „culme” a inconsistenței sau a perisabilului privind materia pe care s-ar face însemnarea: *a scrie pe mucul lumînării*, cu aceeași semnificație (*ibidem*), *mucul* fiind ‘capătul, restul lumînării’, respectiv ‘fitilul, de ață, al lumînării’, eventual carbonizat.

Nu putem trece cu vederea peste faptul că, în toate contextele citate anterior, (a) *scrie* are semnificația originară a termenului, aceea de ‘a face un semn’, fiind sinonim al verbelor (a) *însemna* (pe răboj) și (a) *în/cresta* (pe grindă), căci nici pe acestea nu se consemna o informație prin litere (și cuvinte), ci se recurgea la elemente grafice ale unui cod (adesea de uz strict personal).

Ideea de „a uita” este ilustrată și de expresiile, mai „poetice”, *a scrie pe nisip* (cf. DLR X/2) și *a scrie pe apă*, una cu o biografie mai complicată, enunțul fiind eventual de origine cărturărească; Iuliu Zanne a citat, de exemplu, o frază din „Pravila” lui Matei Basarab

„Oamenilor răi ce se zice căora nu le e frică de Dumnezeu, jurământul lor pre apă să-l scrii”), cu trimitere (și) la lat. *in aqua scribis* P V, 586); vezi și un citat din *Retorica* lui Molnar: „Jurământul celor ai să-l scrii pe apă” (în DLR, *vol.cit.*).

Pe de altă parte, *a scrie pe apă* „adică a se apuca de muncă zadarnică” apare și la Pann: „...cînd pui să scrie / pe d’asupra apei vre o istorie” (ap. Zanne, P I, 110), formulare preluată aproape *ad-litteram* de Eminescu în *Scrisoarea II*: „Cînd cu sete cauți forma ce să poată să se-ncapă, / Să le scrii, cum cere lumea, vro istorie pe apă?” (de tipul „versurilor la cucoane” ori „la puternici”), imagine care (la fel cu acelea ale scrierii pe lumînare sau pe gheață, de mai sus) ne explică, încă o dată, prețuirea poetului pentru înțelepciunea de proverb a „finului Pepei”.

Dar, în eventualitatea unei vechi prezențe în vorbirea populară, ca moștenire (directă) din latină (deși pentru Pann nu este exclusă prezența unui „topos” al retoricii clasice), enunțul *a scrie pe apă* ar reprezenta un context în care verbul *scribere* s-a păstrat cu sensul ‘a reprezenta prin litere sunetele și cuvintele vorbirii’, căci la această acțiune face referire proverbul latinesc, și nu la „zgîriatul” de semne și imagini (vezi *a scrie*), fapt, desigur, fără relevanță pentru semantica lexicului românesc de origine latină, de vreme ce enunțul reprezintă doar o exprimare figurată „enigmistică”.

În sfîrșit, o paralelă sugestivă în ceea ce privește locul unde s-ar face însemnarea găsim într-o zicală grecească reflectînd disprețul față de român, în traducere „am ucis un valah, *pe talpa papucului* meu o scriu” (Zanne, P VI, 278; probabil, pentru fapte „eroice” similare, dar... demne de memorat, „palicarii” făceau, de exemplu, creștături pe patul puștii!). La „antipodul” tuturor expresiilor discutate anterior, trebuie invocată locuțiunea *a și-o scrie în frunte* (cu numeroase variante) ‘a ține minte ceva pentru totdeauna’, de factură biblică, dar provenind de la vechi practici cum sînt tatuarea frunții sau purtarea „amuletelor frontale” (Bogrea, *Pagini*, 485 - 486).

M

MAI: **a face maiul**
= a sărbători „Armindenul”, a petrece la iarbă verde prima zi a lunii mai

În limba vorbită pe întreg teritoriul dacoromânesc, există opoziția semantică dintre două omonime *mai*: numele lunii a cincea din calendar (moștenit din latină, *maius*) și cel al uneltei de lemn, în formă de ciocan, cu care se bat țărșii sau penele de lemn, respectiv în formă de lopățică, folosită tot pentru bătut, atunci cînd sînt spălate la rîu, pînza și tórturile de cînepă (lat. *malleus*). Pornind de la primul nume, este cunoscută expresia *a face maiul*, cu sensul „a sărbători armindenul, a petrece la iarbă verde prima zi a lunii mai”.

În descrierea obiceiului, se preciza, frecvent, că oamenii mîncau la cîmp, ori la pădure, miel fript și beau vin roșu cu pelin, „să li se înnoiască sîngele” (Fochi, *Datini*, 22). S-a făcut și o altă observație de medicină empirică: „pentru că se înnoiește *maiul*” (Zanne, P I, 47). În acest context, sîntem confrunțați cu un al treilea cuvînt *mai*, un împrumut din maghiară (*máj*), însemnînd „ficat”, cu circulație în graiurile din Transilvania și din Moldova. În aria nordică dacoromânească, prin *mai* (și *mai negru*) este numit atît organul respectiv al omului („Maiul cîl negru i-au fost sănătos” - la N. Costin), dar și al animalelor („Gâlbeaza ... e un fel de vierme lat, care se vîră în maiul și în inima vitei”, o descriere populară a bolii înregistrată în DLR VI, s.v. *mai*³).

Întrucît în vorbirea populară pentru cea de a cincea lună a anului se utilizau denumirile *frunzar* sau *florar*, termenul *mai*, nemotivat, a fost analizat ca fiind în legătură cu *maiul* „ficat”; raportat la acest sens, datina era privită ca o adevărată cură de patru săptămîni: „Vin roșu se

„ea toată luna mai cu credința că se preînnoiește maiul (ficatul)”, după cum aflăm dintr-o *Istorie naturală medicală a poporului român*, publicată de dr. N. Leon (1903).

Re-motivarea numelui lunii s-a petrecut și în confruntarea cu omonimul *mai* „ciocan sau lopățică de lemn”; comentînd acest cuvînt, un subiect înregistrat în anchetele dialectale ce au avut loc între anii 1962 și 1964, îl-explică astfel: „bat cu maiele, ca să iasă /din pămînt/ căldurile” (NALR. *Olt.*, II, p. 272).

Așadar, un contemporan de-al nostru aduce mărturia conservării, cel puțin în memoria limbii, a unui vechi ritual de la începutul primăverii, combătut în 1675 ca obicei „păgîn” în *Așezămînturile Vlădicăi Sava Brancovici* (mitropolit al românilor transilvăneni între 1656 - 1679): „Pruncii să nu toace pre Păresimi. *Cu lopata la Paști* să nu să bată. În luna de Paști în apă să nu să tragă” (cf. Dumistrăcel, *Lexic*, 145). Interdicția avea diverse motivații din optica vechilor credințe, „acomodate” la precepte ale bisericii creștine: „Să nu batem cu maiu în săptămîna luminată după Paști și-n Vinerea Seacă, ca să nu bată piatra” (Petrovici, *Texte*, 213).

Sesizată, omonimia a fost însă chiar subliniată, cu umor; astfel, pentru un corespondent la ancheta etnolingvistică a lui N. Densușianu din 1894 (vezi Fochi, *op. cit.*, p. 20), *a face maiul* „a petrece la iarbă verde” a devenit *a face... coada maiului*, cu referire, de data aceasta, la coada uneltei în formă de ciocan!

A bate (sau a nu bate) cu *maiul* în luna *mai*, *a face maiul* pentru că se înnoiește *maiul* reprezintă procese spontane de logicizare *sui-generis* a numelor, guvernate de legea minimului efort. Efectele pot fi raportate la „scuturarea” de osteneți intelectuale impuse cîndva de distincții grafice pedante, cum sînt cele evocate de Costache Negruzzi în povestirea *Cum am învățat românește*, privitoare la trei grafii deosebite ale lui *vie* (adjectiv, formă verbală, substantiv): „Maică-ta de-i vuc / Bine-ar fi să vne / Pîn-la noi la vie”.

Bibl. *Mai -florar, frunzar*; Cr., XX, nr. 22 (1009), 31.V.1985. p. 6.

MAMĂ:

Mama Pădurii (a Codrului)

= zîna protectoare a pădurii și a oamenilor pădurii; monstru care provoacă boli, ucide și mănîncă oameni

Descripția acestui personaj mitologic, după un descîntec din Mehedinți, ar fi de natură să descurajeze orice încercare de „reabilitare”: „Cu mîinile cît rîșchitoarele, cu picioarele cît prăjinile, cu ochii cît sitele, cu dinții cît teslele, cu unghiile cît secerile...”. Și, totuși, sîntem confrunțați cu portretul unei creații a fanteziei oamenilor acestor locuri ce s-a învrednicit cîndva de imaginea unei zîne protectoare a pădurii și a celor ce trăiau sub ocrotirea ei; pentru ca, mai aproape de epoca noastră, să eșueze într-un monstru terifiant, care provoacă boli, ucide și mănîncă ființe omenești...

Numele este format din două substantive care, luate fiecare în parte, nu au și nu au putut avea conotații depreciative (*mamă* și *pădure*), nejustificînd, aprioric, o atare reputație, pe care, de asemenea, nu o presupune nici îmbinarea lor (ca în cazurile *mama zmeului* sau *mama dracului*). Urme, destul de șterse, ale unei alte imagini, ale altui personaj, apar în texte dintr-una din primele culegeri de basme românești, cea a folcloriștilor germani Arthur și Albert Schott (*Walachische Maerchen*, Stuttgart-Tübingen, 1845): *muma padura* este o femeie bătrînă, mai-curînd binefăcătoare decît rea, venind în ajutorul copiilor rătăciți prin pădure sau care se află în primejdie (apud Denise Modigliani, în traducerea în limba franceză a cărții fraților Schott, *Contes roumains*, Paris, 1982, p. 255, sub titlul „Êtres misterieux”).

Aceleași imagini se regăsesc și în basme culese mai tîrziu din Transilvania și din Banat: o ființă supranaturală care supraveghează pădurile, îi ajută pe cei ce „cu sfială și evlavie intră în pădure”; „bunătatea ei, în necazurile oamenilor, e foarte mare”; „zîna binevoitoare, care-i ajută pe copiii rătăciți în pădure și le arată calea” (Candrea, *Folklorul*, 166, cu trimitere și la Șăineanu, *Basmele românilor*; Mama Pădurii joacă uneori numai rolul mamei eroului-al cărui prototip este Făt-Frumos).

Deși Candrea, oarecum contrariat, mărturisește că „aceste credințe despre Mama Pădurii nu le-am mai întîlnit nicăieri”, caracterizări

comparabile apar și în răspunsurile la ancheta etnolingvistică a lui Hasdeu: „nu face rău; cînd se arată oamenilor «e mută și nu zice nimic»”; unele femei o invocă „să le ajute la necazuri” (Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 199, 200). Numeroase plante, unele medicinale, poartă și numele de *mama pădurii*, de exemplu *buricul pămîntului*, *vinarița*; iată și o descriere destul de liniștitoare din Muntenia: „Muma-pădurii, aia-i o buruiiană, e bună și dă vaci și e bună și dă copii care plînge noaptea” (DLR VI). Dar conceptul poate fi (re)interpretat chiar prin atribute concrete ale clasei mamiferelor: Mama-Pădurii vine noaptea, „la ceasul ei, să dea piept copiilor”, adică să alăpteze copacii! (ap. Niculiță-Voronca, *Datinile*, 151).

Sinteza apoteotică a trăsăturilor pozitive se inspiră, de asemenea, din imagini ale spațiului geografico-mitic al Transilvaniei, într-o viziune a lui Lucian Blaga, din piesa *Avram Iancu*: „- Mă Ioane, tu știi cine-i Muma românilor? - Muma Pădurii, Măria ta! - Muma Pădurii, Ioane! Sfînta cu zbîrcituri și cu noduri ca salcia bătrînă. Să nu mai înjuri niciodată de Muma-Pădurii, că-i iei numele în deșert... Că de la Muma-Pădurii, paznica lemnului, sfînta ciuberelor, norocul moșilor, de la ea avem noi tot ce avem: eu fluietul, voi cetina și frunza verde, iar noi împreună - toate biruințele” (Faza a doua, tabl. III, sc. II; vezi și *Prologul*, cu aceeași reprezentare, proiectată în zona creației primordiale, cînd Necuratul îi spunea lui Dumnezeu *fîrtate*; apare și ariciul ca sfetnic al lui Dumnezeu).

Dar Blaga, poetul, ca și filozoful ce teoretizase „permanența preistoriei” (1943), revenind la concepte ancestrale („Om de pădure sînt și-mi place frunza”; *Soare iberic*), se face exponentul unei comuniuni ce caracterizează poezia populară românească („Codrule cu frunza lată, Tu mi-ești mamă, tu mi-ești tată”, sau „Pădure, dragă pădure, Face-s-ar un drum prin tine Și-o cărare pentru mine...”), din a cărei optică o mamă a pădurii „monstru” este o aberație.

Cum s-a ajuns, totuși, la o atare imagine vom încerca să descoperim în continuare, ca o obligație ce ne-o impune dubiul furișat de autorii *Lexiconului Budan* (1825): „se bîrfește a fi o arătare sau ivenie groaznică de pădure”. Dar, în special, distincția consemnată de I.C. Massim și A.T. Laurian în primul dicționar academic al limbii române (1876), pentru care Mama Pădurii este (a) „zîină de pădure” (lat. *dryas*) și (b) „mai vîrtos ființă monștruoasă, urîță și înspăimîntătoare”

(*monstrum silvestre*), sugestie pierdută în dicționarele ulterioare, opera lui Massim și Laurian fiind mai mult hulită decât consultată! Mai mult, putem avea în vedere chiar moștenirea din latină, prin traducere, a însuși numelui plantei evocînd-o pe „zînă”: „valahii” au numele de „Mama Pădurii” pentru *asperula odorata*, căreia, în latină, îi corespunde denumirea *herba matris sylvae* (Denise Modigliani, *loc. cit.*; vezi glosa „Mama Pădurei - *asperula*” și la C. Negruzzi, *Flora română*).

Imaginea recuperatoare sintetizată de Blaga se regăsește în cercetări de antropologie culturală; de exemplu, după Herseni, ea poate fi considerată o formă de manifestare a cultului matern în ipostaza originală a „muntelui mamă, adică a mamei codrului”, aparținînd unor comunități de culegători - vînători, cult înlocuit, cu timpul, de cel „al grîului și al unei mame tot de tip. arhaic, care nu poate fi decît al pămîntului-mamă”, prevalînd credințele segmentului agricol al populației (*Forme străvechi*, 305 - 306, 335). Opoziția a fost accentuată, apoi, de creștinism; religie ce a proiectat pe prim plan o altă mamă, *Maica Domnului*. Factorul decisiv al remodelării psiholingvistice a conceptului de *Mama Pădurii*, devenită monstru, este schimbarea religiilor.

Divinitatea feminină primordială a tracilor, *Artemis-Bendis*, s-a întrupat, după Pârvan (*Getica*, 1926, p. 163), în *Diana Regina* din lumea daco-romană, iar acesteia i-a luat locul *Maica Domnului* (Herseni), o succesoare de formă mentală a „zînei primitive” și după Șăineanu (*Basmele române*), ce fusese *Muma Codrului* sau *Muma Pădurii*, ajunsă cumva un anacronism: „Cînd religia creștină a început să se suprapună păgînismului, era firesc ca, în primul rînd, să fie alungate din credința noilor adepți ai lui Hristos toate divinitățile mai mari sau mai mici la care se rugau și se închinau păgînii; [zei] transformați într-o legiune nenumărată de draci sau diavoli” (Candrea, *Folklorul*, 112; pentru o abordare monografică, vezi Dumistrăcel, *Lexic*, 83 - 90). În alt registru, o mutație comparabilă, nu doar în ceea ce privește numele divinităților, este reflectată de expresiile rom. *a prinde pe Dumnezeu de un picior*, fr. *tenir Dieu par les pieds*, „moștenitoare” ale enunțului lat. *coleum Iouis tenere* (cf. *Dumnezeu*).

Urme ale disputei dintre aceste categorii de divinități s-au mai păstrat; într-un descîntec prin care era combătută vechea „mamă”,

blasată într-o numeroasă și malefică familie, care s-a „înfocat” și s-a „tulburat” în „creierii capului” unui copil, remediul este reclamat de a „Maica Mărie”: „Fugi, Muma Codrului, cu Paza Codrului, Cu Moșu Codrului, Cu Copiii Codrului Și cu Fetele Codrului...; Cu *lumină* v-am ars. V-am dat piepten, v-am dat unt; La nouă seri oi veni Și praf și pulbere v-oi face. Leac, Maică Mărie, Lu băiatu ăsta să fie!” (Petrovici, *Texte*, 24 - 26).

Persistă, însă, încă planuri ale asemănării între divinitățile mai vechi și cele creștine, provocată de unda de neliniște și de teamă caracteristică contactelor (chiar magice) cu reprezentările de dincolo de lumea materială. Un corespondent la ancheta etnolingvistică a lui N. Densușianu (1894), pentru care Mama Pădurii era „duh necurat”, observa că oamenilor le e frică de ea doar „mai mult decât de sfinții religiei” (Fochi, *Dațini*, 121).

De fapt, s-au produs și obișnuitele contaminări; Mama Pădurii este imaginată și sub forma celui mai gros copac din pădure ori ca o plantă cu trunchiul sau rădăcina în formă de trup omenesc (Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 198), motiv prelucrat de Topîrceanu în versuri din *Balada munților*: „Colo-n fundul curmăturii, / Dormitînd pe-o buturugă / S-a ivit Muma Pădurii”, personaj cu „părul de vreascuri ude” și căruia „rădăcini și crengi uscate îi atîrnă pe genunchi”.

În alt registru însă, trebuie să ne aducem aminte de venerarea acestei divinități legată de cultul copacilor sacri, identificată cu aceștia, cărora (după Dem. I. Dobrescu, *Originea*, 35) li se aduceau ofrande „în *iconițe* îngropate în coaja lor” (vezi *codru*, *pămînt*).

MANTA: a-și găsi mantaua (cu cineva)
                          = a o păți (cu cineva), a da „de dracul”

Curent, cu același sens, se mai spune „a-și găsi *beleaua*” (cu cineva), substantivul însemnînd ‘întîmplare care pricinuieste neplăceri’ (figurat: ‘ființă ce provoacă neplăceri’). În același context, la Creangă apare *manta*: „nu mă faceți din cal măgar, că vă veți găsi mantaua cu mine” (*Povestea lui Harap Alb*).

După Al. Graur, *manta* a înlocuit cuvîntul *alagea*, un turcism prezent în limba română în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, care

însemna (este citat Șăineanu), în același timp, și „stofă vărgată, țesută cu fire de in și de mătase” și „pățanie, încurcătură” (*Etimologii*, 113).

O serie *belea - alagea - manta*, cu elementele comutabile, este posibilă, date fiind contextele în care apărea *alagea*: „a-și căpăta alageaua cu cineva”, „a păți vreo alagea” („a păți una nepățită, a se păcăli”); cf. DA I/I. Pentru sinonimie, vezi **Bacău, naș**.

MARE: • **a făgădui marea cu sarea**
= a face promisiuni greu (sau imposibil) de realizat, a se referi la lucruri himerice

Împotriva unei explicații „istorico-etnologice” a lui Pușcariu (datînd din 1922), după care contextul ar ilustra o problemă existențială și o formă mentală a românilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, pentru care sarea, extrasă din apa Mării Adriatice, reprezintă o valoare comparabilă cu aurul (cf. și *Privire*, 253), s-a pronunțat Leo Spitzer, la a cărui părere aderă Iordan (vezi *Stilistica*, 91).

Dar, explicația asocierii celor două cuvinte prin „rimă” (*mare - sare*) fusese dată încă de Hasdeu; acesta invocase, de asemenea, ca un argument, „armonia” fonetică din completarea enunțului: *și Otlul cu totul* (HEM II, 1266 - 1267). Este însă surprinzător faptul că Pușcariu (ca și alți lingviști ce i-au împărtășit punctul de vedere, de exemplu A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1926, p. 385; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 362) nu și-a pus problema prezenței, în expresia discutată, a unui cuvînt de origine maghiară, (a) *făgădui* (< magh. *fogadni*), ce poate contrazice aserțiunea privind crearea imaginii la românii din sudul Dunării, o zonă în care împrumuturile maghiare sînt nesemnificative (ba chiar *l i p s e s c*, dacă este vorba de dialectele istroromân, aromân și meglenoromân; vezi, de altfel, chiar *Privire*, 309).

Este drept, se spune și (a) *cere* sau (a) *căuta marea cu sarea*; oricum, însă, în cele mai multe construcții frazeologice românești „marea” este o noțiune fabuloasă, dintr-o serie ce cuprinde elemente cosmologice: cerul, pămîntul etc.; vezi și *peste nouă mări și nouă țări*, respectiv *a făgădui cerul și pămîntul* (DA I/II), sau *a făgădui munți de aur* (Zanne, P VI, 241), în consonanță (dacă nu este chiar o traducere

ătrunsă printre cărturari de la sate, prin discursul moralizator religios) cu fr. *promettre des montagnes d'or*, sp. *prometer montes de oro* etc.

MART: **a face marț** (pe cineva)
                          = a bate la jocul de „table” pe cineva, obținînd un punctaj dublu; a întrece în mod categoric, a reduce la tăcere

În favoarea explicării cuvîntului de la baza expresiei ca un împrumut din turcă (*mars*, acomodat apoi fonetic, prin „etimologic populară”, sub influența românescului *marți*), Th. Hristea aduce ca argument faptul că în terminologia „tehnică” a jocului de table există și alte cuvinte și formule de aceeași origine (de exemplu, *ep-ec, dubara, șeș-șeș*, indicînd numărul de puncte pe care le arată zarurile). De origine turcească este și numele pieselor care se mută pe table la jocul respectiv, *pul(uri)*, însemnînd ‘monedă de aramă’ (*Etimologie*, 260).

Din această sferă a întrebuițării, unde „a face marț” (pe cineva) înseamnă „a cîștiga asupra acestuia un avantaj de «două linii» dintr-odată”, expresia a pătruns și în scrieri literare cu sensul de ‘a depăși’, ‘a întrece’. Faptul că turcescul *mars* a fost modificat fonetic sub influența numelui românesc pentru cea de a doua zi a săptămîinii este dovedit și de grafia *marți* (*a rămîne marți, a face marți*) ce apare la Ispirescu, Negruzzi sau Delavrancea. Dar nu în textul unei epigrame, citată de Hristea, unde rimează cu *șvarț* (ce evocă atmosfera cafenelei; *loc. cit.*, p. 262) și nici în versul final din *Romanța automobilului*, a lui Topîrceanu, o replică de răzbunare a victimei impetuozității acestui mijloc de transport, ce ilustrează exemplar valoarea de ‘a surclasa’ a expresiei: „De geaba! Te face marț Aeroplanul!”.

Forma mai apropiată de etimon apare și la alți scriitori români: Sadoveanu („Ești tare, nene Pamfil! Dumneata ne-ai făcut marț pe toți”; *O întâmplare ciudată*), sau Brătescu-Voinești („Ce vrei, domnilor?... V-am făcut marț”; *Sîmpeanu, Păunescu & C-nia*).

MASĂ: a-și pune masa (sau pomul)
= (despre bătrâni) a îndeplini ceremonia despărțirii de viața sexuală; a renunța la cele „lumești” prin praznicul de înmormântare anticipat

Expresia, neînregistrată în dicționare, a fost consemnată de folcloristul Ion Diaconu, care o și explică, într-un capitol din studiul introductiv la culegerea *Ținutul Vrancei*. Nu este vorba de o înregistrare ocazională, ci de invocarea unui motiv pentru care, de la femeile în vîrstă din această zonă, autorul nu a putut culege „cîntece de lume”, „cîntări tinerești”, „de dragoste” (genuri considerate „răutăți”).

Astfel, refuzul reproducerii cîntecelor „din fetie” este receptat de I. Diaconu ca o manifestare de demnitate a femeilor care „își puseseră masa”, sau „pomul”, o ceremonie religioasă ce avea loc la începutul toamnei, „interzicînd ambilor soți bătrîni sexualitatea”. Avînd semnificația unei retrageri din viață (cel puțin din viața activă), întrucît impune și „renunțarea la lucrurile practice, la dorințele «lumești», la năzuințele tinereții, pentru o viață sobră, prin posturi și rugăciuni” (*Vrancea*, 90), acest act ritual se produce în jurul vîrstei de 60 de ani și, cu referire la reprezentantele acestui sex, se poate aprecia că marca (solem) apartenența la categoria „femeie iertată”.

După DA (II/I, s.v. *iertă*), sintagma numește pe femeia „care nu mai are menstruație”, dar nu numai pentru că „a scăpat de neplăcerile ei” (cum se glosează în acest dicționar), ci, probabil, și datorită unei ceremonii religioase de „iertăciune”, căci ritualul poate interveni și în alte împrejurări. Pentru Tudor Pamfile, adjectivul *iertată* caracterizează o „persoană care, din pricina vîrstei sau dintr-un *legămînt*, nu mai are legături trupești” (*Cîntece*, 349; vezi p. 55: „*Călina* - Mălina, frumoasa copilă”, merge la preot, se spovedește și „se mărturisește”, „că ea s-a iertat / de trup de bărbat / și ea s-a lipsit / de trup de voinic”, apoi se călugărește).

Pe de altă parte, ținînd seama de prezența, în ritualurile ce marchează momente importante ale existenței, a trei tipuri de *pomi*, cel legat de naștere, cel „de cununie” sau „al ospățului” și, apoi, „pomul mortului” sau „al Raiului”, ceremonialul evocat de Diaconu trebuie raportat la cel din urmă, căci, „punîndu-și pomul”, femeile urmăresc „mîntuirea sufletului de păcate”, pentru „viața de apoi” (*Vrancea*:

90, 91), iar vîrsta este... chiar aceea la care vechii romani se „despăr-
 țeau” de cei bătrîni, aruncîndu-i în Tiberu: „sexagenarii per pontem
 mittendi” (cf. Bogrea, *Pagini*, 494).

Ritualul vrîncean nu a fost descris mai îndeaproape, dar el poate
 fi luat în considerație chiar ca o înmormîntare simbolică, cu anti-
 cipatie, iar una dintre măsurile preventive, din aceeași zonă a spiri-
 tualității, pe care Creangă o atribuie mamei sale este cel puțin conso-
 nantă; împărțindu-și pîinea cu oaspeții „ce se întîmplau în casă”,
 aceasta preciza: „Ori mi-or da feciorii după moarte de pomana, ori ba,
 mai bine să-mi dau eu cu mîna mea. Că oricum ar fi, tot îs mai aproape
 dinții decît părinții. S-au văzut de acestea!” (*Amintiri*, I).

Nu este vorba de vreo „năzdrăvănie” din cele prin care era „vesti-
 tă” mama prozatorului (așadar o „deviantă”), mai ales că acestea nu
 sînt deloc... creștine: alungarea norilor de furtună și abaterea grindini-
 nei, închegarea apei cu două picioare de vacă, potolirea tăciunilor care
 „vuiau” sau „țiuiau” în vatră (a vreme rea ori semnăind clevetirea),
 protejarea de deochi (*Amintiri* II). La începutul secolului al XIX-lea,
 doctorul Vasile Popp descria în cuvinte asemănătoare pomana pe care
 cineva și-o făcea încă fiind în viață. În prezentarea lui Ion Mușlea,
 textul tezei de doctorat al acestuia, susținută la Viena în 1817, cu-
 prinde informația (în prelucrare românească) potrivit căreia „mulți își
 fac ei înșiși pomana, în viață fiind, deoarece se tem că urmașii nu le
 vor îndeplini dorințele întocmai” (cu titlu de curiozitate, reproducem,
 după Mușlea, *Cercetări*, I, 45, titlul „pompos” al lucrării: *Disertatio
 inauguralis historica-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum
 sive hodiernorum Valachorum et quisbusdam circa ea abusibus,
 perpetuo respectu habito ad veterum Romanorum funera, quam... pro
 doctoris medici laurea rite adipiscenda in antiquissima ac celeberrima
 Universitate Vindobonensi publice disquisitioni submittebat Ladislav
 Basilius Papp Transylvanus, A.A.L.L. et Philosoph. Doctor. et linguae
 valachicae interpres aulicus. Viennae, MDCCCXVII*).

De la observația de mai sus a lui Popp pornește Ion H. Ciubotaru
 referindu-se la „praznicul în timpul vieții”; respectiv la „grija în
 timpul vieții” pe baza unor anchete (datînd din deceniile al optulea - al
 nouălea) în două localități din Moldova. Pentru o informatoare (vădu-
 vă, așadar avînd și o socotință în plus) din Frătăuții Noi, jud. Suceava,
 ceremonialul nu înseamnă doar „masa” („am făcut așa masă ș-am

chemat migieși și neamuri”; „am pus masa-n două odăi”), ci chiar și „datul de pomană peste sicriu”, iar de la o alta, din Băltăreți, jud. Galați, a fost înregistrată o expunere cuprinzând referiri la numeroase elemente ale desfășurării ritualului înmormântării creștine (cu interfe- rențe de vechi practici, unele specifice sudului Moldovei); după descrierea „casei din rogojini”, amenajată ca o încăpere de locuit (așternuturi pe jos, masă, pat, carpete pe „pereți”, candelă etc.), femeia precizează: „pe urmă am pus masa” (sînt enumerate felurile de mîn- care preparate și se vorbește de traista cu alimente „ca de drum” și de obiectele de îmbrăcăminte ce se dau de pomană). Apar și componente semnalate de Ion Diaconu pentru Vrancea: *pomul*, ba, mai mult, chiar *doi pomi*, „pentru bărbat și pentru mine, că ne-am grijit amîn- doi” (*Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*; Editura „Grai și suflet - Cultura Națională”, București, 1999, p. 175, 176).

Chiar dacă, în textele citate, referirea la m a s ă apare în formu- lări de aspect „tehnic” general („am făcut așa masă”, „am pus masa”), împrejurările, de anticipare simbolică a înmormîntării, configurează circumstanțele în care un enunț privind „praznicul de după înmor- mîntare” a putut genera locuțiunea verbală *a-și pune masa* cu sensul specializat de ‘a marca, printr-o ceremonie religioasă, despărțirea de viața lumească’, consemnată de Ion Diaconu.

Vezi și **mălai**; **rîpă**.

Bibl. *A-și pune masa*; Cr. (serie nouă), XXXV, nr. 3 (1491), martie 2000, p. 18.

MAȘINĂ: mașină de pîine
                          = brutărie

Începînd de la mijlocul secolului trecut, neologismul *mașină* a fost întrebuințat cu sensul de „fabrică”; în „Albina românească”, nr. 73, din 14 septembrie 1841 (p. 296), citim: „Înștiințare. La casa dsale șatr. Mihalachi Miserliu, în mahalaua Tătărășii, lîngă biserica Sf. Dimitrie, s-au deschis o mașină unde să face fedé, macaroane, steluțe și griușor, cîte 2 lei oca, iar grisa 1 leu 30 parale oca”.

Evident, „deschiderea”, punerea în funcțiune, ne indică faptul că nu e vorba doar de un „sistem tehnic”, format din diferite „organe”, din piese cu anumite mișcări, ci de o întreprindere, de oarecare proporții în acea epocă, cu instalații pentru mai multe sorturi de paste făinoase. Cît despre *grîușor* - sensul din contextul citat nu este înregistrat în dicționare -, sortimentul respectiv trebuie să se fi prezentat, desigur, sub formă de bobite, dar diminutivul constituie, probabil, traducerea în românește a unei metafore corespunzătoare dintr-o limbă străină, aceea a fabricantului ce livrase instalațiile, însă nu am putut încă descoperi modelul direct.

Mașină, din vorbirea populară, pentru ceea ce astăzi numim *fabrică* (acest neologism apare la noi în scris de la începutul secolului al XIX-lea), este prezent și în compusul „mașină de carne murată” („cum o numeau modovenii”), o întreprindere a unui Goldner, ce producea, între 1860 - 1862, conserve de carne de vită, după cum atestă documente din Arhivele Statului Iași (L. Boicu, în *Dezvoltarea economiei Moldovei ...*, 1963, p. 224 - 226). Dar acest procedeu denominativ nu a fost specific Moldovei: pentru sfîrșitul aceluiași secol, printre începuturile de industrie ale Capitalei sînt enumerate „metalurgiile Wolf”; mai multe mori cu aburi și „mașina de pîine (manutanța) din mahalaua făinarilor” (G. Costescu, *Bucureștii Vechiului Regat*, 1944, p. 153). Glosa din paranteză nu este numai destul de „tehnică”, dar pare a fi și restrictivă, căci *manutanța* („molotanța” de la Bacalbașa) înseamnă „brutărie în care se face pîine pentru armată”; dar *mașină de pîine* a fost numită, se pare, orice „fabrică” de pîine, orice brutărie. În București (în sectorul 2), există o stradă ce poartă și acum numele *Mașina de pîine*.

În limbile din care româna a împrumutat, simultan, acest neologism, *mașină* nu are sensul de „fabrică”; credem că procesul semantic s-a produs pe teren românesc, după modele mai vechi de tip sinecdocă. Astfel, atunci cînd cineva zice că se duce cu prunele la *cazan* (în sudul țării) sau la *căldare* (prin Transilvania și Moldova), termenii respectivi desemnează „casa în care se află instalația cu ajutorul căreia se face țuca” (sau rachiul), și nu recipientul, ce constituie numai o parte a ansamblului. La începuturile industriei în țările românești, pentru omul de rînd, frapantă a fost noutatea prezenței mașinilor în diferite întreprinderi; dar folosirea cuvîntului străin a impus și precizarea de rigoare: „de carne murată”, „de pîine” etc.

Bibl. *Din istoricul folosirii cuvîntului MAȘINĂ în limba română*; LR, XIII, 1964, 5, p. 453 - 462.

MAȘIR: **mașir de la oala cu știr**

= enunț ce ridiculizează folosirea nepotrivită social a unei formule de adresare franțuzești (*machère*), respectiv pretenția la o asemenea formulă de adresare

Explicația propusă mai sus contrazice atît tratarea cuvîntului-titlu în *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR VI), cît și interpretarea dată tot aici contextului ce asociază enigmaticul *mașir* cu un vas în care, de fapt, se gătește (se fierbe) știr, o plantă erbacee cu frunze comestibile, utilizată la țară în pregătirea hranei pentru porci și, numai în situații de mare lipsă, ca aliment pentru oameni, la „borșul cu știr”. Această fiertură apare ca simbol al sărăciei, la Alecsandri de exemplu; în vodevilul *Doi morți vii*, cînd i se dă să mănînce, un personaj (*Ghifui!*) protestează: „Iar borș cu știr!... De-aș fi împărat aș trage 500 la talpe cărui ar mai îndrăzni să mai samene știr pe fața pămîntului!” (a. II, sc. VIII; cf. DLR XI/I).

Deprecierea în discuție a devenit „canonică” prin versuri populare: „Ai fost floare trandafir, / Dar acum ești borș cu știr” (Pann), opoziție intrată în paremiologie; oprindu-se asupra precauțiilor în alegerea viitoarei soții, Păcală îi atrage atenția finului Tîndală că fata „se întîmplă de departe trandafir, și de aproape borș cu știr” (C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*).

În aceste împrejurări este nevoie de un plus de imaginație pentru a accepta explicația lui Iuliu Zanne, după care una din variantele enunțului din titlu (în textul acestuia, a doua ca ordine), „mașir, de la oala cu știr, *că n-ai băgat nici un fir*”, ar constitui o admonestare „cînc sîntem depărtați de la vreun *bine* sau vreun *folos* oarecare” (P IV, 19 subl.n.), măsura „binelui” sau a „folosului” fiind mai mult decî derizorie. Limita (una minimă) de împărțășire a metaforei ne-a putea-o oferi totuși raportarea la o notificare directă privind „nea mestecul” (cu referire la domeniul bucătăriei): „nu-ți băga nasul undă nu-ți fierbe oala” (fie ea chiar cu... știr!), respectiv „a nu lăsa pe cineva să-ți sufle în borș”.

Ținând (probabil) seama de precizarea lui Zanne, coroborată cu apariția unei interjecții cu formă identică într-un glosar al lui G.F. Ciușanu (anexă la volumul *Culegere de folclor din jud. Vilcea și împrejurimi*, publicat împreună cu G. Fira și C.M. Popescu, București, 1928), redactorii literei M din DLR (VI) extrag din glosarul în discuție, pentru un prim sens al cuvântului *mașir*, valoarea de interjecție, explicată de Ciușanu prin „marș!, șterge-o!, întinde-o!, cară-te!”, pe care însă o ilustrează, suplimentar, prin formula versificată consemnată de Iuliu Zanne.

Un al doilea sens l-ar avea același *mașir* [= marșir] ca *s u b s t a n t i v* (*marș*, „deplasare a trupelor”), prezent în versuri populare publicate de Ion Pop-Reteganul: „Pîn-ce a doua zi am plecat / În mașirul regulat”. Trimiterea etimologică este la germ. *marschier* (ca formă de „imperativ” a verbului *marschieren*; comanda „marș!” în limba germană este, de fapt, „marschieren, marsch!”, formulă ce apare frecvent, de exemplu, în replicile militarilor din armata austro-ungară - personaje ale romanului *Peripețiile bravului soldat Švejk în războiul mondial*, al lui Jaroslav Hašek).

Fără a stăruii asupra posibilelor acomodări fonetice ale unui împrumut german, trebuie să observăm că, de fapt, în pofida formei identice, ne putem afla în prezența a două cuvinte diferite.

Considerăm că asocierea lexicografică dintre interjecția comunicată de Ciușanu și „mașir, de la oala cu știr” s-a datorat motivației, adăugate, „că n-ai băgat nici un fir”. Or, la Zanne, enunțul există și într-o variantă fără această complinire, interpretabilă ca una de explicitare, de *r e s e m a n t i z a r e*, ulterioară.

Acceptând, ca ipoteză de lucru, varianta „mașir de la oala cu știr” cu statutul de formă primară și dată fiind conotația depreciativă a contextelor (mai sus citate), în care este prezent numele plantei descônșiderate, credem îndreptățită interpretarea cuvântului *mașir* ca un substantiv, reprezentând redarea, în vorbirea populară, a formulei de adresare „ma chère”. Un substantiv feminin *mașeră*, paralel cu *monșer* (< *mon cher*), este comunicat de Jordan (*Stilistica*, 22; vezi și „Lumea semi-civilizată a «monșerilor» și «mașerelor» noastre confundă: batjocurile ziarelor... cu literatura franceză”; A.C. Cuza, *Naționalitatea în artă*, București, 1915, p. 83). Aglutinarea respectivă, pentru numele masculin, a dus, tot în vorbirea oamenilor neinstruiți,

la utilizarea improprie *monșerul meu* (Caragiale, *O noapte furtunoasă*, a. II, sc. VII). În texte din secolul al XIX-lea ce ilustrează vorbirea „franzuzită” a boierimii și a clasei de mijloc orășenești, apare, de altfel, formula „ma șer” (care a cunoscut numai accidental destinul grafic al lui *monșer*); ca, de exemplu, într-o replică a personajului principal din piesa de teatru *Baba Hîrca* (a lui Matei Millo), pilduitoare pentru un registru lingvistic heteroclit: „Ai văzut ma șer, cu asta ț-am fript cerga!” (a. I, sc. XI; vezi, tot aici, „ma bel” = *ma belle*).

Pentru apariția unui substantiv „mașer” (acomodat fonetic pentru rima cu *știr*) într-un enunț marcat de conotația disprețuitoare a numelui plantei puse în oală (la fiert), motivația analogică (ipotetică) este aceea pe care o găsim, frecvent, în expresii sarcastice care asociază, pentru contrast, termeni de politețe sau formule de adresare caracteristice unei poziții sociale superioare, unor condiții (măcar) modeste: „Să ne zică «domnișoară» / Fie starea cît d' 'ușoară” („se zice pentru cei ce rîvnesc la cinste mare, și în casă pier de foame”, după Iordache Golescu, ap. Zanne, P IV, 354); „*Domnule* cu boii de funie” (Ispirescu); „*Domnule*, cu boii de funie și cu mămăliga în traistă” (Jipescu); „*Domnule* c-un bou de funie, să fii cu doi și-aș zice «ba-de»!” (de la diverși informatori; ap. Zanne, *op. cit.*, p. 352); „De *cocoană*, sunt *cocoană*, / N-am *făsui* să bag în oală, / Nici porumb să dau la *hoară*!” (= păsări de curte; strigătură la joc din Vilcea, ap. Cîușanu, Fira, Popescu, *op. cit.*, p. 123).

În sfîrșit, tot la lipsa resurselor alimentare, la sărăcie (ca și în cazul *oalei cu știr* și al *făsuilor* = fasole), incriminînd înfumurarea, „țîfna”, se referă o strigătură înregistrată de Tudor Pamfile, din Tecuci: „*Cuconiță*, dumneata, / Borș cu crupe ai mînca? / Aș mînca și cu tărîță / Numai să-mi zici *cuconiță*” (*Cîntece*, 322; într-o variantă din zona Sucevei găsim variații lexicale: „*Duduiță*, știi ceva? / Borș cu crupe n-ai mînca? / Oi mînca și cu urzici / Numai *dudui* să-mi zici!”).

Astfel, o „mașir (*ma chère*, *ma șer* la Millo, *mașeră* la Iordan)... de la oala cu *știr*” pare a contesta calitatea de „doamnă” pe care și-ar atribui-o (ar rîvni-o) o femeie de condiție modestă, ținînd seama de faptul că *de la*, în diferite formule, precizează, în același sens, peiorativ, locul cuiva din perspectiva descendenței și a mediului socio-profesional: *de la coada vacii*, *de la țăriuș*, *de la coada sapei*, *de la oi* (în limbajul familiar și „*cucoană / doamnă*, *madam!* *de la coada cratiței*,

de la coada măturii”; notificarea parvenirii, în versuri ale lui N. Beldiceanu: „Ba, mai vezi câte-o madamă, ce torcea odată-n furcă, / Cum fudulă și cochetă în cupea ușor se urcă”; *Vechituri*).

Spre deosebire de exemplele citate în paragraful precedent, formate cu *de la*, în enunțul de care ne ocupăm atrage atenția apariția unui neologism (*mașir*), dar o atare prezență nu mai este neobișnuită; iată, de exemplu, textul unei „numărători” de la jocuri de copii, înregistrată în anii '70, în localități din zona Galați: „Două babe scorojite / Stau pe laviță trântite / Și vorbește franțuzește: / «Palevū, palevū» [= *parlez-vous*] / Ieși afară tu!”.

Așadar, interpretarea pe care o propunem consideră, paralel cu *mașir* „mașer”, existența unui alt cuvânt, *ma/r/șir*, atestat (tot incidental) ca substantiv în graiuri din Transilvania și ca interjecție în graiuri din Oltenia, ce cunosc și alți termeni de origine germană, explicabili atît prin stăpînirea austriacă asupra acestei provincii între 1718 -1739 (studiați de Teofil Teaha), dar mai ales prin colonizarea pastorală (ale unor „ungureni”) de la poalele Carpaților Meridionali, zonă din care face parte și Vîlcea.

Dar, pentru formula din titlu (și pentru varianta ei, care a suferit, probabil, o completare), Iuliu Zanne (*loc. cit.*) a avut ca informatori elevi de la „Școala Normală București”, „prin P. Gârboviceanu, profesor”!

Bibl: *Mașir de la oala cu știr*; „Revista română” (Iași), VI, 2000, nr. 1 (19), p. 5.

MĂLAI: a-ți fi mîncat mălaiul

= a-ți fi trecut zilele, a ți se fi apropiat sfîrșitul vieții

Enunțul dezvoltat, „ți-ai trăit traiul, ți-ai mîncat mălaiul”, este o construcție bimembră tipică, prima parte reprezentînd un adaos ce nu este exclus să constituie o explicare contextuală ulterioară (chiar de dragul... enunțului versificat). Glosa din *Dicționarul Academiei* (t. VI) este una care plasează lucrurile sub semnul, liniștitor, al generalității: „se spune despre *cineva* sau *ceva* care a îmbătrînit, s-a învechit, s-a uzat”, dar o minimă perspectivă antropologică ne obligă să considerăm

În această formulă reflectarea unei sentințe sociale, de factură pragmatică. Societățile „primitive” se caracterizau prin „lipsa bătrînilor” (și absența *gerontocrației*); condițiile grele de viață, mai ales de dinaintea „revoluției agrare” din neolitic, explică moravuri „dure”, ca infanticidul (pentru gurile de prisos), sinuciderea bătrînilor „care deveneau o povară pentru adulți”; de fapt, aceștia, ca și infirmii și bolnavii, erau abandonați (Herseni, *Sociologie*, 254, 379, 433). O tulburătoare urmă a vechii tendințe de eliminare a celor numiți astăzi „persoane cu handicap” găsim în amintirile lui Blaga: copiii din Lancrăm, aflați la pășcut gîștele, fac planuri, de „închipluire drăcească”, împotriva „gușaiților, fonfilor, tonșilor, zănaticilor sau bicisnicilor”, o pornire analizată ca pornind din „flora confuză a tuturor instinctelor” (*Hronicul*, III).

Uciderea bătrînilor, subiect de ale cărui reflexe s-a ocupat cîndva Vasile Bogrea, nu este o practică atestată istoric și literar numai la greci și la romani, ci a lăsat urme și în legendele populare românești (*Pagini*, 494).

Din rațiuni de racordare socio-culturală, trebuie să observăm că expresia din titlu este greșit plasată în dicționarul citat ca ilustrînd semnificația „turtă de mei, de porumb sau de alte cereale”; este vorba, fără îndoială, de sensul „făină de mei” al cuvîntului *mălai* - o gramină de veche tradiție locală numită prin lat. *milium*. Una dintre dovezi o constituie, mai întîi, existența expresiei *a (se) apropia mălaiul de traistă* ce desemnează situația „cînd cineva și-a cheltuit aproape întreaga avere” (*ibidem*, sub sensul „făină de mei”, respectiv „de porumb”). Așa-numita „prăjitură făcută din făină de porumb” ar putea fi evocată, eventual, de formula familiară cu verbul (a) *păpa*, de la Alecsandri: bătrîinii „și-au trăit traiul” conchide un personaj din opereta *Crai nou*, completat de un altul: „și și-au păpat mălaiul”, ecuația fiind explicitată fără urme de echivoc; „vorba ceea: pomul dacă-mbătrînește, pune-i paie și-l pîrlește” (sc. II).

Că așa stau lucrurile din punct de vedere tehnic, ne-o dovedește, apoi, un substituent lexical (eventual de adaptare la text) din proza lui Marin Preda: „Ei, hai, bătrînule, că ți-ai mîncat *tărița*... Hai, mă, să paști iarbă verde” (animalul urma să fie ucis; *Calul*, în vol. *Întîlnirea din Pămînturi*, 1948, p. 131), ca și varianta antonpannescă a expresiei de mai sus, *a-i trece (cuiva) făina prin traistă* „a se apropia de

mormînt" (*Povestea vorbii*; vezi și C. Rădulescu-Codin, *Îngerul*, 264, 370). De altfel, la Ciaușanu (*Glôsar*, s.v. *făină*), enunțul *și-a trecut făina prin traistă* este g l o s a t prin „și-ai trăit traiul”, deși apare ilustrat prin versuri populare ce particularizează decăderea în privința... nurilor: „Fosta-i lele' cît ai fost / Și-ai rămas un lucru prost”.

În inimaginabila aprioric monografie cu repere de antropologie și sociologie generală pe care o constituie volumele de poeme *La Lilieci*, Marin Sorescu a înfățișat și tema ce ne preocupă aici: pe o bătrînă ajunsă la 96 de ani și care umblase desculță și iarna (unul dintre atavismele biologice evocate de scriitor); atunci cînd „începuse s-o ajungă frigul”; familia „o ținea iarna fără foc. Și băgase stupii la ea-n cameră. Vreo doi-trei. Și nu putea să-i facă nimeni focul, că ieșeau albinele”. Nu este vorba de o neglijență sau de lipsa combustibilului; Dina Tălpășanca este lăsată să moară: „Ei, păi ce? Să mai moară, să mai moară” (*Uitarea*, III), un act considerat ca o obligație: „Ce, fa, n-ai mai murit? Că ziceai că mori. De ce n-ai mai murit? Că eu d-aia plecasem, Să te gălesc moartă” îi comunică o noră soacrei sale (*Pe gard*, III). Unele dintre aceste persoane devenite inoportune se gîndesc la sinucidere, gest de la a cărui punere în practică le împiedică neputința, cît și interdicția creștină (*Ioana lui Mărăcine*, III).

Să nu ne grăbim la circumscrierea unui areal demografic: legenda *Cînd se tăiau oamenii cei bătrîni*, citată de Bogrea, a fost înregistrată în zona Sucevei, iar tratamentul aplicat soacrei de cele trei nurori din povestirea lui Creangă nu este străin de optica „descotorosirii” de cei din generația care „și-a mîncat mălaiul”, simpatia naratorului față de vrednica noră mai tînără fiind nedisimulată.

Desigur, din tabloul complex de reconstituire schițat de Marin Sorescu nu putea lipsi nici zugrăvirea aspectelor „dure” ale satului oltenesc, cu atît mai mult cu cît poemele sale reprezintă piese de o importanță nebănuită pentru a înțelege ceea ce Blaga numise cîndva „permanența preistoriei” în colectivitățile rurale românești („*Saeculum*”, I, 1943), prin numeroase repere ce fac și obiectul de studiu al sociologiei generale: cultul pămîntului, ritualuri de fertilitate (de tipul celor decodate de Frazer în *Creanga de aur*), idolatrie cosmică și dendrolatrie, interdicții de vocabular, magie homeopatică (*Dumistrăcel*, *Șate*, 141 - 151).

MĂMĂLIGĂ: a o pune de mămăligă
= a se afla într-o încurcătură; a da greș; a se descuraja

Față de diverse mărturii de prețuire, de către omul sărac, a acestui aliment tradițional, exprimată la modul grav („Unde nu-i bărbat în casă / Nici mămăligă pe masă”; Zanne, P X, 3) sau ironizând lăcomia („Mămăligă, măi Ioane, / Fie crudă, numai mare”), sensurile depreciative pe care le-a contractat numele acțiunii ce oferă speranța dobândirii mămăligii („dezmierdată” frecvent *mămăliguță*) pot părea măcar suspecte (vezi și *Dicționar*¹: „a da greș; a încurca lucrurile; a o păți; a ajunge într-o situație grea”).

Ca și în alte cazuri de abreviere a unei construcții inițial bimembre (vezi *orz*, *pește*), ne aflăm în prezența unei „remodelări” mentale, a unei mutații în plan semantic: „încurcătura”, „dificultatea” pe care ar numi-o acțiunea în discuție ne sînt deslușite de enunțul întreg al zicătorii.

Contextul citat frecvent în dicționare este din Creangă: „D-apoi știi că și boierul, citu-i de boier, a pus-o de mămăligă” (*Povestea lui Stan Pățitul*; este drept, scriitorul humuleștean gustă și asocierea incidentală dintre cele două substantive!). Dar la același scriitor apărea, în fond, și explicația „deturnării” căutate cu insistență (și, uneori, cu un plus de fantezie) de către lingviști și amatori (vezi Iordan, *Stilistica*, 290 - 291), căci tot la Creangă (în *Amintiri I*) găsim: „... am pus-o de mămăligă *fără apă*” (sînt descrise necazurile din timpul fugii de la Broșteni spre Pipirig, după ce, pe zăpadă și zloată, eroii „prăpădiseră” drumul și o „luaseră de-a chioara”).

Iar alte pricini de nereușită, în încercarea de a face o mămăligă găsim în varianta înregistrată de Zanne: „am pus-o de mămăligă cu lemne verzi” (P III, 613) sau pot fi intuite, spontan, de exemplu de o vorbitoare cu simțul limbii (pe care o citează Iordan): „...fără mălai” (= făină de porumb).

Unor asemenea evidente și informații (ultimele trecute cu vederea în mod surprinzător) li s-au substituit tălmăciri năstrușnice sau de-a dreptul hilariante; sensul „a da greș” s-ar raporta la faptul că românul pune de mămăligă cînd n-are ceva mai bun de făcut sau, după o revistă de „explicarea limbii” din anii '50, ce poate fi citită astăzi drept o

sinistră literatură umoristică, „a pune de mămăligă” exprimă disprețul claselor avute față de țăranimea săracă și exploatată!

Precizarea împrejurărilor ce puteau condiționa nereușita acțiunii s-au aflat, așadar, în partea a doua a variantelor enunțului, la început subînțeleasă în mediul în care s-a făcut trecerea de la denotația (incidentală) la conotație: un eșec conjunctural s-a transformat, astfel, pentru neinițiați, într-un eșec pur și simplu. Dar nu și în mediul țăărănesc, unde s-a făcut haz de necaz chiar pe această temă, în maniera încurcăturilor lui Păcală: „Cînd scăpam de-o belea, ne înhăța alta. Eram ca rumănu scăpătat: cînd are sare și crăcane, n-are mălai și tuci; cînd are mălai, n-are găteje și sare. Cînd e sare și mălai, n-are legumă și foame” (Jipescu, *Opincaru*, 89).

Pentru a pune de mămăligă *fără apă*, o soluție, à la Maria Antoaneta privind surmontarea lipsei de pîine (prin... cozonac), o găsim într-o evocare despre „timpurile de belșug” de odinioară a unui vrîncean mai mult decît centenar în 1962: „Vinul curgea ca apa și ziceam: «Măi, de ce să bem apă?»: Eu am făcut o dată măligă cu vin, că nu era apa ca vinul” (Diaconu, *Vrancea I*, p. 402).

MĂR: a umbla de florile mărului

= a estima și a cumpăra recolta de mere după promisiunea pomului în floare; a pierde vremea

O poetică apreciere a valorii figurate a acestei expresii, ce definește o anumită inutilitate, din optica omului de gust, o găsim la Sextil Pușcariu: punînd într-un vas cu apă o crenguță de măr înflorit, deși știi că te lipsești de cîteva mere la toamnă, „nu te înduri să nu aduci primăvara și în casă. Cînd românul zice că cineva a venit «de florile mărului», adică fără vreun scop precis, el face aluzie la această plăcere lipsită de orice interes practic” (*Rostirea*, 388).

Asocierea prozaică a enunțului (și: *de flori de măr*) cu ideea de „zădărnicie”, de acțiune gratuită, s-a făcut, desigur, într-o anumită familie de reprezentări mai mult sau mai puțin justificate (*a umbla de flori de cuc, după frunze verzi, de frunza frăsinelului*), ca efect al desprinderii omului de practicarea și de semnificația vechilor ritualuri de primăvară, destinate, odinioară, să „stimuleze” renașterea

vegetației, conform convingerii că lumea poate fi modelată după vrere. Diverse practici curente la sfârșitul secolului trecut la indigenii din Australia au mari asemănări cu obiceiuri ale țăranilor din unele zone ale Europei (printre care și culesul florilor de ciuboțica-cucului; Frazer, *Creanga de aur* III, 62 - 65). În „florile dalbe de măr”, invocate de Crăciun, românul vede și promisiunea unor fructe, care, păstrându-se peste iarnă, au valoarea de simbol al nemuririi, la fel ca bradul sau iedera (Herseni, *Forme străvechi*, 198).

Dar, după îndepărtarea de ritualuri ancestrale, legătura dintre flori și proiecția lor în util s-a păstrat sub un aspect mai puțin cunoscut astăzi, acela al estimării și comercializării recoltei pomilor din faza când aceștia erau în floare. Diferite mărturii în acest sens găsim în documente de epocă, la etnografi și sociologi, referirea făcându-se la mai multe regiuni ale țării. Într-o prezentare (din 1820) a veniturilor locuitorilor din Stremț (Alba de Jos), era vorba de vânzarea anuală a... pomilor, concretizată în livrarea poamelor („... pe lângă aceea, la cine vindem pomii noștri, de chilin ne alcăzîm și le ducem lor cu carăle noastre, iar pentru bani gata”; Meteș, *Viața agrară*, 162).

Mai precis, situația este înfățișată de către Teofil Frâncu și G. Candrea, într-o descriere etnolingvistică din 1888 pentru Munții Apuseni: „Posesorul vinde roada anului sau primăvara, când mărul e înflorit, și asta se numește pe o tunsoare, sau toamna” (*Moșii*, 14). La fel se petreceau lucrurile și în zona Brașovului, unde șcheienii „cumpărau grădinile cu pomi de când erau în floare. Toamna și le culegeau singuri...” (N. Dunăre, în *Țara Bîrsei* I, 1972, p. 229) și în fostul județ Dîmbovița. Este vorba de o localitate de negustori de fructe (Bogații); aceștia plăteau, uneori, prin satele învecinate, viitoarele fructe „din flori sau cu ghiotura”, cumpărătorul oferind un preț global pentru un pom sau chiar pentru o grădină de pomi (*60 de sate cercetate de echipele studențești*, V, 1942, p. 201).

Practica trebuie să fi fost destul de răspîndită, de vreme ce H.H. Stahl, în studiile sale privind satele devălmașe românești, eticheta „cumpărarea unei producții neculese (pe preț scăzut)” drept „o formă de exploatare cămătărească”. De fapt, plata în avans s-a practicat din timpuri vechi în cadrul unor circuite economice importante, cum a fost, de exemplu, cel al transumanței: în secolul al XVI-lea, oameni de afaceri genovezi și florentini cumpărau anticipat lîna turmelor din

Castilia, pe care o vînd în Flandra (Braudel, *Mediterranean*, 176: pentru comerțul Principatelor cu turcii, vezi miere).

Desigur, în cazul de care ne ocupăm, riscul unor asemenea achiziții, „la noroc”, era acoperit prin prețurile modice oferite celor nevoiți să vîndă merii în floare primăvara, din lipsă de bani. Dar pagubele suferite, uneori, din cauza timpului nefavorabil, au putut duce la caracterizarea cumpărătorilor temerari drept oameni care umblă și ei doar „de florile mărilor”, fără să mai vadă și fructele.

MĂXINA: „...mai măxina!

= exclamație prin care cineva ripostează cînd interlocutorul i se adresează cu *mă!*, în locul unei formule politicoase, potrivită cu statutul revendicat

Contextul în care, la Marin Preda, apare un „termen” asemănător, *cecsina!*, permite confirmarea explicației privind formarea cuvîntului respectiv și a altora cîteva, din aceeași „familie”: „- *Ce, bă, ce? Ce, ce? Ce vrei, ce?* - *Cecsina* blodogări Paraschiv fără să se sinchisească” (*Moromeșii* I, p. II, cap. IV).

Așadar, după cum opinase cîndva Al. Graur, *ce-xina* respinge întrebarea *ce?*, iar *măxina* formula de adresare *mă!*, explicație contestată parțial de Iordan; acesta vede în *măxina* „un corespondent obscen” (vezi *mă-ta* sau *mă-sa*) din limbajul argotic, pentru *zexina* (o formă „amplificată” de la *zexe!*, ce are sensul general de „n-ai dreptate, du-te dracului!”; *Stilistica*, 338).

De fapt, și Iordan (*op. cit.*) îi dă dreptate lui Graur în ceea ce privește plasarea cuvîntului în contextul „*măxina!*, că nă sînt *mă!* cu tine!” - „așa răspunde cel care nu vrea să i se adreseze cineva cu *mă!*”, dar „mai *măxina!*” și „mai *tuxina!*” (cu referire la respingerea formulei de adresare cu *tu!*) au fost explicate, ca avînd motivația găsită de Graur, încă de către Tudor Pamfile. Acesta le-a inclus într-o listă de „jocuri de cuvinte, spirite, formule de păcăleli” (*Jocuri de copii*, I, 1905 - 1906, p. 375).

La acest inventar mai pot fi adăugate, apoi, *hăxina!* (din fișierul *Dicționarului Academiei*) și *brexina*, pe care o cunosc personal din limbajul elevilor de liceu din Suceava de prin anii '50.

Aşadar, *măxina* (accentul după DLR VI), *túxina* (neînregistrat în DLR XI/3) şi *brexiná* (accentuat pe ultima vocală) constituie un anumit tip de formule de interdicţie privind tonul de familiaritate pe care îl presupune adresarea cu *mă!*, *tu!*, *bre!*, iar *cexina!* (şi probabil *hăxina!*) resping o întrebare *ce?* (*hă?*) socotită neconvenabilă sau provocatoare.

O valoare marcată, în toate cazurile, de adăugarea particulei *-xina*, care nu a fost încă explicată. Dat fiind faptul că aceste construcţii aparţin limbajului argotic, eventual mediului orăşenesc (*măxina* şi *túxina* sînt după Pamfile, *loc. cit.*, „influenţe ţirgoveţe”), putem avea în vedere selectarea unui „formant” dintr-un cuvînt (sau din mai multe cuvinte) de origine străină, componentă ce ar putea fi identificată în finală termenului (*hò*)*xina*, probabil un grecism (posibil glosat deja prin „destul”), atribuit vorbirii unui personaj al lui I.L. Caragiale (din *Baioneta inteligentă*) şi căruia autorii *Dicţionarului Academiei* i-au atribuit statutul respectiv, de vreme ce nu l-au înregistrat în lista de cuvinte de la volumul curprinzînd litera H (t. II/II). În textul citat, „cucuconu Iorgu”, căpitanul „gwardiei naţionale” din mahalaua Mihai-Vodă (din Bucureşti), îl pune pe un Țigan, fost rob bucătar, să sune goarna ca să-i adune pe „isnafi”; cînd i se pare că s-au adunat destul de mulţi, ordonă: „Destul! *hòxina!*”; accentul este notat de autor, iar aspectul fonetic al cuvîntului nu este afectat de vorbirea „cepeleagă şi sîsîită” al personajului, dar iniţiala (*hò-*) nu este exclus să se fi modelat prin contaminare cu interjecţia *ho!*, una de exprimare tipică (de sorginte rurală) a „opreliştii”.

MIERE:

a da bani pe miere

= a înjosi pe cineva, a-l batjocori de faţă cu lumea

Expresia, consemnată şi explicată de Hasdeu, evocă împrejurări din relaţiile comerciale cu turcii: cînd „balgii” veneau să adune miera pentru care se plătise arvuna şi nu o găseau strînsă, schingiuiau pe cei care nu se puteau achita de obligaţie (HEM ; cf. DA I/I). Deci, construcţia, abreviată, reprezintă termenul unei comparaţii: te porţi cu cineva ca şi cum i-ai fi dat în avans bani pe miere şi acesta nu şi-a Ținut cuvîntul (vezi şi Iordan, *Stilistica*, 291).

Chirița, care a învățat „toute seulette le français” (așadar „singurică”), în conversațiile sale cu „monsieur Șarlă”, îi servește acestuia și traducerea „franco-moldavă” a expresiei; când elevul său se va leveni, îi permite „de lui donner de l'argent pour de miel” (Alecsandri, *Chirița în provincie*, a.I, sc. III; iată și alte încercări antologice din acel „baragouin” exemplar, al isprăvnicesei: „vous m-avez frotté le coeur avec du miel”, „il perde son temps pour des fleurs de coucou”, „il parlera comme l'eau”, pe lângă cunoscuta „il deviendra un tambour d'instruction”).

MOARĂ: **moară de tabac (de lut)**
                           = nume pentru un atelier de prelucrare a foilor de tutun (respectiv, de fabricare a cărămizilor)

În prima jumătate a secolului trecut, sintagma din titlu a fost pasager folosită pentru a numi o manufactură de prelucrare (pentru fumat!) a frunzelor plantei *Nicotiana tabacum*, după cum atestă textul unui document din 1847, în care sintagma *fabrică de tabac* este apoi echivalată prin formula din titlu: „a găsit cu adevărat acea *moară de tabac* (subl. n.) înființată - lucrînd și tabac din tutun din acest pămînt, de o calitate bună; precum proba din alăturata hîrtie dovedește” (*Documente II*, p. 934).

Pe baza dicționarelor limbii române, se poate constata că termenul *moară* nu a fost întrebuințat mult timp ca nume al altor instalații decît al aceleia pentru măcinatul boabelor de cereale. Începuturile industriei au revigorat semantic acest cuvînt, mai ales într-o serie de compuse, cap de serie fiind *moară de hîrtie*, ce apare încă de pe timpul domniei lui Matei Basarab și traduce germ. *Papiermühle*; din (sau prin) Transilvania au fost importate mai întîi hîrtia, apoi instalațiile pentru fabricarea ei (Iorga, *Istoria comerțului românesc*, 1925, p. 94).

Un început terminologic continuat prin alte traduceri sau creații analogice, căci, rînd pe rînd, apar, alături de *moara de tabac*, *moara de oloi* (*ibidem*, p. 135), *moara de lut*, „o mașină sau moară de lut pentru pregătirea cărămizilor” (*Studii privind Unirea Principatelor*, 1960, p. 109), iar în zona Brașov - Bran, în care sașii aveau privilegiu

în domeniul exploatării pădurilor, *mori de scinduri* sînt atestate încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*Țara Birsei*, I, 1972, p. 248).

Desigur, oricît de veridică și ademenitoare este explicația pe teren autohton, pe calea analogiei, factorul determinant a fost modelul germanei, limbă în care prin *Mühle* au fost numite nu numai mașinile puse în mișcare cu ajutorul apei sau vîntului, ci și manufacturile ce utilizau aparate mecanice. Alături de numeroși alți termeni de origine latină, germ. *Mühle* este o mărturie a forței civilizatoare a Imperiului Roman, care a transmis, prin moara de apă, forma primordială a oricărei mașini. Să ne amintim că în engleză *mill* înseamnă și „moară”, dar, pînă astăzi, și „fabrică”.

Hotărît însă că vorbitorii dacoromânei au cunoscut nu numai fascinația instalației ce a surclasat și a înlocuit piua neolitică și rîșnițele (păstrate, pentru orice eventualitate, și azi, în mediul rural), ci au reacționat pozitiv și la potențele cuvîntului numind o asemenea mașinărie: la introducerea batozelor (într-o epocă în care se manifestau încă rezerve față de împrumuturile neologice), aceasta a fost numită și *moară* (în graiurile populare), sau *moară de treierat* („Monitorul oficial”, martie 1871, p. 326). Iar instalația ce „macină” diferite roci sau materiale de construcții poartă și astăzi numele de *moară de pămînt, de var, sau de ciment* (DLR VI).

■ Cuiva care ar crede că am supraestimat procesele mentale legate de „miracolul” instalației și atracția „magică” a numelui acesteia, îi amintim ghicitoarea al cărei răspuns este evident: „Pe poduri ferecate, trec mii nenumărate; Și le taie capetele Și le schimbă numele”. O schimbare benefică, ce asigură hrana; dar, obișnuindu-se cu binele, țăranul a identificat și *moara... stricată*, ce numește gura flecarului, iar publicistii *moara de vorbe*, o etichetă pentru parlament (preluată la noi, însă, din franceză).

Bibl. *Cuvinte vechi utilizate în graiuri ca nume ale mașinilor agricole*, LR, XV, 1966, 1, p. 73 - 81.

MOARE: a mânca (a gusta, a ști) moarea cuiva
 = a fi obișnuit cu manifestările cuiva; a-i cunoaște firea, năravul, obiceiurile

Aprecierea aproape generală că expresia din titlu (cu variantele semnalate) pornește (măcar ca o etapă decisivă) de la termenul *moare* (< lat. *muria*), sinonimul dacoromânesc nordic pentru *zeamă de varză* (denumire caracteristică graiurilor din Oltenia, Muntenia și Dobrogea: cf. Pușcariu, *Privire*, harta 32), pare să fie confirmată de apariția contextelor figurate respective doar la scriitorii moldoveni și de faptul că diverse alte atestări trimit tot la spațiul lingvistic nordic (DLR VI). Sugestivă este situația primelor atestări.

La Alecsandri, în *Hartă Răzășul*, piesă scrisă în 1865, găsim expresia cu verbul (a) *gusta*: „Poftească, dacă vrea să guste moarea lui Hartă Răzășul!” (în primele două ediții; din 1875, termenul este înlocuit cu *moară*, probabil cu sensul figurat de „bătăie”; vezi V. Alecsandri, *Opere* V, București, 1977, p. 903). La Creangă, apar două variante: „... nu știi cine-i mămuca, n-ai mâncat niciodată din moarea ei” (*Soacra cu trei nurori*, 1875) și „pare-mi-se că știi tu moarea mea...” (*Amintiri* IV; după 1881). Alte diverse atestări se împart între (a) *mînca* și (a) *ști*.

Pentru V. Arvinte, expresia *a ști moarea cuiva* constituie o rămășiță din „teoria umorilor” (LR XV, nr. 2, p. 223-228). Postulînd primatul variantei cu verbul (a) *ști*, această *moare* ar fi rezultatul unei etimologii populare; pornind de la termenul neologic *medical umoare* (utilizat curent în limba română literară după 1850), ce s-ar fi produs în medii „mai puțin cultivate de la orașe și, apoi, de la țară” (p. 227): de la *a ști moarea* (adică *umoarea*) s-a ajuns, prin analogie cu alte formulări, la *a mânca moarea*. Dar, pînă la 1860 măcar, pentru *umoare* ‘temperament, fire’ nu există atestări în limba română, iar cele ulterioare se mențin la nivel livresc; lat. *humor* este reflectat de *umor* ‘fire’ la Negruzzi (probabil după fr. *humeur*) și de *umoare* la Caragiale și Călinescu (la ultimul, desigur, după it. *umore*). Astfel, legătura propusă este puțin credibilă, chiar ca accident.

Cheia problemei pare să se găsească într-o distincție pe care a făcut-o I.-A. Candrea: pentru acesta, în expresiile ce fac obiectul discuției, ne aflăm în prezența unui alt cuvînt *moare* („fire rea, nărav

care inspiră teamă; arțag; efectul răutății, supărării, necazului”), un descendent al lat. (*mos*) *morem* ‘obicei, fel de a fi’ (CADE, s.v. *moare*²), un punct de vedere acceptat și de A. Cioranescu, în *Dicționarul Etimologic Rumano* (La Laguna, 1958 - 1966, s.v.), care invocă și reflexe macedoromâne ale cuvântului latinesc.

Existența, în vorbire; cîndva, a cuvîntului propus de Candrea ar putea fi dovedită de o atestare din zona Năsăudului: „*moare*: în zicătoarea «lasă-l în pace, că așa îi este moarea» (adică năravul, obiceiul)” după o comunicare înregistrată în „Revista critică-literară”, II, 1898, nr. 2, p. 96 (cf. și DLR VI, care distinge aici doar o nuanță de sens pornind de la *moare* din expresiile citate mai sus).

Așadar, putem accepta ipoteza existenței, în limba română veche, a două cuvinte *moare*; unul (< lat. *morem*) numind „firea, caracterul”, iar celălalt (< lat. *muria*) avînd accepțiunea „zeamă în care se murează varza” (dar și castraveții, după *Lexiconul Budan* și după Massim și Laurian), cuvinte a căror „întîlnire” a dus la ieșirea din circulație a primului, nu fără a fi lăsat urme asupra semnificației celui de al doilea, păstrat, și acesta, numai în graiurile nordice (ca și *curechi*, *cute*, *sudoare* și altele). Pe această nouă bază, s-a putut produce o „remotivare” semantică a cuvîntului *moare*; pornind de la gustul lichidului în care se conservă varza, al cărui dozaj în ceea ce privește sarea, ca și plantele și rădăcinoasele ce se pun în vas (țelină, hrean, morcovi) hotărăște și gustul verzei murate (mai acră sau mai puțin acră etc.); sensul „fire” a evoluat spre „fire rea, arțag”. Există și alte diverse expresii ce se referă, tot figurat, la starea (calitatea) lichidelor ce „înconjoară” o persoană; se spune *a fi* (sau *a nu fi*) *în apele lui* „a (nu) se simți bine”, *a-l lăsa* (pe cineva) *să se scalde în apele lui* „a-l lăsa în voia lui” etc. (vezi și apă).

Prin urmare, despre cine a trăit în vecinătatea cuiva, adică s-a obișnuit cu manifestările, eventual cu „toanele” acestuia, se poate spune că îi cunoaște felul de a fi, îi știe *moarea* și, de aici, prin atracția celuilalt cuvînt, că *i-a mîncat moarea*. Dacă *moarea* adversarei celor trei nurori avea gustul din cîntecul cunoscut, conferit de statutul în cadrul familiei („Soacră, soacră, poamă acră”), aceleași trăsături pot fi dobîndite chiar după naștere, căci *a fi botezat cu zeamă de varză* înseamnă „rău din fire” (Zanne, P VI, 497), eventual ‘anormal, altfel decît toată lumea’ (*botezat în zamă de varză* „nu e ca lumea, le face pe

jos”; Rădulescu-Codin, *Îngerul*, 372); aşadar, trebuie să presupunem un *parcă* (ar fi botezat în ...).

Nu există nici o piedică în a folosi verbul (a) *mînca* (moarea cuiva) cu sensul de ‘a fi obișnuit cu manifestările cuiva’, deoarece moarea poate fi considerată ... un fel de mîncare.

Ca băutură, aceasta se folosea drept purgativ ori pentru a potoli durerile de cap după vreun „chef”; în mediul țărănesc, iarna, în post (dar nu numai), „saramura” în care se conservă sau se prepară diferite alimente ori zarzavaturi ținea adesea locul unor bucate; iată o mai veche descriere a „meniului” oierilor sălișteni (cităm după DLR VI): „Mîncarea principală era zama de fasole, «moarea» - zama de varză - și mămăliga cu ceapă sau coaptă în jar”.

MOARTE: **(a fi) bun de trimis după moarte**
= se spune despre cineva încet sau leneș la treabă, care umblă alene; care întîrzie

Apare la Zanne (P II), după comunicări din diferite zone ale Moldovei (Bîrlad, Covurlui, Vaslui; vezi și în Banatul Jugoslav, după Roșu, *Proverbe*, 57: *îi bun de dus după moarte*). Sub formă de exclamație, am auzit-o utilizată frecvent („te-ai întors de parcă te-aș fi trimis după moarte!”), mai ales la adresa persoanelor pe post de curier la o instituție. Din județul Mehedinți, Zanne înregistrează formula și drept caracterizare pentru o femeie bătrînă, urîtă (la vederea căreia chiar moartea ar fugi) și consemnează prezența unor expresii similare în franceză („il est bon aller chercher la mort”), italiană („e buon da mandar per la morte”) și germană („es ist gut nach dem Tode zu schicken”).

Într-un fel, să umble după ea (dar pentru a-i lua zilele, nu pentru a-și amîna întoarcerea) este răzbunarea Morții pentru necazurile pe care i le-a provocat Ivan, punînd-o *la pastramă* în *turbincă* și obligînd-o să mănînce, ani în șir, copaci de diferite vârste („... de-acum înainte ai să fii bucuros să mori și ai să te tîrîi în brînci după mine, rugîndu-mă să-ți ieu sufletul...”).

O replică *sui-generis* a humuleșteanului la „a fi bun de trimis după moarte” nu este exclusă!

a (se) îmbrăca (cu) cămașa morții

= a-și asuma sacrificiul suprem

Pentru lumea cealaltă, în cazul în care nu și-o păstrase pe aceea de la nuntă (vezi **ort**), omului i se cosea o *cămașă de moarte* (numită și *cămașa mortului*); se credea că dacă aceasta a fost croită greșit - prea lungă -, va mai muri cineva din aceeași casă.

Piesa de îmbrăcăminte respectivă, mai aproape de corp ca altele, a fost legată, de altfel, de statutul anumitor persoane în împrejurări solemne (există și *cămașă de mire* sau *de ginere*, *cămașă de soacră*; cf. DA I/II). Vezi și **cămașă**.

După mărturia unui adjutant al acestuia, Mihai Cioranu, în ajunul sfârșitului său de martir, Tudor Vladimirescu și-ar fi manifestat disprețul față de călăii săi prin cuvintele: „Eu am înfruntat moartea în mai multe rînduri. Mai înainte de a ridica steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat cu cămașa morții” (M. Cioranu, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, București, 1859, p. 89).

Este vorba de o simbolică tipică stilului „mesianic” și „biblic” al proclamațiilor și scrisorilor „Domnului Tudor” (G. Călinescu): cămașa pentru lumea cealaltă este nimbul, semnul sacrificiului, sub care a stat conducătorul revoluției de la 1821.

Un model al formulării, în stilul „înalt”, găsim în expresia *a se îmbrăca întru fără de moarte*, din texte religioase aparținînd secolului al XVI-lea (DLR VI), ce are semnificația „a fi hărăzit veșniciei”.

MORT:

a face pe mortul în păpușoi

= a ascunde un fapt; a te face că nu știi nimic; a lăsa o treabă (sau o discuție) încurcată

După Ghibănescu, expresia evocă, indirect și distorsionat, un fapt din obiceiul pămîntului: dacă pe moșia cuiwa se găsea un om mort, proprietarul își putea pierde bunul său, atunci cînd nu era în stare să plătească o dare specifică, *deșegubina* (termen care, etimologic, se referă la omor; cf. sl. *duše gubici* „pierzător de suflete”, „criminal”; vezi Scriban, D).

În fața unui astfel de pericol, nu numai că mortul descoperit de cineva pe ogorul său putea fi transportat, pe furiș, pe ogorul altcuiva

(și ascuns, de preferință într-o cultură agricolă care permitea așa ceva), dar, pentru a pune mâna pe pământuri și pe amenzi considerabile, *deșegubinari* (sau dușmanii cuiva) regizau ucideri: „punea la cale pe vreun om pierdut să se ducă în ogorul cuiva și să se prefacă că-i mort, că ei numai or trece pe acolo și văzându-l mort or apuca pe stăpîn să plătească deșegubină” (*Vorbe* I, 87 - 88).

Pornind de la *deșegubină* se explică substantivul *șugubăț*, inițial însemnînd ‘criminal’, dar și ‘cel ce înscena ucideri false’, iar, apoi, ‘poznaș’, ‘cel care provoacă surprize neplăcute’. Date fiind numeroasele sensuri figurate ale substantivului (și adjectivului) *mort*, în diferite construcții, s-a imaginat adoptarea, de către cineva, a atitudinii celui folosit pentru înscenarea unei anchete de omucidere: „Atunci voi să vă faceți moarte-n păpușoi, să nu spuneți nici laie nici bălaie” (Creangă, *Soacra cu trei nurori*).

Pentru ‘a renunța la ceva’ se spune „a o lăsa moartă”, iar, prin posibilă contaminare cu imaginea precedentă, *a o lăsa moartă în păpușoi*: „S-a trece ea și asta; obraz de scoarță și las-o moartă-n păpușoi” (id., *Amintiri* II, în încheierea fragmentului narînd furtul cireșelor). Eventual cu o completare accentuînd derizoriul la care se ajunge prin îndepărtarea de referent: „Las-o moartă-n popușoi, / Că-i găsi-o mai de-apoi” (Zanne, P IX, 515).

MOȘ: = a spune (a înșira) moși pe groși
= a spune povești, a vorbi despre lucruri care nu există; a fabula

După explicația propusă de Al. Graur (în SCL VII, 1956, p. 273), *moși pe groși* a rezultat dintr-o falsă analiză pentru *moși păroși*, un context ce apare și la Pann: „Tot înșiră la gogoși, / Spunînd despre moși păroși” (DLR VI, s.v. *moș*). Narațiunile despre aceste ființe bizare ar constitui, așadar, o glosă a expresiei *a înșira la gogoși*. De la *păroși*, un termen „suspect”, la *pe groși* s-a putut ajunge (după autorul citat) prin pronunția regională (muntenească) *pă groși*, căci expresiile discutate sînt uzuale în Muntenia: în DLR, pentru *moși pe groși* sînt date exemple din Baronzi (cu formularea *a promite moși pe groși*, vezi *Limba*, 46), din Caragiale, Macedonski etc.

Ne aflăm, însă, în alt impas, căci nu știm ce înseamnă, de fapt, *moșii păroși* de la Anton Pann, despre care putem bănuși însă că nu sînt doar niște bătrîni... invadați de păr! Apariția enunțului *moși pe groși* în formula de încheiere a unui basm publicat de Ispirescu („Încălecai pe un cocoș, să vă spui la moși pe groși”) ne îndreptățește să presupunem că *moșii* ajunși *păroși*, de la început, vor fi fost ființe imaginare din familia personajelor mitice a căror înfățișare ne este descrisă prin culori: *de cînd cu moșii ai verzi*, sau *roșii* (după DLR); suspect de apropiați de *Verde* sau *Roș Împărat*, mai bine reprezentați în basme (nu lipsesc nici Împăratul *Negru*, *Alb* sau cel *Galben*, definiți de G. Călinescu drept „hieroglife ale universului, împărțit pe stihii”; un loc aparte ocupă însă Împăratul *Roșu* și Împăratul *Verde*, la care „factorul cromatic există asociat însă cu cel fiziologic”; *Estetica basmului*, cap. *Împăratul*).

În această optică, „originea” *moșilor păroși* ar putea s-o constituie *moșii ai roși*, a căror culoare, în recitative, este pasibilă de „amplificări”, dacă ținem seama de formule uzuale în descîntece; de exemplu: „Pîn-la lacul *roș*, *Roș*, *poroș*”; „Ho! vacă *roșă*, *Poroșă*”; „A venit omul *roș*, *Poroș*” (vezi DLR VIII/4). De la acest lexem inteligibil în afara incantației basmului, s-a putut ajunge (prin aglutinare) la *păroși* (de la Pann), pentru care, de fapt, „pe groși” reprezintă doar un fapt paralel.

După Maria Bojan, cuvîntul *moși* ar evoca *Tîrgul Moșilor* din București, unde, „ca-n orice tîrg, se spuneau multe lucruri neadevărate sau exagerate” (*Expresii*, 261); *a spune (înșira) moși pe groși* ar însemna a vorbi în stilul reclamelor deșănțate ale negustorilor de la Moși.

MUC: **muc și sfîrc**
= de cea mai bună calitate, fin, ales

Este o construcție tautologică muntenească neînregistrată în dicționarele limbii române; cu ani în urmă, ne-a fost comunicată de către distinsul istoric M. Gramatopol, care ne-a și tradus-o, cu ... reticență lingvistică, prin locuțiunea franțuzească „la fine fleur”! Săptămînalul bucureștean „Academia Cațavencu” i-a asigurat o

nesperată circulație, folosind-o, un timp, prin antifrază, ca titlu al unei rubrici ce cuprindea relatări asupra unor fapte cu „moț” tipice tranziției din România; căci *muc și sfirc* înseamnă, de fapt, „de cea mai bună calitate, ales”.

Semnificația de „vîrf”, din planul material, a cuvîntului *sfirc* este una curentă, iar translația spre „culme”, în planul reprezentărilor abstracte, nu ridică obstacole. Și, atunci, de unde provine asocierea cu *muc*, fără ca semnificația figurată să aibă de suferit? Iată un prim reper: în *Vocabularul româno-german* publicat de G.A. Polizu la Brașov, în 1857, găsim locuțiunea substantivală *de muc*, tradusă prin „ausgezeichnet, vortreflich” (= excelent, distins, ales).

Să pornim de la „cunoscut”. Termenul *sfirc* numește o extremitate, o proeminență, de obicei moale (cartilaginoasă), a unor organe și părți ale acestora; de exemplu, vîrfurile mamelei. Cuvînt cu origine nesigură, el a „tradus”, în formula din titlu, un cuvînt sinonim, ce se află de mult timp pe cale de dispariție, care sună MUC (recurgem la această distincție grafică) și este numai un omonim al lui *muc* ‘secreție nazală’ (lat. *muccus*). Această a doua vocabulă MUC (sau primă, din perspectivă cronologică, dat fiind faptul că noi îl considerăm un element autohton din vocabularul limbii române) are, la rîndul său, tot semnificația generală de ‘capătul, vîrfurile unor plante sau părți din corpul viețuitoarelor; capătul unor obiecte’, ce nu poate fi subsumată (prin analogie sau extensie) sensului general de ‘secreție nazală’ al descendentului dacoromânesc al lat. *muccus*.

Iată cîteva situații ilustrative concludente: *mucul cînepei* (sau *zglăvoc*, din vsl. *glava* ‘cap’; vezi și *moacă = zglăvoacă* „numele unui pește cu capul mare” - *Cottus gobio*); *mucul papurii*, *mucul curcanului* (un adevărat „sfirc”). Tot prin MUC sînt numite, în graiuri din diferite zone ale țării, conul bradului, sfircul sînelui, vîrfurile cartilaginose al cozii calului, dar și vîrfurile sfredelului, prîsnelul fusului, sau șfichiul biciului. Trebuie să remarcăm faptul că în DLR (t. VI, 1965 - 1968), ce are în lista de cuvinte doar o singură unitate lexicală *muc* (spre deosebire de dicționare mai vechi, printre care și cel al lui Polizu sau DDRF), cîteva dintre aceste sintagme și sensuri sînt încadrate, cu o remarcabilă (dar gratuită) abilitate de tehnică lexicografică, în diferite secțiuni ale articolului dedicat termenului *muc* (lat. *muccus*).

Multe din semnificațiile citate mai sus se regăsesc și la cuvîntul *mugure*, care este întrebuițat pentru a numi (și el) „floarea de

papură”, „inflorescența cînepei”, „sfircul sînului”, „vîrfurile cartilaginose de la capătul sternului” (la măcelării se vinde *mugure de vițel*), „capătul coarnelor, abia ieșite, la miel”, „vîrfurile sfredelului” etc. (după *Dicționarul* citat), termen utilizat și el pentru a marca o calitate în gradul superlativ, ca și *muc*, în diferite construcții sau contexte „transparente”.

Datorită „coliziunii” cu *muc* ‘secreție nazală’, cuvîntul autohton MUC a fost „explicat” tautologic, în construcția *muc și sfirc*: ‘de cea mai bună calitate, excepțional’.

frumos de muc

= foarte frumos

Printre „diferitele ziceri culese din cărți vechi precum și din gura poporului”, George Barozzi, în *Limba română și tradițiunile ei*, înregistra și el locuțiunea substantivală *de muc* (ce se găsește și într-un dicționar român - german al lui G.A. Polizu, din 1857), explicată prin *de frunte*, cu exemplificarea „*frumos de muc* = frumos de frunte” (p. 126; vezi și Bogrea, *Pagini*, 482, după Zanne, P II, 567).

Am văzut că acest cuvînt MUC, ca și *mugure*, numește o serie de „vîrfuri” sau extremități ale unor plante, ori „capete” ale unor organe sau obiecte, o similitudine ușor de înțeles dacă ținem seama de faptul că, fără ca prin aceasta comparația cu albanezul *mugull* să aibă de suferit, rom. *mugure* poate fi explicat și pornind de la pluralul lui MUC, *mucuri* (de la care a fost refăcut un singular paralel *mucure*).

Corespondența MUC - *mugure* este, apoi, evidențiată și de apariția, în limba veche, a locuțiunii *de mugure*, pentru a exprima tot o calitate excepțională: în versetul 4.13. al *Cîntării cîntărilor* din traducerea *Vechiului Testament* cuprinsă în manuscrisul 45 din Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, apare calcul „(grădini cu rodii) cu roada *de muguri*”, o caracterizare pentru care, în diferite limbi moderne, găsim „edle Früchte” (germană), „pleasant fruits” (engleză), „fruits exquis” (franceză), după gr. (ῥόων μετὰ) καρποῦ ἀκροδρύων, iar în traducerea lui Ioan Alexandru „fructe minunate” (București, 1977).

Analiza semantică a corespondențelor dintre MUC și *mugure* ne îndreptățește să admitem că, în limba română, există două cuvinte

muc: continuatorul lat. *mucosus*, avînd semnificația de „secreție nazală”, și un alt MUC, element din fondul autohton, care, din punct de vedere semantic, nu are nici o legătură cu primul, însemnînd „proeminență, vîrf”, ca și *mugure*, ambele servind, de altfel, pentru exprimarea superlativului. *Mugurelele fâinii* numește „partea cea mai curată, cea mai aleasă a fâinii, lamura” (DLR, VI, într-un descîntec de „plămădirea inimilor”: „se iau mîgurelele de la nouă fâini...; frămîntînd cele nouă mugurele în albie /mama/ răspunde...”; „Șezătoarea”, XI, 1910, p. 40 - 41; este descris un obicei din Giulești - Vîlcea). Iar *mucul grîului*, după o atestare din *Glosarul regional Argeș* al lui D. Udrescu, este „partea cea mai de frunte a grîului, lamura, grîu ca de colivă”; pentru *fruntea fâinii*, respectiv pentru semnificația substantivului *lamură*, în *lamura mierii, ~ florilor*, la Eminescu și Sadoveanu, vezi și Tohăneanu, *Imagini*, 103, 105. Aceste contexte, referitoare la ritualuri, exclud posibilitatea unei utilizări a cuvîntului prin antifrază ca și a legăturii eventuale cu *muc* „secreție nazală”.

Așadar, putem constata că omonimul latinesc l-a „acoperit”, l-a ecranat pe MUC autohton, care, „ciocnindu-se” și cu *frunte* (utilizat și acesta pentru exprimarea superlativului: *fruntea fâinii, fruntea grîului*) sau cu împrumutul slav *virf*, s-a retras la periferia vocabularului (nu trebuie să scape însă și atenției lexicografilor), unde îl mai întîlnim ca nume al unor protuberanțe de natură vegetală și animală sau al unor „capete” ale obiectelor. Una dintre pozițiile ce asigură conservarea unor asemenea cuvinte, adesea complet ieșite din uzul curent, o reprezintă expresiile închegate („figées”); așa, de exemplu, *brîncă* nu se mai folosește decît strict regional pentru a numi „mîna”, dar îl putem cu toții recunoaște în expresiile „a cădea în brînci” sau „a merge în (pe) brînci” - cînd copilul mic se deplasează folosindu-se de mîini și de picioare.

Așa a rezistat și MUC în *frumos de muc* „foarte frumos”; vezi și Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*: și în Moldova se zicea cîndva *frumoasă de muc* „très belle”.

Elementul autohton de la baza cuvîntului românesc ar putea fi recunoscut ca formant (cu semnificația generală de ‘vîrf; cap, căpetenie’) într-o serie de nume pantracice de tipul *Mocas, Mocazia (Iucunda), Mucacentus, Mucaporis, Mucatralis, Mucazenus* etc.

Bibl. *Numele traco-dacice de tipul MUCA (Μουκα); MOCA- (Μοκα-)* raportate la cuvintele românești de substrat muc¹ - mugure; An X, XXV/1, 1988, p. 391 - 408; XXVI/1, 1989, p. 421 - 430.

MUIERE: **muierea, ca muierea**
 = enunț moștenit din latină, stabilind identitatea,
 caracteristica unei „specii”

Într-un savant studiu de sintaxă frazeologică, Eugen Coșeriu a identificat numai în vechea franceză (*femme que femme*) și în română (*femeia ca femeia*) păstrarea enunțului latinesc *mulier quae mulier* (așadar în „traducere”), cu semnificația, precisă, „femeia este o femeie” sau „femeia este și rămîne o femeie” (*Ein Weib*, p. 273). Acest „model” se află la originea unei întregi „familii” de enunțuri avînd valori semantice mai mult sau mai puțin apropiate, unele prezente și în alte limbi romanice (dar, mai ales, în „sintaxă liberă”).

Capacitatea acestei construcții de a stabili, implicit, caracteristica unei „specii” (viețuitoare, grupuri, prin atribute ale sexului, vârstei, etniei etc.) este ilustrată (și) de următoarele exemple, citate de Coșeriu (după DA I/II, TDRG): „Chivuleasa, rămasă singură, ca femeia, a luptat cu inima, dar nu și cu gîndul” (Delavrancea); „Lumea, ca lumea, se uita curios după el” (Vlahuță); „Copiii, biet, ca copiii, nu știau ce să facă” (Ispirescu); „Tătarii, ca dînșii, răutăcioși... îi deteră foc” (S.Fl. Marian).

Construcția de identificare a unei noțiuni cu ea însăși are valoarea de a atrage atenția asupra unui fapt general acceptat, sugerînd și înțelegerea superioară, compasiunea, dar și disprețul: „X se comportă exact așa cum este de așteptat să se comporte X” (*Ein Weib*, p. 273, 278). Iată și un exemplu concludent din Creangă: „...vaca, ca vaca, îmi irosea ogrinjiu din căruță” (*Moș Nichifor Coțcariul*).

Afirmațiile lui Coșeriu urmează unei riguroase și subtile analize, de separare față de două tipuri înrudite: unul care desemnează „normalitatea”, „/o/ femeie ca /toate/ femeile”, „om ca /toți/ oamenii”, „moartă ca /toți/ morții”, „un bou ca toți boii” /așadar „puțin la

simțire”, după Gr. Alexandrescu/, iar un altul doar „previzibilul”; de regulă într-o opoziție: „femeia ca femeia, dar cum a făcut bărbatul una ca asta”; „ziua ca ziua, dar noaptea...”; „a mea ca a mea, dar...”.

Româna nu a moștenit din latină doar *m o d e l u l* lat. *mulier quae* (= *quă*/ *mulier*, reflectat de „traducerea” *femeia ca femeia* (ca și de *v.fr. femme que femme*), fapt ce a avut ca efect, de altfel, proliferarea celorlalte două tipuri de enunț din limba română (insuficient sau numai parțial reflectate în limbile romanice surori: *Ein Weib*, p. 271), ci, posibil, chiar enunțul *ca atare*.

După informații din *Dicționarul Academiei* (II/I), pînă prin secolul al XVII-lea substantivul *femeie* (< lat. *familia*) a fost utilizat cu sensul etimonului, acela de ‘familie, neam, toți membrii unei familii’; cu sensul de ‘soție, nevastă’ este atestat abia în *Biblia* de la București (1688). Mai înainte, cea de a doua noțiune fusese numită (exclusiv) prin *muiere* (< lat. *mulierem*); iată alăturarea celor doi termeni fără urmă de confuzie, într-un text din secolul al XVI-lea: „Și cu muiarea ta și cu toată fâmeia ta pasă /= mergi/ la besecă” (în *Cartea cu învățătură*, tipărită în 1581, a diaconului Coresi, după DA II/I, s.v. *femeie*; cf. DLR VI). *Muiere* ‘femeie; soție, nevastă’ caracterizează încă vorbirea populară din sudul țării, dar a fost singurul termen folosit pînă nu demult pentru noțiunile respective în graiurile din Banat, Crișana și din cea mai mare parte a Transilvaniei (vezi B. Cazacu, Romulus Todoran, *Lexicul dacoromân*, în vol. *Studii de dialectologie română*, București, 1966, harta 13, după *Atlasul lingvistic român* I/I).

Din perspectivă diacronică, „femeia ca femeia” trebuie să reprezinte așadar „acomodarea” lexicală a unui enunț anterior, *muierea ca muierea*, a cărei existență este dovedită de formulări de „aplicație”, în care, astăzi, pe prima poziție se află substitute ce precizează despre ce „muiere” este vorba (persoană de sex femeiesc, soția), ca în exemplele pe care le găsim în DLR (VI, s.v. *muiere*), perfect comparabile cu acelea citate de Coșeriu pentru tipul de bază, „identitate, specie”, respectiv pentru tipul „normalitate”. Este, mai înfi, cazul unei replici dintr-o piesă a lui Caragiale: „Consoarta mea?... ce să zică?... De! ca muierea... mai ursuză” (*O noapte furtunoasă*, a. I, sc. 1); pentru celălalt tip, trimitem la un citat din B.P. Hasdeu: „... am ajuns drept

încheiere / să cred că Vidra-i smintită, ca orișicare muiere” (*Răzvan și Vidra*, cântul III, *Nepoata lui Moșoc*).

Așadar, corespondențele *Chivuleasa* → *ca femeia* = *consoarta mea* → *ca muierea*, respectiv *femeie* → *ca toate femeile* = *Vidra* → *ca orișicare muiere* ilustrează cazuri din tipologia Coșeriu, dar apariția substantivului *muiere* (inițial într-o construcție simetrică) îndreptățește supoziția moștenirii cuvînt cu cuvînt în română chiar a lat. *mulier quae mulier*.

Se mai impune o observație: deși poate fi auzită frecvent în vorbire, pentru expresia *femeia*, *ca femeia* (ca, de altfel, și pentru *muierea*, *ca muierea*) nu dispunem de atestări după dicționarele limbii române. Cauza ar putea-o constitui utilizarea curentă a unei alte modalități, mai tranșante, așadar explicite, de a sublinia „identitatea”, și anume cu ajutorul adverbului *tot*, cu valoarea de „întotdeauna, în orice împrejurare”: „femeia e tot femeie și în ziua de Paști” (adică „slabă”; Zanne, *Proverbe*, II, p. 144); „Femeia tot femeie, zise Lăpușneanu zîmbind” (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu III*). Construcția apare și pentru substantivul *muiere*: „Muierea tot muiere, scoate și pe dracul din minte” (la Damé, *Nouveau dictionnaire roumain - français*, fără trimitere la vreun anumit izvor); „Muierea tot muiere!... O inimă, comoară, și-un cap frumos... dar sec!”; Alecsandri, *Despot Vodă*, a. I, tabl. II, sc. 2; de fapt, parafrizarea replicii de la Negruzzi, căci îi este atribuită tot lui Alexandru Lăpușneanu, caracterizînd-o pe soția sa, Ruxanda).

Iată exemple cuprinzînd și alți termeni (după DLR XI/3): „...dar capra tot capră; se șmuncea în toate părțile” (Creangă, *Dănilă Prepeleac*); „Măgarul tot măgar rămîne, de-l vei duce și în Beciu” (= Viena; Zanne, *Proverbe*, VI, p. 453); „Căci streinu-i tot strein / De i-ai face apa-n vin” (folclor transilvănean).

Dar, pentru a reveni la lexicul temei, semnalăm variații de enunț la Ioan Slavici: „muma ei tot muma ei, sărmana” (vorbește Persida, emoționată) și „iar femeia tot femeie” (caracterizarea Martei, aparținîndu-i autorului; Mara, cap. XIX, *Verboncul*).

Bibl. *Muierea, ca muierea*; „Revista română” (Iași), VI, 2000, nr. 2 (20), p. 8.

MUT:

a pune mutul la uşă

= a pune un obiect în faţa uşii închise, pentru a arăta că nu este nimeni acasă

Iorgu Iordan semnaleză folosirea exclamaţiei *mutul la uşă!* însemnând „intrarea oprită” (*Stilistica*, 292). În anchete etnologice din localităţi situate în zona muntoasă a Moldovei, s-a constatat că ceea ce se numea *mutul de la uşă* (vezi şi DLR VI) era un băţ, care „notifica” absenţa stăpînitorilor casei. Cel care încălca acest consemn, pătrunzînd în locuinţă, era pasibil de pedepse. Astfel de situaţii au provocat chiar un „învăţ”: „lasă băţul şi vezi-ţi de drum, dacă vrei să fii liniştit” (Vulcănescu, *Etnologie*, 56 - 57).

Pornind de la aceste informaţii, putem interpreta ca avînd aceeaşi semnificaţie simbolică „nuiaua” din poarta, găsită închisă, de la casa miresei, unul dintre elementele din scenariul peţitului. Iată un fragment din „colăcăria” *starostelui drumeţ*: „Noi vedem poarta legată, / Nuiu mare ridicată; / Poarta-i legată cu paie, / Lumea stă-n cap să ne saie” (Ion Apostol Popescu, *Oraţii de nuntă*, 1979, p. 38 - 39; text din Sucutard, jud. Cluj).

Un semn de interdicţie comparabil este „praponirea” *ciuturii* de la fîntînă: „Cum te cutezi tu să iai apă fără de ştirea mea? Nu vezi că, spre semn de opreală, apa este închisă şi ciutura praponită?” (de la I.G. Sbiera, după DA/II, s.v. *ciutură*).

Astfel de semne de avertizare pot fi grupate alături de cele descrise şi de H.H. Stahl: crengi de sînger, numite în Vrancea „şufii” ori „lemn de pîcîre”, înfipite în capătul unui teren pentru a marca proprietatea sau luarea în posesie (uneori abuzivă), ce reprezintă vechi „procedee de magie juridică” devenite simple „semne convenţionale”. Ca şi parii în vîrfurile cărora se împletesc cîteva spice, pentru a-i face mai vizibili, o „formă analfabetă corespunzînd modernei «trecerea oprită»” (*Eseuri*, 198 - 199).

Forme... analfabete; dar în spiritul sistemului de informare strict semiotică de cea mai modernă factură, a căror eficienţă o anticipa, în felul său, o constatare din paremiologia românească: „Mutul ştie toate limbile” (Roşu, *Proverbe*, 77).

NAS: a tăia (cuiva) **nasul**
= a pedepsi pe cei „vicleni”; a umili, a-l pune „la punct” pe cineva

La origine, contextul descria o operație chirurgicală propriu-zisă, ce constituia o pedeapsă mai ... blîndă (față de tăierea capului), administrată uzurpatorilor domniei sau boierilor „vicleni”; învinși și prinși, acestora li se tăia, de obicei, zgîrciul dintre nări.

Disputa pentru tron dintre Alexandru Lăpușneanu și Joldea este astfel descrisă de Grigore Ureche: „L-au împresurat oastea leșească pe Joldea-vodă și l-au prins viu; pre carele, mai apoi, dacă au sosit Alexandru-vodă, l-au [în]semnat la nas și l-au dat la călugărie” (*Letopiseșul, cap. Domniia lui Joldea-vodă, carile au domnit 3 zile...*).

„Clementa” se explică, uneori, prin raporturile dintre judecător și pedepsit: „Gheorghie Ștefan-vodă după ce, au luat ... pre Ștefăniță-vodă, pre fiul său, l-au însămnat la naș puțintel” (Neculce, *O samă de cuvinte*, XXXII).

Ca rezultat al acestui supliciu, din cauza unor „cărți viclene”, învățatul Nicolae Milescu avea să fie apoi poreclit *Cîrnul*: „Deci Ștefăniță-vodă cum au văzut ... cărțile s-au prè mîniat și l-au adus pre acel Nicolai Milescu înaintea lui... și au pus pre călău de i-au tăiat nasul” (în semn de prețuire, operația s-a făcut cu „hamgeriul” domnitorului; *ibidem*, XLI). Un caz ieșit din comun îl reprezintă încredințarea (și, poate, satisfacția!) privind executarea pedepsei, în condiții aparte: după informația pe care, în 1673, „bailul” Venetiei o trimitea dogelui, Matei Basarab, după ce obținuse să i se taie nasul și urechile dușmanului său, la Constantinopol, „a mai dat, peste alte cheltuieli, încă 60 de reali, numai să i se trîmită într-o cutie nasul lui Leon-Vodă la București, să-l vadă și el - *cosa senza esempio anche a*

questa corte" (Ionescu-Gion, *București*, 740, citînd un document publicat de Eudoxiu Hurmuzachi).

Dar practica era mai larg răspîdită: la fel erau însemnați și prizonierii de război și tot așa erau pedepsiți și hoții sau negustorii necinstiți, de exemplu brutarii ce vindeau „pîinea lipsă”: „odinioară se dau prin tîrg cu nasul tăiat, - de unde locuțiunea bucureșteană care a rămas: «da-te-ași prin tîrg cu nasul tăiat»" (*ibidem*, p. 473). Utilizarea figurată a contextului păstrează, chiar dacă numai vag, amintirea umilinței infamatoare, cu toate că formularea s-a schimbat: *a da peste nas, a scoate (cuiva) pe nas* (o faptă, un act). Vezi și **însemnat; limbă**.

NAȘ:

a-și găsi nașul

= a-și găsi inițiatorul, persoana capabilă să îndrume, să sfătuiască; a-și găsi stăpîn (un om energic, în stare să pună „la punct”, să „cumințească” pe cineva)

Utilizarea expresiei în situații foarte variate pornește, de fapt, de la autoritatea nașului (de botez și de cununie) asupra finilor săi. Ironia ce însoțește aplicarea acestei etichete în numeroase cazuri pare să provină însă și de la obiceiuri mai vechi, care au dispărut; de exemplu, de la serviciile conjugale pe care le făcea mirelui impotent (de obicei în secret față de mireasă și de oamenii din sat) un flăcău dotat sub acest aspect, care avea să devină nașul copilului (copiilor) familiei respective. Dacă, în mod figurat, astfel își găsea imediat „nașul” tînărul căsătorit, în ceea ce o privește pe mireasă, expresia *înaintea ginerelei trece nașul* evocă exercitarea, de către bărbatul ce cununa, ca inițiator sexual, a dreptului primei nopți (vezi și „nașul vede întîi p... finei”, sau „o dată vede nașul ....”; Vulcănescu, *Etnologie*, 58).

Pentru asemenea explicație a semnificației unor astfel de expresii, au fost citate versurile dintr-o baladă, în care *Drăganu din Periș* îi reproșează nașului, lui Radu-vodă, că, în timpul nunții, „Cînd fusese despre ziuă, / Despre dalba veselie, / Pe fina ta ți-ai luat, / În grădină te-ai băgat, / Făcuși voia trupului, / Lăcomia ochilor” (N. Constantinescu, *Rudenie*, 166). Vezi și (a) *cuteza*.

Ion Codru Drăgușanu, descriind, la 1840, statutul „țiganilor sclavi” din Țara Românească, nota că asupra acestor servitori „în casă

și în curte” boierii își mai exercitau „toate drepturile feudale cu nume și fără nume, precum «*juius primae noctis*» sau «*droit de cuissage*»” (*Peregrinul transilvan*, cap. XIII; *cuissage* s-a format de la *cuisse* < lat. *coxa*, al cărui descendent românesc este *coapsă*). Cît despre obiceiul francez, acesta este prezentat astfel: „Droit qu’avait le seigneur de mettre la jambe dans le lit de la nouvelle mariée la première nuit des noces, et aussi, dans quelques localités, droit de coucher avec la nouvelle mariée la première nuit; droits qui d’ordinaire étaient rachetés à prix d’argent” (Robert, *Dictionnaire*). Să ne amintim, însă, situația evocată și de Beaumarchais, ce declanșează conflictul din *Nunta lui Figaro!*

NĂPÎRCĂ: „România e țara biciului și a năpîrcii” (G. Jipescu)
= a samavolniciei și a constrîngerii

Această definiție *ad-hoc* apare într-un text în care autorul citat descrie, la sfîrșitul secolului trecut, *Suferințele țărănimii* (București, 1888, p. 160). *Năpîrcă* numește, în acest context, parțial tautologic, „biciușca”, „cravașa”, împletită, care „șerpuiește” cînd este folosită; o metaforă prezentă și în utilizarea cuvintelor *șarpe* și *viperă* (cu referire la „limbile” acestora, comparate cu șfichiul biciului).

Deși astăzi *năpîrcă* mai apare doar ca un sinonim al termenului *viperă*, termenul autohton de la baza cuvîntului românesc (comparat cu alb. *neperke*, *nepertke*) a desemnat, mai mult ca sigur, chiar noțiunea de „șarpe”. O dovadă o constituie apariția cuvîntului *năpîrcă* drept nume al unui anumit tip de luntre, mică și îngustă, mînată cu „ghionderul”, specifică zonei bălților Dunării, ce se „strecoară” ușor printre tufele de plante acvatice (DLR VII/I). Or, se știe că năpîrcă nu trăiește în apă (mediu de viață al altor șerpi), ci preferă locurile înșorite, călduroase.

După „confruntarea” cu *șarpe* și *viperă*, elemente ale stratului latinesc al dacoromânei, a putut interveni o specializare semantică, pentru a numi o anumită specie de viperă. Din acest moment, valorile conotative și contextele - etice - ale utilizării cuvîntului se înscriu în sfera semantică a numelor celorlalți ofidieni: „Pui de năpîrci, cine vă arată voao să fugiți de mînia ce va să vie?” (*Noul Testament* de la

Alba-Iulia, 1648); „Viperă, pui de năpîrcă, cum crede că-l va lăsa Dumnezeu ce vede toate veninul său a vărsa”; N. Beldiman; citate după DLR).

NEAMȚ: **neamț, neamț, cotofleanț**
= cultivator sau „consumator” de cartofi

Germanul a fost unul dintre cei mai importanți agenți ai civilizației occidentale în Țările Românești; pentru țaranul român, el a reprezentat, pe diverse planuri, un adevărat element exotic, printre altele și din cauza prestigiului de profesionalism, manifestat în domeniul tehnic. Asociat, în secolul trecut, cu mașinile de tot felul, o dată cu care a venit aici, priceperea sa este însă suspectată: nemții, ce „fac trenurile, telegrafurile și cite mașinării toate”, au învățat, desigur, meșteșugurile de la Satana, care îi ajută; „Dracu mișcă mașinile, dracu duce vorba pe sîrmă” (Zanne, P VI, 227).

O asemenea legătură i-a oferit omului simplu nu numai o explicație consolatoare pentru orgoliul propriei nații, ci și un motiv de a se defula, neamțul fiind observat în cele mai variate manifestări, pentru a se constata, cu ușurare, că în fond, este și el un om ca toți ceilalți. Întrucît, după cum vom putea observa, nici unul dintre defectele pe care i le-a găsit acestui străin nu-i lipsesc nici românului pus pe glume (cel mult felul de a vorbi: *a fi cald nemțesc* surprinde asemănarea, în simplătoare, dintre rom. *cald* și germ. *kalt* - care înseamnă însă... „rece”!).

Una dintre formele de manifestare a alterității negative vizîndu-i pe germani se referă la obiceiurile lor alimentare; ca și în legătură cu talentul într-ale tehnicii, neînțelegerea poate ajunge la dispreț. Pentru a se hrăni, germanul cultivă cartofi; de aici, porecla (rimată) din Banat: „neamț, neamț, cotofleanț”, formulă urmată, eventual, de surprinderea unei stingăcii inventate *ad-hoc*, de dragul rimei („dă cu c... în șanț”). Apelativul *cotofleanț* a fost interpretat ca o deformare a germ. *Kartoffelpflanze* sau *Kartoffelpflanzer* (DA I/II). Pentru Erich Lammert, formula, ca și altele, „supranume” pornind de la plantele cultivate, este o poreclă a șvabilor bănățeni (în vol. *Schwäbisches Volksgut. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen*, Timișoara, 1984, p. 167).

Bibl. *Germanul în mentalul rural românesc, în Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*, culegere de studii editată de Al. Zub; Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1996, p. 221 - 239 (și pentru alte enunțuri pornind de la cuvântul *neamț*). Cf. *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspezifische Modelle und ihre Widerspiegelung in der rumänische Sprache*, în vol. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, editori Horst Förster și Horst Fassel, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1999, p. 127 - 146.

a se face neamț

= a se face că nu înțelege

În materie de competență idiomatică, alteritatea negativă poate duce cel puțin la bănuiala de impostură; probabil că străinul (măcar uneori) se „preface” că nu înțelege (Zanne, P VI). La limită, se manifestă desconsiderarea față de intelectul celui ce nu înțelege limba comunității majoritare (vezi și *găgăuță*), o incompetență idiomatică ce poate fi pusă și pe seama unei stări anormale: *a vorbi nemțește* înseamnă ‘a fi beat’. Românul *se face neamț* când simulează neînțelegerea.

a lua luleaua neamțului

= a se îmbăta

Sensul, consemnat în dicționare, este unul derivat, întrucât expresia are la bază o anecdotă ce-l înfățișează pe german ca nedespărțit de această „sculă”: fiind băut și aflându-se pe un pod, firește, cu luleaua în gură, a uitat amănuntul în discuție și, obligat să vorbească, luleaua i-a căzut în apă (Scriban, D). Așadar, numai în împrejurarea narată, accidentală, neamțul s-a despărțit de lulea! Acest singular atașament apare, ironizat, și în povestirea despre întâlnirea unui „Domn Neamț” cu o ceată de țilhari, consemnată de Alecu Russo în notele de jurnal intitulate *Soveja* (sub data de 28 februarie /1846/): „Pînă să nu intru în sat m-am întâlnit cu o ceată de oameni călări care mi-au cerut pipa.

- Ei, și-ai dat-o? - Ba nu, n-am vrut și m-am pomenit cu două gîrbace pe obraz... - Mulțumește lui Dumnezeu c-ai scăpat cu atîta. Aceia erau hoți... ” („Revista română”, iunie - august, 1863, p. 441). O valoare mai mult decît ambiguizată de I.L. Caragiale în inventarul din *Moșii (tablă de materii)* (în spiritul zicătorii populare „trei lulele, trei surcele”): „... floricele - șerbet - răcoreală - Marsilieza - lulele - luleaua neamțului - «Deșteaptă-te române!» - sacîz - sifóane - ciucalată - acadele - plesnitori ...”. De altfel fumatul, la început obicei al altor popoare, a produs o impresie puternică asupra românului, care a făcut o comparație de proiecție misterioasă: *a fuma ca un șarpe* (vezi *șarpe*; de fapt, la 1852, pentru personajele lui Alecsandri, fumatul este modă nemțească: „Mă mir ce gust poți găsi să pufuiști din gură ca un neamț” (*Chirița în provincie*, a. I, sc.III).

Alături de „a furăt (apucat) luleaua neamțului și stă-n fundul șanțului”, alte observații ale românilor privind-i pe germani ca „un popor ce nu se poate împotrivi alcoolului” au fost discutate de Klaus Heitmann: „neamțul crede-n băutură și unguru-n înjurătură”; „neamțul a venit cu pușca și-a băut vinul cu dușca”; de aici, „a vorbi nemțește” cu sensul ‘a fi beat’, ba chiar verbul (a se) *nemți* ‘a se îmbăta’ (*Imaginea*, 174 - 175).

a merge drept ca neamțul

= a face efortul de a păstra aparențe decente; a se clătina

În dicționare se consemnează doar sensul „a fi beat și a merge clătînîndu-se”, ceea ce reprezintă numai nereușita pe terenul încercării de păstrare a echilibrului (autohtonii nu au avut ocazia de a vedea un om beat și felul cum merge acesta doar *după* contactul cu germanii).

În realitate, germanul a fost considerat și un model al autocontrolului; s-a observat că el încearcă să-și păstreze mersul drept (chiar dacă lucrul nu i-a reușit totdeauna, atunci cînd, după ce a băut, cei din jur s-au așteptat să-l vadă clătînîndu-se (Zanne, P VI, 229; Scriban, D).

a spune drept, ca neamțul

= a spune adevărul; a fi direct (într-o discuție), fără „ocolişuri”

Un reflex al comparării mentalităților autohtone, modelate, la nivelul contactelor cu străinii, și de disimularea și „tîrguiala” de factură orientală, este expresia din titlu, cu atît mai mult cu cît sinceritatea se manifestă chiar în detrimentul propriilor interese. Anecdota *Neamțul la tîrg* este elocventă; românul vrea să cumpere vaca pe care un neamț o are de vînzare și o examinează în amănunt, ridicînd obiecții față de prețul cerut, pe care vînzătorul i le respinge candid, în numele... logicii. La obiecția că vaca e mică, i se răspunde: „Da, el este mic, numai *patrin*” (să se observe reproducerea inadvertențelor gramaticale și a pronunțiilor specifice; în propoziția precedentă, *patrin* = *bătrîn*). Și, mai departe: „Ș-apoi, vezi, nici nu-i mîncătoare! - Apoi, dacă n-are *tinți*, el nu poți *munca*! - Hm, și vezi bine, măi neamțule, că-i și tare slabă vaca! - No, apoi tu *chind* fu *piteag* (= *beteag*) nu fi slab? răspunde neamțul liniștit” (după Zanne, P VI, 229).

Să nu ne grăbim; calitățile nu au fost ignorate: *a spune drept ca neamțul*, în Banat, se zice „spre lauda neamțului”, iar în Mehedinți, cînd copiii erau trimiși cu vitele la păscut, li se spunea „să le păzească ca neamțul”, adică bine, întrucît „se știe că neamțul este foarte conștiincios și ascultător” (*ibidem*, p. 230, 231).

NEMȚESC: **cald nemțesc**
= frig

Este una dintre cele mai cunoscute observații lingvistice - populare - asupra limbii germane. Autohtonii au surprins faptul că, vorbind limba română, printre altele, germanii pronunță ca pe niște „surde” consoanele românești „sonore” (*t* pentru *d*, *p* pentru *b*; vezi *tinți* pentru *dinți*, *patrin* pentru *bătrîn*, *piteag* pentru *beteag*, în textul citat la „a spune drept, ca neamțul”). Pe acest fundal sonor, *cald* ar putea fi, la rigoare, doar o „deformare” de acest tip pentru *cald* (accidental, germ. *kalt* înseamnă ‘rece’; vezi și *mir ist kalt* ‘mi-e frig’).

Un joc de cuvinte *sui-generis* pătruns în literatură; în „cînticelul comic” *Surugiul*, al lui Alecsandri, eroul principal face haz de urmările acestei greșite interpretări. „Cînd cu nemții”, transportînd, iarna, pe „un biet căprar”, ce era îmbrăcat numai cu „mundirașul lui cel alb” și tremura „ca de năbădăici”, surugiul îl tot întrebă „Frigu-ți-e domnule?”. La răspunsul acestuia, „No, *calt, calt, saperment*”, surugiul își vede de drum, iar la poștă constată că „șonțisorul” era bocnă: „il înghețase *caldu* lui *cel nemțesc*” (o variantă foarte asemănătoare la Zanne, P VI, 232).

Pe socoteala falsei interpretări se distrează și un rafinat de talia lui Caragiale: „Așa îndrăcit *cald nemțesc* n-am mai pomenit” (în DLR VII/1, cu o trimitere bibliografică greșită).

denie nemțească

≡ spectacol teatral

Apariție incidentală, într-o replică din *Chirița în provincie*; adjectivul (utilizat frecvent în construcții ce trădează confruntarea vechilor obiceiuri și mentalități ale societății patriarhal - orientale din țările românești de la mijlocul secolului al XIX-lea), în postura de calificativ pentru *denie*, este o mărturie pe care o aduce Alecsandri în ceea ce privește opoziția conservatoare față de spectacolul teatral.

Denie (mai vechi *bdenie*, din slavul *būdenija* ‘veghere’) înseamnă „serviciu divin făcut noaptea, la ortodocși, miercurea și vinerea din săptămîna a cincea a postului mare și în toate serile din Săptămîna Patimilor” (Scriban, D).

Așadar, frecventarea spectacolelor teatrale, cu pasiunea idolatriilor recent convertiți, a putut fi condamnată de habotnici și ironizată prin formula respectivă. Este vorba de o caracterizare ce o face Leonaș, travestit în „bricicar” (adică ‘vizitiu de trăsuriică, numită *brîșcă*’), pentru a-l cîștiga de partea sa pe ispravnicul Bîrzoii, căruia îi reclamă că *actorița* transportată de la Iași n-ar vrea să-i plătească cursa (imaginară, în cadrul farsei improvizate): „- O actoriță?... de la fteatru? - De-acolo... de la *denia cea nemțească*?” (a. II, sc. XII).

Opoziția semnalată de Alecsandri a fost pusă în practică în anii comunismului: M. Beniuc declara că și-a programat un spectacol cu

piesa *În Valea Cucului* în noaptea de Înviere, în satul natal, pentru a demonstra că sala va fi plină în detrimentul bisericii, și în aceeași noapte a avut loc la Iași, în anii '80, tot demonstrativ, un spectacol al cenaclului „Flacăra”.

haine nemțești

= după moda occidentală; de tip orășenesc

Delimitarea s-a făcut pornindu-se de la îmbrăcămintea de tip oriental a boierilor, dominantă pînă în secolul al XIX-lea; această caracterizare a vestimentației de „modă nouă” apare de la Ion Ghica pînă la Arghezi. Dar îmbrăcați *nemțește* sînt și colegii de la „Școala domnească”, ai lui Delavrancea, care nu mai purtau hainele obișnuite ale mahalagiilor din Delea Nouă (*Domnul Vucea*), după cum, prin *straie nemțești*, se distinge, într-un sat pe măsura celor din zona dinspre munte a Moldovei, un străin ciudat, Chircă (Creangă, *Povestea lui Stan Pățitul*). Aceasta și pentru că, după cum scria Ispirescu, „românul, cînd vede pe cîte cineva din neamurile apusene..., îi zice *neamț*!” (înainte fusese *venețianul* - venetic sau *frîncul*).

Dacă, pentru germani, imaginea românului s-a conturat, mai întîi, prin elemente reale sau fantastice din impresii de călătorie și din legendele despre Dracula, informații exacte despre Transilvania și Bucovina au transmis rapoartele funcționarilor imperiali și apoi chesaro-crăiești (o sinteză valoroasă în studiul *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775 - 1918*, datorat profesorului Klaus Heitmann, de la Heidelberg, apărut în 1995 în traducere românească). Expresiile din memoria limbii române înfățișează modul, divers și contradictoriu, în care a fost receptat germanul de către oamenii simpli de la noi: prea puțin locvace (*a tăcea ca neamțul*; românul *se face neamț* cînd se *preface* că nu înțelege) și obiectiv, chiar cînd este în detrimentul său (*a spune drept, ca neamțul*).

Desigur, față de îmbrăcămintea de tip occidental a existat și o reacție populară; prin comparație cu hainele sale, ciobanului i se pare că germanul este îmbrăcat în... zdrențe. Eroul baladei ciobanului care și-a pierdut oile respinge cîntecul de consolare al acestuia (ca și pe cele ale „țiganului” și „țaranului”), ironizîndu-l sub aspect vestimentar:

„Hai, diri, diri, neamțule, / Cum îți cură zdreamțale!”, cu riposta: „Las'să cure, că nu-mi pasă, / Că mi-e nemțoaica frumoasă / Pune ață și le coasă” (respectiv: „C-am altele mai frumoasă”; Gottfried Habenicht, *Vom Hirten, der seine Schafe verlor...*, o sinteză pe baza izvoarelor românești, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, vol. V (IX), Serie nouă, 1975/1976, p. 453 - 454).

În aceeași ordine de idei, un alt element ce a atras atenția a fost încălțăminte: în doina *Plîngerea țării*, publicată de Alecsandri în *Poezii populare*, găsim sintagma *nemți bocîncari*, explicată de poet: „porecla dată soldaților austriani care au ocupat Principatele Unite în timpul războiului de la Crîm și care erau încălțați cu botine groase sau bocînci”.

Mai importante sînt reflexele la alte niveluri sociale. Aspectul vestimentar a fost unul dintre elementele considerate în devenirea societății românești moderne la mijlocul secolului al XIX-lea; hainele europenești, adoptate de progresiști, puneau în evidență „tombarerele”, îmbrăcate încă oriental (Cazacu, *Port, passim*) și, la rîndul lor, retrograzii găseau ridicole *hainele nemțești*, provocatoare de încurcături de tot felul. *Coana Chirița*, a lui Alecsandri, povestind cursa în care era să cadă la Iași, cu mărișul fetelor, ca victimă a doi vînători de zestre, explică astfel pricina erorii: „Cine dracu să-i cunoască? Acu toți is îmbrăcați într-un fel... și nu poți alege care-i boier și care-i coțcar”, dar, firește, lui Guliță îi promite ca răsplată că-i va face „straie de moda nouă” (*Chirița în provincie*, a. I, sc. III).

Tabloul schimbării hainelor, la mijlocul secolului trecut, și efectele prefacerii le-a descris pe larg Alecu Russo: „... ideea nouă au năvălit în țară odată cu pantalonii, și mai strașnici decît năvălirile tătărești; în cît ai scăpăra, au pîrjolit șacșiri, șlicuri, mestii, giubele și toată garderoba strămoșească”. Dar „progresiștii” au devenit și ținta batjocurii rîndașilor și țiganilor, nu numai a „bărbilor mari și tufoase”, care le strigau „măi neamțule! cu un haz nespus”. Nararea întîmplării unui „boier mare din capitalie”, care „mai mult de glumă decît de nadins se *șfăbise*” și este apostrofat de vizitiul său, ce-l luase drept „cărătașul” așteptat să dreagă trăsura, se încheie prin cuvintele din piesa lui Alecsandri: „pas de cunoaște acum care-i boier și care nu-i, dacă s-au nemțit și stăpînul meu!” (*Studie moldovană*, III).

june nemțesc

= holtei bătrîn; bărbat, care nu se însoară niciodată

În localități din Banat (Răchita, jud. Caraș - Severin, Măru, jud. Timișoara), la întrebarea lui Sever Pop „Cum îi ziceți la flăcăul care nu se însoară niciodată?”, s-a dat răspunsul „june nemțesc”, respectiv „a rămas june nemțesc”, în ultimul caz explicîndu-se că este o formulă persiflantă, „căci neamțul se însoară pe la 30 - 40 de ani” (*Atlasul lingvistic român*, I/2, harta 275, pct. 75; 26).

Vezi și **unguresc**.**NEMȚOaică: a ajunge nemțoaică**

= a ajunge guvernantă

Paralel cu răspîndirea și cu evoluția semantică a numelui masculin, *nemțoaică* se dovedește bine fixat în limba română; femininul confirmă, nuanțat, prestigiul etnonimului. Atrage atenția, mai întîi, faptul că *nemțoaică* (ca și diminutivele *nemțoiușă* și *nemțior*) numește diferite plante, „condurul - doamnei” (*Tropaeolum majus*), respectiv ranunculaceele denumite și „pinten”, „pintenaș” (*Delphinium consolida*), „surguci” (*Delphinium ajacis*), sau „urechiușă” (*Cantharellus cibarius*; cf. DLR VII/1), probă elocventă de circulație a cuvîntului în vorbirea populară.

Dar, în afară de utilizarea termenului cu sensul de ‘femeie care face parte din populația de bază a Germaniei sau a Austriei sau e originară de acolo’, substantivul feminin cunoaște specializări de factură sociolingvistică după provinciile istorice. În Banat, *nemțoaie* înseamnă „femeie de la oraș”, „doamnă (din lumea înaltă)” (cf. DLR), iar în Vechiul Regat *nemțoaică* este guvernanta: în special în epoca dintre cele două războaie mondiale, familiile avute angajau pentru copii educatoare de origine germană, cu scopul de a le asigura o bună creștere, cît și cunoașterea limbii germane.

Pentru Alecsandri, guvernanta este „Madam Franț” (vodevilul *Rămășag*), iar pentru scriitorul bucureștean Alexandru Kirilțescu, un personaj din piesa *Gaițele*, dădaca (ajunsă un adevărat *factotum* al casei, eficient și autoritar) este „Fräulein”, un adevărat nume propriu

ce cunoaște, la rigoare, variante de alint, de genul feminin: *Fraila, Fraelico scumpă!* (în volumul cu titlul menționat, 1976, p. 196, 249, 264). După DLR (*loc. cit.*), *nemțoaică* 'gubernantă' apare la Vlahuță, Gh. Brăescu sau Cezar Petrescu.

Ca să-și „primenească” sîngele, familia Faranga va căuta pentru Puiu, drept soție, o fată sănătoasă, Mădălina, din Vărzari (!), devenită apoi *Madeleine*, ce primește și botezul educației, înainte de a fi trimisă în străinătate: „O nemțoaică strașnică fu angajată... , ca s-o cioplească deocamdată cît e necesar” (Rebreanu, *Ciuleandra*, cap. XIX).

„Nemțoaica” ia locul franțuzoaicei pe acest post în familiile boierești; o mărturie la Ispirescu: „a ieșit moda să se puie la copii doi-ci și dădace tot nemțoaice și franțuzoaice” (după CADE), dar, tot în mediul bucureștean, dădacă poate fi și *unguroaica*, cum este numită aceasta în filipica privind „spectacolul nerușinat” al Capitalei pe care o constituie *Preludiul* la volumul *Poarta neagră*, al lui Arghezi: „Medicul, omul de știință, omul politic, avocatul, inginerul, profesorul își lasă vatra goală și nevestele lor își lasă întîmplătorii copii pe seama unguroaicii”.

Un reflex original al uzului în discuție îl datorăm lui Mateiu I. Caragiale (excentric și în acest caz), în autocaracterizarea unui personaj din *Craii de Curtea-Veche*; „Gorică” Pirgu, mijlocitor mai mult decît dubios în afaceri și aranjamente tenebroase, se consideră un ratat pentru că nu a devenit la timp moștenitorul tatălui său: „Ei, să fi crăpat Sumbasacu Pirgu cu zece - doisprezece ani înainte... credeam noi că ar fi ajuns Gore ceea ce era: nemțoaică la hodorigi?” (cap. *Asfințitul crailor*).

Chiar dacă statutul este subaltern, prestigiul etniei este salvat, dacă facem comparație cu specializarea semantică a termenului *franțuzoaică* (vezi).

NINGE (a):   **nins în luna lui mai**

= (despre un tînăr): căruia i-a albit părul, care a încărunțit.

Expresia, înregistrată de Zanne (P I), face parte din cele care asociază frumusețea cu tinerețea, prin raportare la luna mai, de primăvară, considerată și lună a florilor. O asemenea „ninsoare” este

culoarea florilor, ca la Goga: „Pe scînteierile de rouă / Și peste cîmpul nins de floare...” (*Noapte*; pentru semnificația ‘a încărungi’ a verbului *a ninge*, cf. SCL XIV, 26, unde Iorgu Iordan citează paralela spaniolă *nevare sobre los cabellos*), culoare descrisă și de enunțul *a avea ghiocci la tîmple* (care nu se mai referă însă la ... prima tinerețe!).

„Tinerețea” anului, în aceeași asociație de idei, transpare într-unul din numele populare ale lunii mai, acela de *florar* (Ionescu de la Brad, *Calendar*, 86).

Dar, de fapt, *florar* este și el numele unui anotimp *sui-generis*, cel al florilor, căci la Săulescu (*Calendariul*, 15) și la Alecsandri (*Brumărelul*), aprilie este *florari sau înfloritori*, iar pentru Jipescu (*Opincaru*, 77), *florar* este iunie.

Alt nume popular al lunii mai este *frunzar*, ce se poate explica de la vechiul obicei de a pune la porți, în ajunul primei zile a acestei luni, *frunzare*, crengi cu frunze în vîrf sau chiar vîrfuri de copaci, evocînd „încheierea codrului”. *Frunzarul* poate fi interpretat și ca un mijloc de invocare (și provocare) a recoltelor bune, întrucît, adesea, prăjina cu un smoc de frunze în vîrf se lăsa la poartă sau în fața casei pînă se măcina grîul „nou”; atunci se arunca în fîntînă sau se punea pe focul ars pentru a se coace pîinea nouă.

Numele obiectului ce servea într-un ritual din prima zi a lunii mai a putut trece asupra lunii propriu-zise; situații principial comparabile există și în cazurile *andrea* ‘decembrie’ (vezi) sau *cărindar* ‘ianuarie’.

NOD:

a căuta nod în papură

= a căuta cusururi, greșeli, cu orice preț, acolo unde, evident, acestea nu există; a căuta motiv de șicană.

Părțile papurii interesante din punctul de vedere al „nodurilor” le reprezintă frunzele, dar și tulpina floriferă, din care se confecționează diverse împletituri, iar expresia, „imaginară”, ar putea să vizeze contrastul dintre această plantă și *trestie*, a cărei tulpină are, într-adevăr, noduri (cu atât mai mult cu cît termenul *trestie* numește, prin Transilvania, și „papura”; cf. DLR XI/3).

Această confuzie (cu sau fără intenție) pare s-o reflecte utilizarea expresiei de către Petru Dumitriu, ce subliniază faptul că, fiind „cusurgiu”, insistă asupra „nodurilor”, reprezentând „mai puținul” față de porțiunile tulpinei numite „internoduri”: „Și sunt al dracului, caut, cum se cheamă? Caut nod în papură. Și găsesc. În papură sunt destule noduri, *după cum se știe*” (subl.n.; cf. Eugen Simion, *Convorbiri cu Petru Dumitriu*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, „Mercutio”, București, 1998, p. 226).

Trebuie observat că s-a sugerat ipoteza moștenirii acestui context figurat direct din latină: „a căuta sau găsi nod în papură e, din cuvânt în cuvânt, lat. *nodum in scirpo quaerere*” (Bogrea, în „Dacoromania” III, 876). Dacă s-a făcut o „echivalare” lexicală, verbul *quaerere*, care însemna ‘a cere’ și ‘a căuta’, fiind înlocuit prin descendentul dacoromânesc al lui *cavitare, este posibilă și o altă corespondență, așadar explicarea rom. *papură* dintr-un lat. *papura (cf. DLR VIII/1), în relație cu *papyrus*, drept corespondent al gr. $\pi \acute{\alpha} \pi \upsilon \rho \omicron \varsigma$, ce numea trestia de Egipt din care se făceau foi pentru scris, planta a cărei *tulpină* prezenta aceleași calități ca și cele remarcate la *papura* utilizată pentru împletituri (cf. lat. *scirpea* ‘paner de papură, de trestie’).

Ca de obicei pentru acest scriitor, la Eminescu contextul enunțului este adaptat stilului polemic al articolelor politice: în 1877, într-o parte a presei bucureștene și a celei austriece se susținea că românii „au căutat” conflictul cu Turcia „pentru ca să se poată arunca în brațele Rusiei”, aserțiune a cărei absurditate este subliniată printr-o comparație „adică că am căuta cum s-ar prinde nod în papură” (*Opere* IX, 296).

Aluziv și într-un context contras, din vorbirea populară, *nod* înseamnă ‘ pretext’: „*nu găseam nodu să-i dau vreo două palme*” (TD. Mt. II, 477). Prin acumulare, tipul desăvârșit al cusurgiului este acela care „află nod în papură și spini în mămăligă” (Zanne, P IX, 502), subliniind, prin urmare, ideea de acțiune absurdă.

Pentru posibilitatea moștenirii din latină a altor enunțuri cu valori figurate, vezi și *bătrînețe*, *muiere*.

NUMĂRA (a): **bob numărat**

= tocmai (pe tocmai), exact, precum se numără bobii în anumite împrejurări

Ceea ce a atras atenția, pentru a asocia expresiv *boabele* cu verbul (a) *număra*, este faptul că acestea sînt, de obicei, nenumărate și se măsoară cu diferite vase (baniță, dimirlicie, găleată etc.). Iată un context concludent, o ghicitoare pentru al cărei răspuns („moara”) se descrie măcinatul: „Pe poduri ferecate, / Trec mii, nenumărate; / Și le taie capetele / Și le schimbă numele”.

Împrejurările, speciale, în care a apărut formula au fost schițate de Zanne: numărarea la „datul în bobi” (sau „cu bobii”), o formă de ghicit viitorul după combinarea a 41 de bobi, fructul plantei leguminoase numită *bob* (*Vicia faba*), înlocuiți apoi cu grăunțe, luate de pe același știulete, de porumb („Patruzeci și unul de bobi, patruzeci și unul de frați...”), sau de la *vergelat*, o altă practică divinatorie pentru „mersul anului”, cînd „se pun vergelê”, cîte una pentru fiecare lună din an, dar și *boabe de linte*: „bobi și oale, așezate într-un mod cum știu ei” (la Cantemir, *Descrierea Moldovei*, după Zanne, P I, 120).

Tot Zanne (*ibidem*) citează și o anecdotă, o prelucrare liberă în versuri a motivului, a lui Th. D. Sperantia, despre un preot cu puțină știință de carte, care ținea în buzunar, de la începutul postului mare, „bobi”, cîte unul pentru fiecare zi, pe care îi „rodea” în fiecare seară. Adăugîndu-i-se, accidental, un număr sporit de bobi, preotul și-a derutat turma cu privire la durata postului mare și la venirea Paștelui (vezi și „a umbla cu zi-ntii”).

Valoarea imaginii fixate de sintagma în discuție este dată de neobișnuitul operației; o dată realizată, rezultatul se bucură de prestigiu, de vreme ce *bob numărat* înseamnă „socoteală deslușită” (Zanne, P IX, 442).

Din bob în bob, expresie legată semantic de prima, înseamnă „amănunțit” (la Eminescu: „Dacă nu știi, ți-ăș arăta / Din bob în bob amorul”; *Luceafărul*); vezi și DA (I/I).

OALĂ: a se face (a fi) oale și ulcioare (ulcele)
= „a fi mort de mult” (DLR); o posibilă evocare
a incinerării în urnă, eventual a practicii
depunerii decedatului într-un vas ceramic

Principalele contexte citate în diferite dicționare în care expresia apare sînt din opera lui Creangă: „D-ăpoi nu știți că mătușa-i moartă de cînd lupii albi și s-a făcut oale și ulcioare, sărmana?” (*Capra cu trei iezi*); „...și poate acum a fi oale și ulcioare și tot Nichifor Coșcariul i-a rămas bietului om numele și pînă în ziua de astăzi” (în povestirea despre căruțașul purtînd acest nume). În DLR (VII/2) este consemnat pentru Vîlcea, și „blestemul” *face-te-ai oale și urcioare!* (cf. Cîușanu, *Glosar*, 45) și, în sfîrșit, alte două citate cuprind substantivul *ulcele*.

Nu există nici o îndoială că acest enunț poate fi interpretat ca o extrapolare sui-generis, ce ia însă aspectul unui codicil pragmatic, a dictonului biblic referitor la materia primă a zămislirii primului om și a destinului pe care Creatorul l-a hărăzit tuturor oamenilor, prin Adam, după păcatul originar: „În sudoarea feței tale îți vei mîncă pîinea ta, pînă te vei întoarce în pămîntul din care ești luat: căci pămînt ești și în pămînt te vei întoarce” (*Facerea*, 3.19). Și, de fapt, într-un cadru mai larg, legătura dintre noțiunile „pămînt” și „om” este pusă în lumină chiar de etimologia comună a cuvintelor ce le denumesc în numeroase limbi indoeuropene, în care oamenii sînt „fiii pămîntului”; de exemplu, din aceeași rădăcină indoeuropeană, însemnînd ‘pămînt’, provin cuvintele latinești *humus* și *homo* (Wald - Slușanschi, *Introducere*, 288; cf. A. Walde, J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, I; Walter de Gruyter & Co, Berlin - Leipzig, 1930/1973, p. 662 - 663).

Față de o reluare simplă, bipolară, „Trupul tău ce-a fost țărînă în țărînă s-a preface”, de la Alecsandri (*Maiorului Iancu Bran*), dezvoltarea asupra căreia ne oprim este înfățișată, cu firești licențe, de Tudor Arghezi în postura de Demiurg: „Femeie scumpă și ispită moale! / Povar-acum, cînd, vie, te-am pierdut, / De ce te zămislii atunci din lut / Și nu-ți lăsași pămîntul pentru oale?” (*Jignire*; cf. și Tohăneanu, *Imagini*, 165).

Referirea la Creație, dar tot prin considerarea creativității pămîntenilor, este ilustrată de o zicală populară: „În ziua de Moși se cearcă lut pe lut și Dumnezeu rîde de toți” (așadar cînd cumpărătorii apreciază calitatea oalelor pe care le vor da de pomană; Zanne, P I, 49, cu explicația „moartea ne pîndește pe toți”; cf. II, 209; variații pe aceeași temă: „Dracul rîde cînd furi oala, zice că fură lut pe lut”; „lui Dumnezeu tare-i place cînd se drăgostește bărbatul cu femeia, rîde și zice că se drăgostește lut cu lut”; Niculiță-Voronca, *Datinile*, 134). Mai prozaic, C. Sandu-Aldea explică pur și simplu ideea, modificînd și enunțul: „Părinții ei... se făcuseră de mult pămînt de oale” (DLR VII/2). De altfel, reprezentarea ne-standardizată paremiologic a morții chiar numai prin noțiunea „pămînt” o găsim, în registru grav, și la Creangă; însemnările unui contemporan îi atribuie evocarea întristată a fostei lui soții prin cuvintele „cucoana mea o fi acum un pumn de țărînă” (G. Călinescu, *Viața lui Ion Creangă*, cap. *Pedagogia lui Creangă*).

Deși nimic nu se împotrivesc îndrăzelii întruchipate de imaginea transformării, prin circulația interregn, în vase de ceramică a trupului omenesc devenit țărînă, trebuie să observăm că această optică, întru cîtva industrioasă și mai aproape așadar de mentalul modern, pare să reprezinte, totuși, numai o distorsionare semantico-stilistică pornind de la o expresie inițială „copie a realității”, ecranată și reorientată de valența spirituală a discursului liturgic. Căci olăritul este, pînă la urmă, o meserie specializată, cu altă pondere din perspectivă demografică și cu altă productivitate decît agricultura de exemplu, iar oalele nu se fac din reziduurile cîmpurilor funerare, ci din lut, rocă sedimentară compusă din argilă, praf și nisip fin. O notă reținută în enunțuri, deși de inspirație biblică, de viziune prospectivă, referitoare la destinul omului încă în viață („el știa că lutul lui se va duce acolo de unde a fost luat”, la Ispirescu), sau la vederea unui

cadavru („privesc apoi *lutul* ... culcat în sicriu”, la Eminescu, după CADE; vezi și sublinierile din citate anterioare).

Deoarece oalele sînt obiecte relevante pentru momente semnificative din riturile funerare, nu putem neglija sugestia pe care ne-o oferă acest fapt: expresia (cuiva) *i s-a spart oala* (*i s-a frînt olul*) semnifică intrarea în lumea morților, căci, după cum aflăm de la S.Fl. Marian, care prelucrează informații bogate, se spărgea o oală nu numai la groapă, ci și cînd mortul era trecut peste pragul casei (vezi și Ghinoiu, *Obiceiuri*, 185), ceea ce reprezintă o înmormîntare simbolică (amintind vechiul obicei al depunerii cadavruului în acest loc, atestat literar, cu privire la înmormîntarea copiilor, la romani - *subgrundarium* -, și păstrat pînă foarte tîrziu la slavi, mai ales în cazul copiilor nebotezați; Schrader - Nehring, *Reallexikon*, I, 334).

Correspondența în discuție este însă direct evocată de enunțul *sună a oală* „e bolnav rău, cam pe ducă” (Zanne, P IV, 25). Apoi, la diferite praznice, ofrandele destinate decedatului, de sorginte antecreștină, se oferă, de predilecție în *oale, ulcele, olcuțe* (Marian, *Înmormîntarea*, passim).

Date fiind cele trecute în revistă, poate fi avută în vedere, ca ipoteză, existența unei formulări primare (pentru care nu dispunem de atestări) cuprinzînd prepoziția *de*: *a se face (*a fi*) DE *oale și ulcele* (*ulcioare*), descriind situațiile cînd cineva *sună a oală*, *i se* (*va*) *sparge oala*, adică este pe moarte, respectiv cînd trupul decedatului este trecut peste pragul casei, este îngropat, iar apoi pomenit (și) prin vasele cu diverse lichide menite să-i astîmpere setea. Expresia a putut fi reinterpretată drept ‘a se face materie primă pentru oale și ulcele’, respectiv ‘a fi încorporat în pasta din care sînt confecționate acestea’.

Prepoziția *de*, în construcții similare, introduce un complement circumstanțial de scop; vezi, tot cu verbul (*a*) *face*, „i se făcea grîul numai bun *de coasă*” (la C. Sandu-Aldea, după DA I/II), sau *a face de petrecanie*; evident, pentru cazul în discuție, valoarea este aceea de destinație, obținută cu ajutorul aceleiași prepoziții: „această carte evanghelică, scrisă este *de învățătură*” (Dosoftei, *Viețile sfinților*, după DA I/III, fasc. I); „nu-i gîscă, ci-i gînsac; l-am cumpărat *de sămînță*” (Creangă, *Dănilă Prepeleac*).

Pe de altă parte, într-o fază premergătoare înhumării creștine (și cultului creștin), incinerarea în urnă s-a practicat și pe teritoriul

carpato-balcanic, ba a stăruit chiar pînă în secolul al IX-lea după Hristos (în pofida creștinismului, totuși numai incipient; de altfel, necropole birituale sînt semnalate pînă în secolele al VIII-lea - al IX-lea; cf. Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și pînă în secolul al XIV-lea*; Iași, 1991, p. 112 - 113).

Din această perspectivă, *a se face (a fi) DE oale (și ulcioare)*, pînă la generalizarea înhumării creștine, a putut însemna 'a muri și a deveni cenușă, destinată depunerii în urnă'. Această interpretare este permisă de înregistrarea, de către S.Fl. Marian, a obiceiului ca oala ce se sparge la mormînt să fie umplută cu cenușă (*Înmormîntarea*, 267); vezi, la același autor, o descriere după Damaschin T. Bojincă: „într-alte locuri se umple acea oală cu cenușă și, apoi, după ce se scoate mortul din casă, o trîntesc de pămînt după sicriu; fără de a ști ce înseamnă toate acestea și întrebate fiind femeile despre pricina acestora, răspund că așa s-au pomenit” (*op. cit.*, p. 268). „Aruncarea unei oale cu cenușă în urma mortului” fusese consemnată și de Vasile Pop (1817), autor ce încerca și explicarea „rostiturilor” actului, ce ar simboliza fie „că omul este asemenea unui vas de pămînt atît de fragil și care se preface repede în praf”, fie că „familia s-a împușinat cu un cap, astfel are nevoie de un vas mai puțin. De unde proverbul: i s-au frînt oala ... ca și cînd s-ar zice: a murit” (Mușlea, *Cercetări*, II, 58; folcloristul clujean plasează obiceiul doar printre „riturile de despărțire”).

O altă probă, în aceeași ordine de idei, tot indirectă, desigur, o reprezintă utilizarea, într-o largă arie de la vest și de la nord de Carpați, a sintagmei *comoara satului* cu sensul de 'cimitir' (vezi **comoară**). Și, în ciuda insuficienței documentare privind circulația locuțiunii verbale *a pune în oală*, sensul 'a întrece, a birui' poate fi interpretat drept consemnarea unei victorii definitive asupra adversarului, soldată cu uciderea / moartea și incinerarea în urnă, act ce poate fi comparat cu pedeapsa numită de enunțul *a pune (a băga) în cofă*.

Însă, pentru mutația semantică spre 'a înfăptui ritualuri în care sînt prezente diferite vase ceramice, la înmormîntarea creștină' nu este obligatorie doar supoziția unei translații, prin analogie, de la un ritual la altul. Dacă nu este cunoscută religia indivizilor (mai ales copii) ce au făcut obiectul unor înmormîntări în vase ceramice, în spațiu

dacoromânesc, semnalate în diferite zone (de exemplu, înmormîntarea în amforă a unui copil, datată în secolul al IV-lea, în cimitirul „extra-muros” de la Histria; caracteristic pentru lumea provincială și periferică a Imperiului Roman; „Studii și cercetări de istorie veche”, XXII, 1972, 2, p. 203), cel puțin la Roma a fost atestată o asemenea practică, inerțială, de sorginte etruscă, chiar în ritualul creștin (cf. P. Testini, *Archeologia cristiana. Nozioni generali dalle origini alla fine del sec. VI*; Edipuglia, 1980, p. 86: cadavrul unui tânăr a fost depus într-o amforă secționată longitudinal, iar cel al unui adult în fragmentele obținute prin segmentarea a două sau trei amfore).

Deși nu se poate documenta preluarea de la romani, de către autohtoni, a unor astfel de practici, nu este exclusă observarea și numirea lor (pur „tehnică”) printr-un enunț „tradus” de una din expresiile numind înmormîntarea ce cuprind termenul *oală*, resemantizată mai târziu prin pătrunderea „ne-canonică” a obiectului în ritualul creștin, venind dinspre obiceiul depunerii ofrandelor alimentare; de exemplu, pentru *i s-a frînt olul* „i s-a stins viața, a murit”, Marian citează enunțul latinesc „fractus est ei ollus”, cu aceeași semnificație (*Înmormîntarea*, 268).

Perpetuarea, în construcții modificate și cu semantism remodelat, a unor enunțuri arhaice, inițial strict tehnice, privind depunerea în vase ceramice a cenușii celor incinerati (eventual a corpurilor defuncțiilor?), a fost posibilă datorită influenței socioculturale exercitate de dictonul biblic din *Facerea*, care reamintește sfârșitul material al vieții omenești, un dicton actualizat frecvent în slujba ortodoxă de înmormîntare. Ne referim la „peasma a 6-a, irmos”: „Tu singur ești fără de moarte, Cel ce ai făcut și ai plăsmuit cu mâna pe om; iar noi pămîntenii din pămînt sîntem zidiți și în același pămînt vom merge, precum ai poruncit Cel ce m-ai zidit și mi-ai zis: pămînt ești și în pămînt vei merge, unde toți pămîntenii mergem...” (cf. *Aghiazmatar*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1965, p. 190).

Dar re-motivarea modernă (pornind de la faptul că obiectele din mediul domestic folosite în ritualul funerar numesc însăși moartea) nu reprezintă o analiză lineară de... reciclare; evoluția semnificației figurate poate fi pusă sub semnul unei eventualități, al unei probabilități care nu elimină ezotericul; din același grup semantico-stilistic face parte și expresia *a se face praf și pulbere* 'a muri', ipostază

în care moleculele din țărîna strămoșilor pot fi prezente în oalele, ulcelele și *moșoaicele* libațiilor. O imagine solemnă ne-a propus-o Sadoveanu, în *Județul al sârmanilor*: povestitorul, după ce bea vinul, „cu mîna stîngă făcu vînt oalei peste flăcările focului. O auzii țipînd în întuneric, la grămada cioburilor, - se sfărîmă și tăcu, încheindu-și soarta. - Asta n-a mai cunoaște băutura, vorbi iar ciobanul rînjind, - și nu ne-om mai întîlni decît după ce-oi fi și eu ulcior”.

Bibl. *Oale și ulcele*; Cr., XXXII, nr. 5 (1462), octombrie 1997, p. 16.

a pune în oală (pe cineva)

= a-l întrece, a-l birui

Această locuțiune verbală pare să aibă ca singură atestare înregistrarea și explicarea ei de către Iorgu Iordan (*Stilistica*, 293; cf. DLR VII/2), care o invocă pentru apariția, prin derivare sinonimică, a expresiei *a pune* (pe cineva) *în cofă* (vezi la acest cuvînt - titlu). Dat fiind faptul că pentru expresia din urmă există dovezi certe privind circulația (numeroase atestări la Alecsandri și, apoi, apariția la Ionel Teodoreanu și la Fănuș Neagu), avem motive să considerăm situația inversă, adică, eventual, ca *oală* să fi înlocuit substantivul *cofă*.

Pornind de la semnificația ‘a întrece, a birui’, Iordan (*loc. cit.*) p r e s u p u n e o motivație... culinară: „asimilarea adversarului cu găina sau carnea pe care o pui la fiert?” deoarece optica aceleiași metafore se regăsește și în folosirea verbului (a) *fierbe* pentru „a sîcii pe cineva cu vorba și fapta”; vezi, la Sadoveanu: „De ce tot mă fierbi și mă înțepi atît? Ai ceva de spus, spune!” (*Baltagul*, cap. XVI). Există și formula agravării tratamentului: *a fierbe în oală seacă*, la Anton Pann (ap. Zanne, P IV, 21; cf. Cîușanu, *Glosar*, p. 10, 45). O asemenea viziune „glumeată”, de tip expresie „imaginară”, nu lipsește în paremiologie; vezi, de exemplu, „Nici o bucată pricopsită nu sînt, dar nici fi-te ce oală nu mă încap” (Zanne, *op. cit.*, p. 19).

Dacă, însă, pentru *a pune în cofă* acceptăm o motivație originală prin „lucruri”, prin „obiceiuri”, și dacă *a pune în oală* nu este doar o formulare derivată de la prima, atunci enunțul avînd ca suport lexical termenul *oală* ar putea să conserve, în sfera de întrebuintare a

expresiei *a se face (a fi) DE oale și ulcioare (ulcele) 'a muri, a fi mort', amintirea incinerării în urnă, prin depunerea în oală a cenușii (vezi articolul precedent).

Bibl. „A pune în cofă” și variații; Cr. (serie nouă), XXXV, nr. 5 (1493), mai 2000, p. 16.

OBIALĂ: **tîrîie-obială**
= om „buclucaș”, arțăgos; om nevoiaș, zdrențăros

La Zanne (P III, 225), *tîrîie-obială* are notate sensurile „(om) nevoiaș, zdrențăros”, dar și „buclucaș”. Pare să fie un dublet, din mediul rural, pentru *tîrîie-brîu* însemnînd „arțăgos”, de prin târguri (vezi *brîu*).

O descriere a portului din vechime al ciobanilor vrînceni (de exemplu) ne ajută să înțelegem în ce consta „tîrîitul” obielelor: „obielele erau lungi și picau peste opincă, de se tîrau pe pămînt... Cînd /ciobanii/ jucau, făceau «hup», «hup»! și săltau obielele și zurgălăii de la curele; c-aveau curele-ncinse la mijloc” (Diaconu, *Vrancea I*, 435). În povestirea unui cioban din Spinești (din 1926), se insistă asupra impresiei deosebite pe care o provocau ciobanii la venirea lor în sat: „Cînd intrau în horă, ieșeau toți afară; și cînd intra-n nuntă, ia, atîta aveau bețele de mari... Zvîrleau bețele-n mijlocul horii; și cînd făceau bețele grămadă, fugea lumea” (*ibidem*). Firește, asemenea „tîrîie obială” erau temuți și mai puțin... disprețuiți.

Deprecierea semantică s-a putut produce, așadar, acolo unde stăruia vechiul port, și ca efect al conflictelor cu proprii consăteni, din diferite motive („Cînd veneam la horă-n sat, nevetele tinere se uitau chiorîș la mine și-și făceau socoteli; și noaptea cîte cincii se puneau pe mine”; *ibidem*), dar și cu cei de „la cîmp”, care se temeau de ciobani, nevrînd măcar să-i găzduiască (id., p. 436 - 437).

Imaginea pe care o sugerează astăzi această sintagmă este una din tabloul neglijenței, conturat și de Creangă: companionii eroului principal intră în „ogradă” la Împăratul Roș „care mai de care mai chipos și mai îmbrăcat, de se tîrîiau și curgeau ațele și oghellele după dinșii” (*Harap Alb*).

OBLON: a trage obloanele
= a lichida o afacere, a da faliment

Expresia este înregistrată și explicată astfel în *Dicționar*¹. Cu o primă accepțiune figurată, de factură metonimică, *a trage obloanele* denumește acțiunea de „a închide (seara) prăvălia”, operația fiind descrisă chiar cu ajutorul acestui verb: „Totmai când jupînul se pregătea să închidă obloanele, el își luă inima în dinți, îi aținu calea în ogradă și-i ceru simbria” (N.D. Cocea, *Visul lui Toană Ispas*).

Folosită pentru a indica lichidarea unei afaceri sau falimentul, ea a constituit, chiar în limbajul comercianților, un eufemism: invocînd o operație de rutină, fără implicații deosebite, se ocolește evocarea unui moment grav sau neplăcut. O astfel de imagine reflectă manifestarea grijii profesionale pentru păstrarea creditului sau intenția de a nu alarma clientela (eventual de a nu provoca apariția extrem de ... inoportună a unor creditori). Desigur, cu timpul, conotația afectivă dispare, expresia „tocită” devine una de rutină, numind încheierea unei „afaceri”; descriind „ascensiunea” fierarului din sat, Marin Preda scrie doar: „În același timp, un potcovar tînăr din sat, care avea și el un atelier, închise obloanele și trecu în atelierul lui Iocan” (*Moromeții* I, ediția I, 1955, p. 117; în edițiile următoare, această frază, din cap. XVIII, este eliminată).

Fără să putem invoca o atestare scrisă, expresia „a trage (închide) obloanele” se folosește și cu semnificația de „a muri”. Pentru această extensie semantică, legătura se face pe baza comparării „tragerii” obloanelor cu închiderea (pentru totdeauna) a ochilor. Personificarea de la bază o găsim la Delavrancea, în descrierea reacțiilor proprietarului după ce, seara, închide prăvălia: „Mititica... tristă și ea... cu obloanele în jos, cu ușa închisă... ca om care a închis ochii! Se crapă de ziuă?... Face ochii mari, cît geamurile ei, și parcă momește pe trecători să intre...” (*Hagi Tudose*).

Așadar, „logica” devenirii *a trage obloanele* „a muri” este aceeași din *a închide ochii* „a adormi” și „a dormi” („n-am închis ochii toată noaptea”) → *a închide ochii pentru totdeauna*. Ne putem referi și la *a închide ochii cuiva*: de la „a acoperi ochii mortului, trăgînd peste ei pleoapele”, la „a fi lîngă cineva în ceasul morții, a-i da ultimele îngrijiri”.

De aceea, este greu de admis că pentru rom. *a închide ochii* „a muri” trebuie să pornim de la fr. *fermer les yeux*, trimitere ce se face în *Sinteze*, 157.

OCHI: **minciună cu ochi**
= evidentă, sfruntată

Minciună cu ochi se intitulează un articol publicat de Eminescu în 1876 în „Curierul de Iași”; titlul servește drept principal comentariu la reproducerea unor știri tendențioase, din „Pester Lloyd”, cu privire la persecutarea evreilor în România (*Opere IX*, 296).

Contextul citat de noi ca titlu ar putea fi reducerea formulei „minciună cu ochi și 'cu sprîncene” (consemnată de Scriban, D), în care determinantele, ce funcționează și ca un enunț de sine stătător cu sensul de „evident”, s-ar adăuga aici substantivului *minciună* pentru sublinierea disprețului. De altfel, pentru a augmenta caracteristica de falsitate a unei afirmații, se spune, familiar, că o minciună poate fi *bogată, cu coadă sau gogonată* (Scriban). Alte „proeminente” le reprezintă *coarnele* (minciuna fiind, așadar, *incorporată*); tot „cu coarne, mare” înseamnă și *minciună cu firfoi* (augmentativ de la *vîrf*; Pușcariu, în „Dacoromania”, VI, p. 314 - 315).

În afara creațiilor „spontane” după acest tipar general, o formulă cu răspîndire geografică apreciabilă este *minciună cu coadă* (mai puțin utilizată astăzi), pentru care Marc Gabinski găsește paralele „balcanice”, în greacă, bulgară, macedoneană și în turcă, limbă ce pare să fi pus în circulație imaginea, de vreme ce aceasta se găsește și în vorbirea sefarzilor (dar nu și în spaniolă; *Conexiuni*, 80).

În diverse dicționare, pentru a se marca nota în discuție, apar contexte care, pe de altă parte, subliniază, de obicei, acumularea: un om mincinos este o „putină de minciuni” (după N. Gane) sau „strunga minciunilor” (cf. DLR VI).

Nu este exclusă, prin urmare, supoziția unei contaminări cu locuțiunea *a da ochi* (despre coardele viței de vie, sau despre crengile pomilor) „a înmuguri”, concurînd la imaginea de „gogonată” - pe cînd adevărul este... „gol - golu!”.

OIFICA (a): „oificarea caprelor” (Nichita Stănescu)
 = enunț expresiv ilustrând ideea devenirii, a metamorfozei

Spre a contracara o eventuală acuzație de supracreditare de factură tradiționalistă, am ales această construcție a imprevizibilului Nichita Stănescu pentru a servi ca exemplu de formulă - manifest a revoltei poetice a celui ce sonda *necuvintele* împotriva asocierilor ce fac obiectul de interes al dicționarului experiment de față și care pot fi considerate, după opinia lui Eugen Coșeriu, mai mult sau mai puțin banale „contexte evocative” din sfera „discursului repetat”. Titlul poemului (din volumul *Operele imperfecte*, 1979) este numai una din încercările neliniștitului și veșnic nemulțumitului poet, aflat într-o permanentă efervescență de creație (ale cărei „mistere” le-a semnalat și a încercat să le pătrundă scriind, fără odihnă și fără ca încheierile, de etapă, să-l fi satisfăcut vreodată), de a *aduce pe lume* „contexte comunicative”. Cel puțin pentru propria-i exigență și pentru propriu-i gust de moment, căci, periodic, plâsmuirile altor dispoziții vor fi considerate cu rezerve, dacă nu repudiate disprețuitor.

Dar constanta axiologică a creativității lingvistice a poetului poate fi considerată sfidarea fără speranțe a „solidarităților lexicale” (W. Porzig, E. Coșeriu), inerțiale, automatizate, rezultate ale „cercului” pe care, după Wilhelm v. Humboldt, limba le trasează în jurul vorbitorilor și din care puțini încearcă să iasă și din care, de fapt, este greu de ieșit.

Ne-am obișnuit cu „frunză verde de...” (este drept, aproape de... orice!), cu „alb ca laptele” și cu alte atâtea grupuri de cuvinte sudate în imagini parcă pe veci; nu însă și Nichita Stănescu, pentru care există reprezentările *frunză verde de albastru*, *frunză de verdele verdelui*, *oase de os*, *laptele murdar* și numeroase alte probe de „erezie” ale unui încrâncenat act de *dezgrăire*.

Dacă susținutele avertismente ale poeticianului nu ne-ar fi pus în gardă (disprețul, caustic, pentru „știința falsificării cuvîntului” și, în general, pentru demersul *pedant* de cunoaștere), am putea încerca să căutăm limita de la care enunțurile sale vizînd „neajungerea” limbii contrazic achizițiile certe ale lingvisticii și ale poeziei generale, supralicitînd barierele limbii datorită interferării de planuri: cel al

competenței expresive (la nivelul artei - discurs poetic) și cel al competenței idiomatice (pe terenul limbii în care s-a produs Nichita Stănescu), proiectate, însă, de fapt, în trăsăturile competenței elocutionale (folosind distincții aprofundate de Coșeriu).

Căci poetul ce-și transcrie viziunile și prin *Noduri și semne* (1982) este consumat de irelevanța desemnării și vrea să corijeze, printr-o proiecție de ontogeneză proprie, nașterea limbajului potrivit propriului său univers de percepții (pe care, desigur, le suspectează), de reprezentări și materializări, cărora nu le face decât concesii temporare. Prin urmare, Nichita Stănescu face cuvinte noi și creează noi asocieri de cuvinte, întrucât cele ale limbii obișnuite sînt lunecoase, ambiguate de context; ele s-au „rotunjit” asemenea bolovanilor de rîu după milenii de rostogolire a rocii desprinse din falie. Poetul le „colțuroșează”, transformînd sfera în cub (cărui îi sparge apoi un colț), în tentația și spre o formă (și nu numai o semnificație) genuină. În plan sonor, emisiunile verbale tind să devină onomatopee, punct de plecare al vorbirii articulate (după o cunoscută teorie).

Este, în această creativitate lexico-semantică, o manifestare a ceea ce poetul a numit (poate spre luare aminte!) „curajul limbii române”, pe care, pe alt plan, i-l atribuia lui Marin Preda și lui Liviu Rebreanu, amîndoi surclasăți însă de Petre Ispirescu, „cap și începătură a prozei” (*Timpul n-a mai avut răbdare...*, 1981, p. 82).

Asumîndu-ne riscul „frivolității cuvîntului”, asupra căruia scriitorul ne atrăgea atenția, încercăm să răspundem imaginii de *poeta ludens*, conferită de exegeți, prin asocierea la părerea acelor care-l absolvă de „logomanie” (eventual de „logomachie”) sugerînd posibilitatea ca unele din „jocurile” lui Nichita Stănescu să reprezinte adevărate pariuri cu posteritatea. Ce semnificație are titlul *Noduri și semne*? Ne trimite oare la unul dintre sistemele de comunicare ale vechilor peruvieni (cunoscut și de chinezi) ce consta din șnururi înodate, diferit colorate și complicat rînduite (chiar cu posibilități de trimiteri „de subsol”), pe care, prin noduri, se însemnau nu numai informații administrative (de exemplu, încasarea impozitelor), ci prin mijlocirea cărora s-au „scris” și poezii sau alte opere literare? (cf. Julius Lips, *Obîrșia lucrurilor*; trad. rom., 1964; p. 313).

Sau este, oare, „oificarea caprelor” un joc incidental și spiritual de cuvinte, ori poetul extravagant ne trimite spre rememorarea evoluției

ovicaprinelor? Biologii au stabilit, de exemplu, că oile erau cunoscute și crescute încă din neolitic sau, cel puțin, din epoca bronzului, în urma unei mutații genetice favorabile care a dus la transformarea „părului” în lână la o specie de oi înrudite cu capra, ce are strămoși sălbați în Asia Centrală.

Textul poemului nu ne vine deloc în ajutor, reluarea motivului frizând exagerarea derizorie („Făceam oaie dintr-un ou”). Dar enunțul este o mostră a înclinării și talentului lui Nichita Stănescu de a încerca și de a reuși să resemantizeze, pe cont propriu, cuvintele obișnuite și să formuleze, ca un Ion Barbu mai înainte, virtualități ale limbii române. Asemenea masei vorbitorilor anonimi care au resemantizat, uneori succesiv, după percepții și reprezentări proprii, valoarea enunțurilor inițial tehnice devenite expresii idiomatice.

Bibl. *Necuvinte din arta dezgrăirii*; Cr., XXXII, nr. 1 (1458), iunie 1997, p. 12.

ORB: **a nimerit orbul Brăila (Suceava)**
= este posibil orice lucru, incredibil inițial

S-a susținut că forma originară a unei expresii ce îndeamnă la stăruință, nutrinde speranța atingerii unui țel aparent inaccesibil, ar fi cuprins numele vechii capitale a Moldovei: *a nimerit orbul Suceava!* Acest oraș era ținta pelerinajelor orbilor, care călătoreau chiar neînsoțiți, informându-se din om în om asupra drumului, pentru a se închina la moaștele Sfintului Ioan cel Nou, reputat a vindeca infirmitatea respectivă (Berg, *Cuvinte*, 247). După date provenind de la corespondenți din jumătatea de nord a Moldovei, expresia este înregistrată de Zanne (P II), care îl citează și pe Creangă, unde o asemenea pildă este invocată de tatăl unui școlar ce găsește, la Fălticeni, gazda fiului său și a celorlalți humuleșteni: „Nimeresc orbii Suceava și eu nu eram să vă nimeresc?” (*Amintiri* III).

Descoperirea, pe aceleași coordonate, a Brăilei ar reprezenta, după opinia cercetătoarei Maria Bojan, o substituie de nume. Dar de ce tocmai Brăila? Autoarea citată invocă posibilitatea interpretării drept *Brăila* a cuvântului german *Brille* „ochelari” (dintr-un context paremiologic ce ne rămăsese necunoscut (*Expresii*, 261; ni s-a semna-

lat prezența, neverificată, la Victor Eftimiu, a formulării *a nimerit orbul Brăila*). Pe de altă parte, autorii volumului VIII/2 din DLR consideră că tocmai referirea la orașul muntenesc ar fi la baza creației paremiologice în discuție, în care Suceava ar fi apărut „prin parafrază”. Pentru o confruntare de virtuozitate „a-și găsi bacăul”, „ca orbul Brăila”, în publicistica eminesciană (*Opere XI*, 93), cf. Bacău.

Hotărît însă că, în momentul de față, *a nimerit orbul Brăila* a devenit etalonul stăruinței temerare, iar enunțul în cauză este destul de vechi; la Anton Pann apărea, în nota caracteristică „finului Pepeeii”, explicitat („Orbul cu întrebarea a nimerit Brăila”) și încă Iordache Goleescu sublinia valoarea lui stimulativă: „Se zice despre cei ce nimeresc după multă chibzuire”, deși diverse replici nu neglijează nici norocul („Și o găină *chioară*, scurmînd, găsește cîteodată mîrgăritare”; ap. Zanne, P I, II). Același oiconim apare și în varianta pe care și-a notat-o Eminescu în lista de *Proverbe românești*, seria I: *orbul a găsit Brăila* (*Opere VI*, p. 367).

Desigur prioritatea toponimică este puțin importantă, numele de orașe fiind comutabile; contextul poate fi (și chiar a fost) adaptat în funcție de variabila geografică, după repere din orizontul vorbitorului. Un bihorean vede într-un orașel din zona lui de interese un centru tot atît de demn spre a fi invocat: „Orbul cu întrebare a nimerit ... Vașcăul” (Zanne, P VI).

Forma mentală este prezentă și la alte popoare; germanii caută... Roma: „mit Fragen kommt man nach Rom”, iar centrele urbane au prestigiu din diferite motive; pentru un cărăuș din Țara de Sus a Moldovei, cum este Moș Nichifor Coțcariul, al lui Ion Creangă (circulînd, obișnuit, între Țuțuieni și Piatra Neamț), Orașul se află la capătul celui mai important drum comercial moldovenesc din vechime, evocat într-o „incantație” ironică de îndemn pentru cai, încheiată cu formula „Hiii! opt-un cal, că nu-s departe Galații, hiii!”.

ORT: a da ortul popii

= a muri

Ortul, o monedă în general de mică valoare, a rămas în paremiologia românească drept nume pentru plata serviciilor preotului ce oficia slujbele religioase la înmormîntare. Evident, s-a produs și

desprinderea de ritualul înmormântării, expresia evocînd decesul: „Azi noapte, cu luna și plopii, / Opt bolnavi au dat ortul popii” (Arghezi, după DLR VII/2). Dar, într-o variantă a baladei *Iancu Jianu*, tot un ort îi cere podarul haiducului, pentru a-l trece Oltul („Măi podar, ... / Trage podul, / Să trec Oltul! / L-oi trage, / De mi-ei da ortul”). După cum același cuvînt apare într-o zicală prin care se refuză pretențiile exagerate: „Un ort, un zlot, un tult și o oală de unt” (Zanne; vezi *zlot*).

Se poate presupune că, așa cum bătrîni își pregătesc dinainte hainele pentru ultimul drum (dacă nu și le-au păstrat pe cele de la cununie: pregătindu-l pentru punerea în sicriu, văduva aduce „hainele bune” ale mortului și vrea să-l îmbrace „cu cămașa de ginere”; Eugen Barbu, *Groapa*, cap. *Priveghi*), la fel se petreceau lucrurile și cu această „taxă”, căci, în expresia ce consemnează practica, verbul apare și la diateza reflexivă, *a da* sau *a-și da ortul popii*, ambele frecvente și în scris, cu sensul de „a muri” (*pars pro toto*).

ortul mortului

= ban pentru plata „vămilor” spre „lumea cealaltă”

Pe lângă banul dat preotului, exista și ortul ce se punea pe pieptul celui decedat (sau în mîna acestuia, „paraua din mîna mortului” la Creangă), destinat(ă) pentru trecerea prin „vămile” spre *ceea lume*: „Vine-o fată, pune ortul / Mortului pe piept, sub cruce” (Coșbuc, *Lumînărica*, evocare a unor scene de la priveghi, într-o tehnică de halucinant videoclip *avant la lettre*).

În ceea ce privește destinația banului, cel puțin în alte zone etnografice, au intervenit reinterpretări, acesta fiind destinat, conform unor informații citate de Jean Delumeau, să împiedice revenirea printre cei vii a decedatului, pentru a-și recupera bunurile: „... obiceiul destul de răspîndit în Franța de odinioară de a pune un bănuț în coșciug, sau chiar în gura mortului, avea probabil o semnificație contrară. Fără îndoială că nu era vorba de obolul convenit lui Caron, ci mai degrabă de un rit de cumpărare a bunurilor defunctului. În acest fel, moștenirea era dobîndită în mod legal și fostul proprietar pierdea orice motiv de a reveni pentru a o reclama celor vii” (*Frica*, I, 142).

În practicile curente de astăzi, de la noi, în special din mediul rural, monedele ce se pun de către cei care vin la priveghi pe icoana

de pe pieptul mortului sînt aruncate apoi pe la crucile drumului urmat de cortegiul funerar spre cimitir. Dar *ortul mortului* (asocierea cuvintelor este explicabilă și prin efectul repetării aceluiași sunete) se întîmplă să fie „deturnat”, constituind chiar un prilej de profanare a decedatului; nu numai că nu ajungea în mormînt, ci putea face obiectul disputei gospodarilor: „De la colac au început să se certe / Și de la netrebnicul ort, / Au prins să-l suduie pe mort” (G. Lesnea, *Moartea tăietorului de lemne*; vezi DLR VII/2).

Enunțul *ortus, mortus* poate reprezenta un „martor de eroziune” dintr-o formulă magică latinească, pe care a identificat-o Bogrea (*Pagini*, 487 - 488); dar, în aceleași condiții de receptare și de circulație, nu este exclusă nici o „reacomodare” fonetică a *ortului mortului*, după modelul latinizărilor „macaronice”, glumețe, ale studenților ce se manifestau în vechea tradiție a *Almei Mater*.

Cei din Iași, după mărturii ale lui D. Florea - Rariște, își amenințau încălțat gazdele, în timpul iernii, cu arderea gardurilor și a „cotețelor” de pe lîngă casă: „Si non fecit gazda focum / ardunt gardum cotețumque” (BIFR V, 195).

ORZ: **a strica orzul pe gîște**
                               = a face un efort (o cheltuială) ce putea fi evitat(ă);
                               a acorda cuiva o onoare pe care nu o merită

Expresia este explicată în diverse dicționare ușor ambiguu, prin „a dăruii lucruri bune cuiva care nu știe sau nu poate să le prețuiască”. La Scriban găsim o formulare puternic marcată de personalitatea unui nönconformist: „a da unui incult un lucru de care totuși n-are nevoie, putînd să-i dai ceva mai prost cu tot atîta folos ori plăcere: nu strica orzul pe gîște dînd nefumătorului tutun de calitate înfîia ori țăranului șampanie”!

Așa vor fi sfînd lucrurile în ceea ce-i privește pe oameni, dar este cel puțin îndoielnic că gîștele nu ar prețui orzul; este însă sigur că nu-l „disprețuiesc”, iar agricultorul are, uneori, interesul să le hrănească cu boabele acestei cereale, atunci cînd le îngrașă, întrucît „orzul încolțit dă cea mai bună carne” se menționa în *Marea enciclopedie agricolă* (1938, vol. II, p. 672). Din optica raportării la oameni, avem de a face

cu o distorsiune în planul simbolicii: nu a fost vorba, inițial, de capacitatea de a aprecia sau nu orzul, ci de *momentul*, nepotrivit, când cineva, necugetat, îl folosea pentru hrana păsărilor respective.

În formularea uzuală, ne aflăm în prezența abrevierii unei construcții bimembre, iar abia aceasta clarifică lucrurile: „nu strica orzul pe găște când îi iarba la genunchi” (Zanne, P II, 165; IX, 495), așadar când găștele au berechet cu ce se hrăni (vezi și Chițimia, *Paremiologie*, 241; o „prelucrare” a motivului în „nu strica merele cu cel deprins a mînca pădurețe”). Iar „dovada” prețuirii, în replica „E anevoie când ajungi să cumperi orz de la găște”, de la Anton Pann, *Povestea vorbii*.

Așadar „a strica orzul pe găște” pare a proclama o absurditate (un coleg străin care abia învăța românește a bănuț că *orz* ar fi numele unor pietre sau minerale, iar expresia ar corespunde celei latinești „*margaritas ante porcos*”!).

O „remodelare” motivațională în formularea (probabil) ironică „De ce să dai orzul la găște, când poți să-l dai la cai” (comunicată de o colegă), deoarece cabalinele au prestigiul de a fi, în gospodărie, consumatoare de furaje: „boii ară și caii mănîncă!” În replică, vezi „nu-i ovăzul pentru găște”, ca și alte sfaturi practice (pentru „inocenți”): „nu strica fînul pe găște” sau „nu strica fînul pe capre” (Zanne, P IX, 491, respectiv 461).

OS: os de ros
= mijloc (modest) de existență, obținut de obicei
ca un avantaj

Metafora *a avea un os de ros* a pornit, evident, de la situația cîinelui, căruia i se aruncă resturile de mîncare; cu acest patruped se compară, ironic, povestitorul, în formula de încheiere a basmului *Broasca țestoasă cea fermecată*, publicat de Ispirescu: „Eram și eu p-acolo. Și fiindcă am dobîndit și eu un os de ros /firește, după și de la banchetul nunții/, mi-am pus în gînd să vă povestesc...”. Statutul umil, în general, este ilustrat și de *a umbla după ciolane*, adică după pomană, după căpătuială.

Dacă în aceste contexte sinonimia este perfectă, una dintre deosebiri de bază dintre cei doi termeni, *os* și *ciolan* se datorează

sensurilor acumulate, în timp, de fiecare din ei; fără să ne mai oprim la sensul din *a fi de os domnesc* (= descendență, neam), *oase* înseamnă și „oseminte”, în fața cărora creștinul se reculege și se închină, profanarea lor înfiorându-l. În 1881, gazetarul Eminescu comenta sarcastic o „afacere” de export (a bulgarilor), de materii prime pentru „îngrășarea ogoarelor Engliterei”, de domeniul macabruului. Corabia „Milowie” a transportat 600.000 de kilograme de oase culese de pe fostul câmp de război de la Plevna: „Amestecați astfel, bieții cazaci de la Don, dorobanții din Vaslui și Vrancea, ostașii din trei continente ale Împărăției Osmane, toți la un loc au pornit la moară, sub a cărei pietre grele scrișneau oasele vitejilor pentru a forma gunoiul trebuincios utilitarismului englez” (*N-a trecut mult; Opere XII*, 345).

Dar „căpătuiala” poate fi și una importantă, de vreme ce postulantul *Ciolănescu* primea, pentru 2 500 de rubiele, pitacul de ispravnic al județului Teleorman (N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, cap. XIII, *Ce dai să te faci ispravnic?*). O moștenire, pe terenul exprimării colorate: avantajul cîștigat recent de formula *a da* (cuiva) *un ciolan de ros* se datorează transferului reprezentării figurate în limbajul disputei sociale sau politice: adversarii sînt acuzați că-și favorizează „clientela”, procurîndu-i avantaje materiale, venituri de pe urma unor funcții publice, sau că recurg la corupție, *astupîndu-le gura* celor „colțoși”. În ciuda faptului că termenul *ciolan* este astăzi regional, în contextul în discuție, din stilul publicistic, acesta a luat locul sinonimului său literar *os*, mai „modest” fonetic și uneori chiar stilistic, întrucît unele frazeologisme ce-l cuprind rămîn la nivelul de constatare, desemnată, a diferențelor, ca, de exemplu, în *cine poate oase roade, cine nu, nici carne moale*.

În schimb, *ciolanul*, prin contrast, apare ca mai... de nădejde, mai suculent, imaginea sa oferind o garanție de perspectivă, de durată și de insolit prestigiu în fața celor ce sînt (ne)principial de cîvență. Căci, de fapt, pînă la urmă, el și-a păstrat un loc cît de cît „onorabil” chiar în gastronomie: în meniul birturilor se găsea (și poate se mai găsește) un fel de bucate mai consistent, oricum, decît *supa de oase*, înscris sub titlul *ciolan cu fasole*.

Dar acesta nu este unul la care să rîvnească cei ce *umblă după ciolane de ros!*

a îngheța os
= a îngheța de tot

Se zice, în primul rînd, despre oameni, așadar motivația imediată a comparării are în vedere înțepenirea corpului, întărirea „cărni”, sugerînd duritatea osului. Este interesantă o variantă a formulei, a *îngheța bocnă*, ce apare, de exemplu, la Creangă. În drum spre Pipirig, „pe un pui de ger... de crăpau lemnele”, după ce băiatul cade în Ozana, bunicul îi scoate „ciubotele din picioare, că se făcuse bocnă” (*Amintiri I*).

Termenul *bocnă* are, după Scriban, D, semnificațiile ‘arșic’ (= os mic, de la încheietura piciorului, la miel) și „bucată de lut ars”. Așadar, *înghețat bocnă* înseamnă exact același lucru cu *înghețat os* (deși cineva poate fi și *înghețat lemn*).

„Durificarea” se exprimă însă și cu ajutorul sinonimului regional al lui *os*: *a fi ciolan*, cu sensul „rău, varvar” (Zanne, P III, 525), probabil cu referire la capacitatea cuiva de a nu se lăsa „înmuia” la suflet.

(huo) la oase!

= expresie întrebuințată pentru a huidui pe cineva

Nu avem nici un motiv să ne îndoim de această explicație a autorilor *Dicționarului Academiei*, Litera *O*, admisă și de către cei care au făcut revizia tomului respectiv (VII/2), unde „expresia” este înregistrată fără a se cita vreun exemplu ilustrativ. Între timp, putem semnala unul, într-o parodie a sloganurilor agresive comuniste: „La oase cu paraziții mic-burgezi!” (R. Constantinescu, *100 (una sută) de istorioare...*, p. 220). Desigur, pentru statutul și semnificația exclamației în discuție, nu trebuie invocată doar „atmosfera” depreciativă a familiei paremiologice a cuvîntului. Căci, de fapt, „la oase” erau „îndrumați” nebunii, după cum aflăm din proza de debut a lui Marin Preda.

În discuția a două personaje din povestirea *O adunare liniștită*, față de apucăturile cel puțin ciudate ale lui Miei, Bîzdoveică răbufnește: „Dacă ai înnebunit, spune-ne, tată. Te legăm și te trimitem la

oase, la Chitila" (cap. X). Comună suburbană a Capitalei, Chitila este cunoscută pentru fabrica sa de zahăr; or, în procesele tehnologice din asemenea fabrici, oasele arse se foloseau pentru obținerea „cărbunelui animal”. La începuturile acestei industrii din România, produsul era de import, după cum afirmă Tudor Arghezi (în descrierea funcționării fabricii de la... Topliceni): „Laborantul mai trebuia să știe să aprecieze calitatea oaselor arse, sub denumirea de negru animal, importat, un adjuvant al curățirii progresive a viitorului sirop” (Lina, 1965, p. 252).

Probabil că mai târziu *negrul animal* sau *negrul de oase*, întrebuințat ca decolorant în industria zahărului și în cea alimentară (după *Lexiconul tehnic român*), s-a fabricat în țară, pe lângă asemenea întreprinderi, iar nebunii vor fi fost trimiși să lucreze în astfel de locuri măcar dezagreabile, dacă nu să adune oase pentru fabrica de zahăr de la Chitila.

Dar, desigur, paralel, strigătul „la oase!” este ilustrativ și pentru o altă împrejurare, așa cum probează apariția lui în mediul locuitorilor cartierului Cuțarida; atunci când apar hingherii, copiii strigă: „Huo, na! huο, na! La oase!”, cu următoarea explicitare a mobilului acestei manifestări: „Copiii din urma droaștei /hingherilor/ strigau cât puteau, să sperie dulăii: - «Na! Na! Huο! La oase!»” (Eugen Barbu, *Groapa*, cap. *Aia mică*; subl. n.). Așadar, copiii nu-i huiduiesc pe hingheri (asupra lor îi asmuță pe „cîinii domnului Aristică” și le bombardează cu pietre „duba”). Strigătele citate reprezintă mijloace pentru „apărarea” cîinilor; la huiduielile de alarmare, se adaugă apelurile *na!* și *la oase!*; cele folosite atunci când „dulăii” sînt chemați să li se dea resturi de mîncare, în afara „programului”, căci, altfel, cîinii nu așteaptă să fie chemați („Ciorba acră luneca pînă în măruntaie. Era caldă și bună. Lîngă neveste se gudurau dulăii, așteptînd oasele. Era ceasul sfînt al cinei”; *ibidem*, cap. *Stere*).

Pentru familia paremiologică a cuvîntului, vezi *a rupe* sau *a muia* (cuiva) *oasele* „a bate zdravăn”, *a-i ajunge* (cuiva) *cușitul la os* „a nu mai putea îndura”, *a-i da* (cuiva) *de os* „a-i veni de hac” (Zanne, P II), dar și *oase goale* „om sărac”, *oase pestrițe* „rău la suflet”, „zgîrcit”.

Pe stadioanele din București, „galeria”, înfierbîntată, de la un meci de fotbal, atunci când, de exemplu, îi consideră nedreptățiți de arbitraj, le cere favoriților să joace brutal; să nu-i menajeze pe adversari, strigîndu-le, într-adevăr, „dă-i *la țurloaie!*”, „dă-i *la oase!*”.

În sfârșit, iată, din nou, legătura dintre *os* și *ciolan* și cu referire la omul „zăltat”: în Moldova se spune că *umblă cu ciolane legate la gît* cel care „a înnebunit de tot” (Zanne, P III, 525).

OTUZZBIR: **a lua cu otuzbirul**
                              = cu forța, violent

Substantivul a fost împrumutat din limba turcă și înseamnă „treizeci și unu”, ca nume al unui joc de cărți (după numărul de „puncte” din regula acestuia), cunoscut mai ales în Muntenia (vezi, în DLR VII/2, citate din N. Filimon, D. Bolintineanu și I.L. Caragiale, la acesta din urmă după *Kir Ianulea*, într-o savuroasă descriere de atmosferă de epocă: „Totodată, Acrivîța mai căzuse și la darul foitelor: casa plină de jucători, masă lîngă masă - otuzbir, ghiordum, ba și stos - și dulcețuri, zumaricale, vinuri, cafele și vutci, și ciubuce peste ciubuce, ziua pînă seara și noaptea pînă la ziuă”).

Iată o descriere a mediului bucureștean de la mijlocul secolului trecut: „Cu turcii am petrecut bine. Mai în toate serile, atît eu cît și turcii /ofițeri și ei/, eram poftiți să mergem la adunările orășenilor și jucam cărți («otuzbir»). Mulți bani le-am luat cu acest joc!” (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, cap. *Arestarea*).

În vorbirea populară (*a o lua cu otuzbirul*), s-a remarcat „devierea sensului” și prin analiza finalei cuvîntului ca referindu-se la *zbir* (Bogrea, *Pagini*, 229) dar expresia în discuție evocă excesele săvîrșite la Iași de regimentul 31 de ieniceri, la începutul secolului al XIX-lea (Graur, *Alte etimologii*, 15).

OU: **a nu fi (bun) nici de zeama ouălor**
                              = a nu fi demn de nici o considerație; a nu fi bun
                              de nimic

Ca expresie a desconsiderării, contextul reflectă optica mediului domestic: „Sărace, sărace! Nu ești bun nici de zama ouălor” este exclamația prin care se constată lipsa de aptitudini pentru învățatura gramaticii a lui Trăsnea (Creangă, *Amintiri* III).

Zeamă, etimologic, înseamnă „suc” și „fiertură” (Scriban, D); așadar, se vorbește de „zeama prunelor”, de cea „a strugurilor” (se spune, ironic, „îmi plac strugurii, dar și mai mult zeama lor” - bineînțeles, fermentată, adică vinul), și, tot așa, de „zeamă de carne” sau „de zarzavaturi”. Apa în care au fiert ouăle poate fi considerată, de asemenea, o „zeamă”, dar, firește, fără nici o valoare sub raport culinar. Incidental, se distinge și o „zeamă” în interiorul cojii oului: *oul cu zeamă* este oul fiert puțin, cu albușul necoagulat; așadar, *zeama oului* ar putea sublinia și diferența dintre gălbenuș și albuș, ultimul, de fapt, fără valoare nutritivă. Astfel, înainte de „a nu fi bun de nimic” (dicționarele), *a nu fi (bun) nici de zeama ouălor* înseamnă ‘a nu fi demn de nici o considerație’, apreciere manifestată (eventual) prin alimentul sau băutura cuvenită. Aceeași optică este reflectată și de referirea la zeama unor fructe (înainte de a se transforma într-o băutură alcoolică): *nu e bun nici de zeama prunelor* (Zanne, P IV, 37: *lume, lume, zeamă de prune*); vezi și *a nu fi bun de nici o zeamă*.

a fura oul de sub cloșcă (cloșca de pe ouă) fără să cîrîie

= a fi foarte șiret; a înșela

„Fă-te om de lumea nouă / Să furi cloșca după ouă” este titlul celui de al XVI-lea capitol din romanul *Ciocoii vechi și noi*, al lui N. Filimon. Virtuozitatea unui hoț poate fi probată printr-o realizare nu numai dificilă (știut fiind că o cloșcă se apără, „cîrîie” – de aici completarea „fără să cîrîie”; Zanne, P I; IV), ci și inutilă: oul clocit nu are nici o valoare, ca și cloșca, privită ca pasăre - pentru gătit, deoa-rece este slabă. Aceeași idee o subliniază referirea la o pasăre de pădure: *fură oul de sub coșofană* înseamnă „mare hoț, tîlhar neaoș de păduri, un hoț și jumătate” (Ciauşanu, *Glosar*, s.v. *coșofană*), pasărea respectivă fiind renumită pentru „cîrîiturile” pe care le scoate. Varianta apare și la Ion Ghica: Stoian, un personaj din Bucureștii anilor 1821 - 1860, „bătea de snopea, fura cum se zice șaoa de sub călăreț și oul de sub coșofană” (*Bucureștiul*, 599).

Că este vorba de abilitate pare să ne-o dovedească, indirect, renumele de care se bucura Constantin Brîncoveanu, după însemnări ale secretarului său italian, ce comunică o formulă populară analoagă. Domnitorul „a poruncit să fie puse unele biruri în întreaga țară, dar cu

aşa de bună rînduială încît supuşii să fie tulburaţi cît mai puţin cu putinţă. În această privinţă îmi amintesc că am auzit pe români spunînd că domnul Constantin Brîncoveanu ştia să jumulească găina fără să o facă să ţipe” (Del Chiaro, *Descrierea*, 386).

Dar enunţul poate ilustra şi răutatea absurdă, excesul: un oarecare, „primarul nemţilor” în timpul ocupaţiei din primul război mondial, „Se ducea pe la oameni, drăcuia, înjura, / Le lua boi, oi şi ouăle de sub cloţă” (Sorescu, *Biografii*, în *La lilieci*, II).

Pe de altă parte, referirea la negustorul necinstit, care ar vinde la piaţă ouă clocite sau cloşte (drept „găini”), nu este exclusă, ceea ce ar putea explica o calificare de tipul *negustor de piei de cloşcă* „negustor numai cu numele” (cf. *negustoria cu piei de cloşcă* la Eminescu, O IX, 234, dar şi la Marin Preda; pentru „anvergura” unor asemenea „afaceri”, vezi şi *negustori de fitile de candelă*, la Eugen Barbu, *Groapa*, cap. *Vînzarea*).

Dar expresia din paragraful precedent poate avea ca punct de plecare şi caracterizarea, ironică, a negoţului (din zona Deltei Dunării) cu piei de păsări de baltă, folosite drept garnituri la diferite piese de îmbrăcăminte; desigur însă nu atunci cînd cel ce vinde mărunţişuri este poreclit *negustor de piei de ploşniţă* sau *de purici* (DLR VII/1). Pentru a nu omite eventualitatea motivaţiei prin practici din zona la care ne-am referit, trimitem şi la o altă activitate, deşi cu totul singulară, împăierea păsărilor de baltă, asupra căreia găsim o mărturie la Sadoveanu: în Ostrovul Lipan, se stabilise un cazac (?), Cricopol, care, printre altele, „vîna tot felul de păsări, pe care ştia să le prepare pentru muzee germane şi engleze” (*Toaca*, în vol. *Împărăţia apelor*).

OXO: „Oxo, oxo, la ocnă!” (Jean Bart)

= expresie argotică, de huiduială

Semnificaţia unui cuvînt *oxo* l-a preocupat pe Al. Graur încă din 1956; remarcîndu-l în vorbirea argotică cu semnificaţia „taci!” şi negăsind nici un corespondent în limbile din care româna împrumută, de obicei, cuvinte, acest într-adevăr mare descoperitor de semnificaţii ale expresiilor „ciudate” a presupus că elementul în discuţie ar reprezenta lexicalizarea unor semne din dactilografie; la sfîrşitul unui text, pentru a marca încheierea acestuia, dactilografele aveau obiceiul să tapeze c

„floare”: -oxo-. Așadar, aceste semne („zero”, „ics”, „zero”), citite ca un cuvânt, au putut deveni o interjecție, „s-a isprăvit, gata!” (SCL VII, 273).

Descoperirea „cuvântului” în cauză într-un periodic de cultură din 1922, de asemenea cu semnificația „taci!”, îi întărește autorului prima convingere (*Etimologii*, 124). În sfârșit, existența (în romanul *Europolis*, al lui Jean Bart) a două replici în care *oxo* ar însemna „gata!” pare să pună capăt și oricărui dubiu; în funcție de veridicitatea glosării contextuale, etimologia propusă, scrie autorul, „se potrivește și mai bine” (*Alte etimologii*, 67).

Surprinde faptul că Al. Graur nu a fost contrariat de o discordanță de ordin sociocultural: ce șanse de receptare și de proliferare ar fi putut avea o exclamație provenind din jargonul birourilor (sau chiar al redacțiilor) în mediul nu numai cosmopolit, ci și „pestriț”, al orașului Sulina? „Oxo! oxo!... Afară cu el! Ne-a făcut patria de ris...” este o admonestare produsă într-o ședință „fierbinte” a coloniei grecești din acest oraș, iar „Afară! afară! Oxo! Oxo! ho! la ocna!” reprezintă o huiduială din cursul încăierării unor hamali, greci și români, provocată de încercarea de pătrundere, într-o echipă de lucru, a unui fost ocnaș (*Europolis*, cap. XIII).

Evident că originea acestui cuvânt trebuie căutată în argoul „vaporenilor”, colorat cu împrumuturi din toate limbile porturilor Mediteranei; în cazul de față, cele mai multe șanse de a și-l revendica le are limba greacă. Jean Bart „condimentează” și prin alte elemente de această proveniență comunicarea grupurilor de persoane formate (și) din greci; de exemplu, cea de a doua apariție a lui *oxo* este precedată de replica „Tocmai tu te-ai găsit să zbieri, care ai făcut doi ani de pușcărie? *Chi-taxi-mutra!*” (avînd ca punct de plecare acest mediu, vezi imprecizia argotică „fi-ți-ar mutra-n pușcărie!”).

De fapt, după cum ne-a atras atenția prof. Eugen Coșeriu, cele două apariții ale cuvântului în discuție sîntacompaniate de traducerea lui în românește, căci grecescul $\omicron\chi\omega$ este o variantă modernă a lui $\epsilon\chi\omega$ și înseamnă chiar „afară”!

Chiar numai din prudență, trebuie să fim îngăduitori cu scăpările altora (*Quandoque bonus dormitat Homerus!*- „Și bunul Homer mai ațipește uneori”). Dar, deși un grecism *propriu-zis*, cuvîntul a fost înregistrat în *Dicționarul limbii române* al Academiei (VII/2) și a primit explicația etimologică propusă de Graur, ceea ce nu ne poate lăsa indiferenți. Căci nu se potrivește deloc!

P

PAI: **a-și aprinde paie în cap**
= a atrage atenția prin aprinderea unei rogojini ridicate deasupra capului; a-și atrage necazuri; a avea de suferit în urma unei reclamații prezentate cuiva

Expresia indică, originar, o practică orientală: aceea de a atrage atenția unui demnitar (sau domnitorului) prin purtarea, pe cap, a unei rogojini aprinse (Șăineanu, *Influența*, I, p. CVIII), urmărind prezentarea unei jalbe (*ridicate în proșap*): „... tîrgoviștenii... au venit la Divan, la București, cu rogojini aprinse în cap și cu jalba în proșap” (I. Ghica, după DLR IX; vezi și titlul cap. XXXI din romanul *Ciocoii vechi și noi*, sub *jalbă*).

Dar, reclamantul putea deveni victima demersului său; dacă nu era pedepsit chiar el la judecată, devenea, oricum, ținta răzbunării celui reclamat (de obicei un dregător). Astfel, expresia consemnează o schimbare de optică: aprinderea paielor în cap a putut să apară ca o simplă suferință a celui ce recurge la acest act (cf. și Iordan, *Stilistica*, 269), căci „dreptatea umblă cu capul spart”. Evoluția semantică fusese comentată ironic de Șăineanu: „De la a atrage luarea aminte a cuiva asupra unei nemulțumiri sau plîngeri pînă la a întărita pe cineva din pricina acestei jeluiri - distanța nu-i mare” (*Semasiologie*, 140).

Aceeași mutație a sensului o reflectă și *a i se sparge* (cuiva) *rogojina în cap*, „a i se întîmpla ceva rău, neplăcut; a o păți” (DLR IX) prin contaminare cu „*toate (relele) se sparg în capul meu*”.

De aceea, acțiunea este chiar atribuită *altcuiva*: „Nu-mi aprinde paie în cap” (Pann, *Povestea vorbii*), sau „i-a aprins paie pe cap” (Baronzi, *Limba*, 47). Chiar cînd enunțul inițial nu s-a pierdut, semni

ficația este tot cea derivată: „Și-a aprins el, ce-i drept, niște pășoare-n cap cu directorul, nu-i vorbă. - Ce pășoare..., că-s niște pășoie de toată frumusețea” (după Ametista Evseev, *Contribuții la studiul variantelor unităților frazeologice*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe Filologice, VII, 1969, p. 250).

PAIĂ: a da paièle

= a flata, a măguli; a încuraja, a îndemna, a întărita

Expresia pornește de la arhaismul *paiă* ‘demnitate, funcție înaltă în Imperiul Otoman’: Inițial, a însemnat ‘a da un titlu onorific’.

Ion Ghica vorbește de boieri *haleà* (= care ocupau o funcție, care se aflau în serviciu) și *paià* (= deținători de titluri onorifice; cf. DA II/, respectiv DLR VIII/1). Dacă la un cunoscător al demnităților boierești, vornicul Alecu Beldiman, *a da paièle* înseamnă ‘a flata, a măguli’, ca și cum i s-ar oferi cuiva un titlu („Încep voroava cu pașa, Farmachi îl lăuda, măgulituri și paièle încît se putea îi da”, după DLR), în vorbirea populară cuvîntul a fost apropiat de *paie* (pl. articulat, *pâiele*). Astfel că Zanne (P I, 236) înregistrează expresia sub substantivul *pai*; sensul a fost refăcut pornindu-se de la *a pune paie pe foc* și, ironic, *a stinge focul cu paie*.

Pe această cale s-a ajuns la accețiunea ‘a așîta’, ‘a întărita’ de la Creangă: „Încă te uiți la ei, bărbate, zicea mama, și le dai paièle, așa-i?...” (*Amintiri* II). Ce făcea tatăl, astfel admonestat? Întorcîndu-se obosit seara, de la pădure, acesta găsește o destindere în joaca copiilor, căci nu numai că nu se supără că-i sar în spate, ci îi mai și prinde „cite pe unul, ca la «baba oarba»” și-i ridică în grindă, „zicînd «tîta mare»”; mai apoi, cînd are loc discuția evocată mai sus, îi mai dă și „huța”. Dată fiind *participarea* tatălui la „isprăvile” copiilor, despre atitudinea lui nu se poate spune că este numai *îngăduitoare*, sau că le *permite* să fie obraznici (cum este glosat textul, în DLR), ci că îi așîță, îi întărita, *le dă nas* (așa cum prezentaseră deja lucrurile Tiktin și Scriban, în dicționarele lor).

PAPARUDĂ: ca o *paparudă*
 = (despre o) persoană caraghioasă, îmbrăcată
 ridicol, împopoțonată; exagerat de fardată

Din perspectivă psiholingvistică, reprezentantelor sexului frumos trebuie să li se atribuie maliția ce caracterizează o întreagă serie de expresii care vestejesc exagerări vestimentare ale... altor femei, ca și preocuparea de înfrumusețare cu ajutorul *drésurilor*; comparațiile reflectă inițial forme mentale ale mediului rural: „gătită (dichisită, ferchezuită) ca o *paparudă*, ca o *brezaie*, ca o *sorcovă*, sau ca o *vasilcă*”.

În dicționarele limbii române, termenul *paparudă* este înregistrat și cu explicația „epitet depreciativ pentru o femeie îmbrăcată ridicol sau fardată exagerat” (din vorbirea familiară). Cu varianta *papalugă*, caracterizarea apare la Alecsandri, în vodevilul *Doi morți vii*, într-o replică în care sînt respinse avansurile cu finalități matrimoniale ale unei actrițe, văduvă ce abia „scăpase de negru”, adică de hainele de doliu, pe nume (nici nu se putea altfel!) *Ferchezanca*: „Piei din ochii mei, papalugă!” (actul II, sc.XX).

După cum se poate observa, termenul de comparație din formulele citate anterior îl constituie personaje mascate sau diverse obiecte împodobite ce apar în datinile de Crăciun și de Anul Nou. De exemplu, la propriu, „brezaia” este o persoană îmbrăcată cu „velințe sau zdrențe de toate culorile și cu clopoței” (DA I/I), elemente și accesorii la care pot fi raportate, la rigoare, „gătelile”, oricît de prețioase: „Diamantele și rubinele sînt aruncate pe dînsa cu lopata, parcă e brezaia sau teleloaica” (N. Filimon). „Vasilca” este un obicei muntelesc; așa se numește „un cap de porc înzorzonat cu care flăcăii colindă la Sfîntul Vasile” și epitetul poate fi atribuit unui personaj „plin de zorzoane ridicule” (Scriban, D).

Evocarea „paparudei” se datorează importanței deosebite pe care a avut-o un ritual de fertilitate practicat la date fixe, la începutul verii, ori pe timp de secetă. Să ne oprim pe scurt asupra costumației. Inițial, actantele erau tinere (mai rar un băiat) aparținînd colectivității rurale autohtone („fătuțe” din sat; E. Petrovici, *Texte*, 142) care, peste pielea goală, îmbrăcau „fuste” din crenguțe de salcie, sau din fire de boz, de stevie sau de pelin, la fel fiind mascat (uneori) și bustul. Dacă era un

băiat, „paparuda” era în întregime acoperită cu verdeață, iar pe cap avea o mască în formă conică, tot din frunze (Fochi, *Datini*, 222 - 226; Vulcănescu, *Mitologie*, 417 - 420). În timp ce dansau, bătînd din palme, jucătorii erau udați cu apă, act care, împreună cu costumul vegetal, indică o manifestare de magie homeopatică: apa turnată peste crengile de copac și peste plante de cîmp cu frunze verzi era o imitație de provocare a ploii, invocată pentru cîmp.

Dar, ca și în cazul altor obiceiuri, stratificările din cadrul colectivității rurale și al lumii mahalalelor (nefiind de neglijat nici influența religiei creștine, ce cunoaște, pentru aducerea ploilor, diverse procesiuni) au făcut ca paparudele să fie mai ales țigănci, chiar femei mai în vîrstă, ce se drapau cu frunze și crengi peste îmbrăcămintea obișnuită, rămasă cel puțin exotică pînă astăzi.

Un motiv în plus (pe lîngă „goliciunea” de odinioară a tinerelor, convertibilă, probabil, măcar în decolteuri exagerate) de a ridiculiza gâteala excesivă a femeilor, o pornire de ... etică somptuară la care vor fi aderat ușor și bărbații.

PAPUC: chef cu papuci

= petrecere (din epoca fanariotă) la care bărbații beau din încălțămîntea femeilor

Sintagma evocă un obicei oriental (cf. Șăineanu, *Influența*, II/I, 282) care a fost descris de Alecsandri, evocînd nunțile boierești de pe vremuri: „Iar boierii, sus, beau vutce cu fesurile și cu papucii cucoanelor...”. Perversiunea cunoștea rafinamente derivate: „Dacă era cucoana îmbrăcată cu rochie vișinie, boierii beau vișinap în dragostea ei; de era cu rochie galbănă, vutcă pe cursă, limonie; ș-apoi din vreme în vreme își anina poalele anterului în brîu, își azvîrlea papucii, de rămînea numai în mestii [= meși] și giuca parola sau cordeaua” (*Barbu Lăutaru*).

Obiceiul a fost preluat și la petreceri ale negustorilor și meseriașilor din București. Iată scene înfățișate de N. Filimon: „...spre a da veseliei un ton de galanterie mai mare, ei complectau orgia prin feluri de glume, turnînd vin în ișlicele bărbaților și în condurii femeilor și dîndu-și unii altora să bea, rîzînd și gesticulînd ca niște nebuni”

(*Ciocoii vechi și noi*, cap. XV; o scenă de adevărat dezmăț bahic în balada *Marcu viteazul*: „Bea-mi și turcul / Cu papucul, / Bea-mi și Marcu / Cu carîmbul”; G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de... , București, 1885, p. 664).

Așadar, prin *papuci* sînt desemnate femeile, uneori cele chemate special pentru „antren”, care la Filimon apar sub numele de *papuci roșii* (pentru semnificația culorii, vezi „a fi cu *ciubote roșii*”). La un ospăț al lui Dinu Păturică, oaspeții „ciocoiului”, după ce își aduc aminte că „petrecerea fără femei e ca nunta fără lăutari”, adaugă: „Ne trebuie papuci roșii!”, drept care sînt aduse trei curtezane vestite, ce arătau ca „ieșite din haremurile turcești” (*op. cit.*, cap. XVII).

Sintagma *chef cu papuci* este consemnată de Scriban, D, lexicograf care, de altfel, o glosează și prin *chef cu dame*; după Scriban, chiar *papugiu de București*, însemnînd „tînăr neserios, ușuratic ori chiulangiu”, s-ar explica prin „obiceiul de a bea la chefuri din fesurile ori din papucii damelor”. Vezi *papugiu*.

a-i da (cuiva) papucii

= a da pe cineva afară, a-l invita să plece; a concedia

Dată fiind prezența obiectului de încălțăminte avînd acest nume, ca și obiceiul mai vechi de proveniență orientală ca papucii să fie lăsați la intrarea într-o încăpere (vezi *papugiu*), la modul propriu expresia numește momentul, hotărît de gazdă, ca vizitatorul să plece (să se compare cu *a-și lua papucii*, *a o șterge la papuc* ‘a pleca, a fugi’; Zanne, P.III, 275; cf. *a o lua la papuc*; CADE).

Despărțirea, impusă uneia din părți, este marcată, în același registru dar pornind de la alte referențiale, de expresii sinonime cum sînt *a-i da* (cuiva) *răvaș de drum*, *a-i da pașaportul* (Iordan, *Stilistica*, 294).

Pentru Zanne, predomină ideea de „a alunga”, „a concedia”, *a da* (cuiva) *papucii* avînd semnificația „a-l goni de undeva, a-l depărta dintr-o slujbă” (*op. cit.*, p. 275 - 276).

Se pare că însăși despărțirea amiabilă de o curtezană era marcată, simbolic, în mediul boieresc, de trimiterea, fostei prietene, a unei

perechi de papuci bogat ornamentați, împodobiți cu pietre prețioase. De altfel, în limbajul familiar (și argotic), *a da papucii* semnifică în primul rînd 'a părăsi, fără prea multe regrete, un iubit, o iubită'.

a fi (a sta) sub papuc

= a fi, a se lăsa condus de soție, de o femeie

Consemnînd expresia, Lazăr Șăineanu o explică prin semnele de adorație, de respect manifestate față de o femeie, printre care băutul din papucii (sau pantofii) acesteia, respectiv acela de a-i săruta vîrfurile încălțămintei. Un citat, după N. Gane („șapte ani a gustat traiul căsătoriei, în care timp a fost neconținut sub papuc”), conturează imaginea aservirii domestice (*Influența*, II/1, 282; cf. DLR VIII/1).

a putea merge cu papuci galbeni

= criteriu de apreciere a stării de curățenie a unei încăperi

Sub forma „poți să mergi...”, înregistrată de Iuliu Zanne, enunțul poate fi considerat o modalitate de exprimare a superlativului, conform explicației ce urmează: „așa-i de curat pe jos”. Este precizat și modul cum a luat naștere comparația: „Boierii cei mari purtau odinioară meșii sau papucii galbeni” (P III, 274), așadar fără riscul de a-și murdări încălțămintea.

În mediul rural (țărănesc), aceeași calitate este atribuită printr-o construcție imaginară: podelele sînt curate de „poți linge mac” (de pe jos) (Zanne, P II, 599; cf. și „poți linge miere în casa lui”; id., III, 676).

(a fi) cu papuci galbeni

= „a se găsi foarte rar” (DLR)

Nivelul social al întrebunțării încălțămintei (meșii sau papucii) de culoare galbenă, așadar pretențioasă, la care se face referire în articolul precedent, constituie explicația expresiei din titlu, înregistrată în

replica unui personaj dintr-o piesă de teatru a Sofiei Nădejde: „aşa-i la țară, banii îs cu papuci galbeni, trec luni și nu vedem bănuț în ochi” (*O iubire la țară*; în „Contemporanul”, VI, 1888, nr. 6, p. 506; cf. DLR VIII/1).

Este versiunea unui alt enunț figurat din sfera simbolicii culorilor, cu aceeași valoare, *a fi cu ciubote roșii* (cf. *ciubotă*).

PAPUGIU: **papugiu de București**
 = orășean (bucureștean) de condiție modestă (servitor, slujbaş); individ din mica boemă orășenească de altădată; „pișicher”, șarlatan

În afara unui sens ieșit din uz, strict profesional, ‘meșteșugar ce confecționează papuci’, în DLR (VIII/1), pentru o a doua semnificație, cuvântul *papugiu* este definit, dintr-o perspectivă „moralizatoare”, cu trimitere la accepțiuni din limbajul familiar, printr-un bogat inventar (cvasisinonimic) de depreciative: „om de nimic, fără nici un rost, care se ține de înșelăciuni, care trăiește din șiretlicuri”, respectiv „potlogar, pișicher, șarlatan”. Anticipînd asupra analizei, sîntem surprinși să constatăm că autorii articolului respectiv, după (unii) antecesori de marcă, au translat în dicționar doar unele valori ale termenului din vorbirea unor personaje ale comediilor lui Costache și I. L. Caragiale.

Căci se poate ușor stabili că multe dintre citatele, mai ales din alți autori, prin care se ilustrează aceste valori stilistice (texte de la care pornim în cele ce urmează) nu se referă deloc sau exclusiv la atare „defecte”, cele din categoria a doua oferind doar repere, motivația pentru atribuirea de asemenea trăsături unei categorii sociale (și, în subsidiar, economice) aparținînd orășenilor de condiție modestă, în contextul unor realități politice din Principate, cu trecerea spre profesie și avere, în ultimă instanță și din optica diferențelor dintre pîrtul orășenesc și cel țărănesc.

Ceea ce face necesară explicația sensului primar al sintagmei din titlu este lipsa legăturii dintre sensul ‘cizmar care lucrează papuci, papucar’ al substantivului *papugiu* și depreciative de tipul celor enumerate în primul paragraf. Pentru Iorgu Iordan, motivul evoluției semantice ar fi acela că „un asemenea meșteșugar poate fi disprețuit

dacă-l punem alături de un cizmar adevărat...”, lingvistul citat găsind „o paralelă, aproximativă” în „termenul disprețuitor” *cioflingar* (a cărui etimologie ar putea fi germ. *Schuhflicker* „cîrpaci”; *Stilistica*, 333). Dar, pentru *cioflingar*, Iordan dă doar explicația „orășean” (*op. cit.*, p. 326). Apoi, după DA (I/II), *cioflingar* este (sau a fost) folosit cu sensuri ce glisează de la „termen de batjocură pentru orășenii sărăntoci”, pînă la „vagabond, secătură” (fapt pe care autorul *Stilisticii* invocă nu-l ia în considerație).

Punînd în valoare nota de dispreț în utilizarea termenului *papugiu* cu sensul de ‘papucar’ pentru a motiva valorile depreciative „șarlatan, înșelător, pungaș”, Iordan respinge însă explicația dată de H. Tiktin, pentru care aceste accepții figurate au ca punct de plecare (destul de îndepărtat) semnificația proprie a cuvîntului turcesc *papuçcu* „servitor care păzea (pe vremuri) papucii lăsați de musafiri în anticameră” (*loc. cit.*). După Scriban, D, un asemenea servitor păzea, la turci, și papucii lăsați afară la intrarea în geamie, iar, la noi, la intrarea într-o cameră din casa boierească. Pentru descălțatul de cizmele de saftian și încălțarea vizitatorului cu o pereche de papuci pe care „feciorul”, așadar papugiul, îi ținea la brîu, vezi Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, cap. II; cf. și Șăineanu, *Influența*, II/I, 282: „după vechea etichetă socială, vizitatorii își lăsau papucii la scară și intrau numai cu meșii, ca să nu strice covoarele”.

Astfel, în linii generale, nu se poate susține (categoric) că „obiceiul, specific turcesc, de a lăsa papucii la intrare, nu putea fi atît de cunoscut la noi, încît să dea naștere unui semantism metaforic” (Iordan, *Stilistica*, 333). Chiar dacă (sub semnul caracterului individual al inovației lingvistice), nu răspîndirea și cunoașterea obiceiului (turcesc ori local) trebuie considerate în primul rînd, aceste aspecte nu sînt deloc de neglijat: pornind de la însărcinarea respectivilor papugii (la semnul sau la „invitația” gazdei) de a da musafirilor, la plecare, papucii lăsați la ușă ori la scară, se explică expresiile *a da* (cuiva) *papucii* ‘a-l concedia’, *a-și lua papucii*, *a o lua la papuc* ‘a pleca (repede)’. Prin urmare, există și alte „metafore” apărute chiar pe acest teren.

Iar „papugii” s-au aflat, mai întîi, printre însoțitorii domnitorilor veniți din Fanar, așa cum prezenta lucrurile Alecsandri, în „cînticelul comic” *Stan Covrigariul*: „Pe cînd [cu] domnii greci / Cei Fanaragii, /

Mii de parpaleci / Și de papugii / Aici alergau, / Lipsiți de parale / Și se-mbogățeau / Înghițind *locmale*" (cu sensul figurat de 'sume mari de bani': Șăineanu, D; respectiv „chilipir, ciștig, avantaj”: Scriban).

Este știut că domnitorii fanarioți, din rațiuni de fidelitate, își promovau servitorii de casă în funcții administrative; Iuliu Zanne ne semnalează chiar utilizarea termenului în discuție cu o asemenea semnificație (neconsemnată în DLR): „În vechime se numea la noi *papugiu*, și chiar astăzi poartă la turci numele de *ceauș* sau *papugi* (*babugi*), trimisul care avea poruncă să ridice și să aducă la domn pe un boier pîrît sau urmărit pentru vreo greșeală”; P III, 276).

Se conturează suficiente motive ca resemantizarea apelativului să se fi produs în zona adversității față de slujitorul domnesc și a disprețului față de „slujnicar”, iar nu pornind de la „papucarul” (- cîrpaci).

Statutul acesta, de servitor, de slujbaș, a putut fi asociat, a putut trece asupra orășeanului avînd ocupație incertă, fără un „rost” bine definit din optica unui meșteșugar sau a unui negustor. Așa sînt priviți, de exemplu, cei doi „tineri ridicoli”, Petrache și Anghelache, ai lui Costache Caragiali, ce se introduc în casa plăpumarului Pencu pentru o căsătorie din interes, apostrofați prin *papugii!* de membrii familiei și de calfele jupînului (*Îngîmfata plăpumăreasă sau cucoană sînt*; a. II, sc. V și VI; termenul este înlocuit de dramaturg, corectîndu-se, prin *derbedei, ștregari, bagabonți*).

Cazul tipic este cel al impresiei pe care o provoacă Rică Venturiano: scena I din primul act al piesei *O noapte furtunoasă* (ce dezvoltă tema din *Îngîmfata plăpumăreasă*) începe prin aceste considerații ale „chiristigiului” Jupîn Dumitrache cu privire la filfizonii de mahala, de profesie eventual suspectă: „Iacă, niște papugii... niște scîrța-scîrța pe hîrtie! Îi știm noi...” Urmează incriminări, de fapt nefondate direct, de manifestare a disprețului față de veniturile nesigure (ori insuficiente) ale categoriei, ce ar obliga-o la expediente: „Mănîncă pe datorie, bea pe veresie, trag lumea pe sfoară cu pișicherlicuri...”

Cei doi Caragiali îi prezintă, așadar, pe papugiii din piesele lor în împrejurări sau dintr-o optică după care termenul este numai asociat cu ideea de „șarlatan, înșelător, pungaș”.

Deprecierii cuvîntului potrivit psihologiei tîrgovețului „rostuit” și sigur pe sine (plăpumar sau negustor cu „ambiț”) îi urmează cea a

țaranului, măcar prepuielnic dacă nu de-a dreptul ostil față de influența, față de „relele” care vin dinspre alt mediu: lui Drăgan Căprarul, întors în sat din militarie, unii îi ziceau „pișicher, papugiu de București”, oraș în care „n-a tăiat cîinilor frunză”, ci văzuse și prefirase multe (Delavrancea, *Sultănica*, VII, X).

În sfîrșit, confruntarea, de dată mai veche, privește și portul: pentru haiducul Radu Anghel, papucul este încălțămintea tîrgovețului, a slujbașului în postura de căpitan de poteră: „nu-mi mai zice: Căpitane, / Zi-mi pă nume: Răducane. / Căpitanii sunt la tîrg / Numa-n ciorapi și-n papuci, / Eu sunt Radu cel din crîng / Încălțat sunt cu opinci...” (ap. Cazacu, *Port*, 120; transcriere literarizată). Conform acestei mentalități, căpitanul de poteră este un personaj avînd o însărcinare identică cu papugii la care s-a referit Zanne, unul trimis de stăpînire să-l prindă și să-l aducă pe haiduc.

Evident, este vorba de reflexul contestației, căci, altfel, *papucul*, în opoziție cu încălțăminte tipic țărănească, simboliza păturile sociale suprapuse; dictonul *cel încălțat cu papuci nu cunoaște pe cel cu opinci* este consemnat de Iordache Golescu (după Zanne, *op. cit.*, p. 273).

Dacă în contextele din surse folclorice papucul, ca punct de plecare, se bucură de un anumit prestigiu, incontestabil, și dacă nici pentru I.L. Caragiale *papugiu* nu înseamnă numai, sau în primul rînd, „om de nimic, fără nici un rost, care se ține de înșelăciuni, care trăiește din șiretlicuri” (DLR), avem atestări neîndoielnice privind utilizarea termenului cu sensul de ‘orășean’ pur și simplu. O mărturie, pentru sfîrșitul secolului al XIX-lea, ne-a lăsat-o Al. Chibici-Răvneanu, bucovinean stabilit în București. Înscriindu-se, în 1877, ca voluntar în armata română și ajuns pe front, la Lom-Palanca, nou-venitul este privit de camarazi cu suspiciune: „Cine să fie! Ia un papugiu din București, care vine și el la război cînd sîntem pe isprăvite”, această categorisire neexcluzînd însă presupunerile că ar putea fi un „ciocoi bogat” sau un „cuconăș” (*Din viața mea de voluntar. 1877 - 1878; „Convorbiri literare”, 1883, nr. 2, p. 68*).

Cu aceeași accepțiune folosește apelativul C. Sandu-Aldea: într-o pauză de la o ședință de trageri de artilerie, mai mulți soldați ialomițeni cîntă „Bordeiaș, bordei, bordei!”, iar „un papugiu de București fluiera un vals vechi pe care-l cînta în gînd și sergentul-major” (*Dezertor*). Așadar, și aici, nici o „pată”, nici un reproș!

PASTRAMĂ

Ca efect al alterității negative din perspectivă social-economică și cultural-demografică, *papugiul*, oricum un *tîrgoveț* sau *tîrgar*, a devenit apoi, și pentru vechiul boier și pentru țăran, și tot cu referire la caracteristici ale portului, *nădrăgar*, *pantalonar* ori *surtucar*, toate aceste apelative acumulînd conotații depreciative. Din optica unor contradicții de ordin politic postunioniste, dar mai ales ca rezultat al unor complexe provinciale, pentru moldoveni retractili și caustici, capitala României reprezintă prin excelență spațiul de polarizare a defectelor atribuite mediului citadin; așa se explică faptul că sintagma *papugiu de București* apare selectată doar în dicționarul lui August Scriban, un lexicograf pentru care *papugiu* înseamnă, ironic, „tînăr neserios, ușuratic ori chiulangiu”.

Bucureșteanul de o anumită condiție se pare însă că acceptă apelativul cu umor (dacă nu chiar cu o mîndrie secretă); un „slagăr” din anii ‘30 al lui Ion Vasilescu proclamă cu nonșalanță lipsa de prejudecăți a purtătorului numelui: „Suflet candriu, / De papugiu, / Cine să-l înțeleagă?”.

Bibl. *Papugiu de București*; „Revista română” (Iași), V, 1999, nr. 3 (17), p. 7.

PASTRAMĂ: a pune (pe cineva) la pastramă
= (ironic) a pune la loc sigur, în siguranță; sub pază

Profitînd de puterile miraculoase ale *turbincii* sale, Ivan, eroul cunoscutei povești a lui Creangă, o face, de mai multe ori, pe Moarte să intre în raniță, pentru a o împiedica să dea ochii cu Dumnezeu: „Moartea atunci se vîră în turbincă și Ivan o pune la pastramă, zicînd...” (vezi și „am să te țin la pastramă hăt și bine”).

Este un joc de cuvinte (nefiind însă exclusă o falsă analiză a unui cuvînt mai nou decît a *păstra*), termenul *pastramă* fiind utilizat aici în locul lui *păstrare*, căci Ivan o pune, astfel, pe Moarte, sub pază. Pe lîngă apropierea, sub aspect fonetic, dintre cele două cuvinte, trebuie să avem în vedere și faptul că subst. *pastramă* (un împrumut din greacă și turcă, fără nici o legătură cu *a păstra*) numește un preparat

din carne conservat, prin presărarea cu sare și afumare, astfel încît carnea să se păstreze!

Poate fi luat în considerație, apoi, și alt aspect: condamnată să se hrănească, ani în șir, cu copaci de diferite vârste, Moartea slăbise într-atîta, încît îi trezește mila chiar dușmanului său („- Dar ce-ai slăbit așa, vidmă? - De bunătățile tale, Ivane!”, răspunde *Vidma*, trecînd peste ironia întrebării). Or, există și verbul (reflexiv) *a se păstrămi*, cu sensul figurat „a rămîne numai piele și os” (DLR VIII/1).

Pentru *a pune la păstrare* ‘a închide’, vezi la Caragiale, *O scrisoare pierdută* (a. I, sc. IV; vorbește Tipătescu): „Deseară d. Cațavencu nu o să fie la întrunire, o să fie în altă parte - la păstrare”.

PAȘTI:

la Paștile cailor

= (posibil) cînd se vor îndestula caii; niciodată

Acest context figurat mărturisește și el, chiar dacă printr-un efect de contrast, importanța deosebită a uneia dintre cele mai însemnate sărbători creștine, Paștile, punct de referință pentru măsurarea scurgerii timpului, pentru evenimente ce se produc rar: „din Paști în Paști” („La biserică mergi din Paști în Paști”; Creangă, *Amintiri* I); „din Paști în Crăciun”. Dacă, în aceste cazuri, durata este, totuși, determinată, există și formule ce fac să dispară orice măsură a timpului: *din an (joi) în Paști* „rar”, sau, ca răspuns la o întrebare solicitînd precizarea unui termen, a unei scadențe, replica „la Paști” înseamnă „cîndva, cînd voi putea”.

O sustragere totală o reprezintă însă indicarea unei sărbători probabil imaginare, „la Paștile cailor” (formulă al cărei tipar, strict morfologic, îl poate constitui *Paștile blajinilor*), care a rezultat, probabil, din jocul de cuvinte permis de omofonia *Paște* (formă mai veche, uzuală încă) și verbul (a) *paște*, dintr-o expresie figurată a așteptării (uneori) zadarnice, „paște, murgule, iarbă verde!” (vezi și Iordan, *Stilistică*, 294), parafrazată astfel de C. Negruzzi: „Înțeleptul fîgăduiește, nebunul trage nădejde. Să trăiești, *murgule*, să paști iarbă verde” (*Păcală și Tindală*). Îndemnul i l-ar fi dat patrupezelui său un stăpîn care, la sfîrșitul iernii, nu avea cu ce-l mai hrăni, sfătuiindu-l să aștepte sosirea primăverii (după I.C. Chimiția, *Paremiologie*, 242), dar

anecdota miroase, cale de-o poștă, a explicitare *post-hoc*. Al. Graur propune chiar o formulă de tranziție, neatestată: (la) *paștele murgului* (*Scrieri de ieri și de azi*, 1970, p. 165). Din această perspectivă, la „sărbătoarea” cailor se face trimitere și prin *la vara cailor* „adică niciodată” (Zanne, P IX, 559), echivalată și cu celebrul „(la) Sfântul-Așteaptă” (cf. Berg, *Cuvinte*, 196).

Omofonia citată stimulează și astăzi umorul (de gust îndoielnic): printre tineri, la urarea „Paște fericit!”, am auzit replica „Ba pașteți voi fericii!”.

După cum au susținut diverși semanticieni (printre care și Tiktin), eventualitatea ca *Paștile cailor* să se refere, totuși, la Ispas, ce se sărbătorește la 40 de zile după Înviere, nu este cu totul exclusă. Atunci pășunea s-a întemeiat și sațul cailor nu se mai află sub semnul întrebării. Căci *paștele-calului* este și numele unor plante, „traista ciobanului” (*Capsella bursa-pastoris*) și „stupitul cucului” (*Cardamine pratensis*) și este de presupus o interferare a elementelor unui calendar primordial al naturii (după observații privitoare la plante, păsări, insecte etc.) cu acelea ale calendarului „oficial” (de mai târziu). Apoi, același nume de sărbătoare mai este prezent și în alte fitonime: *paștile-cîinelui*, *paștile-găinilor* și *paștile-porcului*; așadar, nu există un „monopol” al cabalinelor (chiar dacă, în aceste cazuri, am putea avea în vedere și *păștile*, ca „fructe” ale plantelor respective).

Perspectiva îndestulării calului, primăvara, când iarba a crescut, nu este fără termen de comparație; deși se spune că pentru oameni există o repartizare a aspirațiilor după sezoane, „Crăciunul al sătului și Paștele al fudului” (cu referire la înnoirea vestimentației), nici această din urmă sărbătoare nu este lipsită de reprezentări ale satisfacțiilor culinare; de aici constatarea inoportunității prin respingerea unui aliment desconsiderat: „se potrivește ca fasolea în ziua de Paști”.

Pentru Ion Ghinoiu, originea sintagmei nu lasă loc nici unui dubiu: ea evocă o „sărbătoare cabalină cu dată mobilă”, joiă de la șase săptămîni după Paști, numită și „joiă iepelor”, cu motivația deja citată: atunci, aceste animale „se satură de păscut iarbă”; deoarece data sărbătorii era mobilă, importanța ei a scăzut și, de aici, sensul peiorativ al invocării numelui (*Obiceiuri*, 148).

În ziaristică și în proza modernă se apelează frecvent la acest enunț simbolizînd aspirațiile fără orizont: „Șterge-te pe bot, măi

mînzule! /i se adresează tînărului său interlocutor bătrînul „conu Manole Arcașu”/. Paște, murgule, iarbă verde!” (N.D. Cocea, *Vînul de viață lungă*). Sau, la Augustin Buzura: „... m-am plictisit să joc numai la cărți mici, să aștept cu încăpăținare Paștele Cailor” (*Vocile nopții*, cap. 15).

Simulînd exegeza, cu dificultățile ei („fantezia populară sau pur și simplu cumințenia etnică negustorească”), Arghezi a propus o sarcastică ieșire din impas: sărbătoarea ar fi fost „inventată” de negustorii autohtoni pentru a contracara, folosind așadar aceeași „monedă”, perfidia cămătarilor din Fanar de a-și ține angajamentele „ad calendas grecas”, comentarii încheiate cu o meditație în registru amar: „Rămîne de văzut dacă paștele calului e sărbătoarea unei bucurii sau, mai curînd, doliul unei continue așteptări” (*Paștele calului*, în *Scrieri*, vol. 34, „Minerva”, București, 1985, p. 170).

a lua Paști

= a lua pîine sfințită de la slujba de Înviere

Făcă de generalizarea utilizării substantivului *Paști* ca nume al sărbătorii Învierii, această expresie contrariază. Ea a fost curentă în vorbirea familiară cel puțin pînă în primele decenii ale secolului nostru. O mărturie scrisă găsim în narațiunea autobiografică *Feciorul lui Nenea Take Vameșul* (II, București, 1935), al cărei autor semna Sărmanul Klopștock (P. Mihăescu). Evocarea Paștelui copilăriei îi aduce scriitorului în memorie îndemnul „Scoal’ c-a adus bunică-ta Paște! Spală-te, întinge în ceașcă și roagă-te”. Să „întingă”, pentru că bunica aducea de la biserică nu numai anafură, ci și vin sfințit (p. 201 - 203).

Pe această cale, ne apropiem de semnificația de bază, de „aliment ritual, de Paști” a termenului latinesc *pascha* și a celui grecesc *pascha*, ambele provenind din ebraicul *pesăh* „trecere”, ce evocă ieșirea evreilor din Egipt și a numit, apoi, mielul sacrificat de aceștia, conform ritualului, la sărbătorirea zilei de Paști și, prin extensie, preparatul alimentară făcut din aluat nedospit, copt în foi subțiri, pe care îl mănîncă evreii la această sărbătoare.

În limba română, din lat. *pascha, paschae* „sărbătoarea Paștelui” a rezultat *pască* și *Paște*, numind inițial pîinea sfințită care se împarte

în biserică după slujba Învierii: În alte limbi romanice, termenul se păstrează în numele mai multor sărbători; de exemplu, în italiană, *Pasqua d'Uovo* este „Paștile”, *Pasqua di Ceppo* „Crăciunul”, *Pasqua di Risurrezione* „Înălțarea” etc. (vezi și span. *Pasqua de Navidad* „Crăciunul”, *Pasqua de Resurrección Florida* „Paștile”).

Așezămînturile Vlădicăi Sava Brancovici (1675), într-un paragraf referitor la preoți, stipulau: „Care popă va da paștile, să le poarte mirenii pre de afară, de nu le va da cu mîna lui, să i se ia popia”, utilizîndu-se expresia într-o tradiție care, în scrierile religioase românești, începe cu acelea ale diaconului Coresi (DLR VIII/1). Trebuie însă consemnat faptul că același termen a fost utilizat și cînd anafura era înlocuită de alte alimente. Descriind vicisitudini pe care le-a cunoscut biserica ortodoxă în Transilvania, G. Barițiu scria: „Fost-au și epoce de acelea unde românii în unele districte neavînd unde să meargă la biserică nici în ziua de Paști, dorind a se cumineca sau, cum se zice în mai multe părți ale țării, *a lua paști*,... adunau mugurii unor arbuști și făcîndu-și cruce și cîteva metanii, din acei muguri înghițeau părinții, împărțind și la ceilalți membri ai familiilor” (*Pagini alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu, 1889, p. 125).

Acesta era, de fapt, un obicei mai răspîndit: înlocuirea „paștilor” (pîine cu vin, binecuvîntate în noaptea Învierii) cu muguri de brad a fost semnalată și pentru Mărginimea Sibiului și a fost combătută de episcopul Petru Pavel Aaron pe la mijlocul secolului al XVIII-lea (Herseni, *Forme străvechi*, 185, 203). Au fost consemnați și alți substituenți ai pîinii sfințite: strugurii aduși la biserică și sfințiți la „Moșii de Schimbarea la Față”, din care „gustînd oamenii drept natură, se socot astfel ca pomana moșilor” (S.Fl. Marian, *Înmormîntarea*, 392); iar pescarii din Turtucaia, în ziua de Sf. Neculai, patronul lor, „se duc cu toții la biserică în haine de sărbătoare; duc acolo un crap mare, gătit, pe care-l sfințește preotul și apoi mîncă din el ca din anafură” (Gr. Antipa, *Pescăria*, 768).

Ne aflăm în prezența urmelor unor practici antecreștine în ritualurile bisericii ortodoxe, mai puțin rigidă, în general, în privința ofrandelor alimentare, dar, de fapt, este vorba de o mentalitate mai răspîndită. De exemplu, în cîmpiile de pe țarm din Calabria, unde iarna se adună turme din zonele muntoase, unii preoți, în dimineața zilei de Paști, celebrau liturghia (pentru a binecuvînta oile și produsele

de la acestea) pe altare făcute din calupuri de brinză, care, după slujbă, le reveneau preoților. O practică... profanatoare, interzisă de episcopul de Catanzaro; acesta scria (în 1549) că i-a pedepsit pe făptași (Braudel, *Mediterranean*, 166).

PAȚACHINĂ: a se purta ca o pațachină

= a avea un comportament vulgar, nerușinat

Enunțul face parte din grupul, foarte numeros, al caracterizărilor conduitei reprobabile ce se bazează pe valori conotative a diverse substantive proiectate asupra oamenilor (un bogat inventar de termeni și expresii de inspirație preponderent... animalieră a analizat G. Istrate, în BIFR, XI-XII, 1944 - 1945). Cel în discuție apare la Marin Preda, în următorul reproș: „- Mi-e foarte dezagreabil gândul că te porți ca o pațachină... ”, urmat de negarea printr-o creație ad-hoc, masculinul ce desemantizează: „- Tu ești pațachin!” (*Risipitorii*, p. III, cap. X).

Așadar, termenul *pațachină*, folosit în stilul „familiar” (după cum se consideră în DLR VIII/1), este un „epitet injurios pentru o femeie îmbrăcată și fardată strident”, pentru o femeie de moravuri ușoare. Trebuie să observăm că este vorba de unul din cele mai „colorate” epitete prin care limbajul expresiv autohton vituperează, cu referire la persoanele de sex feminin, înfrumusețarea obrazului și are în vedere rîvna de a obține „fraudulos” trăsături de prospețime ce-și găseau cândva termenii de comparație în natură: „fețișoara lui, spuma lapte-lui”, „rumeorii obrăjori sînt tocmai ca doi bujori”; iar ochii și sprînce-nele, „ca mura cea coaptă”. Pentru o imagine – sinteză (deși parțială) în același spirit, trimitem la un portret schițat de Alecu Russo: „Măriuca! șese-spre-zece ani, față de trandafir și de spumă de lapte, ochi de mură, cămeșuică de omăt...” (*Amintiri*, I).

Oricum, vocabula are o evoluție semantică modelată de o intransigență măcar exagerată în raport cu mai mult sau mai puțin nevino-vata dorință a semenelor noastre de a plăcea.

Sensul figurat, consemnat în DLR (și în alte dicționare), prezent la mai mulți scriitori, a fost explicat deja de Ana Canarache, într-o scurtă notă publicată în 1949 (*Culori și nuanțe*; „Cum vorbim”, I, nr. 9, p. 6); în esență, este vorba de faptul că, întrucît, „pe vremuri”

vopseaua roşie se scotea din rădăcinile unei plante ierboase, numită, popular, chiar *paŕachină* sau *roibă*, *paŕachină* s-a numit, apoi, şi colorantul cu care „femeile certate cu bunele moravuri”, „poamele bune” se vopseau în exces. Iată un text în care Ion Ghica înregistrează numele plantei printre cele din care „mahalagioaicele” din Capitală obŕineau culori vegetale pentru imprimarea testemelurilor de bumbac: „...cu două - trei tipare de lemn de tei, cu cîteva buruieni colorante: băcan, şofran, paŕachină şi scumpie, adevărată polychromotypie, se da în comerciu un obiect de o valoare însutită” (*Bucureştiul*, 575).

Prin comentariul Anei Canarache se anulează, în fond, o explicaŕie anterioară, a lui August Scriban: pornind de la faptul că *paŕachină*, cuvînt de origine sîrbo-croată, numeşte diverşi arbuşti, printre care şi cel ce mai poartă denumirea de *lemn-cîinesc*, care răsîndeşte un miros neplăcut, pertinent, lexicograful citat opina că s-ar fi operat un transfer asupra femeii depravate, considerată „o putoare” (paralel, în dicŕionarul aceluiaşi autor, cuvîntul *tîrfă* este explicat pornind de la *stîrv*, invocîndu-se, aşadar, tot o legătură de domeniul olfactiv!).

Faptul că în DLR, pentru planta tinctorială numită *roibă* (*Rubia tinctorium*), se înregistrează şi sinonimul *rumenele* îndreptăteşte perspectiva explicării evoluŕiei spre conotaŕia depreciativă a *paŕachinei*, căci, după diverse dicŕionare, substantivul *rumenea*, folosit mai ales la plural, numeşte şi farduri (de obicei de provenienŕă vegetală), *drésurile* cu care fetele şi „doamnele” tinere îşi schimbau sau îşi sporeau culoarea obrazilor şi a buzelor.

Această „roşeată” a obrazilor şi buzelor, la care se adaugă practica „albirii” feŕei, tot cu „dresuri” (cînd „bronzatul” nu era încă la modă), a fost semnalată în producŕiile folclorice satirice („Băga faŕa în albeală, / Buzele în rumeneală”; N. Păsculescu), „adversarelor” în competiŕia de la horă imputîndu-li-se astfel lipsa de *fair-play* prin înfrumuseŕarea artificială: „Dar eşti albă de albele, roşie de rumenele” (Jarnik - Bârseanu; citate după DLR VIII/1).

Operaŕia a putut fi numită şi printr-un derivat de la substantivul *mască*, (a se) *măscui* „a da zdravăn cu ruşală (*rumenele*, *boboc de tîrg*) pe obraz, a se face ca o mască, a se închipui ca o brezaie, a se vopsi ca o cruce” (Ciauşanu, *Glosar*, s.v. a se *măscui*).

Chiar neologismul de la baza verbului citat, ca şi denumirea *boboc de tîrg* evocă originea noului model cultural, în primul rînd

mahalalele oraşelor; în descrierea „tortúrelor” pe care şi le impunea o curtezană, Kera Duda, pentru a-şi „conserva frumuseţea”, apare utilizarea practicilor deja trecute în revistă, la care se adaugă accentuarea sprîncenelor: „...se spoia cu dres, ca să dea pielitei o culoare mai albă. După toate aceste... veneau rumeneala cea mincinoasă cu care îşi colora obrajii şi buzele, gogoşile de ristic arse cu care îşi înnegrea sprîncenele” (N. Filimon, *Ciocóii vechi şi noi*, cap. VI). La acelaşi „arsenal”, pentru a-şi face pretendentul să renunţe la o parte din zestrea cerută, recurge şi o fată de măritat dintr-un colind transcris de G. Dem. Teodorescu în 1844, de la un „muncitor ţigan din Bucureşti, suburbia Crucea-de-Piatră” (vestită mai apoi prin bordeluri şi localuri rău famate): „Băga faţă la-nălbeală, / Buze moi la rumeneală, / Sprîncenele la negreală” (*Poezii populare...*, 1885, p. 88). Pentru prezenţa culorilor, vezi şi o caracterizare a lui Gh. Brăescu: „«Fire-ai a dracului de paţachină!» îmi ziceam în gînd, privind chipul colorat, mustăcios... , cu buze roşii” (după DLR).

Chochetărji de la care, măcar în parte, nu se sustrag nici unii reprezentanţi ai sexului tare, ca acel *pusnic* inventiv, de la schitul Vovidenia, despre care Creangă (în *Moş Nichifor Coşcariul*) ne-a lăsat mărturia că „îşi cănea părul şi barba cu cireşe negre”!

Cu lipsa de gust manifestată prin stridenţa îmbrăcămintei şi a fardului („vestejite” şi de depreciativele *brezaie*, *vasilcă*, *paparudă*; vezi acest cuvînt - titlu) a fost asociată vulgaritatea, respectiv neseriozitatea, trăsături imputate soţiei sale de un personaj din romanul citat, al lui Preda, cu îndepărtare evidentă de motivaţia etimologică (dovedită şi de apariţia, ocazională, a masculinului *paţachin*).

Deşi perspectiva idealurilor de frumuseţe evocate la început contează şi ea, este posibil însă ca agresivitatea în folosirea termenului *paţachină* să nu fie străină de observarea stăruinţei, a rîvnii în discuţie, din partea unor persoane trecute de vîrsta pînă la care opinia semenelor putea fi, totuşi, mai concesivă.

Un punct de vedere la care, cîndva, printr-un celebru „capriciu”, a subscris Don Francisco José de Goya y Lucientes.

Bibl. *¿Hasta la muerte?*; Cr., XXXIV, nr. 5 (1481), mai 1999, p. 16.

PĂMÎNT: a cădea cu fețele la verdele pământ
= a se închina cu smerenie

O scrisoare a egumenului mănăstirii Voroneț (datată între anii 1616 - 1631), prin care se cerea intervenția primarului orașului Bistrița în legătură cu restituirea unor bunuri furate de la episcopul de Roman, cuprinde, în partea finală, următoarea formulă de *captatio benevolentiae*: „Și noi, tot săborul, cădem cu fețele la verdele pământ domniilor voastre și ne rugăm să faceți bine...”. Al. Rosetti remarcă faptul că în alte documente ale epocii, pe lângă aceeași construcție, apare și „cu fața plecată pînă la verdea pajiște” (*Lettres*, 87; cf. 43).

Creștinul se închină lui Dumnezeu, sfinților, la icoane, la (sfînta) cruce; prin urmare, niște clerici, în semn de omagiu, *cad* (numai) cu fețele plecate înaintea „birăului” și a altor „domni de Bistrița”. Trăirea declarată este întărită doar de amploarea gestului (totuși de „închinare”): *pînă la verdele pământ*. Dar o interferență de planuri este posibilă, întrucît pămîntul poate fi, el însuși, un obiect al adorației, ceea ce dovedesc jurămintele pe acesta, pe *soare* sau pe *cer*, considerate de Pușcariu ca urme ale păgînismului, ca și expresia *a nu avea nici un Dumnezeu* (creștinul are numai unul; *Privire*, 363). Tot ca „ecouri ale păgînismului” au fost apreciate, de către Rosetti, invocările solemne ale elementelor cosmogonice în descîntece: „Pămînte, părinte”, „Soare, soare, sfînte soare”, „Stelilor, surorilor” (*Descîntece*, 116 - 117).

Descendentul românesc al lat. *inclino* „a apleca, a înclina”, (a se) *închina*, s-a specializat cu sensul religios „a se înclina în semn de venerație, a face rugăciuni” (a se *înclina* este un dublet neologic; vezi fr. *incliner*, it. *inclinare*). Așadar, *înclinarea* din formule de *captatio benevolentiae* din scrisori este, oricum, martorul unui vechi gest de venerație.

nu se știe ca pămîntul
= nu se poate ști nimic

Formula este, după Al. Graur, rezultatul unei elipse, pornind de la un context inițial în care cea de a doua parte trebuie să fi fost „cum nu se știe ce e ascuns în pămînt” (*Etimologii*, 160).

PĂSAT: **a umbla ca mîța pe lîngă păsat**
                      = a da tîrcoale, a face „manevre” în vederea
                      obținerii unui lucru într-un moment prielnic

În contextul de mai sus, *păsatul* este ‘mîncarea ce se prepară din semințe de mei (sensul primordial al termenului), fierte, în amestec cu lapte, cu brînză, cu unt sau untură’ (cf. DLR VIII/1).

Descriind ipocrizia administrației austriece din Bucovina, după răpirea acestei provincii, cînd, în 1782, se cereau, de la Divanul Moldovei, informații despre reglementările juridice mai vechi, pentru ca noile autorități să intre în posesia unor bunuri, Eminescu recurge la această comparație: „... noii guvernanți umblau ca mîța pe lîngă păsat, doar s-ar putea deduce cumva dreptul de proprietate a «Stăpînirii» asupra pămînturilor mănăstirești, răzășești și a locurilor din tîrguri” (*Opere IX*, 255); o bogată documentație asupra problemei în discuție la T.V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc* (București, 1915).

Expresia are sinonime elocvente: *a umbla ca mîța pe lîngă laptele fierbinte, a se învîrți ca mîța împrejurul oalei cu smîntînă* (DLR VI). O replică muntenească (vezi *pisică*) se referă la *untură* (eventual cea din *păsat!*) și este prezentă la Marin Preda, într-o probă a strategiei exprimării prin sugestie. Într-o scenă din *Moromeșii I*, eroul principal se întreabă cum *devine* să nu-i placă cuiva băutura” (p. I, cap. XIII), întrebare deloc nevinovată, căci pentru Ilic Moromete imaginea se întregește printr-o a doua parte, lăsată acum în suspensie, dar relevată de scriitor peste ani: „- Mi-e nu-mi place băutura. - Ei, zău? - Nu-mi place băutura, că pisicii untura...” (*Moromeșii II*, p. V, cap. III; zicala este reluată în piesa *Tinerețea lui Moromete*, a. I, tabloul 1, sc. 2; vezi și II, 8, 2).

PĂȘI (a):   **a cunoaște (pe cineva) după pășit**
                      = a ghici (a deduce) starea sufletească a cuiva
                      după manifestări de comportament

Psihologia comportamentalistă (și behavioristă!) poate găsi în numeroase enunțuri populare românești motive subtile de meditație. S-a observat deja că, înainte de a fi prinsă în formule academice și

introdusă în manuale, legătura dintre starea sufletească, fizionomie și conduită a fost ilustrată de versuri cum sînt „Omu care-i supărat / Se cunoaște pe călcat; / Omu care-i năcăjît / Se cunoaște pe pășit. / Că i-i pașu mărunțel / Și năcazu-i după el” (Simeon C. Măndrescu, *Literatură și obiceiuri poporane*, 1892, p. 19).

O fină analiză a manifestărilor vizibile ale vinovăției ne-a dat-o apoi Miron Costin în descrierea boierilor Ciogolești, la curent cu trădarea logofătului Gheorghe Ștefan, cînd, la Iași, s-a auzit despre venirea armatelor ungurești și muntenești: „... au stătut la grije ca aceia, cît pre pășitul lor și pre căutătura, cine le-ar hi luat sama le-ar hi cunoscut îndată vina” (*Letopiseș*, cap. XVII).

Astfel de posibilități pot fi comparate, de asemenea, cu constatarea ironică din zicătoarea „uită-te la față și întreabă-mă de viață!”.

PESCUI (a): a pescui în apă tulbure
= a profita de o situație încordată, confuză, pentru a trage foloase

În ciuda impresiei pe care i-a făcut-o lui Hasdeu această expresie („a pescui în apă tulbure pare a nu fi poporană, ci un împrumut nou de la francezi”; HEM, II, 1270), un naturalist, Mihai Băcescu, numește acest „pescuit primitiv” ca posibilă sursă pentru crearea metaforei respective; așadar, acest tip de pescuit „trebuie să fi dat naștere vorbeii «a pescui în apă tulbure»”. Supoziția este precedată de descrierea prinderii „chișcarilor șârpești” pe Rîșca, un afluent al Moldovei. Cînd, vara, apa scade, „oameni înțeleși din preajma locului, obișnuit femei și copii”, cu hainele suflecate, „încep întii în știolnă un soi de joc sui-generis, frămîntînd bucată cu bucată fundul, spre a-i stîrni mîlul”. Peștii sînt nevoiți să iasă la suprafață în căutarea aerului, „nămolul stîrnit înăbușîndu-i cu totul prin năclăierea branhiilor”. Cu sitele, oamenii îi adună de la suprafața apei (*Peștii*, 93).

Aceleași imagini le găsim la diverși scriitori, la Vasile Voiculescu de pildă, care descrie și el „cel mai simplu pescuit”: „Cîțiva din băietani se lăsau la fund și scormoneau adînc cu piciorul nomolul în care crapii, fugind de căldură, se îngropau de tot. Din cînd în cînd, cercetașii ieșeau, scuturînd din cap, ca să răsufle”. Pe locurile astfel

marcate,
ieșind la
venea ma
și să răs
inarmați
pescuii).
Din
tulată La
se string
tulburînd
și-o per
spînăril
pești își
ciurul, s
goală. /
Evi
crearea
Lexic r
evocato
prinde i
din lista
turbura
numerc
totuși,
ton, sir
unui ri
care îl
proces
und Rf
„I
presup
existan
de a-ș
scria,
I.A.I. F
derat
pescu.

marcate, „pescarii” se cufundau în mîl și „cotrobăiau” cu mîinile, ieșind la suprafață „cu prada”. Sau, atunci cînd, după furtună, Buzăul venea mare, peștii, sufocați de nămol, ieșeau „la margini, ca să scape și să răsuflă”, unde erau așteptați de „tot satul, bărbați, femei, copii”, înarmați „cu oale și strachini, alții cu ciurele și site” (*Amintiri despre pescuit*).

Din acest tablou nu lipsește nici zona Doljului; iată scena intitulată *La tulburat*, din Bulzeștii lui Marin Sorescu: duminica, oamenii se strîngeau *la Viltoare*, făceau zăgaz, apoi „o luau de la o margine, tulburînd afundul cu piciorul”, ba, „ca să meargă mai repede, aduceau și-o pereche - două de boi”. Scopul a fost atins: „De-odată apăreau spinările albicioase. / Năuciți, scoși cu japca de sub răgălii, / Bieții pești își sclipeau în nesiguranță solzii grași”; intervin „cocoanele”, „cu ciurul, sita a rea, cu vreun geac rupt...”. „Unii pescuiau și cu mîna goală. / Era ametit peștele, nu mai avea nici o snagă-n el” (*La Lilioci*, II).

Evident că, dată fiind practicarea unui atare pescuit, este posibilă crearea expresiei și pe teren românesc (așa cum am susținut deja în *Lexic românesc*, 198 - 200). Adăugăm alte formulări paremiologice evocatoare, din aromână, „Pescul s-acați tu-arîu mintitî” (= peștele se prinde în rîu tulbure, după Caraiani - Saramandu, *Folclor*, 50 - 51), și din lista de „proverbe românești” selectate de Eminescu: „38. Așteaptă turburarea apei. 39. Ea își cîntă, ea-și descîntă” (*Opere* VI, 364). Deși numerotate ca enunțuri aparte, cel de al doilea poate să reprezinte, totuși, evocarea „turburatului”, acțiune „ritmată” de un cîntec monoton, sincretism subliniat de expresia *nebulul de la răstoacă* (= braț al unui rîu secat pentru a putea prinde pește), *tot el cîntă, tot el joacă* și care ilustrează tezele privind apariția unor manifestări artistice în procesul muncii, susținute de etnologul german Karl Bücher, în *Arbeit und Rhythmus* (vezi și a scoate din sărîte).

„Tulburatul” apei este o practică de pescuit lipsită de *fair play*, presupus de „vînătoarea” propriu-zisă, în care între vînător și vînat existau raporturi de „parteneriat”, „ritualizate”, fiecare fiind în situația de a-și desfășura agilitatea, într-o competiție *sui-generis*. Iată ce scria, în această ordine de idei, referindu-se la optica amatorului, I.Al. Brătescu - Voinești: „Pescuitul în apă tulbure nu poate fi considerat un sport, ci un mijloc de a procura pește pentru masă” (*Tratat de pescuit*, 1938, p. 135).

PEȘTE

Pe plan etic, pornind de la formula „tehnică”, s-a marcat, astfel, deprecierea, desconsiderarea „uneltirii” din relațiile sociale.

În legătură cu problema „împrumutului”, trebuie să observăm că există o bogată familie paremiologică, în diferite limbi ale Europei (și nu numai), ce reflectă același transfer. În românește, mai sînt cunoscute expresiile *cine seacă balta prinde pește, apa turbure e bucuria pescarilor, nebunul tulbură și înțeleptul pescuiește*, iar pentru alte limbi, semnalăm, selectiv, fr. *pêcher en eau trouble, l'eau trouble fait le gain du pêcheur*, sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras, en el agua turbia haze buen pescar*; germ. *in trüben Wasser ist gut fischen*; engl. *it is good Fishing in troubled Waters* etc.

Ar fi greu, respingînd poligeneza firească, în acest caz, să admitem că numai românii au împrumutat expresia din titlu, care ar fi „necunoscută limbii noastre vechi și populare”, trebuind să fie explicată, drept un *calc frazeologic*, din franceză (cum ni s-a atras atenția în *Sinteze*, 148). Ceea ce, bineînțeles, nu este exclus pentru scriitorii români ce au cultivat (cultivă) literatura respectivă.

PEȘTE:

cît ai zice pește

= foarte repede; ușor (pornind de la facilitatea *numirii* unei acțiuni)

Semnificația indicată este ușor de admis, dar de unde referirea tocmai la articularea cuvîntului *pește*, bisilabic și cuprinzînd un grup de sunete dizarmonic? Oricum, măcar din punctul de vedere al scurtimeii, vocabula în discuție nu poate concura cu simbolizări fonetice reale ale rapidității, de obicei onomatopice: „cît ai zice *mei, miau, pis, cîrc*” (înregistrate în diverse dicționare). În cazul cuvîntului *pește*, împotriva sugestiei stricte de rapiditate pot fi citate și expresiile ce descriu o „acțiune momentană” (*augenblicklich* la Iohann Urban Jarnik, în *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen*, 1877): „cît ai clipi”, „cît ai bate din palme”, „cît ai scăpăra”, „cît te-ai șterge la un ochi”, „cum ai bea o lingură de apă”, „a cădea *tronc* la inimă” sau, într-un registru mai puțin... civilizat, „cît ai stupi” (pe moldovenește), comparație pe care o cunoaștem din vorbire, pentru mai multe localități din județele Suceava și Botoșani, dar și din Basarabia.

În aceeași situație cu expresia „cît ai zice pește” se află și „cît să zici Doamne-ajută”; ambele nu respectă condiția de bază a expresivității grupului la care au fost asimilate, pronunțarea unui cuvînt monosilabic, respectiv referirea la un gest rapid. Pornind de aici, cele două formule (și altele de același tip) au, probabil, o altă motivare expresivă, iar la încadrarea lor în grupul la care ne-am referit s-a ajuns pe o cale diferită, pe care vrem s-o reconstituim.

În grupul frazeologic al verbului (a) *zice* se află și „e ușor a zice: plăcinte” (Zanne, P IV, 86), cu varianta „lesne e să zici plăcinte”, ce se dovedește numai prima parte dintr-o zicătoare bimembră al cărei enunț complet îl aflăm la C. Negruzzi: „E lesne a zice plăcinte, dar mult e pîn' se fac” (după DLR VIII/3). Dacă acest *mult* este relativ (și a putut fi „deturnat” și spre „multe”: „«e lesne a zice plăcinte!» spune proverbul, dar cîte-ți trebui ca să le faci!”; Niculiță-Voronca, *Datinile*, 198), viticultorul are o expresie a așteptării și mai pronunțată: „Lesne a zice *pune vița și bea vin*” (via dă primul rod după trei ani, cînd se spune că „strophește”). Pe baza unor asemenea imagini particulare de contrast s-a creat o formulare sintetică: „Lesne a zice, anevoie a face” (Zanne, *loc. cit.*), curent „Ușor de zis, greu de făcut”.

În mediul pescarilor, ceea ce e greu, mai ales prin neprevăzut, este prinderea peștelui. Deci, pentru aceștia, „ușor de zis” este „cît ai zice pește”; partea a doua (corespunzînd constatării „dar mult e pîn' se fac”, cînd e vorba de plăcinte), care logicizează enunțul, am găsit-o, incidental, într-un reportaj despre necazurile pescarilor de la Sf. Gheorghe: „dar e greu să-l scoți din apă!” (ca una dintre alternative).

În același tipar mental poate fi proiectată semnificația formulei „cît să zici Doamne-ajută”; invocația era (și mai este) uzuală la începerea unei lucrări sau acțiuni de durată: construcția unei case, săparea unei fîntîni, seceratul unui lan și chiar punerea la cale a unei nunți. Astfel, inițial, formula citată („cît să zici...”) sublinia ideea de contrast într-un context în care durata pronunțării ei era comparată cu aceea a acțiunii respective. O reproiectare ironică nu este exclusă: dat fiind că „Doamne-ajută!” este și o formulă tradițională de salut (în aceleași împrejurări ori în situații similare), cei „ajutați” prin aceste cuvinte vor fi comentat bunăvoința chiar printr-o cugetare de tipul „e ușor să zici «Doamne-ajută!»”.

Așadar, în „cît ai zice pește”, accentul enunțului s-a schimbat („cît ai zice *pește*”), modificîndu-se și sensul, datorită pierderii celei de a

PETRECANIE

doua părți a zicătorii, inițial subînțeleasă. Pentru alte reduceri de text ce au dus și la semnificațiile aparent absurde ale unor formule, vezi *mămăligă, orz*.

Bibl. *Locuțiuni și expresii simple izolate din construcții bimembre: CÎT AI ZICE PEȘTE*; LR, XXX, 1981, 1, p. 23 - 26.

PETRECANIE: a face de petrecanie

= a omori

Semnificația cuvîntului în expresia citată trebuie raportată la (a) *petrece* 'a conduce pe ultimul drum, spre mormînt'. Abia de la această acțiune moartea a fost numită, metonimic, „petrecanie” sau „petrec”, *a face de petrecanie* însemnînd 'a provoca moartea cuiva', a-l aduce în situația de a fi petrecut spre mormînt. De altfel, *petrecător* înseamnă și 'persoană care însoțește un mort, la groapă'; despre cineva care s-a sinucis se spune că „și-a făcut de petrecanie” (pentru sensurile citate ale cuvintelor în discuție, vezi DLR VIII/2).

Interferența semantică „moarte” - „plecare a cuiva (însoțită de alai)” - „ducere a vieții sau ocuparea timpului” - „(mod, mijloc de) folosire plăcută a timpului” este atestată de apariția acestor semnificații ale cuvîntului - titlu în diferite categorii de texte vechi (*op. cit.*; vezi și la D. Cantemir, în *Istoria ieroglifică: petrecanie* este „petrecere /a unui invitat, a unui mort/, însoțire; alai, pompă”), astfel că nu este de mirare că și *petrecere* (cu determinarea ce se impune) poate însemna 'ceremonia înmormîntării', ca la Sadoveanu de exemplu: „Mîni facem soțului meu petrecerea din urmă” (*Baltagul*, cap. XV), iar *petrecanie*, cu semnificația 'distracție, chef, ospăț', apare și în scrieri ale unui cleric, Ion Agârbiceanu. Este drept, cînd referirea se face la petreceri de durată: „petrecanii fără sfîrșit” ale băieșilor de la minele de aur din Văleni („cheful ținea cîte trei zile în șir” (*Arhanghelii*, cap. XVIII); vezi, în romanul *Strigoii*, și evocarea unei nunți, care începe sîmbătă, iar „petrecania ținu pînă luni la amiazi, după obiceiul străvechi la nunțile mari” (G.I. Tohăneanu, *Viața lumii cuvintelor. Vechi și nou din latină*, Timișoara, 1998, p. 243). Dar poate fi vorba și de presupusele distracții ale iubitei unui recrut, în

admonest
pă fata lu
Dezertori
De a
petrecani
mare pet
expresia
o petrece

PIAT

Fără
din vede
cu petre
ordaliilc
clorie c
în legăt
acceptat
stăpinit
murea,
logie, 2

Du
circula
zintă o
retrag
rubine
luarea
„a se s
C
1876,

admonestarea insidioasă și ofensatoare a sergentului: „Las-o dracului pă fata lui Nea Ion, că-și găsește ea de petrecanie” (Anton Bacalbașa, *Dezertorul*).

De altfel, în ultimul timp, în vorbirea populară și familiară, *petrecanie* este simțit ca un augmentativ de la ... *petrecere* („a fost mare petrecanie aseară, cu muzică și cu dans”), astfel că însăși expresia analizată este decodată (vag) drept „a asigura condiții pentru o petrecere, pentru o distracție”.

PIATRĂ: **a arunca cu piatra** (în cineva)
= a-i face un rău cuiva; a-l acuza, a-l defăima

Fără îndoială, pentru tabloul filologic complet, nu trebuie pierdută din vedere sursa cultă, cea din textele religioase, dar lapidarea, lovirea cu pietre a unei persoane pare să fi constituit și o practică de domeniul ordaliilor cunoscută chiar în spațiul dacoromănesc. În anchete etnofolclorice de la începutul secolului al XX-lea, au fost înregistrate mărturii în legătură cu lapidarea persoanelor care și-au permis libertăți ce erau acceptate numai cu ocazia unor „jocuri” rituale („ursanca”) sau a celor stăpînite de diavol. În ultimul caz, dacă subiectul „tratamentului” nu murea, era absolvit de presupusul demonism (Vulcănescu, *Etnologie*, 205).

a fierbe piatră scumpă
= a pune la cale, în secret, un lucru important; a complota

După Bogrea (*Pagini*, 484 - 485), expresia reflectă credința (cu circulație la mai multe popoare) că piatra scumpă (nestemată) reprezintă o secreție a șerpilor („balele”), ce rezultă atunci cînd aceștia se retrag în găuri și, încolăciți, „fierb” gemele prețioase: diamante, rubine. De aici sensul metaforic de „conversație” ce are drept scop luarea unei hotărîri importante; vezi și la Zanne: „a fierbe mărșica” - „a se sfătui” (P IX, 488).

Contextul figurat apare și la Eminescu, într-un articol din ianuarie 1876, referitor la o criză ministerială: „Se va fi fierbînd piatră scumpă

în București” (*Opere IX*, 315). Trecînd din zona mitologiei populare în exprimarea figurată de caracterizare a relațiilor interumane, intervine sarcasmul, ca în enunțul citat: șerpii sînt reprezentanții partidului politic advers; așadar, rezultatele aranjamentelor acestora pot fi suspectate *ab initio*. Sau ironia blajină: Leca Morariu se referea la *cheatra cea scumpă* ce se fierbe la stîină, cînd ciobanii stau noaptea la povești (Bogrea, *loc. cit.*).

PICIOR: **a trage (cu) piciorul**
 = a meni ca o acțiune reușită, o situație favorabilă
 să fie imitată spre a se repercuta asupra altora

Cuiva care are noroc, căruia îi merge bine, i se cere să tragă cu piciorul (să-l „tîrîie”), ca să lase o urmă, de bun augur pentru cel (sau cei) care ar călca pe același loc, care vor veni după el. Sub forma *a tîri piciorul*, expresia a fost înregistrată de Al. Graur, cu trimitere, pentru explicație, la valoarea de imitație (*Etimologii*, 156). După Zanne și Baronzi, în DLR (XI/3) se citează următoarea valoare expresivă: „a dori și altcuiva aceeași fericire ca a sa proprie”.

Credința ține de simbolică, bogată, a atenției ce se acordă începerii unui drum cu un anumit picior: *a călca cu piciorul drept* (de bun augur), ori cu cel *stîng* (cu efecte dezagreabile), ultima ipostază speculată ludic de Ion Barbu, într-o viziune antropomorfică de rară sensibilitate, pentru explicarea morții melcului ieșit din cochilie pretimpuriu, de Păresimi, crezînd „că plouă soare”: „Vezi? / Ieșiși la un descîntec; / Iarna ți-a mușcat din pîntec... / Ai pornit spre lunci și crîng, / Dar *porniși cu cornul stîng*, / Melc năîng...” (*După melci*; subl. n.).

Deosebit de sugestivă, din acest punct de vedere, este *a călca pe (în) urmele cuiva*, însemnînd ‘a-i semăna în purtări; a avea obiceiurile cuiva’ (DA I/II), mai vechi „pe *pasul* cuiva”: „După moartea lui Ștefan, în Moldova, Bogdan fiul său și Petru Rareș călcă pe pasurile lui” scria Nicolae Bălcescu, în *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul* (după DLR VIII/1).

PIELE: a da pielea popii
 = a da preotului pielea oilor tăiate (sacrificate)
 pentru „comîndare”; a muri

De la consemnarea laconică a expresiei din titlu cu explicația „a muri” (*Dicționar*¹), pînă la stabilirea, sub semnul aceleiași semnificații, a unei corespondențe, grăbite, între *a da pielea popii* și *a-și lăsa pielea undeva* (*DLR VIII/2, Dicționar*²), unele dintre lucrările de specialitate românești au în vedere doar desemantizarea din vorbirea contemporană a enunțului în discuție. Este drept că spre această tratare lexicografii au putut fi dirijați și de re-formulări în același spirit, cum este aceea a lui Alecsandri de exemplu, la care găsim varianta „Iar apoi n-am gust să-mi dau pielea popii” (*Iașii în carnaval*, a. III, sc. IV; de altfel, imediat, sintagma este translată spre derizoriu: „Nici popii, nici preutesei, cucoane, că doar sîntem în putere... ”).

Ca să nu mai vorbim de numeroasele expresii în care referirea la moarte (sauucidere) vizează într-adevăr, chiar dacă figurat, pielea omului: *a-i lua cuiva pielea*, *a-și lăsa pielea pe undeva*, *a-și vinde scump pielea*, *a-i pune (cuiva) pielea pe băț (la uscat)*, *a plăti cu pielea*, toate enunțuri ce descriu operații de rutină și viziuni ale vîntătorilor și crescătorilor de animale, transferate, fără prea mult fior, asupra semenilor. Iar un aforism din același grup de metafore evocă, deosebit de brutal, imaginea carnagiului: *mai multe piei de miei decît de oi la măcelari*, adică „mai mulți tineri mor decît bătrîni” în explicația lui Iordache Golescu (*Zanne*, P I, 593; cf. Rădulescu-Codin, *Îngerul*, 375).

Există însă și o experiență directă, chiar dacă accidentală, ce a facilitat transferul, aceea a cruzimilor asiatice, practicate de turci și de tătari, cu jupuirea de vii a victimelor, urmată de împăiere, despre care aflăm din cronici, sau a torturilor la care recurgeau hoții pentru a-i face pe cei „călcați” să predea banii ascunși. Iată o gamă de suplicii, transcrise de un preot, pe bază de spovedanii ale lotrilor, în ceasul morții: „ștîa arse, trasă, mîni de vii tăiate, cu roata zdrobiți, obraze cu pecete arse, chinuri erau, capu tescuit, supt unghii țapușă bătea, le zmulgea, cu peatră de moară îi lungea, pieptu le turtea, picătură rea de sus în creștetu capului îi pica, dar de vii arși sau de vii înțapați, *cureăle fășii din umeri pre spate în jos trasă*, locul lor cu var nestîmpărat presărat... ” (Stoica de Hațeg, *Cronica*, 207; subl.n.).

A da pielea popii nu trimite însă la nici una din astfel de atrocități, ci consemnează o veche modalitate de retribuire a preoților pentru servicii religioase la înmormîntare, pe care o înregistrează ca explicație a expresiei, în dicționarele lor, Lazăr Șăineanu și August Scriban (și care era de așteptat să nu fie trecută cu vederea nici în volumul citat, din dicționarul *tezaur* al Academiei Române). Datorită prezenței, în glosarea ambilor lexicografi pe care i-am menționat, a aceluiași termen, *comîndare*, considerăm că putem identifica sursa lor de informare (în mod sigur în ceea ce-l privește pe Șăineanu) și renunțăm la reproducerea explicațiilor respective, în favoarea izvorului.

Acesta este studiul lui Alexandru Lambrior, *Obiceiuri și credințe la români* (cap. III, *Înmormîntările*); folcloristul ieșean explica enunțul, descriind un obicei ce s-ar fi păstrat în Moldova pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea, un ritual mai mult păgîn (însuși verbul *la comînda* înseamnă, etimologic, 'a jertfi') decît creștin: „Înspre ziua înmormîntării se aduc în ogradă mai multe oi sau berbeci mai cu samă negri, și după ce au răsărit stelele, fac o groapă și apoi lipind lumînările aprinse de coarnele dobitoacelor aduse, le întoarnă către apus, și preutul le cetește o rugăciune; pe urmă oamenii le taie pe marginea groapei ca să se scurgă sîngele într-însa. Groapa aceasta se numea din vechime *arăt*. Preutului se dă capul și pielea oilor sau a berbecilor, de unde, chiar cînd s-au pierdut obiceiul acesta, au rămas vorba «au dat pielea popii», adică au murit; iară din cărnurile dobitoacelor junghiate astfel, se fac bucate pentru comîndare” (apud Marian, *Înmormîntarea*, 362).

Urme de ritual antecreștin ale *comîndării* sau *comîndului*, reprezentînd aducerea de jertfe, pentru a-l „recomanda” zeilor pe mort (cf. DA I/II), sînt evidente și după alte detalii ale sacrificării animalelor, dintr-o descriere (datorită clericului S. Fl. Marian), referitoare tot la pielea acestora: mai demult, în Bucovina, la „comîndare”, de coarnele vitei se lipea o luminare aprinsă, iar împrejurul lor „se învîteau” *majele*; pielea era dată preotului peste groapă „cu coarne cu tot”, sau era pusă sub picioarele slujitorului bisericii, pe locul unde acesta avea să stea la masă (*Înmormîntarea*, 364; cf. 365).

Așadar, nici vorbă de aducerea ca ofrandă a propriului tegument, ceea ce exclude simpla corepondență cu *a-și lăsa pielea pe undeva*, citată la început. Ca plată, *pielea* (oilor) are aceeași semnificație cu

moneda numită *ort*, sinonimie contextuală avută în vedere în CADE: *i-a cîntat popa, a dat ortul (sau pielea) popii* „a murit” și semnalată, de asemenea, și în DA (I/I), într-o glosă pentru expresia, într-adevăr sinonimă, *a da hîrștioaga popii* = „a da pielea (ortul) popii” (*hîrștioagă* fiind un termen depreciativ pentru „oaie bătrînă, care nu mai fată, și care se îngrașă pentru tăiat” (la *comîndare*, de exemplu).

Desigur că acesta a fost punctul de plecare pentru adunarea, de către preoți, a unor piei de oaie și pe acest obicei s-a greșit o reglementare din Banat (probabil de dinaintea folosirii curente a tiparului și a hîrtiei), despre care, a lăsat informații Nicolae Stoica de Hațeg: „Patriarhul sîrbesc Ioanichie rîndui piei a dreăge, cărți a scri, sinaxare, ceasloave cu psalomi, molitvenice și liturghiere. Care și rîmânii primind, episcopii porunciră preoșilor că de taе omu vro vită spre pomenire, berbeăce, oae, miel, macar la doi ani de slujia preotul mormîntu, lui pielea, capu, picioarele să-i deă, pieile episcopului să trimitea. Și fiecare episcopie așa cărți pre peăi făcute scriia; și înpărăția. Apoi tipografia s-au început... Care obiceiă de piei încă și acum prin sate să țin și nu să strică” (*Cronica*, 59; vezi *ort*).

Direct evocatoare privind folosirea pieilor anumitor animale ca suport (material) al scrierii, înainte de utilizarea hîrtiei, este o remarcabilă expresie germană: *das geht auf keine Kuhhaut*, textual „asta nu încapе nici pe o piele de vacă”, cu semnificația ‘a întrece măsura (oricărei previziuni)’, ‘a fi nedescris’. Punctul de plecare îl constituie o reprezentare moralizatoare a bisericii catolice (transmisă în Occident prin texte în limba latină): Expresia ar reflecta... năduful Necuratului, căruia, în timpul slujbei religioase, nu i-a ajuns un pergament (obișnuit, din piele de vițel sau de oaie) pentru a consemna păcatele enoriașilor, aflate în special din trîncăneala femeilor, astfel că a fost pus în situația de a trage cu dinții de piele, spre a-i mări dimensiunea. Detașîndu-se de reprezentarea inițială, enunțul a fost modelat de imagistica profană, cunoscînd variații de tip „derivare sinonimică”; s-a făcut trimiterea și la o piele de taur sau de cal, dar și de capră sau de măgar, dar nu numai la acestea. De exemplu, un personaj al romancierului J.G. Schnabel (1692 - 1760) declară că, pentru a-și înșira păcatele, nu doar o piele de vacă s-ar dovedi neîndestulătoare, ci chiar una de elefant! (Lütz Röhrich, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Verlag Herder, 1994, p. 906 - 908).

PIERSIC

Expresia din titlu este evocată și de Marin Sorescu într-un poem din ciclul *La Lilieci* (vol. IV, apărut în 1988!), în care beneficiarii sînt... „colectorii”: „Mor vacile de foame și umblă colectorii / Într-un treabă: - Cînd fată capra? / Și ce-a făcut: ied sau iadă? / Dacă e iadă n-are stăpînul dreptul s-o taie. / Dacă e ied sau miel, să-i taie, / Dar să le dai pielea. // De ce să mai trăiești?” (*Tifla-i, neică!*).

Bibl. *Pielea dată popii*; Cr., XXXIII, nr. 9 (1473), septembrie 1998; p. 16.

PIERSIC: **a da după piersic**
= a ascunde (un lucru furat), a dosi, a fura

În DLR (VIII/2) expresia este înregistrată după Zanne (P III, 292), care citează o replică din piesa *Nobila cerșitoare*, a lui Alecsandri. Un servitor ascunde în buzunar cîteva chifle („nemțești”, la „ceai rusesc”!), dar este surprins de stăpîn; la observația acestuia, „Ghiță” se explică: „În adevăr, ar putea crede cineva că le-am dat după *piersic*. Însă mă *giur*, să n-am parte de ele, dac-am avut de gînd să le... să le...”; - Să le furi” (sc. II; subl.n.).

Iuliu Zanne corelează enunțul cu *a da după mersic* „a ascunde un lucru ce aparține altuia, a fura” și explică, pe larg, sensul acestui cuvînt și al locuțiunii (preluată și în DLR VI, s.v.). *Mersic* era numele unei lăzi ce se afla în trapeza de la mănăstiri și de la seminariile teologice, în care se ținea „făină de lemn” (de la tăiatul cu ferăstrăul) cu această „făină” (rumeguș) se ștergeau farfuriile (care nu mai erau așadar, spălate!). Cele în care se găseau resturi bune de mîncat erau „date după mersic” de cei ce făceau de serviciu „la șters”, spre a nu fi văzute de econom (și, evident, pentru ca aceștia să mănînce apoi alimentele dosite). „Din acest obicei s-a născut zicătoarea de mai sus”, încheie Zanne (informația a fost obținută de la un magistrat din Galați).

Este posibil ca *mersic*, cuvînt prea puțin cunoscut (și a căruia explicație etimologică nu a fost găsită), să fi devenit *p(i)ersic*, pentru vorbitori din alte medii lingvistice, reprezentați de Alecsandri, singurul scriitor la care s-a înregistrat formula *a da după persic*, cu

numește o acțiune similară cu *a da după mersic*, ascunderea unor bucate (ținând seama și de locuțiuni, mai cunoscute, cuprinzând cuvântul *piersic*).

Bibl. *Pe după piersic*; Cr., XXXV, nr. 10 (1418), octombrie 2000, p. 18.

a o lua pe după piersic

= „a căuta un subterfugiu, a încerca să ieși din încurcătură” (Iorgu Iordan)

Constatînd că această locuțiune, pe care o consideră „foarte răspîndită (și nu numai în Moldova, de unde s-a extins, probabil, chiar sub forma palatalizată a lui *piersic* /= *chersic*/), a rămas necunoscută dicționarelor noastre”; Iorgu Iordan comunică o atestare (după Victor Ion Popa: „o iei după *chersic*”) și, pe lângă *a o lua pe după piersic* (prezentă și la Zanne, P IX, 507, după un corespondent din zona Tecuci) „a căuta un subterfugiu, a încerca să ieși din încurcătură schimbînd vorba sau interpretînd, cu intenție, fals o afirmație, un fapt, o situație”, presupune că va fi existînd și varianta *a se da pe după chersic* „care ar putea fi formula inițială a locuțiunii” (SCL XX /1969/, p. 332 - 333; informațiile au fost preluate, la cuvîntul *piersic*, în DLR VIII/2/ 1974/).

Fără îndoială, dată fiind semnificația generală, figurată, a ambelor variante ale enunțului, care este aceea de ‘a se ascunde’, *a se da* și *a o lua* sînt aici perfect sinonime, numind stratagema prin care cineva recurge la adăpostul unui aparent paravan spre a masca (naiv, stîngaci) realitatea, astfel că este destul de greu de vorbit de prioritatea uneia dintre formule. Cea construită cu verbul *a se da* este însă mai apropiată de o variantă a unui enunț ce ar putea fi socotit prototipul unei asemenea manevre stîngace (și inutile, de vreme ce este ușor „demascată”), *a se ascunde*, *a se da după deget*, explicată de I.-A. Candrea în termeni foarte apropiați de cei pe care i-a folosit Iordan (se zice „despre cineva care caută să se apere invocînd motive, scuze slabe, puțin serioase”; cf. *deget*).

Pentru a exprima o idee apropiată („a vorbi pe ocolite”), au fost notate, incidental, expresiile *a umbla pe după salcie* și *a umbla cu*

PINGEA

vorba pe după salcîm (ibidem), astfel că „datul după piersic” poate să fie, în principiu, rezultatul unei „derivări sinonimice”, iar răspîndirea formulei este, totuși, destul de limitată, căci avem atestări reprezentînd doar graiurile din sudul Moldovei (zonă din care provin atît Victor Ior Popa, bîrlădean, Iorgu Iordan, tecucean, cît și corespondentul lui Zanne). De altfel, tot în sudul Moldovei, am înregistrat utilizarea ocazională a unei variante *a se da după zarzăr* (personal, cunoaștem formula *a se da după corcoduș*, marcînd derizoriul).

Dacă prototipul exprimării stratagemei naive, pornind din mediul infantil, face referire la *degète* (dar substantivul apare folosit în expresia respectivă cu forma de singular, *deget*), iar *salcia* și *salcîmul* sînt arbori foarte răspîndiți la noi, formulele ce cuprind numele unor pomi care cresc numai în anumite zone climatice (*piersicul*, *zarzărul*) reprezintă, desigur, reflexe ale variabilei geografice.

Trebuie să remarcăm, în sfîrșit, eventuala contaminare cu *a da după persic / mersic*, sub semnul ideii de „a ascunde”.

PINGEA: **a bate banii la pingele**
                         = a fi risipitor, a cheltui banii pentru distracții

Pingeaua este bucata de piele groasă (de „talpă”) folosită pentru a înlocui partea inferioară, din față, a încălțămîntei. Pornind de la reprezentările mediului autohton rural sau, mai tîrziu, ale celui urban (modest), cu privire la opinci, a căror talpă nu se „dublează”, sau la papuci, care sînt pingeliți numai de către cei săraci, petrecerea excesivă, cu joc (a celor... săraci) este considerată ca o risipă extravagantă, ca o formă de a cheltui banii fără sens.

Ruperea tălpii de la opinci, pînă la a rămîne „la obiele”, jucînd la horă, este înfățișată de strigătura ironică la adresa omului sărac, dar „fudul”: „Nu mi-e ciudă de opinci / C-ăm dat douăzeci și cinci / Dar mi-e ciudă de obiele / C-am muncit un an pe ele”.

În legătură cu *a bate la pingea* ‘a cheltui, a risipi banii (la jocuri și petreceri)’ (vezi Zanne, P III, 302), trebuie să amintim un sens special al cuvîntului *pingea*, acela de ‘dans popular care se dansează în ritm de horă’, nume înregistrat de G.T. Niculescu - Varone (cf. DLR VIII/2).

Există
printr-un
băteau la
față de en
ca și în c
După ce
ătorii p
mate caz
cu efecte
exemplu.
asudau p
chiar gaz
împreună

PÎN

De l
utilizat,
‘mijloac
siile a ci
la gură.
Pe z
Arghezi
ciine” ((
Prin
a-l pune
pleonas
mijloac
„întrețir
Dec
statului
Emines
o domn
pita lui

Există și varianta *a bate /banii/ la tălpi*, ilustrată în DA (I/I) printr-un citat din Ion Ghica („Cînd puneau mîna pe cîte-o pară, o băteau la tălpi, pe must, pe cîrnați, cu lăutari”), de oarecare contrast față de enunțul din titlu, de vreme ce încălțămîntea nu este „cîrpită”, ca și în cazul enunțului *a bate la papuc*, de la Mateiu I. Caragiale: „După ce-am bătut la papuc ce moștenisem bani gheață, am făcut datorii peste datorii” (*Craii de Curtea-Veche*, cap. *Spovedanii*). În toate cazurile, însă, sînt de presupus adevărate dezlănțuiri pasionale, cu efecte distructive asupra încălțămîntei, înfățișate de Creangă, de exemplu, prin cuvintele unui catihet de la Fălticeni: „Jucam pînă ce asudau podelele și ne sărea talpele de la ciubote cu călcîie cu tot”; chiar gazda, Pavăl Ciubotaru, „își rupea ciubotele ferfeniță jucînd împreună cu noi” (*Amintiri*, III).

PÎINE: a mînca o (bucată de) pîine

= a se întreține de pe urma unei ocupații, a unei slujbe

De la sensul de bază, ‘aliment’, termenul *pîine* a ajuns să fie utilizat, prin generalizare, pentru a exprima ‘hrana necesară traiului’, ‘mijloacele materiale necesare vieții’, semnificații cuprinse în expresiile *a cîștiga o (bucată, un codru de) pîine* ori *a lua (cuiva) pîinea de la gură*.

Pe această cale, *pîine* înseamnă chiar ‘existență, viață’, ca la Argezi: „Flămînde sunteți de altă pîine / Lacrimi de om și lacrimi de ciine” (*Copilă*).

Prin prisma relațiilor dintre oameni, în *a da (cuiva) o pîine* (sau *a-l pune în pîine*), *pîine* înseamnă ‘slujbă’, ‘funcție’; vezi o formulă pleonastică (de vreme ce *a întreține* înseamnă ‘a procura, a asigura mijloacele necesare traiului; a hrăni’), la I.A. Bassarabescu: șeful gării „întreține în pîine atîția oameni” (*Sîmburele*).

Deci, *a mînca pîinea cuiva* înseamnă ‘a fi în slujba cuiva’, chiar a statului, reprezentat de domnitor, ca în textul unui manuscris al lui Eminescu din 1876, în care referirea se face la amplexiții „stabili sub o domnie stabilă”; altfel, „unde vodă se perîndează, *se mînîncă și pîta lui Vodă pe rînd*” (*Opere* IX, 465). La Liviu Rebreanu găsim o

formulare în care *pîine* înseamnă însă 'profesie', asigurată prin pregătirea de specialitate și remunerată; astfel, un medic precizează momentul unei acțiuni, cu referire la perioada studiilor, prin următoarele cuvinte: „Mai aveam doi ani pînă să ies om cu pîinea în mînă” (*Ciuleandra*, cap. XXIX), acea *pîine* care este simbolul independenței materiale și, apoi, condiția bunăvoinței (adesea a puterii discreționare) față de alții, pe care o desemnează locuțiunea *a avea pîinea și cuțitul (în mînă)*. Enunț extrapolat de Coșbuc pe terenul inițiativei în relațiile intime, pe care cutumele o rezervă bărbatului: „Tu cu pîinea și cuțitul / Mori flămînd, nepriceput” (*Nu te-ai priceput*).

Camil Petrescu, care declara că „muncitorul intelectual, pentru a căpăta o pîine, e silit să se declare cel puțin neutru” (*Despre noocrația necesară*), ne-a lăsat o pagină de sarcastică (și, pe alocuri, ușor simplificată) interpretare a unor frazeologisme pornind de la termenul *pîine*, pe care ne permitem s-o reproducem:

„... Hei, băiete, cum crezi tu că se mănîncă o pîine în țara românească? Nu era întîia oară cînd îl auzeam /pe Nae Gheorghidiu/ spunînd asta și nici nu era singurul om care o spunea. Atît de deseori am auzit exclamația asta, încît am impresia, falsă desigur, că, în țara mea, pîinea e supremul scop al oricui și măsurătoarea tuturor valorilor sufletești. «Vreau să mănînc și eu o pîine» (și nimic altceva). «A mîncat pîine în casa mea». «Dă-i și lui, acolo, o pîine». Idealul fiecăruia pare să fie, cu exclusivitate, să cîștige cît mai multe pîini, izbînda în viață și-o apreciază după numărul de pîini de care dispune. Iar maximum de altruism constă în satisfacția «de a da și altuia să mănînce o pîine de pe urma ta» (dar nu multă «că se obrăznicește»). Țara a grîului și a foamei cronice în trecut, trăiește și acum sub obsesia pîinii, care eclipsează oricare alte preocupări ale conștiinței, orice drame în zona superioară...” (*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, cap. *Diagonalele unui testament*).

Dar, desigur, din perspectivă istorică, o năzuință firească poate fi degrevată de imputări vitriolate: „Tatăl nostru” cuprinde cererea pentru asigurarea „pîinii celei *de toate zilele*”, o determinare căreia (după cum a observat un coleg) exegeți contemporani tind să-i substituie un enunț mai vechi (pentru *de-vulgarizare*): „pîinea noastră cea spre ființă”, sau „întru ființă”, cu o prepoziție a cărei „suplețe speculativă” a aprofundat-o Constantin Noica (*Ciclul ființei*).

Iar evocarea primordială a *pîinii* cu semnificația de 'hrană necesară traiului' are o motivație ancestrală. Una dintre marile temeri din totdeauna ale societăților omenești a fost aceea de a nu muri de foame, fraza în discuție din „Tatăl nostru” fiind comentată de Martin Luther sub semnul amintirilor biblice ale anilor de foamete, realitate actualizată în Europa în secolele al XVI-lea - al XVIII-lea de războaie prelungite, calamități naturale și molime. „Tirania cerealelor” a provocat răzmerițe, marcate terminologic, în Franța de exemplu, de „războiul făinii”, de așa-numitele „tulburări frumentare” (de la lat. *frumentum* 'grâu') sau de „pactul foametei” (Delumeau, *Frica*, I, 274 - 283).

O replică de actualitate, prin substituție de termeni, la una din expresiile citate anterior, semnalată de Mihai Zamfir în stilul publicistic și socotită „oribilă (ca sonoritate) și kitsch (ca etimologie)” este *a-ți câștiga biftecul*, purtînd amprenta „societății de consum”, de fapt, a parvenitismului cinic (RL, nr. 19 / 1993, p. 2).

PÎNZĂ: **pîină-n pînzele albe**
= pîină la moarte; pîină la capăt, fără încetare

Voalarea și metamorfoza semnificației acestei expresii (la origine cultă) a limitei vieții omenești constituie exemple tipice pentru efectele intervenției subiectivității epocilor și oamenilor în ceea ce privește imaginea sugerată de o îmbinare de cuvinte.

A urmări pe cineva pîină-n pînzele albe înseamnă 'a-l urmări pîină la moarte', căci pîinza albă, din optica *pars pro toto*, este moartea, evocată prin giulgiul cu care se acoperă fața mortului, iar culoarea nu este nici ea întâmplătoare, ci are „un profund sens mistic”, după cum scria Vasile Bogrea, citînd faptul că în vechile inscripții creștine apărea frecvent expresia *in albis decessit* (Pagini, 487). Dar încă pentru Hasdeu „pîinza albă” simboliza „mormîntul”, idee ilustrată prin versuri dintr-un bocet din Moldova: „Pîinza albă și frumoasă, / Frumoasă și de matasă / Și scîndură prea aleasă, / Să fie mortului casă” (HEM I, 708).

După citatele prin care este ilustrată semnificația acestei îmbinări de cuvinte în *Dicționarul Academiei* (VIII/3), putem constata că

simbolul și-a păstrat valoarea inițială pentru oameni de litere și scriitori ca Ibrăileanu, Sadoveanu, Cezar Petrescu și alții, fiind receptat și decodat ca atare și în vorbirea populară (text din Ispirescu). Iar pentru scriitori clerici, trimiterea originară a rămas transparentă pînă astăzi; Valeriu Anania, căruia Arghezi îi dedica un exemplar din *Versurile* din 1943 adresîndu-i-se prin „poetului și fratelui meu întru duh”, evocînd persecuțiile la care era supus (ca ierodiacon, numit Iosif) autorul *Cuvintelor potrivite* oferă explicația animozității instinctuale a persecutorului, un arhiereu poreclit „Popa Iapă”: „Mediocrul își caută competitorul potențial cu intuiția exactă a femeii care-și adulmecă rivala; inocența intențională nu exclude urmărirea, deseori pînă-n pînzele albe” (*Rotonda plopilor aprinși*, 1983, p. 50).

Dar, diferite atestări ne arată că trecerea spre semnificația generală de „limită”, „instanță supremă” s-a putut face firesc; un asemenea uz (fără nici un comentariu, ceea ce surprinde la acest erudit și subtil lexicograf) este înregistrat de Scriban: *pînă-n pînzele albe* ar însemna doar „pînă unde te va duce furia”! Acest „pînă unde” a ajuns să semnifice, pur și simplu, „pînă la capăt”, cu această accepție expresia fiind înregistrată într-un glosar regional din Vilcea. Treptat, s-a produs însă contaminarea cu semnificația - să-i zicem „morală” - a adjectivului *alb*, aceea de „curat, nevinovat”. O demonstrează o frază din Marin Preda, în care se pune accentul pe contrastul cu *negru*: „Eu răspund de tine și o să te apăr pînă-n pînzele albe, fiindcă nu se poate să fii tu negru ca funinginea și alții albi ca colilia” (*Moromeții* II, p. IV, cap. VIII).

Ba, mai mult, imaginea a fost „refăcută”, luîndu-se în considerație, la rigoare, efortul *albirii* pînzei (care, eventual, a putut fi colorată!), ca în următorul context ce evocă atragerea, deformată, a unui vechi simbol creștin în elocința adunărilor de partid: „... să meargă cu adevărul... pînă la capăt, ori, cum zic toți la ședințe, pînă-n pînzele albite de așteța spălături, chiar dacă urzeala între timp se mai și rupe” (Const. Țoiu, *Galeria cu vișă sălbatică*, cap. V).

Un teren predilect al încrîncenării de a duce lucrurile pînă la capăt este justiția: „oi să mă judec pînă în pînzele albe” apare la Iordache Goleșcu cu semnificația originară: „se zice de cei ce mor prin judecări” (ap. Zanne, P V, 363; cf. și la Eminescu, *Opere* VI, 364; vezi și Șăineanu, D).

Dar, pe terenul acestei asocieri, înțelesul enunțului poate fi doar acela de „perfecțiune”: „Dacă justiția noastră ar fi renăscut cu adevărat, n-ar fi trebuit să-și afle hodina decît după ce va fi dus ideea de dreptate pînă-n pînzele albe” (Mircea Mihăieș, în RL, nr. 8 / 1999, p. 2). Un ideal distorsionat la nivelul relațiilor dintre oameni, ca, de exemplu, atunci cînd considerăm promisiunile unui avocat ce trebuie să cîștige încrederea celui care apelează la serviciile sale. Este cazul unui personaj al lui Jean Bart, „Bădița Traian”, care-i transmite unui potențial client, Stamati, următorul mesaj măcar echivoc: „Cîștigăm la sigur. Nu-l las nici mort... pînă în pînzele albe o să merg... pînă la Casație” (*Europolis*, cap. XI). Nu este vorba, așadar, de a-l urmări pe Stamati pînă la moarte, ci de a-l seconda pînă în instanța supremă, Curtea de Casație, un capăt echivalat cu... „pînzele albe”. Este drept că, intenția constituind-o atacarea unui testament perfect legal, procesul putea să dureze și pînă la stingerea din viață a clientului (cu condiția ca acesta să fi avut bani pentru a-și plăti apărătorul).

În sfîrșit, într-un text din Ion Vinea (citată în *Dicționar*² s.v. *pînză*), se ajunge chiar la un nonsens (persecutorul moare înaintea celui urmărit): „O canalie! spuse judele. M-a urmărit pînă în pînzele albe / ... / Bine că a murit!”.

PÎRNAIE: **a băga (a turna) la pîrnaie**
                       = a întemnița, a băga la închisoare

Substantivul *pîrnaie* denumea (și mai numește), în vorbirea populară, vase (inițial de pămînt) de dimensiuni mari, folosite pentru păstrarea (și prepararea) alimentelor (mîncărilor). Într-un text înregistrat relativ recent dintr-o localitate din jud. Dîmbovița, substantivul numește un vas de pămînt de aprox. 70 cm înălțime, în care se găteau mîncăruri pentru nuntă: „... era... pîrnăi dă pămînt! Atunci se făcea mîncare în oale dă pămînt cu două coade” (TD. Mt. II, 99). Paralel, argotic, s-a consemnat sensul de ‘închisoare’ (DLR VIII/3).

La baza transferului metonimic nu se află sensul ‘vas de utilizare domestică’ (dar la fel se putea numi vasul din care li se împărțea mîncarea deținuților). În argoul mai vechi al pușcăriașilor, *pîrnaie* era numit, printr-o sinistă substituție, vasul pentru fecale din interiorul celulelor comune, a cărui golire se producea o dată pe zi.

Aceeași reprezentare a lucrurilor în sintagma *hîrdăul lui Petrache* 'arest, închisoare'; la Caragiale: „I-am turnat la hîrdăul lui Petrache” (DA II/I).

POD:

a bate podurile

= a umbla de colo pînă colo pe străzile unui oraș;
a hoinări

Numeroase expresii formate cu verbul (a) *bate* exprimau, inițial, acțiunea de a umbla în mod repetat prin anumite locuri: *a bate tîr-gurile, drumurile, țările* (mai ales pentru negoț). Atunci cînd obiectul direct îl reprezintă *ulițele, mahalalele*, expresiile capătă conotații depreciative, ca la Ion Ghica de exemplu: „Beizadea Costăchi, tînăr, frumos, nu avea altă ocupație decît a căta să scoată din fire pe cu-coanele tinere și plăcute. El se înhătase cu cîțiva feciori de boieri și băteau mahalalele ziua și noaptea” (*Din vremea lui Caragea*).

Conotații care sînt în afara oricărei discuții dacă referința se face la *crînguri* sau la *prunduri* (copilul Ion Creangă „bătea prundurile” umblînd la scîldat; cf. DA I/I; vezi și **bărbuncă**).

Aceeași este valoarea construcției din titlu, în care *pod* înseamnă 'stradă podită cu scînduri groase de stejar'. Astfel se prezentau „ulițele” din Iași și București în secolul al XVII-lea, descrise de Paul de Alep, care menționează și asemănarea cu orașele din Rusia: „Uli-țele sunt acoperite nu cu pavele, ci cu podini, ca în Rusia” (ap. Ionescu-Gion, *București*, 382); o observație similară făcea italianul Giovan-Andrea Gromo în descrierea Mediașului (e drept, pentru secolul al XVI-lea): „Ulițele sînt podite în parte cu birne de lemn și grozav de noroioase” (*Călători străini despre Țările Române*, II, Editura Științifică, București, 1970, p. 350).

„Tehnica” va rămîne aceeași și în secolele următoare; însem-narea lui Anton Maria Del Chiaro se referă la începutul secolului al XVIII-lea: „București, acum reședința Domnului, e așezat în loc foarte jos și mlăștinos și fără îndoială ar fi cu neputință a umbla prin el cînd e noroi mare, dacă străzile sale principale n-ar fi prevăzute cu birne mari de stejar, dintr-o parte pînă în cealaltă, în chip de pod” (*Descrierea*, 372). În sfîrșit, o explicație la obiect o datorăm curio-

zității unui ardelean venit la București în 1837: „Stradele Bucureștilor se cheamă poduri, căci oarecînd era podite cu lemn, dară acum se pardosesc cu piatră adusă cu mare greutate de la munte, căci nicăire e drum calciat /= șosea/ în țară”. Scriitorul nu-și poate reprima nici o observație ironică; ca să rămîna consecvenți, „aș sfătui pre bucureșteni să le zică de acum gavathe, căci ar corespunde numirea limbei iudaice după Evanghelie” (Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, V). Din această cauză, atunci cînd într-o casă „respectabilă” cineva era grav bolnav, străzile se așterneau cu paie, pentru a diminua zgomotul roților trăsurilor în trecere. Nu era singurul dezavantaj, întrucît „podelele jucau ca clapele unui clavir sub roatele butcei și aruncau în sus din hazna stropi de noroi” (Ion Ghica, *Băltărețu*).

Celebră este denumirea *Podul Mogoșoaiei*, purtată înainte de 1878 de actuala *Calea Victoriei* (vezi în DLR VIII/3, exemplificări după Caragiale și Delavrancea). În aceeași epocă *Podul Calicilor* a devenit *Calea Rahovei* (vezi **calic**). Dintre numele de străzi din Bucureștiul de astăzi, mai trimit la vechile „poduri” (‘arteră de comunicație pavată cu bucăți de lemn’) doar cîteva: *Podul Giurgiului*, ~ *Vadului* și, poate, *Podul Corbului* și *Podul Neagului* (*Podul Înalt* pare să fie un nume comemorativ).

Termenul în discuție apare și în *a rămîne pe poduri* ‘a rămîne sărac, a ajunge cerșetor’, ca și în compusul *bate-poduri* ‘pierde-vară, hoinar’ (pentru a cărui apariție „modelul” francez *batteur de pavé* este invocat în DA I/I). Dar „baterea” *podurilor*, cu referire la femei, a dus la apariția derivatului *podăreasă* ‘prostituată, femeie de stradă’: „Vodă văzînd că n-au venit cu muierile lor,... au trămis... de au adus muieri podărese, curve și cărciumărese, însă au ales muieri mai chipeșe” scria Dionisie Eclesiarhul (după DLR VIII/3); vezi și „curvă de la Podu-Roșu”, după numele „faimoasei” străzi din Iași (Bogrea, *Pagini*, 345 - 346).

Correspondența *pod - uliță* s-a consolidat pînă la efectul ca prin primul termen să fie desemnat orice drum; într-un text din „*Curierul românesc*” (1831) apare sintagma *podul de pămînt* (DLR VIII/3). Iar derivatul *podar* (și fem. *podăriță*) ‘măturător de stradă’ a fost utilizat și în epoca străzilor pavate cu piatră, dacă ținem seama de faptul că termenul, cu această semnificație, apare în versuri ale lui George Lesnea (*ibidem*).

PODGHEAZ: **a umbla în podgheazuri**
 = a hoinări, a umbla „haimana” (pe la petreceri)

După cronicarii moldoveni, care descriu expediții de jaf ale unor cete de soldați de diferite naționalități, numite și *poghiaz* (*tătărăsc* la Neculce), *podiaz* etc., substantivul a fost reluat de Sadoveanu, în pagini de evocare istorică (DLR VIII/3).

Citindu-l pe Creangă, dicționarele înregistrează construcția metaforică *a umbla în podgheazuri*, ce pune întreprinderea, la numai aproximativ o sută de ani de la utilizarea termenului cu sensul propriu, sub semnul simplei evocări de factură... aventuroasă. Este vorba de protestul indignat al meșterului Pavăl la cererea „dascălului” Mogorogea de a-i face ciubote noi: „După ce-ai purtat ciubotele atîta amar de vreme, umblînd toată ziua în podgheazuri și le-ai scrombăit pe la jocuri și prin toate corhanele și coclaurile, acum ai vrea să-ți dau și banii înapoi, ori să-ți fac în loc altele nouă?” (*Amintiri* III).

Vechiul „prestigiu” al podgheazurilor, la început formații militare poloneze, se datora scopului incursiunilor acestora: prada; cuvîntul este un... împrumut din poloneză (*podjazd* „raită”), dar și din maghiară, limbă în care *podjász* înseamnă chiar „bagaje” (Scriban, D), însă, desigur, cele cu care se alegeau jefuitoarii.

O scenă înfățișată de Neculce în *Letopiseț* explică extinderea denumirii pentru orice fel de ceață, indiferent de apartenența etnică: „Și cum au sosit la Piatră, au găsit un poghiaz de leși cu căzaci, vro 200 și mai bine. Și așe i-au lovit fără veste, pe o negură, de i-au spart și i-au prins și vii, de i-au dus la Cantemir-vodă, de i-au tot înțapat și i-au spînzurat” (cap. XI).

Desigur că mai puțin după Creangă, ci după Sadoveanu și manualele școlare al căror cititor era, un subiect de-al nostru, N.G. (43 de ani în 1971), pentru *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, folosea termenul *podgheazuri* povestind cum s-au împotrivit consătenii săi, din Păunești, jud. Vrancea, grupurilor de soldați din trupele „eliberatoare” din 1944, ce încercau, noaptea, să pătrundă (tot după pradă!) în acest sat, care se înconjurase cu șanțuri apărate cu aruncătoare de mine! (Dumistrăcel, *Jurnal*, 271).

PORC: a fi porc de cîine

= a fi „chilipirgiu, şiret, potlogar (mai mult în glumă)” (Scriban, D)

Sintagma a fost explicată de Al. Graur ca rezultat al interpretării drept *porc* (prin „etimologie populară”) a cuvîntului *păr* dintr-o construcție „păr-de-cîine”, atestată la Anton Pann (SCL VII, 273). Conform acestei opțiuni, *porc de cîine* figurează, cu citate ilustrative, în DLR VIII/4, s.v. *porc*.

Întrucît, de fapt, termenul *porc* are rolul unui *d e t e r m i n a n t* antepus al substantivului *cîine*, calificînd o „deturnare” a comportamentului acestui animal (simbol al fidelității), sintagma aparține „familiei” cuvîntului respectiv (vezi *cîine*).

a nu fi (cineva) în porcii lui (în toți porcii)

= a fi abătut, a nu fi într-o dispoziție bună

Reprezintă dublete, variante diatopice, ale expresiilor mai cunoscute avînd același sens, *a nu-i fi* (cuiva) (toți) *boii acasă*, *a nu fi* (cineva) *în toți boii* (cf., în DA I/I, s.v. *acasă*; exemplificarea, după Creangă, cu referire la un harabagiu, ce mîna „două iepe albe ca zăpada”, este elocventă stilistic și prin hazul ei: nevenindu-i la socoteală faptul că baba îi era bolnăvicioasă, „lui Moș Nechifor... nu-i erau acum mai niciodată boii acasă”).

Numirea supărării, a necazului (dar fără efecte dezastruoase) prin evocarea unei neplăceri ce intervenea în viața crescătorului de vite își are reflexele, normale, cu privire la alte animale domestice. Pentru locuitori din zone submontane, care lăseau libere turme de porci să se hrănească cu jir sau ghindă în pădure, numărătoarea acestora, la aducerea acasă (ce se petrecea adesea în pragul iernii), poate avea același efect; expresia *nu-i în porcii lui*, explicată prin „nu e în largul lui, nu e-n apele lui, *nu-i sunt toți boii acasă*” (!), a fost comunicată de G.F. Ciușanu din zona Vîlcei (*Glosar*), iar, în zona Argeșului, D. Udrescu a înregistrat variantele *nu i-s porcii acasă*, *nu e în porcii lui*, *nu e în toți porcii* „se zice cînd cineva e indispus, supărat, bolnav” (*Argeș*); vezi, pentru alte arii muntenesti, *nu-i sunt toți porcii (acasă)*, la Zanne, P IX, 669 (cf. DLR VIII/4).

Evident, nu este vorba de simplă „derivare sinonimică”, ci de faptul că, după una și aceeași formă mentală, referentul este ales după... obiectul muncii. Pentru zone unde s-au crescut capre sau creșterea lor constituia o ocupație obișnuită, enunțul de rigoare cuprinde numele acestor animale: *nu i-s (toate) caprele acasă* apare la Zanne (P IX, 582), care notează și un reflex aromânesc, *nu-li viniră tuti căpîrli* „nu i-au venit toate căprele” (*ibidem*), acasă, se subînțelege!

Referirea la realități proprii unor ocupații (ca reflex al variabilei geografice) ne atrage atenția asupra existenței unei tipologii mai cuprinzătoare; avem în vedere o problematică a etnostilisticii (sau a *etnolingvisticii* propriu-zise, după Coșeriu). Dacă pentru „a nu fi în toate mințile”, „a fi nebun”, româna recurge la reprezentări cum ar fi *a-i lipsi* (cuiva) *o doagă* (vezi), *a fi bătut* (în cap) *cu leucă*, în germană, pe lângă enunțuri de o „duritate” comparabilă, găsim și o expresie reflectînd nevoia imperioasă de ordine: *nicht alle Tassen im Schrank (Spind) haben* (cuvînt cu cuvînt: „a nu avea toate ceștile în dulap”; în context, *Schrank* este interpretat drept *Kopf* ‘cap’), avînd semnificațiile „a nu fi normal”, ‘a nu fi întreg la minte’ (cf. Lutz Röhrich, *Lexikon der Sprichwörtlichen Redensarten*, V, Verlag Herder, 1994); vezi și varianta *nicht alle Windeln in der Kommode haben*; cuvînt cu cuvînt: „a nu avea toate scutecele / pelincile în scrin” (Kurt Krüger-Lorenzen, *Das geht auf keine Kuhhaut. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt*; Weltbildverlag; Augsburg, 1994).

Paralelismul *TOȚI boii*, ~ *porcii*, *TOATE caprele* - *TOATE ceștile*, ~ *scutecele* consideră absențe provocînd (inițial) neliniștea; dar cea de a doua serie, prin proclamarea ieșirii din minți, ilustrează diferențe esențiale la nivelul dinamicii formelor mentale ale metaforei: un oarecare disconfort domestic ia proporțiile unei catastrofe existențiale.

PRECISTA: **a da la Maica Precista**
                   = a băga (a trimite) la închisoare

Expresia, argotică, a fost înregistrată de un publicist, M. Negru, din „argot-ul vagabonzilor și răufăcătorilor craioveni”, informație preluată și transmisă de Iorgu Iordan, lingvist preocupat de (și oarecum contrariat cu privire la) punctul de plecare al numirii: „poate

însemna hramul unei biserici, de pildă al celei de la Văcărești, unde, înainte de a fi penitenciar, a fost numai mănăstire” (BIFR VI, 203; cf. și *Stilistica*, 319). Presupunerea nu se verifică: după o înregistrare a lui Șt. Pașca, „penitenciarul Văcărești a fost botezat de pungași *mătușa Paraschiva*” (DR, VII, p. 166), ceea ce nu exclude și alte nume, dar hramul bisericii de la mănăstirea închisoare Văcărești a fost (și, probabil, mai este) Sfânta Treime (Dianu, *Închisorile*, 151), iar al celei construite de Ianache Văcărescu în localitatea Văcărești (între 1698 - 1699) a fost Sfântul Nicolae (N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România; I. Țara Românească*, vol. II, M - Z, 1970, p. 691).

Dată fiind zona înregistrării expresiei, ar fi de așteptat ca referirea, oricum criptică, să se facă la hramul unei biserici de la o închisoare din Oltenia, pentru un transfer de semnificație cu relevanță din această perspectivă. Căci, altfel, numeroase biserici au ca hram „Precista Mare” și „Precista Mică” (Sfânta Marie Mare și Sfânta Marie Mică) și, înainte de a depista o închisoare a cărei biserică să aibă unul dintre aceste hramuri, sugerăm posibilitatea unei alte explicații, într-un cadru mai larg.

Prestigiul deosebit de care se bucură (și) la creștinii ortodocși Maica Domnului ca interpretă, ca transmițătoare a mesajelor, a rugăciunilor adresate lui Dumnezeu de cei în suferință, de cei care au păcătuit, de bolnavi, prezența ei în preajma lui Dumnezeu la Judecata de Apoi, fac din Maica Precista un nume des invocat și de cerșetori spre a provoca generozitatea celor cărora li se solicită pomană.

După cum aflăm din texte ce se ocupă de regimul deținuților, pînă în secolul al XIX-lea, aceștia trăiau frecvent numai din ce căpătau cerșind. Amănunte aflăm într-o *Dizertație pentru îndreptarea pușcării din București*, scrisă în 1827, de Constantin Moroiu („profesor obștesc de legi la școala rumânească de la Sf. Sava”): „Pentru mîncare nu li se dă nici măcar pîne de-o para; încît sînt siliți sau a cere după ferestrele pușcării milă de la cei ce trec pe drum, sau a umbla pe ulițele și prin bisericile politii spre cerșut”.

Firește, se aflau în lanțuri și sub paza unor „armășei” purtînd ca semn distinctiv „un bastonaș de lemn de alun sau de corn”. Sistemul procura avantaje și personalului închisorii: „Și într-acest chip ce cîștigă din milă parte cheltuiesc prin cîrciumi, și partea ce le prisosește

o dau armaşului al doilea la întoarcerea lor supt numirea de *dreptul lanţului*" (după Stănciulescu, *Cercetări*, XVI; cf. 26).

Din această perspectivă (şi dacă enunţul a cunoscut o oarecare circulaţie), este posibil ca *a da la Maica Precista* ('a băga la închi-soare') să numească, sub semnul ironiei sarcastice ce caracterizează exprimarea argotică, statutul celui trăind, ca deţinut, de pe urma cerşetoriei. Iar în implorarea milei, este firesc ca persoanele aflate în situaţii desperate să facă apel la recunoaşterea binefacerii de către Maica Precista în primul rând.

PRIER: „prier... ori prieşte, ori pîrleşte”
= de temperatura şi de ploile (sau seceta) din aprilie depinde starea economică a ţăranului

Dublat, încă din secolul al XVI-lea, de forma cărturărească *aprilie*, termenul *prier* este un descendent direct al lat. *aprilis* [mensis], atestat în scris de la Coresi şi utilizat în graiuri şi astăzi. Căutîndu-i-se o „explicaţie”, cuvîntul a fost apropiat de verbul (a) *prii* „a fi prielnic, favorabil; a avea urmări bune”. În materialele înregistrate în anchetele etnolingvistice, de la aceea a lui Hasdeu (1883) pînă la cele recente, pentru atlasele regionale, ca şi în alte surse, au fost notate numeroase izolări ce subliniază consecinţele, pozitive sau negative, ale „timpului” din această lună: „ori prieşte, ori despoaie” (Hasdeu); „şi prieşte, şi pîrleşte”; „prier prieşte, dară şi jupeşte” (Candrea); „prierul ori prieşte, ori beleşte” (Zanne, P IX, 419; G. Crăiniceanu, *Igiena ţăranului român*, 1895, p. 29).

Este un „to be or not to be” autohton, întrucît cele două alternative se referă (aproape criptic pentru noi) la faptul dacă animalele domestice au sau nu ce paşte (în cel de al doilea caz urmînd să fie „sacrificate”). Căci agricultorul, abia ieşit din iarnă, urmărea „bursa” ploilor: „Prier fără ploaie cheful românului moaie” (Hasdeu), o preocupare de sezon consemnată şi în paremiologia altor popoare. Francezii văd în tunetul din aprilie un semn bun: „En avril s'il tonne, c'est nouvelle bonne”; iar într-o sentinţă italiană se face o apreciere hiperbolică a fiecărei picături de ploaie din această lună din perspectiva recoltei de vin: „D'aprile, ogni gocciolo un barile”.

Pentru G. Săulescu, *prier* înseamnă „deschizător” (*Calendariul*, 15) și, într-adevăr, *aprilis* este un derivat al verbului *aperire* „a deschide”, pe cînd anul „natural”, cel al vegetației, începea mai demult primăvara. Iar verbul (a) *priera* „a deschide pășunatul, a duce prima dată la pășune, pe munte, turmele de oi”, deși a mai fost înregistrat doar izolat (DLR VIII/5), ne poate ajuta să înțelegem de ce *prier* a fost apropiat de (a) *prii*. Lat. *aperire* este prezent astăzi în vorbirea noastră printr-un reflex franțuzesc, *apéritif*, „deschizător” al poftei de mîncare (vezi Tohăneanu, *Imagini*, 53). „Păcălelile” de 1 aprilie nu sînt reflectate (încă) în paremiologie. Obiceiul respectiv este recent și caracterizează relații sociale orășenești, fiind împrumutat de la „frații” noștri de pe Sena, unde s-a înfiripat după 1563, cînd Carol al IX-lea a legiferat începutul anului la 1 ianuarie (mai înainte începea de Paști). Urmarea a fost că darurile ce se făceau cu ocazia amintită au fost înlocuite de cadouri simulate, false mesaje de felicitare iar, la noi, de „cacealmale” (cf. și Scriban, D, care preia informații din *Larousse!*). Cum sînt și cele „miticești” înfățișate de Caragiale într-un „moment” și într-un monolog, ambele intitulate *1 Aprilie*.

După comunicări orale, a avut și românul umorul și inspirațiile proprii de sezon, numai că înclinațiile sale spre farsă se manifestau în prima zi a lunii următoare: celui *dus cu preșul*, i se amintea că „Azi îi ziua de-ntîi mai, / C-o bucată de malai / Duce prostu unde vrei!”. Dar este vorba de un umor „negru”, căci acestei luni i se conferă tot ipostaza de perioadă a sărăciei, după cum dovedesc următoarele versuri: „Va veni luna lui mai / Ș-om da cîrpa (= învelitoarea capului, la femei, în zilele de sărbătoare) pe mălai” (Niculiță-Voronca, *Datinile*, 209).

Bibl. *Aprilie-prier*; Cr., XX, nr. 14 (1001), 5 aprilie 1995, p. 14.

PRIMĂVARĂ: Dragobete cap de primăvară

= nume atribuit, frecvent, primei zile a lunii martie

Construcția a fost înregistrată în graiurile din sudul țării (Muntenia, Oltenia, dar și sudul Transilvaniei) și, conform „nepotrivirilor” dintre calendarul popular și cel „oficial”, uneori numește și zile de la sfîrșitul

lui februarie sau chiar de la sfârșitul lui martie (Fochi, *Datini*, 115; Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 421).

Dragobete, ca nume al unei insecte (*Cicindela campestris*, popular și *măsurător* sau *tîrtăriță*; DLR VI; XI/2), atrage atenția asupra unui reper aparent neînsemnat (pentru omul modern) din calendarul orientat după observarea viețuitoarelor (vezi și **Paști**). Important este faptul că zilele respective marchează începutul primăverii, prilej pentru vechi practici magice („se face apa de dragoste”; Șăineanu, D) și pentru diferite ritualuri („înfrățirea” și „însurățirea”; Fochi, *op. cit.*, 153 - 159).

Potrivit lui Romulus Vulcănescu (*Mitologie*, 337 - 338), *capul de primăvară* marca perioada rutului păsărilor, extinsă, apoi, simbolic, și la oameni, *Dragobetele* întruchipîndu-se într-un personaj masculin („tînăr, voinic, frumos și bun”), ce inspira fetelor și femeilor „încredere și dragoste curată”, patron al ritualurilor momentului.

Pentru sudul Transilvaniei este semnalat și un „dragobete cap de vară”, un „deschizător al verii, patron al dragostei și bune dispoziții” (Ghinoiu, *Obiceiuri*, 66; cf. 65).

După creștinare, intrarea în primăvară era unul dintre momentele importante cînd se făcea obligatoriu *sfeștanie*, stropindu-se locuințele cu agheazmă, ca „o curățenie în casă”, ca „o dezlegare a casei”, exact ca și la Sf. *Andrei cap de iarnă* (vezi și *aiazmă*).

PUBLIC:

a da în public

= a aduce la cunoștința populației, a face cunoscut

Cu un surprinzător sens original al substantivului, expresia, însemnînd „a da în vileag”, apare în vorbirea unui locuitor din Vutcani, fostul județ Fălciu, Dumitrachi Popa Ciubotariu, în vîrstă de 90 de ani prin 1904 - 1905, cînd au fost înregistrate textele tipărite în volumul *Graiul nostru* (I, 1906 - 1907, p. 505). Așadar, acest cu adevărat misterios moș Dumitrachi, povestind într-o viziune proprie, plină de candori locale, legenda cu urechile de măgar ale regelui Midas (devenit „împăratul Săvian”) exprimă temerile bărbierului acestuia prin cuvintele: „Și, Doamne, să feré și el să nu-l deie-n public, căci vai și-amar de viața lui: spînzurătoarea-l aștepta!”.

Față de specializări ulterioare ale neologismului, la pătrunderea în limba română, *public* a fost folosit în mod curent pentru a numi diferite segmente ale unei populații, avute în vedere după diverse criterii circumstanțiale. Ca adjectiv și ca substantiv, rom. *public* (pentru care dicționarele trimit nu numai la fr. *public*, sau it. *publico*, ci și la lat. *publicus*) apare la noi în variate scrieri începând cu deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea, pînă la începutul secolului următor fiind încă glosat chiar prin „obște” (DLR VIII/5).

Semnificația termenului este ‘colectivitate omenească (popor, număr mare, nedefinit, de persoane)’, respectiv ‘ceea ce aparține unui număr mare de persoane sau se desfășoară în prezența acestora, în văzul lumii’. De aceea, s-a putut vorbi de *public* în ipostaza de virtuali „clienți”: în 1834, o firmă „recomanda cinstitului public că de curînd a adus de la Viena haine europenești”; după cum, vorbim de un „public literar”, de „publicul vizitator” al unei expoziții etc., de „un public mai larg” căruia i se adresează unele cărți de știință (*Dicționarul* citat).

Rezervarea semantică *public* „spectatori” s-a produs cu mai bine de o sută de ani în urmă, terminologia spectacolelor teatrale și sportive devenind principala beneficiară a utilizării curente a cuvîntului fără determinante și fără „primejdia” ambiguității. Ne aflăm, astfel, în prezența revenirii la optica semnificației originare: în toate situațiile la care ne-am referit anterior, publicul este unul virtual, de imaginat într-un spațiu considerabil și pentru un timp greu de determinat. Cel al spectacolului reprezintă un grup constituit pe baza unui interes comun imediat, avînd acest statut pentru o perioadă de timp definită, împrejurări comparabile cu acelea desemnate de adjectivul latinesc *publicus*, cu referire la populația statului-cetate (și care se opunea lui *privatus*), fiind adjectivul corespunzător substantivului *populus*. *Publicus* însemna „care privește poporul sau statul; de domeniu public” (Ernout - Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 1967, unde se citează și o grafie etimologizantă, *poplicus*, la care trimite și Scriban în *Dicționarul* său).

PUBLICA (a): „Ca să publiceze strigînd prin oraş” (Anton Pann) = a aduce la cunoştiinţa „publicului” un eveniment, pe diferite căi; a tipări

Neologismul (a) *publica* a fost împrumutat, şi în română, cu semnificaţia generală apropiată de cea (etimologică) a lat. *publico, publicare* „a face de domeniu public”, „a pune la dispoziţia unui mare număr de oameni” (una dintre ipostazele acestei acţiuni, la romani, cînd era vorba de bunuri materiale, fiind şi aceea de „a confisca”; Ernout - Meillet, *op. cit.*). Semnificaţia „clasică” de „a aduce la cunoştiinţa publică” se referea, şi la noi, la diverse mijloace, după cum putem constata din texte ale secolului al XIX-lea: „să se publicească prin daraban (cel care bătea toba) în poliţie” (adică în oraş; 1832, după DLR VIII/5).

Adresîndu-se, în 1831, Eforiei Şcoalelor Naţionale în legătură cu redeschiderea cursurilor, profesorii de la Sf. Sava precizau că programul „s-ar putea publica prin gazetă obştească şi prin citirea pe la bisericile oraşului în duminica viitoare” (V.A. Urechia, *Istoria şcoalelor...*, I, 1892, p. 137), iar într-un document din 1865 se menţiona: „... acest proces-verbal se va publica chiar de subscripţii în ziua de Duminica Floriilor după ieşirea din ... biserică în auzul tuturor şi se va afişa ... la casa primăriei” (Ionescu de la Brad, *Mehedinţi*, 203).

Unele dintre alte mijloace posibile sînt prezente în versuri ale lui Anton Pann: „Puse om îndată, cu un trîmbiţaş, Ca să publiceze, Strigînd prin oraş”, modalitate apropiată de anunţarea, în geamie, a pierderii unui măgar: „Ăsta ţi-e măgarul pentru care publicezi” (*Povestea vorbii*). Pătruns şi în vorbirea populară, verbul a suferit o distorsiune semantică deloc neobişnuită în asemenea cazuri: pentru un sătean din Frăsinet - Vlaşca, pe la începutul secolului nostru, (a se) *publica* putea să însemne „a fi cunoscut, a i se şti de nume”, întrucît acesta foloseşte verbul explicînd numele aşezării în care trăia de la faptul că, pe acel loc, fuseseră cîndva „frăsini”: „Să cheam-aşa fincă-nainte vreme, cînd s-a publicat Frăsinetu, zicea părinţii mei, era o baltă cu frăsini multe” (*Graiul* I, 155; în DLR VIII/5, se consideră că, în acest context, verbul ar însemna „a oficializa prin tipărire”). Pe de altă parte, tot în vorbirea populară, „datul în public” este considerat şi sub aspectul efectelor neplăcute ale acţiunii; după Ciuşanu, pentru

țărani din Vilcea, (a) *publica* înseamnă, pur și simplu, „a vorbi pe cineva de rău, a-i scoate coarne, a calomnia, a-l încondeia” (*Glosar*); specializare semantică perfect comparabilă cu aceea constatată la *datul în stambă*.

Cu semnificații deosebite de uzul strict contemporan ne confruntăm (nu întâmplător) și la Călinescu: lui Stănică Rațiu, care avea rude sus-puse, „îi era rușine să-și publice căsătoria” cu o plebee (*Enigma Otiliei*, cap. XVI), dar scriitorul prelua, în cazul de față, un sens al fr. *publier*, pe care l-am întâlnit de altfel și în texte din secolul trecut.

După generalizarea tiparului (și, apoi, după extinderea instrucției școlare), înștiințarea publicului s-a făcut prin ziare și buletine oficiale, prin foi volante, proclamații, afișe, așadar prin publicații diverse, ceea ce a dus la stabilirea unei corespondențe (a) *publica* - (a) *tipări*, sensul originar al primului verb fiind acoperit, funcțional, de (a) *populariza*. Noul uz a fost consolidat de semnificațiile unei întregi serii de împrumuturi neologice: *publicație*, *publicist*, *publicitar*, *publicitate*.

La fel ca în numeroase limbi moderne, rom. (a) *publica* a căpătat valoarea de întrebuintare curentă ‘a te adresa (a pune la dispoziția publicului tipărind (sau făcând să apară) articole, cărți, ziare, reviste etc.’; vezi, de exemplu, fr. *publier* [2], la Robert, *Dictionnaire*, s.v., sau engl. (to) *publish* [1.4], în *The Oxford English Dictionary* (1961). În italiană, însă, modalitatea modernă de a aduce ceva la cunoștința publicului, „attraverso la stampa”, este considerată doar ca o specializare semantică a verbului *publicare*; se consemnează însă conservarea, pînă în secolul al XIV-lea, la Dino Compagni, a accepțiunii etimologice, din latină: „espropriare a favore del tesoro pubblico” (Devoto - Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1971).

Dar semnificația generală „a face de domeniu public” a verbului poate fi oricînd actualizată. Herman Melville dovedește aceasta prin titlul unui capitol din romanul *Cojoceul alb* „Cum se publică versurile pe un vas de război”, capitol în care se relatează întîmplarea unui marinar poet de pe o fregată americană, ce-și ținea (ascunse) manuscrisele în țeava unui tun. Cînd, intrînd în portul Rio, vasul răspunde la salva de salut de pe țarm, poetul disperat este consolată de pierdere prin cuvintele: „Nici un tipograf nu ți le-ar fi publicat mai bine!” (în trad. rom., vol. I, p. 274 - 275)*.

PUPĂZĂ

Ironia lui Melville (desigur, în legătură cu experiența sa de scriitor) anticipează fantezist probleme ale subtililor și laborioaselor demersuri ale lui Robert Escarpit din domeniul sociologiei literaturii.

* În original, sub titlul *Publishing Poetry in a Man-of-War*: „... no printer could do the business for you better. That's the way to publish, White-Jacket”.

Bibl. *A PUBLICA*: „a face cunoscut pe cale orală”, „a tipări”; LL, 1987, 2, p. 164 - 166.

PUPĂZĂ: **colac peste pupăză**
= necaz mare, venit peste alte griji, pe deasupra;
lucru ieșit din comun, de senzație

Expresia a fost astfel explicată în DA (I/II): „se zice când cineva nu este mulțumit cu ce a primit, ci mai vrea, *ori când peste un necaz sau o nenorocire mai vine alta*” (subl. n.), ca sursă fiind indicată o lucrare publicată de Tudor Pamfile.

Pentru apariția conotației, a accepțiunii figurate, se citează o practică din gospodăria țărănească, invocată și de Gh. Ghibănescu (*Vorbe I*, 135): *pupăză* este și numele împletiturii din aluat, în formă de pasăre, încropită din resturile răzuite de pe covata în care s-a frământat coca; „pînișoarele - figurine” se coc în „gura” cuptorului, pentru a fi date copiilor (desigur, flămânzi și nerăbdători!). Asocierea *colacilor* cu a s t f e l de „pupeze” este, dintr-o anumită optică, una firească: o expresie populară consemnată de Șăineanu în dicționarul său proiectează o imagine hiperbolică pe măsura unor Flămînzilă: „Fă colaci din patru saci și o pupăză dintr-o mierță”.

Dar considerînd rațional atmosfera unor scene domestice, patriarhale, cum sînt cele citate mai sus, imaginea tulbure a unei succesiuni de nenorociri este nemotivată (conjunctură la care se face referire în diverse izvoare utilizate în *Dicționarul Academiei*: Zanne, Marian). O incongruență logică ce l-a provocat și pe folcloristul I. C. Chițimia, care descifrează expresia prin „necaz mare venit peste *alte griji*”. Or, acest adevărat descoperitor al mai multor forme mentale de dincolo de

formulările automatizate semnaleză faptul că *pupăză* este (și) numele unei pîini mari, avînd un anumit rol în ceremonialul de nuntă. Așadar, în contextul pe care-l discutăm, trimiterea s-a făcut, inițial, la un fapt ieșit din comun: atunci cînd în timpul unei nunți (ceremonie simbolizată prin *pupăza - pîine*), în aceeași familie, a intervenit un deces, peste *pupăză* se suprapune *colacul* - simbol al înmormîntării (*Paremiologie*, 257); cu privire la această simbolistică, vezi expresia „a-i mînca cuiva colacii” - ‘a-l vedea pe cineva mort’.

Expresivitatea contextului în discuție este conferită, prin urmare, de situația insolită, de senzaționalul unei asemenea împrejurări. Așadar, „colac peste pupăză” nu evocă *colacii și pupezele* ce se prepară și se coc simultan (de Anul Nou, de exemplu), ci atrage atenția asupra abaterii unei nenorociri peste cineva care a avut înainte o mare grijă: „colacul” a venit imediat după „pupăză”; dar nu numaidecît în timpul nunții, ci eventual la puțin după aceasta.

De altfel, în DLR (VIII/5, s.v.) apare precizarea că această *pupăză* (colac, pîine, turtă, cozonac) „se face de obicei cu prilejul unor împrejurări deosebite (botezuri, nunți, înmormîntări)”, iar *pupăza* de la nuntă a fost amănunțit descrisă de C. Rădulescu-Codin: „La mireasă se prepară o pîine care se încarcă cu fructe, turte dulci și covrigi. Pîinea aceasta așa împodobită se cheamă pupăză” (*Muscelul nostru*, 84; cf. 88). La același autor găsim și alte amănunte: există și două personaje, numite *pupăzari*, vornicii din partea mirelui și a miresei (*ibidem*, p. 87; cuvîntul nu este înregistrat în dicționarele limbii române). Într-o anumită fază a ceremonialului premergător, unul dintre aceștia aruncă „pupăza” peste casă, iar fetele se întrec în a o prinde, performanță prevestind probabil măritișul (cf. *Literatură, tradiții și obiceiuri din Corbii-Muscelului*, București, 1929, p. 98).

Există, așadar, motive întemeiate pentru a accepta explicația dată de I.C. Chițimia, împotriva „îndrăznelii” imaginii, care îi contrariază pe susținătorii logicii cu orice preț. Semnalăm, astfel, „combaterea” enunțului „colac de pupăză” (?), „corect și cu înțeles” fiind doar „pupăză pe colac”, după cum opina un scriitor și naturalist amator, tovarăș de vînătoare al lui Sadoveanu, Ionel Pop, care cerea chiar o intervenție a lingviștilor (!) pentru a opri „continuarea erorii” privind „forma idioată a zicalei”; acesta admite doar „pupezele de pe colac” (ornamentale), cunoscute de la nunțile din părțile năsăudene (cf.

Gavril Istrate, *Transilvania în opera lui Sadoveanu*, „Timpul”, Iași, 1999, p. 101).

Revenind la consemnarea ideii de nemulțumire, de lăcomie, invocată în dicționare (dar, probabil, ca o explicare *post-hoc*), trebuie să observăm că îndepărtarea de motivația cu o bază teritorială limitată a câștigat teren, însă ideea de „ieșit din comun” a rezistat: „pupăză peste colac” (DLR VIII/5) ilustrează, de asemenea, noțiunea de „lucru excepțional, neobișnuit”.

PUȘCĂ: gol pușcă
                         = complet gol

Comparația care se află la baza acestei îmbinări de cuvinte a fost evidențiată succint de către Lazăr Șăineanu, care dă un context - explicație, *gol ca o pușcă*, ce nu pare să fie însă atestat ca atare. În DLR (VIII/5) se găsesc citate cu formulele *gol pușcă*, *goală pușcă* și *goi pușcă*, din operele mai multor scriitori, predominant din Muntenia (excepție fac Rebreanu și Sadoveanu), ceea ce pare să întărească ipoteza unui împrumut din bulgară (*gol kato puška*), avansată de Graur (*Alte etimologii*, 73).

După sintagme pe care DA (II/I) le citează din Zanne, aceeași idee este exprimată prin asocierea adjectivului cu bobul de *mei* (așadar după ce a fost scos din „carapacea” vegetală care-l înconjoară), cu *șarpele* (probabil după ce și-a „lepădat” pielea), dar și cu *scripca* sau cu *degetul*. Dintre arme, referirea se mai face la *pistol*, cuvânt a cărui apariție într-un atare context, prin antifrază, se poate datora și atracției formale, subînțelese, dar și asocierii *ad-hoc* cu pușca; vezi „... îmi rămăsese punga plină de întunec și lăzile pline de vînt, casa îmbrăcată pușcă și eu *îmbrăcat pistol*”, într-o formulare a lui I. Gherasim Gorjan din traducerea *Halimalei* (după DLR VIII/2).

Pentru *gol pușcă* am putea avea în vedere, chiar dacă ar fi vorba de o construcție împrumutată din altă limbă (pentru acceptarea imaginii), prezența aceluiași adjectiv pe lângă *armă* („va fi mers asupra-i cu armele goale”; cf. DA I/I), sinonim cu *sabie*: cu *sabia goală*, adică scoasă din teacă (cf. Scriban, D). Așadar, pentru noul tip de armă, a putut atrage atenția faptul că aceasta nu este „adăpostită”, ci la vedere,

gata oricînd de întrebuițare. Atrage atenția și „luciu”; vezi *gol făcăleț*, *gol toacă*, dintre obiectele de lemn (Zanne, P III, 172) și *gol nap* (*ibidem*, 170), dintre plantele rădăcinoase, în ultimul caz prin comparație cu țelina, sfecla, pătrunjelul, ale căror rădăcini principale sînt înconjurate de mai multe fire.

Rămîne încă în discuție, însă, posibila referire la *pușca goală*, „neîncărcată”: „De *pușca goală* se tem doi” (ca și de *arcul frînt*), adică și cel ce-o are în mîină, și cel care nu știe că este neîncărcată (cf. Zanne, P IX, 275); pentru *pușca plină*, vezi versurile populare „Dorobanți... cu pușcă plină, Alții cu sabie-n mîină” (DLR VIII/5).

a lega la pușci

= a reține forțat o persoană, legînd-o de *pușci* (= tunuri); a închide în *pușcăria* (= arsenalul) de pe lîngă Curtea Domnească

De la acțiunea descrisă de expresia din titlu, cunoscînd aplicații diverse, provine sensul de „închisoare, penitenciar” al cuvîntului *pușcărie*, a cărui evoluție semantică reflectă practici și moravuri de epocă de un interes deosebit.

Într-un paragraf din *Istoria Țării Românești* dintre 1688 - 1717, cunoscută și sub numele de *Cronica anonimă* (sau *Anonimul brîncovenesc*), este descrisă pe larg prinderea și aducerea la București a lui Staicu Paharnicul, uneltitor, în serviciul lui Constantin Cantemir, împotriva domnitorului muntean Constantin Brîncoveanu. Staicu și complicitii săi, aduși la palat, unde avea loc o nuntă, legați de mîini și de picioare, sînt îngenuncheați în fața domnitorului, care-i muștră și apoi ordonă: „«Armaș, ia pă dumnealor de-i du în pușcărie, unde ș-au gătit, că noi avem altă treabă, să bem astăzi». Și-i rădicară de-i duseră în pușcărie”.

Cronicarul mai notează cîteva date semnificative: „Însă pă acei boieri, Staico cu alții, bîgîndu-i în temniță de desupt, unde lăcuesc țilharii /așadar un tratament dur/, multă vreme au trecut pînă a le face divanurile” (*op. cit.*, ediția Const. Grecescu, București, 1959, p. 43). După judecată și o nouă etapă de pușcărie, unii sînt duși la Mănăstirea Snagov (înainte de a fi spînzurați), iar alții la ocnă (*ibidem*, p. 45). Cu

aceleași cuvinte este descrisă închiderea unui alt boier culpabil, lacomul clucer Constandin Știrbei, pe care, după judecată, „l-au băgat în pușcăria de la poartă” (*ibidem*, p. 73).

De reținut și un alt element: porunca domnitorului, mai sus citată, este adresată *armașului*; or, acesta era șeful artileriei, dar supraveghea și executarea sentințelor capitale (DA I/I), revenindu-i atribuția de comandant al închisorii pentru deținuții cu un regim special. Referindu-se la familia boierilor grădișteni, din Țara Românească, G.I. Ionescu-Gion ne spune că erau „armași din tată-n fiu și, deci, păzitori ai Curții și cîrmuitori ai Pușcăriei Domnești, care se-nălța, dîrjă și-ntunecoasă, pe locul unde suia Ulița Rahtivanului” (*București*, 392).

Astfel, facem cunoștință cu vestita Pușcărie Domnească din București, despre care ne oferă amănunte autorul citat în capitolul din *Istoria* sa în care se ocupă de *Curtea Domnească*. În cuprinsul sau în vecinătatea acesteia (dat fiind faptul că se afla în fosta „cetate a Dîmboviței”), era situată și „Pușcăria sau arsenalul domnesc” (*op. cit.*, p. 96 - 97; cf. p. 581: „lîngă palatul reînnoit de Matei /Basarab/ se afla Pușcăria, adică arsenalul domnesc și închisoarea”). Aici se păstrau atît tunurile, numite *pușci* (din care se slobozeau salve la ospete sau la diferite ceremonii), cît și *iarba de pușcă*, în *ierbărie*, plasată la un moment dat, „din nesocotință”, într-o cameră din clopotnița domnească (prilejuind un incendiu; *ibidem*, p. 116).

Era vorba, prin urmare, de „arsenalul curții domnești”, dar care, fiind sub bună pază, servea, diferențiat, și ca arest, și ca „închisoare” propriu-zisă sau temniță; temnițele, pentru boieri, erau „sus”, în clopotnița Turnului, iar beciurile, „jos”, rezervate țilharilor (*ibidem*, p. 118). Iar destinația de arest, în faza cercetărilor, apare și după pagini de cronică despre domnia antecesorului lui Brîncoveanu, Șerban Cantacuzino: „erau la Pușcăria Domnească înfipti stîlpi și-năuntru și-n afară, de cari se legau și se băteau boieri, căpitani, slujitori, pentru vine și pentru biruri” (ap. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 115).

Și mai precis ne înfățișează punctul de plecare al sensului „închisoare” al cuvîntului *pușcărie* o frază din Neculce, despre perceperea unor contribuții bănești pe vremea Ducăi Vodă: „Și giupînesă sărace încă *le lega la pușci* și le închidè la simeni pentru bani” (*Letopiseț*, cap. VIII).

Pe baza acestor descrieri, se poate susține filiația de la „loc unde se ținneau pușcile (și muniția pentru tunuri), arsenal domnesc” la „arest, închisoare” în evoluția semantică a termenului *pușcărie*, care în ultimul dicționar important al limbii române, cel al Academiei (DLR), este complet trecută cu vederea, deși ideea a fost mai mult sau mai puțin precis considerată în lucrări lexicografice anterioare. Astfel, A.T. Laurian și I. C. Massim, cei mai apropiați, cronologic, de vechile realități din Țara Românească, în volumul al doilea din *Dicționarul lor* (1871), propun următoarea „schemă” a cuvântului *puscaria* (transcriem literarizat): 1. „arta de pușcar [noțiune care în alte dicționare va fi desemnată prin termenul *artilerie*]; depozit de puști; fabrică de puști”; 2. „loc ocupat și custodit de pușcari și ca mai des: carceră, închisoare pentru criminali”.

În ciuda distribuției „tehnice” numai aproximative a semnificațiilor, între [1] și [2], elementul „depozit de puști” (ilustrat de noi mai sus) face ca analiza semantică a celor doi autori să fie, pînă acum, cea mai cuprinzătoare (și una logică), întrucît în toate dicționarele ulterioare (ale lui Șăineanu, Tiktin, Candrea și Scriban), tot sub unul și același cuvînt-titlu, apar două sensuri principale, trimițînd, pe de o parte, la noțiunea de „artilerie” („artilerie, adecă pușcărie”, la N. Costin), iar, pe de altă parte, la cele de „cazarmă a artileriștilor din București” și „închisoare”.

Componenta „cazarmă a artileriștilor” (care evocă totuși, cumva, noțiunea de „arsenal”), de la lexicografii citați (ca să nu mai facem comparația cu Massim și Laurian), a fost pierdută în DLR VIII/5, unde apar însă două cuvinte-titlu (după criteriile etimologice discutabile, asupra cărora nu insistăm). Pentru *pușcărie*¹ se dă sensul ce poate fi rezumat prin „închisoare”, iar pentru *pușcărie*² sensul (învechit) de „artilerie”.

Este vorba nu numai de o tratare lexicografică neîntemeiată, ci și de o simplificare păgubitoare pentru istoria cuvîntului, cu atît mai puțin justificată (și explicabilă), cu cît printre citatele ilustrative pentru *pușcărie* apar texte în care termenul înseamnă „pușcăria domnească”, aceasta nefiînd numai „închisoare”; de exemplu, o trimitere la *Istoria Țării Românești* (al cărei context general l-am prezentat în primele paragrafe), sau următorul citat dintr-un document din 1775, publicat de Iorga: „După a lor vină s-au orînduit la *închisoarea pușcăriei*” (subl.n.), sintagma respectivă indicînd că asocierea închisorii cu

pușcăria (probabil domnească) putea fi numai ocazională (mai erau, poate, și alte închisori).

De altfel, formularea în discuție a circulat cel puțin și în prima jumătate a secolului al XIX-lea; o putem recunoaște în transpunerea (ușor hilariantă) în limba franceză din textul unei note a consulului Angliei la București, din iunie 1829, prin care acesta cerea să-i fie predați doi supuși englezi „rétenus dans les prisons de Pouchkarie” (*Documente*, I, p. 434). Aceeași disociere între cele două apelative, tot pentru secolul al XIX-lea, o găsim și la Grigore Lăcusteanu, narînd sfîrșitul conducătorului acțiunii revoluționare secrete de la 1840: „pe căpetenia răscoalei din București, care era Mitică Filipescu, l-au închis la pușcărie, unde peste cîteva săptămîni au și murit la închisoare” (aceasta fiind cea de la M-rea Snagov; *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, cap. *Insurecția Brăilei*).

Așadar, date fiind sintagmele *pușcăria de la poartă* (cea a curții domnești a lui Brîncoveanu, după *Cronica anonimă*), *Pușcăria Domnească* (după texte citate de Ionescu-Gion), *închisoarea pușcăriei* (din documentul datat 1775) și „les prisons de Pouchkarie” (după textul notei diplomatice din 1829), considerate în ansamblul informațiilor despre Bucureștiul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea prezentate de Ionescu-Gion, sensul „arsenal al curții domnești, servind, în mod curent, și ca loc de detenție pentru arestați, (respectiv) ca temniță” trebuie avut în vedere ca verigă necesară pentru explicarea semnificației ulterioare „închisoare” (curentă astăzi) a termenului *pușcărie*.

Bibl. *A lega la pușci*; Cr., XXXIV, nr. 10 (1486), octombrie 1999, p. 18.

PUTRED: a fi putred de bogat

= a poseda bunuri considerabile, depozitate, supuse putrefacției; a dispune de mijloace materiale incalculabile, a avea mulți bani

Asocierea ideii de „intrat în putrefacție, descompus” cu aceea de „om care dispune de multe și mari mijloace materiale, care are mulți bani; avut” (DEX, s.v. *bogat*) este una cel puțin șocantă astăzi, măcar sub raportul bunurilor ce formează avuția.

Sintagma, bogat ilustrată în DLR (VIII/5), cu citate începînd de la Anton Pann (vezi și construcția fără *de*, impusă de ritm: „Căci era vestită și în stambă dată / De văduvă grasă, putredă bogată”; *Povestea vorbii*), pînă la G. Călinescu și cu texte populare, reprezintă una dintre modalitățile de redare a superlativului absolut, dintre cele puse de J. Byck sub eticheta „dezagreabilul ca mijloc de întărire” (BL V, 1937). Dar *putred* nu comunică aparența spaimei sau uluirii, ca *grozav*, *înfricoșător*, *teribil*, *uimitor*, *zăpăcitor de...* și nici simplă renunțare la strădania precizării (ca *nespus*, *nesfîrșit*, *din cale-afară*), ci prezintă caracteristica aprecierii etice. În prealabil, nu putem să nu observăm că putredul exală mirosurile respingătoare ale organicului intrat în descompunere (după cum ne atrăgea atenția Scriban, lat. *putridus* „este rudă cu *putor*, putoare”), iar despre bani s-a spus doar (și se spune) că... n-au miros! Așadar, o evidentă contradicție provocatoare.

Pentru apariția sintagmei în discuție trebuie, credem, să ne întoarcem la timpuri în care averea, măcar formal disprețuită, era reprezentată de bunuri depozitate timp îndelungat, supuse putreziciunii: textile și haine, alimente (cereale, fructe). A bătut la ochi, prin urmare, nu numai posedarea (sfidătoare) a unor cantități însemnate de astfel de bunuri, ci și lipsa bunăvoinței și a înțelepciunii de a le distribui, măcar ca alternativă, celor lipsiți, zgîrcenia și răutatea posesorilor (cînd încă nu se inventaseră „soldurile”).

Cea mai bună dovadă o constituie apariția adjectivului alături chiar de substantivul *bogăție*, ca și a verbului (a) *putrezi* realizînd actul predicăției cu referire la același termen, ca în traducerile tipărite de diaconul Coresi („pentru strînsoarea bogăției putrede”), sau în alte texte religioase: „Bogătatea voastră putredi / perfectul simplu de la varianta fonetică veche a verbului/ și veșmintele voastre” (*Codicele voronețean*), adică „bogăția voastră au putredit și hainele voastre moliile au mîncat” (text din 1678; majoritatea citatelor după DLR VIII/5). La astfel de agoniseli „zăcute”, prost administrate și supuse deprecierei se asociază, mai apoi, banii îngropați, la care se referă mitropolitul Varlaam: „(avuția) de nu o fură furii sau de nu ruginește și de nu putrezește, vine moartea și rămîne altora” și, mai explicit,

Antim Ivireanul (la care găsim chiar adjectivul substantivat, *putrede*), invocându-l pe Apostolul Petru: „...știind că nu cu putrede, cu argint sau cu aur v-ați răscumpărat din cea deșartă viață a voastră” ([Didahiia] *Aceasta o am zis când m-am făcut mitropolit*). Iată și reprezentarea contemporană a unor astfel de depozite absurde, în descrierea mizantropiei bătrînelor avare, ce „păstrează în scrinuri rochii vechi, pe care le lasă a putrezi mai degrabă decît să le arunce” (G. Călinescu, *Despre mizantropie*, în vol. *Cronicile optimistului*).

Îndemnul bisericii creștine este spre adunarea comorii în cer, unde „viermii nu o răzbesc, nice putredește” (la Coresi). Chiar dacă pentru avere s-a recurs și la comparații... mobilizatoare („a fi stup de bogat”; Zanne, P I, 289), țăranul a și simplificat lucrurile din unghiul de vedere al spectatorului mai mult decît impasibil: „un bogat cînd moare, săracul fluieră”, însă „nu a pagubă” (după cum comentează malițios zicătoarea Iuliu Zanne; P V, 86). Iar Mumuleanu, „glasul cu durere”, la rîndul său, transferă preceptul moralei creștine în plan social, prin invectivă și limbaj trivial: „Ce vită, ce dobitoc, / Omul bogat cu noroc” (*Bogatul moșic*).

O dată asociați, cei doi termeni din titlu, cariera figurată a adjectivului *putred* este asigurată și, în general, în același sens. Numai incidental calificarea este lipsită de conotația depreciativă; în contextul „baia (= mina) e bună, putredă, păcat că n-o lucrăm” (DLR), se subliniază doar bogăția. Dar o altă sintagmă, perfect comparabilă cu cea în discuție, chiar dacă nu mai are în vedere direct morala creștină, rămîne în afara disprețului, eventual sugerat de starea materială ce ar condiționa acumularea țesutului adipos la cel avut. În graiuri din mai multe provincii ale țării, printre expresiile servind ca „porecle pentru un om umflat de gras”, alături de „gras ca un porc” (frecventă) sau „e-mpuțit de viu”, a fost notat chiar numai adjectivul *putred* (vezi și „abia de trage de putred”). Iar în Marginea - Rădăuți apare *putred de gras* (*Atlasul lingvistic român*, II/1, p. 49).

Pe de altă parte, aprecierea din zicătoarea „tot grasul e frumos și tot slabul ticălos” (Zanne, P VIII, 100), se află la polul opus al constatării automatizate, al perimatei viziuni rurale „grasă și frumoasă”, întrucît este raportată la evaluarea sumară și tendențioasă din „tot grasu e frumos și tot avutu cîstit” (P II, 52).

Dat fiind că sintagma *putred de beat* a fost înregistrată într-un grai din Banat (DLR, vol. cit.), nu este exclusă posibilitatea unui calc. Dar exprimarea ideii de superlativ prin *putred de bogat*, *putred de gras* ne dă dreptul să ne gândim și la creații spontane, ironice, după respectivul model, mai ales dacă avem în vedere prezența lichidelor în acțiunea de descompunere a substanțelor organice: „Toamna asta udă, mai putredă ca cele ce s-au dus” scria Bacovia (*Nervi de toamnă*). Însăși o ploaie mărunță, cu asupra de măsură, printr-un enunț ce atrage atenția asupra cauzei prin efect, a fost numită o *ploaie putredă*.

Resemantizarea prin optica socială este prezentă și la vorbitorii contemporani: prin sondaje printre studenți, pentru *putred de bogat* am obținut motivații de genul „se potrivește unui corupt, cu venituri ilicite”; „un mafiot”.

Bibl. *Putred de bogat*; Cr., XXXIII, nr. 3 (1467), martie 1998, p. 16.

R

RAHAT: **rahat cu apă rece, ~ cu perje (cu prune)**
= „bucate boierești”; lucru lipsit de valoare,
nimic

Produsul alimentar, cunoscut, cu aspect gelatinos, este fabricat din sirop de zahăr, amidon și diferite arome și are un nume turcesc; pînă la Alecsandri, apărea și sub forma *rahatlocum*. În limba de origine (*rahatlokum*) era, după Șăineanu, o metaforă, însemnînd „bucată delicioasă” (în arabă, *rahat hulkum* „desfătarea gîtlejului”; *Influența* II/1, 299 - 300).

Aprecierea originară poate fi urmărită, indirect, și în enunțuri românești mai vechi: vezi proverbul „sătesc” *mîncare cu perje, bucate boierești*, discutat de Ghibănescu (Zanne, P X, 235), cu explicația, semnificativă, „arată bunătatea acestei mîncări”. Pentru că asocierea *perjelor cu rahatul* („rahat cu perje-amestecat”) a fost prezentă mai mult timp, în unele locuri, într-un fel de bucate „de cinstă”: pilaful (de orez) de post ce se punea pe masă în așteptarea preotului, în ajunul Crăciunului (informații din fostul Tîrgușor Copou, astăzi cartier al Iașului), Apoi, perjele „umplute cu nucă, uscate în cuptor și bătute în gavanoase cu zahăr” constituiau un desert de asemenea de post (Niculiță-Voronca, *Datinile*, 203).

Trebuie să observăm că în limba română a fost utilizat și cel de al doilea element al numelui compus „exotic”: substantivul *lucum* (*locum*) numea tot un (sau același) produs de cofetărie: „dulceață, rahat” (Șăineanu, D; vezi și Scriban), preparat și în casă, după următoarea rețetă: „«lucumuri» se numeau un fel de dulciuri făcute din două părți unt și o parte miere și făină cît prindea” (Niculiță-Voronca, *Datinile*, 199; cf. CADE: „turtiță făcută din aluat de făină, unt și miere”).

Pentru deprecierea „combinației” lexicale, trebuie să avem în vedere, mai întâi, asonanța cuvîntului turcesc cu numele de bază românesc al fecalelor, iar, pe de altă parte, o bombastică descalificare a unor fructe ca aliment; *zeamă de prune*, respectiv *nu e nici de zeama prunelor* „se spune despre ceva sau de cineva fără valoare, care nu e bun de nimic” (DLR VIII/5, după Zanne; se citează și *rahat cu prune „fleacuri”*, după Pamfile, *Cimilituri românești*). Alte contexte, ulterioare, cu aceeași semnificație, presupun sensul depreciativ al subț. *rahat: a fi bun (de pus) cu perje* (Zanne, P I, 248; IV, 71).

Tot din Iași, consemnăm și formula, ironică, „rahat cu perje, bucate grecești” (pentru *bucate grecești* „nimică, lucru fără valoare”, vezi Zanne; P III, 497).

Referirea la *apă (rece)* ne convinge însă de faptul că valoarea depreciativă pe care a capătat-o enunțul reflectă o pornire esențialmente polemică, colțrată de umorul „mitocanului” gurmand (dar, poate, nu numai) ce a simbolizat și absurdul prin construcția *a se îmbăta cu apă rece*. Căci dacă delectarea boierească prin *rahat* (sau *șerbet*, un alt cuvînt turcesc) *cu apă rece* ajunge să însemne „lucru lipsit de valoare” se contestă astfel și o calitate de bază a apei bune de băut, subliniată încă în textul *Cărții cu învățătură* tipărite de Coresi în 1581: „Cine va adăpa unul de acești mici cu un păhar de apă rece... nu-ș va piiarde plata lui”, însușire exaltată și de Creangă: „Fîntîna... era plină pînă-n gură cu apă limpede cum îi lacrima, dulce și rece cum îi gheața” (după DLR IX, s.v. *rece*).

O atare oțărîre de conjunctură explică și deprecierea semantică (probabil în afara cercului cunoscătorilor) a *rahatlocumului* „desfătare a gîtlejului”.

RASOL:

a da rasol

= a face un lucru în grabă, la repezeală, de mîntuială

După Bogrea, expresia provine din limbajul figurat al bărbierilor: *rasol* ar fi o creație lexicală de la *ras*, participiul verbului (a) *rade*, la care s-a adăugat formantul *-ol*, numind (poate ironic) un preparat chimic cu ajutorul căruia barba era „dată jos” fără brici, așadar foarte repede.

În deceniul al treilea al secolului nostru, modelul unei atare creații de tip derivativ era destul de redus, cunoscute fiind doar preparatele numite *odol*, *lysol* și *menthol* (Pagini, 484); inventarul grupului crescuse substanțial în deceniul al șaptelea: *albol*, *apretol*, *bronzol*, *impregmol*, *osacol*, *pelicanol* (Hristea, *Etimologie*, 36; cf. 237).

În cele mai multe dicționare ale limbii române, începînd cu cel al lui Tiktin, expresia este pusă în legătură cu verbul (a) *rasoli* 'a fierbe', cu referire la bucătărie, domeniu în care *rasol* (un cuvînt de origine bulgărească) înseamnă 'carne sau pește fiert'.

Dacă datele de care dispunea Bogrea nu pot fi contestate, atunci este posibil să ne aflăm în prezența a două cuvinte diferite, apropierea lor datorîndu-se unui proces de „etimologie populară”, pentru care motivația este ușor de găsit: „*rasolul* este o mîncare ușor de pregătit, ceva care se face repede”; de aici s-ar explica expresia *a da rasol* (Hristea, *op. cit.*, p. 238).

Cît despre expresia *a rămîne rasol* „a sărăci” (Zanne, P X, 237), imaginea evocată pare să fie a oaselor de pe care s-a desfăcut carnea fiartă, eventual a lipsei de consistență (alimentară) a legumelor fierte, oferite ca... un fel de mîncare (pentru *rasol* 'legume fierte' vezi Scriban, D).

RĂBOJ: a însemna la răboj
= a ține socoteala unor bunuri, a unor sume; a păstra evidența

Semnificația etimonului (sau etimonurilor) cuvîntului *răboj* (cu variante ca *răbuș* și *răvaș*, ultima și la Goga: „Înfipt în meșter-grindă, iată-l, / Răvașul turmelor de oi”; *Casa noastră*), care este explicat din sîrbeștile *raboš*, *rabuș*, ca și din bulgărescul *raboš* (Scriban, D; DLR IX), avînd sensul primordial de „crestătură, tăietură”, poate fi dedusă și din diferite texte literare, printre care unul al lui Slavici: „Știu că la răbuș tragi o crestătură și asta vrea să zică o zi de lucru ori o oaie, tragi o cruce și asta vrea să zică un car de pietriș ori un berbec” (*Budulea Taichii*, I). Mai trebuie să adăugăm că tăieturile sau altfel de semne se făceau pe o bucată de lemn de o anumită formă.

Pentru amănunte apelăm la o descriere a lui Victor Păcală: „Pentru fixarea relațiilor și a socotelilor dintre cumpărător și vînzător, datoras

și creditor, stăpîn și slugă serveau în timpuri trecute, mai seryesc în parte și astăzi /în 1915!/ răvașele, semne grafice încrestate pe niște bețișoare de alun și de brad, ce se numesc *răboaje*. Se lua un bețișor lătăreț și se cresta peste mijloc pînă aproape de unul din cele două capete, unde creștătura longitudinală se întîlnea cu alta oblică transversală. Astfel se căpătau două răboaje, menite unul pentru stăpîn ori perceptor și altul pentru slugă ori contribuabil. Răboajele acestea, așezate unul lîngă altul, se încrestau totdeauna la fel, trecînd creștăturile sau răvașele peste amîndouă deodată” (*Rășinari*, 143).

Era o „condică”, un „catastif” *sui-generis* (în principiu) pentru analfabeți și cei cu puțină știință de carte, așa cum declară bunicul David Creangă (care știa să citească numai cărțile bisericești): „De douăzeci și mai bine de ani, de cînd port vornicia în Pipirig, am dus-o cam anevoie numai cu răbușul” (*Amintiri* I). Prin urmare, pe *răbuș* se făceau tot felul de „școteli”, acesta constituind, de exemplu, instrumentul celor care strîngeau birurile (*răbojarul* fiind „încasatorul de biruri”; DLR, IX), dar, o dată cu progresul științei de carte, s-a „cantonat” la stîni. O evocare i-o datorăm lui Eminescu, într-o *Icoană zugrăvită cu degetul*: „După ce oamenii s-au adunat /la mulsul oilor, cînd se face stîna/, ciobanul ia legătura de răbușuri și înșiră pe acest catastif al său care cîte oi are și de ce fel are” (*Icoane vechi și nouă*).

Datorită acestui (nou!) statut, în perioada trecerii la consemnări prin scrierea propriu-zisă, pretenția cuiva de a poseda această artă, superioară, a putut fi ironizată prin zicătoarea „Sînt logofăt să te-nvăț / Cu cuțit să scrii pe băț”, dintr-un ciclu „Despre învățatură” din *Povestea vorbii* a lui Pann (cf. Zanne, P IV, 420).

De la sensurile proprii (vezi și *a lua pe răboj* ‘a lua pe datorie’), s-a ajuns la o bogată translare spre întrebuițarea figurată; orice fel de însemnare poate fi numită prin *a însemna pe răboj*: „De pe galbenele file el adună mii de coji, / A lor nume trecătoare le înșamnă pe răboj” (Eminescu, *Scrisoarea I*). Iar acesta poate fi și unul pe deplin imaginat: „Și mama, creștină bună, crezîndu-le pe toate lăptoase /= adevărate/, după răbuș, cum i le spusese eu cu măgulele, m-a lăudat de vrednicia ce făcusem...” (Creangă, *Amintiri* II). Cum este și cel pe care-l ține moș Gavril, din povestirea *Ceasul al doilea*, a lui Sadoveanu: „...doar am însemnat și eu la răbuș vreo optzeci și mai bine de ai...”.

Din familia frazeologică a cuvîntului fac parte și enunțuri ale pierderii: *a i se uita cuiva răbojul* ‘a i se uita cuiva numărul anilor’; *a*

scoate pe cineva din răboj 'a face pe cineva să-și piardă răbdarea'; *a șterge de pe răboj* 'a da uitării' (DLR).

Trebuie să menționăm faptul că acest tip de evidență a constituit un mijloc *pre-istoric*, în adevăratul sens al cuvântului, original și extrem de ingenios de consemnare și transmitere a informației; o prestigioasă sinteză, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* (redactat de O. Schrader, publicat de A. Nehring, 1917 - 1929), a selectat, pentru articolul *Schreiben und Lesen*, ca una dintre ilustrații reproducerea unor răboaje din Transilvania, cu explicații amănunțite asupra semnelor marcate pentru socotelile dintre „baci” și „țăran” (cel care a dat oile la stână; vol. II, p. 341).

Din sfera de reprezentări și tehnici de memorare a răbojului putem remarca și întrebunțarea grinzii de la case, un răboj pe-o viață (v. *grindă*).

RĂPCIUNE: „în luna lui răpciuni, cad copiii pe tăciuni” (după S.Fl. Marian)
= începutul toamnei, luna septembrie, adună copiii lângă vatră

Originea subst. *răpciune* rămîne nesigură, fiind controversată: unii lingviști pornesc de la familia verbului latinesc *rapere* 'a smulge', luna septembrie fiind luna recoltării unor plante rădăcinoase (vezi, însă, la Șăineanu, *raptionem* „seceriș” - așadar ar fi „luna secerișului”; Pascu, *Numele lunilor*, 226, propune un *arreptio - *arreptus* 'action de saisir, prise').

Certă este însă folosirea termenului, probabil și cu altă semnificație, căci *Răpciuni* a fost numele unui sat de pe Valea Bistriței, a cărui vatră a dispărut sub apele lacului de acumulare de la Bicaz și a cărui amintire o conservă hidronimul *Răpciunița*, din aceeași zonă. Numele vechiului sat apărea și în pagini ale lui Alecsandri, de evocare a zonei, din nuvela *Dridri*: „/Am/ auzit niște răcnete surde și câteva lovituri de pușcă. Poate s-au luat la harță slujitorii cu cei zece plăieși trimiși de ieri la capra podului de la Răpciuni” (cap. II).

Credem că toponimul ar putea fi antrenat în discuția asupra numelui calendaristic popular, mai ales că, din Muntenia, DLR IX,

s.v., consemnează apariția lui *răpciune* ca nume al lunii decembrie, după V. Vircol, *Graiul din Vilcea*; citarea, în aceeași ordine de idei, a unei liste date de Jipescu, *Opincaru*, nu este semnificativă, căci aici pare să se fi produs mai multe... încurcături; astfel, *undrea* (= andrea/, nume generalizat pentru „decembrie”, ar fi numele lui octombrie: „...cum se desprimăvărează pînă la brumă, adică și-n luna lui gerar (ghenarie) și-n faur, marț, prier, cirîșar, florar, cuptor, gustar, brumărel, undrea, brumarul ăl mare și răpciune nu mai conținești și nu te supune nici ghiforu nici zăpucu: muncă și iar muncă!” (p. 77).

Ca nume de lună, *răpciune* nu a fost explicat nici de Săulescu, nici de Alecsăndri (care se opresc asupra sensului altor nume ale lui septembrie, *viincer* și *vinițel*, cu referire la culesul viilor). Vechimea denumirii este incontestabilă (o primă apariție la Coresi) și se poate vorbi de circulația ei în toate provinciile românești: la I. Budai - Deleanu apare într-o formă diminutivală, *răpcior* (dar poate numai în spiritul atracției spre astfel de creații a țiganilor!).

Contexte folclorice semnaleză, în septembrie, instalarea frigului: „În luna lui răpciuni, căd copiii pe tăciuni” (după S. Fl. Marian), respectiv „se-așează țiganii pe tăciuni” (la Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, 1900, p. 1206); în perspectivă, lucrurile se agravează, întrucît „în brumari cad și cei mari” (DLR IX). Ca urmare a unei contaminări (cu *zdramni* ‘a strănută’), apare varianta *zdrămciumi*, care „dă cu pruncii în tăciuni”, unul dintre motivele pentru care, metaforic, această lună este numită și *tăciunar* (Orza, *Lunile*, 291).

O constatare nostalgică formulată de cineva, „în septembrie devin *septuagenar*”, pune în contradicție formantul *sept(e)* din cele două cuvinte: căci *septembrie* este, totuși, luna a noua din calendar, iar *septuagenar* înseamnă ‘persoană de șaptezeci de ani’!

Un prilej pentru a observa că începutul denumirilor (neologice) pentru lunile a noua, a zecea, a unsprezecea și a douăsprezecea din calendarul modern contravin semnificației formantelor și cuvintelor latinești *sept(e)*, *octo-*, *novem*, *decem*, al căror semantism este transparent, de exemplu, în *septet* ‘ansamblu de șapte voci sau șapte instrumente’, *octogon*, *octogenar*, *nonagenar*, *nonet*, *deceniu*, *decimetru* ș.a..

Dar lat. *september*, *october*, *november* și *december* numărau „corect” lunile primului calendar roman, ce cunoștea numai zece subdiviziuni.

Din cauză că au fost păstrate pentru a numi ultimele luni din calendarul modificat de Numa Pompiliu, cu douăsprezece subdiviziuni, această contradicție s-a perpetuat și în calendarele gregorian și iulian.

Bibl. *Septembrie - răpciune, vinicer*; Cr., XX, nr. 39 (1026), 27.IX.1985, p. 6.

RÎPĂ:

a da de rîpă

= a pune capăt vieții unei persoane prin prăbușirea într-o rîpă; a o sorti pieirii prin abandonarea într-o rîpă, conform unor vechi cutume; a omori

La o atentă analiză din perspectiva antropologiei culturale, locuțiunea verbală din titlu evocă unul dintre procedeele prin care în societățile „primitive”, în funcție de rezervele alimentare, bătrînii (în primul rînd), ca guri de „prisos”, erau omorîți sau lăsați să moară, fiind aruncați sau părășiți într-o rîpă, într-o prăpastie.

În dicționarele de expresii românești este înregistrată fie doar semnificația contemporană a enunțului (cu variația de exprimare *a se da de rîpă*), aceea de „a (se) distruge, a (se) prăpădi” (cf. *Dicționar*¹), fie se preiau (ca în *Dicționar*²) unele din grupurile de expresii din *Dicționarul Academiei* (vol. IX) avînd sensuri generale apropiate: „a se distruge, a se nimici; a eșua” (pentru *a se duce de rîpă*, sau /rar/ *a ajunge la malul rîpei*), respectiv „a distruge, a nimici, a prăpădi” (pentru *a da de rîpă*).

Trebuie să observăm că toate contextele ilustrative (după scriitorii din secolul al XIX-lea, începînd cu I. Ghica și C. Negruzzi) pentru cele două variații de exprimare privind situații similare reprezintă *m e t a f o r e*, obiectul acțiunii reprezentîndu-l [populația țării, neamul]; [școala]; [totul]; [muncă cuiva]; [țara]; [împărăția] etc. Abia pentru un ultim grup de contexte, în DLR acțiunea *a (se) da de (sau, rar, pe, la) rîpă* privește ființe omenești și semnificația locuțiunii verbale este aceea de „a (se) omori”, de la care, evident, se pornește pentru *t o a t e* exprimările figurate a căror schemă am prezentat-o anterior.

Există, însă, și în acest grup, o diferențiere semantică, deoarece chiar citatele selectate aici reflectă, de fapt, atît sensul „a (se) omori

prin aruncarea într-o rîpă”, cît și pe acela, figurat, „a produce un efect comparabil cu acela al căderii într-o rîpă”, lipsind, de exemplu, un enunț îndubitabil în ceea ce privește împrejurările omorului, pe care-l găsim, însă, tot în *Dicționarul Academiei*, dar la verbul (a) *da*: „Că-l dusease să-l dea de rîpă, dintr-un țarmur nalt” (Dosofoței, *Viețile sfinților*; DA I/II), un text ce descrie un anumit supliciu, practicat în zone (mai ales) muntoase.

Alături de acest citat pot fi considerate însă și o parte din cele prezentate în DLR IX, cum ar fi versurile populare „Nevăstică cea urîtă / Nu-i păcat s-o dai de rîpă” ('a omori') sau o frază din basmul *Zîna Zînelor*, cules și publicat de Ispirescu: „Uneori îl bătea gîndurile să-și facă seama singur, să se dea la rîpă” ('a se sinucide'; textul continuă prin „ori să-și sfărîme capul de colții de piatră de prin munți” – este vorba de fiul împăratului, plecat în căutarea fetei dispărute misterios, ajuns la disperare).

Firește, tot așa cum o casă din zone cu relief înalt se poate duce într-o prăpastie, moartea prin căderea într-o rîpă poate surveni accidental, iar uciderea prin împingere sau aruncare într-o rîpă este una care se poate produce și prin elecțiune, în funcție de caracteristicile reliefului; cazul tipic din literatura română îl reprezintă sfîrșitul lui Nechifor Lipan, ale cărui oseminte sînt descoperite de Vitoria într-o rîpă „prăpăstioasă și singuratică” în care, după ce l-a lovit cu baltagul, ucigașul l-a împins, după cum va mărturisi *in extremis* („eu am pălit într-adevăr pe Nechifor Lipan și l-am prăvălit în rîpă”; *Baltagul*, XVI; iată și prezentarea paremiologică a acestei situații: *calu cu nărav te dă de rîpă* „adică tovarășul rău”, ap. Zanne, P IX, 556). Chiar la Ispirescu modul sinuciderii este condiționat de spațiul în care se afla eroul (vezi continuarea textului, reprodusă mai sus).

Pornind de la toate împrejurările înfățișate pînă acum, enunțul *a da de rîpă* a ajuns să fie sinonim metaforic cu verbul (a) *omori*, pur și simplu, fără precizarea, în context, a tipului de omor, legat de un anumit loc, ca în această frază din *Psaltirea în versuri*, a lui Dosofoței, citată în paragraful „expresii”, la care ne referim, din DLR IX: „Sînt cu mulții strînși asupra-mi să mă dea de rîpă”.

Dar, pentru a înțelege cum de la *a da de (la) rîpă* s-a putut ajunge la sensul prezent în citatul ultim din Dosofoței, cu bogata proliferare metaforică la care ne-am referit la început, nu putem eluda alternativa

asocierii relativ frecvente a morții cu rîpa, ca o condiție necesară, probabil într-o practică anume. Pentru Dosoftei, cunoașterea supliciuului descris, la care erau supuși creștinii, poate fi considerată o motivație suficientă. Dar nu și pentru marea masă a vorbitorilor limbii române, reprezentați de scriitori cum ar fi C. Negruzzi, Ion Ghica, Alecsandri, Caragiale, Camil Petrescu sau M. Sebastian (la care *a /se/ duce de rîpă* apare cu semnificațiile „a distruge”, „a nimici”, „a eșua”, „a prăpădi” - neamul, școala, munca, țara etc.).

Pentru vorbitorii limbii comune locuțiunea originară *a (se) da de rîpă* a însemnat, în primul rînd, „a (se) omori”, așa cum dovedesc versurile populare despre „nevăstică cea urită” sau formularea din basmul lui Ispirescu, autor după care mai adăugăm un citat: „dacă nu le vei tăia, eu mă duc să mă dau de rîpă” (cf. CADE); vezi și: „Porumbo, iubește-mă, că mă dau de rîpă!”, la Alecsandri (în *Vivandiera*).

Rîpa ca loc asociat cu sfîrșitul vieții este semnalată însă într-o legendă despre uciderea bătrînilor, publicată de Elena Niculiță-Voronca: „Zice că demult, dacă era un om bătrîn, ce nu putea lucra, îl da de rîpă” (*Datinile*, 145). Se descrie apoi și modul cum se producea acțiunea: fiul „l-a dat pe tatăl său cu săniuța într-o rîpă, dar nu l-a omorît, numai l-a lăsat acolo” (fiindu-i milă), unul comparabil cu acela de „abandonare” a bătrînilor la vechii greci, care foloseau, în același scop, un coș (cf. Bogrea, *Pagini*, 494).

Se poate vorbi, prin urmare, nu numai de o motivație cîndva probabil bine cunoscută (supliciuul intervenind ocazional), ci și de anumite „tehnici” în ceea ce privește datul de rîpă, o „părăsire” într-un loc inaccesibil, echivalînd cu moartea (vezi și abandonarea bătrînilor pe o banchiză, la vînătorii laponi), intrată în cutumele populațiilor arhaice care-și reglau astfel raporturile dintre resursele de hrană și numărul „consumatorilor” acesteia, pe seama celor deveniți *ne-trebnici*.

Așadar, actul se asocia cu atingerea unei anumite vîrste, („sexagenarii per pontem” la romani), la care *datul de rîpă* devenise regulă și era acceptat ca atare, așa cum apar lucrurile în credințe înregistrate la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ca răspunsuri la chestionarul istorico-etnografic al lui N. Densușianu, despre o populație mitică, „blajinii”, văzuți ca oameni buni, „creștinați mai tîrziu”. În astfel de legende cu caracter pseudo-istoric (însuși numele de *blajini*, „fericiți”, s-a răspîndit la noi prin cărți populare), apar, de fapt, împletite cu nume-

roase motive din mitologie populară, și trăsături ce caracterizează comunitățile preistorice, de exemplu abstenența sexuală în condiții neprielnice procurării hranei (Herseni, *Sociologie*, 433), comportament atribuit însă calității lor de „blajini”: „se culcau cu femeile lor doar o dată pe an” (Fochi, *Datini*, 32).

Iată cum este însă descris pentru aceștia (după Fochi) sfârșitul vieții: „Unul aproape de moarte era dus de ceilalți la groapă, unde se arunca” (*ibidem*). Evident, prin *groapă* trebuie să înțelegem o prăpastie, o surpătură a terenului, de vreme ce acela care „se arunca” urma să-și dea obștescul sfârșit (tot într-o groapă îl ține ascuns pe tatăl său, bătrîn și hărăzit morții, ca să nu „fie de nacaz celorlalți”, un alt tînăr milos dintr-o legendă înregistrată de Niculiță-Voronca, *Datinile*, 145). Sau: „Au presimțire de ceasul morții și se pregătesc singuri, iar după ce s-au îmbrăcat cu haine de moarte, li se face ceremonia de despărțire. Apoi, acel ce i-o sosit ceasul trece singur după un deal, cu trup cu tot, iar ceilalți se întorc acasă” (Fochi, *Datini*, 32; înregistrări din fostele județe Tutova și Roman). Pentru semnificația termenului *deal*, sinonim contextual cu *mal*, putem face relația cu *a da de mal*, enunț glosat în DLR VI prin... „a nimici, a prăpădi, a da de rîpă”.

De fapt, vechiul obicei a putut fi actualizat în situații ieșite din comun: „O dată, demult, a fost o foamete așa de mare că oamenii mîncau cojile copacilor; pe bătrîni îi omorise ca să aibă ce mînca tinerii” (Fochi, *Datini*, 337; de altfel, în majoritatea narațiunilor pe această temă este ilustrată abolirea obiceiului „barbar”, colectivitățile dîndu-și seama că experiența bătrînilor este folositoare în situații limită).

Paștele *blajinilor* se „ține”, de regulă, după Paștele creștinilor și este, semnificativ, o „sărbătoare a morților” (*ibidem*, p. 33); așadar, chiar astfel, de pe „alt tărîm” (unde ar fi trăit aceștia) se produce o firească extrapolare în „alt timp”, cu privire la strămoșii autohtoni.

Prin urmare, *datul de (la) rîpă* ca veche cutumă de „abandonare” a bătrînilor, bogat ilustrată de variate surse, a putut duce, în mod firesc, la semnificația actuală „a omori” a locuțiunii verbale din titlu.

Bibl. *Rîpa ca Exitus*; Cr., XXXIV, nr. 9 (1485), septembrie 1999, p. 19.

RUȘINE: a mânca rușinea cu lingura
= a se face de rîs din plin

Dicționarele limbii române înregistrează mai multe expresii care, prin termenul *rușine*, originar descriind „colorarea” feței, numesc sentimentul de jenă provocat de o greșeală, de o faptă reprobabilă, de dezvăluirea unor defecte etc. Pentru explicarea originii cuvîntului, se trimite la adj. lat. *roseus* ‘de trandafiri’, ‘trandafiriu’, același din care provine adjectivul *roșu*, însăși „rușinea” fiind cîndva numită *rușință* (DLR IX).

Există construcțiile *a-i fi rușine obrazului*, *a-i plesni (crăpa) obrazul de rușine*, *a se face de rușine* și altele, dar importantă este confruntarea cu semenii, cu o colectivitate, o instanță ce este frecvent invocată: *a se face (a fi) de rușinea satului*, *a lumii*; iar de la *rușinea familiei* (despre un membru al acesteia) se poate ajunge iarăși la formula absolutului: *rușinea pămîntului*.

Tema, în plan social, a fost ilustrată de Rebreanu, în *Ion*; capitolul V din partea I a romanului se intitulează chiar *Rușinea*, iar pentru judecata comportamentului celor incriminați sau „greșiți” scriitorul consemnează enunțuri din vorbire neînregistrate în dicționare; „...are să mănînce și el rușinea cu lingura”, sau, augmentativ, „...să nu se întîmple să nască Ana și pe urmă să înghită toți rușinea cu pumnii”. Îi va reveni preotului Belciug rolul, într-un discurs moralizator profesional, de a contura, în termenii tradiției, cadrul trăirii sentimentului numit, cînd i se adresează tatălui Anei: „Ai ajuns rușinea satului, măi Vasile, și tot nu te mai sature de blestemății?” (p. II, cap. XIII).

Imaginea trăirii mocnite, solitare (vezi și *a înghiți o rușine*, la Ispirescu, sau *a păpa rușinea*, familiar), este astfel proiectată în social.

În ciuda unei minime variații lexicale, scriitorul sondează, în fond, posibilitățile formulei aforistice atrase în retorica narațiunii cu parcimonie sesizată de Tudor Vianu, care remarcase „slaba înclinare” a operelor lui Rebreanu „de a extrage efecte din notarea graiului viu, din adevărul și sclipirea dialogului” (*Arta prozatorilor români*). Dar secvențele selectate sînt dintre acelea care creditează aprecieri ale lui Călinescu asupra stilului prozatorului născădean: „Frazele, considerate izolat, sînt incolore ca apa de mare ținută în palmă; cîteva sute de pagini au tonalitatea neagră-verde și urletul mării” (*Istoria literaturii române*).

SAT: **satul lui Cremene**
= loc fără pază, unde nu se respectă nici o regulă,
nici o constrângere legală

Expresia este sinonimă cu *sat fără cîini*: „Vorba ceea: găsise un sat fără cîini și se primbla fără băț” (Creangă, *Povestea lui Harap Alb*).

Evocă primitivismul, instaurarea tîrzie a legilor societății moderne în zonele de munte, care aveau propriile lor reguli de conduită (vezi **mut**). *Cremenea* și *Cremenari* au fost nume de sate (astăzi desființate) din zone montane ale județelor Bacău și Mehedinți.

Correspondența *țara (tîrgul) lui Cremene - satul lui Cremene* aduce mărturie în favoarea sensului „teritoriu stăpînit de o obște” al substantivului **țară** (vezi), sinonimie valorificată de Alecsandri; dacă acțiunea vodevilului *Rusaliile* este plasată „în Moldova, în satul lui Cremene, la anul 1860” (un oiconim a cărui proveniență o și explică în continuare, citînd un nume de ctitor: „Această crîsmă o fost zidită în anul mîntuirii 1858 de boierul Paharnic Cremine”), echivalarea este prezentă în „cîitelul comic” *Haimana*: „Sărmană țară! cu astfel de chibzuieli nechibzuite ai ajuns a fi satul lui Cremine, și Parlamentul Palavrament și noi impegații niște haimanale”; vezi și *Surugiul*: Moldova, „drumu cel mare a străinilor”, a fost „o țară de jac, satu lui Cremine, fără cîini și fără jitari”.

Confruntarea este prezentă și la Eminescu, în diverse texte; instabilitatea, din rațiuni de clientelat politic, a funcționarilor calificați (situație la care se referea și Alecsandri în *Haimana*), înseamnă „numiri, destituiri, permutări ca-n satul lui Cremene” (*Opere IX*, 479), iar într-o scrisoare, de la Florești, jud. Dolj, către I.L. Caragiale și Ronetti Roman, din iulie 1878, se interesează despre C.A. Rosetti, cu care întreținea o polemică: „cum stă țara, lumea și politica... ; iubitul meu Rosetache... să-mi scrieți dacă tot e mai mare și tare în satul lui Cremine” (*Opere XVI*, 349).

SĂRI (a): ... iada sare casa
= reprezentare figurată pentru agravarea defec-
telor înaintașilor

Un cunoscut proverb despre capră și progenitura ei, ce prezintă agravarea moștenirii genetice, apare în vorbirea unui personaj al lui Creangă din *Povestea lui Harap Alb*. După primirea pe care le-a făcut-o „șapul cel roș”, Gerilă pare prevenit asupra a ceea ce au a se aștepta și de la fata împăratului, „bucățică ruptă tată-său în picioare, ba încă și mai și... vorba ceea: capra sare masa, iar iada sare casa” (vezi și „pe unde a sărit capra, mai presus a să sară iada”; C. Negruzzi, *Scrisoarea XII*, cu referire la surprizele care îl pot aștepta pe acela ce nu „deschide ochii” când își ia nevastă).

Față de comportamentul altor animale domesticate, capra păstrează o însușire a înaintașelor rămase în sălbăticie, ce-l pune în încurcătură pe om: ea este mai greu de stăpînit, căci sare. De aici, trăsăturile hiperbolice atribuite caprinelor într-un registru al sarcasmului sau al ironiei, operație favorizată de faptul că „săritul” îl poate caracteriza și pe om, de pildă cînd bărbatul sau femeia „sare garduri” ori „pîrleazul”, adică are purtări ușuraticе, imorale. De o astfel de apucătură se apără chiar... capra cu cei trei iezi din povestea lui Creangă, în postura de văduvă cinstită: „apoi doar eu nu-s de-acelea de care crede el: n-am sărit garduri niciodată, de cînd sînt” (și prin aceeași virtute își recomandă patrupeda și omul căruia Dănilă Prepeleac îi oferă în schimb carul: „Apoi... dă..., capra mea nu-i de cele săritoare, și-i bună de lapte”).

Numai ironia colorează observația „sare ca capra-n zestre”, ce numește nu doar „harababura”, „talmeș-balmeșul”, ci și conduita „fetelor celor obraznice” (Zanne, P IV, 694).

După unii lingviști, atributul în discuție al caprinelor, recunoscut de italieni, ar fi dus la apariția termenului *capriccio* (ce ar deriva de la *capră*), numind o mișcare bizară, asemănătoare saltului acestui animal, cu trecere asupra comportamentului sufletului omenesc, manifestat prin dorințe, fantezii sau improvizații de scurtă durată (vezi, de exemplu, Enrico Mestica, *Dizionario della lingua italiana*, Torino, 1942). Un punct de vedere din lexicologia italiană preluat și în DA, care la *capriciu*, reflex al it. *capriccio* (< *capra!*), explică sensul

etimonului „cu referire la săriturile neașteptate în mersul acestui animal” (I/II, s.v. *capră*), dar și în lexicografia franceză. O mărturie: Robert, *Dictionnaire*, explică fr. *caprice* din it. *capriccio*, tot ca un derivat de la *capră*. Dar această derivare pare o explicație (lingvistică) de tip etimologie populară chiar după aprecierea altor lexicografi italieni; pentru Giacomo Devoto și Gian Carlo Oli, *capriccio* provine din *caporiccio*, un termen din arhitectură (compus din *capo* și *riccio*), cel de al doilea element al compunerii, adjectiv și substantiv, având semnificațiile ‘ondulat’, respectiv ‘tip de inflorescență’ (*Dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1971). De altfel, la W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, *capriccio* figurează printre derivatele lat. *caput* (nr. 1668), deși este amintit și printre „cuvintele compuse” (!) sub *capra* (nr. 1647).

Nu stăruim, firește, în direcția legitimității uneia sau alteia dintre etimologiile cuvîntului italian (trebuie însă luat în considerație faptul că, după dicționarele acestei limbi, diminutivele subst. *capra* sînt *capretta*, *capretto*, și *caprettina*, *caprettino*). Este însă certă capacitatea derivatelor lat. *capra* de a evoca mai ales mobilitatea aparte a animalului: dacă în franceză etimonul cunoaște evoluția fonetică *chèvre*, pe baza termenului latinesc, preluat în secolul al XVI-lea ca neologism, s-a format *capricant* „inegal, sacadat, săltăreț” (de exemplu, în *allure capricante*; Robert, *op. cit.*). În dacoromână, direct de la termenul moștenit din latină, s-a putut forma adjectivul *căpros* „mîndru și trufaș ca o capră”, ce apare într-un basm transcris de C. Rădulescu-Codin: pedepsit pentru lipsa de respect față de un bătrîn (metamorfoză a lui Dumnezeu), un fecior de împărat este prefăcut în stană de piatră: „căprosu voinic se face... o stană de piatră. Minune, nu alta” (*Îngerul*, 144).

Foarte bogată în derivate cu semnificații asemănătoare este și aromâna, idiomul unor populații pentru care creșterea caprelor a fost o îndeletnicire importantă. Tache Papahagi semnalează, după diferite surse, împrumutul termenului italian *capriccio*, în *căpriciu* (*om cu căpriciu* „om sucit”), de la care s-ar fi creat *căpricear(cu)* „capricios” și la care autorul trimite pentru verbul *căprifusescu* (pers. 1 a indicativului prezent) „devin capricios”; fără a-i stabili originea propriu-zisă. În aromână există, apoi, substantivul *căprifusire* „acțiunea de a deveni capricios” și adjectivul *căprifusit* „devenit capricios” (*ibidem*). Chiar

dacă substantivul *căpriciu* va fi fost împrumutat din italiană, *căpri-tusire*, (a) *căprițusi* (*căprițusit*) par să se fi creat pe terenul aromânei, de la diminutivul *căpriță*; tot așa, de la *capră* s-a putut forma *căpri-cear*. Căci aromâna este un idiom în al cărui lexic familia termenului *capră* cuprinde numeroase derivate, cum ar fi *căprindzu* 'arșic de capră', *căpriște* 'loc unde a fost o stână', *căpărlează* 'loc unde se odihnesc caprele' etc. (DDA). Relevant pentru importanța ocupației este și faptul că aromânii cunosc zece nume pentru oi și alte zece pentru capre, numai după c u l o a r e a lîinii, respectiv a părului (cf. Th. Capidan, *Românii nomazi*, în DR IV, 1924 - 1926, p. 282 - 283).

Printre filologii care descifrează în italianul *capriccio* imaginea săriturilor caprei se numără și G.I. Tohăneanu: pentru vorbitorii limbii italiene, „*căprița* (*capriccio*), tot sărind de ici colo și de la una la alta, devine expresia zburdălniciei, a nestatorniciei, a gesturilor surprinzătoare, adică a unor trăsături caracteristice pentru noțiunea de «capriciu»” (*Imagini*, 88; cf. și Scriban, D: *capriccio* „vine d[e] la *capra*, din cauză că capra are mers neregular”).

Refacerea accidentală a „drumului asociativ /incontestabil!/ străbătut de vorbitorii limbii italiene” este descoperită cu mult umor de Tohăneanu și pentru română, într-un text din Sadoveanu; în acest caz procesul este posibil datorită faptului că în limba română literară din secolul al XIX-lea a existat varianta *capriț* a neologismului. Reproducem, după filologul citat, un dialog între „cneazul Țugui”, cam „cu chef”, și o „lelea Ileana”, căreia stăpînul îi face avansuri, cerîndu-i să-i aducă un vas cu apă caldă „la așternut” (povestește femeia): „Zic: la treaba asta mai bine să te servească camardinerul măriei tale. El rîde: Dar tu n-ai putea? Și m-apucă de bărbie deasupra zgărđiței de hurmuz. Eu îl pălesc peste labă și-l feresc. El se jîmbează: Eu poftesc să te văd pe tine aducîndu-mi ce-mi trebuie. Îl feresc iar: Nu cumva ți s-au aprins călcăiele? Zice: Nu, am un *capriț!* Ptiu, zic, du-te la *căprița* măriei tale și lasă în pace nevestele creștinilor. Ai învățat mata la Paris asemenea mișălii. Ai uitat ș-a grăi moldovenește” (*Imagini*, 88; *Nada Florilor*, cap. VII).

Indignarea femeii imaginîndu-se a fi fost luată drept vreo... *căprița* gata să treacă pîrleazul ne evocă atmosfera proverbului despre săriturile caprei și ale iedei.

SĂRITĂ: a scoate (pe cineva) din sărite
= a enerva peste măsură, a înfuria (pe cineva)

Verbul (a) *sări*, prin derivatul substantival *sărită* (pl. *sărite*), este prezent în limba română pentru a caracteriza, în mod paradoxal, o stare normală, ba chiar obligatorie cumva în anumite circumstanțe. Dat fiind faptul că, nesilit de nimeni și de nimic, modul obișnuit de a se deplasa al omului nu este „saltul”, surprind semnificațiile (generale) de ‘măsură’, ‘cumpăt’, ‘socoteală’ pe care le-a acumulat substantivul *sărită* în locuțiunea din titlu și în *a-și ieși din sărite*, *a-și pierde sărita*, glosate în dicționare prin „a nu se mai putea stăpîni, a se enerva tare, a se înfuria, a-și pierde cumpătul”; cf. DLR X/1 (s.v. *sărit*²) și DLR XI/2 (s.v. *scoate*). În aceste contexte, *sărită* înseamnă ‘fire’, aceleași dispoziții fiind exprimate prin locuțiunile *a scoate* (pe cineva) *din fire*, *a-și ieși din fire*, *a-și pierde (a se pierde cu) firea*.

Pînă la găsirea motivației directe și incontestabile, avansăm, acum, doar ipoteza referirii (inițiale) la întreruperea „țopăiturilor” de eficientizare a unor munci monotone (ritmate și prin cîntece; vezi și *nebulul de la răstoacă, tot el cîntă, tot el joacă*, s.v. *a pescui*). O perspectivă de antropologie culturală ce a fost ilustrată, de exemplu, de un Karl Bücher, în *Arbeit und Rhythmus*. Există teorii ce susțin folosirea termenilor pentru noțiunea „picior” din versificație (metrică), reflex al fazei sincretismului grecesc al muzicii cu poezia (π ο υ ς, π ο δ ο ς), că pornind de la acțiunea călcării strugurilor în lin (însotită de versuri cîntate) sau, cel puțin, de la faptul că recitarea versurilor era marcată prin bătaia cu piciorul. Pentru stimularea prin cîntec a mișcărilor în acțiuni de durată, vezi, de exemplu, și la noi, versurile celor care calcă struguri, dintr-un „dans al linului” invocat în acest sens de Virgiliu N. Caraivan: „Hop așa, hop, hop așa / Hop așa, vere, așa / Pînă ne vom gheboșea! / Hop, așa tot să trăim / Hop, așa tot să sărim / Pînă cînd îmbătrînim. / Hop, să mai uităm de chin / Așa joacă la noi în lin; / Țuică beau și beau la vin. / Hop în loc că-i linu-ngust / Sari sus, jos să curgă must / Să dea-n fiert să-l bem cu gust” („Noua revistă română”, IV, nr. 37, iulie 1901, p. 37).

Nu lipsește sugestia finalității magice a unor asemenea dansuri: „De trei ori pe lingă stîină / Să se facă brînza bună!”.

Pe de altă parte (dar avînd un punct de plecare comun), putem considera obstrucționarea, voită sau involuntară, a pașilor sălțați,

eventual chiar numărați, prevăzuți de executarea unor dansuri rituale (cum ar fi acela al „călușarilor”). Amintirea practicii se păstrează încă și în nume de jocuri „de petrecere”: *de-a sărita* este un joc ardelenesc în a cărui descriere se precizează, de pildă, că, la un moment dat, „urmează trei scuturate în loc, de aici trei pași de-a sărita în vîrvări”, sau a altui dans (numit *da-n săritele*), care se execută „în formație de horă (participanții ținîndu-se de mîină sau stînd /= aflîndu-se!/ unul în spatele celui alt), de obicei cu pași bătuți pe loc” (după DLR X/1, s.v. *sărit*²).

Referiri amănunțite la astfel de mișcări apar în prezentarea a numeroase dansuri ce poartă nume semnificative: „Săltata”, „Sărita”, „Săritul călușarilor”, „De sărit în zori de zi”, „Fecioreasca de sărit”, dar și „Țopăita” (și „Țupăita”), „Țupa”, după Varone, *Jocuri*, passim (într-un adaos la prima ediție a dicționarului, din 1931, apăreau și numele „Salta” și „Săltuța”).

Să ne aducem aminte și precizarea unui anumit număr de mișcări în executarea dansului „cu figuri” înfățișat de Coșbuc în *Nunta Zamfirei*: „Trei pași la stînga linișor / Și alți trei pași la dreapta lor; / Se prind de mîini și se desprind, / Se-adună-n cerc și iar se-ntind / Și bat pămîntul tropotînd / În tact ușor”.

Desigur, nu poate fi trecut cu vederea faptul că locuțiunea *a-și pierde sărita*, atestată în dicționare de la Miron Costin, mitropolitul Dosoftei și D. Cantemir, a putut însemna, inițial, ‘a-și calcula, a executa greșit săritura’, a o rata (în alte împrejurări), dar și în acest caz trimiterea poate fi făcută, totuși, și la ‘a pierde numărătoarea săriturilor impuse de o anumită activitate ritmică, de grup’, generatoare de „încurcături” partenerilor.

Așadar, perturbarea unor atare manifestări de mobilitate, ținînd de un cadru funcțional, respectiv avînd implicații magice, a putut provoca nemulțumirea, pierderea cumpătului, la rigoare furia celui scos „din (asemenea) sărite”, explicație ce ține seama de legăturile cele mai generale dintre ritm și fiziologie (respirație, bătăile inimii).

Dată fiind desemantizarea substantivului, expresia poate apărea în registru sarcastic, chiar pentru a numi degingolada, ca în versurile unei „balade din popor” a lui Șt.O. Iosif: fugind îngrozii, „ca vai de ei”, „cu moartea-n oase”, „turcii-și pierd săritele”, laolaltă cu „păpucii” și „giubelele” (*Gruia*).

Bibl. *A scoate din sărite*; Cr., XXXV, nr. 7 (1495), iulie 2000, p. 18.

SCRIE (a): „unde s-a scris mumă-sa!”
= (despre un copil care) seamănă cu mama sa

Un context consemnat și explicat de Baronzi (*Limba*, 43), ce atestă conservarea verbului lat. *scribere* în limba română cu sensul general de ‘a zugrăvi’, ‘a desena’. Întrucât se consideră că mama a transmis copilului propria-i înfățișare, ne aflăm în prezența utilizării unui sens figurat, metaforic, al verbului (a) *scrie*: ‘a însemna’, prin trăsături inconfundabile, care pot proveni de la unul dintre părinți, ca și cum ar fi fost însemnate „cu fierul” (roșu): *a avea fierul cuiva* „a semăna cu cineva: Gheorghe are fierul mă-sei” (cf. DA II/I, s.v. *fier*); se spune, de exemplu, că pe copilul din flori îl poți cunoaște „după fierul tătine-su”, adică „seamănă la ochi, la gură, la nas” (*NALR. Moldova și Bucovina*, II, Iași, 1997, harta 519, pct. 469). Așadar, *a se scrie în partea cuiva* are semnificația „a semăna cu cineva”, care la Const. Sandu-Aldea poate fi bunicul: „s-a scris în partea lui bunicu-său” (cf. DLR X/3).

De altfel, semnificația în discuție a verbului (a) *scrie*, după cum a arătat Bogrea, este atestată de numeroase alte contexte din uzul popular (*a fi frumos scris* „parcă e zugrăvit”, și altele după Zanne, P II, VII) și a pătruns și în literatura cultă; la Miron Costin: „«chipul lui Bamovschi este scris», adică zugrăvit, ca al unui ctitor, la biserica cea mai mare din Liov” (*Pagini*, 482).

Examinînd acest semantism al cuvîntului românesc, Bogrea (*loc. cit.*) îl consideră un fenomen paralel cu cel constatat și pentru greacă și latină, limbi în care, după autor, polisemantismul verbului reflectă originea pictografică a scrierii (cf. Schrader - Nehring, *Reallexikon* II, 347).

SFOARĂ: a trage sforile
= a unelti, a înșela

Cîteva expresii idiomatice ne aduc și ele mărturia vechimii, dar, mai ales, a elementului de senzație pe care l-a constituit jocul păpușarilor, ca mijloc de distracție, în lumea tîrgurilor românești. În fața

unor asemenea reprezentații, prima reacție, naturală, a fost aceea de a rămîne cu gura căscată; dar nu fără termen și fără leac, întrucît dincolo de ciudățenia mișcărilor păpușilor, spectatorul a surprins că cineva ascuns, păpușarul, trage niște sfori, dirijînd jocul personajelor. Rodul observației autohtonilor a dus la transpunerea formulei inițial tehnice în exprimarea figurată: pe scena vieții, cei șireți uneltesc, îi manevrează pe cei naivi, docili și lipsiți de personalitate (în afara creației pe teren românesc, pentru mediile cultivate putem avea în vedere și traducerea din franceză: *tirer les ficelles*).

Proveniența expresiei din mediul la care ne-am referit a fost afirmată de Scriban, în dicționarul său, și o construcție paralelă, a *învîrți sforile* (Zanne, P IV, 586), însemnînd tot 'a manevra, a înșela', ca și a *juca pe sfoară* (IV, 185), pătrunde în amănunte și modalități ale uneltirilor. Iar înțelesul figurat apare ilustrat cu asupra de măsură în descrierea unui personaj intrigant al lui Mateiu I. Caragiale din *Craii de Curtea-Veche*, Pirgu, care „se mulțumea a le pune la cale (diferite dandanale), a trage sforile”, talent în care „rămînea neîntrecut”, „așa cum sucea el treburile, cum le învîrtea, cum îi prostea și-i zăpăcea de la mic la mare, scoțîndu-se pe sine basma curată”; este imaginat chiar un spectacol de Vicleim, „ale cărui păpuși (respectivul) le arunca una într-alta” (cap. *Cele trei hăgialicuri*).

Așadar, de aici a *juca păpușile*, aparținînd tot mediului bucu-reștean; expresia apare la Anton Bacalbașa, într-o admonestare a lui Moș Teacă: „Joci păpușile cu mine, sergent? Am să te suspend pentru nediciuplină în fața tiligrafului” (*Telegraful regimentului*); vezi explicația (în DLR VIII/1, DEX): „a spune minciuni, a înșela”.

În aceeași familie se înscrie expresia a *juca pe degete*. Căci păpușa mînuită cu ajutorul sforilor este, tehnic vorbind, o „marionetă”, dar există și păpuși „îmbrăcate pe mîna”, care le apar spectatorilor numai pe jumătate și ale căror mișcări se datorează jocului degetelor păpușarului. De aici *păpușile - mînuși* din versuri populare publicate de G. Dem. Teodorescu: „Cine primește / Steaua cu Vicleimu, / Cu păpuși, / Cu mînuși..” (după DLR VIII/1).

Dacă pentru contextele frazeologice amintite pînă acum lucrurile par să se prezinte mai mult sau mai puțin clar, apartenența genealogică la acest grup a formulei a *trage pe sfoară* nu a fost unanim recunoscută. Gheorghe Ghibănescu credea că punctul de plecare al acesteia

s-ar afla în vechea practică a anunțării unui pericol (o năvălire a tătarilor de exemplu) prin operația numită *a da șfară* (apoi *sfoară*) în țară, prin focuri aprinse pe înălțimi, când locuitorii astfel avertizați se „trăgeau la locuri tari”. Deoarece uneori astfel de alarme se dovedeau false, retragerea ar fi însemnat, în atare cazuri, o „tragere pe sfoară” (*Vorbe* I, 62 - 63). O explicație neconvingătoare după Bogrea, care citează sinonimia cu *a trage pe panglică* (de la I. Ghica), cu referire tot la vocabularul bâlcuului, al „panglicarilor” și „scamatorilor șarlatani” (*Pagini*, 486; un punct de vedere susținut și de lexicografii Lazăr Șăineanu și I.-A. Candrea).

Oricum, legătura dintre *a trage pe sfoară* ‘a înșela pe cineva’ și *sforărie* „intrigi, uneltiri”, *sforar* „intrigant” păstrează expresia în vecinătatea *trasului sforilor* și în zona semantică (și stilistică) a termenului *sfoară* „mănunchi de fire răsucite”. Să recuperăm, însă, de la Ghibănescu atestarea unei traduceri (mai mult sau mai puțin ocazionale) a expresiei *a trage pe sfoară* prin *tirer sur la ficelle*, demnă companioană a celebrelor formule moldo-franceze de la Alecsandri: *tambour d'instruction și laver le baril!*

SPART: **a fi mînă spartă**
                      = a fi risipitor

Evident, expresia imaginară a luat naștere în epoca în care materializarea averii era întruhipată de monede (mai ales de aur), ce se puteau „scurge” printr-o închipuită „spărtură” a palmelor, sau „printre degete”.

Ca de obicei, la Eminescu, formula apare într-un context orchestrat din perspectivă paremiologică: în octombrie 1876, Germania „n-are gust să se bată pentru ochii frumoși ai bancherilor din Londra”; alte țări „n-au bani, și războiul se știe că-i feciorul lui bani-gata ș-a lui mînă spartă”. Situația economică și conflictuală a țărilor din această parte a Europei este descrisă într-un tablou surprinzător de apropiat cu cel din ultimul deceniu al secolului al XX-lea: „Rusia n-are /bani/, Grecia e bogată în masline, noi... în deficit și sîrbii în capete sparte” (*Opere* IX, 231).

Pentru contrast, gazetarul apelează la expresia „a lega paraua cu șapte noduri”; traducînd un articol din ziarul „Gallois”, portretul

sultanului Abdul Hamid este creionat în următorii termeni: despre acesta se credea că „e mîină spartă și-i place oca mare”, dar, de fapt, „leagă paraua cu șapte noduri” (*ibid.*, p. 195).

Bibl. „*Această parte netraductibilă a unei limbi...*” /Eminescu/; CLit, nr. 11 (131), noiembrie 1980, p. 2, 15.

SPIȚĂ: bani spiță
                              = bani în numerar, probabil moșteniți

Printre formulele prin care, în vorbirea populară, se exprimă noțiunea de „bani gata” (vezi bani gheață), în ancheta pentru *Atlasul lingvistic român*, din anul 1936, în localitatea Măceșul de Jos (jud. Dolj), s-a înregistrat răspunsul „bani spiță” (ALR II, serie nouă, h. 1003), singura atestare de pînă acum a acestei sintagme (cf. DLR X/4). Prima impresie pe care o poate provoca această formulă este a unei creații ad-hoc, aleatorii, ivită prin asociație cu un termen analizabil (prin etimologie populară) ca referindu-se tot la... roata carului, *șină* (cuvîntul *peșin*, cu același sens, a fost, ocazional, interpretat și reformulat drept *pe șină!*, cf. „banii jos”). Pe harta citată, lipsesc însă notații metalingvistice, cu privire la ancheta dialectală, care să sugereze punerea termenului sub semnul întrebării (de exemplu, nesiguranța informatorului și / sau a anchetatorului, ilaritatea provocată de astfel de... potriveli, corectarea etc.).

De aceea, putem considera că ne confruntăm cu o semnificație a substantivului *spiță* care nu poate fi raportată la nici unul dintre celelalte sensuri ale cuvîntului referindu-se la realități concrete (de tipul ‘bucată de lemn ce leagă obezile de butucul de la roata carului’, respectiv ‘obiecte sau părți ale acestora asemănătoare cu spițele de la roata carului’, ‘treaptă la scară’ etc.). Singurul sens care putea constitui o pistă pentru a stabili o eventuală legătură cu noțiunea „bani gata”, anume cel notat în volumul citat din DLR prin 2./b/, „șiștar” (ca presupus recipient de păstrare a banilor), se dovedește rezultatul unei simple grafii eronate, căci sursele la care se trimite cuprind, de fapt, termenul *șiștori* (piese, asemănătoare cu spițele, la angrenajul prin care se transmite pietrei „umblătoare” de la moară mișcarea roții acționate de apă).

În această situație (dar nu numai din această cauză), raportarea poate fi făcută la una din semnificațiile privitoare la relațiile sociale (după care, din punctul de vedere al tehnicii lexicografice, va trebui plasată sintagma „bani spiță”): „totalitatea descendenților din același străbun”, „totalitatea persoanelor înrudite prin sînge sau alianță”, în mentalitatea ruralului cu venituri modeste o sumă de bani „gata” (și nu doar „în numerar”, cum apare explicată sintagma în DLR) fiind una... moștenită. Așadar, este posibil ca *bani spiță* să însemne „bani moșteniți”; căci, de regulă, țaranul adună bani „cu țîrîta” în scopul de a dispune de „bani gheață” spre a face o cumpărătură mai importantă sau pentru a plăti o datorie. Tot bani „gheață” pot fi însă și cei moșteniți (cf. *gheață*).

Apariția metaforei în discuție poate să aibă ca motivație prescripțiile privind dreptul la diferite bunuri, de obicei cu statutul de moștenire, care în legiurile vechi se refereau, terminologic, la „spița neamului”. Iată cîteva contexte edificatoare, pornind chiar de la volumul citat din DLR: „Acești 299 stănjeni din jos, i-am împărțit după spița neamului lor Păcurăreștilor” (într-o „mărturie de hotărît” din 1797, asupra unei moșii; „Uricariul”, X, p. 247); sau: „Murind cineva fără a lăsa diată, moștenirea să cuvine la neamurile mortului cele ce vor fi în spița cea mai cu apropiere rudeniei (fie unul sau mai mulți însă întru aceeași spiță)” (*Adunare cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile...*, alcătuită cu osteneala și osîrdia boiariului Moldaviei Andronachi Donici, Iași, 1814, p. 155 - 156); vezi și „Rudele de alătura pînă la a patra spiță... sînt părtași” (*Legiuire a prea înălțatului... domn și oblăduitori a toată Ugrovlahia Io Ioan Gheorghe Caragea...*, București, 1818, p. 13).

Iar dreptul la bunuri proprii prin moștenire derivă din dreptul de proprietate în devălmășie, conducîndu-se după aceleași criterii: „La început, fiii, nepoții, strănepoții aceluiași tată trăiau pe moștenirea lui, pe moșie, pe bătrîn, fără a trage hotare, fiecare luîndu-și cît se cuvenea după *spița neamului* (subl.n.), nu după numărul căsașilor” (Iorga, *Negoșul*, 76). În sfîrșit, legătura dintre „spiță” și „moștenire” este subliniată de o precizare a lui Gh. Ghibănescu: „În scurt, spițele răzășăști ne spun nu de genealogiile răzeșilor, ci de drepturile lor de moștenire la pămînt” (*Vorbe II*, 72).

Că sintagma „bani spiță” (ca avere în bani moștenită) trebuie decodată drept „bani gata”, putem deduce și după enunțul „fecior de

bani gata”, un moștenitor prin excelență (este drept, unul cheltuitor!). Semnificația acestei locuțiuni a fost explicată de Hasdeu: „Altceva este *bani gata*, expresiune foarte deasă în vechile zapise și care înseamnă «numéraire». De aici și locuțiunea «fecior de bani gata», despre un om care n-are grijă de a lucra, ci cheltuiește averea moștenită de la părinți” (HEM III, 2425; vezi, la Zanne, și formula *feciorul lui bani gata* „omul care nu are grijă de a lucra, și cheltuiește cu nemiluita averea moștenită de la părinți”, sens ilustrat cu un citat din Anton Pann: „Ca feciorul lui bani gata / Risipește cu lopata”; P V, 392).

STAMBĂ: a (se) da în stambă
                           = a tipări; a face public un fapt, un eveniment; a se face de rîs, a se compromite

Cînd, astăzi, se spune despre cineva că *s-a dat în stambă* se înțelege că „s-a făcut de rîs”; punctul de plecare al constatării îl reprezintă gazetăria, deși, inițial, *datul în stambă* avea foarte puțin de a face cu un asemenea efect. Căci această *stambă*, cu sensul originar ‘teasc de tipografie’, este tot una cu it. *stampa* (vezi și verbul *stampare* ‘a tipări’), iar în românește *stambă* a însemnat, originar, și ‘tipăritură’ (sens neînregistrat în dicționare), așa cum apare în titlul „Adunare a *stambelor* Sfintei Evanghelii” (Iași, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1821).

Originea expresiei a fost corect explicată, în polemică cu August Scriban, de către Vasile Bogrea: în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, *a da în stambă* (pornind de la neogrecescul *σ τ ά μ π α*) avea semnificația de ‘a da la tipar, a tipări’. Un hrisov din 1817 „s-au dat în stamba tipografiei politicești a orașului Eșului” (*Pagini*, 187). Dar contextul a acumulat de timpuriu și o nuanță calificativă: ‘a face *cunoscut* unui public’ a însemnat, aproape concomitent, și ‘a face *bine cunoscut*, a face celebru’, ca la Anton Pann, mare tipograf în epocă, la care *dat în stambă* apare deja cu sensul amintit: „Căci era vestită și în stambă dată / De văduvă grasă, putredă bogată” (*Povestea vorbii*).

Semnificația peiorativă ulterioară ‘a se face de rîs, a se compromite’ a selectat, așadar, o *anumită* faimă, însăși forma expresiei resimțindu-se de această mutație, întrucît se spune, curent, nu că

cineva „a fost dat în stambă”, ci că „s-a dat în stambă”, iar dicționarele consemnează, la rîndul lor, refacerea imaginii, explicînd ultima formulare (și) prin „a-și arăta fără să vrea proasta creștere sau cusururile” (*Dicționar*²), adică... „a-și da arama pe față”! (*Dicționar*¹); (vezi *aramă*).

Prin extensie firească, a fost astfel numită și acțiunea ce îmbracă forme de manifestare ... orală, identificîndu-se chiar specialități *ad-hoc*: profitînd de ieșirile publice de tip „aniversarită”, diverși lideri politici „fac pe popularii și se dau puțin și în stămburi electorale” (Nicolae C. Munteanu, în „Formula AS”, X, nr. 404 (10), 13-20.III.2000, p. 2).

Inițial simplă formulă tehnică, *a da în stambă* a devenit una expresivă, supunîndu-se regulii ce a marcat, succesiv, evoluția stilistică a cuvintelor și frazeologismelor numind mijloace, caracteristice diferitelor epoci, ce se asociau cu acțiunea de a răspîndi o informație: *a trage clopotele, a bate toba, a trîmbița*, ajunse să caracterizeze (și să blameze) indiscreția și limbuția (vezi *tobă*).

Pe baza unor sondaje, constatăm că, în mod curent, sensul expresiei în discuție este descifrat pornindu-se de la *stambă* „șesătură de bumbac (ieftină) cu desene, obținute prin imprimare”. De altfel, ideea de „șesătură” poate fi recunoscută în sintagma *stamba omului* „făptura omului” (*Atlasul lingvistic român II*; Sibiu - Leipzig, 1940, p. 47, răspuns la întrebarea 2 254, din localitatea Ciocănești - Suceava); vezi și în CADE, „doi inși de pănura și stamba lor”, sau, la Scriban, D, unde substantivul are, de asemenea, și sensul „fel, aspect, calitate, teapă”, ca în contextul „oameni de stamba lui”. Astfel, nu surprinde faptul că diverse explicații încercate de vorbitori asociază expresia *a (se) da în stambă* cu alte imagini avînd un suport lexical din domeniul... textilelor: *a-și da în petic, după sac și petic, și-a găsit sacul peticul* etc. Aceasta poate și datorită faptului că vechiului *dat în stambă* i-a luat locul expresia *a da la gazetă* (la *ziar*), cu referire la rubricile de noutăți mai mult sau mai puțin senzaționale ale ziarelor, unele (pe drept cuvînt) de natură să-i creeze celui *dat în stambă* sau *la gazetă* o faimă proastă, asemănătoare celui *dat în vileag* - adică făcut de rîs în fața lumii.

Dar mirajul publicității a depășit uneori (și asemenea cazuri pot fi întîlnite și astăzi) dezavantajul referințelor reprobabile, situație

surprinsă cu mult umor de către un scriitor ce a început ca gazetar, Cehov, în schița *Bucurie*, care surprinde cumulul celor două aspecte, publicitatea și discreditarea: un personaj neînsemnat, copleșit de eveniment, se laudă, față de cunoscuți și necunoscuți, cu notița din ziar ce-l scosese pentru moment din anonimul relatînd accidentul (sau incidentul) pe care-l provocase în stare de ebrietate!

Bibl. *A da în stambă*; Cr., XX, nr. 46 (1033), 15.XI.1985, p. 6.

SUL: **cu un sul subțire**
= printr-un calcul fin; cu istețime, cu șiretenie

Construcția apare, într-un context exemplar, la Caragiale: lui *Galibardi* „i-a plăcut și lui cum am adus noi lucrul cu un sul subțire, ca să dăm exemplu Evropii” (*Conu Leonida față cu reacțiunea*, sc. I).

Este încă una dintre formele de a marca subtilitatea orientală convertită în șiretenie: Ion Ionescu de la Brad scria, în 1868, că un arendaș din județul Mehedinți „prin un sul subțire îi va face /pe țărani ce se opuneau/ să o primească” - este vorba de învoiala agricolă care-i dezavantaja pe aceștia (*Mehedinți*, 478; cf. DLR X/4).

După cum a arătat Al. Graur, adj. *subțire* a fost adăugat, în limba română, ca o explicare pe lîngă cuvîntul turcesc *usul* „mijloc, metodă”, pe care însă autohtonii l-au analizat drept *un-sul* (*Etimologii*, 146).

Nu este singurul reflex al termenului turcesc citat; prin altă falsă analiză, ulterioară, și prin apropiere de cuvîntul (tot turcesc) *cusur*, a rezultat un omofon al acestuia, în contextul „cu un cusur subțire”; *cu un sul* (subțire), fără sens, a fost convertit în *cu cusur* și, apoi, rezultatul a fost replasat în construcția de bază: „*cu un cusur subțire*” (fără vreun cîștig semantic, ba din contră).

Deși contextului în discuție i se dau corespondentele „cu un sul subțire” (de la Caragiale) și „cu un cuvînt subțire” (?), în DA. (I/II), efectul acestei (noi) false analize este tratat ca un sens; „aluzie”, pe care l-ar avea (în limba română) împrumutul turcesc *cusur*, ale cărui semnificații (reflectînd etimonul) sînt doar din familia „lipsă”, „rămășiță”, „defect” (*op. cit.*).

Dar, de fapt, nici în textele ilustrative citate în DA, (cu un) *cusur* (subțire) nu înseamnă „aluzie”, ci are tot sensul de „mijloc, metodă”, foarte clar în portretul schițat de Al. Odobescu domnitorului Matei Basarab: „Îmi pare că te văd, diplomat iscusit, rîzînd înghesuit în barba-ți căruntă, cînd, cu un cusur subțire, îți bătuși joc de agaua turcească ce venea spre a te mazili” (*Cîteva ore la Snagov* III; chiar Odobescu se referă la „încercuirea” trimisului sultanului „cu o guardie de onoare” ce l-a oprit să intre în București „cu fitilul la pusce”!, iar după N. Stoicescu, *Matei Basarab*, Editura Militară, București, 1982, *passim*, constatăm că nu datorită unor „aluzii”, ci prin abile manevre diplomatice și numeroase pungi cu bani a evitat domnitorul repetatele încercări ale turcilor de a-l mazili).

Nici la Petru Ispirescu sintagma nu are semnificația propriu-zisă de „aluzie”; pentru această noțiune apare expresia „a lua cu vorba pe departe”; enunțul care urmează precizînd, complementar, cum se realizează acțiunea respectivă: „... cotoșmanul nu-i da răgaz să se gîndească la d-alde-astea, ci îl lua cu vorba pe departe și cu un cusur subțire îl făcea să priceapă că are să fie fericit” (*Cotoșman năzdrăvan*). Așadar, aici, *cu un cusur subțire* înseamnă ‘cu abilitate’, ‘mascat’, ‘cu mijloace subtile’.

Astfel, *cu un cusur subțire* desemnează aceeași idee ca și *cu un sul subțire*, ambele pornind de la falsa analiză a turcescului *usul* „mijloc, metodă”.

Asemenea „potriveli după ureche” ale corpului fonetic au fost invocate și în cazul altor împrumuturi; de exemplu, *strachină* provine din grecescul bizantin $\sigma\tau\rho\acute{\alpha}\kappa\iota\nu\alpha$ „farfurie de lut”; s-a considerat că forma fără *o-* ar fi rezultatul unei analize, pe teren dacoromânesc, a inițialei cuvîntului, drept articolul nehotărît, o explicație combătută însă de H. Mihăescu, care, pe baza prezenței aceleiași variante și în bulgară, consideră că a putut exista o formă grecească populară fără *o-* (*Influența grecească asupra limbii române....*, 1966, p. 120).

ȘARPE: șarpele casei
                          = geniu protector al casei

Vechea credință că fiecare locuință se află sub protecția șarpelui casei, a căruiucidere sau izgonire atrage după sine o nenorocire (moartea unui membru al familiei; pustiirea casei, „călcarea” acesteia de către hoți etc.), adică dispariția „norocului casei” (Vulcănescu, *Mitologie*, 524), este în flagrantă contradicție cu imaginea ofidianului „ferecată” în diverse izolări lingvistice și expresii (ca să preluăm o formulă a lui G. Tohăneanu) ce desemnează o ființă nocivă și malefică: *pui de șarpe* ‘persoană rea, vicleană’; *limbă de șarpe* ‘persoană bîrfitoare’; *a-l mușca* (pe cineva) *șarpele de inimă* ‘a duce în ispită’.

Potrivit conotațiilor afective ale acestor enunțuri, apar și preceptele privind purtarea omului față de reptilă atunci cînd o întilnește: „Șarpele, cînd îți iese înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața” scria, în stilu-i „viguros și biblic” (G. Călinescu), în proclamația sa de la Tismana, din ianuarie 1821, Domnul Tudor (cf. Oțetea, *Tudor Vladimirescu*, 1971, p. 205).

De fapt, reacția va fi fost reflexă, dar a devenit și una vindicativă, întrucît acesta este „diavolul”, iar omul plătește astfel „înșelăciunile șarpelui celui de demult”, după cum se exprima, în *Predicile* sale, mitropolitul Antim Ivireanul, care s-a referit însă și la virtuți devenite simbolice: „Faceți-vă înțelepți ca serpii și proști ca porumbii” (DLR XI/1). Căci, în timpuri imemorabile, șarpele s-a aflat într-o categorie de reprezentări ce îndreptățea utilizarea apelativului ca supranume și, apoi, ca nume de persoană, ceea ce, evident, nu ar fi admis religia care a făcut din el întruchiparea răului absolut, a dușmanului omenirii.

În documente din Moldova, de exemplu, numele de persoană *Cozma Șarpe* sau *Ioan Șarpe* sînt atestate din secolul al XVI-lea,

construcții de identificare în care supranumele are același statut cu *ciocîrlie*, *vrabie*, *limbă-dulce*, *salcie* sau *topor* (*Cozma Ciocîrlie*, *Ioan Vrabie*, *Ion Limbă Dulce*, ~*Salce*, ~*Topor*); dar un oarecare vătaf se putea numi chiar numai *Șarpe* (Gonța - Caproșu, *Indicele numelor de persoane* la documentele privind istoria României /1384 - 1625/, București, 1995). Așezarea întemeiată de un Șarpe se numea, în mod firesc, *Șerpeni* (id., *Indicele numelor de locuri*, 1990, s.v.).

Cu toate că, prin comparație cu *șarpe*, conotațiile depreciative ale apelativului *vipëră* au fost „agravate” de faptul că ofidianul respectiv este veninos, și acest substantiv apare ca antroponim (dar viețuitoarele-totem de odinioară puteau - ba chiar trebuiau să impună!). Într-un document din Muntenia, de atribuire a unui teren, din 1577, apare un mărtor numit *Vipere*, nume reflectat și de toponimul *Viperești* (Constantinescu, *Dicționar*, s.v.). Astfel de antroponime s-au perpetuat din perioada precreștină, pentru care, așadar, influența Bibliei și sistemul de atribuire a numelor de botez după sfinții din calendar ies din discuție.

Imaginea primordială a șarpelui a fost, începînd din epoca feudală, remodelată prin prisma simbolicii acestuia în concepția creștinismului, pornind de la legenda izgonirii omului din rai; or, un asemenea rol, pînă la urmă, recheamă un alt statut al acestui ofidian, după concepții și manifestări de factură religioasă ancestrală, în care șarpele era o divinitate „naturală”, ce precede ipostazele antropomorfe ale zeităților. Pentru reflectarea unora dintre aceste motive în genul literaturii „fantastice”, îl trimitem pe cititorul interesat la o proză a tînărului Mircea Eliade, intitulată chiar *Șarpele*, din 1937 (transpusă într-o excelentă dramatizare, difuzată la începutul anului 1997, de Teatrul Național de Televiziune).

Dacă, mult timp, „șarpele casei” a păstrat neștirbit (chiar dacă pe un loc periferic) un atare prestigiu, simbolica creștină a atacat și, uneori, a cucerit și acest refugiu: o zicătoare (interferentă cu „de hoțul din casă nu te poți păzi niciodată”) transformă vechea imagine și numele ei pentru a desemna „dușmanul”: „*Șarpele de casă* mult venin lasă” (Zanne, P IX, 716).

a fuma ca un șarpe

= a inspira fumul (țigării) cu nesaț; a fuma mult

Iată caracterizarea unui personaj, din note pregătitoare pentru un roman, schițată de Hortensia Papadat-Bengescu: „Una Elena... , văduvă cu aventuri și mare cartoforă - fuma ca un șarpe” (ap. G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, ediția a II-a, „Minerva”, București, 1982, p. 742).

Ținînd seama de faptul că fumatul a fost cunoscut la noi mai ales sau mai întîi prin turci, care fumau narghilea, o lulea de tip oriental, din care fumul se inspiră, cu un anumit efect, printr-un tub lung, flexibil, fixat în partea de jos a unui vas cu apă parfumată, la prima vedere, necunoscătorul a putut avea impresia că tubul-șarpe fumează.

Această imagine ne-o sugerează și descrierea unui interior oriental în care apare chiar „instalația” de fumat, formată din vasul cu apă parfumată și tubul respectiv, pe care o găsim la Radu Tudoran: „Lîngă cutia de tabac aburea un ibric de cafea, iar un ciubuc, al cărui tub șerpuia pe podea pînă la narghileaua din fund, scotea firișoare împlete de fum” - așadar nici o persoană nu trăgea din ciubuc; astăzi se spune că o țigară lăsată în scrumieră „se fumează singură” (vezi DLR VII/1, s.v. *narghilea*, subl.n.).

Imaginea este proiectată într-o simbolică „vetustă”, ca efect al obstinației (notorii) a lui Mircea Cărtărescu de a se singulariza (și prin registrul lexical); astfel, însăși mișcarea fumului este raportată la atribute ale ofidianului: „scrumiera în formă de frunză sticlește iar fumul îți iese pe nări și șerpește înăbușă scara” (*Doar încă azi*, în vol. *Totul*).

ȘEA: „încălecai pe-o șea...”
= am glumit, am mințit

Această formulă de încheiere a basmelor românești (ce continuă prin „și v-o spusei așa”) este considerată de Hasdeu „o veche moștenire latină”. Făcînd comparația cu numele narațiunilor similare din vechea italiană, *novella a cavallo* „povestire de-a-n-călarele”, savantul propunea o descendență din epoca romană. Formula glumeață, care

încheie narațiuni fantastice, avînd rolul readucerii ascultătorului „pe pămînt”, este raportată la verbul latinesc *inequito* ‘încălec’, cu sensul figurat ‘a-l lua peste picior pe cineva’; vezi continuarea: „Și-am încălecat pe-o căpșună / Și v-am spus, oameni buni, o mare și gogonată minciună” (de exemplu, la Creangă).

După Hasdeu, enunțul bufon *încălecai pe-o șea* (sau *și-am încălecat pe-o șea* - atenție, nu *pe cal!*) ar fi putut avea un model latinesc direct: „*inequitavi et sic vobis narravi*” (HEM III, 2644 - 2645; pentru o critică a acestei ipoteze, cf. N. Roșianu, *Stereotipia basmului*, 1973, p. 64 - 65).

ȘFARĂ: a da șfară (sfoară) în țară
                               = a vesti, aprinzînd focuri; a răspîndi o veste

Șfară înseamnă ‘fum înecăcios; miros greu rezultat din arderea grăsimilor’, iar, prin extensie, ‘coloană de fum’, cuvîntul fiind înrudit cu *șfarog* ‘lucru uscat și întărit din pricina căldurii’.

Inițial, se dădea *șfară în țară*, aprinzîndu-se focuri pe locuri înalte spre a semnaliza, ziua, prin coloane de fum, iar noaptea, prin lumina focului, pătrunderea unor năvălitori în țară, mișcarea trupelor (cf. Ghibănescu, *Vorbe* I, 56 - 60). O evocare cu amănunte strict tehnice, la Sadoveanu: „Ciobanii ... aprindeau pe corhane mai multe focuri decît aveau stîni; și razeșii, din depărtarea la care se aflau, numărau șfară de fum de șfară de fum și înțelegeau că de la oamenii lor se dă veste de apropierea inorogilor. Iar noaptea, focurile ciobanilor ardeau ca niște luceferi mari în vîrfurile movilelor, și razeșii, de pe hotarul lor, băgau de samă cum se astupă și cum se deschid luminile. Ciobanii ridicau asupra focului saricile, apoi le lăsau să cadă” (*Nicoară Potcoavă*, cap. XX).

Cuvîntul vechi, devenind de neînțeles, a fost analizat ca *sfoară*; astfel, în dicționare sînt înregistrate contexte în care răspîndirea unei vești este imaginată asemenea desfășurării unui ghem de sfoară: „a da sfoară prin vecini, în sat, în mahala”. Dacă în texte mai vechi se mai păstrează un sens neutru (ca în următoarea frază dintr-o poveste a lui Ispirescu: „dete sfoară în țară că Măria Sa a mai dobîndit un fiu”), în

ȘOARECE

textele în care localizarea se face prin substantivele anterior citate, variantele expresiei numesc indiscreția, limbuția. Iar pentru Fănuș Neagu, enunțul, acomodat prin substituție, înseamnă 'a lansa un zvon': „Eu am dat sfoară-n lume că mă însor cu tine...” (*Drăgaica*).

Modul cum a fost refăcută imaginea printr-un proces de etimologie populară este ilustrat și de turnura pe care o ia parafrazarea lui Marin Preda, care ne lasă să ne închipuim o „plasă” de intrigi: /Niculae/, „s-a ferit să între în sforile satului” (*Marele singuratic*, p. I, cap.I).

ȘOARECE: **nici cît să orbești un șoarece (chior)**
= foarte puțin; deloc

Cea mai cunoscută formulare pornește de la absența făinii (*a nu avea făină nici...*), dar, dacă acesta a fost și enunțul inițial, prin extensie, se poate constata lipsa oricărui aliment, iar, figurat, absența unei însușiri, a unei calități. Într-o imagine de forțat contrast între țărancă (aceasta „țese, coase, spală, seceră, toarce, adună, crește copii, păsări, croiește, gătește mîncare...”) și „cocoana orașului” (care „se tolănește în mătăsuri, poartă nestemate, se culcă pe pufărie, doarme de se buhăiește...”), acesteia din urmă i se contestă nu numai orice calitate morală, ci și echilibrul fizic: „Cinste, rușine, muncă, viață pașnică, sănătate, frică, păzeasc-o sfintulețul: nu se pominește la dînsa măcar să orbești un șoarice chior” (Jipescu, *Opincaru*, 155 - 156).

Dar, în dicționare, expresia este inserată după sensul 'a deveni orb, a-și pierde vederea'. I.C. Chițimia ne convinge însă că nu este vorba de o asemenea acțiune (sau stare), ci de folosirea verbului cu un sens figurat, acela de „a înșela, a amăgi”. Prin urmare, nu s-ar fi imaginat *presărarea făinii* în ochii unui șoarece (care, de altfel, din perspectiva mutației semantice, putea fi deja *chior*), adică nu trebuie să avem în vedere tipul *a arunca praf în ochii cuiva*, ci atragerea în cursă a animalului cu ajutorul unui pic de făină (*Paremiologie*, 256; se citează o replică slovacă, ce este concludentă pentru această optică).

ȘOFRAN: țăranul nu știe ce e șofranul
                   = omul simplu nu poate prețui lucrurile „alese”

Variantei sub formă de interogație retorică a unei expresii susținând necunoașterea de către țăran a șofranului, „știe mocanul ce e șofranul?”, de la Iordache Golescu, formulă care „se zice de cei proști, ce nu știu prețui cele de cinste”, răspunsul implicit negativ i-l dă același scriitor: „Cînd îl vede pe tavă, gîndește că e otravă” (apud Zanne, *Proverbe*, V). După o formulare consemnată de Baronzî, omul de la țară ia contact cu această plantă (eventual cu bulbii ei) la tîrg: „Cînd îl vede pe tarabă, socotește că-i otravă” (*Limba*, 51). Aceeași candoare l-ar fi caracterizat și pe țăranul din alte zone ale Europei, pe cel din Germania de exemplu, care nu pricepe nici el ce valoare poate avea șofranul („Was versteht ein Bauer vom Safran?”).

Această necunoaștere poate constitui o enigmă, planta fiind astăzi cultivată și în România, în provinciile intracarpătice și în sudul țării. Dar, la origine, speciile din genul *Carthamus* sînt caracteristice zonei mediteraneene, însuși numele latinesc avînd la bază un cuvînt arab sau ebraic care înseamnă „a vopsi”. Specia *Carthamus tinctorius*, după cum aflăm din lucrări cu caracter enciclopedic asupra florei, a ajuns în Europa centrală în Evul Mediu și a fost comercializată pe scară întinsă; florile, uscate și făcute pulbere, erau utilizate pentru vopsit, iar semințele pentru scoaterea uleiului alimentar, de iluminat sau pentru fabricarea săpunului. Decoctul fructului și al florilor este încă folosit ca medicament pentru tratarea hidropiziei, respectiv a tusei (*Flora IX*, 952 - 956). Acte privitoare la negoț atestă transportul plantei prin Țara Românească, dinspre Levant spre centrul Europei, din secolul al XV-lea (cel puțin) pînă în secolul al XVII-lea: într-un privilegiu de comerț din 1413, dat de Mircea cel Bătrîn negustorilor brașoveni, se menționează tariful vamal pentru piper, șofran sau bumbac, iar în „adetul” vămii de la Ciîneni, din 1676, era consemnată, de asemenea, taxa pentru „povara de șofran” (Iorga, *Negoțul*, 244, respectiv 251).

Ca plantă exotică, cu utilizări diferite, după specii, șofranul a reprezentat și un criteriu *sui-generis* de apreciere a gradului de civilizație urbană (și a condiției sociale) a cuiva; dovadă aprecierea citată după Iordache Golescu, ce pare să ateste folosirea rădăcinii plantei în bucătărie, drept condiment; dar numai pentru unele bucate:

ȘOPÎRCĂI

„Mocanul nu știe de ce-i bun șofranul, că-l pune în păsule” (Zanne, *op. cit.*, X, p. 310). Sau, în alte cazuri, pentru vopsit, de unde expresia *a mânca șofranul* = a se păcăli, ca „țiganul ce a mâncat șofranul, neștiind că numai zeama lui poate fi de un folos” (Zanne, *op. cit.*, I); aceeași referire etnică după Codru Drăgușanu: „Nu știe țiganul ce-i șofranul!” (DLR XI/1).

O recunoaștere originală a funcției de condiment a plantei găsim într-o frază citată ca exemplu în gramatica (din 1780) a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae, sive valachicae*: „Deacă n-ați băgat șofran în zama aceasta, încai să o fiți făcut cu pătrînșei” (ediția Mircea Zdrenghea, „Dacia”, Cluj, 1980, p. 107).

Utilizată drept colorant sau mirodenie, planta a constituit un mijloc de falsificare a unor alimente, de exemplu a cozonacului, obținându-se culoarea galbenă - dar nu și gustul pe care-l dau ouăle! La oraș, au fost astfel „îngălbeniți” covrigii și rachiul și, probabil și de aici, s-au făcut tot felul de aluzii la inocența și simplitatea țăranului, care însă a ripostat, considerându-i pe orășeni neinițiați în materie de calitate a fructelor: „Țăranu nu știe ce-i șofranu, dar nici tîrgovețu ce e pădurețu!” (Zanne, P V).

ȘOPÎRCĂI (a): „șopîrcai cu cine șopîrcai!”

= înșeli pe cine poți înșela, „strecurîndu-te” ca o șopîrlă

Forma verbală *șopîrcăi* apare la Creangă („șopîrcai cu cine șopîrcai, dar cu Ivan nu șopîrcai!”; *Ivan Turbincă*) și atrage atenția prin absența, din finală, a sufixului așteptat (-ești), dar și prin apariția, în locul vocalei *ă*, a unui *a*: rezultatul, (tu) *șopîrcai* (în loc de *șopîrcăiești*) este o aparentă de ... interjecție, în relație cu un verb aparent de tip „imitativ”, fără însă a porni de la un complex sonor (ca *a orăcăi, horcăi, smiorcăi*, care, de asemenea, cunosc variația de forme cu sau fără sufix, așadar: *!tu/ orăcăi* sau *orăcăiești, horcăi* sau *horcăiești, smiorcăi* sau *smiorcăiești* etc.), ci de la unul care ar părea să descrie o mișcare rapidă.

Verbul (a) *șopîrcăi* este înregistrat în diverse opere lexicografice, după surse exclusiv populare, cu sensul „a recurge la subterfugii, la

viclesuguri, la tertipuri” (cf. DLR XI/1), originea fiindu-i căutată cu trimitere la posibile analogii (în DLR se citează, de exemplu, *a șovîrcăi* „a se feri; a evita”). Înregistrînd o formă de singular *șopîrcaie* (de genul feminin), Șăineanu, D, trimitea însă la *șopîrcă* „poate formă paralelă cu *șopîrlă*, cu sensul de lingușire tîritoare” (!).

Între timp, varianta *șopîrcă* a fost atestată în vorbirea populară (numeroase înregistrări pe baza atlaselor lingvistice românești; vezi volumul citat din *Dicționarul tezaur al Academiei*). Finala se explică prin apropiere de *năpîrcă*.

Data fiind echivalența *șopîrlă - șopîrcă*, (a) *șopîrcăi* ‘a înșela’ și apariția formei expresive *șopîrcai* la Creangă trebuie raportate la contexte în care *șopîrlă* sugerează ideea de „ager”, „vioi”; vezi, de exemplu, *a strecura* (a băga) o *șopîrlă* „a face o aluzie tendențioasă”, *a se vîri ca o șopîrlă* „a se amesteca, cu abilitate, în treburile altuia”. Familiar, se folosește, cu sensul indicat imediat anterior, chiar verbul (a) *șopîrli*.

Așadar, (tu) *șopîrcai*, de la Creangă, înseamnă ‘te strecuri ca o șopîrlă’, înșelînd pe cine poți înșela.

ȘURUB: a strînge șurubul
= a face presiuni asupra cuiva, a-l forța să facă un anumit lucru

Figurat, substantivul *șurub* are accepțiunea de ‘măiestrie’, dar și pe aceea de ‘șiretlic’. Cînd Popa Buligă vede că „și-a pus în cîrd cu nebunii, începe s-o întoarce la șurub: - Mă așteaptă niște fii de duhovnicie, dragii mei” (*Amintiri* III), pentru o asemenea „manevră”, tot la Creangă, aflîndu-se și verbul (a o) *șurubui*: „...apoi acum tot tu o șurubuești și-o întorci cum îți vine la socoteală” (*Povestea lui Stan Pățitul*).

A merge (ca) pe șurub înseamnă ‘foarte bine’, dar *a strînge șurubul* ‘a face presiuni’, ca la Mateiu I. Caragiale, în *Craii de Curtea-Veche*: „- Doctore, îmi zise, du-te numaidecît la Pașadia și spune-i să lase totul la o parte și să meargă negreșit... , să vorbească în daravera mea, să strîngă șurubul, dar negreșit” (cap. *Spovedanii*). „Presiunile” pot fi direct fizice și pe măsura descărcării nervilor

mamei în intenția de a-i liniști pe copiii neastâmpărați: „...pînă ce era nevoită biata mamă să ne facă musai cîte-un șurub - două prin cap, și să ne deie cîteva tapangele la spinare” (Creangă, *Amintiri II*).

Dacă atragerea cuvîntului în formule legate direct de „tehnică” subliniază prețuirea ingeniozității, diferite asociații de idei marchează compromiterea conceptului de iscusință; unei zone de confruntare a mentalităților îi aparține enunțul, înregistrat în *Dicționarul româno-german* publicat la Brașov în 1906 de către Teochar Alexi, *lucru cu șurub legat cu funie de tei*. Deși glosa germană restrînge aplicația la „opera de artă înșăilată, cîrpită” (vezi înșă și „lucru de Beciu /= Viena/, legat cu ață”, enunț consemnat de Timotei Cipariu; ap. Mușlea, *Cercetări*, I, p. 95), putem vedea în acest context o aluzie la ingeniozitatea autohtonă a *teielor și curmeielor*, mediu ce are o selecție originală a esențialului: „Boiarul e tot boiar și încins cu funie de tei” după o „proverbă” a lui Ion Codru Drăgușanu (*Peregrinul transilvan*, XXI).

TABĂRĂ: a lăsa tabără
                      = în dezordine, „vraiște”

Contextul prin care exemplifică Zanne acest sens este „au plecat lăsînd toate lucrurile tabără”, „adică grămadă, una peste alta” (P IV, 642).

Deoarece, fără să mai vorbim de taberele militare, prin definiție locuri întărite în care trupele sînt adăpostite într-o anumită ordine și cunosc servicii de pază, nici alte „tabere” (cum ar fi diferite campamente sau convoaiele de care în mers sau în popas) nu au drept notă caracteristică dezordinea, trebuie să avem în vedere, pentru accepția figurată în discuție, aspectul oferit de o tabără militară părăsită în grabă, lăsată „la voia întîmplării”.

Este vorba de încă unul dintre rezultatele confruntării populației civile cu trupele, în special în timp de război. Aceeași evoluție semantică o putem constata și în cazul verbului (a) *tăbări*: de la ‘a-și așeza tabăra’, ‘a se așeza vremelnic într-un loc’, la ‘a se îmbulzi’, ‘a se repezi la cineva; a se năpusti’, un efect al neplăcerilor produse localnicilor în timpul așezării în bivuacuri a militarilor.

Drumul Taberei; numele unei artere rutiere (astăzi un cartier cuprins în perimetrul Bucureștiului), ar păstra amintirea instalării, în zona respectivă, a bivuacurilor pandurilor lui Tudor Vladimirescu.

TAFTĂ: vindecat taftă
                      = cu pielea netedă; vindecat deplin, cu desăvîrșire

Taftaua, țesătură de mătase lucioasă și netedă, cunoscută în Țările Românești ca produs importat din Turcia, din Polonia, dar și din Occident, a servit drept termen de comparație pentru netezimea pielii,

probabil prin raportare la aspectul texturilor autohtone, din fire de cînepă, de in sau de lînă. Tot ca etaloane ale netezimii sînt recunoscute *ogînda*, *unghia*, *lemnul lustruit* de vreme (cf. DLR VII/1, s.v. *neted*), dar acestea nu oferă elemente de contiguitate convenabile pentru asemănarea cu pielea omului (cu ogînda este comparată, de exemplu, suprafața unei ape).

Pentru a ne explica construcția *vindecat taftă*, de la Creangă („...pînă ce, în Vinerea-Seacă, ne-am trezit vindecați taftă”; *Amintiri I*), trebuie să avem în vedere o sincopă: „vindecați /cu pielea/ taftă”. Eroii evenimentului fuseseră „plini ciucur” de rîie căprească, boală care „mănîncă” pielea, și se trataseră cu leșie (stînd la soare pe malul Bistriței pînă se usca cenușa pe ei), iar apoi fuseseră unși cu „dohot de mesteacăn”, vindecarea însemnînd și curățirea pielii de bubele caracteristice, respectiv de urmele acestora.

Direct la dispariția unor urme de pe piele se referă un text dintr-o poveste publicată de Elena Sevastos: un fecior, dezmembrat, după ce părțile tăiate au fost lipite, este „adiat” cu o frunză miraculoasă; „și pe unde-l adia, rămînea taftă curat” (DLR XI/2).

TARARĂ: a o ține ca neamțul cu tararaua
= a repeta la nesfîrșit aceleași cuvinte, aceeași melodie (asemenea modului cum ar cînta „nemții”)

Expresia este înregistrată de Iuliu Zanne (P VI, 228) și, anecdotic, s-ar referi la o întrecere în care „dracul” este biruit de „neamț” în ceea ce privește durata cîntecului, acesta reușind să intoneze „Tara-ra, tara-ra!” timp de cinci ani, cît diavolul este obligat să-l țină „în cîrcă”; același autor consemnase, paralel, sintagma *tararà nemțească* (P IV, 642 - 644), iar la Odobescu găsim varianta *tararaua neamțului*: „searbăda monotonie a unora din cînticele nemțești, pe care românul a caracterizat-o cu porecla... tararaua neamțului” (*Pseudokynegeticos VI*). Evident, această asociere este una ulterioară; pentru a o putea atribui *neamțului*, logica cere ca, mai întîi, să existe o... *tarara* (cuvînt ce beneficiază, de altfel, de o „familie”... neaoșă).

Ca metaforă, punctul de plecare trebuie identificat în locuțiunea *a o ține tarara* „a lungi vorba, a o tărăgăna” (Udrescu, *Argeș*), care înșă

a numit, inițial, „rezumativ”, un anumit fel de a cînta; în DLR, s.v. *tarara* (XI/2), substantivul respectiv este definit drept „melodie monotonă care pare că nu se mai sfîrșește”, ținînd seama tot de citatul de mai sus, din Odobescu; astfel se acceptă, implicit, o motivație „exotică” a enunțului.

Apelînd la resurse expresive... autohtone, observăm că silabele ce formează cuvîntul *tarară*, ca formație onomatopeică, pot fi comparate cu *tra-la-la* sau *la-la-la*, specifice refrenului unor cîntece (populare), iar *tralalá* „redă cîntatul din gură sau înlocuiește cuvintele (necunoscute ale) unei melodii” (DLR, *vol. cit.*). Tot așa, (a) *lălái* (< *la-la-la*) înseamnă, în primul rînd, „a cînta (monoton, la nesfîrșit) o melodie, înlocuind de obicei cuvintele cu silaba «la» (repetat)” (DEX), respectiv „a cînta mult și fără nici o grație” (Scriban, D), ca la Creangă de exemplu; venind cu mîncare la lingurarii tocmiți la prășit, „Ionică” se pierde cu firea „auzindu-i lălăind așa de cu chef”, de foame (*Amintiri* II). Dar același verb poate numi și vorbăria, țipetele indistincte, cum sînt cele ale copiilor din *Iarna pe uliță*, a lui Coșbuc: „Astfel tabăra se duce / Lălăind în chip avan”.

Paralel, de la *tarara* (cu alternanța fonetică normală, ca în cazul *la/lălái*) s-a format verbul (a) *tărărai* „a cînta într-una, monoton” (DLR XI/2), dar postverbalul *tărăraie* este definit drept „istorie lungă, pălăvrăgeală nesfîrșită” (*op. cit.*). Vezi, după aceeași sursă, și *a o ține tărăraie* „a lungi fără rost o discuție, o lucrare etc.; a tărăgăna”.

Așadar, pentru cuvinte imitative din această categorie (a *lălái*, *tărăraie*) semantismele marchează evoluția de la ‘cîntec monoton’ la ‘vorbărie’, cum se prezintă lucrurile și în cazul expresiilor formate cu substantivul *tarara*: pornind de la un anumit fel de cîntat, *v o r b i r e a* a fost caricaturizată drept o simplă sonoritate, o acțiune verbală (prelungită) ale cărei unități lexicale (indistincte, necunoscute sau neînțelese) nici nu interesează *ad-hoc*, așa cum apare din contextul furnizat de Udrescu: „la n-o mai țineți și voi tarara și-mpăcați-vă ca oamenii” (*loc. cit.*). O valoare semantică suficient de bine conturată pentru ca, pe baza ei, să poată fi izolată o interjecție *tára* „cuvînt care imită vorbăria multă, fără rost” și care, repetată, în enunțul „tara, tara, toată vara” îl desemnează pe omul „cărui îi place să vorbească mult”, respectiv pe „un cicălitor” (DLR XI/2, după Zanne).

Pentru a atribui neamțului *tararaua*, trebuie să avem însă în vedere, în plus, o manifestare de alteritate negativă: neînțelegînd cuvintele din cîntecul acestuia (mai ales dacă este și monoton), prestația lui poate fi caracterizată drept simpla repetare a unor silabe „de umplutură”, apreciere ce concordă cu alte bizarerii conferite etniei, din varii motive (cf. **neamț**). O altă ilustrare a acestei optici ar putea-o constitui apariția substantivului *tarapangele* (cuvînt cu origine necunoscută) ca numind, în vorbirea bulgarilor, „legumele, zarzavaturile (de vînzare)”: aceștia ar striga „hai la *tarapangele*” (DLR XI/2), așadar tot un fel de *tarara*, acomodată după finala cuvîntului *patlagele*.

Conform aceluiași tipar mental, cuvîntul **aghios** (vezi), desemnizat, repetat într-o cîntare bisericească monotonă, „pe nas”, se află la baza expresiei *a trage la aghioase* ‘a sforăi’.

Bibl. *Tararaua neamțului*; Cr. XXXV, nr. 6 (1494), iunie 2000, p. 18.

TARGĂ: **a trage targa pe uscat**
= a o duce greu, a o scoate cu greu la capăt

Inițial, pentru a se face referirea la un efort deosebit, la o muncă dificilă, enunțul trebuie să fi cuprins termenul *catargă* ‘galeră’, așa cum o dovedește, de altfel, textul unui blestem *sui-generis* din colecția de *Materialuri folkloristice* a lui Tocilescu; unui Gheorghe, i se dorește să ajungă rob la turci: „Să-mi tragi ziua la catargă; / Să-mi tragi catarga pe uscat / Și noaptea cu fier legat” (Al. Graur, în SCL VII, 275). Explicația de mai sus a fost completată de I. Fischer, care citează, după Anton Pann, următoarele versuri dintr-un capitol „Despre sărăcie”, din *Povestea vorbii*: „Trage neîncetat / Vetrêla pe uscat” (adică „pînza corăbiei”; SCL VII, 279). O expresie sinonimă este „a tîri *barca pe uscat*” (Graur, *Etimologii*, 57).

Evident, *a trage targa pe uscat* nu mai are aceeași valoare expresivă, căci acest soi de... pat este purtat exclusiv pe uscat, dar raportarea s-a putut face la sfera figurativă populată de *a trage mița / pe dracul / de coadă*, *a trage la jug*, *a trage la roată* etc., care înseamnă ‘a o duce greu’, respectiv ‘a munci din greu’.

TĂMÎIE: **a nu avea nici de tămîie**
 = a fi lipsit de bani, a nu putea plăti nici tămîia
 necesară pentru o slujbă la biserică

Substantivul *tămîie*, numind substanța rășinoasă ce se întrebuințează în practicile religioase ale cultului ortodox, are, în registrul familiar al vorbirii, semnificația figurată de 'nimic' (pe care a acumulat-o, dintr-o altă perspectivă, și termenul *tufă*).

În DLR (XI/2) sînt înregistrate, de exemplu, enunțurile *a fi tămîie* însemnînd, pe de o parte, „a fi lefter, a nu avea nici un ban”, iar, pe de altă parte, *neam tămîie*: „se spune despre o persoană ignorantă”. Precizăm că această formulă aparține mediului școlar; un elev care este „ascultat” și nu știe să „răspundă” își poate caracteriza prestația prin „am fost (neam) tămîie” (dacă aprecierea nu vine chiar din partea profesorului!).

Sensul figurat are ca punct de plecare ideea de „proporție (cantitate) infimă”, iar, de aici, s-a ajuns la 'nimic', ca în contextul citat în sursa mai sus indicată, după Udrescu, *Argeș*: „Ai făcut ceva? - Tămîie”.

Nu este vorba de referirea la o materie (sau „marfă”) ne semnificativă ca preț (în vechime tămîia era un obiect de import), ce ar fi devenit simbolul pauperității; sensul formulei eliptice trebuie degajat din enunțul explicit, care reprezintă o evaluare de tip... deviz, consemnat, de asemenea, de Udrescu (dar peste care s-a trecut în articolul din DLR); locuțiunea adverbială *nici de tămîie* poate apărea ca răspuns la o întrebare privind resursele financiare: „Ți-au mai rămas bani? - Mai vedea != „haida-de!”, nici de tămîie”. Așadar, inițial, „prea puțini”, nici pentru a plăti tămîia utilizată la un serviciu religios, nu încă pentru o slujbă în întregime (sarcasmul are în vedere, probabil, pe cea de înmormîntare!).

Prin urmare, de la asemenea evaluare a banilor s-a putut ajunge la sensul 'lipsă' (și, apoi, 'ignoranță'), dar nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că, în cădelniță, tămîia se pune sub formă de pulbere, așadar, de aici, apare ca firească asocierea numelui acestei materii cu... praful, ca într-o „numărătoare” de la jocuri ale copiilor: „... Un pahar cu apă rece, / Toți țiganii să se-nece, / Numai unul să rămîie, / Să se facă praf - tămîie”.

TEASC: a pune sub teasc
                      = a da la tipăr, a tipări

Formula prin care, în limba română, a fost numită inițial operația imprimării unor pagini, rezultate din culegerea, literă cu literă, a textului ce urma să fie multiplicat, are ca punct de plecare însuși instrumentul de care s-a servit ingeniosul Gutenberg inventând tiparul, adică dispozitivul de stors mustul din struguri. Atestări ale termenului *teasc* cu semnificația 'instrument de imprimat', după DLR (XI/2), datează din primele decenii ale secolului al XIX-lea (prima, din 1832) și, paralel cu *a pune sub teasc*, *a ieși de sub teasc*, apar și formulări caracteristice pentru impactul socio-cultural pe care l-au provocat tipărițiile în epocă, de exemplu „introducerea *libertății teascului* (a slobozeniei de a tipări fără cenzură)”, după „Gazeta de Transilvania” (1839).

Deși prin substantivul *presă* (împrumut din franceză și germană) au fost numite inițial, și la noi, dispozitive ce servesc la comprimarea unor materiale, la extragerea, prin strivire, a lichidului conținut în vegetale (*presă mecanică*, ~ *hidraulică*, respectiv *presă de ulei* etc.), termenul și-a făcut imediat apariția și în domeniul tipografiei (începînd cu Bălcescu, după DLR VIII/4) și, în afară de numele mașinii de tipărit cu ajutorul căreia se imprimă prin presarea hîrtiei pe un zaț acoperit cu un strat de cernelă tipografică, *presă* se regăsește și în expresia, împrumutată paralel, *a pune sub presă* „a da la tipar”, după cum au fost împrumutate extensiile semantice spre produsele tiparului (*presă cotidiană*, *presă periodică* = publicații cotidiene și periodice), ca și spre profesia de gazetar („opiniile *preseii*”, „confrate *de presă*”, „tribuna *preseii*” din Cameră), cu diferitele ei modalități de manifestare: *atacuri de presă*, *a avea presă bună*, *presă de scandal*, toate calcuri după franceză (vezi, mai nou, și *conferința de presă*, *revista preseii*).

Sub această vigoasă... presiune, după o prezență relativ puțin semnificativă, *teasc*ul s-a retras din cîmpul onomasiologic al tipografiei și din mass-media; iată un „atestat” recent: „Aceleași personalități de primă mărime ale culturii românești... au reușit... să scoată de sub teascurile tipografiei (iertat să-mi fie termenul *vetust*) un sumar extrem de interesant” (Dan Croitoru, în RL, nr. 9/2000, p. 22; subl. n.).

Dar, din perspectiva „cuvinte și lucruri”, retrogradarea are o motivație mai largă. Deși cuvântul respectiv, de origine slavă, cunoaște, în dicționare, diverse atestări cu referire la ocupații din mediul rural, anterioare sînt totuși textele în care se evocă sumbre și sălbatice încercări de a afla adevărul sau, mai ales, de a forța mărturisirile scontate: teascul este enumerat printre instrumentele de tortură de mitropolii Varlaam (într-o enumerare de „fealiuri de munci” /chinuri/: *focurile, vrăteajele, spînzurătorile, teascurile*) și Dosoftei (într-o pagină din *Viețile sfinților*: „il băgară în teasc cu șu/rub de-l tescuiră”).

Semnificativă este însă prezența dispozitivului și a termenului, pentru masa mare a vorbitorilor limbii române, în activitățile ce țin, în general, de industria casnică, domeniu pentru care vechimea folosirii cuvîntului *teasc* nu poate fi, de fapt, datată prin scrieri. Oricum, pe baza unui toponim, acesta este semnalat într-un document din Țara Românească, redactat în slavonă, din 1593 (*Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374 - 1600*, Editura Academiei, 1981, s.v.).

Texte ulterioare, după informațiile din DLR (XI/2), fac referire la teascurile de stors mustul din struguri, zerul din caș și *oloiul* din semințe de oleaginoase (cele din „oloinițe”, desigur, mai puțin numeroase într-o așezare rurală). Relevant este faptul că, din cele douăsprezece citate ce ilustrează sensul respectiv, din articolul consacrat cuvîntului în acest dicționar, șapte trimit la dispozitivul destinat vinificației: din documente aflăm că viile se vindeau împreună cu crame, pivnițe și teascuri, o zonă de preocupări ce a stimulat și imaginația. Pentru Macedonski sîngele ce curge din artere se aseamănă cu „un must de struguri negri de sub teascul unei vii”, iar Demostene Botez vede teascul „ca un urs ridicat în două labe” din care curge „mustul rubiniu”. Și, desigur, nu reprezentarea uleiului sau a zerului îl provoacă pe Voiculescu cînd descrie suferințele dragostei „strișită în teascul greu de chin”; întoarcerea este la Varlaam și Dosoftei, dar, desigur, în planul imaginației.

Constanta etnografică și etnostilistică trebuie considerată arbitru tacit în deznodămîntul luptei pentru existență între *stampă* (*datul în stambă*, cu semnificația etimologică, este atestat pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; vezi cuvîntul-titlu *stambă*) - *teasc* - *presă* și între locuțiunile verbale cuprinzînd aceste cuvinte. *Teascul* (și

trasul la teasc) a rămas al viticultorilor, iar *presa* a fost autoritar acaparată de tipografi, literați și publiciști, ultimii utilizând termenul fără ambiguități pînă în ultimele decenii, cînd, și după modele străine, substantivul, folosit cu un sens general, începe să fie determinat, quasi-tautologic, prin determinantul *scrisă* (spre a deosebi, în mass-media, *tipăriturile periodice de audio-vizual*).

Cînd singura „întîlnire” a textului (ca material produs pe bază de calculator) cu *presa* propriu-zisă o mai reprezintă aceea din faza cilindrilor rotative, contestarea formulei aberante rămîne la nivelul delectării exercițiului de logică lingvistică. Deoarece, deși încă timid, la periferia limbajului publicistic începe să-și facă apariția și replica *presă vorbită* (pentru audio-vizual), combinînd determinantele cu vechile sinonime, obținem perechile hilare *stamp(b)ă scrisă și vorbită*, respectiv *teasc scris și vorbit*, pe care lexicologului... cusurgiu i le evocă inutilitatea adjectivului în *presă scrisă* și absurditatea lui în *presă vorbită*.

Bibl. *Libertatea teascului*; Cr., XXXIII, nr. 10 (1474), octombrie 1998, p. 16.

TELELEU: **a umbla teleleu (Tănase)**
                         = a hoinări, a vagabonda

Deși o asemenea dezvăluire poate arunca o umbră de îndoială asupra „seriozității” preocupărilor lingviștilor, trebuie să mărturisim faptul că termenul *teleleu*, din expresia (curentă) „a umbla teleleu Tănase”, a constituit, ca să apelăm la o caracterizare a lui Topîrceanu, un „lung prilej de vorbe și de ipoteze”, competitorii la explicarea originii și semnificației lexemului respectiv fiind de la început „despărțiți” în ceea ce privește căile pe care au pornit și soluțiile propuse. Un motiv în plus de a vedea dacă „divorțul” a rămas definitiv.

Alexandru Cihac și Tiktin au raportat cuvîntul la *telal* „misit, mijlocitor, samsar”, în timp ce Vasile Bogrea vedea, la început, în *teleleu* un reflex al numelui unui „doftor fără arginți”, *Thalaleu*, iar Ov. Densusianu îl explica printr-un maghiar *telelő* „de iarnă”, drept o caracterizare a ciobanilor umblători prin diferite locuri cu oile la

iernat. Mai apoi, Bogrea descoperă termenul în traducerea *Istoriilor* lui Herodot publicată de Iorga, într-un fragment în care este descris obiceiul „vavilonenilor” ca fetele de măritat să fie adunate într-un loc; în jurul acestei „piețe” se plimbau amatorii de a se însoți, iar teleleul, avînd rol de „pristav”, de „crainic”; negocia „marfa” rînd pe rînd, adjudecînd-o plătitorilor (*Pagini*, 129, 135 - 136).

Nici lui N. Drăganu explicația lui Densusianu nu i-a părut convingătoare, dar el va invoca un alt cuvînt maghiar, *talaló*, însemnînd, printre altele, „cel care umblă sau face ceva într-o doară, pe nimerite, într-un noroc” („Dacoromania”, IV/2; p. 766; aici apare și „tălălu Ispas”), o soluție etimologică reținută și în *Dicționarul Academiei* (XI/2, 1982), deși, îndată după Drăganu, folcloristul Ion Mușlea, descoperind forma de feminin, *teleleică*, într-un text referitor la datini de-ale aromânilor, arătase că trebuie să revenim, măcar ca explicație paralelă, la turcescul *telal* (punct de vedere acceptat și de Bogrea), știut fiind că în dialectul aromân nu sînt cunoscute împrumuturi maghiare („Dacoromania”, V, p. 622).

A umbla teleleu (la care se adaugă și *Tănase* - datorită unui suspect prestigiu de etichetă pentru „sărac cu duhul” a acestui antroponim -, dar și *Ispas*) înseamnă ‘a umbla de colo pînă colo, fără rost’, iar expresia apare de la Creangă (în *Ivan Turbincă*: „... am umblat ia așa teleleu Tanasă. M-am dus la rai, de la rai la iad și de la iad iar la rai”) pînă la un prozator modern, Marin Preda („te caut la telefon și tu umbli așa teleleu, nu te mai vede omul cu lunile”; *Imposibila întoarcere*, 1972, p. 229; este drept că Preda ironizează „încărcarea” stilului prin astfel de imagini).

Împrumutul turcesc *telal* a fost utilizat, în limba română, cu sensul etimologic, acela de ‘strigător public, la licitații sau la scoaterea la mezat a lucrurilor celor rămași datornici’. Dar, paralel, termenul cunoaște și semnificația de ‘negustor *ambulant* de haine și obiecte vechi’. Ocupația presupunînd „hoinăreala”, o caracteristică a *teleleului* era aceea de *a umbla teleleu*. În dicționare sînt înregistrate și femininele *teleleică* și *teleloaică*, avînd accepțiuni asemănătoare, cu note... agravante: ‘negustoreasă ambulantă’, ‘mijlocitoare’, ‘intri-gantă’, ‘femeie de moravuri ușoare’ (DLR XI/2).

Din astfel de note s-a extras reputația ulterioară, de „hoinar”, de „vagabond”; a *telalului*, cuvînt a cărui identitate cu *teleleu* ne-a

dezvăluit-o, incidental și indirect, ultima ediție a *Istoriilor* lui Herodot (București, 1984). Îngrijitorii ediției, Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, apreciază că *teleleu* din varianta Iorga este o formă coruptă pentru *telal*, oferind următorul text: „... era obicei, cînd era fetile de măritat, le aduna toate la un loc, și atunce sta împregiurul bărbații. Și șcula cîte pre una, de tot vindè, telalul, întii pre cei mai frumoasă. Și; după ce afla aceea aur mult, scoati pre alta, tot pre rînd; cari cum era. Și le vindè, să le fie fimei. Deci cîți era vaviloneni să să însoari și avea prilej, aceia căuta ca să ia cele mai frumoasă” (p. 78).

În sfîrșit, un reflex direct pe terenul antroponimiei moderne, provocat de semantismul apelativului *teleleu*: în Frătăuții Vechi (jud. Suceava), s-a notat că un preot din acel sat „le pune la copiii din flori nume «urite»”, de exemplu, fetelor, în loc de „Călina” - *Matroana*, iar băieților *Talalău* (NALR. *Moldova și Bucovina*, II, Iași, 1997, harta 129, pct. 477).

TÎRG: **tîrg de fete** = întîlnire anuală, în zonele muntoase ale Transilvaniei, destinată cunoașterii tinerilor și încheierii unor căsătorii

Petrecerile populare periodice, din luna iulie, de pe muntele Găina repun în discuție originea și semnificația acestei vechi reuniuni sezoniere a moșilor și crișenilor: s-au vîndut cîndva aici într-adevăr fete, sau renumele se datorează descrierilor de senzație ale călătorilor, în primul rînd maghiari și germani, ce urmăreau să-și uimească cititorii înfățișînd moravuri „barbare” ale românilor din Apuseni?

Așa cum astăzi specialiști și publiciști de la noi încearcă (fără prea mare succes, dar, uneori, și fără tact) să demitizeze figura „vampirului” Dracula, intelectualii români de la sfîrșitul secolului trecut, uimiți sincer de o asemenea „rușine” aruncată asupra imaginii naționalilor, au dezmințit ritos existența unei atare practici. Teofil Frîncu și George Candrea scriau, de exemplu, în 1888, că „tîrgul din Găina” a fost „rău și fără cale numit de străini *tîrg de fete*” (*Moșii*, 71). S-a insistat însă asupra existenței, în acest loc, ca și pe munții Călineasa, Biharea și Lespezi, a unor întîlniri periodice pentru schimburi de ...

produse. Deci, un *tîrg* a existat, iar prilejul era fast și pentru cunoașterea între ei a tinerilor din satele risipite pe munții din jur, care uneori, chiar aici, contractau și unele căsătorii (p. 72).

Uimitoare este însă încrîncenarea unor fîlcioriști de mai încoace de a stării în salvagardarea, pe acest teren, a „prestigiului” național, în lucrări despre obiceiurile nupțiale ale românilor ce ocolesc sau edulcorează măcar aparent naiv optici și manifestări neagreate de „Codul familiei” ... socialiste. Pentru că, în felul acesta, sînt obnubilate mărturii interesante de antropologie culturală: dacă în Apuseni s-ar mai fi păstrat, pînă tîrziu, tîrguri de fete, faptul nu aparține istoriei românilor, ci istoriei umanității. Este cunoscută practica cumpărării viitoare (sau viitoarelor) soții în diferite zone ale Asiei (pe cale de dispariție abia astăzi), iar vînzarea fetelor la geto-daci a fost consemnată în izvoare istorice. Pomponius Mela, în primul secol al erei noastre, scria că, la dăci, prețul fetelor de măritat era stabilit după „cît sînt de frumoase și de cinstite” (*Izvoare pentru istoria României*, I, 1964, p. 391); Solinus, la rîndul său, se referă la scoaterea „la mezat” a fetelor (*ibidem*, p. 729).

Dacă ne plac sau ne convin alte amintiri despre geto-daci și vorbim despre diverse moșteniri de la aceștia, nu putem trece cu buretele peste atare mărturii și, în principiu, nu poate fi negată din motive sentimentale conservarea, într-o zonă ce se caracterizează prin numeroase arhaisme etnolingvistice, a unui *cadru public* pentru căsătoria de tipul *prin cumpărare* (germ. *Brautkauf*), atestată convingător și pentru diverse alte populații indoeuropene (vezi *Mädchenmarkt*, la Schrader - Nehring, *Reallexikon*, II, p. 23).

Ceea ce uită să ia în considerație (ne face plăcere să credem că nu este vorba chiar de ignoranță) cei ce repudiază amintirea tîrgurilor de fete este faptul că forma aceasta de căsătorie, prin cumpărare, a reprezentat *un progres* în domeniul cutumelor matrimoniale, întrucît a înlocuit forma primară, *răpirea* fetei, privită de la începuturile erei creștine ca un act grosier, rău și specific păgînismului. De exemplu, în *Cronica* lui Neștor (secolele XI-XII) se sublinia diferența dintre două ramuri ale slavilor: *poljane* „cei de la șes” (strămoșii polonezilor), mai civilizați, la care se practica cumpărarea soțiilor, și *drevljane* „cei de la pădure”, care, trăind „animalic”, le răpeau încă pe viitoarele soții și coabitau într-un soi de prostituție cu ... niurorile (Schrader - Nehring,

op. cit., p. 215). În legătură cu promiscuitatea sexuală a acestor populații, amintim faptul că la slavi a persistat mult timp nu numai poligamia și poliandria, ci și obiceiul, de tradiție veche, numit de ruși *snohačestvo*, care permitea tatălui ce-și însura fiul impuber să trăiască provizoriu cu nora sa (Niederle, *Antiquité*, 19; reflexe târzii ale practicii se găsesc și în proza „moralizatoare” a lui L. Tolstoi).

Sinteza documentară publicată de I. Mușlea în 1963, *Tîrgurile de la Găina și Călineasa în însemnările călătorilor, savanților și literaților* (cf. *Cercetări* II, p. 349 - 388), reprezintă o încercare remarcabilă de a prezenta realitățile de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, epoca în care, după Mușlea, s-a creat „o tradiție literară maghiară a «tîrgurilor de fete»” (p. 354). Dar, din păcate, autorul nu a fost preocupat de perspectiva de antropologie culturală a temei, iar cantonarea demersului în „solemn” și în plan „etic” (de optică tardivă) nu constituie o soluție de cunoaștere. Deoarece nu este important faptul că, în epoca publicațiilor diferiților scriitori maghiari (care „vînează”, într-adevăr, elemente de senzație), mai erau funcționale sau nu asemenea „tîrguri”, ci interesează alte aspecte.

În primul rînd, teoriile „sociologice”, la care Mușlea se referă în mai multe rînduri ușor condescendent, au oferit motivații viabile pentru explicarea unor asemenea „întîlniri” ale tinerilor și ale familiilor acestora, din zonele montane, spre a încheia căsătorii (sînt citați, în ordine, Ioachim Drăgescu, Iosif Vulcan, Grigore Sima al lui Ioan, Ion Buteanu, Silvestru Moldovan). În al doilea rînd, în 1926, Georg Buschan a plasat mărturiile despre o asemenea practică într-o viziune perfect logică de istorie a „moravurilor” și a „mentalităților” (p. 379), referindu-se și la alte populații și popoare, de la traci și vechii prusieni, la scoțieni, bosniaci, unguri și ruși.

Turnura ulterioară pe care au luat-o aceste reuniuni, în cadrul „nedeilor” (de „cunoaștere”, „logodnă”, acte încheiate prin căsătorii „ordonate” prin starea civilă și bisericească), nu anulează statutul originar al „vederilor” de pe munții Găina, Călineasa și de pe alții, cu atît mai mult cu cît nimic nu ne convinge să credităm simplele negații frizînd pateticul (contemporane dezvăluirilor „scandaloase” pentru micul burghez din secolul al XIX-lea) privind inexistența, chiar în trecut, a unor „tranzacții” matrimoniale propriu-zise.

Înainte de a lărgi, în mod necesar, perspectiva considerării vechii practici de „vînzare” a fetelor în restul teritoriului dacoromânesc,

subliniem faptul că amintiri despre cumpărarea fetelor, care reprezintă aşadar o fază evoluată pe terenul căsătoriei, au putut fi mai uşor păstrate la noi în zone montane ale ţării (se mai citează asemenea „tîrguri” la Recea, în Făgăraş, dar şi la Sîntă-Măria de Teiuş etc.), ca efect al unor determinisme „de natură etno-socială”, în locuri izolate ce au constituit adevărate „adăposturi etnice” în epoca de formare a poporului român, cum observa Tache Papahagi, care totuşi este şi el un adversar al ideii „tîrgurilor” efective de fete (*Munţii Apuseni*, 29, 44 - 45). Aceasta cu atît mai mult cu cît au existat şi persistă şi astăzi reflexe şi practici bine conturate ale fazei anterioare, a „răpirii” fetei (vezi a fugi), iar „plata” oferită părinţilor acesteia s-a mai păstrat mult timp nu numai ca un gest simbolic.

Darurile şi „plocoanele” aduse de mire, evocate în toate relatările apropiate de epoca noastră despre „tocmeală” - punerea „la cale” a nunţii, şi diferite izolări lingvistice constituie mărturii uşor descriabile despre ipostaze primare ale căsătoriei prin cumpărare. La sfîrşitul secolului trecut, în Şcheii Braşovului, în ajunul nunţii, „ginerele” mergea la casa fetei cu o plată în bani, devenită simbolică, dar se zicea că acesta „duce punga” (Pitiş, *Nunta în Şchei*). Iată şi o altă plată simbolică, din Corbii Muscelului: tot la logodnă, după ce se făceau „foile de zestre”, „mireasa şi ginerele” sînt puşi faţă în faţă; fata ţine în mîna stîngă o batistă cusută în casă, iar viitorul mire o monedă de argint. Şezînd alături, „cît se poate ascuns de vederea oamenilor, schimbă între ei lucrurile ce ţin în mîna stîngă” (Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru*, 81).

Desigur, cea mai interesantă mărturie a trecerii de la căsătoria prin „răpire” la aceea prin „cumpărare” o constituie mutaţiile de motive pe terenul alegoriilor din creaţiile peţitorilor. Frecvent (de la Cantemir citire), mireasa din faza răpirii este simbolizată printr-o „fiară” - o căprioară, căreia tînărul împărat i-a luat urma, ajungînd la casa părinţilor fetei. Tot vînători sînt cei care urmăresc o „porumbiţă albă” (transfigurare ce este prezentă şi la italieni, bretoni sau maghiari; Marian, *Nunta*, 121, 127) sau chiar o „nevăstuică” albă (la ucraineni; *ibidem*, p. 128). Urmele ce-i duc la ţintă pe vînători par, de asemenea, să fie ale unei zîne, iar, în grădina părinţilor, fata este o floare ce nu rodeşte.

Dar cumpărarea fetei nu putea să nu-şi pună amprenta pe din textul unor atare evocări: pentru zona Someşului Mare, S.Fl. Marian

consemna faptul că pețitorul „se recomandă ca un neguțător de juninci bune și frumoase, care vine din depărtare și, auzind că și stăpînul casei ar avea o junincă de vîndut, s-a abătut pe la dînsul, cu scopul ca, dacă va fi de la Dumnezeu dat, s-o cumpere” (*op. cit.*, p. 116 - 117). Referința nu este accidentală; în relatări despre pețit înregistrate în anul 1970 în diferite localități din județul Prahova de la oameni în vîrstă, în dialog apare același termen. La provocarea pețitoarei că „a auzit că /gazda/ are o junică de vînzare”, tatăl fetei „ori n-a știut ce să-i răspundă, ori *c-a știut ce e gluma*, c-a răspuns că n-are decît vaca bătrînă”. Înscenarea continuă: „După aceea i-a spus că are o porumbiță. - Porumbei n-am avut de cînd sînt” etc. Sau: „am auzit c-aveți o ... (aoleu, cum a zis? o vițelușă sau o junicuță, nu știu cum a zis, așa, în felul ăsta)... o junicuță sau o vițelușă de vînzare! - Nu am nici o vițelușă de vînzare! - Ai! ... Cum n-ai; n-ai fată mare? - Păi atunci întrebă-mă de fată ... nu de vițea!” (TD. Mt., II, 140, 185).

Pentru evitarea confuziilor, se poate intra direct în temă; pețitorii pun o sticlă cu băutură pe masă și zic: „Hai în pahare să cinstim; uite de ce-am venit noi: că vrem să cumpărăm o fată și ne trebuie; avem nevoie de-o fată!” (*ibidem*, p. 394).

Tot o contemporană de-a noastră, de 76 de ani în 1970, din localitatea Boldu (jud. Buzău), povestind cum se făcea nunta în tinerețile ei (cînd leul era „cît roata carului”), relatează următorul fapt: „Cînd se-nțelegea băiatul, cînd eram noi...; dar generică plătea, plătea la socrul cu fata obzeci de lei, șazeci de lei, cît se ia; zicea că-i lasă în casă” (*ibidem*, p. 676). Pentru aceiași ani, se găsește descrierea unei tranzacții, la logodnă, cu „ruperea” prețului și relansarea negocierii: „Mai îmi cerea să-i dau /pe lîngă darurile oferite miresei și soacrei/ patruzeci de lei, să despăgubesc mireasa, acolo”. Viitorul mire acceptă să dea doar 35 de lei; pe lîngă aceștia, părinții fetei mai pretind doi lei, dar sînt refuzați. Pețitorii și mirele ies afară: „Nu vrem să dau eu doi lei, dar fără glumă, asta nu că glumă” (precizare pentru anchetatori, care au rîs). Obținînd adaosul de la tatăl său, se ajunge la sfîrșitul dorit: „Am intrat iar toți înăuntru și-am dat doi lei, și p-ăia. Și-am făcut *trampa*; ne-am logodit” (*ibidem*, p. 813).

Reflexe ale acestei optici mai găsim, pînă astăzi, în utilizarea regională a unor cuvinte: pentru noțiunea „pețitor”, în ancheta de la Mircești Vechi, jud. Vrancea (din septembrie, 1969), ni s-a dat

termenul *misit* (< gr. μεσίτης 'sol, emisar'), care în limba română s-a specializat cu sensul 'persoană ce mijlocește o afacere comercială, intermediar, samsar'; acesta vine „în *misitie*” (adică „în pețit”), sau, altfel spus, „*misită fata*” (verbul a *misita* nu a fost încă înregistrat în dicționarele limbii române; vezi *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, II, Editura Academiei Române, Iași, 1997, harta 136, pct. 653).

Așadar, la sfârșitul secolului trecut și chiar mai încoace se primea o plată efectivă pentru mireasă, chiar dacă uneori ușor mascată („zicea că-i lasă în casă”). Deci, de ce ne-am mira că, pe vremuri, moșii risipiți prin *crînguri* greu accesibile, plasate pe pîraiele munților, munteni ce se întâlneau unii cu alții din an în Paști, s-ar fi adunat „între hotare”; chiar pe muntele Găina (unde fetele veneau cu zestre cu tot), pe locuri *improprii* de fapt pentru negoț (după cum le caracteriza chiar Papahagi), dar care aveau vechi semnificații *culturale*, spre a se însoți și a petrece?

tîrg de sărutat

= posibilă urmă a unui ritual de tip „prostituție sacră”; petrecere „populară” din zona Zarandului, la care tinerele recent căsătorite îi sărută pe bărbații întâlniți în cale, gest pentru care li se plătește

O descriere relativ recentă a obiceiului, înregistrată de Gheorghe Pavelescu (în 1972), evocă scene ce ne pot apărea ca „deșănțate”: perechile care se căsătoriseră între Crăciun și postul Paștilor veneau la tîrg la Hălmațiu, unde, atunci „cînd intrau în «piaț», nevestele cele nouă /cu cununa de mireasă pe cap/, pe cine vrè ele, să țipa și-l pupa pe obraz, în gură, unde îi venea la îndemînă. Și atunci acela trebuia s-o cinstească cu 2 - 3 pînă la 5 lei. Săruta pe rude, prieteni, cunoscuți. Mirele stătea lîngă ea și se uita” („*Tîrgul sărutului*” de la Hălmațiu. *Un străvechi obicei postmatrimonial din Țara Zarandului*; „Revista de etnografie și folclor”, t. 33, 1988, p. 43). Autorul citat, pe linia imprimată de exegeza românească mai veche, începînd cu Frîncu și Candrea (*Moșii*, 53 - 56), se străduiește să interpreteze această manifestare, oricum cel puțin ciudată, a tinerelor căsătorite drept una

înrudită cu cele numite, în alte zone, „calea primară”, „scosul la biserică” etc., adică vizita tinerilor căsătoriți, la o săptămână sau două după nuntă, la părinții miresei (Pavelescu, *op. cit.*, p. 44). Interpretări „convenabile” ale obiceiului în discuție găsim și la alți cercetători (vezi, de exemplu, Vladimir Trebici, Ion Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, 1986, p. 271 - 272).

Faptul că, măcar în unele din aceste cazuri, interpretarea va fi fost distorsionată de „comandamente” de morală pudibondă pare să fie probat de optica ulterioară a abordării temei. De exemplu, Ion Ghinoiu, definind *tîrgul de fete* de pe muntele Găina drept un „prilej de petrecere și schimb de produse” (trăsătură asimilată ulterior), în ceea ce privește motivația originară trimite la o manifestare „cultică” ancestrală, de fertilitate, pusă sub semnul ceremoniilor „de invocare a divinității protectoare a căsătoriilor și femeilor măritate” (*Obiceiuri*, 201; cf. și p. 27 - 28, s.v. *Bulciul Sîntoaderului*). Chiar această perspectivă oferă însă repere pentru interpretarea propusă de noi.

Ceea ce șochează însă în descrierea obiceiului „sărutatului”, în afara faptului că tinerele căsătorite sărută bărbați din familie dar și *necunoscuți*, este mai ales *plata în bani* cu care li se răspunde la acest gest intim produs în public. Asocierea a trei elemente esențiale, *nunta*, *sărutul* și *bani*, impun, metodologic, raportarea manifestării la momentul nunții propriu-zise, când, în diverse zone ale țării, la „uncrop” sau „pahar dulce”, nuntașii joacă cu mireasa și o plătesc (Marian, *Nunta*, 719 - 727; vezi și Sevastos, *Nunta*, 330), dar, pe alocuri, după primirea darurilor, se obișnuiește ca „mireasa să plece cu sărutatul. Se duce la meseni, le sărută mîna și i se dă băcșiș” (G. Fira, *Nunta în județul Vâlcea*, 1928, p. 44).

Fără a intra în amănuntele discuției asupra acestei plăți a miresei, trebuie să amintim că manifestarea de la Hălmagiu a fost socotită; totuși, ca una „cari în munți numai la crișeni se află” (Frâncu - Candrea, *op. cit.*, p. 51; vezi însă la Pavelescu, *op. cit.*, p. 42 - 43, informații privind un astfel de tîrg și în împrejurimi, la Brad). Așadar, chiar referirea la „jocul miresei” și la umblatul „cu sărutatul”, ca să nu mai vorbim de tipul de vizite numit „cale primară”, este nesatisfăcătoare.

Un autor maghiar, J. Kanyaró, în 1882, vorbea despre „vînzarea sărutului” la Hălmagiu, Silvestru Moldovan (1898) îl descriesese sub numele de „bulciul sărutatului; tîrgul de sărutat, tîrgul nevestelor”, iar

Traian Mager (1925), descriind obiceiul („...nevasta oferă gură /sărută/, iar cel cinstit oferă bani”), citează denumirea „bulciul la gură dulce” (ap. Pavelescu, *op. cit.*, p. 40 - 41). Un reflex „glumeț” al practicii în afara cadrului mai mult sau mai puțin instituționalizat (să nu ne pierdem cu firea!) ar putea fi versuri ca acelea culese de I. Urban Jarnik și Andrei Bârseanu: „Hai mîndro, la apă bună, / Apă bună de băut / Gură dulce de vîndut”; *Doine și strigături din Ardeal*, 1885, p. 233). Tot independent de nuntă, obiceiul fusese descris și de către Dem. I. Dobrescu, care îl interpretează ca „un ecou depărtat” al unor forme mentale „primitive” în ceea ce privește raporturile sexuale („...femeile moșilor, cînd întîlnesc un bărbat, îl sărută și îi cer bani”; *Originea*, 36); o prezentare simplistă, desigur, de tipul celor care au provocat luări de poziție ale „inteligenței” românești de la sfîrșitul secolului trecut și din primele decenii ale secolului al XX-lea.

Revenind la cele trei elemente pe care le considerăm esențiale, *nunta, contactul fizic intim și plata*, considerăm, cu titlu de ipoteză de lucru, că putem găsi în această insolită manifestare asemănări cu practica așa-zisei „prostituții sacre”, cunoscută în Asia Mică și în alte zone ale Mediteranei (Libia, Cipru), descrisă astfel de Herodot: „Toată muiera ce este vaviloneancă trebuie să șază la biserica Afroditei și, o dată în viața ei, să se împreune cu un om străin... În biserica Afroditei șād multe muieri cu cununile în cap... Și, șazănd, trec bărbații străini și-și aleg care le place. Unde, mergînd, muiera nu se mai duce acasă - și pînă unde nu să va culca cu un străin, carele, punînd argint pe genunche-i, iese afară din biserică și se culcă cu dînsa... Iar argintul, fieștecît de puțin, pentru că-i caută să-l ia, pentru că acest argint este sfînt”, banii fiind destinați templului (transcriere literarizată; *Istoriei*, 79). O descriere mai accesibilă, nu numai lingvistic, a acestei prestații rituale înainte de căsătorie, a fecioarelor, pentru același mare areal, găsim la Frazer, *Creanga de aur* III, 78 - 80.

Dat fiind faptul că pe teritoriul fostei Dacii romane s-au descoperit urme semnificative ale unor culte orientale (adoptate și de romani), practicarea, în forme distorsionate, a unei practici pur religioase de această sorginte nu poate fi, în principiu, exclusă (însăși religia creștină s-a impus în Dacia romanizată și prin negustori orientali). Dar, se poate vorbi de prezența unor trăsături esențiale și în alte zone, tot în ajunul nunții: „îl cheamă pe ginerică de-afară: «îi dai roată de

trei ori miresei" /ii spun acestuia femeile/, «și-a treia oară îi lași pormoneul cu bani în poală și săruți mireasa»" (în zona Buzăului; TD. Mt. II, 844).

Reflexul vechiului obicei oriental apare însă și în două formulări din *Tetraevanghelul* diaconului Coresi (București, 1889): „Iubesc înainte a pune la cină și întîi ședere în gloate și *sărutatele în tîrgure*" (după Matei, 23.7); „Vai de voi, fariseilor, că iubiți nainte a șede în gloate și *sărutaturi la tîrguri*, vai de voi cărtulari și farisei fățarnici, că sînteți ca groapele neștiute... ” (după Luca, 14.43; *op. cit.*, p. 52, 147). Dacă practica în sine va fi fiind cea a zonei în care s-a născut creștinismul (ce avea să combată direct „prostituția sacră”, păgînă), expresia lingvistică este apropiată de cea românească conservată regional (textele citate cuprind, de exemplu, regionalisme); așadar putem găsi, într-un text din 1561, o eventuală evocare a „sărutatului în tîrg”.

Faptul că autorii români care descriu „tîrgul de sărutat” (numit, după cum am văzut, chiar „tîrgul nevestelor”) insistă asupra absenței oricărui aspect imoral (Frâncu - Candrea, *op. cit.*, p. 55, element preluat cu grijă în abordările ulterioare), paralel cu preocuparea femeilor de a nu fi refuzate („a rămînea nesărutată e cea mai mare ocară”; *ibidem*), atestă nu atît „distracția”, „petrecerea” (de mai încoace) invocată stăruitor de exegeți, cît caracterul ritual al contactului intim fizic, sublimat și acesta.

Iar diverse note, considerate definitorii în sensul unei manifestări de „integrare socială”, pot fi apreciate ca „acomodări” din perspectiva moralei unei societăți care s-a desprins de mult de semnificația vechii practici: preferarea bărbaților din familie și a cunoscuților atenuază, desigur, nota de promiscuitate, la fel ca și prezența soacrei, a nașei ori chiar a mirelui. După cum consumarea ritualului *după nuntă* (dacă „tîrgul” a luat locul „templului”) se poate explica prin economia de timp avută în vedere de niște munteni pragmatici, locuind în așezări izolate din munți. Tot în această zonă a Transilvaniei, din aceleași motive, se înregistrează faptul că un copil putea fi botezat cînd era destul de mare ca să pască vitele „pe deal”, după cum se consemnează într-o anecdotă din Albac; strigă tatăl: „«Mă, pucă, mă! Ghiuri [= vino] acasă, c-o ghirit [= venit] popa să te boteze!»”, la care fiul i-a răspuns: «Da ce-i acela popă? De mîncatu-i?»” (T. Papahagi, *Munții Apuseni*, 37).

Aceste aspecte pot fi socotite de tipul celor de „îmblinzire” a brutalității vechilor practici, după expresia lui Frazer: de exemplu, la germani, „rostogolirea” bărbaților și femeilor pe ogor, după ce au secerat grâul, ce „pare a fi un obicei mai vechi și mai primitiv, îmblinzit, destinat să transmită câmpului fertilitate prin metode asemănătoare celor la care recurgea odinioară populația *pipil* din America Centrală și pe care cultivatorii de orez din Java le aplică și astăzi” (relații sexuale efective, pe câmpul pe care trebuie să înflorească planta; *Creanga de aur* II, 7 - 9).

Pentru a aprecia semnificația unui act principal din desfășurarea „tîrgului” în discuție, sărutatul, trebuie să menționăm faptul că, în colectivitățile rurale românești, acest tip de „salut” are implicații morale. Deși ne referim la norme juridice și la optici din Țara Românească și din Moldova, credem că nota generală poate fi extrapolată și pentru populația din interiorul arcului carpatic. Astfel, în *Cartea românească de învățătură* (1646) și în *Îndreptarea legii* (1652), chiar dacă prelucrări și adaptări de legiuiri bizantine, unul dintre lucrurile „fără rușine” înfăptuite de împetricinați pentru constatarea păcatului: curviei era „cîndu-i va găsi sărutîndu-se sau cînd vor rîde fără nici o dezmierdăciune”, iar, în cazuri de despărțire, dreptul femeii de a dobîndi bunurile familiei era acordat „cîndu-ș va rîde bărbatul de muierea-ș, de va trage și săruta înaintea ei fieși ce muieri slujnice sau alte muieri proaste” (Longinescu. *Legi*, 103, 107).

Este drept că pravilele citate au fost în uz pînă la apariția *Condiciei* lui Ioan Caragea (începutul secolului al XIX-lea), dar, desigur, nu numaidecît din acest motiv un contact fizic intim cum este sărutul a putut fi respins; ca gest de curtoazie îndrăzneată, după mărturia unei stări de spirit înfățișate de Delavrancea: „De cinstită, nu e obraz mai curat. Cînd Ioniță Rotaru, om chipeș și hazlîu s-a încercat să o sărute, a sărit parc-ar fi călcat pe coadă de șarpe și, în mijlocul flăcăimii, i-a strigat: - Mi-aș tăia obrazul, dar ți-aș tăia buzele!” (*Sultânica* III). Dacă suspectăm portretul, poate emfatic, al literatului, să apelăm la expresia frustră a relatării autobiografice, a unei femei (în vîrstă de 63 de ani în 1969) din zona Teleormanului; cîndva, în tinerețe, un băiat a încercat să se apropie de ea: „puneai colbița [= cobilița] colea pă umăr și venea și punea mîna aici pe colbiță și te oprea... Păi, trei zile mă spăl aici la colbiță unde-ai pus mîna pă mine...” (TD. Mt. I, 464).

În liniile generale ale unor atare precepte și sensibilități, „vînzarea” sărutului putea fi acceptată doar în virtutea unei vechi obligații (și datini), a cărei motivație originară s-a pierdut prin ceea ce H.H. Stahl numea „amnezia socială”: memoria colectivă „nu reține decît forme, uitîndu-le semnificațiile” (*Eseuri*, 260). Dar, menținerea demersului de interpretare la nivelul discursului cultural pudibond de la sfîrșitul secolului trecut (vezi și **tîrg de fete**) și la cel al „tălmăcirii” ultimilor martori oculari ai manifestării („tîrgul de sărutat” s-a păstrat pînă în anii celui de-al doilea război mondial), acordîndu-i statutul unui eventual „festival al miresele”, ar echivala cu acceptarea, într-un dicționar, ca origine propriu-zisă a unor cuvinte, a motivației *ad-hoc* a vorbitorilor ce fac epistemologie de tip etimologie populară.

TÎRȘÓR: „Tîrșorul te mănîncă!” (A. Bacalbașa)
= vei fi închis, vei sta la închisoare; „închisoarea te mănîncă!”

Deși scrieri ale lui Anton Bacalbașa figurează în bibliografia *Dicționarului limbii române* al Academiei (DLR), nici în vol. VI și la nici unul dintre cele două cuvinte-titlu din vol. XI/2 al acestui dicționar nu apar contextele cuprinzînd amenințarea cu „tîrșorul” proferată de „supiriori” la adresa soldaților, ce se găsesc în schițele autorului respectiv. Reproducem trei citate: „- Nu vorbi! Am să te dau în judecată pentru părăsirea postului în fața inamicului... Tîrșoru te mănîncă de-acuma!” (*Contrabanda*, în vol. *Moș Teacă*, 1893); „- Patru zile pluton de pedeapsă! strigă Moș Teacă. Insulta supiriorului în timp de pace! Tîrșoru te mănîncă, leat!” (*La teatru*, în același volum); „- Haide, fiți gata... Duminica viitoare vine să ne surprinză don general... așa a dat orden... Mă!... vedeți să nu vă piară ceva pîn-atunci, că-i vai de mama voastră! Tîrșoru vă mănîncă!” (*Pregătiri pentru surprindere*, în vol. *Din viața militară*, 1895).

Este de presupus, mai curînd, omiterea cuvîntului respectiv la fișarea bibliografiei decît dificultatea, reală, de încadrare a enunțurilor sub unul din cei doi termeni *tîrșor* (1 și 2), ce putea fi ocolită, prin adăugarea unui nou cuvînt-titlu (3), ca presupus omonim, constituind o onestă semnalare, rezolvată, eventual, sub eticheta „*cu sens nepre-*

cizat, în exclamația *tîrșoru te mănîncă!*" (cu trimitere la contexte de tipul celor de mai sus).

O asemenea „expediere” de moment (de pildă sub presiuni editoriale) nu ar fi fost de reproșat, căci regionalismul *tîrșor*¹ reprezintă un diminutiv de la *tîrș*, iar *tîrșor*² se dovedește o variantă fonetică, prin forma intermediară (cu sincoparea vocalei *u*) *tîrșor*, a diminutivului *tîrșușor*. În ambele cazuri, obiectul amenințării cu *tîrșorul* rămîne, într-adevăr, obscur.

Înainte de a avansa posibilitatea / verosimilitatea legăturii cu cel de al doilea cuvînt-titlu, încercăm eliminarea celei cu *tîrșor*¹, diminutiv înregistrat în DLR XI/2, cu trimitere la *tîrș*, avînd sensul de „copac pipernicit, nedevelopat (*tîrșoi*); tufă, tufiș (*tîrșar*)”. Ca și în acest caz, este greu de admis un punct de plecare *tîrș* pentru *tîrșorul* de la Bacalbașa, chiar dacă am considera alte sensuri ale cuvîntului respectiv; de exemplu, acela de „creangă stufoasă, mărăcine”, ce poate fi depistat în expresii cum ar fi *a umbla /cineva/ cu tîrșul după el* „a fi urmat pas cu pas de cineva, a umbla cu cineva «coadă» după el”; *a se ține tîrș* (sau *cu tîrșul*) după cineva „a se ține scai după cineva”; *a-i pune /cuiva/ tîrșul de coadă* „a-l alunga”.

Cît despre semnificația „grapă de mărăcine” a aceluiași termen, aceasta ar fi condus tot spre expresii desemnînd „dependența” (cf. *a se ține grapă* de cineva), iar, o alta, „mătură mare de nuiete sau de mărăcini” ar sugera doar notificarea unei... corvezi (prestație ce ar putea fi numită, ironic, „măturică”!).

Dat fiind faptul că, pe vremuri, în închisori, picioarele sau mîinile deținuților erau fixate în butuci, un diminutiv **trușor* (sau *turșor*), avînd la bază același apelativ, în variantele, din graiuri olteneste și ardeleneste, *truș*, *turș* „bucată de lemn tăiată dintr-un trunchi de copac”, „trunchi de copac tăiat”, folosit prin antifrază, nu exclude, strict teoretic, eventualitatea atragerii termenului într-un enunț evocînd o pedeapsă (*cu butucul*).

Dar, subliniem, nu dispunem de atestări semnificative ale diminutivului *tîrșor*, pornind de la *tîrș* (sau variante) cu sensurile trecute în revistă anterior (vezi, în DLR, doar o trimitere la Tache Papahagi), iar, dacă, în timp, acestea ar apărea, ceea ce nu este exclus, cele mai multe semnificații ale apelativului nu motivează gravitatea amenințării cu *tîrșorul*, acutizată și de verbul (a) *mînca*. Nu încercăm însă dezvolt-

tarea ipotezelor schițate (spectrul „măturoiului”, respectiv al „butucului”), de vreme ce diminutivul *tîrșor*, pornind de la substantivul *tîrg*, oferă (datorăm sugestia colegului Remus Zăstroiu) o cale de a descifra în ce anume se poate concretiza amenințarea cazonă consemnată de Bacalbașa.

Varianta *tîrșor* este consemnată în DLR (XI/2) la Dosoftei (*Viețile sfinților*, 1682) și într-un text de la începutul secolului al XVIII-lea, publicat în „Magazin istoric pentru Dacia”. Pe de altă parte, corespondența *tîrșor* - *tîrgușor* pentru graiuri din Muntenia este comunicată de D. Udrescu, *Argeș*.

Dar, pentru ca în lumea cazărmii bucureștene această corespondență să fie relevantă, trebuie să identificăm, în Țara Românească, un tîrgușor „sperietoare”. Atenția ne-a fost atrasă de toponimul *Tîrgșor*, numele unui oraș atestat din vremea lui Mircea cel Bătrîn (1413), cândva important punct vamal și comercial între Transilvania și Țara Românească, situat la câțiva kilometri sud-vest de actualul oraș Ploiești, a cărui dezvoltare a dus, de altfel, la eclipsarea și dispariția primului (reduc la statutul de simplu sat).

Interesează însă faptul că în zonă a existat o mănăstire, a cărei construcție se presupune că a început în primul an de domnie a lui Vlad Țepeș și care a cunoscut o adevărată înflorire economică în secolul al XVII-lea, decăzînd după 1752, cînd a fost „închinată” Mănăstirii Pantelimon. Declinul se accentuează după secularizarea averilor mănăstirești (cînd egumenul în funcție s-a spînzurat), în 1864 fiind încredințată unui curator civil (ap. G. Potra, N. Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor*, Ploiești, [1970], p. 72 - 85).

Este posibil ca, mai ales în aceste condiții, Mănăstirea Turnu, de la Tîrgșor, să fi servit, măcar vremelnic, drept penitenciar militar. Precedentele sînt relevante: numeroase mănăstiri sau schituri (nu numai) din Muntenia au servit, la început, pentru detenția boierilor surghiuniți ori „puși la popreală”, dependențele fiind apoi amenajate ca închisori propriu-zise. Printre acestea amintim Arnota, Cernica, Mărgineni, Mislea, Plătărești, Snagov, Văcărești (vezi și Bucovățul, Mănăstirea dintr-un Lemn, în Oltenia, sau Bisericanii, Dobrovățul și Pîngărații, în Moldova; după Dianu, *Închisorile*, 39, 133 - 152; autorul nu se ocupă de penitenciarele militare).

Cel puțin două din textele citate după Bacalbașa sugerează pedeapsa cu închisoarea, cele în care se invocă judecarea pentru pără-

sirea postului, respectiv plutonul de pedeapsă, „tîrșorul te mănîncă” aparținînd unui bogat registru de formule pe aceeași temă ale personajelor aceluiași autor: „patru zile la butuci, la sala de poliție, la garda pieții”; vezi și „te torn la gherlă”, „să mi-l torni patru zile la dubă”, „marș-la-nchisoare”.

Intervine, apoi, prezența verbului (a) *mînca*-cu sensul „a face să dispară; a nimici, a distruge”, înregistrat în contexte comparabile numai din vorbirea curentă și care apar la diverși scriitori („pușcăriă te mănîncă”, „o să-l mănînce ocna”, „mînca-te-ar mînăstirea” - în ultimul caz este vorba despre femei).

În sfîrșit, este cunoscută, de asemenea, numirea a însuși stabilimentului respectiv prin numele localității: „la Arnota” însemna „la închisoare” (Dianu, *op. cit.*, p. 53), exemplul „clasic” reprezentîndu-l celebritatea localității *Gherla*, toponim care, după majoritatea dicționarelor, este evocat în enunțurile „a turna la *gherlă*” sau „mînca-te-ar *gherla*”, apelativul avînd astăzi sensul de ‘închisoare’ (este vorba, de fapt, despre un instrument de tortură folosit inițial, probabil, la închisoarea din această localitate; vezi *gherlă*).

Dacă datele metalingvistice trecute în revistă îndreptătesc ipoteza că enunțul „tîrșorul te mănîncă” trimite la o închisoare (militară), evoluția fonetică *tîrșușor* → *tîrșșor* → *tîrșor* permite considerarea unui asemenea stabiliment la fosta Mănăstire Turnu, de la Tîrșșor (localitate în care, din 1950, funcționează o închisoare pentru femei; după relatarea, într-o emisiune de la TVR 1 din noiembrie 2000, a fostei directoare, mai înainte închisoarea era destinată polițiștilor condamnați). Căci varianta „populară” a oiconimului avut în vedere, *Tîrșșor*, pentru „înfloritorul centru politic și comercial din secolele al XV-lea - al XVI-lea”, apare chiar în titlul unui articol semnat de C.C. Giurescu: *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrșșor* (în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XVII, 1924, p. 74 - 75; vezi, la p. 75, și o completare a lui Virgil Drăghiceanu, *Cîteva note asupra bisericilor din Tîrșșor*).

Și, astfel, se impune și accentul *tîrșóorul* (te mănîncă!), nu *tîrșorul*, cum am auzit la școală!

Bibl. „*Tîrșoru te mănîncă*”; Cr., XXXIV, nr. 11 (1487), noiembrie 1999, p. 19.

TOACĂ: a scrie numele (cuiva) pe toacă
 = a destina (pe cineva) durerilor de cap, necazurilor, pedepsei divine

Acțiunea indicată reprezintă o practică de magie homeopatică: numele de botez, considerat o parte (fizică) a persoanei ce-l poartă, a fost (asemenea diverselor secreții și excrescențe, ca saliva, sângele, urina, unghiile, părul) obiectul unor practici magice ce ar duce la îmbolnăvire sau moarte.

Expresia, folosită curent ca amenințare („am să-ți scriu numele pe toacă!”), nu este înregistrată în dicționarele limbii române, dar este folosită curent (cel puțin în mediul rural, în Moldova). Practica propriu-zisă este încă în uz: în 1993, am constatat că pe toaca de lemn (portativă) de la mănăstirile Dragomirna și de la Neamț erau scrise (uneori de mai multe ori, într-o figură geometrică) mai multe nume. Monahul Ghenadie Burulea, de la Mănăstirea Neamț, ne-a semnalat faptul că este obiceiul ca numele să fie scris (de fapt, zgîriat) și pe „tochiță” (toaca fixă, de metal), dar și pe clopote, lucru pe care l-am și verificat. După spusa interlocutorului nostru, întrucît toaca (și clopotul) se *bate*, finalitatea acțiunii este aceea „ca să-i sune capul” celui al cărui nume este scris.

Despre cineva care suferă de dureri cronice de cap se spune: „parcă i-a scris numele pe toacă”. De altfel, baterea scîndurii sau a bucății de metal de la biserică pentru a anunța serviciul religios, începerea acestuia (sau anumite momente în desfășurarea lui) are diverse reflexe lingvistice, pornind de la evocarea unor efecte... firești, „a fi surd toacă”, pînă la unul de exorcizare: *ucigă-l toaca* este un nume eufemistic al Diavolului.

Este vorba de o practică ce a apărut și ca o reacție de „agresare” a numelui, devenit public și uzual prin botez, dar constituind obiectul unui adevărat „tabu” în mentalitatea primitivă.

Dar, în mentalul popular, pedeapsa vine chiar de la Dumnezeu, care, într-un fel, „transcrie” însemnarea de pe toacă, așa cum ne-au fost prezentate lucrurile de către o informatoare pentru etnotexte din localitatea Mihai Viteazu, jud. Botoșani, dintr-o comunitate rurală originară din ținutul Herței, colonizată pe noul loc ca efect al „cedării” teritoriale de după ultimul război (cf. Dumistrăcel, *Sate*, 180 - 181).

Întrebată dacă știe despre acest obicei, Maria Zotic (58 de ani în iunie 1995, când a avut loc ancheta) ne-a mărturisit că „și-amu este. Când omul... i se pierde ceva și-i năcăjît și zice «dacă nu-mi dă, n-am să-i fac altceva; că știu că el mi-a luat lucrul acela; am să-l scriu pe toacă, la biserică» zice, «să-l chinuie Dumnezeu!»». Zice că-i înseamnă Dumnezeu, dar 'eu nu pot să știu ca Dumnezeu, toate!' și-a încheiat relatarea conlocutoarea noastră, un subiect ideal, prin inteligență și spirit critic.

Bibl. *Schimbarea și „agresarea” numelui ca manifestări de tabù lingvistic*; în vol. *Limbaje și comunicare*, Institutul European, Iași, 1995, p. 71 - 81.

TOANĂ: **a fi cu toane**
                      = a fi capricios

În limbajul pescarilor, *toană* denumește, printre altele, 'ocolul făcut prin desfășurarea unui năvod, pentru a pescui' din locurile bogate în pește (sau unde s-au pus grăunțe, servind ca „nadă”), numite tot „toană”. În asemenea „toane”, peștele este agitat, se zbate („...s-auzea în toane acolo, unde-am dat nadă, se zbăteau crapii”; TD. Mt. II, 641).

De aici s-ar explica, după Pușcariu (*Privire*, 363), expresia *a fi cu toane*. Același punct de vedere îl găsim la Șăineanu, D, pentru care sensul figurat „caprițiu” este o „metaforă din sfera pescuitului”.

În alte lucrări lexicografice, se înregistrează două cuvinte *toană*: (1) „capriciu, pandalii, holomoace” (Scriban, D) și (2) „aruncătură de năvod”, primul fiind considerat un postverbal de la (a) *tuna* (vezi „cum îți tună prin cap” și alte numeroase expresii, cu diferite nuanțe, la Tohăneanu, *Imagini*, 91), iar cel de al doilea, referitor la pescuit, după DLR (XI/2), s-ar explica din ucraineanul sau rusescul *tonja*.

Apropierea pe care o susținea Pușcariu nu este, totuși, de neglijat; se constată „toane” și în comportarea... peștilor: în DLR, la cel de al doilea cuvînt *toană* se înregistrează și sensurile „loc unde se bat peștii; bătaia peștilor”, respectiv „perioadele cînd peștele umblă după mîncare; obiceiul, felul de a se manifesta al peștelui cînd umblă după

hrană” (și, de aici, prin extensie, ‘oarecare/ perioadă de timp’, sens neînregistrat în dicționare: „coasa... , cu gresia, s-ascute’ o toană”; TD. Olt., 15). Contaminarea semantică dintre cele două cuvinte o putem constata, de fapt, la Dosoștei, într-o „marină” din *Psaltirea în versuri*: „Preste luciul de genune / Trec corăbii cu minune. / Acolod le vine toană / De fac chiții /= balenele/ joc și goană” (Catisma a 14 - a, Psalmul 103, după ediția N.A. Ursu, Iași, 1974, p. 755).

Considerarea aceleiași sfere de reprezentări ne-o sugerează și o expresie aromânească; pentru *om cu toane* aromânii grămosteni zic „omă cu undi” (Caraiani - Saramandu, *Folclor*, 116).

Cît despre *toanele* oamenilor, acestea pot fi și ... bune după cum apare cuvîntul la Creangă și Eminescu. La primul, părintele Duhu, pus pe harță cu fețele bisericesti și pedepsindu-și aspru elevii, este însă un bun pedagog și poate fi apreciat chiar ca om: „Bun mai era și părintele Duhu, cînd era în toane bune...” (*Popă Duhu*). Iată și o stare de spirit descrisă de Eminescu: „... un colț de pădure care-mi dă toane bune și sănătate” (*Opere XVI*, 349).

TOBĂ:

a bate toba (în tîrg și la moară)

= a face o știre de domeniu public; a divulga un secret

În secolele trecute, *toba* a fost asociată cu împrejurări ce stîrneau senzație. Este vorba, mai întîi, de alaiurile domnești, anunțate de sunetele tobei și ale surlor, după cum atestă citatele prezentate la acest cuvînt în DLR (XI/2): „au mers ... tot domnește din conac în conac, tot cu surle și cu doabe” (N. Costin); „ieșise în întîmpinarea lui cu buciume, cu tobe și cu surle” (Ispirescu). Pe lîngă această valoare, „pozitivă”, ce evocă doar ideea de „vîlvă”, lumea tîrgurilor a adăugat o altă semnificație: *a vinde cu toba* („să vînd mai bine de bunăvoie... decît să las să mă vînză cu toba”; Mateiu I. Caragiale, *Crăii de Curtea-Veche*, cap. *Spovedanii*) însemna ‘a vinde la mezat, la licitație’ (cf. și *a-i bate cuiva toba*), practică transferată apoi și în mediul rural la încasarea impozitelor: „Perceptorul... umbla din casă în casă cu toba” (Zaharia Stancu). Scoaterea la mezat constituia, adesea, un prilej de a se afla lucruri destul de neplăcute în legătură cu cei cărora li se

aplica vânzarea forțată; de aceea, sensul 'a divulga un secret' al expresiei *a'bate toba* poate reflecta direct împrejurarea la care ne-am referit. A intervenit, în sfârșit, folosirea tobei (*a' darabanei*, cum i se spune în unele zone ale țării) pentru a anunța deciziile autorităților (Iordan, *Stilistica*, 277). *A bate toba (mare)* a ajuns să exprime metaforic ideea de 'a răspîndi o știre (a face reclamă unui lucru)', hiperbolizată prin determinante locale: „bate toba în Moldova și s-aude la Craiova!”. Într-o formă simplă, cu semnificația oferită de context, expresia apare și la Rebreanu: fiică învățătorului Herdelea, în preajma logodnei, își dă seama că noutatea este probabil cunoscută, „căci nu se poate ca tata să nu fi bătut toba” (*Jon*, p. I, cap. IV).

De ce însă tocmai *în tîrg și la moară*? Față de mediul familiar al comunității sătești, cu întîmplări previzibile, tîrgul a reprezentat locul și prilejul confruntării cu cei din afară, al aflării noutăților și al reprezentațiilor de bîlci (în „tîrgul vitelor” se petrece și scena din *Amintiri II*, cu vânzarea pupezei și ea provoacă senzație: „se strînsese lumea ca la comedie împrejurul nostru; dă, iarmaroc nu era?!”; Creangă). Tîrgul devine astfel element de referință pentru a indica dimensiunile reușitei (*a rupe inima tîrgului*) ori proporțiile unui „dezastru” în planul reputației (*a da pe cineva tîrgului sau prin tîrg*; DLR XI/2).

Un prestigiu asemănător a avut și moara, dintotdeauna un loc de întîlnire unde se puteau afla și învăța multe, așa cum înfățișa Sadoveanu o moară din siliștea tîrgului Vaslui, unde „fac popas călători din patru drumuri, pe lîngă țărani și răzășii care aduc la măcinat” și unde „se alege veștile și prorocirile” (*Frații Jderi*). Și francezii au avut asemenea locuri de întîlnire cu efecte de bună informare: „Au four et au moulin, on sait toutes les nouvelles”; așadar, nu numai la „moară”, ci și la „cuptor”, dar este evocat cuptorul feudalului („le four banal”), la care erau obligați să-și coacă pîinea (contra unei redevențe) toți locuitorii senioriei!

Nebănuite implicații sociale ale acestor începuturi ale industriei din Franța au fost prezentate de J. Gimpel în *Revoluția industrială în Evul Mediu*: cadrul prilejuind contacte sociale ce au scandalizat biserica, intervenția acesteia, în secolul al XII-lea, amenința cu închiderea morilor, ceea ce sociologul francez nu îi apare ca o *imposibilitate* (autorul se referă și la urmările măsurilor din aceeași

periodă în domeniul băilor: „... cu timpul, autoritățile s-au neliniștit de proasta îngrijire și de libertățile prea mari, contrare bunelor moravuri, existente în unele băi publice. Și astfel îngrijirea corpului a fost pusă la index [și] a dispărut igiena din societatea medievală”; trad. rom., 1983, p. 89 - 90).

Probabil și în legătură cu întâmplările și poveștile istorisite în nopțile petrecute în așteptare, folclorul românesc înregistrează numeroase referințe la moară ca spațiu al supranaturalului, însuși morarul fiind adesea un personaj cel puțin ieșit din comun, motive preluate în literatura cultă: moș Irimie, de la moara din siliștea târgului, are ca „fecioraș” un demon (Sadoveanu, *Frații Jderi*, p. III, cap. VII), moș Călifar, de la moara părăsită de lângă Alăutești, este un vrăjitor, „o jivină drăcească” (Galaction, *Moara lui Călifar*), iar moara „cu noroc” a lui Slavici este o amară ironie. Elemente ale realității, dar și cele fantastice, contribuie la conturarea semnificației acestui cadru pentru ceea ce se numește „școala vieții”; frecventarea morii devine un criteriu de apreciere a experienței cuiva; ironic, aceasta poate fi înfățișată în termeni cum sînt cei puși în relație de Anton Pann într-o suită de zicători *despre timp și vîrstă*: „Moș Ion știe, el să vie să vă spuie. - Că a fost o dată la moară și de două ori la rîșniță” (*Povestea vorbii*).

Astfel, târgul și moara au constituit vechea măsură a celei mai largi publicități: *a spune un lucru în târg și la moară* înseamnă ‘a spune un lucru în gura mare, la toată lumea’ iar, de aici, *a afla și târgul și țara* (‘a afla, a ști toată lumea’, DLR XII/1). Agravării în ceea ce privește extensia i-a succedat asocierea cu formula ce numește folosirea celor mai sonore mijloace de a atrage atenția, provocînd contaminarea de elemente al cărui rezultat este *a bate toba în târg și la moară*, exemplu elocvent al expresivității paremiologiei populare.

Bibl. „...în târg și la moară”; Cr., XXI, nr. 2 (1041), 10.I.1986, p. 6.

TOP: **a trage (cuiva) un top de bătaie**
                              = a-l bate zdravăn

În această variantă, pentru care în 1963 nu existau atestări, expresia, frecventă în vorbirea familiară, cu înlocuirea lui *top* prin *toc*, a fost înregistrată în DLR la cuvîntul *top* (XI/3), conform explicației date de

Al. Graur: inițial s-a făcut referirea la *top* (*Etimologii*, 157). Dacă astăzi se spune curent „un *top* de hîrtie”, în secolul trecut împrumutul din limba turcă *top* numea tot felul de pachete: legături de textile, de luminări și chiar de chibrituri (DLR, s.v., unde apare un citat chiar cu „un *top* de bătaie”: „îi trag un *top* de bătaie de-i sar zbanțurile!”). *Topul de bătaie* putea avea în vedere bătaia administrată cuiva legat (așa se bătea, de exemplu, *la talpe*, o pedeapsă obișnuită în secolele trecute), cei reținuți, chiar înainte de a fi judecați și condamnați, fiind legați *burduf*, *fedeleș* sau *butuc*.

O dată cu restrîngerea utilizării în vorbire a turcismului *top*, neînțeles, înlocuirea acestuia cu *toc* s-a produs sub semnul semanticului interjecției (care imită zgomotul produs de o lovitură), respectiv al verbului (a) *toca*, însemnînd, mai mult sau mai puțin incidental, și ‘a lovi, a izbi’, ‘a bate’ (DLR XI/2).

TRAIȘTĂ: **luna lui traistă-n băț**
                   = nume popular al lunii martie

Această denumire, din calendarul ciclurilor vegetației, a fost înregistrată în anchete etnolingvistice din deceniul al patrulea în localități din sudul Moldovei și din estul Munteniei. Inclusă și în DLR (XI/3, s.v. *traistă*), ea a fost considerată ca referindu-se la „vremea cînd începe lucrul la cîmp”, pe baza explicației notate de către Iuliu Zanne (P III, 411), ce nu l-a putut contrazice pe învățătorul dintr-o localitate din fostul județ Covurlui (așadar din același areal geografic) care a comunicat-o. Explicația le-a părut convenabilă și redactorilor (probabil *redactorelor*, posibil orășence) autori ai respectivului tom din dicționarul citat.

Dacă ar fi vorba de această situație, prezența *bățului* este suspectă: cînd mergeau la lucru, la ogoare mai îndepărtate de casă, țărani foloseau fie căruța, fie aveau în mîini unelte, pe coada căroră își atîrnau traista cu mîncare. Traista *în bățul de pe umăr* este caracteristica *drumeșului*, sau a *ciobanului* ce umblă în urma turmei pe pășune sau pe cîmp (localitățile la care ne-am referit mai sus se află în zona căilor de transhumanță ale păstorilor transilvăneni spre bălțile Prutului sau ale Dunării). Drumeșul cu traista în băț este evocat însă,

dintre citatele prezentate în *Dicționarul Academiei*, de cele selectate din Hogaș și Rebreanu (*traista și toiagul* la N. Filimon, O. Goga, M. Sadoveanu sau V. Voiculescu; vezi și la Creangă: „Ie-ți, popă, *desagii și toiagul și pe ici și-i drumul*”; *Popa Duhu*).

Dar, în limba română, există numeroase expresii ce evocă o „drumetejie” de cu totul alt gen: *cu traista-n băț* înseamnă „sărac, calic, cerșetor”, iar *a-și lua lumea în traistă*, „a pleca supărat” (și, desigur, nu „de bine!”). Așadar, martie „traistă-n băț” înseamnă, din optica grijilor oamenilor pământului, *luna sărăciei*, când rezervele alimentare s-au terminat, resursele primăverii n-au apărut încă, iar încălzirea timpului le permite celor aflați la strîmtoare să o pornească la drum, în încercarea de a cumpăra sau a găsi ceva de mîncare; ori luna mișcării ciobanilor, cu turmele spre pășune, dată fiind lipsa de nutreț de la sfîrșitul iernii. De altfel, de acest aspect se leagă apariția, alături de numele de *mărțișor*, *luna mărțișorului* (de la obiectul augural purtat din prima zi a lunii), a altor denumiri populare ca *luna lui Marta*, *Marta cu nouă cojoace*, de la *Baba Marta*, o baba Dochia, în postură de ciobăniță (care, după ce-și leapădă cele nouă cojoace, din cauza încălzirii înșelătoare a timpului, îngheață de frig).

Trecînd peste supoziții, că martie *luna lui traistă-n băț* înseamnă *luna sărăciei* ne-o dovedește denumirea metaforică *traistă goală* „vîntul pustiitor de sud-vest” (după cum sublinia Bogrea, *Pagini*, 266), eventual crivățul, „poreclit și *traistă goală* prin județul Argeș” (semnificație înregistrată de Pamfile, *Văzduhul*, 54), care ar putea fi același cu „Munteanul” sau „Trăistarul”, un vînt de miazănoapte „totdeauna uscat și (care) dă poporului traistă de cerșit, sau de cerut împrumut porumb”, după o comunicare din județul Olt (Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 149). De altfel, *neam de traistă* înseamnă și ‘cerșetor’; cf. zicala „degeaba aduce bărbatul (acasă) cu căruța, dacă femeia /risipitoare! / dă cu trăistuța”.

Un prestigiu consolidat al acestei luni despre care se spune, doar, că „martie din post nu lipsește”.

În sfîrșit, o denumire de... revanșă față de lipsurile de la începutul primăverii: în anchetă etnolingvistică pentru NALR. *Moldova și Bucovina* (din anul 1968) în localitatea Cașin, jud. Bacău, am înregistrat ca nume al lui martie „luna lui *poftim*”, cu referire la faptul că, în această perioadă, „cășunenii”, lucrători la pădure și cărauși, lipsiți

de pământ pentru agricultură, erau angajați („poftiți”) pentru lucru pe timpul verii în special în zona de podgorii (Odobești - Nicorești).

Bibl. *Martie - mărțișor*; Cr., XX, nr. 9 (1996), I.III.1985, p. 8.

TREAPĂD: a avea (a da în) treapăd, a da treapădul (peste cineva)
= a fi bolnav de diaree

Locuțiunile din titlu, neînregistrate în dicționarele limbii române, mai sînt și astăzi folosite, cu sensul menționat, în graiurile din Moldova (*Atlasul lingvistic român I*, vol. I, Cluj, 1938, harta 124, și *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. I, Editura Academiei, București, 1987, harta 99). Precizarea circulației zonale a acestor locuțiuni pentru estul teritoriului dacoromânesc (unde apare, frecvent, și verbul a *trepăda* cu sensul indicat) este posibilă pe baza comparației cu răspunsurile notate în localități din celelalte provincii pe harta citată din ALR I, respectiv pe hărțile avînd aceeași temă din atlase ale seriei NALR. În aceeași arie se înscriu și răspunsurile atestînd termenul în discuție ce provin din ancheta etnolingvistică Hasdeu, la care trimite DLR XI/3 (județele Bacău și Iași).

Iată cîteva formulări, ce cuprind și explicații ale subiecților anchetați: „se duce repede afară, a dat treapădul peste el”; „treapădă, iese repede afară”; „a dat în treapăd”; „trepezi, trece prin tine” (NALR. *Mold.-Bucov.*, h. 99, localitățile Ivănești și Tătărăni, Vaslui; Cuca, Galați; Nistorești, Vrancea; vezi și Tulești, Vaslui: „omu treapădă, merge mereu, *hojma* afară”).

Ne aflăm în prezența unei metonimii, datorate, desigur, eufemizării, de tipul „consecință” pentru „cauză”: boala ce provoacă presanta și frecvența „ieșire afară” a fost numită prin locuțiuni verbale ce descriu... deplasarea repetată și precipitată.

Aceasta deoarece (a) *trepăda* (verb moștenit din latină, *trepidare* ‘a se mișca agitat, a se zbate’, ‘a alerga în dezordine’, ‘a tremura’) și (postverbalul) *treapăd* au fost utilizate în limba veche (atestări în scris din secolul al XVII-lea) cu semnificațiile „a umbla repede și fără astîmpăr de colo pînă colo, a alerga, a umbla după ceva, a se zbu-

ciuma"; „a merge la trap” (despre cai), respectiv „alergătură, umblet”, „mers la trap, al calului” (DLR XI/3). Iată câteva contexte ilustrative, după același dicționar: (nemții luau vamă) „de la pămîntenii ce trecea și trepăda în țara ungurească” (N. Costin); „trepădase toată ziua după cămătar” (I.L. Caragiale); „calul... trepăda de abia se puteau ține de dînsul cei doi lăturași” (I. Ghica); respectiv „fu silit a merge pe lîngă cai în treapăd” (Dosoftei).

Cu numeroase atestări după izvoare reflectînd graiurile din toate provinciile românești, verbul are o bogată „familie” (termenii ce urmează se referă la unul sau altul din sensurile date anterior): *trepădare*, *trepădat*, *trepădător*, *trepădătură*, *trepăduș*, (cal) *trepădar*, *trepădaș* etc. Pe de altă parte, prin *treapăd* a fost numită o „taxă” sau „amendă”, percepute de la cei aduși forțat la judecată, sau de la datornici (DLR XI/3), iar *treapădul* pare să fi numit, în mod special, ironic, „umbletul” călugărilor (și preoților) din sat în sat, sau din mănăstire în mănăstire, după pomeni sau praznice (vezi *geasta*).

Față de o asemenea situație în vocabularul limbii române și față de expresivitatea termenilor la care ne-am referit, este surprinzător faptul că specializarea semantică *treapăd* ‘diaree’ caracterizează doar vorbirea populară din aria estică dacoromânească (Moldova, pînă la Nistru), delimitare teritorială ce este confirmată de apariția cuvîntului ca termen medical popular în texte manuscrise și în cărți (tipărite la Iași) datînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea (DLR, vol.cit., *treapăd*^B).

Nu este un caz singular: tot așa, în graiuri din Banat și din sudul Transilvaniei, aceeași boală este numită prin *urdinare* (*urdinală*, *urdinat*, *urdinătură* și chiar *urdiniș* și *urdinuș*; ALR I, h. 124, și NALR. *Banat*, vol. I, București, 1980, h. 115). Or, verbul (a) *urdina* (< lat. *ordinare* ‘a pune în ordine’, de unde și ‘a curge’) însemna, în limba veche, „a umbla des (sens încă păstrat în *urdiniș*)” (Șăineanu, D; cf. Scriban, D: *urdin* „mă duc și vin mereu, trepăd, mă vîntur”, semnificație ilustrată printr-un citat din cronica lui N. Muste: „multă nevoie de turci ce urdinau în sus și în jos”).

Reperul tipic al „umblăturii” frecvente și... grăbite a albinelor este *urdinișul* ‘orificiul stupului prin care intră și ies albinele’; de la această reprezentare, așadar, și metonimia *urdinare* ‘diaree’, (a) *urdina* ‘a fi bolnav de ~’.

TUFĂ: tufă-n pungă (în buzunar)
= (om) fără bani, „lefter”

Înainte de a prezenta motivația sensurilor figurate ale termenului în sintagmele citate, nu putem ocoli o problemă etimologică privitoare la substantivul *tufă* însemnând ‘nimic, deloc’. A. de Cihac considera că alături de *tufă* ‘arbust cu ramuri dese’ (< lat. *tufa*), în limba română ar exista un al doilea cuvânt *tufă*, avînd sensurile ‘abur, fum, vînt’, element de origine neogreacă (τύφος, cu aceleași semnificații, inclusiv valoarea metaforică), de la care s-ar explica sensul, particular, ‘lipsă de bani’, pe care îl remarcase la Alecsandri în sintagma „tufă-n buzunar” (asupra căreia vom reveni; cf. DE II, 708).

Înregistrarea, în texte de limbă vorbită și la scriitori, a mai multor expresii formate cu acesta, avînd sensurile ‘nimic, deloc’; ‘(om) fără bani, lefter’ etc., a contribuit, se pare, la abandonarea, în dicționarele ulterioare ale limbii române, a ipotezei unui „dublet” grecesc al cuvîntului de origine latină *tufă*, semnificațiile menționate fiind interpretate, tacit, drept acumularea unor conotații depreciative ale termenului în discuție.

Iată, pornind de la DLR (XI/3), două contexte ilustrative pentru sensul ‘nimic, deloc’, după Creangă și Ispirescu. Plîngîndu-i-se „jupîneșicăi” Malca de faptul că baba lui s-a dovedit nu numai bolnă-vicioasă, ci și o „sterpătură”, Moș Nichifor Coțcariul continuă să se autocompătimească: „... să fii nevoit să trăiești cu una beteagă pînă la sfîrșitul vieții; și copii, tufă!”. Iar Neagoe, eroul povestirii *Numai cu vitele se scoate sărăcia din casă*, „parale n-avea; de moară, nici cît să orbești un șoarece, ceva țoale ori vreun dichis în casa lui, tufă!” (cu același sens general, substantivul apare, după volumul citat din DLR, și la Vasile Alecsandri sau Duiliu Zamfirescu).

Pentru ca *tufă* să fi cîștigat în paremiologie acest surprinzător prestigiu de a simboliza lipsa, mai precis sărăcia, absența totală a banilor mai apoi, trebuie să avem în vedere o exagerare, prin raportarea tufișurilor la plinătatea *pădurii*, din optica gospodarului interesat de lemne de foc sau pentru construcții, după care *a fi lemn de tufă* înseamnă „a nu fi bun de nimic” (Zanne, P I, 205; vezi și *tufă de om* „persoană fără importanță”); dar, și din perspectiva protecției rîvnite de haiduc („côdru des”) sau de tinerii dornici să se ascundă de ochii lumii (eventual cununîndu-se... la brad!).

Pasul următor, în registrul figurat, îl reprezintă folosirea termenului cu referire directă la bani; la Alecsandri, „bogasierii” groși la pungă, ca Verdulescu, îi disprețuiesc pe *evgheniștii* (= nobilii) care sînt „tufă de parale” (*Ginerele lui Hagi Petcu*, a. I, sc. IV), statut pe care companionii „cadetului de cavalerie” Leonil și-l asumă cinic (*Iașii în carnaval*, a. II, sc. V).

Pornind de aici, *tufă* se asociază cu locul unde se țineau de obicei „paralele”, mai întîi punga, metafora cîștigînd teren în lumea tîrgului și a micii boierimi. Într-o confruntare din *Electoral*, un personaj al lui Iacob Negruzzi, unul dintre oratori, negustorul (Năstase *Pătălăgică*), își exprimă disprețul față de oponentul său, *Lehăescu* (ce se dovedise, într-adevăr, bun de gură, dar care era înscris în catastiful respectivului ca datornic), caracterizîndu-i pe profesori drept „tufă-n pungă, răi de plată” (vezi, după DLR XI/3, și „au rămas cu buzele umflate și cu tufă-n pungă”, la I.G. Sbiera).

Apoi, „cuconului” Antohi Sgîrcea nu i-ar fi stat bine să dea mîna „cu niște tufă-n buzunar”; Alecsandri, *Zgîrcitul risipitor*, a. II, sc. V).

Sintagma *tufă în pungă* a fost atrasă, apoi, în construcții mai întîi bimembre, accentuînd, prin paralelism, ideea de „sărăcie”: *tufă în cap* / așadar sărăcia cu duhul/, *tufă în pungă* (înregistrată de Baronzi, *Limba*, 56) a primit explicația „adică prost și sărac” (Zanne, P I, 299). Nu este însă exclusă și o altă interpretare, dat fiind polisemantismul cuvîntului în discuție, care înseamnă și „moț de păr” (lăsat în frunte sau în creștet); astfel, caracterizarea ironică l-ar putea privi pe cel „sărac, dar fudul” (așadar pe cel care, în ciuda sărăciei, se crede „mai/ cu moț”).

Oricum, acest polisemantism a provocat, și prin simple jocuri de cuvinte, variații ale enunțului, înregistrat de N. Filimon sub forma *tufă-n frunte, tufă-n pungă* (titlul cap. XXX din *Excursiuni în Germania meridională*, 1858), reprezentînd, după prozator, porecla dată de români, neam „epigramatic”, soldaților austrieci intrați în București la 1835, ce aveau „tufă” la căciuli, dar n-aveau bani de cheltuielă. Chiar savanta documentare a lui Filimon (care află originea acestui element decorativ în obiceiul vechilor populații germanice de a-i încununa cu frunze de stejar pe luptătorii întorși biruitori din bătălie) ne atrage atenția asupra faptului că, regional, *tufă* este și numele unor specii de stejar (cf. DLR XI/3).

Referirea la austrieci este însă mai veche, datînd, se pare, din perioada anexării Olteniei (1718 - 1739), căci pentru *nimic în pungă, tufă-n capete* (la Jipescu, *Opincaru*, 124), sau *tufă-n cap, tufă-n mîină, tufă-n pungă*, Iuliu Zanne dă o savuroasă explicație: „țărani de la munte, în Țara Românească, batjocoreau odinioară prin această zicere pre soldații austriaci care, la părăzi, purtau *frunză de tufă* (subl.n.) la *șacouri* (= chipiuri), vrînd să arate că catanele nemțești nu au nimic în cap, căci sînt proaste; nimic în mîină, căci sînt veșnic bătute și arma nu le este de nici o treabă; nimic în pungă, căci sînt sărace” (P-II, 48).

Pentru o semnificație figurată la fel de surprinzătoare, vezi *tămîie*.

TULT: un ort, un zlot, un tult și o oală de unt

= (a plăti) un preț exagerat; „claiă peste grămadă”; de-a valma

Formula este și un remarcabil mic repertoriu de nume ale monedelor ce au circulat, în diverse epoci, în Țările Românești, cu valori diferențiate în timp. Termenul *ort* este cel mai cunoscut; a pătruns la noi prin filieră poloneză ca nume de monedă, dar cuvîntul este de origine săsească și a rămas în memoria limbii române numind banul, în general de valoare redusă, reprezentînd plata preotului pentru serviciile religioase de la înmormîntare (vezi *ort*).

Zlotul este tot polonez și însemna, inițial, „ban de aur” (dar această valoare a dat loc unei aprecieri ironice: „cot /de pînză/ de-un ort și ată de-un zlot!”), iar *tultul* era turcesc, dar a numit și o monedă austriacă, ambele de argint.

„Un ort, un zlot, un tult și o oală de unt”, înregistrată în dicționare după Ispirescu, în afară de a sublinia, prin acumulare, pretenția la un preț exagerat, reprezintă, în fond, o probă a cunoașterii numai aproximative, în mediul rural românesc, a valorii banilor, în special cînd este vorba de cei de aur și de argint. Ceea ce convoacă astfel de denumiri pare să fie mai ales armonia sunetelor din corpul cuvintelor, atrase parcă irezistibil în asocieri din care rezultă formații arhitectonice sonore: „Tult, tult, că-s mai mult; / Florinț, florinț, că-s mai cumiņ”, ca la G. Alexici (*Texte din literatura populară română*,

1899, p. 171; după DLR XI/3), sau ca la Enea Hodoș: „Să fi știut mai demult / Aș fi cumpărat de-un tult” (*Poezii populare din Banat, Caransebeș, 1892, I, p. 189*).

TUN: **doarme de poți să dai cu tunul**
= se spune despre cineva care doarme adânc

Este prima parte a unei formulări ce presupune completarea „și nu-l trezești!”. De aici a putut rezulta formula *doarme tun*, cu același sens (Graur, *Etimologii*, 17).

Aceeași pare a fi explicația pentru *beat tun, a se îmbăta tun* - beat de poți să tragi cu tunul și nu-l trezești (în complementaritate cu starea respectivului descrisă și prin sintagmele *beat mort, ~ turtă, ~ leucă*; cf. DA I/I). Dată fiind cunoașterea în România a pieselor de artilerie de fabricație *Krupp*, numele propriu a devenit unul comun în expresiile citate anterior; așa se explică substituția *beat crup* și *a se îmbăta crup* (Pușcariu, în DR VI, p. 315; cf. și DA II/I), iar, apoi, prin etimologie populară, chiar *beat crupă*, pe care am auzit-o în vorbire.

înghețat tun
= înghețat de tot

Față de raportarea la „tare ca tunul” propusă de Șăineanu, D, Al. Graur susține că primele tunuri, fiind din lemn, nu puteau fi considerate un etalon al solidității (mai „tari” fiind, de exemplu, piatra sau fierul). Și, de fapt, se spune chiar *înghețat lemn și a înlemni* ‘a înțepeni’. Așadar, construcția ar fi rezultat dintr-o elipsă, contextul originar, explicit, fiind: înghețat ca „o apă peste care se poate trece cu tunurile” (*Etimologii*, 160). Să nu pierdem însă din vedere faptul că *de lemn* erau primele „tunuri”, numite „puști” (*puști*), iar enunțul *înghețat tun* a putut să-și facă apariția mai târziu!

Nu a fost propusă încă vreo soluție convingătoare pentru *sănătos tun*, dar dacă avem în vedere „tăria”, putem prelua, și pentru acest caz, explicația lui Șăineanu, D, după care enunțul ilustrează ideea „tare ca tunul” (vezi „tare ca piatra”, „tare ca fierul”, urări de sănătate în textul „sorcovei”; cf. și „sănătate de fier”: DA II/I).

TUTUN: **a bea tutun**
                   = a fuma

Obiceiul fiind cunoscut, în Țările Românești, și de la turci, construcția (utilizată în Muntenia, Moldova, dar și în Bucovina) ar transmite impresia pe care a făcut-o asupra oamenilor de la țară una dintre părțile „lulelei” de tip oriental, numită *narghilea*, și anume vasul cu apă parfumată prin care trece fumul înainte de a fi inspirat (DA I/I, s.v. *bea*); vezi și *șarpe*.

După Șăineanu (*Influența*, I, p. CIII), *a bea tutun* are, de asemenea, legătură cu obiceiul turcesc (și poate chiar cu vasul de la *narghilea*!), dar într-un mod „prozaic”; expresia este calchiată după turc. *tütün içmek*, enunț pătruns și în albaneză, neogreacă și bulgară. În ultima dintre limbile amintite, se zice *pija çubuk*, substantiv pe care îl găsim în aceeași expresie și în românește, la Anton Pann: „Șade și își umple un ciubuc să bea, / Poruncind să-i facă încă și-o cafea” (*Povestea vorbii*).

Firește, pentru român, care i-a zis tutunului „iarba dracului”, fumatul este un defect care poate fi asociat cu acelea din născare; „După ce e urît, be și tutun” apare de la Pann pînă la Ispirescu (cf. Zanne, P II, 791), iar turnura balcanică a formulei i-a prilejuit lui Alecsandri încă una din traduceri. sale de idiotisme cu efecte hilare: „Voulez-vous aussi boire une cigarette?” (*Chirița în provincie*, a. I, sc. III).

ȚARĂ: a se pune (rău) cu țara
= a intra în conflict cu toată lumea

Avînd astăzi valoare hiperbolică (datorită înțelegerii termenului *țară* drept „teritoriu locuit de un popor, organizat din punct de vedere administrativ și politic într-un stat”), această expresie conservă o semnificație veche a cuvîntului respectiv, aceea de „obște sătească; sat”, ce se plasează undeva între sensul (de bază) ‘pămînt’, al latinescului (moștenit) *terra*, și cel de ‘uniune de obști’, păstrat în toponimele *Țara Oașului*, *a Bîrsei*, *a Oltului*, *a Hașegului* (atestate la cronicari, în secolul al XVII-lea). În aceste nume, *țară* are sensul lui *cîmp* din numele (tot) de uniuni de obști *Cîmpul lui Dragoș*, *Cîmpulung*, *Cîmpul Perilor* etc., așa cum dovedesc studiile privind proprietatea rurală devălmașă ale lui H.H. Stahl și P. P. Panaitescu.

Sensul de „sat” al lui *țară*, neevidențiat pînă acum în lucrări lexicografice, apare într-un document din 1515, redactat în slavonă, de asemenea într-un toponim: *Țara Oanev*, adică „țara lui Oanea” (DRH, B, II, p. 136; la 1567, în DIR, XVI/B, III, p. 242). Este vorba de numele unei „ocini”, o proprietate de pămînt care nu putea să depășească dimensiunile unui sat, de vreme ce în actul dat de Neagoe Basarab se „întărește” proprietarului o jumătate din acea ocină, de pe teritoriul Muscelului, la fel ca și din satul Golești sau din muntele Cernat.

Nu este exclus ca semnificația ‘obște’ a lui *țară* să se fi păstrat în vorbire și să fi fost înregistrată, incidental, într-un document din secolul al XVIII-lea, o plîngere a Mănăstirii Slatina împotriva oamenilor din Rădășeni, apelîndu-se la „mila” domnitorului ca aceștia „să urmeze” obligațiile față de mănăstire „ca și altă țară”, întrucît ei se

judecă „să nu fie ca altă țară” (1767). Termenul de comparație îl reprezintă „moșii” ce se află „înpregiuru Rădășenilor, mănăstirești și boierești”. În epocă, țară era deja polisemantic, numind și „poporul de rînd”, „locuitorii de la sate”. Dar, în contextul de mai sus, el este comutabil cu (alți) *oameni* (1763), său (alți) *lăcuitori* (1771), însă și cu (alte) *sate* (1764); exemplele citate au fost excerptate din culegerea de documente *Relații agrare*, II, București, 1966 (passim).

A se pune (rău) cu țara, a sta rău cu țara („a nu avea bani”) și *a pune țară la cale* nu este obligatoriu să aibă în vedere, inițial, statul, dar aceste expresii pot reflecta stări de lucruri caracteristice obștii satești. Dacă nu le considerăm drept produsul epocii moderne, punctul lor de plecare ar putea fi fixarea „cislei”, întrucît tocmai de pe urma unor obligații neachitate la acest nivel *a sta rău cu țara* a putut să însemne, prin prisma prezentării efectului pentru cauză, ‘a nu avea bani’ (*cisla* era „cota parte din bir, fixată de vistierie, a unei comunități satești”).

Aceeași este valoarea cuvîntului *țară* în enunțurile *țară fără cîini* (în raport de sinonimie cu *sat fără cîini*), *țara lui Cremene*, care la Eminescu apare doar sub forma *satul lui Cremene* (vezi *sat*), *a da bir cu țara* (față de *a da bir cu satul*) etc. Dintr-o perspectivă de realism etnografic privind împrejurările apariției unor atare constatări sarcastice, putem atribui același sens substantivului *țară* și în expresia *țara piere și ea se piaptănă* (se „se zice cînd, în primejdiile cele mai mari aflîndu-ne, noi atunci ne înveselim, și mai ales muierele”; Iordache Goleșcu), date fiind variațiile lexicale din corespondentele *satul arde* (*și*) *baba se piaptănă*, *arde casa și baba se piaptănă* (Zanne, P III, 300; VI, 301), deși apar și formulări hiperbolizante: *țara geme de tătari și baba se piaptănă*, *lumea piere și baba se piaptănă* (*ibidem*).

Pentru păstori și pentru oamenii de la munte, *țările* erau, apoi, zonele de cîmpie: ciobanii din zona Hațegului se duceau iarna „la țări”, unde găseau iarbă „de pe urma bucatelor” (Densusianu, *Hațeg*, 209).

Considerarea multidisciplinară a cuvîntului *țară* ne îndreptățește să acceptăm evoluția sa semantică prin proiecții de ordin social, pornind de la „pămînt”: „cîmp” → „obște”; „poporul de la sate” → „teritoriul stăpînit de o uniune de obști” → „stat”, pe un curs normal, de la ocupații la structuri sociale.

Bibl. *Cuvinte document de continuitate: ȚARĂ*; Cr., XXIII, nr. 23 (1166), 3.VI. 1988, p. 2.

ȚĂRUȘ: a bate țărușul / parul (întîi)
= a întemeia o așezare, un sat

Locuțiunea verbală din titlu, respectiv referiri la acțiunea descrisă apar în narațiuni despre înființarea de sate prin colonizare pastoral-agricolă, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și chiar la începutul secolului următor. Iată cîteva exemple: „Ăl d-a bătut țărușu-ntîi în Slonu nostru [din jud. Prahova] a fost popa Costandin... A găsit aici poiană frumoasă, loc bun, și s-a aciuiat aici” (GS, IV, 1929, 1, p. 108); „Ta-su a vinit în Viziru aici. Și-i bătut țărușu de la... un cot de... strădă acolo, unde a fost finu Apostu Canciu” (TD. Mt., II, 824); „Da cine-a bătut parul întîi aici ca să facă sat, ... nu poate să spuie nimenea” (numele satului, *Rîmniceni*, este pus în legătură cu cel al boierului Rîmnicănu, pe a cărui moșie foștii ciobani au „clăcuit”; *ibid.*, p. 485). Sau: „Teișanu ăsta tribuie c-a bătut parul-ntăi dă și-a făcut casă. Pădurile le-a tăiat, a scos buturugile dîn pămînt” (localitatea Teișani, din jud. Prahova; GS, III, 1927 - 1928, 2, p. 352).

Ca variație sinonimică, semnalăm apariția verbului (a) *implînta*; satul de „ungureni” Băbeni-Bistrița, din județul Vîlcea, a fost înființat de ciobani plecați din Jina (Sibiu): „a plecat de-acolo, din Jina, un om să găsească /loc potrivit/; a-implîntat parul aicea, în Băbeni” (TD. Olt., 65).

Tot pentru o populație de coloniști păstori, din Dubova, jud. Mehedinți, enunțul poate însă eșua într-o simplă descriere tehnică: „Pe timpuri, o vinit aici patru sau cinci păcurari din... lume, necunoscută, și s-or așezat aici cu oile. Or bătut pari, or făcut patru - cinci căș... s-or făcut sat” (TD. PF, 2).

Dintr-o optică mai apropiată de zilele noastre, locuțiunile verbale prezentate au drept corespondent enunțul „a pune casa”, ce constituie, în fond, o adevărată glosă: „Se zice că «primu om care a pus casa /în Grădiștea, Prahova/ îi zicea Grădișteanu»” (*Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, I; Ediția Academiei Române, București, 1996, p. 12; se observă, ca și în textele de mai sus, inversarea raportului dintre oiconim și antroponim).

Expresia în discuție apare înregistrată în DLR sub forma *a bate parul* (în *cutare loc*), respectiv *a bate țăruș*, avînd semnificația „a se stabili (într-un anumit loc)” (DLR VIII/1), „a se stabili undeva, a bate par” (DLR XII), cu trimitere la una și aceeași frază din *Cronica anonimă a Moldovei* (atribuită lui Alexandru Amiras). Textul reprezintă un „suret” după „zapisul” dat de tătarii nohai domnitorului Grigore II Ghica; tătarii cer și obțin, printre altele, drept de pășunat pe teritoriile ale Moldovei, în zona Codrului și a Lăpușnei; dar se obligă să nu facă „supărare cuiva”: „nici să cutezăm a face pe pămîntul Moldovei lăcaș au sălaș pentru păstorii nostri... pe locurile acele să nu fim volnici *a bate par sai țăruș*” (subl.n.).

A bate țăruș, dat fiind specificul demografic al zonei de referință, ar părea că are în vedere adăposturile tipice ale nomazilor, corturile, la ridicarea și pentru susținerea cărora, în afară de suportul central, bucățile scurte de lemn sau de metal, ascuțite la un capăt, ce se înfig în pămînt de jur împrejurul pînzei întinse, sînt de rigoare (atestări care, evident, reflectă, prin traduceri, cutume ale altor populații și areale, din *Biblia* de la 1688). Din această optică, s-ar putea presupune că, din „transpunerea” tehnicii nomazilor în limbajul aborigenilor, înființarea unei așezări a putut fi desemnată, printr-o substituție de ordin cantitativ, de tip sinecdocă („pars pro toto”), prezentă deja în formula autohtonă „a bate parul”; prin „a bate țărușul”, așadar prin ceea ce se numește „derivare sinonimică” (cu funcție de glosă).

Acestei interpretări i se opune însă polisemantismul substantivului *țăruș*, un termen ce nu desemnează doar realitatea definită în paragraful precedent. Datorită necunoașterii etimologiei, sensul originar al cuvîntului nu poate fi selectat. Din diferite contexte putem însă constata că, frecvent, *țăruș* este perfect sinonim cu *par*; ca atunci cînd este vorba de „stîlpul” care se bătea în mijlocul ariei la treieratul cu caii (vezi *a se strînge funia la par*), ce trebuia să aibă grosimea și înălțimea care să-i asigure funcționalitatea; or, există și varianta *a se strînge funia la țăruș* (vezi, în DLR XII, *a-și strînge funia de țăruș*, figurat, „a îmbătrîni, a-și aștepta moartea”).

Tot așa, la Eminescu, în *Făt-Frumos din lacrimă*, stăpîna celor șapte iepe îi omoară pe cei ce nu i le pot păzi peste noapte și le „pune capul într-un par”; dar cînd este descris sălașul acesteia, apare term-

nul țăruș: „împrejur gard nu era, ci numai lungi țărușe ascuțite, din care șase aveau fiecare-n vîrf cîte-un cap” (mai apoi, cînd pierde iepela, Făt-Frumos „își vedea capul pus în țepă”). Iar la Ion Vlasiu (*Am plecat din sat*), țărușii îngrădiți cu nuiele într-o replică sui-generis la Arca lui Noe sînt „înălți de un stat de om” (cf. DLR XII). Dacă acest cuvînt, probabil autohton, este înrudit cu albanezul *thurr* „a împleti nuiele la gard” (*ibid.*), atunci nimic nu ne obligă la considerarea unor țăruși - „pripoane” (specializarea semantică respectivă poate fi una „distribuțională”, ulterioară).

Prin urmare, *a bate țărușul întii* - *a bate parul întii* desemnează același act, un rit de construcție, cel al luării în stăpînire a unui loc, a unei vetre, pe care urmează să fie ridicată locuința (vezi și, în aromână, *a băga par* „a pune temelie”; Papahagi, DDA, s.v. *par*). Un act cu profunde și multiple semnificații, ce pot fi interpretate prin exegezele lui Mircea Eliade cu privire la simbolismul „centrului”, al locuinței ca „imago mundi” și al țărușului ca „axis mundi”, specifice culturilor de vînători și de păstori nomazi de pe diferite continente, aspecte asupra cărora, firește, nu ne putem opri aici (vezi, totuși, *Centre du Monde, Temple, Maison*; cf. *Zalmoxis*, 183, 187).

Este însă interesant de semnalat faptul că expresia în discuție nu apare în texte în care am fi îndrituiți s-o căutăm; de exemplu, după tradiția privind întemeierea Moldovei, în relatarea lui Grigore Ureche, actul întemeierii este numit prin verbul (a) *descăleca*, chiar cînd este vorba de un sat, și prin substantivul *descălecarea* (desigur, și datorită altei perspective): gonind „hiara ce să chiamă buor”, „păstorii de la Ardeal” au ucis-o „la locul unde să cheamă acum Bourenii, dacă s-au discălicat sat” (*Letopisețul Țării Moldovei*, în *Predosloviea descălicării a țării Moldovei dinceputul ei*). Iar, pe de altă parte, „baterea” țărușului sau a parului ne este doar e v o c a t ă de locuțiuni formate cu verbul (a) *însfige*, în care „așezarea” este numită prin rezultatele directe ale acțiunii: *cortul*, *tabăra* sau *șederea* („stabilirea”): „Își înfîpseră corturile la șes” (Maior); „Mihai își înfîpse tabăra în locul părăsit de dușman” (Bălcescu); „[dacă romanii] au pătut sau au avut vreme să-și înfigă șederile în Dachia noastră” (D. Cantemir; toate citatele după DA II/I).

O precizare din textul documentului mai sus citat, din *Cronica anonimă*, și un obicei popular ne mai transmit încă note emoționale

legate de simbolica bătutului țărușului sau al parului, ca act cu implicații asupra legăturii cu pământul astfel marcat, respectiv cu soarta așezării în funcție de harul, de „mîna bună” a ctitorului.

Tătarii nohai specificau că păstorii lor urmau să locuiască, după obicei, în „obaua” din car (probabil un fel de cort), și numai pentru viței, la începutul iernii, cereau să li se dea voie să ridice, ca adăpost, „cîte o colibă ce se cheamă tătărăște *aran*”, pe care să le se distrugă (!) la sfîrșitul iernii (Kogălniceanu, *Letopiseșele Țării Moldovii*, III, Iași, 1846, p. 172). Iar în zona Vîlcea, „adeseori se blestemă cei ce au bătut parul în cutare loc (Craiova, Rîmnic etc.”; Cîaușanu, *Glosar*, 48; vezi și „orașele, satele sînt adesea drăcuite cu cel ce a bătut întîi parul în ele”, în glosarul Cîaușanu et alii, *Vîlcea*, p. 186).

Bibl. *A bate țărușul*; Cr., XXXV, nr. 2 (1490), februarie 2000, p. 18.

U

UNGHİȘOARĂ: a tăia de unghișoară

= a face inofensiv pe cineva, „a-l pune la punct”

Expresia a fost notată de Baronzi în lista sa de „idiotismi români” (*Limba*, 40); în DLR (XI/2, s.v. *tăia*) este înregistrată după Ispirescu, în prelucrarea unei legende mitologice, povestită pe... românește („Apolon nici că-l băga în seamă, doară viindu-i greață de atîta cutezare, vru în cele din urmă să-i taie de unghișoară”); vezi și la Ciaușanu: „îi tai eu de unghișoară, mă scutur eu de el” (*Glosar*, s.v. *cap*). Semnificația este transparentă la Creangă, într-un context ce are ca nucleu alt verb: „... să-i rătezi /nevastei/ unghiile din cînd în cînd, ca nu cumva să-ți pună coarne” (*Povestea lui Stan Pățitul*).

Reprezentarea recentă este aceea că, prin tăierea unghiilor, cuiva i se reprimă capacitatea... agresivă (sau defensivă; vezi și sintagma „cu ghearele și cu dinții”), dar păstrarea (intactă) a unghiilor ține și de o mentalitate primară, aceea a magiei simpatetice „contagioase” (vezi și **toacă**); acestea, ca și părul, fiind ascunse la tăiere, din grija de a nu cădea pe mîna cuiva ce ar putea face vrăji asupra lor, cu efecte asupra individului căruia i-au aparținut (*pars pro toto*).

O dovadă indirectă a atenției față de unghii, dar nu în raport cu igiena este „unitatea de măsură” cuprinsă în „(nici) *cît negru sub unghie*” însemnînd ‘foarte puțin’; în contextele în care această expresie apare (DLR VII/1, s.v. *negru*), după surse de factură populară (Pann, Baronzi, Sbiera) sau la diferiți scriitori, faptul că murdăria de sub unghii servește ca reper pentru a se aprecia „puținătatea” nu provoacă nici un comentariu de „delimitare” (în mediul școlăresc, argotic, sancțiunea se produce prin asocierea unui adjectiv neologic: *unghii îndoliate*).

S-a formulat ipoteză a unui tipar mental „balcanic”, expresii identice pentru a numi o cantitate infimă existind și în albaneză și macedoneană (Gabinski, *Conexiuni*, 85), dar forme mentale asemănătoare găsim și la alte popoare; vezi, de exemplu, germ. *nicht so viel, wie das Schwarze unter dem Nagel*. Nenumărate abateri (!) în ceea ce privește părul de pe cap provin tot din mentalitatea invocată anterior, dar pot eșua în precepte prin care se manifestă preocuparea de a nu dăuna integrității corporale; vezi „mai bine cu capul netuns decât cu el tăiat” (Baronzi, *Limba*, 62, pentru care autorul dă drept context corespunzător semantico-stilistic fr. „il vaut mieux laisser son enfant morveux que de lui arracher le nez!”; p. 67).

UNGURESC: flăcău ungureșc
= „flăcău stătut” (Creangă)

Sintagma apare la Ispirescu (*Legende sau basmele românilor*, 1968, p. 396) și este cunoscută și de Sadoveanu (după o comunicare înregistrată în *Atlasul lingvistic român I/2*, harta 275), ca și de un subiect al lui Sever Pop din județul Argeș (harta citată, pct. 790).

Dat fiind faptul că atestările de pînă acum nu țin, geografic vorbind, de zone ale confruntării de obiceiuri ale românilor cu ungurii (cum se prezintă lucrurile în cazul „june nemțesc”; vezi), probabil că adjectivul înseamnă „transilvănean”, „din părțile ungurești”, iar acești „flăcăi” par să fi fost ciobani ardeleni, cunoscuți, în nordul Olteniei și în sudul țării de exemplu, ca păstori transhumanți. Un statut profesional și un mod de viață ale căror vicisitudini puteau determina întârzierea căsătoriei, despre al cărei moment favorabil românii par să aibă anumite convingeri, enumerate de Creangă: „Ș-apoi este o vorbă, că pînă la 20 de ani se însoară cineva singur; de la 20 - 25 îl însoară alții; de la 25 - 30 îl însoară o babă, iară de la 30 de ani înainte numai dracu-i vine de hac” (*Povestea lui Stan Pățitul*).

De fapt, *povestea* citată este exemplificarea ultimei situații, căci pe Ipate „și babele și prietenii, lehămetisindu-se, l-au dat în burduful dracului și l-au lăsat pe sama lui”.

De la alte asemenea conduite asociale vor fi pornit diverse expresii ce-l incredințază Necuratului pe cineva: „a-l da (lăsa) dracului de pomană”.

URECHE: **a-i roade (cuiva) urechile**
 = a plictisi pe cineva prin insistență, repetind
 același lucru; a se sătura de ceva

Stăruința verbală, neplăcută, a cuiva este ilustrată de folosirea acestei expresii de către Alecsandri: Cucoana Gahița, cea iubită de către „baronul” Șvabe „mai mult dechit cel mai bun bier in Oestereich”, i-a vorbit cuconului Iorgu despre acesta de i-a ros urechile (*Iorgu de la Sadagura*, a. III, sc. III). Aceeași imagine la Creangă: tovarășii lui Harap Alb, după diferite încercări la care au fost supuși de către Roș Împărat, îi rod acestuia urechile ca să le dea fata, așa cum promisese.

Este încă unul dintre „tiparele” mentale și lingvistice de factură și circulație balcanică (cu obișnuitele variații locale de imagini) pus în evidență de Pericle Papahagi: vezi arom. *în mică urecl'ile*, alb. *me hangri veș(t)*, ngr. *μὸὺ ἔφαγε τὰὐτία* (*Ausdrücke*, 127).

Figura hiperbolică (vezi și *a te roade cu cineva în gură* ‘a te ciorovăi’; DLR IX) are corespondente de reprezentare în domeniul realului: *a roade cuiva pragul* înseamnă ‘a intra într-o casă des, stăruitor’. De aici ‘a se sătura de cineva’, cum apare la Creangă: Ivan Turbincă a fugit de lume, știind cât este de dulce și de amară: „lui Ivan i-s roase urechile de dînsa”.

USCAT: **bani uscați**
 = bani „grămadă”, în numerar

Această semnificație a adjectivului în sintagma din titlu, reprezentînd cumva o enigmă, nu apare explicată sau motivată de autorul singurului dicționar al limbii române ce o înregistrează; astfel, Scriban, D, notează doar că *bani uscați* înseamnă „bani gheață, peșin, numerar”. Este drept, în imposibilitatea consultării fișierului literei U, în curs de redactare, din DLR, dispunem de atestări destul de puține. Acestea ilustrează vorbirea contemporană: la G.F. Ciușanu formula apare într-o serie sinonimică: „El plătește cu bani gheață. Peșin, în mîină, bani uscați, bătuți pe muchie” (în *Glosarul vîlcean*, publicat în 1931, s.v. *ghiață*). În localitatea Coropceni - Iași, într-o anchetă din anul 1934, Emil Petrovici a notat răspunsul „bani grămadă, bani uscați” (= „bani gata”; *Atlasul lingvistic român* II, serie nouă, h. 1003, pct. 514).

Constatăm un statut comparabil cu cel al sintagmelor „bani gheață” și (parțial) „banii jos” (aceasta deductibilă din practicarea, anterioară, a „trocului” și, apoi, a echivalării monedelor de mică valoare și de diferite origini, pentru exprimarea unei sume în „galbeni”): absența în stilul juridico-administrativ (căci nu apare în documente sau acte private) și atestarea doar în graiurile provinciilor din exteriorul arcului carpatic (August Scriban, care nu trimite la nici un izvor, era gălățean de origine).

Căutînd o explicație a metaforei pe terenul limbii române, putem considera marcarea unei opoziții față de ideea de „lichiditate” a banilor, de circulație a acestora: banii *uscați*, o sintagmă din vorbire, probabil din uzul familiar, sînt ținuți „grămadă”, fiind „conservați”, păstrați, pentru a face o cumpărătură, pentru achitarea unei datorii etc., așadar sînt „blocăți”, nefiind destinați cheltuirii „cu firîta”. Mai mult, nu este exclusă influența pe care o poate avea utilizarea verbului (a) *usca* cu referire la „păstrarea” unor bunuri. Astfel, uscate (și, unele, afumate, respectiv sărate), sînt conservate pentru iarnă diferite fructe (prunele, merele, perele, cireșele, vișinele), ciupercile, carnea, peștele și alte alimente, care, eventual, pot fi numite chiar *uscături*: „Mă îndeamnă însă să iau ceva uscături: salam, sardele, șuncă” (P. Ispirescu, în „Convorbiri literare”, XVIII, 1884, nr. 5, p. 207).

Dar termenul în discuție este cunoscut cu aceeași valoare și în dialectul aromân; astfel, Tache Papahagi citează, de la un scriitor (conațional), contextul „kimérite dînga di flurii uscate”, tradus, fără nici o precizare semantică privind cel de al doilea adjectiv, prin „chimirele doldora (pline) de galbeni uscați gheață” (DDA, s.v. *uscat*; *flurie* înseamnă „monedă de aur” < gr. φλωρί „ducat de aur”).

Date fiind, așadar, înregistrarea sintagmei (după informațiile de pînă acum) doar în graiuri din Vechiul Regat și utilizarea ei în vorbire, în registrul familiar, putem avea în vedere (și) prezența unui calc din limba greacă (prin contactele cu negustorii greci, în Țara Românească și în Moldova); cu atît mai mult cu cît adjectivul *uscate* apare, după cum am constatat, în dialectul aromân, pe lîngă un nume *grecesc* de monede, iar aromânii au avut un rol important nu numai în negoțul din orașe transilvănene (Brașov, Sibiu), ci și în relațiile acestora cu Țara Românească.

O atare influență (și pe aceleași căi) este de presupus, de asemenea, și în ceea ce privește locuțiunile „bani gheață” și „banii jos” (vezi).

VAL:

a face val

= a necăji, a provoca neajunsuri; a pune la încercări (pe cineva)

Sensul figurat „necaz, păș” al subst. *val* apare într-un document din secolul al XVII-lea în expresia *a face val* (cuiva): într-o „carte” din 1679, de la Duca-vodă, prin care erau chemați să se așeze în Moldova „oameni străini” din Polonia, Ungaria „și din alte părți”, se promite scutirea de „dajde” și de alte obligații (fiscale) ale timpului („de cal, de conace”) și se atrăgea atenția pîrcălabilor: „nime întru nimic val să nu le faceți...” și „întru nimic de dinșii să nu vă atingeți”.

Coroșpondența *a face val* - *a învălui* apare în amenințarea finală față de cei care n-ar respecta porunca: „iar cine s-ar ispiti dintre slujitori a-i învălui, de mare certare vor fi de la Domnia mea” (*Uricariul*, VII, 227).

Ne aflăm în prezența comparării celui amenințat de necazuri cu omul înconjurat de valurile unei ape mari, care l-ar putea îneca (vezi și „valurile vieții”). A fost în uz și expresia *a (nu) avea val* „a (nu) avea tulburare” (Scriban, D), respectiv *a avea învăluială* „a i se impune o obligație”: „să nu aibă învăluială acești oameni ai noștri a da vamă” (Rosetti, *Lettres*, 69).

Formula *a se face val* ‘a se produce neplăceri, neajunsuri’ apare într-o scrisoare a primarului orașului Cîmpulung către omologul său din Bistrița, de la începutul secolului al XVIII-lea, prin care ultimul este rugat să intervină pe lângă domnitorul Moldovei pentru a nu se mări taxele de vamă: „... că de nu o vor lăsa să fie ca mai-nainte mult val să va face” (Rosetti, *Lettres*, 56).

Așadar, din vechime încă, probleme „interne” erau „aranjate” cu sprijin din afară și nu numai de la Înalta Poartă sau de la Paris, dintr-o

perspectivă față de care un protest exemplar a formulat, în 1932, Nae Ionescu, discutînd problema „regimului capitulațiilor”: „Adică cum? Ceea ce alaltăieri era «neîncredere în Stambul», ieri «neîncredere la Berlin» să fi devenit astăzi pur și simplu «neîncredere la Paris»? Nimic, adică, să nu se fi schimbat între hotarele noastre? Unirea tuturor românilor să nu fi adus decît deplasarea stăpînirii noastre de la Berlin la Paris, așa după cum unirea principatelor adusesese mutarea ei de la Constantinople la Berlin? Prin urmare tot sub regimul capitulațiilor trăim?” (*Ei, și?*).

VALE: a lua la vale

= a face de rîs pe cineva, a-și bate joc

Vale este „rîul”, în care, la vechiul început natural al anului, ce se situa primăvara, erau „trași” cei aleși după anumite criterii și, apoi, cei întîlniți în cale, ca formă de manifestare a unui ritual antecreștin de fertilitate, descris și de călători străini prin Țările Românești (E.H. Weismantel) și combătut, din secolul al XVII-lea, de biserică (Dosoftei, Iacob Putneanul).

Semnificația de vechi ritual de fertilitate a pămîntului este semnalată și în descrierea practicii la slavii răsăriteni, dintr-o *Istorie a rușilor* (tradusă în românește în jurul anului 1750), în care se atestă, de asemenea, transferul „distracției populare” pentru ziua de Paște: „Oare carii din fără de legile cele de demult, pentru înmulțirea roadelor pămîntului, aducea jirtve izvoarelor și iazurilor, iară une-orea și pre oameni afunda în apă. Prin oare-care părți rusești, încă și până acum a acelui lucru netrebnic de demult, i să înnoiește pomenirea. Că pre vremea zilei cei luminate a Învierii lui Hristos, adunîndu-să tineri și bătrîni, parte bărbătească și fămeiască, unul pre altul după asemînarea unii mîngîieri oare-caria să aruncă în apă; și să întîmplează celui aruncat în apă, după lucrarea dievolească, de să lovește au de piatră, au de lemn, și rău îș dă sufletul său. Iară alții măcar că nu-i aruncă în apă, dară aduc apă, înnoind jirtva aceluiaș drac după obiceiunțele sale cele de demult. Măcar că fac spre obiciaiu de mîngîiere, iară nu jirtve idolilor; însă mai bine ar fi, și aceasta de nu ar fi” (*De udarea cu apă la Paști*; apud Gaster, *Chrestomație*, II, p. 52).

Urme ale practicii au fost păstrate, la noi, pînă în ultimul timp (anchete din anii '70 în Vrancea și în județul Galați), ca formă de acțiune, mult distorsionată („vălărit”) a cetei de feciori, numiți „vălari” (cei care, inițial, „trăgeau în vale”; vezi Dumistrăcel; *Lexic*, 142 - 170).

Expresia se referă la efectele dezagreabile ale acțiunii: impresia pe care o provoca (dar într-o epocă mai apropiată de mentalitatea de astăzi) cel ce ieșea din apă, devenit subiect de distracție pentru cei din jur (vezi și sensul figurat al subst. **paperudă**).

Sinonimele mai noi sau destul de recente, autohtone sau împrumutate din alte limbi, reflectînd și o perspectivă diastratică, subliniază lipsa liberului arbitru pentru cel devenit obiectul batjocurii: *a lua în cărușă*, ~ *în tramvai*, ~ *în balon* etc.

Astăzi pe cale de a ieși din uz (ușor vetuste apar și imaginile citate în paragraful precedent, de proveniență familiară sau argotică), expresia *a lua la vale* mai apărea în scrisul lui Eugen Lovinescu, Camil Petrescu și Tudor Arghezi. După ce, în 1913, Delavrancea, în propriu-i discurs de recepție la Academia Română, dar într-un stil colorat, referindu-se la aceeași prestație a lui Duiliu Zamfirescu, apreciasse că „într-un discurs de recepție, pronunțat aici, se ia cam la vale bardul nostru național, Vasile Alecsandri, ca «rău culegător de poezii poporane»” (*Discursuri de recepție la Academia Română*, „Albatros”, București, 1980, p. 99).

VATRĂ: **a lăsa la vatră**

= a elibera din armată, după terminarea stagiului de instruire

Dată fiind instituirea, relativ recentă, a serviciului militar obligatoriu în Țările Românești, prezența lui *vatră* într-o construcție tehnică de regulament poate surprinde.

În dicționare, cu excepția DLR (XIII/1), nu apar citate din scriitori, dar expresia este uzuală în vorbire, de unde a înregistrat-o Marin Preda: „...unitatea lui militară..., căile ferate; acolo își făcuse el /Achim/ armata, era un an de cînd o terminase și fusese lăsat la vatră cu specialitatea conductor de tren” (*Delirul*, p. II, cap. VII).

Contextul oferit de Scriban, D (s.v. *vatră*): „soldați trimiși la *vatră* (adică «liberați»)” este plasat după sensul figurat „locuință”, pentru care se trimite, justificat în cazul de față, la fr. *foyer* ‘*vatră*’ (care nu se explică însă de la fr. *feu* ‘foc’, ci din lat. pop. *focarium*). Așadar, *a lăsa la vatră* este un calc după franceză, ce a putut să apară prima dată în traducerea (sau adaptarea) unui regulament militar (francez sau belgian) luat ca model în România.

În limba veche, „demobilizarea” unei armate se exprima prin termenii „a trimite pe fiecare la urma sa”.

VĂRSA. (a): a vărsa la o armă

= a repartiza un ostaș la o anumită „armă” (specialitate militară) sau la o anumită unitate; a-l transfera dintr-o unitate în alta

Contexte selectate drept citate în DLR (XIII/1, din Cezar Petrescu, Gib Mihăescu etc.) atestă pătrunderea recentă a construcției în scris; avem de a face (ca și în cazul *a lăsa la vatră*) cu o formulă tehnică din regulamentele militare, care a fost tradusă din franceză, unde verbul *verser* are și sensul (datînd din secolul al XIX-lea) „affecter à une arme; à un corps” (Robert, *Dictionnaire*, s.v.).

Așadar, ținînd seama de acest sens, indicarea, ca etimon, pentru rom. (a) *vărsa*, a lat. *versare*, nu este suficientă (cf. DEX, DLR XIII/1, s.v.). Pentru sensul în discuție trebuie invocat și fr. *verser*.

Data fiind sinonimia (a) *vărsa* - (a) *turna*, nu este de mirare că în vorbirea populară operația organizatorică și de administrație militară a putut fi numită (și) prin cel de al doilea verb: „Cînd am plecat în armată..., mă toarnă la vînători; umbla tata să se-nvîrtească, să mai dau niște bani, să vedem, nu m-o lăsa la Focșani? N-am putut. M-a turnat la grăniceri!” (TD. Mt. II, 470 - 471). Nu este exclusă, probabil, o intenție ironică, pornind de la sensul ‘a închide’ al verbului (a) *turna*: „a turna la pîrnaie”; „a turna la gros” (DLR XI/3).

Pentru perfecta sinonimie dintre cele două verbe, iată și o atestare din vorbirea populară, într-un text înregistrat în 1968: „După ce s-a terminat războiul, l-a vărsat la jandarmi... L-a dat în județul Năsăud...” (TD. Mt. III, 129).

VENETIC

VENETIC: **galbeni venetici**
                  = monede de aur venețiene

Pînă a-i lua locul *neamțul*, europeanul din Occident a fost cunoscut mai întîi, în Țările Românești, în ipostaza venețianului; de aceea, mai curînd printr-o explicabilă ignoranță decît dintr-o precauță „delimitare”, *venetic* ‘locuitor, cetățean al Republicii Venețiene’ a ajuns să însemne, în limba română, ‘străin’ (iar, apoi, sarcastic, ‘pripășit’). De-a valma însă și cu *frîncul*, „occidentalul de rasă latină”, acest nume purtîndu-l francezul și italianul, în primul rînd (iarăși) *venețianul*, reputat în Orient datorită cruciadelor, dar mai ales ca negustor.

De la Veneția se importau obiecte de îmbrăcăminte și diferite scule și arme („pistoale de veneție” într-o doină publicată de Alecsandri).

Dar mai importanți erau, ca totdeauna, banii. Negoșul Republicii Venețiene pe Marea Neagră a impus valuta „forte” a unei întregi epoci, *galbenul venețian*. Iată numele pomenit în prezentarea „bănetului, gălbenetului” pe care *Badiul*, prieten al „frîncilor”, îl adunase mai puțin din cîrciumărit, cît din „măcelărirea” turcilor; prins și legat de aceștia, el îi cere nevestei să aducă bani pentru răscumpărare: „Umple cu galbeni poala, / tot cu galbeni venetici / de cîte-o sută și cinci, / cu mahmudele turcești, / cu rubiele arăpești, / cu groșe lipovenești / și cu grive muntenești” (G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române...*, București, 1885, p. 541).

Pentru o comparație de prestigiu, să ne amintim de *paraua* turcească (*a nu face nici două parale* semnifică ‘a nu valora nimic’), în special cînd era și *chioară*, adică găurită, sau *frîntă*! Imaginea tipică de contrast la Alecsandri, în *Istoria unui galbîn și a unei parale*.

Confuzia privind popoarele și țările din Occident explică sensul general de „tărîm îndepărtat” al termenului *veneție*, evocînd, de asemenea, cetatea italică în discuție, al cărei nume s-a interferat cu derivate pe teren românesc ale adjectivului *vînat*, ce are, de fapt, aceeași origine, lat. *venetus* ‘venețian; albastru ca marea’. Desigur, sensul de ‘firmament’, din versurile populare „Pînă-n sus lă *vînăție*, La Sfînta Maică Marie”, este unul rezultat prin extensie și reprezintă o hiperbolă. Pentru că, din amintirile despre peregrinările spre Veneția și spre alte orașe italiene sau europene, ale negustorilor sau ale participanților la diferite misiuni diplomatice, urmărind obținerea de

ajutoare împotriva turcilor, după pătrunderea lor în Balcani (realități istorice transfigurate într-o tulburătoare proză a lui Vintilă Horia, *Cavalerul resemnării*), s-a încheșat imaginea depărtărilor inaccesibile, a căror situație „geografică” se realizează, în basmele românești, prin referențiale numerice simbolice: „Peste nouă mări, nouă țări și nouă vineții”.

VENEȚIA: **tufă de Veneția**
 = nimic, probabil pornindu-se de la *tuf de Veneția*

Utilizarea substantivului *tufă* cu sensul ‘nimic, deloc’ pare să fi avut ca efect și atragerea în familia lui paremiologică, bogată și destul de bine cunoscută, a sintagmei *tuf de Veneția*, devenită *tufă de Veneția* în vocabularul elevilor (sau al studenților naturaliști). Prin această ipoteză, punem în discuție explicarea din altă optică a enunțului, formulată, pentru prima dată se pare, de Iuliu Zanne, care, în 1895, înregistrându-l (*tufă de ~*), face următorul comentariu: „nimic, lucru care nu poate fi. În Veneția nu sînt copaci, orașul fiind clădit pe pari în mijlocul mării” (P I, 205).

Motivația reapare (fiind probabil preluată de la Zanne, dar cu amendarea viziunii de... locuință lacustră!) la Șăineanu, D („ceva ce nu există /tufa crescînd în păduri și Veneția fiind oraș maritim/”), lexicograf care consideră că însuși sensul „lipsă completă” al substantivului *tufă* este rezultatul unei „prescurtări” din *tufă de Veneția*, și la Scriban, D („pin aluz. la lipsa de vegetațiune în acest oraș, care e zidit pe apă!”). Obiecțiile ce se pot face acestor explicații privesc, mai întii, faptul că *tufă* ‘nimic, deloc’ și expresiile create în jurul acestui suport lexical reflectă criteriile de apreciere ce aparțin mediului rural românesc (vezi, de pildă, *a fi lemn de tufă* „a nu fi bun de nimic”); în orice caz, este greu de admis că, în registrele lingvistice ilustrate de scrisul lui Creangă de exemplu, *tufă* („copii, tufă!) ar fi rezultatul abrevierii unui context, relativ nou, referitor la vegetația orașului „pește” (fr. *ville-poisson*). Apoi, Veneția (oiconimul a fost chiar acomodat fonetic, în *vineție*), în mentalul autohtonilor, reprezintă prototipul depărtării, al mirificului și al bogăției (cf. galben *venetic!*). Din această optică, ceva caracterizînd orașul lagunelor ar fi putut conduce, din contra, spre semnificația de „extraordinar, fabulos”.

Pornind, ca și pentru unele citate care urmează, de la DLR (XI/3), prima atestare a sintagmei o găsim în *Vocabularul româno-german* al lui G.A. Polizu (Brașov, 1857: „totaler Mangel, nichts da”); o lucrare lexicografică similară ce o înregistrează, apărută tot la Brașov, este *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, al lui Teochar Alexi (a doua ediție a apărut în 1906). Primul dintre autori, medic, a făcut studii în Germania, iar al doilea era ardelean de origine (și a tipărit, începând din 1886, mai multe dicționare germano - române pentru elevi).

Invocarea Venetiei aparține, oricum, vorbitorilor dintr-un mediu instruit; pe de altă parte, nota de derizoriu, mai mult, alura de joc de cuvinte a enunțului în discuție nu sugerează o apreciere de tip amplasament urbanistic a unor „globetrotteri”, ci poate să aibă un „declanșator” în vocabularul tehnic al învățămîntului. Punctul de plecare l-ar putea constitui, după părerea noastră (nu avem cunoștință de formularea acestei ipoteze), sintagma *tuf de Venetia*.

Termenul *tuf*, din geologie, este prezent (și cu varianta *tof*) în diferite texte românești datînd de la începutul secolului al XIX-lea și apare frecvent în manuale (unele traduceri) de la mijlocul acestuia. Este vorba de numele a două tipuri de roci, vulcanice și calcaroase, folosite ca material de construcție. După informații din enciclopedii și din tratate de geologie, pentru nord-estul Italiei (Alpii Dolomitici, Alpii Calcaroși, provincia Veneto), sînt cunoscute calcarele „albe strălucitoare pînă la roșcat”, numite *majolică* (din Alpii Lombarzi) și *biancone* (din Alpii Venetieni; cf. Gh. Macovei, *Geologie stratigrafică*, București, 1954, p. 322; după alte descrieri, aflăm că *biancone* este un „calcaire blanc avec silex blonds”; *Larousse*). Fiind o rocă poroasă și ușoară, acest tuf a fost utilizat (și) la placarea interioarelor unor construcții monumentale. De exemplu, chiar „il Colosseo” este construit „in travertino all 'esterno, in mattoni (= cărămizi) e tufo all 'interno” (*Grande dizionario enciclopedico Utet*³, V, Torino, 1967, p. 142; există informații potrivit cărora acest tuf era chiar de Venetia).

Este posibil ca, în perioada în care provincia Veneto a aparținut Austriei (1797 - 1866), „die venezianische Kreide” (numind „albul de Venetia” și calcarul venețian; în germană, *Kreide* nu numește doar „creta”, ci și „cretacicul”) să fi constituit un material utilizat în această țară în construcții ale epocii (cînd s-a modernizat și orașul Viena), probabil chiar de vestiții „pietrari” italieni. Acest element și studiul

geologiei în gimnazii și universități, unde, fără îndoială, calcarele erau numite prin lat. *tofus*, *tufus* (germ. *Tuff*), au putut reprezenta premise ale cunoașterii *tufului* de Veneția, denumire care, în jargonul învățăceilor români din Austria (sau viitorul Imperiu Austro-Ungar), din Germania, dar și din România, a putut fi bagatelizată, în cadrul familiei paremiologice a rom. *tufă*.

Pentru manifestarea unei asemenea înclinații ludice, trimitem, la întâmplare, doar la creativitatea ad-hoc... româno-germană pe terenul denumirilor munților Boemiei, a unui coleg de liceu al lui Ion A. Bassarabescu; pornind (probabil) de la modelul *Harzgebirge* (și fiind „tufă de Veneția”, cum mai zic încă elevii și azi), acesta ar fi inventat o întreagă serie: „Haț-gebirge, Friț-gebirge, Țac-gebirge, Poc-gebirge” (*Munții Boemiei*; alături de numeroși termeni de origine germană, cunoscuți și folosiți argotic mai ales de tineri bucovineni, *abiturient*, *servus*, a *ghifla*, *fucs*, a fi *sprîțuit*, *prosit* etc., D. Florea-Rariște a înregistrat, în limbajul studenților și elevilor ieșeni din anii '30, și adevărate fraze „macaronice” româno-germane: „*Eine popă ging odată mit ein iapă de căpăstru, aber de la-un Zeit încoace, iapa, să mai meargă, pace!*”; în BIFR V, p. 196).

De altfel, referirea, prin *tufă de Veneția*, la anumite... materii (și într-un limbaj mai mult sau mai puțin criptic) este cuprinsă și într-o explicație... pudibondă a unui lexicograf amator, Alexandru Resmeriță; plecînd de la Șăineanu (căci se admite că *tufă* 'nimic' s-ar explica de la *tufă de Veneția!*), „zicerea complectă” în discuție este pentru Resmeriță „cam indecentă, căci în Veneția în loc de strade sau loc cu tufe (!), sînt canale, pe cari adeseori plutesc murdării” (*Dicționarul etimologico-semantic al limbii române*, Craiova, 1924).

Firește, această explicație a profesorului de liceu Alexandru Resmeriță (autor al unei „monstruoșități lexicografice” în ceea ce privește etimologia, dar căruia o bună documentare și simțul limbii, fructificate în partea explicativă a dicționarului, i-au fost recunoscute; cf. Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, București, 1969, p. 98 - 104) nu are decît valoarea de a atrage atenția asupra posibilității resemantizării și circulației sintagmei în medii pentru care punctul de referință îl reprezintă alte elemente decît *situl* Veneției, un mental facilitînd transferul și spre alte zone de receptare și de interpretare.

Astfel, după DLR (XI/3), *tufă de Veneția* apare la Anton Bacalbașa în argoul de mahala bucureșteană al unui sergent major reangajat („cînd eram pã 78 în Dorobanți, nu mă mulțumeam cu trei-patru sute dă franci pã lună. Acum, tufă dă Veneția și clei dă ogar”; *Dezertorul*, în vol. *Moș Teacă*, ediția a II-a, București, 1893, p. 165), sau într-o povestire, *Pedagogul*, a lui M. Chirițescu, reflectînd jargonul elevilor dintr-un pension („Dar ăștia /nu au observat lipsa/? Și arată spre pedagogi /printre care și un german, Schroff/. - Tufă de Veneția”; „Convorbiri literare”, XLV /1911/, p. 376). În sfîrșit, în „limbajul mahalalelor” Iașilor, a înregistrat-o, în anii '40, Valentin Gr. Chelaru (BIFR IV, p. 125).

Dacă nu cumva chiar în vocabularul românilor cunoscători ai caracteristicilor calcarelor de Veneția, *tuful*, o rocă „pufoasă”, dar din aceeași familie cu marmura, va fi devenit *tufă* prin comparația privind duritatea și valoarea în construcții, este posibil ca la baza expresiei *tufă de Veneția* să se afle așadar un simplu joc de cuvinte din limbajul argotic al elevilor.

Cu atît mai mult cu cît din vegetația, săracă, a Veneției nu lipsesc specii de arbuști cățărători ce îmbracă podurile de piatră și fațadele unor clădiri, ridicate pe (respectiv între) cele 360 de insule purtînd și numele de *rialto*.

Bibl. *Tufele din Veneția*; „Revista română” (Iași), VI, nr. 3 (21), septembrie 2000, p. 5.

VERDE:

burtă-verde

= negustor încins cu un brîu (sau purtînd un șorț) de culoare verde; termen depreciativ pentru „burghez”

Detășarea artistului și, mai apoi, disprețul față de clasa negustorilor au puncte de vedere diferențiate. Dintr-un bogat repertoriu de material documentar ce ilustrează semnificațiile compusului, corect explicat de către Boris Cazacu (*Port*, 124 - 127), extragem cîteva contexte reflectînd optici variate.

Deși nu este privit cu simpatie, statutul celui astfel numit nu apare, în nici un caz, ca unul „rușinos”. Pentru Caragiale, o revistă satirică,

„Moftul”, nu-și propune „să-l înveselească pe blazatul burtă-verde pentru modica sumă de 15 parale”; sau: „Îi vine ușor *onorabilului* /subl. n./ burtă-verde care înghite al nu știu câtelea păhărel de whisky pe țărnișele Tamisei ori își soarbe tacticos cafeaua pe malurile Dîmboviței, îi vine ușor să se indigneze cînd citește în jurnal isprăvile sufragetelor” (revista „Facla”, 1913).

Deprecierea s-a conturat sub impactul aspectelor sociale, ca la Alecsandri (pentru o fază incipientă), la care formula apare mai mult ca pretext pentru jocul de cuvinte subordonat intenției de a caracteriza umilinta impusă funcționarului public: „... din cauza capriciilor d-tale am fost roș cu roșii, alb cu albi, verde cu Burtă-verde, galben, fistichiu, patlageniu, de toate culorile, ca mahalalele Bucureștilor?” („cînticețul comic” *Hăimana*). Accente întărite de un Traian Demetrescu (pentru care *burtă-verzimea* este „rea, vanitoasă și ignorantă”) sau, mai târziu, la Cezar Petrescu, la care intervine și un aspect etic: „Eu am crezut că-i un îmbogățit de război. Un burtă-verde” (*Calea Victoriei*). Sub semnul „luptei de clasă”, acest grup social devine unul de-a dreptul reacționar! (după citate din „Scînteia”, din anii 1950 - 1951).

Denotația originară, „neangajată” ideologic și mai ales fără marca limbii de lemn, dat fiind că, de fapt, se pornește de la un specific vestimentar, a fost descoperită la Slavici, în descrierea costumului unui negustor ce era, în același timp, și discret cămătar: „... un om original, care umblă și azi îmbrăcat în caftan, încins cu brîu verde - tradiționala burtă-verde - și poartă vechea șapcă cu cozoroc” (*Cel din urmă armaș*, 1923). La G.M. Zamfirescu, o „fotă verde”, iar, la Zaharia Stancu, un șorț verde poartă în față un birtaș, respectiv un băcan; vezi și la D. Teleor: „Într-o zi, Coțofeanca trimite un răvaș prin băiatul cu fotă verde de la cîrciumă unde locuia” (*Titi Coțofeanca*). Element așadar neutru, exacerbat în imaginea din anii '50, cînd cei numiți *burtă-verde* „erau grași, îmbuibăți” etc.

Dar opțiunea (hiper)sociologizantă din astfel de interpretări nu era o noutate: însuși Bogrea (*Pagini*, 481), declarînd că „nu cunoaștem alta, nici mai bună, nici mai rea”, admitea explicația dată anterior de Șăineanu, pentru care *burtă-verde* era „burta robustă, adecă om robit pîntecelui”, valoarea adjectivului coresponzînd celei care în registru solemn, se găsește în sintagma *român verde*, care inițial celebra decizia, dar și „virtutea” („fii român verde și rupe mîța în două”;

Negruzzi, *Scrisoarea XII*), ridiculizată de Caragiale, dar încă la preț în mediul intelectualilor transilvăneni înfățișat de Rebreanu: preotul Belciug îi dorește tânărului învățător, venit la Pripas, „norocul să-și găsească o nevestică bună, româncă verde”, ca Ghighița, fiica lui Herdelea (*Ion*, p. II, cap. XIII).

VIPERĂ: **limbă de viperă**
= persoană rea, birfitoare

Conotațiile depreciative ale termenului au fost, prin comparație cu șarpe de exemplu (vezi), agravate de faptul că acest ofidian este veninos; *viperă*, figurat, înseamnă ‘femeie rea’; *pui de viperă*: ‘om viclean, rău’: „Alelei! fecior de om viclean...; atîta am vrut să aflu din gura ta, pui de viperă ce mi-ai fost, zice atunci Spînul”; Creangă, *Harap Alb*). Dar, ca și în cazul lui șarpe, evoluția semantică a termenului s-a resimțit de simbolica creștinismului, în ceea ce privește rolul jucat de șarpe în izgonirea din Rai a omului, termen de comparație pentru faptele rele ale oamenilor: „limba âspidei, gura șârpilor cu carea toată zioa clevetim, batjocorim, ocărîm, înjurăm și ne pohtim unul altuia răul și paguba” (Antim Ivireanul, *Cuvînt de învățătură în Dumineca Floriilor*).

Cuvîntul românesc este o moștenire directă din latină (și nu un latinism savant, ca fr. *vipère*) și dacă prima atestare este din *Noul Testament de la Alba-Iulia* (1648), următoarea, din 1649, se găsește într-un text ce nu mai depinde (nemijlocit) de un model cultural latinesc și, mai ales, de factură religioasă (este vorba de *Lexiconul slavo-românesc* al lui Mardarie Cozianul).

Cu aproape o sută de ani înainte se plasează însă apariția termenului ca antroponim: *Vipere* este numele unui martor dintr-un document, din 1577, de atribuire a unui teren localizat în actualul județ Ilfov (DIR, XVI/B, IV, p. 266; vezi Constantinescu, *Dicționar*, 466, lucrare în care se consemnează și toponimul *Viperești*, pornind tot de la antroponimul *Viperă*, pentru o localitate dispărută de pe teritoriul județului Buzău). Acest antroponim (vezi și șarpe), pentru care influența *Bibliei*, a scrierilor religioase și a bisericii, în general, se exclude, prin înseși faptele la care ne-am referit anterior, aparține

formelor mentale ale perioadei antecreștine, la al cărei tip denominativ se revine când se atribuie un al doilea nume unui copil bolnăvicios, în cadrul unei vînzări simulate (pe fereastră). Este o practică din familia magiei homeopatice, avînd ca scop „ascunderea” persoanei în cauză, pentru a o proteja de „spiritele rele”.

Într-o asemenea împrejurare, împotriva preceptelor bisericii, se atribuiau nume cum ar fi *Lupu (Lupa)*, *Ursu (Ursa)*, *Urîtu (Urîta)*, *Grozăvu (Grozava)*, *Grozea*, *Zmeu* (Candrea, *Folklorul*, 411), invo-cînd „protectori” de concepție (totemică) ancestrală.

VITEAZ: după război mulți viteji s-arată

= a-și revendica merite închipuite, ce nu pot fi probate; a fi lăudăros

Variante mai vechi ale zicătorii au fost interpretate de către I.C. Chiemița ca marcînd o altă optică motivațională decît cea receptată astăzi; nume, diferența se făcea față de cei care se declarau viteji *înaintea* războiului. Autorul propune o formulare primară „în urma războiului vitejii se arată”, pornind de la Pann: „Cine e viteaz în urma războiului se arată” (*Paremiologie*, 258), așadar, probabil, după ce a izbîndit, după prada cu care se întorcea, după rănile cu care s-a ales.

Pentru cazurile (frecvente!) cînd isprăvile din lupte, narate, nu puteau fi dovedite, iar povestitorul nu era în postura de a fi crezut pe cuvînt, zicala a devenit un comentariu ironic, mai întîi pentru a marca statutul de *miles gloriosus*, apoi pentru a ridiculiza orice lăudăroșenie.

VIȚĂ: a lucra (pe cineva) în foi de viță

= a unelti împotriva cuiva, a-l înșela cu multă abilitate, astfel ca victima să nu-și dea seama

Expresia pare să fie de sorginte muntenească. În dicționare se citează utilizarea ei de către Camil Petrescu: „Toată lumea își amintea cum îl lucraseră în foi de viță pe Tudor Vladimirescu în acele luni din 1821” (vezi, *Dicționar*²). Ca nume de acțiune, cu o nuanță aparte,

apăruse încă la Mateiu I. Caragiale, în *Craii de Curtea-Veche*, într-o enumerare de manevre ale unei cochete practicînd un complex soi de *strip-tease*, în care sînt considerate „farmecul vălurilor ce cad, ucigător de încet, unul cîte unul toate, afară de cel din urmă, *lucrătura în foi de viță și acele mici jocuri de ațîtare și de ispitire*” (cap. *Asfințitul crailor*).

La aceeași arie lingvistică trimite selectarea, în vorbire, a termenului *foaie* (față de *frunză*, din nordul țării). Iar *foile* (sau frunzele) de viță, ca materie primă într-o operație de „prelucrare”, sînt folosite de regulă pentru învelirea sarmalelor; mărturia terminologică o aduce Al.O. Teodoreanu, într-o rețetă privind această „mîncare turcească”: sarmalele „se învelesc (termin consacrat)”; vezi *De re culinaria*, 1977, p. 69.

Mediul care a generat metafora a fost indicat de Iorgu Iordan; față de o semnificație originară „obscenă”, presupusă de Valentin Gr. Chelaru, Iordan, care glosează enunțul prin „a lucra fin, cu șirătenie și perfidie (fără să se observe ori să se simtă, cel puțin dintr-odată)”; invocă dexteritatea impusă de „sarmalele cu frunză de vie, care, spre deosebire de cele cu foaie de varză, cer mai multă îndemînare și deprindere din partea gospodinei (de aceea și sînt totdeauna mici, chiar foarte mici, în comparație cu celelalte)”; autorul face și o asociație cu *a întoarce foaia* (BIFR IV, 1937, p. 175 -176).

Posibilitatea ca la baza creării expresiei *a lucra în foi de viță* „a înșela” să se afle această imagine culinară ne-o sugerează, așadar, ideea de „împachetare”, iar, pe de altă parte, valorile figurate ale verbului (a) *înveli*.

Este binecunoscută expresia „*a aduce (trimitre) pe cineva pachet*”, adică „a-l aduce pe sus, ca pe un obiect împachetat, împotriva voinței lui”. Iorgu Iordan presupune că „la început s-a zis așa despre delincvenții prinși și trimiși legați înaintea judecătii” (*Stilistica*, 294). Din această sferă de reprezentări poate fi extrasă ideea de blocare a reacției celui care face obiectul prinderii în mrejele înșelăciunii (cu atît mai mult cu cît, măcar la nivelul anecdotelor, se susține că oltencele, de exemplu, leagă sarmalele cu ață, motiv pentru care la restaurantele din Bănie, cînd se servesc sarmale, printre tacîmuri ar figura și un cuțit!).

În planul resurselor verbale, înșelăciunea nu se exprimă doar prin (a) *lega* (*la ochi, la gard* etc.), ci mai ales prin (a) *lucra*: „a-i provoca

cuiva neajunsuri prin uneltiri". În contextul frazeologic în discuție, *a lucra* (în foi de viță) pare să fi înlocuit verbul *a înveli*, ce are o bogată sferă semantică de întrebuintare. Se spune, de pildă că a fost *învelită* o fată „înșelată” care nu s-a mai căsătorit cu „vinovatul”. Este vorba, de fapt, de evocarea vechiului act simbolic vestimentar de la sfârșitul nunții: fetele umblă cu capul descoperit, dar „nevestele” numai „învelite” sau „îmbrobodite”.

„*A lucra* în foi de viță” ca o construcție cu valoare figurată a putut lua locul valorii metaforice a expresiei „*a înveli* în foi de viță”, cu atât mai mult cu cât sinonimul ultimului verb, (*a îmbrobodi*, se poate referi (cu efect sport) și la „lucrătura” suferită de un bărbat. Printre semnificațiile înregistrate, după diverse surse, în DA (II/I) pentru (*a*) *îmbrobodi* (cînd este vorba de anumite acțiuni ale femeii asupra bărbatului) le găsim și pe acelea de „a-l fermeca, a-l orbi, a-l înșela, a-l lega la gard; a-i pune cornițe”!

VÎNT:

fluieră-vînt

= (inițial) persoană despre care se credea că poate provoca apariția vînturilor; „haimana”, om care pierde vremea

Utilizarea mai nouă a sintagmei, cu valoare de „poreclă”, ilustrată în dicționare printr-un citat din Ispirescu („Fata... vedea pe un june fluieră vînt, umblînd de colo pînă colo”), ne apare astăzi ca o expresie deosebit de plastică pentru prezentarea unei acțiuni inutile. O asemenea distracție (fluieratul *în vînt*) devine absurdă și prin raportarea la tăria zgomotului vîntului.

Epoca, îndepărtată, în care divinitățile nu căpătaseră încă ipostaze antropomorfe ne-a transmis însă imagini măcar fragmentare și indirecte ale unor reprezentări peste care nu putem trece: vîntul ca element al începuturilor, cosmogonice, ca spirit și forță malefică sau benefică, avînd stăpîni (zeul grecesc *Eolus*, de exemplu), sau dînd ascultare, în anumite împrejurări, unor ființe cu puteri supranaturale. Înțeleptul Solomon era și el stăpîn al vînturilor (calitate ce o dețin, la noi, solomonarii, un soi de vrăjitori pribegi, capabili să producă și să

mute din loc în loc furtunile și ploile; I: Talos, *Solomonarul - în credințele și legendele populare românești*; ALIL, XXV, p. 39 - 53).

Herodot povestește că, în timpul războaielor medice, la un moment dat, „din senin, așa, începu a fierbe marea”. Furtuna a ținut trei zile și a scufundat 400 de corăbii cu „oameni fără număr”; a patra zi, „vrăjitorii au început a se ruga și a vrăji vînturilor” și abia au potolit-o (*Istorie*, 385 - 386). O minune a lui Iisus Hristos este oprirea furtunii ce se stîmisesse cînd Învățătorul, împreună cu ucenicii săi, se afla pe o corabie pe lacul Tiberiadei: „Iară el se sculă și opri vîntul” (Coresi, *Carte cu învățătură - 1581*, București, 1914, p. 374).

În mitologia populară românească, paznicii vîntului (adăpostit într-o *bortă*, într-un *butoi* astupat cu un șumuiag de paie) sînt fie babe oarbe sau surde, fie un moș, care-l ține într-un *fluier*; scăpat din acest instrument, vîntul colindă lumea pînă cînd moșul nimereste să astupe găurile fluierului (Pamfile, *Văzduhul*, 19; Mușlea - Bîrlea, *Tipologia*, 145). Unii ciobani au fluierie fermecate: „Cînd bătea vîntul turbat, / Cu zăpadă mestecat, / Fluierul minuni făcea, / Gerul că mi-l alunga” (Jarnik - Bârseanu, *Doine*, 511), iar persoane cu puteri miraculoase, imitînd șuieratul șerpilor, îi adună ca să le dea porunci (Ghica, *Scrisori*; Pop-Reteganul, *Povești*, după DAII/I; DLR XI/1).

Într-un basm publicat de Eminescu, *Finul lui Dumnezeu*, o pasăre măiastră uriașă, ca să-l răsplătească pe voinicul ce-i salvase puii din gura balaurului, cheamă ajutoare: „Să șuier, să-mi vie feciorul, *vîntul de la răsărit*”. La despărțire, eroul basmului primește de la uriașul ce se prezentase la apelul descris mai sus, vînt personificat, fire de păr din cap și din barbă; la vreme de nevoie, trebuia „să șuiere” dintr-însele (act de magie imitativă), spre a-l convoca.

Iată așadar că există reprezentări ale unor *fluieră-vînt*, în contexte în care construcția are aceeași valoare cu *a fluiera după* o persoană (pentru a-i atrage atenția) sau după un ciine (pentru a-l chema). În folclorul românesc, întruchipări legate de relele pe care le provoacă vîntul au fost *Vîntoasele*, *Vînturițele*, *Strigoaicele* și, pe alt plan, persoanele hoinare; cu statut de fermecători, ce puteau abate furtuni asupra țarinilor cu semănături. De aici, fluieratul mai este încă ceva ce nu poate fi luat *à la légère*; cutumele îl interzic mai întîi fetelor, iar băieților în anumite locuri: în casă („face a sărăcie”, „moare cineva din casă”), „după strungă” (pentru că „iei laptele oilor”) etc.

Dar încercarea de a provoca vîntul, în caz de nevoie, și-a asumat-o, ocazional, și agricultorul. După înregistrări de etnotexte din Basarabia (iulie 1996; Onițcani, raionul Crîuleni), o asemenea situație intervenea la treieratul cu caii, cînd, după ce se strîngea la par vrafal de boabe, urma vînturatul: „... dacă nu bătea vîntul, așteptam. Mai șuieram, că să... că să bată vîntul!”. La intervenția anchetatorului /,... era o glumă, sau ce era?/, subiectul (I. Z., 73 de ani) își întărește afirmația: „Nu, așa-i ... toți... ” /știu lucrul acesta/, un fapt confirmat, apoi, din diferite perspective, și de alți consăteni, tot vîrstnici (aceștia întrebăți special): „Sînt, așa, vorbe că: «măi, dă ș-om fluiera, că vine vîntul!»” /ride/ (Ș.C.). Sau: „Șuiera, desigur. Asta-i... vrăji băbești!... Se zicea: «dacă șuieri, apu-ar să bată vîntul» zice” (V.B., 72 de ani).

Așadar, este posibil ca sensul de astăzi pentru *fluieră-vînt* să reprezinte un rezultat al desprinderii de angoasele vieții sub semnul forțelor magice și o revanșă *sui-generis* față de acestea. O creație metaforică inițială ar putea fi însă *fluieră-n biserică* pentru „omul de nimic”.

a paște vîntul (vînturile)

= (inițial) a urmări semnele prevestitoare ale vîntului; a pierde vremea

Expresia este folosită astăzi cu cea de a doua semnificație; pe baza unei anchete *ad-hoc*, motivația vorbitorului contemporan este că, folosindu-se formula, cel care „pierde” vremea ar fi fost comparat cu cineva care ar... „pășuna” vînturile!

O asemenea opțiune stilistică este reflectată, în fond, și de unele dintre cele mai importante dicționare ale limbii române (Șăinenau, Candrea, *Dicționarul Academiei*), în care expresia în discuție apare subsumată sensului „a duce animalele la păscut” al verbului (a) *paște*. În ultimul dintre dicționarele citate (DLR VIII/1, 1972), la acest sens se produce însă, evident, și o „înglobare” nejustificată: „a paște boboci (sau bobocii; muștele; învechit vîntul, vînturile) - a pierde vremea”. Astfel, sînt puse pe același plan o expresie pur *imaginară* („a paște muștele”) și una ce reprezintă, originar, o *copie a realității* tipică („a paște bobocii”; vezi *boboc*), împreună cu „a paște vîntul”.

Așadar, autorii *Dicționarului* academic (ca și Șăineanu și Candrea, de altfel) au „pierdut” din vedere explicații ce constituie punți de legătură pentru cea propusă de noi, din două opere lexicografice anterioare, cea a lui Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain - français* (1893 - 1895), în care „a paște vîntul” este glosată prin „bayer aux corneilles” (= a rămîne cu gura căscată, uitîndu-se după ciori) și cea a lui H. Tiktin, *Rumänisch - deutsches Wörterbuch* (1903 - 1924). În acest (foarte important) dicționar, expresia este explicată prin „kopflos handeln; ein Windbeutel sein” (= a acționa într-aiurea, a fi un lăudăros, un **fluieră vînt**; vezi), autorul presupunînd și o posibilă substituie a verbului („a f... vînt”, care a fost „acoperit” prin *paște*) și citînd, din Iosua, 12. 1, contextul *Ephraim pascit ventum*.

Semnificația figurată a verbului (*a*) *paște* în construcția *a* (-l) *paște* (pe cineva) *păcatul* „a-l pîndi păcatul”, din textele religioase, a fost considerată de către Șăinenau drept un calc după un „idiotism ebraic”; în *a paște bobocii* și *a paște vîntul* ne-am confrunța doar cu o „aplicare” a sensului metaforic al verbului în discuție (*Semasiologie*, 69 - 70).

Dar, la Cantemir de exemplu, (*a*) *paște* are și semnificația „a urmări cu perseverență; a pîndi momentul”, înregistrată încă de Damé: „Toate după voie a isprăvi neputînd, vremea păștea, ca cînd va putea, atunci să isprăvească”, prezentă și la Rebreanu: „Lasă, că te-am păscut de cînd te-ai întors de la oaste” (*Răscoala*, cap. VII). Pornind de aici, am considerat că există suficiente indicii să acceptăm, crearea, pe terenul limbii române, a unei imagini „pastorale” (vezi și ghicitoarea despre știința de carte: „cine le paște, le cunoaște” - este vorba de *oile negre* ce reprezintă literele). Așadar, pe baza acestei valori „abstracte” a verbului (*a*) *paște* a putut lua naștere expresia „tehnică” *a paște vîntul* (*vînturile*), numind o preocupare din domeniul meteorologiei empirice, aceea de a urmări semnele ce arată dacă și cum va bate vîntul.

Pentru agricultor și pentru cioban (dar și pentru pescar), timpul are o importanță deosebită și din punctul de vedere al mișcării maselor de aer, ce pot aduce ploi, furtuni și ninsori. Țăranul avea pe cîmp, în anumite perioade ale anului, cerealele secerate, finul cosit, în brazde. Apoi, era preocupat de acest aspect al timpului cînd avea de vînturat boabele, după treierat, iar, la moara de vînt, aripile trebuiau întoarse *după cum bătea vîntul* (pornind de la aceste împrejurări, contextul, ce

cunoaște și varianta *a se da după vînt*, a căpătat sensul figurat „a se folosi de o împrejurare, a se adapta la situație”).

Impresionează numărul și varietatea semnelor după care se cunoaște că va bate vîntul, pornind de la observarea cerului, a comportamentului păsărilor, animalelor și insectelor, a focului, după vise etc. Dintr-un inventar de cîteva zeci de astfel de semne, alcătuit de Tudor Pamfile, prezentăm cîteva tipuri: - cînd apune soarele în „roșeață”, cînd dimineața se vede „o roșeață în pragul răsăritului”, cînd luna este înconjurată de „cercuri”, cînd norii, în timpul verii, sînt „ca berbecii”; - cînd ciocîrliile „cîntă vrăjmaș”, rîndunelele zboară pînă „în nouri, încet”, cînd cocoarele sau vulturii „se desprind din șirag și spînzură în văzduh”; - cînd albinele „huesc” în timpul nopții, în prisacă; - cînd „se încură caii” sau „vitele zburdă”, cînd oile „se izbesc cap în cap în perdele”, cînd pisica zgîrie rogojina sau așternutul de pe pat; - cînd tăciunii „huesc în sobă” sau țiuie focul; - cînd visezi cal alergînd, șarpe sau soldați etc. (*Văzduhul*, 56 - 58).

În unele zone, pescuitul este direct influențat de vînturi; iată cum este prezentată situația pentru localitatea Sf. Gheorghe, în ceea ce privește prinderea sturionilor: „Toate vînturile venind de la mare sînt mai mult sau mai puțin bune, adică aduc pește; cele dinspre uscat sunt rele, adică alungă peștele” (*Antipa, Pescăria*, 356).

Ținînd seama de toate acestea, dacă nu ne putem imagina persoana avînd statutul de „auguri”, putem transfera „funcția” și priceperea asupra unora dintre membrii colectivităților rurale cu spirit de observație și experiență (multe dintre faptele observate se datoresc schimbărilor presiunii atmosferice). Deoarece nu toate previziunile se împlinesc, *a paște vînturile*, a urmări îndeaproape semnele prevestitoare ale acestora, a putut apărea ca o preocupare derizorie, ironizată, expresia căpătînd, numai prin generalizare, valoarea de „a pierde vremea” (la Pann găsim chiar *paște-vînt*, însemnînd „pierde-vară”; DLR VIII/1).

Valoarea prevestirilor și a „ocupației” au fost puse sub însuși semnul moralei creștine; în *Cartea cu învățătură* tipărită de diaconul Coresi (1581) citim: „Și carei se întăresc spre minciuni, aceia pasc vînturile”.

Bibl: *Reflexe ale unor practici de magie homeopatică și de meteorologie empirică: FLUIERĂ-VÎNT, A PAȘTE VÎNTURILE*; RLȘL, 1997, 4, p. 57 - 61.

ZĂBAVĂ: **un bob zăbavă**
= întârziere, amânare; îndemn la răbdare

Expresia apare înregistrată în *Dicționar*² și este explicată prin „imediat, îndată, numaidecît” (probabil după *Dicționarul limbii române contemporane*, IV, 1958). În citatul, de autori, prezentat în *Dicționar*² („Ai și tu răbdare, un bob zăbavă, îndată, plecăm”), un context a cărei existență (la rigoare de uz personal) nu o contestăm, construcția *un bob zăbavă* completează, de fapt, îndemnul „ai răbdare!”, precizînd, eventual, durata așteptării. Este surprinzător faptul că enunțul în discuție, utilizat în vorbirea familiară, nu apare în alte dicționare ale limbii române.

Îl cunoștea însă și H.H. Stahl, care i-a indicat și originea: formula „derivă din ghicitul în bobi, în care, cînd, dintr-un joc de eliminări savant calculate, rămîne un singur bob, acesta semnificînd amînarea sau întârzierea unui eveniment” (*Eseuri*, 210).

Așadar, o valoare adverbială generală de „imediat” trebuie considerată ulterioară (numai *un bob* sugerînd „puțin” și, prin extrapolare, în timp, „îndată”); sensul primar fiind acela de „întîrziere, amînare a unei acțiuni”, exclamația *un bob zăbavă!* trebuie explicată, în fond, prin „ai răbdare!”. Pentru un alt reflex figurat al ghicitului „în bobi” vezi (a) *număra*.

ZGÎRCI (a):   **a zgîrci palma (mîna)**
= a strînge, a contracta palma, într-un gest reflex

La baza adj. *zgîrcit* și a verbului (a se) *zgîrci* se află subst. *zgîrci*, cuvînt de origine slavă, ce are accepțiunea de ‘cartilagiu, sfirc’. Verbul (a se) *zgîrci*, însemnînd „a strînge mîinile și picioarele” (Scriban, D).

apare în scrisul lui Mircea Eliade: „Palma îi alunecase amestecată pe pielea ei de mare necunoscută - și împietrișe zgîrcindu-se, prinsă în sânge”; vezi și „Dar nu înțelegea de ce stă în picioare, zgîrcit, cu mâinile apucate de lemnul mesei” (*Domnișoara Christina*, cap. XVI).

De la acest sens, concret, comportamentul avarului este descris prin referirea la contractarea mîinii, într-un gest reflex, atunci cînd i se cere ceva, așa cum înfățișează lucrurile Anton Pann: „Pînă trăiești, fă-ți pomană, / Nu-ți zgîrci mîna, dușmană, / Întinde-o la sărac...” (*Povestea vorbii*). Forma mai veche a substantivului, *zgîrceață* (pentru *zgîrcenie*), evocă, de asemenea, aspectul concret al manifestării retractile.

În mod normal, s-au adăugat imagini și pentru domeniul abstractului, căci cineva poate fi și *zgîrcit la vorbă*, situație în care s-a pierdut orice legătură aparentă cu reprezentarea fiziologic - motorie (doar dacă, nu cumva, cel care tace își *strînge gura punga!*).

ZLOT: **cot de-un ort și ață de-un zlot**
= disproporția dintre prețul plătit pentru componente, aparent mai puțin importante, și un ansamblu; disproporția dintre preparative și importanța unei acțiuni

Înregistrat de Zanne (P V, 209), enunțul este glosat ca ilustrînd aceeași idee ca și „nu face fața cît ața” (P III, 11). Am avea de a face, așadar, cu o *ață* (eventual imaginară) cu care s-au cusut părțile unei piese de îmbrăcăminte confînd, valoric, mai mult decît țesătura propriu-zisă a acesteia. Ne putem gîndi și la aspectul unei haine cîrpite în mod repetat.

Evident, pentru a înțelege contrastul imaginat între *cotul* valorînd numai un *ort* (vezi) și *ața* în valoare de un *zlot*, numele unei monede de aur (vezi *tult*), trebuie să ne referim la unitatea de măsură a țesăturilor, reprezentînd distanța de la cotul brațului unui om pînă la vîrf degetului mijlociu. În acest caz, aceeași idee este exprimată și de formula *mai mare daraua decît ocaua* (*dară* = greutate care se pune pe talgerul cîntarului reprezentînd echivalentul ambalajului, al vasului în care, apoi, se „toarnă” o marfă).

Dar, pentru țarancă, pentru că există și un *dar*, o piesă de îmbrăcăminte la care, de la început, așa valorează mai mult decât fața este *ia*, cusută cu flori, realizate din fire de mătase de diferite culori, cumpărate de la oraș, așadar valorînd (măcar aparent) mult mai mult decât pînza de casă. Iată o descriere a cămășii femeiești astfel cusută: „lie albă ca laptele, împănată cu flori galbene, roșii și vinete, de mătase” (la Ion Pop-Reteganul, după DA II/I).

Un motiv de meditație asupra surprizelor pe care le pot încă ascunde semnificațiile „automatizate” mental ale enunțurilor figurate românești.

Sigle bibliografice

- Alecsandri, *Brimărelul* = V. Alecsandri, *Nota la balada cu același titlu, în Opere, III. Poezii populare*; text stabilit de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, studiu introductiv, note și comentarii, variante de Gheorghe Vrabie; Editura Academiei, București, 1978.
- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”, continuînd revista „Studii și cercetări științifice” - Filologie, Iași, I (1950) și urm.
- Antipa, *Pescăria* = Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*; Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea, Pavel Suru, București, 1916.
- An X = „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, Iași, I (1964) și urm.
- Atila, *Peștii* = F.R. Atila, *Peștii și pescuitul*; Editura Librăriei Frătilă, București, 1916.
- Baronzi, *Limba* = George Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*; Nebunely și fiii, Galați, 1872.
- Băcescu, *Peștii* = Mihai Băcescu, *Peștii, așa cum îi vede țăranul pescar român*; Imprimeria Națională, București, 1947.
- Berg, *Cuvinte* = I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*; „Saeculum - Vestala”, București, 1995.
- Bianu - Glăvan, *Doctorul de casă* = Vasile Bianu, Ioan Glăvan, *Doctorul de casă sau Dicționarul sănătății*, ediția a II-a; „Cartea Românească”, Cluj, 1929.
- BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, I (1934) și urm.
- BL = „Bulletin linguistique”; Faculté de Lettres de Bucarest, publié par A. Rosetti, Bucarest - Paris - Copenhague, I (1933) și urm.
- Blaga, *Hronicul* = Lucian Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, ediție îngrijită și cuvînt înainte de George Ivașcu; Editura Tineretului, București, 1965.
- Bogrea, *Pagini* = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu; ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării; „Dacia”, Cluj, 1971.
- Bojan, *Expresii* = Maria Bojan, *Expresii românești cu conținut istoric*; CL, XVI, 1971, 2, p. 259 - 266.
- Bolocan - Voronțova, *Dicționar* = Gh. Bolocan, T. Voronțova, *Dicționar frazeologic rus-român*; Editura Științifică, București, 1968.

- Braudel, *Mediterrana* = Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*; traducere de Mircea Gheorghe... , vol. I; „Meridiane”, București, 1985.
- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*; Partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, de I.-Aurel Candrea; „Cartea Românească”, București [1926 - 1931].
- Candrea, *Folklorul* = I.-Aurel Candrea, *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*; „Casa Școalelor”, [București], 1944.
- Caraiani - Saramandu, *Folclor* = Nicolae Gh. Caraiani, Nicolae Saramandu, *Folclor aromân grămostean*; „Minerva”, București, 1982.
- Căzacu, *Port* = Boris Cazacu, *Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale*; SCL, IV, 1953, p. 99 - 136.
- Chițimia, *Paremiologie* = I.C. Chițimia, în vol. *Folklorul românesc în perspectivă comparată*; „Minerva”, București, 1971, p. 239 - 261.
- Ciașanu, *Glosar* = G.F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vilcea*; Imprimeria Națională, București, 1931.
- Ciașanu et alii, *Vilcea* = G.F. Ciașanu, G. Fira, C.M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vilcea și împrejurimi*, cu un glosar; „Cultura Națională”, București, 1928.
- Cihac, DE = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco - romane*; I (1870), II (1879).
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj(-Napoca), I (1956) și urm.
- CLit. = „Convorbiri literare”, Iași, 1970 și urm.
- Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan* = Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan sau epistole scrise din țări străine unui amic în patrie*, de la anul 1835 pînă inclusiv 1848 (ediția Romul Munteanu; ESPLA, București, 1956).
- Constantinescu, *Dicționar* = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*; Editura Academiei, București, 1963.
- N. Constantinescu, *Rudenie* = Nicolae Constantinescu, *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale. Reflexe în folclorul românesc*; Editura Academiei, București, 1987.
- Coseriu, Eugenio = *Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. «Balkansprachbund»*; extras, München, 1982.
- Coseriu, *Ein Weib* = id., „*Ein Weib ist ein Weib*”; afr. *femme que femme*, rum. *femeia ca femeia*; în vol. *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*; Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1979, p. 266 - 282.
- Coseriu, *No cabe duda* = id., *Sp. NO CABE DUDA, rum. NU ÎNCAPE ÎNDOIALĂ*. Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen

- Phraseologie; în vol. *Text - Etymologie. Untersuchungen zur Textkörper und Textinhalt. Festschrift für Heinrich Lausberg zum 75. Geburtstag*; Stuttgart, 1987, p. 346 - 352.
- Coseriu, *Tenir, Dieu* = id.; „*Tenir Dieu par les pieds*”; în vol. *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal: „Revue Romane”*, numéro spécial 18/1979, Akademisk Forlag, p. 34 - 44.
- Cr. = „Cronica”, Iași, I (1966) și urm.
- DA = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*; I/I, literele A-B, București, 1913; I/II, litera C, București, 1940; I/III, fascicula I, D - de, București, 1949; II/I, literele F-I, București, 1934; II/II, fase. I, J - lacustru, București, 1937; II/III, *ladă - lojniță* [s.a.].
- DDRF = Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, [I - IV]; Imprimerie de l'État, Bucarest, 1893 - 1895.
- Del Chiaro, *Descrierea* = Anton Maria del Chiaro, *Descrierea Țării Românești* [fragmente], în *Călători străini despre țările române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 370 - 397.
- Delumeau, *Frica* = Jean Delumeau, *Frica în Occident* (secolele XIV - XVIII). *O cetate asediată*, traducere, postfață și note de Modest Morariu, vol. I - II; „Meridiane”, București, 1986.
- Densusianu, *Hațeg* = Ov. Densusianu, *Graul din Țara Hațegului*; Atelelierele grafice Socec & Co., București, 1915.
- DEX = [Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”], *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a; „Univers Enciclopedic”, București, 1996.
- Diaconu, *Vrancea* = Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie - folklor - dialectologie*; Editura pentru Literatură, vol. I, București, 1969.
- Dianu, *Închisorile* = Gr.I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*; ediția a III-a, București, 1901.
- Dicționar*¹ = Vasile Brăban, Gheorghe Bulgăr, Doina Grecu, Ileana Neiescu, Grigore Rusu, Aurelia Stan, *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*; Editura Științifică, București, 1969.
- Dicționar*² = Gabriela Duda, Aglaia Gugui, Marie Jeanne Wojcicki, *Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române*; „Albatros”, București, 1985.
- DIR = *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, Vechicul XVI, vol. III (1551 - 1570); vol. IV (1571 - 1580); Editura Academiei, București, 1952.

- DLR = [Academia Română], *Dicționarul limbii române* (serie nouă), Editura Academiei, t. VI, litera M (1965 - 1968); VII/1, litera N (1971); VII/2, litera O (1969); VIII/1-5, litera P (1972 - 1984); IX, litera R (1975), X/1-5, litera S (1986 - 1994); XI/1, litera Ș (1978); XI/2-3, litera T (1982 - 1983); XII/1, litera Ț (1994); XIII/1, litera V (V - veni; 1997).
- DN³ = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a; Editura Academiei, București, 1978.
- Dobrescu, *Originea* = Dem. I. Dobrescu, *Originea sălbatică a nunților jărănești*; Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, București, 1900.
- Documente* = *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800 - 1850*, culese de J. Cojocaru; I - II, Editura Științifică, București, 1958.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbii Române condus de Sextil Pușcariu, Cluj, I (1920 - 1921) și urm.
- DRH = *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. II (1501 - 1525), îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu; Editura Academiei, București, 1972.
- Dumistrăcel, *Jurnal* = Stelian Dumistrăcel, *Jurnal de anchetă* [1967 - 1972]; în vol. /Dumistrăcel et alii/ *Ancheta*, p. 257 - 370.
- Dumistrăcel, *Lexic* = id., *Lexic românesc*: Cuvinte, metafore, expresii; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Dumistrăcel, *Sate* = id., *Sate dispărute - sate amenințate*; Institutul European, Iași, 1995.
- Dumistrăcel et alii, *Ancheta* = Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă și I.-H. Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*; Editura Academiei Române, Iași, 1997.
- Eliade, *Zalmoxis* = Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Eminescu, *Opere* = M. Eminescu, *Opere*; Ediție critică întemeiată de Perpessicius; Editura Academiei, vol. VI, *Literatura populară*, București, 1963; vol. IX, *Publicistică 1870 - 1877*; studiu introductiv de Al. Oprea; ediție critică îngrijită de Petru Creția, Dimitrie Vatamaniuc, Anca Costa-Foru, Eugenia Oprescu (colaborator Gerhardt Csejka), București, 1980; vol. XI, *Publicistică 17 februarie - 31 decembrie 1880 - „Timpul”*, ediție critică îngrijită de Dimitrie Vatamaniuc, Petru Creția, Oxana Busuioceanu, Anca Costa-Foru, Aurelia Creția, Eugenia Oprescu, București, 1984; vol. XII, *Publicistică 1 ianuarie - 31 de-*

- cembrie 1881* - „Timpul”, ediție critică îngrijită de Dimitrie Vatamaniuc, Petru Creția, Oxana Busuiocănu, Anca Costa-Foru, Aurelia Creția, Eugenia Oprescu, București, 1985; vol. XVI, *Correspondență. Documentar*, ediție critică îngrijită de Dimitrie Vatamaniuc, Petru Creția, Oxana Busuiocănu, Simona Cioculescu, Anca Costa-Foru, Claudia Dimiu, Aurelia Dumitrașcu, Alexandru Surdu, București, 1989.
- Emout - Meillet, *Dictionnaire* = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*⁴; Paris, 1967.
- Flora = *Flora Republicii Populare Române*; Editura Academiei, vol. IX, București, 1969.
- Fochi, *Datini* = Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*; „Minerva”; București, 1976.
- Fochi, *Miorița* = id., *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*; Editura Academiei; București, 1964.
- Frazer, *Creanga de aur* = James George Frazer, *Creanga de aur*; traducere, prefață și tabel cronologie de Octavian Nistor, vol. I - V; „Minerva”; București, 1980.
- Frâncu - Candrea, *Moșii* = Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*; Scriere etnografică...; Tipografia Modernă, București, 1888.
- Gabinschi, *Conexiuni* = Marc Gabinschi, *Conexiunile balcanice ale unor frazeologisme românești* (contribuții factologice); „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1992, 4, p. 79 - 85.
- Gaster, *Chrestomație* = M. Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise...*; vol. II: *Texte (1710 - 1830). Dialectologie, literatură populară, glosar*; Leipzig - București, F.A. Brockhaus - Socec & Co., 1891.
- Ghibănescu, *Vorbe* = Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*²; Desaga [= volumul] I, 1924; Desaga II, 1925; Tipografia „Lumina Moldovei”, Iași.
- Ghica, *Bucureștiul* = Ion Ghica, *Bucureștiul industrial și politic* (1876); în vol. *Convorbiri economice*, I, ediția a III-a; Socec, București, 1879, p. 553 - 643.
- Ghinoiu, *Obiceiuri* = Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*; Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.
- Giuglea, *Cuvinte* = George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*; ediție îngrijită, introducere, bibliografie, note și indice de Florența Sădeanu; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

- Giurescu, *Odobești* = C.C. Giurescu, *Istoria podgoriei Odobeștilor*; Editura Academiei, București, 1969.
- Gorovei, *Descîntecele* = Artur Gorovci, *Descîntecele românilor*. Studiu de folklor; Imprimeria Națională, București, 1931.
- Graiul* = *Graiul nostru*. Texte din toate părțile locuite de români, publicate de I.-A. Căndrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia; Atelierele grafice Socec & Comp.; vol. I, 1906; vol. II, 1908.
- Graur, *Alte etimologii* = Al. Graur, *Alte etimologii românești*; Editura Academiei, București, 1975.
- Graur, *Etimologii* = id., *Etimologii românești*; Editura Academiei, București, 1963.
- GS = „Grai și suflet”. Revista Institutului de Filologie și Folclor publicată de Ovid Densusianu, București, I (1924) și urm.
- Heitmänn, *Imaginea* = Klaus Heitmänn, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775 - 1918. Un studiu imagologic, în românește și introducere de Dumitru Hîncu*; „Univers”, București, 1995.
- HEM = B. Petricicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor*, I - III; Stabilimentul grafic Socec și Teclu, București, 1887 - 1893.
- Herodot, *Istorie*, ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu... : „Minerva”, București, 1984.
- Herseni, *Forme străvechi* = Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului; „Dacia”, Cluj-Napoca, 1977.
- Herseni, *Sociologie* = id., *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Hristea, *Etimologie* = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*. Studii. Articole. Note; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1968.
- Ionescu de la Brad, *Calendar* = Ion Ionescu de la Brad, *Calendar pentru bunul gospodar*; Cantora Foaiei Sătești, Iași, 1845.
- Ionescu de la Brad, *Mehedinți* = id., *Agricultura română din județul Mehedinți*; Imprimeria Statului, București, 1868.
- Ionescu-Gion, *București* = G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*; Socec, București, 1899.
- Iordan, *Stilistica* = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă; Editura Științifică, București, 1975 (ediția I: 1943).
- Iorga, *Istoria* = N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în vol. *Despre cronici și cronicari*, ediție îngrijită de Damaschin Mioc; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988; p. 213 - 237.

- Iorga, *Negoțul* = id., *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, formind vol. III din *Istoria românilor în chipuri și icoane*; „Minerva”, București, 1906.
- Jipescu, *Opincaru* = Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum trebuie să hie săteanu*. Scriere-n limba țăranului muntean, București, 1881.
- LL = „Limbă și literatură”. Revista Societății de Științe Filologice din România, București, I (1955) și urm.
- LM = A.T. Laurian și I.C. Massim, *Dicționarul limbei romane*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română... , Noua tipografie a laboratorilor români, București; I (A - H), 1871 [1873]; II, colaboratori Iosef Hodoș și G. Barițiu (I- Z), 1876; III, *Glossariu...*, 1871 [1877].
- Longinescu, *Legi* = S.G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu...*; Carol Göbl, București, 1912.
- LR = „Limba română”, București, I (1952) și urm.
- Marian, *Înmormîntarea* = S.Fl. Marian, *Înmormîntarea la români*. Studiu etnografic...; Litotipografia Carol Göbl, București, 1892.
- Marian, *Nașterea* = id., *Nașterea la români*. Studiu etnografic; Litotipografia Carol Göbl, București, 1892.
- Marian, *Nunta* = id., *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ; Tipografia Carol Göbl, București, 1890.
- MDG = *Marele Dicționar geografic al României* alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de George Ioan Lahovari, general C.I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, I - V, București, 1898 - 1902.
- Metes, *Viața agrară* = Ștefan Metes, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria...*; Tipografia România Nouă, București, 1921.
- Mușlea, *Cercetări* = I. Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*; ediție îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice, de Ion Taloș; vol. I, 1971; II, 1972; „Minerva”, București.
- Mușlea - Bîrlea, *Tipologia* = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*; „Minerva”, București, 1970.
- NALR. Olt. II = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. II; sub conducerea lui B. Cazăcu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu; Editura Academiei, București, 1970.
- Niculiță-Voronca, *Datinile* = Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*,

- vol. I, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan; „Poliorom”, Iași, 1998.
- Niederle, *Antiquité* = Lubor Niederle, *Manuel de l'antiquité slave II. La Civilisation*; Edouard Champion éditeur, Paris, 1926.
- Orza, *Lunile* = Rodica Orza, *Nume vechi ale lunilor în limba română pe baza Atlasului lingvistic român*; CL, IX, 1964, 2, p. 283 - 300.
- Pamfile, *Agricultura* = Tudor Pamfile, *Agricultura la români*; Librăriile Socec și C. Sfetea, București, Otto Harrassowitz, Leipzig, Gerold, Viena, 1913.
- Pamfile, *Cîntece* = id., *Cîntece de țară, adunate de...*; Socec, București, 1913.
- Pamfile, *Industria casnică* = id., *Industria casnică la români...*; Tipografia „Cooperativa”, București, 1910.
- Pamfile, *Mitologie* = id., *Mitologie românească. II, Comorile*; Librăriile Socec & Comp., București, 1916.
- Pamfile, *Sărbătorile* = id., *Sărbătorile la români. Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*; Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, Otto Harrassowitz, Leipzig, Gerold & Comp., Viena, 1914.
- Pamfile, *Văzduhul* = id., *Văzduhul după credințele poporului român*; Librăriile Socec & Comp., C Sfetea, Pavel Suru, București, Otto Harrassowitz, Leipzig, Gerold & Comp., Viena, 1916.
- Pann, *Povestea vorbii* = Anton Pann, *Opere complete, I*; „Minerva”, București, 1908.
- Papahagi, *Ausdrücke* = Pericle Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*; extras din „XIV. Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig”, 1908, p. 113 - 170.
- T. Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ediția a doua augmentată; Editura Academiei, București, 1974.
- T. Papahagi, *Munții Apuseni* = id., *Cercetări în Munții Apuseni*, în „Grai și suflet”, II, 1925, 1, p. 22 - 89.
- Pascu, *Numele lunilor* = G. Pascu, *Numele lunilor în românește*, în „Viața românească”, X, 1915, 7 - 9, p. 223 - 227.
- Păcală, *Rășinari* = Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*; Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1915.
- Petrovici, *Texte* = *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II*; Muzeul Limbii Române, Sibiu - Leipzig, 1943.

- Philippide, *Principii* = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*. I, *Principii de istoria limbii*; Tipografia Națională, Iași, 1894.
- Pietreanu, *Salutul* = Marica Pietreanu, *Salutul în limba română*. Studiu sociolingvistic; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- Pitiș, *Nunta în Șchei* = G.I. Pitiș, *Nunta în Șcheiu pînă pe la 1830*, în „Revista Nouă”, I, p. 104 - 112; 150 - 156.
- Pușcariu, *Privire* = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*; prefață de G. Istrate, note, bibliografie de Ilie Dan; „Minerva”, București, 1976.
- Pușcariu, *Rostirea* = id., *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, ediție îngrijită de Magdaléna Vulpe, studiu introductiv de Andrei Avram; Editura Academiei Române, București, 1994.
- Rădulescu-Codin, *Îngerul* = C. Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*. Povești și legende din popor; Librăriile Socec & Comp., București, 1913.
- Rădulescu-Codin, *Muscelul* = id., *Muscelul nostru*. I: Comuna Corbi și locuitorii săi...; [Editura] N. Vlădescu, Câmpulung, 1922.
- REF = „Revista de etnografie și folclor”, București, I (1956) și urm.
- Relații agrare* = *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*; vol. II, Moldova; Editura Academiei, București, 1966.
- RLȘL = „Revistă de lingvistică și știință literară”; Institutul de Lingvistică și Institutul de Istorie și Teorie Literară ale Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău.
- Robert, *Dictionnaire* = Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Les mots et les associations d'idées; I-VI, PUF, Paris, 1953 - 1964.
- Rosetti, *Descîntece* = Al. Rosetti, *Limba descîntecelor*; „Minerva”, București, 1975.
- Rosetti, *Lettres* = id., *Lettres roumaines de la fin du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza*; Bucarest, Socec, 1926.
- Roșu, *Proverbe* = Costa Roșu, *Proverbe și zicători bănățene*; Novi Sad, 1996.
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”, București, IX (1964) și urm.
- Săulescu, *Calendariul* = G. Săulescu, *Ce este calendariul*, în *Almanah de învățătură și petrecere*, Iași, 1847 (supliment la *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1847*, p. 4 - 17).
- Schrader - Nehring, *Reallexikon* = *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde...*; von O. Schrader, zweite Auflage, herausgegeben von A. Nehring, I (1917 - 1923), II (1929); Walter de Gruyter & Co., Berlin und Leipzig.

- Scriban, D = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*; Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași, 1939.
- Sevastos, *Nunta* = Elena Sevastos, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ; Tipografia Carol Göbl, București, 1889.
- Sinteze* = *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou îmbogățită, de Mioara Avram, Grigore Brâncuș, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea [și coordonator], Rodica Bogza-Irimie, Flora Șuteu; „Albatros”, București, 1984.
- Stahl, *Eseuri* = Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*; „Minerva”, București, 1983.
- Stănciulescu, *Cercetări* = Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar român din veacul al XIX-lea*; Cluj, 1933.
- Stoica de Hațeg, *Cronica* = Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*; „Facla”, Timișoara, 1981.
- Stoicescu, *Strămoșii* = Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*. Metrologia medievală pe teritoriul României; Editura Științifică, București, 1971.
- Șăineanu, D = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a, „Scrisul Românesc”, Craiova, 1929 (ultima pentru care se consemnează intervenția autorului în revizia textului).
- Șăineanu, *Influența* = *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I și II/1 - 2; Socec, București, 1900.
- Șăineanu, *Semasiologie* = id., *Încercare asupra semasiologiei limbii române*. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor; Tipografia Academiei Române, București, 1887.
- TD. Mt. = *Texte dialectale. Muntenia*, vol. I, sub conducerea lui B. Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe; Editura Academiei, București, 1973; vol. II, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe; Editura Academiei, București, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe; București, 1976.
- TD. Ol. = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe; Editura Academiei, București, 1967.

- TD. PF = Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, I. *Texte, sintaxă*; Editura Academiei, București, 1973.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, [I-III]; Staatsdruckerei, Bukarest, 1903 - 1924.
- Teodorescu, *Poezii populare* = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de... ; Tipografia Modernă, București, 1885.
- Tohăneanu, *Imagini* = G.I. Tohăneanu, *Dicționar de imagini pierdute*; „Amarcord”, Timișoara, 1995.
- Udrescu, *Argeș* = D. Udrescu, *Glosar regional. Argeș*; Editura Academiei, București, 1967.
- Uricariul = Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte din suta a XV - XIX atingătoare de Moldova*, sub redacțiunea d-sale... ; vol. I - XXV, Iași, 1852 - 1895.
- Varone, *Jocuri* = G.T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinaru-Varone, *Dicționarul jocurilor populare românești*; „Litera”, București, 1979.
- Vasiliiu - Kirileanu, *Tălmăcirea* = *Tălmăcirea cuvintelor mai neobicinuite* [din opera lui Creangă], făcută de Al. Vasiliiu și G.T. Kirileanu, în vol. *Opere complete*; „Cartea Românească”, București, 1947.
- Vulcănescu, *Etnologie* = Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*; Editura Academiei, București, 1970.
- Vulcănescu, *Mitologie* = id., *Mitologie română*; Editura Academiei, București, 1985.
- Wald - Slușanschi, *Introducere* = Lucia Wald, Dan Slușanschi, în colaborare cu Francișca Băltăceanu, *Introducere în studiul limbii și culturii indoeuropene*; Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Zanne, P. = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I - X; Editura Librăriei Socec, București, 1895 - 1912.

Indice

a) autori (- nume)

- Aaron, Petru Pavel 308
Adamescu, Gh. 458
Agârbiceanu, I. 318
Alecsandri, V. 9 - 12, 39, 57 - 60,
62, 66, 69, 88, 90, 108, 111, 112,
123, 131, 133, 144, 159, 160, 169,
182, 183, 187, 189, 190, 206, 213,
230, 234, 241, 243, 254, 261, 263,
265, 266, 268, 272, 276, 296, 297,
301, 321, 324, 354, 358, 359, 362,
365, 373, 421, 422, 425, 434, 438,
440, 445, 457
Alexandrescu, Gr. 253
Alexandrescu-Dersca Bulgaru,
M. M. 459
Alexandru, I. 250
Alexi, Teochar 388, 442
Alexianu, Al. 93
Alexici, G. 68, 423
Amiras, Al. 429
Amzulescu, Al. I. 207
Anania, Valeriu 330
Andronescu, Ecaterina 142
Antim Ivireanul 55, 87, 352, 380,
446
Antipa, Gr. 308, 453, 457
Arghczi, T. 51, 124, 159, 178, 179,
201, 264, 267, 272, 284, 289, 307,
327, 330, 438
Arvinte, V. 243
Atila, F. R. 192, 457
Avram, A. 465
Avram, Mioara. 466
Bacalbaşa, Anton 56, 177, 229,
319, 372, 408 - 410, 444
Bacovia, G. 353
Balzac 10
Bandinus, Marcus 7, 105, 106
Barbu, Eugen 284, 289, 292
Barbu, I. 282, 320
Barişiu, G. 308, 463
Baronzi, G. 23, 30, 88, 117, 119,
121, 199, 247, 250, 294, 320, 371,
385, 422, 432, 433, 457
Bart, Jean 292, 293, 331
Bartoli, Matteo 176
Basarabescu, N. 53, 54
Bassarabescu, I. A. 327, 443
Băcescu, M. 314, 457
Bălcescu, N. 320, 394, 430
Băltăceanu, Francisca 467
Bârseanu, A. 310, 405, 450
Beaumarchais 258
Beldiceanu, N. 233
Beldiman, Alecu 295
Beldiman, N. 259
Beniuc, M. 263
Berdan, Lucia 464
Berg, I. 170, 282, 306, 457
Bianu, V. 28, 191, 457
Bîrlea, Ov. 25, 35, 52, 73, 157, 158,
221, 223, 340, 418, 450, 463
Bîrleanu, I.-H. 460
Blaga, L. 10, 12, 50, 58 - 60, 100,
101, 221, 222, 234, 235, 457

- Bogrea, V. 6, 20, 34, 35, 42, 49, 54, 55,
66, 129, 134, 135, 197, 217, 227,
234, 235, 250, 269, 285, 290, 319,
320, 329, 333, 355, 356, 362, 371,
373, 376, 396, 397, 418, 445, 457
- Bogza-Irimie, Rodica 466
- Boicu, L. 229
- Boileau 10
- Bojan, Maria 66, 215, 248, 282, 457
- Bojincă, Damaschin T. 274
- Bolintineanu, D. 270
- Bolocan, Gh. 156, 192, 457
- Borcilă, Mircea 457
- Botez, Demostene 395
- Botta, Dan 26
- Brancovici, Sava 219, 308
- Bratu, Costin 466
- Braudel, F. 145, 239, 309, 458
- Brauner, H. 181
- Brăescu, Gh. 100, 101, 267, 311
- Brătescu-Voinești, I. Al. 225, 315
- Brătianu, C. I. 463
- Brâncuș, Grigore 466
- Breban, V. 459
- Broju, I. 70
- Budai-Deleanu, I. 359
- Buhociu, Oct. 73
- Bulgăr, Gh. 459, 466
- Buschan, Georg 400
- Busuiocanu, Oxana 460, 461
- Buteanu, I. 400
- Butură, Valer 185
- Buzura, Aug. 307
- Bücher, K. 315, 369
- Byck, J. 351
- Canarache, Ana 309, 310
- Candrea, G. 165, 238, 398, 403,
404, 406, 461
- Candrea, I.-A. 34, 36, 45, 57, 72,
84, 126, 129, 141, 164, 177, 187,
197, 205, 210, 211, 216, 220, 222,
243, 244, 325, 338, 349, 373, 447,
451, 452, 458, 462
- Canta, I. 106
- Cantemir, D. 138, 144, 153, 270,
318, 370, 401, 430, 452
- Capidan, Th. 368
- Caproșu, I. 209, 381
- Caragea, I. 407
- Caragiale, I. L. 9, 10, 21, 29, 89,
106, 115, 158, 183, 198, 232, 240,
243, 247, 253, 261, 263, 290, 300,
302, 303, 305, 332, 333, 339, 362,
365, 378, 420, 444, 446
- Caragiale, Mateiu I. 9, 72, 110, 133,
153, 174, 190, 198, 267, 327, 372,
387, 414, 448
- Caragiali, Costache 300, 302
- Caraiani, Nicolae Gh. 315, 414,
458
- Caraivan, Virgiliu N. 369
- Cazacu, B. 58, 136, 187, 253, 265,
303, 444, 458, 463, 466
- Călinescu, G. 99 - 101, 156, 166,
243, 246, 248, 272, 343, 351, 352,
364, 380, 382
- Căpățîncanu, Stanciu 72
- Cărtărescu, Mircea 382
- Cehov, A. P. 378
- Cernovodeanu, Paul 459
- Chateaubriand 10
- Chelaru, Valentin Gr. 444, 448
- Chevalier, J.-Cl. 187
- Chibici-Râvneanu, Al. 303
- Chirițescu, M. 444
- Chirițescu, M. I. 115
- Chițimia, I. C. 6, 122, 286, 305,
344, 345, 384, 447, 458

INDICE

- Ciaușanu, G. F. 28, 29, 51, 82, 107, 109, 125, 147, 174, 231, 232, 235, 271, 276, 291, 310, 335, 342, 431, 432, 434, 458
- Cihac, A. de 39, 184, 396, 421, 458
- Cioculescu, Simona 461
- Ciompec, Georgeta 466
- Ciopraga, Const. 140
- Ciorancscu, A. 244
- Cioranu, M. 246
- Cipariu, Timotei 388
- Cireș, Lucia 181
- Ciubotaru, Ion H. 227
- Ciulei, I. 142
- Ciurea, D. 39
- Cirlova, V. 26
- Cocca, N. D. 27, 198, 199, 278, 307
- Codrescu, Th. 46, 467
- Codru Drăgușanu, I. 7, 93, 97, 100, 101, 118, 131, 257, 333, 386, 388, 458
- Cohuț, Cornelia 466, 467
- Cojocaru, J. 460
- Compagni, Dino 343
- Constantinescu, C. D. 146
- Constantinescu, N. 80, 125, 166, 257, 458
- Constantinescu, N. A. 145, 381, 446, 458
- Constantinescu, Radu 147, 288
- Coresi 67, 87, 204, 253, 308, 338, 351, 352, 355, 359, 406, 450, 453
- Correas, Gonzalo 215
- Coseriu, E. 9, 13, 14, 17, 18, 20, 56, 69, 103, 104, 130, 252 - 254, 280, 281, 293, 336, 458, 459
- Costa-Foru, Anca 460, 461
- Costăchescu, M. 39
- Costescu, G. 229
- Costin, Miron 105, 135, 144, 314, 370, 371
- Costin, N. 86, 92, 128, 218, 349, 414, 420
- Coșbuc, G. 9, 10, 12, 55, 89, 90, 114, 123, 169, 184, 186, 284, 328, 370, 391
- Crăiniccanu, G. 338
- Creangă, I. 8, 12, 21, 23, 25, 35, 38, 47, 49, 50, 65, 69, 80 - 82, 89, 95, 96, 109, 114, 118, 124, 129, 130, 138, 142, 152, 155, 160, 161, 163, 165 - 168, 173, 179, 180, 189, 193, 198, 199, 203, 205, 213, 214, 223, 227, 235, 236, 243, 247, 252, 254, 264, 271 - 273, 277, 282 - 284, 288, 290, 295, 304, 305, 311, 327, 332, 334, 335, 355, 357, 365, 366, 383, 386 - 388, 390, 391, 397, 414, 415, 418, 421, 432 - 434, 441, 446
- Creția, Aurelia 460, 461
- Creția, P. 460, 461
- Croitoru, Dan 394
- Croitoru, Elena 14
- Csejka, Gerhardt 460
- Culianu, I. P. 125
- Cuza, A. C. 125
- Daicoviciu, Const. 457
- Damé, Frédéric 26, 32, 251, 254, 452, 459
- Dan, Ilie 465
- Dan, Pavel 81
- Delavrancea, B. 9, 11, 21, 22, 33, 44, 148, 172, 198, 211, 225, 252, 264, 278, 303, 333, 407, 438
- Del Chiaro, Anton Maria 7, 72, 84, 85, 292, 332, 459
- Delumeau, J. 85, 284, 329, 459

- Demetrescu, Traian 445
 Densusianu, Ov. 59, 88, 140, 396,
 397, 427, 459, 462
 Densușianu, N. 219, 223, 362
 Deroy, L. 26, 132
 Devoto, G. 343, 367
 Diaconescu, I. 466
 Diaconescu, Olimpia 460
 Diaconovich, Corneliu 177
 Diaconu, Gh. 196
 Diaconu, I. 76, 86, 87, 204, 226,
 228, 237, 277, 459
 Dianu, Gr. I. 178, 179, 337, 410,
 411, 459
 Diderot 19
 Dimiu, Claudia 461
 Dionisic Eclesiarhul 38, 333
 Dobrescu, Dem. I. 150, 223, 405,
 460
 Donici, Andronache 375
 Dosoftei 44, 45, 66, 107, 124,
 194, 273, 361, 362, 370, 395,
 410, 414, 420, 437
 Drăganu, N. 397
 Drăgescu, Ioachim 400
 Drăghiceanu, Virgil 411
 Du Cange 103
 Duda, Gabriela 459
 Dumistrăcel, St. 46, 65, 89, 128,
 150, 152, 160, 161, 186, 215,
 219, 222, 235, 334, 412, 438,
 460
 Dumitrașcu, Aurelia 461
 Dumitriu, P. 269
 Dunăre, N. 238
 Dunăreanu, N. 100, 101
 Duneton, Cl. 19
 Durnea, Victor 464
 Eftimiu, Victor 283
 Eliade, Mircea 84, 134, 381, 430,
 455, 460
 Eliade Rădulescu, I. 182
 Eminescu, M. 9, 10, 31, 40, 41,
 50, 51, 53, 54, 56, 96, 137, 138,
 155, 192, 193, 203, 216, 217,
 251, 269, 270, 273, 279, 283,
 287, 292, 313, 315, 319, 327,
 330, 357, 365, 373, 414, 427,
 429, 450, 460
 Ernout, A. 341, 342, 461
 Escarpit, R. 344
 Evseev, Ametista 295
 Fassel, Horst 260
 Fassel, Luminița 97
 Faure, Paul 32
 Filimon, N. 9, 202, 211, 287, 290,
 291, 296 - 298, 301, 311, 418,
 422
 Fira, G. 231, 232, 404, 458
 Fischer, I. 392
 Florea-Rariște, D. 285, 443
 Fochi, Adrian 22, 25, 76, 114,
 157, 158, 194, 195, 204, 208,
 218, 219, 223, 297, 340, 363,
 461
 Förster, Horst 260
 Frazer, J. G. 134, 235, 238, 405,
 407, 461
 Frâncu, Teofil 165, 238, 398, 403,
 404, 406, 461
 Furtună, D. 54, 55, 170, 207
 Gabinschi, Marc 279, 433, 461
 Galaction, Gala 33, 100, 101,
 114, 416
 Gane, N. 182, 279, 299

INDICE

- Gaster, Moses 65, 207, 437, 461
 Găinaru-Varone, Elena C. 467
 Geerbrant, A. 187
 Gheorghic, Mircea 458
 Ghibănescu, Gh. 6, 24, 50, 54, 78,
 93, 131, 189, 192, 199, 246, 344,
 354, 372, 373, 375, 383, 461
 Ghica, I. 33, 93, 105, 264, 291, 294,
 295, 310, 327, 332, 333, 360, 362,
 373, 420, 450, 461
 Ghiculete, Galina 466
 Ghinoiu, I. 52, 273, 306, 340,
 404, 461
 Gimpel, J. 415
 Giuglea, G. 122, 145, 214, 461
 Giurescu, Const. C. 57, 117, 185,
 411, 462
 Glăvan, I. 28, 191, 457
 Goga, Oct. 268, 356, 418
 Golescu, Iordache 12, 98 - 101, 125,
 184, 207, 211, 215, 232, 283, 303,
 321, 330, 385, 427
 Gonța, Alexandru I. 381
 Gorjan, I. G. 154, 155, 346
 Gorovei, Artur 122, 138, 139, 462
 Gourmont, Rémy de 9, 10
 Goya 311
 Gramatopol, M. 248
 Graur, Al. 6, 70, 94, 95, 97, 116, 124,
 162, 168, 170, 180, 223, 239, 247,
 290, 292, 293, 306, 312, 320, 335,
 346, 378, 392, 417, 424, 462
 Grecescu, Const. 347
 Grecu, Doina 459
 Grigorescu, Em. 142, 143
 Grimm, Jacob 102
 Grimm, Wilhelm 102
 Gromo, Giovan-Andrea 332
 Gugui, Aglaia 459
 Guiraud, P. 18
 Gusti, Dimitrie 64
 Habenicht, Gottfried 265
 Halász, Előd 102
 Hasdeu, B. P. 6, 20, 22 - 25, 35, 38,
 39, 42, 91, 106, 117, 123, 131, 141,
 172, 188, 194, 213, 221, 224, 240,
 253, 314, 338, 376, 382, 383, 419,
 462
 Hašek, Jaroslav 231
 Heitmann, Klaus 261, 264, 462
 Herodot 397, 398, 405, 450, 462
 Herseni, Traian 110, 125, 222, 234,
 238, 308, 363, 462
 Hîncu, Dumitru 462
 Hodoș, E. 424
 Hodoș, Iosef 463
 Hogaș, Calistrat 418
 Holban, I. 166
 Holban, Maria 459
 Homer 293
 Horia, Vintilă 441
 Hreapcă, Doina 460
 Hristea, Th. 20, 38, 88, 163, 225,
 356, 462, 466
 Hugo 10
 Humboldt, W. v. 280
 Hurmuzachi, Eudoxiu 257
 Iacob Putneanul 437
 Ibrăileanu, G. 330
 Ionașcu, I. 77
 Ionescu, I. 55
 Ionescu, Nae 437
 Ionescu de la Brad, I. 59, 90, 147,
 156, 194, 268, 342, 378, 462

- Ionescu-Gion, G. I. 40, 199, 257,
332, 348, 350, 462
- Ionică, I. 463
- Iordan, Iorgu 6, 42, 43, 51, 53 - 55,
79, 95 - 97, 105, 109, 111, 118, 120,
131, 138, 153, 158, 176, 180, 224,
231, 232, 236, 239, 240, 255, 268,
276, 294, 298, 300, 301, 305, 325,
326, 336, 415, 448, 462
- Iorga, N. 23, 24, 31, 79, 84, 86, 92,
105, 138, 144, 171, 172, 183, 186,
192, 241, 349, 375, 385, 397, 398,
462, 463
- Iosif, Șt. O. 370
- Ispirescu, P. 47, 48, 69, 74, 91, 119,
129, 130, 153, 157, 160, 177, 180,
205, 211, 225, 232, 248, 252, 264,
267, 272, 281, 286, 330, 361, 362,
364, 379, 383, 414, 421, 423, 425,
432, 433, 435, 449
- Istrate, G. 309, 346, 465
- Istrati, Panait 201
- Ivașcu, G. 457
- Ivănescu, Cezar 460
- Ivănescu, G. 224
- Ivănescu, Maria 460
- Jarnik, Jan Urban 310, 316, 405,
450
- Jipescu, Gligore M. 61, 107, 116,
197, 232, 237, 258, 268, 359, 384,
423, 463
- Juvenal 135
- Kanyaró, J. 404
- Kelemen, Béla 102
- Kirileanu, G. T. 65, 124, 167, 467
- Kirițescu, Al. 266
- Kluge, Friedrich 103
- Kogălniceanu, M. 431
- Krüger-Lorenzen, Kurt 18, 19,
336
- La Fontaine 10
- Lahovary, G. I. 463
- Lambrior, A. 153, 322
- Lammert, Erich 259
- Laurian, A. T. 39, 86, 123, 164, 165,
221, 222, 244, 349, 463
- Lăcusteanu, Gr. 290, 350
- Lăncrănjan, I. 100, 101
- Lăzărescu, Paul 466
- Leon, N. 219
- Lesnea, G. 285, 333
- Lips, J. 281
- Litré, E. 23
- Longinescu, S. G. 75, 407, 463
- Lovinescu, Eugen 438
- Lucas-Dubreton, J. 154
- Luchian, Șt. 19
- Lungianu, M. 205
- Lupi, Gino 97
- Luther, Martin 329
- Macedonski, Al. 247, 395
- Macovei, Gh. 442
- Mager, Traian 405
- Maior, P. 108, 430
- Maneca, Constant 460
- Marcu, Florin 460
- Mardarie Cozianul 446
- Marian, S. Fl. 29, 30, 35, 52, 68,
118, 124, 130, 149, 163, 164, 169,
188, 207, 252, 273 - 275, 308, 322,
344, 358, 359, 401, 404, 463

INDICE

- Marin, Maria 466
 Marinescu, Bogdan 466
 Marinescu, I. M. 112, 130
 Massim, I. C. 39, 86, 123, 164, 165,
 221, 222, 244, 349, 463
 Mateescu, C. N. 86
 Mărdărescu, Maria 466
 Mării, I. 457
 Mândrescu, Simeon C. 314
 Meillet, A. 341, 342, 461
 Melville, H. 343
 Mera, I. T. 81
 Mestica, Enrico 366
 Metes, Șt. 238, 463
 Meyer-Lübke, W. 367
 Micu, Samuil 386
 Micu-Moldovanu, I. 121
 Mihăescu, Gib I. 439
 Mihăescu, H. 379
 Mihăescu, P. 307
 Mihăieș, Mircea 331
 Milescu, N. 256
 Milicescu, Emilia Șt. 21
 Millo, Matei 232
 Mioc, Damaschin 462
 Modigliani, Denise 220, 222
 Moga, Gh. 14
 Moisei, A. 81
 Moldovan, Silvestru 400, 404
 Molière 10
 Molnar, I. 135, 217
 Morariu, Leca 320
 Morariu, Modest 459
 Moroiu, C. 337
 Moxa, M. 78
 Mumuleanu, B. P. 352
 Munteanu, Cr. 16
 Munteanu, N. C. 377
 Munteanu, Romul 458
 Muste, N. 420
 Mușlea, I. 25, 35, 52, 73, 141, 157,
 158, 221, 223, 227, 274, 340, 388,
 397, 400, 418, 450, 463
 Nădejde, Sofia 174, 300
 Neagoe, Victorela 466
 Neagu, Fănuș 112, 276, 384
 Neculce, I. 76, 83, 115, 124, 151,
 256, 334, 348
 Negru, M. 336
 Negruzzi, C. 9, 69, 183, 190, 219,
 222, 225, 230, 243, 254, 305, 317,
 360, 362, 366, 446
 Negruzzi, Iacob 127, 131, 160,
 422
 Nehring, A. 150, 273, 358, 371,
 399, 465
 Nciescu, Ileana 459
 Nestor (cronicar) 399
 Nicolaescu-Plopșor, C. S. 120
 Niculescu-Varone, G. T. 326, 370,
 467
 Niculiță-Voronca, Elena 72, 85, 107,
 156, 198, 221, 272, 317, 339, 354,
 362, 363, 463
 Niederle, Lubor 400, 464
 Nistor, Oct. 461
 Noica, C. 7, 328
 Odobescu, Al. 25, 26, 31, 58, 61,
 62, 98, 101, 190, 379, 390, 391
 Oli, G. C. 343, 367
 Onu, Liviu 398, 462
 Oprea, Al. 460
 Oprescu, Eugenia 460, 461
 Ornea, Z. 27

- Orza, Rodica 90, 188, 195, 359, 464
 Oțetea, A. 58, 380
- Pamfile, T. 22, 34, 44, 91, 114, 156,
 160, 164, 168, 174, 194, 195, 226,
 232, 239, 240, 344, 355, 418, 450,
 453, 464
- Panaitescu, P. P. 426
- Pană, Ruxandra 196, 466
- Pann, A. 9, 12, 31, 56, 63, 68, 72,
 88, 94, 98 - 100, 131, 146, 158,
 183, 184, 207, 211, 216, 217, 230,
 247, 248, 276, 283, 286, 294, 335,
 342, 351, 357, 376, 392, 416, 425,
 432, 447, 453, 455, 464
- Panțu, Zach. C. 141, 142
- Papadât-Bengescu, Hortensia 382
- Papahagi, Pericle 30, 189, 434, 464
- Papahagi, Tache 8, 23, 146, 367,
 401, 403, 406, 409, 430, 435, 464
- Papazoglu, Dim. 93
- Pascu, G. 90, 358, 464
- Pașca, Șt. 337
- Paul de Alep 332
- Pavelescu, Gh. 403 - 405
- Păcală, Victor 356, 464
- Păsculescu, N. 310
- Pârvan, V. 222
- Perpessicius 96, 460
- Petrescu, Camil 173, 328, 362,
 438, 447
- Petrescu, Cezar 267, 330, 439, 445
- Petronius 112, 130
- Petrovici, Emil 80, 136, 157, 158,
 196, 200, 206, 207, 212, 219, 223,
 296, 434, 464
- Philippide, A. 39, 165, 169, 180,
 224, 465
- Pietreanu, Marica 46, 110, 185, 465
- Pillat, I. 58
- Pitiș, G. I. 401, 465
- Pliniu cel Bătrîn 141
- Pokorny, J. 271
- Polizu, G. A. 30, 94, 98, 249, 250,
 442
- Pomponius Mela 399
- Pop, Ionel 345
- Pop, Sever 266, 433
- Pop-Reteganul, I. 231, 450, 456
- Popa, Victor Ion 137, 325, 326
- Popescu, C. M. 231, 232, 458
- Popescu, Floriana 14
- Popescu, I. A. 255
- Popp, V. 227, 274
- Porzig, W. 280
- Potra, G. 92, 410
- Preda, Marin 9, 11, 36, 37, 43,
 62 - 64, 79, 146, 153, 158, 185,
 234, 239, 278, 281, 288, 292, 309,
 311, 313, 330, 384, 397, 438
- Pruteanu, G. 14
- Pușcariu, S. 6, 29, 57, 61, 62, 129,
 224, 237, 243, 279, 312, 413, 424,
 460, 465
- Quintilian 18
- Racine 10
- Radu, A. 142
- Rat, Maurice 69
- Rădulescu-Codin, C. 69, 125, 128,
 133, 235, 245, 321, 345, 367,
 401, 465
- Rădulescu-Dulgheru,
 Georgeta 457
- Rebreanu, L. 69, 95, 100, 104, 106,
 267, 281, 327, 346, 364, 415, 418,
 446, 452
- Resmeriță, Al. 443

INDICE

- Robert, P. 5, 108, 115, 173, 175, 190, 209, 258, 343, 367, 439, 465
- Roman, Ronetti 365
- Rosetti, Al. 83, 139, 205, 312, 436; 457, 465
- Rosetti, C. A. 365
- Rosetti, Radu 151
- Roşianu, N. 383
- Roşu, Costa 122, 245, 255, 465
- Röhrich, Lutz 19, 323, 336
- Russo, A. 260, 265, 309
- Rusu, Gr. 459
- Rusu, Valeriu 463
- Sadoveanu, M. 9, 57, 100, 101, 110, 152, 157, 159, 161, 169, 174, 225, 251, 276, 292, 318, 330, 334, 345, 346, 357, 368, 383, 415, 416, 418, 433
- Sala, Marius 145
- Sandu-Aldea, C. 174, 272, 273, 303, 371
- Saramandu, N. 13, 315, 414, 458
- Sava, A. 146
- Sădeanu, Florenţa 461
- Săulescu, G. 24, 25, 58 - 60, 73, 85, 88, 90, 123, 133, 194, 268, 339, 359, 465
- Sbiera, I. G. 47, 255, 422, 432
- Scavinschi, Daniel 190
- Schnabel, J. G. 323
- Schott, Albert 220
- Schott, Arthur 220
- Schrader, O. 150, 273, 358, 371, 399, 465
- Scriban, Aug. 36, 41, 42, 45, 50, 51, 57, 61, 69, 94, 96, 99, 116, 121, 126, 131 - 133, 136, 160, 164 - 167, 170, 172, 177, 180, 191, 195, 205, 210, 246, 260, 261, 263, 279, 285, 288, 291, 295, 296, 298, 301, 302, 304, 310, 322, 330, 334, 335, 339, 341, 346, 349, 351, 354, 356, 368, 372, 376, 377, 391, 413, 420, 434 - 436, 439, 441, 454, 466
- Sebastian, M. 362
- Seche, Luiza 121
- Seche, Mircea 121, 443
- Sevastos, Elena 149, 150, 185, 390, 404, 466
- Sévigné, Doamna de 10
- Sima al lui Ioan, Gr. 400
- Simache, N. 410
- Simion, Eugen 269
- Slavici, I. 27, 41, 156, 254, 356, 416, 445
- Sluşanschi, Dan 135, 271, 467
- Snelling, David 14
- Solinus 399
- Sorescu, Marin 30, 63, 235, 292, 315, 324
- Sperantia, Th. D. 270, 462
- Spitzer, Leo 70, 224
- Stahl, H. H. 6, 8, 64, 84, 146, 151, 196, 238, 255, 408, 426, 454, 466
- Stan, Aurelia 459
- Stancu, Z. 100, 101, 211, 414, 445
- Stănculescu, Ov. 41, 338, 466
- Stănescu, Nichita 9, 36, 280 - 282
- Stănescu, Ursula 142
- Stoica de Haţeg, N. 202, 321, 323, 466
- Stoicescu, N. 82, 337, 379, 466
- Suciu, Coriolan 177
- Surdu, Al. 461
- Szabó, Attila, T. 102
- Şapcaliu, Lucia 398, 462
- Şăineanu, L. 6, 22, 31, 39, 51, 57, 89, 98, 99, 119, 121, 129, 160,

- 173, 177, 180, 182, 189, 190, 203,
204, 207, 208, 213, 220, 222, 224,
294, 297, 299, 301, 302, 322, 330,
340, 344, 346, 349, 354, 358, 373,
387, 413, 420, 424, 425, 441, 443,
445, 451, 452, 466
- Șerban, Anca 14
Șerban, Sergiu 14
Șincai, Gh. 24, 45, 386
Ștefanelli, T.V. 313
Ștefănescu, Alex. 27
Ștefănescu, Margareta 111, 112
Ștefănescu, Ștefan 460
Șuteu, Flora 466
Șuteu, Valeriu 466
- Taloș, I. 450, 463
Tătărucă, Radu 14
Teaha, Teofil 233, 463
Teleor, D. 445
Teodor, Dan Gh. 274
Teodoreanu, Al. O. 97, 100, 448
Teodoreanu, Ionel 112, 169, 276
Teodorescu, G. Dem. 32, 33, 169,
187, 298, 311, 372, 440, 467
Testini, P. 275
Tiktin, H. 41, 44, 60, 177, 205,
295, 301, 306, 349, 356, 396,
452, 467
Tiugan, Marilena 466
Tocilescu, Gr. 36, 359, 392, 463
Todoran, R. 253
Tohăneanu, G. I. 8, 12, 14, 58, 72,
88, 131, 133, 251, 272, 318, 339,
368, 380, 413, 467
Tolstoi, L. N. 400
Topîrceanu, G. 75, 223, 225, 396
Trebici, Vladimir 404
Tudoran, Radu 382
- Țoiu, Const. 330
- Udrescu, D. 29, 169, 172, 184, 251,
335, 390, 391, 393, 410, 467
Ureche, Gr. 86, 123, 256, 430
Urechia, V. A. 93, 342
Ursu, N. A. 54, 55, 99-101, 414
- Varlaam 78, 351, 395
Vasilescu, I. 304
Vasiliu, Al. 65, 124, 167, 467
Vatamaniuc, Dimitrie 460, 461
Vârcol, V. 359
Verancsics (Verantio), Anton 150
Vianu, T. 26, 29, 47, 364
Viciu, Alexiu 113
Villon 25, 26
Vinea, I. 100, 101, 331
Vlahuță, Al. 138, 177, 179, 252, 267
Vlasiu, I. 430
Voiculescu, V. 25, 137, 203, 314,
395, 418
Voltaire 10
Voronțova, T. 156, 192, 457
Vrabie, Gh. 457
Vulcan, Iosif 400
Vulcănescu, Romulus 110, 125,
138, 157, 195, 196, 214, 255, 257,
297, 319, 340, 380, 467
Vulpe, Magdalena 465-467
Vulpe, R. 194
Vulpescu, Romulus 27
- Wald, Lucia 135, 271, 467
Walde, A. 271
Weismantel, E. H. 437
Windisch, Rudolf 97
Wojcicki, Marie Jeanne 459

INDICE

- Xenopol, N. 40
Zahariuc, Petronel 209
Zamfir, M. 329
Zamfirescu, Duiliu 89, 421, 438
Zamfirescu, G. M. 445
Zanne, Iuliu 6, 11, 23, 24, 27, 29,
31, 34, 35, 40, 41, 49, 57, 63 - 68,
77, 80, 87 - 89, 91 - 93, 98 - 101,
105 - 112, 116, 117, 119, 121,
122, 125, 127, 130, 135, 137, 140,
144, 145, 147, 148, 152 - 155,
157, 163, 165, 166, 169, 171 - 173,
176, 180, 183 - 185, 190, 197,
203, 207, 208, 210, 211, 214 - 218,
224, 230 - 233, 236, 244, 245,
247, 250, 254, 259 - 263, 267,
269, 270, 272, 273, 276, 277,
282 - 284, 286, 288 - 291, 295,
298, 299, 302, 303, 306, 317,
319 - 321, 324 - 326, 330, 335,
336, 338, 344, 346, 347, 352,
354 - 357, 361, 366, 371, 372,
376, 381, 385, 386, 389 - 391, 417,
421 - 423, 425, 427, 441, 455, 467
Zăstroiu, Remus 410
Zdrenghea, Mircea 386
Zub, Al. 260

b) cuvinte

- A
- abiturient 443
- ac 85, 87
- acasă 29, 47, 335, 336
- adăpa 30, 31
- adet 150, 189
- adînc 12, 42; adînci bătrîneți 12, 42
- aduce 16, 92, 418, 448
- aduna 23, 171, 172
- aere 155
- afgan 175
- afla 269, 416
- aghios 21, 22, 392
- Aghiută 22
- agóst 187
- *Ague 22
- agust 87
- aiazmă 22, 340
- ajunge 128, 266, 286, 289, 360
- ajuta 36, 118, 317; ajute /Dumne/zeu 36
- alageá 223, 224
- alb 16, 19, 23, 24, 52, 123, 139, 248, 329 - 331; ~ de Veneția 442; Alba 52; Albu 52
- albastru 139, 280
- albișori 23
- albitură 23
- albol 356
- altădată (de ~) 26, 27
- amar 161, 191
- americană 213
- an 305
- andrea 22, 25, 194, 268
- Andrea 194
- Andrei 24, 194, 195; ~ cap de iarnă 73, 194, 195, 340
- anevoie 286, 317
- anglie 213
- animal 289
- anțărț 25 - 27
- apă 16, 27 - 31, 88, 137, 138, 147, 211, 216, 217, 236, 237, 244; ~ chiară 88; ~ chioară 88; ~ rece 354, 355; ~ tulpure 314, 316
- aperitiv 339
- apretol 356
- aprilie 338, 339
- aprinde 138, 294
- aprins 202
- aproape 230
- apropia 234
- apșoară 16, 27, 28
- apuca 28, 103, 130, 135, 153, 261
- ara 286
- aramă 15, 31, 377
- arăt (subst.) 322
- arăta 31, 39, 131, 447
- arc 347
- arde 135, 427
- argea 11, 32, 33; ~ de țesut 33
- argelaș 33
- argint 16, 34, 35; arginți 23, 35
- armadă 175
- armaș 348

INDICE

- armă 439; ~ goală 346
 armean 204
 arminden 218
 Arnota 411
 artilerie 349
 arunca 155, 211, 319, 384
 ascunde 126 - 128, 325
 asemăna 183
 aspru 23, 171
 așeza 359
 aștepta 109, 306
 aștezău 36, 37
 atunci 176
 ață 388, 423, 455
 august 188
 aur 224
 austrian 204
 auzi 47
 avea 16, 45, 78, 89, 94, 108, 129,
 135, 171, 173, 181, 184, 193, 268,
 286, 312, 328, 351, 371, 384, 392,
 394, 419, 436, 454
 avlie 120
 avut 352
- B**
- baba-gaiă (de-a ~) 153
 Baba Marta 418
 babac(ă) 38
 babalic 38
 babă 38, 95, 96, 101, 147, 427
 bacău 39, 283
 Bacău 39, 224, 283
 bade 232
 balamuc 40; Balamuc 40
 Balamuci 40
 balamut 41
 balon 438
 baltă 101, 316; Baltă 46
 ban 16, 35, 89, 162, 170, 172, 173,
 206, 240, 326, 327, 351; ~ bun
 89; ~ calp 31; ~ chior 89; ~ rău
 24; bani albi 16, 23, 24; ~ bătuți
 pe muchie 434; ~ de ciubote 91;
 ~ gata 98, 170 - 172, 208, 209,
 375, 376; ~ gheață 16, 170, 171,
 173 - 175, 374, 375, 434, 435; ~
 gîrlă 173; ~ grămadă 171, 175,
 434; ~ în mîină 434; ~ (în) naht
 171; ~ în numărătoare 171; ~ în
 numerar 171, 375; ~ lichizi 171,
 173; ~ mărunți 209; ~ nesocotiți
 114; ~ numărați 171, 207; ~
 numărători 171; ~ peșin 171, 434;
 ~ pe șină 208; ~ roșii 24; ~ spiță
 16, 171, 374, 375; ~ sunători 171;
 ~ umblători 89, 173; ~ uscați 16,
 171, 434, 435; banii bot 171;
 banii jos 16, 206, 374, 435
 barbă 107, 183
 barcă 58, 392
 batalamă 72
 bate 16, 41, 47, 74, 180, 316, 326,
 327, 332, 377, 414 - 417,
 428 - 430, 452; bate-poduri 333
 băga 16, 110, 111, 114, 121, 128,
 138, 176, 230, 231, 274, 331,
 387, 430
 bălaia 47
 Bălan 61
 bănește 172, 208
 bărbat 236, 418
 bărbunc(ă) 41, 332
 bășică 158
 bătaie 416, 417; ~ soră (vecină) cu
 moartea 115
 bătrîn 42, 156, 262

- bătrînețe 12, 42, 269
 bătut 336; ~ pe muchie 434
 băț 321, 357, 417, 418
 băutură 261
 bdenic 263
 bea 261, 316, 317, 425
 beat 353; ~ crup 424; ~crupă 424;
 ~ mort (leucă, tun, turtă) 424
 bechi 49
 Beciu 254, 388
 bejenar 46
 belciug 42, 43
 belea 40, 223, 224
 beli 176, 338
 beteag 262
 bezmăn 74
 biancone 442
 bici 258
 biftec 329
 bine 43 - 45
 bineați! 44, 45
 bineț 44
 binețc (bineți) 16, 43 - 46
 binețuri 44
 bir 46, 189, 427
 biserică 215, 404, 451
 bilciul la gură dulce 404; ~ sărutatului
 404
 blajin 305, 362, 363
 boabă 16, 47 - 49, 270; ~ de carte
 16, 47, 49; ~ de grâu 47; ~ de
 porumb 47; ~ de sudoare 47; ~
 frîntă 47; ~ legănată 47; nici (o)
 ~ 49; în boabe 47
 bob 29, 47, 270, 454; ~ numărat 47,
 270; un ~ zăbavă 454; în bobi 47,
 454
 bobăreasă 47
 boboc 50, 451, 452; ~ de țîrg 310
 bocîncar 265
 bocnă 288
 bogat 16, 279, 350, 351 - 353
 bogăție 351
 boier 388; ~ gulerat 187; ~ halea
 295; ~ paia 295
 boieresc 139, 354
 bondriș 52
 borș 230; ~ cu știr 230
 bortă 128
 bot 171; ~ în (la) ~ 107
 botă 49, 111
 boteza 125, 244
 bou 29, 47, 106, 135, 232, 286, 335,
 336
 bragă 148
 brașoavă 51
 brașovean 204
 brașovenie 51
 braț; ~ la ~ 107
 Brăila 63, 282, 283
 bre! 240
 Breazu 61
 brețcan 204
 brexină 239, 240
 brezaie 296, 310, 311
 brici 63
 brilă 283
 brișcă 263
 brîncă 251; pe (în) brînci 251
 brîndușă 73
 brînză 16, 51 - 56
 brîu 12, 56, 277; Brîu Lung 57
 broască 9
 bronzol 356
 brumar 12, 58 - 60, 73, 188, 359;
 ~ cel mare 58; ~ cel mic 58, 59
 brumă 58
 brumărel 12, 58, 59, 60

buba bubelor 139
 bubă 139; ~ albastră, ~ albă, ~
 boierească, ~ căiască, ~ căldărăescă,
 ~ căprească, ~ cu dalac, ~ cu izdat,
 ~ cu umflături, ~ din toată noaptea,
 ~ din toată ziua, ~ dōmoală, ~
 franțuzească, ~ latinească, ~
 neagră, ~ nemțească, ~ oiască, ~
 pripită, ~ românească, ~ roșie, ~
 rudărească, ~ sfranțuzească, ~
 sîrbească, ~ țigănească, ~ unjurească,
 ~ ursărească, ~ văcească 139
 bucată 62, 327; bucate 354; ~
 boierești 354; ~ grecești 355
 bucă 62
 bucălaie 11, 60 - 62
 bucălat 61
 bucălău 60, 61
 buche 49; nici o ~ 49
 București 16, 62, 63, 298, 300, 304
 bucurie 316
 buhai-de-baltă 101
 bulbuc 158
 buluc 61
 bulucaie 61, 62
 buluci 61
 bun 40, 41, 63, 89, 177, 245, 290,
 291, 355, 414
 bunătaie; o ~ de om 96
 bundă 208
 burduf 417
 buricul-pămîntului 221
 burtă 184; ~ verde 444, 445; burtă-
 verzime 445
 busuioacă 64
 busuioac 64, 65
 butuc 65, 66, 409, 410, 417
 buză 144, 145
 buzunar 16, 421, 422

C

caie 153
 cal 16, 67 - 70, 286, 305, 306, 361,
 383; (un) ~ de femeie 96; ~ de
 ginere 67, 68; ~ de mire 68; ~
 grenă 70; ~ maro 70; cai verzi 16,
 68, 69
 calciat 333
 cald 259, 262; ~ nemțesc 259,
 262
 cale 118, 427; ~ primară 404; din
 cale-afară (de) 351
 calendar 70 - 72, 87; ~ iulian 122
 calic 73, 74, 215, 333; ~ de-o mîină,
 ~ de-un picior 74
 calicime 74; Calicimea 74
 calp 31
 camel 86
 camil 85
 candelă 292
 canion 175
 cap 70 - 72, 75, 76, 91, 130, 135,
 138, 145, 153, 202, 214, 294, 336,
 412, 422, 423, 433; ~ de iarnă 73,
 194, 195, 340; ~ de primăvară 73,
 201, 339, 340; ~ de vară 340;
 capetc de vite 106
 capăt 116
 capră 16, 214, 280, 286, 336, 366,
 368
 capriciu 366, 367
 capriț 368
 carceră 178, 179
 carne 291; ~ moale 287; ~ murată
 229
 carte 16, 47, 49, 78, 79; ~ gospod 78
 casă 16, 28, 155, 236, 299, 366, 380,
 381, 427, 428; ~ cu argăa 32, 33;

- ~ de rogojini 228; casa copilului
 28; casa de apă 28
 catargă 392
 cazan 229
 căciulă 67
 cădea 128, 157, 210, 211, 251; 312,
 316, 358, 359
 căiesc 139
 căiță 80
 călare 63
 călca 53, 57, 320
 călcăieș 16, 80 - 83; 145
 călcii 81 - 83; ~ de pîine 81
 căldare 229
 căldărăresc 139
 călcală 28, 29
 călușar 370
 călindar 70
 cămașă 83, 84, 148, 215, 246; ~ de
 gheață 83; ~ de ginere 246, 284;
 ~ de mire 246; ~ de moarte 246;
 ~ de soacră 246; cămașa ciumei,
 84; ~ mortului 246; ~ morții 84,
 246
 cămășuială 28
 cămil 85, 87
 cămilă 85 - 87
 căpăta 224
 căpătii 95
 căpresc 139
 căpriță 368
 căpros 367
 căra 137
 cărbune 139
 cărindar 22, 87, 88, 188, 268; -ul
 fetelor 87
 cărucer 189
 căruță 418, 438
 căscat 372
 căuta 12, 68, 110, 224, 268, 269...
 ce? 239, 240
 cealău 170
 ceamparale 169
 ceas 166
 ceas! 163 - 165, 167 - 170
 ceasă! 165
 ceaslă 162, 163
 *ceasta 169
 ceaș! 169
 cecen 175
 cer 123, 129, 224, 312
 ceramică 184
 cerb 73
 cerca 31, 272
 cercevea 170
 cere 224
 cexina (cecsina!) 239, 240
 cheag 173
 chef 338; ~ cu dame 298; ~ cu papuci
 16, 297, 298
 chepeneag 67
 chiară 88
 chiftea 163
 chimiterion 120
 chinez 154
 chioară 53, 88, 89, 283, 440
 chior 89, 384
 cifră 154
 ciment 242
 cimitir 113, 120, 121
 cinstit 352
 ciobotă 92
 cioboti 92
 cioc 214
 ciocîrlie 55; Ciocîrlie (Cozma ~) 381
 cioflingar 301
 ciolan 76, 286 - 288, 290; ~ cu
 fasole 287

INDICE

- cireș 110
 cireșar 12, 58, 73, 89 - 91
 cireșel 90
 cirișar 90
 cislă 427
 ciubăr 211
 ciubotă 16, 91, 93; ciubote 92, 93;
 ~ roșii 16, 92, 297, 300
 ciulama 72
 ciumă 84
 ciură 156, 157, 255
 ciine 16, 17, 63, 94 - 104, 106, 145,
 147, 148, 211, 306, 335, 365,
 427; ciinele-babei 147; ciine-de-
 mare 101
 ciinesc 310
 cîmp 47, 135, 426; Cîmpul lui
 Dragoș, ~ Perilor, Cîmpulung 426
 cînepă 249
 cînta 108, 109, 145, 315, 323, 369
 cîntec 214
 cîrc 316
 cîrd 387
 cîrîi 291
 cîrnaț 154
 cîșlegi 52; cîșlegile (dulcele)
 Crăciunului 54, 55
 cîștiga 42, 327, 329
 clipi 316
 clopot 377
 cloșcă 154, 291, 292
 coadă 57, 63, 95, 105, 106, 147, 219,
 232, 279, 392, 409; ~ de ciine, ~
 de vită 106; de la coada cratiței,
 ~ măturii, ~ sapei 232, 233; de la
 (în) coada vacii 105, 106, 232;
 coada-boului, ~ cocoșului, ~
 mielului, ~ șoarecelui, ~ vacii 106
 coapsă 258
 coarne 279
 coasă 183, 184
 coastă 107, 108, 115; ~ la (lîngă) ~
 108
 cobză 108
 cobzări 109
 cobzărie 109
 cocoș 106
 codru 109, 220, 223; ~ de pîine 82,
 327
 cofă 12, 16, 110 - 112, 156, 157,
 274, 276, 277
 cojoc 148, 418
 colac 344, 345
 colindă 88
 colț 57; ~ de țară 116
 comoară 16, 113, 120; (o) ~ de om
 96; comoara satului 16, 113, 114,
 274
 comînd 322
 comînda 322
 comîndare 321 - 323
 copcă 114
 copil 28, 96, 101, 358, 359; Copiii
 Codrului 223
 copilă 96
 copt 110
 corb 133
 corcoduș 326
 corindă 88
 cort 430
 costoi 108
 cot 82, 107, 115, 423, 455; ~ jidovesc
 203; ~ la ~ 107, 115
 cotidian 394
 cotofleant 259
 coțofană 291
 covată 111
 covrig 63

- craină 116
 crangă 11, 116
 cratiță 232
 Crăciun 54, 148, 305, 306
 crăpa 133, 364
 creangă 11, 116
 crede 261
 credit 174
 cremănar 178
 Cremenari 365
 cremene 427; Cremene 365, 427;
   Cremenea 365
 cresta 184
 crește 106
 crîng 135, 332
 croi 28, 29, 183
 cruce 116 - 119, 310; ~ ajută 118; ~
   de muiere 116; ~ de voinic 116,
   117; în cruci 117; crucile drumului
   118
 crud 236
 crup 424
 crupă 424
 cu 56
 cuc 142, 237
 cucoană 232
 cucon de ghindă, cuconaș de ~ 180
 cuconiță 232
 cucui 119, 121
 cucuiata 16, 119 - 121
 cucuruzi 11, 121
 cui 122, 181; ~ de tei 122
 culca 155
 cumătră 128
 cuminte 68
 cumpăra 172, 286
 cunoaște 303, 313, 452
 cununie 226
 cuptor 122, 123
 curat 31
 curcan 249
 curea 123, 124
 curechi 244
 curgător 173
 curge 173
 curmei 124, 388
 cusur 378, 379
 cute 244
 cuteza 12, 125
 cuțit 289, 328, 357
- D
- da (a ~) 15, 16, 19, 31, 36, 43,
   45 - 47, 84, 91, 107, 115, 118,
   126 - 128, 134, 155, 162, 184,
   210, 211, 240, 257, 259, 270, 279,
   283, 284, 286, 287, 289, 295, 298,
   299, 301, 321 - 327, 336, 338,
   340, 343, 356, 359 - 363, 373,
   376, 377, 383, 395, 415, 418, 419,
   424, 427, 433, 453
 dajde 46
 dalac (dălac); ~ sfranțuzesc 139
 dar 68
 dalbe 238
 damă 298
 dară 455
 darabană 415
 dărîma 145
 de 95, 96, 273; ~ la 233
 deal 120, 363
 decembrie 25
 deceniu 359
 decimetru 359
 deget 16, 82, 109, 126, 127, 174,
   325, 326, 372
 dejă 157

INDICE

- denie; ~ nemțească 263
 deochea 134
 departe 163, 165, 169, 230; pe ~ 379
 deprinde 286
 descăleca 430
 descălecare 430
 desfereca 132
 despoia 338
 deșegubinar 247
 deșegubină 246, 247
 deștept; -ul de (Ion etc.) 95
 dezbate 122
 dezlega 152
 dihanie; ~ de om 101
 dimineață 216
 dinte 68, 262, 432
 doagă 128, 336
 doamnă 232
 Doamne - ajută 317
 dobitoc 99
 doctor (doftor) 35
 Dolfa 61
 domn 232
 domnesc 287, 350
 domnișoară 232
 domol 139
 doniță 111, 157
 dor 83; (în) -ul Ielii 142
 dormi 424
 două 47; în ~ 445; pe din ~ 16, 62
 drac 55, 211, 220, 254, 392, 425,
 433; ~ de copil 96, 101; ~ de
 femeie 96
 dragobete 340; Dragobete 201, 340;
 ~ cap de primăvară 73, 339; ~ cap
 de vară 340
 drăguleț (numiri de ~) 60
 drege 64, 65
 drept 261, 262, 264, 320
 drésuri 296, 310
 dreptate 294
 drum 118, 298, 332; ~ calciat 333;
 drum-de-fier 101; Drumul Taberei
 389
 dubară 225
 dubă 66
 duce 16, 40, 41, 53, 55, 63, 66, 108,
 114, 119, 121, 140, 147, 245, 254,
 339, 360, 362, 401
 duduia 232
 dulce 281, 404; de ~ 55; -le
 Crăciunului 54
 duminică tânără 200
 dumnezăoie 129
 Dumnezeu 17, 36, 103, 129, 130,
 180, 222, 312; -ul meu 129; toți
 Dumnezeii 129
 durezza 82
 dușcă 261
- E**
- embargo 175
 ep-ec 225
 evanghelie 117
 cvgheniști 422
- F**
- fabrică 133, 229; ~ de tabac 241
 face 16, 51, 70 - 72; 75, 76, 89, 95,
 114, 118, 124, 131, 154, 155, 172,
 180, 214, 218, 219, 225, 246, 260,
 264, 271, 273 - 275, 277, 317,
 318, 344, 364, 402, 436, 440, 455
 familie 364
 fante 180
 fasole 131, 148, 287, 306

- fasoli 12, 131, 132
 fason 131
 *fasoni 131
 față 87, 95, 96, 116, 398, 408; ~ cîț
 o cruce 116; Fetele Codrului 223
 față 15, 31, 312, 314, 455; pe ~ 31
 faur¹ 132, 133
 faur² 133
 făcăleț 347
 făgădui 224, 305
 făină 234, 235, 251, 384; ~ de lemn
 324
 fâsui 232
 făta 179
 făurar¹ 133, 188
 făurar² 133
 februarie 133
 fecior 180; ~ de bani gata 98, 375,
 376; ~ de ghindă 179, 180; ~ de
 lele 103
 Feciorească de sărit 370
 fedeleș 417
 femeie 96, 103, 253, 254, 418; ~
 iertată 226
 fereca 132
 feri 200
 fi 9, 16, 28 - 31, 34, 40, 41, 44, 45,
 47, 50, 51, 53, 63, 79, 92 - 94,
 128, 154, 162, 163, 165, 169, 177,
 184, 193, 215, 232, 236, 244, 245,
 254, 259, 271, 273, 274, 277,
 286 - 288, 290, 291, 293, 298 - 300,
 317, 335, 336, 350 - 352, 355, 364,
 371, 373, 385, 386, 393, 412, 413,
 421, 425, 441, 443, 445, 447, 455
 fiară 133, 135, 136
 fîcat 135
 fier 101, 132, 136, 371, 424
 fierbe 176, 230, 276, 319
 fierbinte 158, 161, 313
 fierbințală 123
 fiere-de-urs 101
 fiestă 175
 fila 128
 fin 98
 fină 257
 fir 171, 230, 231
 fire 198, 369
 fitil de candelă 292
 fin 286
 fintină 137, 210
 firfoi 279
 firtat 221
 făcău 116; ~ cîț o cruce 116; ~ stătut
 433; ~ unguresc 433
 floare 251; flori de cuc 142, 237;
 (de) flori de măr 12, 237; (de) -le
 mărului 237, 239; -le dalbe de măr
 238; floarea-soarelui 183
 florar 218, 219, 268
 florinți (roșii ungurești) 24
 fluier 450
 fluiera 12, 133, 352, 449, 450, 451
 fluierar 133
 (un) fluieră-n biserică 451
 fluieră-vînt 12, 449 - 453
 flurie (arom.) 435; flurii uscate 435
 foaie 448; ~ de viță 447 - 449
 foc 73, 137 - 139, 162, 211, 295
 Fraelica 267
 Fraila 267
 Frangolea 144
 Frangu 144
 franțuzesc 139
 franțuzoaică 140, 267
 frate 117; ~ de cruce, ~ pre cruce, ~
 pre evanghelie 117
 frășinel 141, 143, 145, 237

frăție 117; ~ de cruce 117
 frenție 139
 frig 133
 frige 135
 frînc 144, 264, 440
 frîncesc 140, 144
 Frîncu 144
 frînge 273, 275
 Frîngotă 144
 frînt 47, 89, 347, 440
 frîu 214
 frumos 63, 176, 352; ~ scris 371
 (o) frumusețe de fată 96
 frunte 217, 251, 422; de ~ 250;
 fruntea făinii 251; ~ griului 251
 frunzar 22, 146, 218, 219, 268
 frunză 16, 141, 144 - 148, 280, 448;
 ~ de tufă 423; ~ de viță 448; ~
 verde (de) 280; ~ verde de comoară
 113; frunza lelii 142, 145; ~
 frăsinelului 141 - 143, 237; ~
 păltinelului 145; frunze verzi 237;
 ~ în buze 145
 frupt alb 52
 fucs 443
 fudul 148, 306
 fuduli 63
 fugă 144
 fugi 149, 211, 401
 fugit 149
 fugiți 46
 fum 211
 fuma 261, 382
 fund 261
 funie 151, 152, 232, 429; ~ de tei
 125, 388
 fura 261, 291
 furlua 180

G

gagauz 115
 gaie 153, 154; gaia-mațul 153
 Galați 63
 galben 16, 24, 94, 248, 299, 435; ~
 roșu 24; ~ unghuresc 24; ~ venetic
 440, 441; ~ venețian 440; galbeni
 uscați (gheață) 435
 gard 366, 448
 gata 98, 170 - 172, 209, 375, 376
 gaură (de șarpe) 128
 gazetă 377
 găgăuț 155
 găgăuță 11, 154, 260
 găgăuz 155
 găină 155, 156, 283, 292, 306
 găleată 156, 158
 gălușcă 16, 158 - 161, 190 - 192
 găsi 12, 39, 40, 124, 183, 193, 223,
 247, 257, 269, 283, 377
 gătit 296
 gcalău 170
 geamparale 169
 geantă 11, 162, 170
 geas 167, 170
 geasa 167, 170
 geasta 16, 163, 165, 167, 168, 420
 geme 427
 genunchi 82, 286
 gergevea 169
 get-begct 105
 gheară 432
 gheață 16, 83, 133, 170, 171, 173,
 175, 207, 216, 374, 375, 434, 435
 ghnuchi 82
 gherilă 175; gherile afganë 175
 gherlă 16, 176 - 179, 411; Gherla
 176 - 179, 411

- ghici 47, 49
 ghifla 443
 ghindă 179, 180, 193
 ghiocel 268; Ghiocel 61
 ghiotura (cu ~) 238
 ginere 67, 246, 257, 284
 generică 67
 giubea 187
 giubeliu 187
 giurgiuvea 170
 gîndac 181
 gîrlă 173
 gîscă 48, 182, 183, 285, 286
 gît 290
 glas 214
 gogoasă 51, 183, 247
 gogonat 279
 gol 289, 346, 347, 418; ~ ca degetul
 174; ~ făcăleț, ~ nap 347; ~ pușcă
 346; ~ toacă 347
 goli 63
 Golia 41
 gornic 151
 gospod 78
 grapă 409
 gras 352, 353; ~ ca un porc 352;
 grasă și frumoasă 352
 grămadă 171, 174, 175, 434
 grămădi 171
 grăpiș 58
 grecesc 355
 grenă 70
 gres 184
 gresie 183, 184, 197; ~ ceramică
 184
 greu 317
 grez 184
 grezie 184
 grijă 227
 grindă 48, 184, 185, 215, 216, 358
 grindină 73
 grîu 47, 251
 grîușor 229
 groapă 363
 grobiște 120
 gros 66, 179, 439
 groși (pe ~) 247, 248
 grozav 351
 Grozava 447
 Grozavu 447
 Grozea 447
 gubav 38
 guler 187
 gulerat 187
 gură 138, 214, 327, 372, 434, 455;
 ~ dulce 404; gură în (la) gură 107
 gurguiata 119
 gust 187
 gusta 187, 188, 243
 gustar 187, 188
 gustător 188
 gustea 188
 gutuie 160, 161, 191
- H
- hac 189; -ul cărucerilor, -ul prisăcarilor
 189
 haciendă 175
 hagiu 22
 haină 63; haine frîncești 144; ~
 nemțești 264, 265
 halea 295
 hang 108
 hap! 192
 hap 16, 160, 161, 190, 191
 hapcă 192
 hă? 240

INDICE

- hăxina! 239, 240
 hidraulic 394
 Hîncu 192
 (o) hîrcă de babă 95
 hîrdău 332; hîrdăul lui Petrache 332
 hîrștioagă 323
 hîrtie 182, 241, 417
 ho! 240
 hoară 232
 hop! 191
 hop 190
 horcăi 386
 hoț 381
 hoxina 240
 hram 193
 hrăni 63
 huci-margine 116
 huhura 150
 huideo! 205
 huo! 288
- I**
- iadă 16, 366
 iapă 28, 29, 306
 iarbă 136, 146, 286; ~ de leac 141;
 143; ~ de pușcă 348; ~ verde 305;
 iarba dracului 425; ~ fiarelor; ~
 fierii, ~ fierului 136
 iarnă 73, 133, 194, 195, 200, 340
 ic 122
 icre 69; ~ verzi 69
 ie 456
 iele 22
 iepure (să ~) 180
 ierbărie 348
 ierta 180
 iertată 226
 ieși 369, 394
 iezmăciune 22, 23
 impregnat 356
 inel 43
 inimă 316, 380; inima tîrgului 63,
 415
 iotă 49; nici o ~ 49
 ipingea 67, 207
 iscăli 182
 Ispas 397
 ispăși 195
 ispășitor 195
 ișlic 57, 187
 ișlicar 187
 Ițic 193
 iulian 122
 iulie 122, 123
 iunie 89, 91
 izdat 139
- Î**
- îmbăta 355, 424
 îmbătrîni 234
 îmbrăca 246, 346
 îmbrobodi 449
 îmbuca 62
 îmbucări 62
 împărat 248; Împăratul Alb, ~
 Galben, ~ Negru 248
 împărți 172
 împietra 196
 împietrarea mortului 197
 împlînta 428
 în 82
 încăleca 382, 383
 încălțat 303
 încăpea 103
 închegea 173
 închide 214, 278

închina 109, 110, 312
 închipui 310
 închisoare 178, 408; închisoarea
 pușcăriei 349
 încinge 388
 înclina 312
 încondeia 343
 încornorat 279
 încresta 48, 184, 215, 216
 îndoiială 103
 îndoliat 432
 îndrea 194, 195
 îndruga 69
 înfige 430
 înflori 238
 înflorit 90, 110
 înfloritor 268
 înfocat 138
 înfricoșător (de) 351
 înfunda 111
 înger 197, 198; ~ păzitor 197
 îngheța 288, 424
 înghețare 174; înghețarea creditelor,
 ~ salariilor 174
 înghețat 175, 424; ~ bocnă, ~ lemn,
 ~ os 288; ~ tun 424
 înghiți 16, 158 - 161, 190, 191, 364
 îngropelniță 120
 înjurătură 261
 înlemnii 424
 innădi 124
 innoda 147
 însemna 48, 185, 199, 215, 216,
 356, 357
 însemnat 199, 200, 214, 257
 însurat 52; de-a însuratului 52
 înșira 247, 248
 întinde 153
 întii 16, 200, 201, 270, 428, 430

întoarce 387, 448
 întreba 314
 întrebare 283
 întreg 117
 întretine 327
 înțărca 47
 înțelege 134
 înțelept 305, 316
 învălui 436
 învăluială 436
 învăța 357
 înveli 448, 449
 învirtii 55, 313, 372

J

jalbă 202, 203, 294
 jantă 11, 162
 japcă 192
 jidan 204
 jidov 203, 204
 *jidovean 204
 jidovesc 203, 212
 jidovină 204
 jir 11, 22, 205
 jobenat 187
 jocul miresei 404
 joi 305; joia iepelor 306
 jos 16, 63, 206 - 208, 374, 435
 juca 41, 109, 315, 369, 372
 judeca 330
 jug 392
 june nemțesc 266, 433
 juntă 175
 jupi 338
 jura 70

K

kurd 175

INDICE

L

- laba-gîștei 182
 lac 210, 211; ~ de apă 211; ~ de ploaie 210; ~ de sudoare 211
 laie 60, 61
 la-lă-la 391
 lampă 128
 lamură 251; lamura florilor, ~ mierii 251
 lapte 280, 313; ~ murdar 280
 larg 341
 latin 140, 212
 latină 212; ~ jidovească 212; ~ rea, ~ spurcată 212
 latinesc 139, 140
 lălăi 391
 lăsa 29, 164, 165, 169, 205, 230, 244, 321, 322, 381, 433, 438, 439
 lătin 212
 lăudat 63
 leac 141
 lega 16, 124, 139, 214, 290, 347, 348, 373, 388, 417, 448
 legănat 47
 lele 103, 142, 145
 lemn 288, 324; ~ de tufă 421, 441; lemne de pocire 255; lemne verzi 236; lemn-cîinesc 310
 lesne 24, 172, 317
 létin 212
 létină 212
 lețcaie 89; ~ chioară 89
 leucă 336, 424
 libean 162, 163
 libertatea teascului 394, 396
 lichid 171, 173
 lichidități 173
 liftă 212, 213; ~ nebotezată, ~ păgîină, ~ rea, ~ spurcată 213
 lighean 162
 limbă 77, 214, 255, 257; ~ de șarpe 380; ~ de viperă 446; ~ dulce 381; (Ion) Limbă Dulce 381
 linge 299
 lingură 316, 364
 lipi 215
 lipscănie 51
 lipsi 128, 176, 336, 418
 litfă 213
 Litva 213
 litvă 213
 liude 117
 lînă 87; lînă în lînă 87
 loc 28, 73, 74; Locul Calicilor 73; ~ Mișeilor 74
 locmalc 302
 locúm 354
 logofăt 357
 Lotru 63
 lua 12, 16, 45, 51, 92, 133, 135, 138, 144, 145, 192, 260, 290, 298, 301, 307, 321, 325, 327, 357, 379, 418, 437, 438
 lucra 84, 447 - 449
 lucrătură 449; ~ în foi de viță 448
 lucru 416; ~ cu șurup 388
 lucúm 354
 lulea 260, 261
 lume 135, 145, 291, 364, 418, 427
 lumină 223
 lumînare 16, 215, 216
 lună 72, 267; ~ a fierbințelii (fierbințelilor) 123; ~ lupească 195; luna aiazmei 22; ~ lui Andrei 194; ~ lui cuptor 122, 123; ~ lui faur 133; ~ lui gustar 187; ~ lui Marta 418; ~ lui poftim 418; ~ lui răpciuni 358, 359; ~ lui traistă-n

băț 417, 418; ~ lupilor 195; ~
mărțișorului 418; ~ sărăciei 418
lup 73, 94, 133 - 135, 195, 211, 214
Lupa 447
lupă 121
lupesc 195
lupta 124, 155
Lupu 447
lut 241, 272, 273
lycantropi 25
lysol 356

M

mac 299
madam 232
mahala 41, 332, 383; Mahalaua
Bisericii Tălpăleri, ~ Calicimii, ~
de lîngă Podul Pevețoaii, ~
Tălpăleri 74
mai¹ 218, 219, 267
mai² 122, 218, 219
mai³ 218, 219, ~ negru 218
mai⁴ 176, 239
Maica Domnului 222; ~ Mărie 223;
~ Precista 16, 336 - 338
majolică 442
mal 360, 363
malac 9
Malamuc (Malamoc) 40
mamă 220, 371; mama dracului, ~
zmeului 220; Mama Codrului
(Muma ~) 220, 223; mama-pădurii
221, 222; Mama Pădurii 12, 220,
222
manta 67, 207, 223, 224
manutanță 229
mare¹ 55, 58, 200, 236, 415, 455
mare² 101, 224, 441

marfă 88, 89; ~ chioară 88, 89; ~
scumpă, ~ vie 89
marghiol 132
marghioli 132
margine 116, 120
maro 70
mars 225
marș! 231
marș 231
marșir 231, 233
Marta 418; ~ cu nouă cojoace 418
martie 176, 418, 419
marț 225
marți 225
masă 16, 116, 176, 206, 226 - 228,
236, 363
mască 310
mașer 232
mașeră 231, 232
mașină 228, 229; ~ de carne murată
229; ~ de pîine 228, 229; Mașina
de Pîine 229
mașir 16, 230, 232, 233
maț 153, 154; ~ de cifre 154
mazil 46, 193
mă! 239, 240
măcelar 321
măgar 254
mălai 9, 83, 228, 233, 234, 236
mălăieș 80, 82, 83
mămăligă 162, 232, 236, 237, 269,
318
mămăliguță 236
mănușă 155, 372
măr 12, 237 - 239, 286; ~ busuioac
65
Mărcuța 41
mărgăritar 283
mărgică 319

INDICE

- mărtişor 418, 419
 mărunţ 209
 mă-sa 239
 măsălar 188
 măscui 310
 măsurător 340
 mă-ta 239
 mătase 95
 mătură 233
 măturică 409
 mătuşa Paraschiva 336
 măxina! 239, 240
 mecanic 394
 mei 316
 meia 196
 menthol 356
 merge 16, 63, 251, 261, 299, 387
 mers 181
 mersic 324 - 326
 miau 316
 mic 58, 59
 Michiduţă 22
 miel 106, 214, 321
 miere 239, 240, 251, 299
 mierţă 344
 Mihai Viteazul 9
 mijloc 116
 milcovean 204
 minciună 183, 279; ~ bogată, ~ cu
 coadă, ~ cu firfoi, ~ cu ochi (şi cu
 sprîncene), ~ gogonată, ~
 încornorată 279
 minte 254
 mire 67, 68, 246
 mireasă 67
 miros 135, 351
 misit 403
 misita 403
 misitie 403
 mişel 74
 mîna 205, 206
 mîină 74, 130, 137 - 139, 328, 423,
 434, 454; (o) ~ de făină (sare) 82;
 ~ în ~ 107; ~ spartă 373
 mînca 16, 75, 76, 84, 133, 214, 233,
 243 - 245, 286, 327, 345, 364,
 386, 408, 409, 411
 mîncare 354; ~ cu perje 354
 mînea 205, 206
 miţă 72, 135, 313, 392, 445; ~
 stearpă 53
 moacă 249
 moale 287
 moară 156, 241 - 243, 414 - 416; ~
 de ciment 242; ~ de hîrtie 241; ~
 de lut 241; ~ de oloi 241; ~ de
 pămînt, ~ de scînduri 242; ~ de
 tabac 241; ~ de treierat, ~ de var
 242; ~ de vînt 155; ~ de vorbe, ~
 stricată 242
 moare¹ 243 - 245
 moare² 243, 244
 moarte 67, 84, 115, 245, 246
 mocan 204, 385
 mohor 65
 moldovean 204
 monşer 231; monşerul meu 232
 mort 196, 197, 226, 246, 247, 284,
 285, 424
 mortărie 120
 moş 247; Moşu Codrului 223
 moşi 12, 110, 248, 272; ~ păroşi, ~
 pe groşi, ~ roşii, ~ verzi 247, 248
 moşoaică 276
 muc¹ 248 - 252; de ~ 249, 250;
 mucul cînepei, ~ cîrcanului 249;
 ~ grîului 251; ~ lumînării 216; ~
 papurii 249

muc² 249 - 251
 muchie 434
 mucure 250
 mugure 249 - 252; de ~ 250; ~ de
 vițel 250
 mugurelul făinii 251
 muia 289, 338
 muiere 16, 17, 103, 104, 116,
 252 - 254, 269
 mult 317, 321, 447
 mumă 223, 371
 muncă jidovească 203
 munte 224; munți de aur 224
 Munteanul 418
 murat 229
 murdar 280
 murg 305, 306
 muri 83, 352
 muscă 50, 451
 mușca 380
 mut 164, 255
 muta 164
 mutră 293

N

na! 289
 naht (în ~) 171
 namilă (de om) 101
 nap 347
 narghilea 382, 425
 nas 43, 199, 214, 230, 256, 257,
 295; ~ în ~ 107
 naș 12, 125, 193, 224, 257
 nașă 80
 naște 80
 nădejde 107, 305
 nădrăgar 304
 năpîrcă 258, 387

nărav 361
 nătărău 154
 neam 193, 375; ~ tămîie 393; ~ de
 mazili, ~ de pezevenchi, ~ de
 potlogar, ~ de răzeși 193; ~ de
 traistă 193, 418; ~ de troacă 180;
 ~ de țaruș 193; neamul lui Hîncu
 192; ~ lui Ițic 193
 neamț 16, 259 - 262, 264, 390, 392,
 440; nemți bocîncari 265
 nebotezat 213
 nebun 52, 305, 315, 316, 369, 387
 negru 16, 23, 139, 218, 248, 330,
 432; ~ animal, ~ de oase 289
 negustor 292
 negustorie 292
 neios 25
 nemiluita (cu ~) 172
 nemțesc 139, 259, 262 - 266, 390,
 433
 nemțește 260, 261, 264
 nemți (a se ~) 261
 nemțîșor 266
 nemțoaică 140, 266, 267
 nemțoaie 266
 nemțoicuță 266
 nepot 180
 nepoțel 180
 nepurcel 180
 nesfîrșit 351
 neșocotit 114
 neșpus 351
 neted 207
 netegea 207
 netîns 433
 neuitare 16, 215, 216
 nevestă 404, 406
 nimeri 184, 282, 283
 nimic 423

ninge 267, 268
 nins 267
 nisip 216
 niznai 154
 noapte 139
 nod 161, 191, 268, 269, 373
 noiembrie 59
 nonagenar 359
 nonet 359
 noroi 211
 nou 122
 nouă 16, 53 - 56, 224, 418
 numără 270, 454
 numărât 47, 171, 207, 270
 numărătoare 171
 numărător 171
 nume 412
 numerar (în ~) 171, 375
 nuntă 67; ~ fugită, ~ logodită 149

O

oaie 321; oi negre 452; de la oi 232
 oală 16, 111, 112, 114, 230 - 232,
 271, 273 - 277, 284, 313, 423
 obială 12, 56, 277
 oblon 278
 oboroacă 72
 obraz 62, 364
 ocă 455; oca mare 377
 ochi 133 - 135, 278, 279, 316, 384,
 448; din ~, pe sub ~ 134; ochi în
 ochi 107; ~ de fiară 135; ~ de
 vulpe 135; (cu) ochi răi 134;
 ochii-șarpelui 135; ochiul-boului,
 ~ lupului, ~ mîței 135
 ocnă 17, 178, 293
 octogenar 359
 octogon 359
 octombrie 60

odinioară 26
 odol 356
 oftigos 38
 ogust 187
 oiesc 139
 oifica 280; oificarea caprelor 280
 ol 273, 275
 olandă 213
 olcuță 273
 oloi 241, 395
 Olt 224
 om 96, 101, 377, 421; ~ cu carte 79;
 ~ cu toane 414; ~ însemnat 199,
 200
 omori 361
 onorurile casei 155
 opincă 303
 opt 16, 53 - 56
 oraș 63
 orăcăi 386
 orb 282, 283
 orbi 384
 ordalie 137
 ort 246, 283, 284, 323, 423, 455;
 ortul mortului 284, 285
 orz 236, 285, 286, 318
 os 286 - 290; ~ de ros 286; ~
 domnesc 287; oase-goale, ~
 peștițe 289
 osacol 356
 otuzbir 12, 290
 ou 133, 290, 291
 ovăz 286
 oxo! 17, 292, 293

P

pachet 448
 pahar dulce 404
 pai 138, 202, 234, 294, 295

- paia 295
 pajiște 312
 palat 215
 palmă 82, 109; 206; 316, 454
 panglică 373
 pantalonar 187, 304
 papalugă 296
 paparudă 157, 296, 297, 311, 438
 papirus 269
 papuc 16, 217, 297 - 299, 301, 303,
 327; papuci galbeni 16, 94, 299;
 ~ roșii 298
 papucar 302
 papugiu 16; 91; 298, 300 - 304; ~
 de București 16, 298, 300, 304
 papură 249, 268, 269
 par 16; 151, 152, 428 - 430
 pară 373, 422, 440; ~ chioară, ~
 frântă 89, 440
 Paraschiva (mătușa ~) 357
 pară (busuioacă) 65
 parte 78 - 80, 371
 pas 82, 320
 pas(ă)! 165, 169
 pasăre 77, 214
 pască 307; păști 306
 pastramă 245, 304
 pașaport 298
 paște 50, 305, 451 - 453; paște vînt
 453
 Paște (Paști) 148, 254, 305 - 308,
 340; Paștile blajinilor 305, 363;
 ~ cailor 305, 306; ~ murgului
 306; paștele-calului 306; paștile-
 cîinelui, ~ găinilor, ~ porcului 306
 pat 83
 patlagele 392
 pațachină 16, 309 - 311
 păcat 452
 pădure 220 - 222
 pădureț 286, 386
 păgîn 213
 pălărie 57
 păltinel 145
 pămînt 109, 129, 215, 221, 223,
 224, 242, 312, 333, 364; verdele
 ~ 312
 pănură 377
 păpa 234, 364
 păpușă 109, 372
 păpușoi 246, 247
 păr¹ 87, 130, 335; ~ de cămilă 86; ~
 de cîine 94, 95, 98, 335; peri de
 lup 94
 păr² 110; ~ înflorit 110
 părete 163
 păroși (moși ~) 247, 248
 păsat 313
 păstra 304, 305
 păstrare 304, 305
 păstrămi 305
 păsule 386
 păși 313
 pășit 313
 păți 224
 păzi 121, 381
 păzitor 197
 pelicanol 356
 perete 16, 68, 69, 163
 periodic(ă) 394
 perjă 354, 355
 pescar 316
 pescui 314, 316, 369
 pestriț 289
 peșin 171, 207, 208, 374, 434
 peșingeă 207
 pește 143, 236, 315, 316, 317
 petic 183, 377

INDICE

- petrec 318
 petrecanie 75, 273, **318**, 319
 petrecător 318
 petrece 318
 petrecere 318, 319
 pezevenchi 193
 piatră 319, 424; ~ scumpă 319, 320;
 pietrele scrise 49
 P(i)aza Codrului 223
 pica 173
 picior 17, 66, 74, 103, 130, 139,
 214, 222, **320**; piciorul drept, ~
 stîng 320
 picura 173
 piele 16, 19, 292, 321 - 324; piei de
 cloșcă, ~ de ploșniță, ~ de purici
 292
 pieptăna 427
 pierde 24, 369, 370
 pieri 77, 214, 427
 piersic 16, 128, **324** - 326
 piftea 163
 pilug 215
 pingea 326
 pinten 266
 pintenaș 266
 Pintilie călătorul 73
 pis! 316
 pisică 313
 pisici 51
 pistol 215, 346; ~ de veneție 440
 pită 327
 Pitești 63
 pîine 69, 81, 228, 229, **327** - 329;
 pîine albă 123; pîinea cea de toate
 zilele 328
 pîndar 121
 pînză **329**; pînzele albe 19, 329 - 331
 pîrleaz 366
 pîrli 234, 338
 pîrnaie 179, **331**, 439
 plăcintă 317
 plăți 16, 91 - 93, 172, 208, **321**, 434
 pleca 404
 plecat 312
 plesni 364
 plin 347
 ploaie 211, 338
 Ploiești 63
 ploșniță 292
 ploua 157, 158
 pluti 31
 poamnă busuioacă 64; ~ tămîioasă 65
 pocire 255
 pocitanie (de om) 101
 pocni 16, 27, 28, 57
 pod 41, 74, **332**, 333; ~ de pămînt
 333; Podul Calicilor 74, 333; ~
 Corbului, ~ Giurgiului, ~ Înalt, ~
 Mogoșoaiei, ~ Neagului, ~ Vadului
 333
 podar 333
 podăreasă 333
 podăriță 333
 podeaz 334
 podgheaz **334**
 podină 83
 poftim 418
 poghiaz 334
 pom 16, 226, 228, 234; ~ de cununie
 226; pômul lăudat 63; ~ mortului
 226
 pômână 433
 popă 16, 19, 283, 284, 321 - 324
 populariza 343
 porc 16, 29, 94, 98, 104, 205, 306,
 335, 336, 352; ~ de cîine 16, 17,
 94, 96 - 104, 335

- poroș 248
 porumb 47
 post 55, 176, 418
 postavă 113
 potcoavă 68
 potlogar 193
 potrivi 306
 praf 384; ~ și pulbere 275
 prag 185, 434
 praznic 166, 227
 Precista (Maica ~) 16, 336 - 338
 presă¹ 394; ~ hidraulică, ~
 mecanică, ~ de ulei 394
 presă² 394 - 396; ~ cotidiană, ~
 periodică 394; ~ de scandal 394;
 ~ scrisă, ~ vorbită 396; atacuri,
 conferință, confrate de presă 394;
 opiniile, revista, tribuna presei
 394
 preș 66, 339
 pricepe 16, 47 - 49
 pricopseală 155
 prior 338, 339
 prieră 339
 prii 338, 339
 primară (calea ~) 404
 primăvară 73, 201, 339, 340
 prinde 17, 103, 130, 222; (a ~
 pește) 315, 316
 pripit 139
 prisăcar 189
 privi(re) 134
 progadie 120
 promite 247
 promorar 59
 promoroară 59
 prosit 443
 proșap 187, 202, 203
 proșăpi 203
 proșăpit 203
 prună 291, 354, 355
 prunc 359
 prund 332
 public 340 - 342; ~ larg, ~ literar,
 ~ vizitator 341
 publica 12, 342 - 344
 publicație 343
 publicist 343
 publicitar 343
 publicitate 343
 pui 51, 154, 214; ~ de năpîrcă
 259; ~ de șarpe 380; ~ de viperă
 446
 puia-gaia (de-a ~) 153
 pușor (de față) 95
 pul 225
 pulbere 275
 pumn 364; ~ de făină, de sare 82
 pune 16, 43, 66, 75, 108,
 110 - 112, 119, 121, 130, 137,
 138, 172, 176, 182, 206, 214,
 226, 228, 234, 236, 237, 255,
 274, 276 - 278, 295, 304, 305,
 317, 321, 327, 387, 394, 409,
 426 - 429; a se ~ rău 426, 427
 pungă 16, 63, 173, 401, 421 - 423,
 455; punga apelor 28
 pupăzar 345
 pupăză 68, 344, 345
 purcel 180
 purice 292
 purta 16, 193, 309
 pustii (pe ~) 55
 pușcă 16, 261, 346 - 349, 424
 pușcărie 178, 293, 347 - 350;
 pușcăria domnească 350
 putea 16, 286, 287, 299, 424
 putoare 351

putred 16, 350 - 353; ~ de beat 353;
 ~ de bogat 16, 350, 353; ~ de gras
 352, 353; ploaie putredă 353
 putrede 352
 putregai 95
 putrezi 351
 puț 137, 210, 211

R

rade 63, 355
 rahat 354, 355; ~ cu perje, ~ cu
 prune 355
 rahatlocum 354, 355
 rai 226
 rasol 355, 356
 rasoli 356
 răboj 48, 185, 215, 216, 356 - 358
 răbojar 357
 răbuș 356, 357
 rămîne 11, 83, 84, 162, 225, 254,
 266, 333, 356, 372
 răpciior 359
 răpciune 11, 358 - 360
 răpciuni 59, 358, 359; Răpciuni 358
 Răpciunița 358
 răpune 111
 răsătură 183
 răstoacă 315, 369
 rătund 163
 rău 134, 212, 213, 426, 427; ~ de
 ochi 134; (ochi) răi 134; (latină,
 liftă) rea 213; rele 294
 răvaș¹ 356
 răvaș² (de drum) 298
 răzășesc 375
 război 447
 răzeș 193
 rebel 175

rece 354, 355
 rîpă 16, 228, 360 - 363
 rîță (nici o ~) 49
 rîu 315
 roade 135, 286, 287, 434
 roată 163, 392
 rodeo 175
 rogojină 66, 202, 228, 294
 roibă 310
 român 228; ~ verde 445
 românesc 139
 rost 36
 rostogoli 172
 roșu 16, 24, 92, 93, 139, 248, 300,
 364; Roș Împărat 248
 rotund 163, 172
 rudăresc 139
 ruga 129
 rumenele 310
 rupe 16, 27, 28, 63, 289, 415, 445
 rupere 28; ruperea pungii apelor 28
 rupt 203
 rușală 310
 rușine 161, 191, 364; rușinea
 familiei, ~ lumii, ~ pămîntului, ~
 satului 364
 rușinos 145
 rușință 364

S

sabie (goală) 346
 sac 183, 344, 377
 salariu 174
 salcie 127, 325, 326; (Ion) Salce
 381
 salcîm 127, 326
 Salta 370
 sapă 232

- sare 224
 sarma 159, 191
 sat 16, 46, 113, 163, 165, 169, 274, 364, 365, 383, 427; ~ fără
 ciini 365, 427; satul lui
 Cremene 365, 427
 săceas! 169
 săcelean 204
 Săltata 370
 Săltuța 370
 sănătate de fier 424
 sănătos 145; ~ tun 424
 săptămîna albă 52; ~ bondrișilor
 52; ~ brînzei 16, 51 - 56; ~
 chioară 53; ~ nebunilor 52
 sărac 215, 352; săracul de Ion 96
 sări 16, 210, 211, 366, 369
 Sărita 370
 sărită 16, 315, 369, 370; de-a
 sărita (săritele) 370
 Săritul călușarilor 370
 sărut 404
 săruta 12, 403, 406, 408
 sărutat 404; sărutate (-turi) în
 tîrguri 406
 sătul 148, 306
 scaloian 139
 scandal 394
 scaldă 31, 244
 scaldătoare 30
 scăpa 85, 211
 scăpăra 316
 scîndură 242
 sclei 139
 sclifosi 132
 scoate 16, 122, 139, 254, 257;
 315, 358, 369
 scopcă 139
 scosul la biserică 404
 scrie 16, 48, 215 - 217, 357, 371,
 412
 scris 49, 371 (frumos ~); presă
 scrisă 396
 scripcă 346
 scump 89, 319, 321
 scurma 283
 scurta 214
 scutura 63
 sec 191, 276
 seca 135, 316
 separatist 175
 septembrie 359, 360
 septet 359
 septuagenar 359
 servus! 443
 sfeștanie 201, 340
 Sfintele 22
 sfînt 16, 21, 35, 70, 129, 193, 198;
 ~ fără de argint 34, 35; Sfîntul
 Așteaptă 306
 sfîrc 248 - 250
 sfoară 106, 371 - 373, 383
 sforar 373
 sforărie 373
 sfranțuzesc 139
 sfrenție 139
 sfulger 139
 sfulgerătură 139
 siestă 175
 sită 95, 128
 sîrb 68
 sîrbesc 139
 slab 352; ~ de fire 198; ~ de înger
 197, 198
 slujnicar 302
 smiorcăi 386
 smîntîină 313
 soacră 246

INDICE

- soare 109, 129, 183, 312
soartă 30
Socola 41
sombbrero 175
soră 115; sora ciumelor 139
sorbi 134
sorcovă 296
sparge 273, 294
spart 294, 373
spatiu 180
spin 269
spiță 16, 171, 374, 375; ~ răzășească
375; spița neamului 375
spîn 107
spînzura 214
sprînceană 279
spune 51, 69, 183, 247, 248, 262,
264, 382, 416
spurcat 212, 213
st! 165
sta 16, 66, 108, 119, 121, 134, 171,
203, 261, 299, 427; stai! 169
stambă 343, 376, 377, 395; stamba
omului 377
stampă 395
stătut 433
stea 72
sterp 53
stinge 295
stîng 320
stîrv 310
strachină 379
straie nemțești 264
strecura 387
strica 285, 286
stricat 242
Strigoaice 450
stobor 120
strînge 23, 151, 387, 429, 455
stropi 317
strugure 291; ~ busuioc 64
struंगा minciunilor 279
stup 351
stupi 316
sturz 73
subțire 378, 379
Suceava 282
sudoare 47, 211, 244
sufla 230
sul 378; ~ subțire 378, 379
sulă 108
suman 87
suna 273, 412
sunători (bani ~) 171, 172
supă de oase 287
surcea 261
surd 412
surguci 266
surlă 32
surtucar 187, 304
- Ș
- șacou 423
șanț 259, 261
șapte 373
șarpe 128, 135, 181, 258, 261,
380 - 382, 425, 446; șarpele casei
380, 381; (Cozma, Ioan) Șarpe
380, 381
șaslă 163
șchioapă 82
șea 382, 383
ședere 430
șerbet 355
Șerpeni 381

- șerpește 382
 șerpui 258, 382
 șeș-șeș 225
 șfară 373, 383
 șfarog 383
 șfăbi 265
 șină 208, 374
 șiștori 374
 șoarece 106, 215, 384
 șofran 385, 386
 șopîrcaie 387
 șopîrcă 387
 șopîrcăi 386, 387
 șopîrlă 387
 șopîrli 387
 șotie 65, 66
 șovîrcăi 387
 șprițuit 443
 șterge 298, 316, 358
 ști 16, 30, 47, 49; 243; 255, 312, 385, 386
 știr 16, 230 - 232
 șubă 208
 șufie 255
 șugubăț 247
 șuiera 450
 șurub 387
 șurubui 387
 șurup 388
 șvarț 225
T
 tabac 241
 tabără 389, 430
 taftă 389
 taftă 389; vindecat ~ 390
 Talalău 398
 talpă 217, 326, 327, 417; talpa-gîștei 48, 182, 183
 târa! 391
 tara - ra, ~ ! 390
 tarară 16, 22, 390 - 392; ~ nemțească 390; tararaua neamțului 390
 tarapangele 392
 tare 133; tare ca fierul, ~ ca piatra 424; ~ de fire, ~ de înger, ~ de sfînt 198
 targă 392
 tată (tat-su) 211
 tăbări 389
 tăcea 264
 tăciunar 359
 tăciune 358, 359
 tăia 16, 62, 135, 145, 147, 148, 185, 214, 256, 257, 432
 tăiat 433
 tălălău Ispas 397
 tălpălar 74
 tălpăli 74
 tălpui 74
 tămăduitor 35
 tămîie 16, 393; 423; neam ~ 393
 tămîioasă 65
 Tănase, teleleu ~ 396, 397
 tărăraie 391
 tărărai 391
 tăriță 234
 tătar 204, 427
 tătărăsc 334
 teasc 16, 394 - 396
 tei(e) 122, 124, 388
 telal 396 - 398
 teleleică 397
 teleleu 396 - 398; ~ Ispas 397
 teleloaică 397

- teme 347
 temeteu 120
 temniță 178
 teribil 351
 Thalaleu 396
 ticălos 352
 Tichiuță 22
 tindă 179, 180
 tipări 343
 tîmplă 268
 tînăr 200
 tînjală 205, 206
 tîrfă 310
 tîrg 12, 63, 257, 310, 332, 398, 399, 406, 410, 414 - 416; ~ de fete 398, 404, 408; ~ de sărutat 12, 403, 404, 406; 408; tîrgul lui Cremene 365; ~ Moșilor 248; ~ nevestelor 404, 406
 tîrgar 304
 tîrgoveț 304, 386
 tîrgșor 409 - 411; Tîrgșor 410, 411
 tîrgușor 409 - 411
 tîri 58, 320, 392
 tîrii 12, 56, 58, 277; tîriie-brîu 12, 56, 57, 277; ~ obială 12, 56, 277
 tîriș 181
 tîriș-grăpiș 58
 tîrș 409
 tîrșar 409
 tîrșoi 409
 tîrșor¹ 408, 409
 tîrșor² 409 - 411; Tîrșor 16, 177, 408, 411
 tîrtăriță 340
 toacă 347, 412, 432
 toană 413; (cu) toane 413, 414; ~ bune 414
 tobă 377, 414 - 416
 toc 416, 417
 toca 16, 147, 148, 417
 tochiță 412
 tof 442
 toiağ 418
 top 416, 417; ~ (toc) de bătaie 416, 417; ~ de hîrtie 417
 topi 173
 topor 185, 381; (Ion) Topor 381
 tot 29, 47, 99, 139, 214, 224, 254, 294, 328, 335, 336, 352, 369
 trage 21, 65, 66, 107, 115, 278, 305, 320, 372, 373, 377, 392, 396, 416, 437, 438
 trai 233, 234
 traistă 180, 193, 232, 234, 235, 417, 418; ~ goală 418; ~ în băț 418; traista și toiağul 418
 tralală (tra-la-la) 391
 trampă 402
 tramvai 438
 trandafir 230
 tras 437
 trăi 140, 156, 233, 234, 305
 Trăistarul 418
 trăistuță 418
 treabă 99
 treapăd 16, 166, 170, 419, 420
 trece 85, 138, 190, 234, 235, 257
 trei 10, 166, 261
 treiera 242
 trepăda 419
 trepădar (cal ~) 420
 trepădare 420
 trepădaș (cal ~) 420
 trepădat 420

trepădate (pe ~) 16, 163, 165,
167 - 169
trepădător 420
trepădătură 420
trepăduş 420
trestie 268
trimate 69, 121, 205, 245, 439, 448
trîmbiţa 377
troacă 180
tronc 316
truş 409
tu! 239, 240
tuf 442, 444; ~ de Veneţia 441 - 443
tufă 16, 49, 127, 393, 421 - 423,
441, 443, 444; ~ de om 421; ~ de
parale 422; ~ de Veneţia 16, 441,
443, 444; ~ în buzunar 421, 422;
~ în pungă 421, 422
tulbura 316
tulbure 314 - 316
tult 284, 423, 455
tun 424
tuña 413
tunsoare 238
turbincă 245
turna 156, 157, 177, 179, 331, 332,
411, 439
turş 409
turtă 424
tutun 425
tuxina! 239, 240
T
ţap ispăşitor 195
ţară 46, 116, 224, 332, 365, 373,
383, 416, 426 - 428, 441; ~ fără
cîini 427; ~ latinească 140; ţara

lui Cremene 365, 427; Țara
Bîrsei, ~ Hațegului, ~ lui Oanea,
~ Oaşului, ~ Oltului 426
ţaran 385, 386
ţaruş 16, 180, 193, 428 - 430; de la
~ 232; Țaruş 180
ţigan 359
ţigănesc 139
ţine 16, 24, 108, 123, 124, 130, 134,
153, 198, 390, 391, 409
ţintirim 113, 120
ţîntîrim 113
ţirciială 172
ţirciit 172
ţirciitură 172
ţîrii 172
ţîriita (cu ~) 172, 375, 435
Țopăita (Țupăita) 370
ţundră 208
Țupa 370
ţurloi 289

U

Ucigă-l crucea 118
Ucigă-l toaca 412
uimitor 351
uita 357
uita (a se ~) 72, 91, 134, 314
ulcea 16, 114, 271, 273, 276, 277
ulcior 16, 271, 273, 274, 277
ulei¹ 394
ulei² 113
uliţă 41, 332, 333
umăr 107
umbra 11, 16, 52, 63, 68, 69, 93,
116, 127, 128, 141, 143, 145, 148,
200 - 203, 237, 270, 286, 287,

- 290, 294, 313, 325, 334, 396, 397,
409
- umblător 89, 173
- umfla 72
- umflătură 139
- umoare 243
- umor 243
- uncrop 404
- undrea 194, 359
- unghie 423; unghii îndoliate 432
- unghișoară 432
- ungur 261
- ungurean 204
- unguresc 12, 24, 139, 266, 433
- unguroaică 267
- unt 284, 423
- untură 313
- urcior 271
- urdina 420
- urdinală 420
- urdinare 420
- urdinat 420
- urdinătură 420
- urdiniș 420
- urdinuș 420
- ureche 434; urechile acului 85
- urechiușă 266
- urît 425
- Urîta 447
- Urîtu 447
- urmă 53, 320, 439
- urmări 19, 329
- urs 73, 101
- Ursa 447
- ursanca 319
- ursăresc 139
- Ursu 447
- usca 321, 435
- uscat 16, 58, 69, 171, 392, 434, 435
- uscături 435
- ușă 255
- ușor 317
- V
- vacă 29, 105, 106, 232; vacă-de-mare
101
- val 436; valurile vieții 436
- vale 437, 438
- valet 180
- valiză 162
- vanilie 175
- vâr 242
- vară 340, 391; vara cailor 306
- varză 243, 244
- vasilcă 296, 311
- Vășcău 283
- vatră 438, 439
- vă! 165
- Văcărești 177
- văcesc 139
- vălar 438
- vălărit 438
- vârșă 157, 439
- văz (de lup) 135
- vechi 63, 122
- vecin 383
- vecină 115
- vedea 30, 68, 130, 257
- venetic, galben ~ 89, 144, 440, 441
- Veneția 16, 441, 442 - 444
- venețian 264, 440
- veneție 440
- veni 45, 63, 189, 219, 261, 403
- venin 381
- verbunc 41

verde 16, 68, 69, 109, 236, 237, 248,
280, 305, 312, 444, 445; verzi și
uscate 69; Verde, Împărat 248
vergelat 270
verigă 43
verzime 445
viață 314, 436
vie¹ 219
vie² 219
vileag 377
vin 27, 65, 261, 317; vin vechi
63
vinariță 221
vinde 84, 183, 321, 414
vindecăt 389, 390
vindecător (fără de argint) 35
vineție 441
vinieer 359, 360
vinițel 359
viperă 258, 381, 446; Viperă 446;
Vipere, Viperești 381, 446
visa 9, 69
vită 106
viteaz 447
viță (de vie) 317, 447 - 449
vițel 250
viu 89
vînăt 440
vînăție 440
vînt 12, 50, 449 - 453
Vîntoase 450
Vînturițe 450
vînzarea sărutului 404, 408
vîrf 251, 279
vîrî 387
vodă 192
voinic 116, 117
vopsea 31

vopși 310
vorbă 127, 242, 326, 379
vorbi 69, 183, 260, 261; presă
vorbită 396
vrabie 9, 381; (Ioan) Vrabie 381
vraci 35
vrîncean 204
vulpe 135, 176

Z

zarzavaturi 291
zarzăr 326
zăbavă 454
zăpăcitor 351
zăpadă 25; zăpezile de anțărț 25
zbiera 214
zbir 290
zdramni 359
zdrămcuini 359
zeamă 88, 156, 291; ~ chioară 88;
~ de carne 291; ~ de prune 355; ~
de varză 243, 244; ~ de zarzavaturi
291; zeama oului 291; ~ prunelor
291; ~ strugurilor 291
zeiță 129
zestre 366
zeze! 239
zexina! 239
zgîrceală 455
zgîrcenie 455
zgîrci 454
zgîrci (a ~) 454
zgîrcit 454; ~ la vorbă 455
zgîtie 96; ~ de babă, ~ de copilă
96
zglăvoacă 249
zglăvoc 249

INDICE

- zi 58, 139, 166, 176, 328; -ntii 200, 201, 270; zi de Moși 272; zi de Paști 148, 254, 306; zi de post 55; ziua brândușei, ~ cerbului, ~ focului, ~ grindinei, ~ lupului, ~ sturzului, ~ ursului 73, 159; zile albe 24; zile mari 200; zile negre 16, 23, 24, 174
- ziar 377
zice 47, 143, 232, 316, 317
zlot 24, 284, 423, 455
zmeu 220
Zmeu 447

c) expresii, locuțiuni, enunțuri paremiologice

A

- a se adăpa în aceeași apă cu cineva 31
- a aduce (pe cineva) cu ciubote (roșii) 16, 92
- a aduce (lucrurile) cu un sul (cusur) subțire 378
- a aduce (trimite) pe cineva pachet 448
- a aduna (plăti, lua) bani cu țîrița 172, 375
- adună cu firul ca să ai cu grămada 171
- aduni cu țîrița și împarți cu nemiluita 172
- a afla nod în papură (și spini în mămăligă) 269
- a afla și țîrgul și țara 416
- ai carte, ai parte 78, 79
- aici nu-i la București, să te fudulești 63
- (a ajunge la) adînci bătrîneți 42
- a-i ajunge (cuiva) cuțitul la os 289
- a ajunge (cădea) în doaga cuiva 128
- a ajunge la malul rîpei 360
- a ajunge nemțoaică 266
- alb ca laptele 280
- apa tulbure e bucuria pescarilor 316
- a-și aprinde paie în cap 138, 294
- a i se apropia (cuiva) mălaiul de traistă 234
- a apuca ca caia mașul 153
- a (o) apuca încotro te duc ochii 135
- a apuca (prinde) pe Dumnezeu de (un) picior 103
- arama omului la beție se arată 31
- a arăta cuiva bacăul 39
- a arăta din bob în bob 270
- a-ți arăta fasolele 131
- a-ți arăta vopseaua 31
- a arde la fîcați 135
- a arunca cuiva mănășa 155
- a arunca cu piatra (în cineva) 319

INDICE

- a arunca cu praf în ochii cuiva 384
a se ascunde (a se da) după deget 16, 126, 127, 325
a se ascunde (a se băga) în gaură de șarpe (în borta șarpelui) 128
a asemăna talpa gîștei cu floarea soarelui 183
așa e el din căleala lui 28
a aștepta (pe cineva) că pe un codru verde 109
a aștepta Paștile cailor 307
a avea bani gîrlă 173
a avea (a fi cu) burta gresie 173
a avea carte 78
a avea cheag la pungă 173
a avea fierul tăfine-su (cuiva) 371
a avea ghiocci la tîmple 268
(a avea) iarba-fiarelor 136
a avea învăluială 436
(a avea) limbă de viperă 446
a avea mersul gîndacului 181
a avea (face) nuntă fugită (logodită) 149
a avea ochi de vulpe 135
a avea păr de cîine (de lup) 94
a avea pe cineva (a-i sta cuiva) în țeaste 108
a avea pîinea și cuțitul 328
a avea presă bună 394
a avea (a da în) treapăd 16, 419
a avea un bob zăbavă 454
a avea (purta) un hram 193
a avea un os de ros 286
a (nu) avea val 436
a avea văz de lup și miros de vulpe 135

B

- babalici gubavi și oftigoși 38
bani albi pentru zile negre 16, 23
banii (gheață) jos! 206 - 209
banii nu au miros 351
banii pe masă! 206
banul e făcut rotund, lesne se rostogolește 172
banul rău (roșu) nu se pierde (lesne) 24

- a bate banii la pingea (la papuc, la tălpi) 326, 327, 417
 a bate bărbunca 41
 a bate câmpii 47
 a bate crîngurile (prundurile) 332
 a bate podurile (mahalalele, ulițele, tîrgurile, țările) 41, 74, 332
 a bate (cuiva) toba 414
 a bate toba (mare) în tîrg și la moară 377, 414 - 416
 bate toba în Moldova și s-aude la Craiova 415
 a bate țarușul (parul) întîi 16, 180, 428 - 431
 a băga în oală 114
 a băga (pune) la gherlă 16, 176
 a băga (turna) la pîrnaie 331
 a băga par 430
 a se băga pîndar la çimitir 121
 a băga sub covată 111
 a bea tutun 425
 a beli vulpea 176
 bine ați venit 45
 boierul e tot boier și încins cu funie de tei 388
 boii ară și caii mînîncă 286
 București, unde punga tot goleşti; București, ~, punga scuturești 63

C

- ca braga (fasolea) în ziua de Paști 144
 ca gaia mașul 153
 calul cu nărav te dă de rîpă 361
 calul de dar nu se caută de dinți 68
 (ca) Mama-Pădurii 220
 ca-n satul (tîrgul, țara) lui Cremene 365
 ca o moară stricată 242
 capra care zbiară o mînîncă lupul 214
 capra sare masa (iada sare casa) 366
 ca să scapi de fum, de multe ori te arunci în foc 211
 a cădea cu fața la (verdele) pămînt (la verdea pajiște) 312
 a cădea în brînci 251
 a cădea tronc la inimă 316
 a cădea în doaga cuiva 128
 a călca cu piciorul drept (stîng) 320

- a călca în urme de mîță stearpă 53
 a călca (pe cineva) pe colțul ișlicului 57
 a călca pe (în) urmele (pasul) cuiva 320
 a-și căpăta alageaua cu cineva 224
 a căra apă la fîntînă 137
 a căuta cai morți să le iei potcoavele 68
 a-și căuta cal de mire 68
 a căuta cofe de moși 12, 110
 a căuta (găsi) nod în papură 268, 269
 a căuta (găsi) un țap ispășitor 195
 ce e val ca valul trece 10
 cel încălțat cu papuci nu cunoaște pe cel cu opinci 303
 a cerca în ce apă se adapă cineva 31
 a cere (căuta) marea cu sarea 224
 cine botează cutează 125
 cine se culcă o dată cu găinile nu dă semne de pricopseală 155
 cine e viteaz în urma războiului se arată 447
 cine le paște le cunoaște 452
 cine poate oase roade, cine nu, nici carne moale 287
 cine seacă balta prinde pește 316
 cine umblă la Crăciun în cămașă, la Paști umblă cu cojoc 148
 cînd va trece cămila prin urechile acului 85
 a-i cînta (cuiva) din cobză 108
 a cînta din frunză 145
 a-i cînta (cuiva) popa 323
 a-ți cîștiga biftecul 329
 a cîștiga la belciuge 42
 a cîștiga o (bucată, un codru de) pîine 327
 cît ai clipi (bate din palme, scăpăra, stupi) 316
 cît te-ai șterge la un ochi 316
 cît /es/timp, cît an și cît anțărț 26
 cît ai zice pește (mei, miau, pis, cîrc) 143, 316 - 318
 cît să zici Doamne-ajută! 317
 cîte-n lună și în stele 72
 colac peste pupăză (a veni ~; pupăză peste colac) 68, 344, 345
 cot de-un ort și ață de-un zlot 423, 455
 Crăciunul al sătulului (și) Paștele al fudulului; Crăciunul sătul, Paștele fudul 148, 306
 a croi (la) minciuni 183

- cu ce-i bun să mi-o hrănești: cu vin vechi de la Pitești, cu pîine de la Ploiești, cu haine din București 63
 cucoană (doamnă, madam) de la coada cratiței (de la coada măturii) 232 - 233
 cu ghearele și cu dinții 432
 cui pe cui se scoate 122
 cuiul nou dezbate pe cel vechi 122
 a se culca o dată cu găinile 155
 cum ai bea o lingură de apă 316
 cum apucă de se croiește, așa se rupe 28, 29
 cum nu vii tu, Țepeș doamne 10
 a cumpăra pe bani 172
 cuni cu cuni se scoate 122
 a cunoaște (pe cineva) după pășit 313
 cu traista-n băi 418
 cu un sul (cusur, cuvînt) subțire 378, 379

D

- a-și da aere 155
 a-și da arama pe față 15, 31, 377
 a da aștează 36
 a da (plăti) bani de ciubote 16, 91
 a da bani pe miere 240
 a da binețe 16, 43, 45, 46
 a da bir cu fugiții (în Baltă) 46
 a da bir cu țara (satul) 46, 427
 a-și da (vinde) și cămașa 84
 dacă găinile se culcă seara de cu vreme, dimineața se scoală tîrziu 156
 dacă nu curge, (măcar) picură (pică) 173
 a-și da coaste cu cineva 107, 115
 a-și da coate cu cineva 107, 115
 a da și cu coasa și cu gresia 184
 a da cu crucea peste cineva 118
 a da cu ochii de cineva 134
 a da dajde cu mazilii 46
 a da de mal 363
 a-i da (cuiva) de os 289
 a (se) da de (la, pe) rîpă 16, 360 - 363

- a da (lăsa) dracului de pomană 433
 a se da după deget 16
 a da după mersic 324 - 326
 a (se) da după piersic (corcoduș, zarzăr) 16, 128, 324 - 326
 a se da după tufă 127
 a se da după vînt (după cum bate vîntul) 452, 453
 a-și da foc la valiză 162
 a da hîrștioaga popii 323
 a da în boabe (în bobii, cu bobii) 47, 270
 a-și da în petic 377
 a da în public 340, 342
 a (se) da în stambă 343, 376 - 378, 395
 a da în vileag 377
 a da la gazetă (ziar) 377
 a da la Maica Precista 16, 336, 338
 a da la oase (turloaie) 289
 a-i da nas cuiva 295
 a da ochi 279
 a da (cuiva) o pîine 327
 a da ortul mortului 284
 a (-și) da ortul popii 283, 284, 323
 a da paièle 295
 a da (cuiva) papucii 16, 298, 299, 301
 a da (cuiva) pașaportul 298
 a da (ceva) pe față 31
 a da peste nas 257
 a da pielea popii 16, 19, 321, 322, 324
 a da (rămîne) rasol 355, 356
 a da (cuiva) răvaș de drum 298
 a da șfară (sfoară) în țară (prin vecini, în sat, în mahala) 373, 383
 a da pe cineva tîrgului (prin tîrg, cu nasul tăiat) 257, 415
 a da treapădul (peste cineva) 16, 419
 a da (cuiva) un ciolan de ros 287
 (a da) un ort, un zlot, un tult și-o oală de unt 423
 de-a baba (puia)-gaia 153
 de ce să dai orzul la gîște, cînd poți să-l dai la cai 286
 de cînd cu jidovii (și cu tătarii) 203, 204
 de cînd cu moșii ai verzi (roșii) 248
 degeaba aduce bărbatul (acasă) cu căruța, dacă femeia dă cu trăistuța 418

- de hoțul din casă nu te poți păzi niciodată 381
 de pușca goală (arcuț frînt) se tem doi 347
 de stamba (pănura) cuiva 377
 a dezlega funia de la par 152
 din an (joi) în Paști 305
 din bob în bob 270
 din coadă de cîine nu poți face sită de mătase 95
 din Paști în Paști (în Crăciun) 305
 Doamne-ajută! 36, 317
 «Domnule» c-un bou (cu boii de funie, cu mămăliga-n traistă); să fii cu doi, și-aș zice «bade!» 232
 a dormi tun (doarme de poți să dai cu tunul) 424
 dracu-o mai văzut cal verde și sîrb cuminte 68
 a drege busuiocul (viñul, mohorul) 64, 65
 ducă-se dracului (pe pustii)! 55
 ducă-se învîrtindu-se (ca ciocîrlia)! 55
 ducă-se opt, cu-a brînzei (nouă)! 16, 53, 55, 56
 a duce cîinii la apă 147
 a duce cu cobza 108
 a duce cu preșul 66, 339
 a (se) duce de rîpă 360, 362
 a se duce în țara latinească 140
 a duce (pune, sta) la cucuiata 16, 119, 121
 a se duce pe copcă 114
 a duce punga 401
 Dumnezeu să-l iepure! 180
 după ce e urît, bè și tutun 425
 după moarte (nuntă) și cal de ginere 67
 după ploaie, căciulă de oaie (chepeneag, ipingea, manta) 67
 după război mulți viteji s-arată 447
 după sac și petic 183, 377
 a-l durea (pe cineva) în cot (în călcîie) 82

E

- e anevoie cînd ajungi să cumperi orz de la giște 286
 e lesne a zice plăcinte, dar mult e pîn' se fac 317
 este mai bine la colț (capăt, margine) de țară (și la mijloc de masă) 116
 e ușor a zice: plăcinte 317

F

- a i se face (cuiva) calea cruce cu cineva 118
- a face calendare 70
- a face capul calendar (batalama, oboroacă) 70, 71 - 73, 129
- a-ți face capul ciulama 72
- a-i face (cuiva) capul mare 72
- a face (la) călindare (în cap) 70
- a face coada maiului 219
- a-ți face cruce cu limba 118
- a face cuiva de cap 75
- a-ți face de cap (și de ciolane) 75 - 77, 214
- a se face (a fi) DE oale și ulcele (ulcioare) 114, 271, 273, 274, 277
- a(-și) face de petrecanie 273, 318
- a se face de rușine 364
- a se face (a fi) de rușinea familiei (lumii, satului, pământului) 364
- a face din tei curmei 124
- a face fasoane 131
- a face maiul 218, 219
- a face marț pe cineva 225
- a se face neamț 260, 264
- a face (cuiva) o brașoavă 51
- a face onorurile casei 155
- a face pe mortul în păpușoi 246
- a face pe niznaiul 154
- face-te-ai oale și urcioare 271
- a se face praf și pulbere 275
- a-i face (cuiva) șotia 66
- a face trampa 402
- a face val 436
- familie mare, renumerație mică, după buget 10
- faur ferecă și desferecă 132
- a fâgădui cerul și pământul (munți de aur) 224
- a fâgădui marca cu sarea (și Oltul cu totul) 224
- fă-te tu a mă trage și eu oi merge plîngînd 151
- făurari cu ghețuri tari 133
- feciori (cuconași) de ghindă, fătați (făcuți) în tindă 179
- femeia, ca femeia 103, 252 - 254
- femeia e tot femeie și-n ziua de Paști 254

- să te ferești de omul însemnat 200
 a fi bătut (în cap) cu leuca 336
 a fi beat mort (crup, leucă, tun, turtă) 424
 a fi (mai) bine la colț (capăt, margine) de țară (și la mijloc de masă) 116
 a fi bob numărat 270
 a fi boboc 50
 a fi botezat cu zeamă de varză 244
 a fi bun (de pus) cu perje 355
 a fi bun de dus la balamuc (Mărcuța, Golia, Socola) 40, 41
 a fi bun de trimis (de dus) după moarte 245
 a fi bun de Văcărești 177
 a fi (un) burtă-verde 444
 a fi cald nemțesc 259, 262
 a fi chinez 154
 a fi ciolan 288
 a fi crescut în coada vacii 106
 a fi cruce de voinic 116
 a fi cu banii pe geantă 162
 a fi cu ciubote roșii 16, 92, 93, 298, 300
 a fi cu fața curată 31
 a fi cu gulerul în proțap 187
 a fi cu papuci galbeni 16, 94, 299
 a fi cu toane 413
 a fi de departe trandafir și de-aproape borș cu știr 230
 a fi de la coada vacii (sapei) 181, 232
 a fi de la oi 232
 a fi de la țăruș 232
 a fi (de) oale și ulcele (ulcioare) 16, 271
 a fi de os domnesc 287
 a fi din neamul lui Hîncu 192
 a fi din neamul lui Ițic 193
 a fi (un) fluieră-vînt 12, 449
 a fi frumos (frumoasă) de muc 250, 251
 a fi frumos scris 371
 a fi gătită (a se îmbrăca) ca o paparudă (brezaie, sorcovă, vasilcă) 296
 a fi get-beget (de la) coada vacii 105
 a fi gol pușcă 346
 a fi gras ca un porc 352
 a fi grasă și frumoasă 352

- a fi îmbrăcat pistol 346
 a (nu) fi în apele lui 244
 a fi (cineva) în doagele lui 128
 a fi înghețat (ă îngheța) tun (lemn, boccă) 288, 424
 a fi în săptămîna brînzei 16, 51
 a fi în săptămîna chioară 53
 a fi lac de apă (de sudoare) 211
 a fi la pămînt 215
 a fi legat de mîini și de picioare 139
 a fi lemn de tufă 421, 441
 a fi mare și tare în satul lui Cremene 365
 a fi «măi» cu cineva 239
 a fi mină spartă 373
 a-și fi mîncat (păpat) mălaiul (tărița) 233, 234
 a fi muc și sfirc 248
 a fi neam de traistă (de țaruș, de troacă) 180
 a fi negustor de piei de cloșcă (de ploșniță, de purici; de fitile de candelă) 292
 a fi nins în luna lui mai 267
 a fi om cu carte 79
 a fi om însemnat 199
 a fi papugiu de București 16, 300
 a fi (un) paște-vînt 453
 a fi păr de ciine 94
 a fi (rămîne) pe geantă 162
 a fi porc de ciine 16, 17, 94, 335
 a fi pui de viperă 446
 a fi puțină de minciuni (strunga minciunilor) 279
 a fi putred de bogat 16, 350
 a fi rău de ochi 134
 a fi rupt din jidovi 203
 a-i fi rușine obrazului 364
 a fi sănătos tun 424
 a fi sărac (calic) lipit pămîntului 215
 a fi sărac pilug (pistol) 215
 a fi sărac ca șoarecele bisericii 215
 a fi sfînt făr de argint 16, 34, 35
 a fi slab (tare) de înger (fire) 197
 a fi stup de bogat 351
 a fi (sta) sub papuc 16, 299

- a fi surd toacă 412
 a fi şprişuit 443
 a fi tare de sfînt 198
 a fi (neam) tămîie 393
 a fi (un) tîrîie-brîu (tîrîie-obială) 12, 277
 a-ţi fi trăit traiul 234
 a fi tufă de parale 422
 a fi tufă de Veneţia 441, 443
 a fi (rămîne) vindecat taftă 389
 a fi zgîrcit la vorbă 455
 a fierbe în oală seacă 276
 a fierbe piatră scumpă (mărgica) 319
 fii român verde şi rupe mîţa în două 445
 a-i fila cuiva o lampă 128
 fine, fine, dar porc de cîine 98
 fi-ţi-ar mutra-n puşcărie! 293
 a fluiera după cineva 450
 a fluiera în biserică 451
 a fluiera în vînt 449
 a i se frînge (cuiva) oala (olul) 273 - 275
 fuga e ruşinoasă dar e sănătoasă 144
 a fugi de cîini şi a da de lupi 211
 a fugi de ploaie şi a da de noroaie 211
 a fuma ca un şarpe 261, 382
 a fura oul de sub cloşcă (cloşca de pe ouă) fără să cîrîie 291
 a fura oul de sub coşofană 291
 a furat (apucat) luleaua neamţului şi stă-n fundul şanţului 261

G

- Galaţi, Brăila, oraş frumos, te duci călare şi vii pe jos 63
 găina bătrînă face zeama bună 156
 găina care cîntă seara nu se ouă dimineaţa 156
 găinile dacă caută mîncare pînă tîrziu şi nu se culcă, va fi foamete 156
 găseşte cîteodată mărgăritare, scurmînd, şi o găină chioară 283
 a-şi găsi bacăul 39, 283
 a-şi găsi beleaua 40, 223
 a-şi găsi mantaua (cu cineva) 223
 a-şi găsi naşul (sfîntul) 12, 193, 257

INDICE

a (nu) găsi nodul 269
a găsi tei de curmei 183
și-a găsit (nimerit) coasa gresia 183
și-a găsit sacul peticul 183, 377
geasta cu trepădatele, că nu-s departe satele! 16, 163, 165, 167, 168
get-beget (de la) coada vacii 105
a ghici în boabe (în bobi) 47, 49, 454

H

huo, la oase! 288

I

iada sare casa 16, 366
iarna, n-o mănîncă lupul 133
a ieși de sub teasc 394
a-și ieși din sărite (fire) 369
a intra în sforile satului 384
a iubi sărutatele în (la) tîrguri 406

Î

a se îmbăta crup (tun) 424
a se îmbăta cu apă rece 355
a se îmbrăca cu cămașă de gheață 83
a se îmbrăca cu cămașa morții 246
a se îmbrăca întru fără de moarte 246
a îmbrobodi pe cineva 449
a împietra mortul 196
a împlînta parul (unde va) 428
înaintea ginerelui trece nașul 257
a încăleca pe-o șea 382, 393
a închea ceva bani 173
a închide (cuiva) gura 214
a închide (cuiva) ochii 278
a închide ochii (pentru totdeauna) 278, 279
a se închina ca la un codru verde (cires copt, păr înflorit) 109, 110
a se închipui ca o brezaie 310

- închisoarea te mănîncă! 408
 a (în)cresta în grindă 48, **184**, 215, 216
 a îndruga verzi și uscate (cai verzi pe pereți) 69
 a înfige corturile (tabăra, șederea) undeva 430
 a îngheța oș (bocnă, lemn) **288**, 424
 a înghiți amarul 161, 191
 a înghiți gălușca (fierbinte) 16, **158**, 160, 161, 190, 191
 a înghiți gutuia 160, 161, 191
 a înghiți hapul (un hap, hapuri multe) 16, 161, **190**, 191
 a înghiți în sec 191
 a înghiți noduri 161, 191
 a înghiți (păpa) o rușine (rușinea cu pumnii) 161, 191, 364
 a înghiți sarmaua 159, 191
 a o înghiți 161, 191 ..
 în luna lui faur crapă ouăle corbului de frig 133
 în luna lui răpciuni cad copiii pe tăciuni (în brumar cad și cei mari) 358, 359
 a înnădi din tei curmei 124
 a înnoda cîinii în coadă 147
 a însemna pe (la) răboj (în grindă) 48, 185, 216, **356**, 357
 a înșira la gogoși 247
 a o întinde (ține) ca gaia-mațul 153
 a întoarce foaia 448
 a o întoarce la șurub 387
 a înțărca bălaia 47
 a se înțelege din ochi (din priviri) 134
 înțeleptul făgăduiește, nebunul trage nădejde 305
 a înveli în foi de viță 449
 a se învîrți ca mîța în jurul oalei cu smîntîină 313
 a învîrți sforile 372
 în ziua de Moși se cearcă lut pe lut 272

J

- a juca după cum cîntă cineva 109
 a juca la cărți mici 307
 a juca (pe cineva) ca pe-o păpușă 109
 a juca (pe cineva) în palmă (pe degete) 109, 372
 a juca pe sfoară (pe degete) 372

INDICE

- a juca verbuncul 41
- a se judeca pînă-n pînzele albe 330
- a jura pe toți sfinții (scriși în) din calendar 70, 73

L

- la așa barbă așa răsătură 183
- lacul de ploaie nu ține mult 210
- la oase! 289
- la Paștele murgului 306
- la Paștile cailor 305
- lasă bățul și vezi-ți de drum! 255
- lasă-l în pace, că așa îi este moarea! 244
- la Sfîntul Așteaptă 306
- las-o moartă-n păpușoi! 247
- la toate porc-de-ciîne, numai la treabă dobitoc 99
- la vara cailor 306
- a lăsa (pe cineva) în bobii (boii) lui 29
- a lăsa la vatră 438, 439
- a o lăsa moartă (în păpușoi) 247
- a-l lăsa (pe cineva) să se scalde în apele lui 244
- a se lăsa pe tînjală 205
- a-și lăsa pielea (pe) undeva 321, 322
- a lăsa tabără 389
- a lega burduf (fedeleș, butuc) 417
- a lega la ochi (la gard) pe cineva 448
- a lega la puști 16, 347, 348, 350
- a lega (cuiva) limba 214
- a lega paraua cu șapte noduri 373
- a lega tei(e) de curmei(e) 124
- lesne a zice, anevoie a face 317
- lesne e să zici plăcinte 317
- lesne a zice pune vița și bea vin 317
- a-i lipsi (cuiva) o doagă (lampă) 128, 336
- a-și lua binețe 45
- a lua ciobote 92
- a-și lua cîmpii 135
- a lua cu japca 192
- a lua cu hapca 192

- a lua cu otuzbirul 12, 290
 a lua cu vorba (pe departe) 379
 a lua foc cu gura 138
 a lua frunză-n buză (și lumea în cap) 144, 145
 a lua în căruță (balon, tramvai) 438
 a o lua la papuc 298, 301
 a lua la vale 437, 438
 a lua luleaua neamțului 260
 a-ți lua lumea (crîngul) în cap (în traistă) 135, 418
 a lua ochi de fiară 133, 135
 a-și lua papucii 298, 301
 a lua (da) Paști 307, 308
 a o lua pe după piersic 16, 325
 a lua pe răboj 357
 a-i lua cuiva pielea 321
 a lua (cuiva) pîinea de la gură 327
 a lua pui 51
 a lucra ca la cămașa ciumei 84
 a lucra (pe cineva) în foi de viță 447, 448
 lucru cu șurup legat cu funie de tei 388
 lucru de Beciu (= Viena), legat cu ață 288
 lume, lume, zeamă de prune 291
 lumea piere și baba se piaptănă 427
 a se lupta contra morilor de vînt 155
 a se lupta la curea 124

M

- mai bine cu capul netuns decît cu el tăiat 433
 mai mare daraua decît ocaua 455
 mai multe piei de miei decît de oi la măcelar 321
 mai măxina! 239
 malac să fie, că broaște... 9
 mare cît o zi de post 55
 martie din post nu lipsește 418
 mașir de la oala cu știr (că n-ai băgat nici un fir) 16, 230, 231, 233
 măgarul tot măgar rămîne, de-l vei duce și în Beciu 254
 mălăieș în (= un) călcăieș 16, 80, 83
 mămăligă măi loane, fie crudă, numai mare 236

- a merge drept ca neamțul 261
 a merge în (pe) brînci 251
 a merge la București pe Lotru 63
 a merge (ca) pe șurub 387
 Mioriță laic, laie bucălaie 60
 a mîna [= mînca] pe tînjală 205, 206
 a mîna porcii la jir (la Brașov) 205
 a mînca capul cuiva 75
 a-și mînca (și) cămașa 84
 a-i mînca cuiva colacii 345
 a mînca (gusta, ști) moarea cuiva 243, 244
 a mînca o (bucată de) pîine 327
 a mînca pîinea cuiva (a lui Vodă) 327
 a mînca (înghiți) rușinea cu lingura (cu pumnii) 364
 a mînca șofranul 386
 mîncare cu perje, bucate boierești 354
 mînca-te-ar gherla! 411
 muc și sfîrc 249, 250
 muierea, ca muierea 16, 17, 103, 252 - 254
 muierea, tot muier, scoate și pe dracul din minte 254
 a muri de dor 83
 a-l mușca (pe cineva) șarpele de inimă 380
 mută, mutule! 164
 mutul la ușă! 255
 mutul știe toate limbile 255

N

- nașa știe, nașa să vie 80
 a se naște cu căiță 80
 nașul botează, nașul cutează 125
 nașul vede întîi p... finei 257
 neamț, neamț, cotofleant (dă cu c... în șanț) 259
 neamțul crede-n băutură, și unгурul în înjurătură 261
 neamțul a venit cu pușca și-a băut vinul cu dușca 261
 nebunul de la răstoacă, tot el cîntă, tot el joacă 109, 315, 369
 nebunul turbură și înțeleptul pescuiește 316
 nevoiașul și prostul și în ziua de Paști postește 148
 netegea pe ipingea 207

- nici cît negru sub unghie 432
 a nimeri ca orbul Brăila (Suceava) 282, 283
 și-a nimerit coasa gresia 184
 nimic în pungă, tufă-n capete 423
 nouă... și cu sergentul zece 10
 a nu avea (faină) nici cît să orbești un șoarece (chior) 384
 a nu avea nici o chioară (un chior) în pungă (în buzunar) 89
 a nu avea nici o (para) chioară 89
 a nu avea para frîntă 89
 a nu avea nici de tămîie 16, 393
 a nu avea nici un Dumnezeu 129, 312
 a nu avea nici sfînt nici Dumnezeu 129
 a nu auzi (despre ceva) nici o boabă frîntă 47
 nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala 230
 nu căra apa la fîntînă! 137
 a nu face fața cît ața 455
 a nu face nici două parale 440
 a nu face nici un (ban) chior 89
 a nu fi (bun) nici de o zeamă (de zeama ouălor, a prunelor) 290, 291, 355
 a nu mai fi de nici un sfînt 193
 a nu-i fi (cuiva, toți / toate) boii (vacile, caprelé, porcii) acasă 29, 47
 a nu fi în (toate) apele lui (mele) 30
 a nu fi (cineva) în (toți) porcii (boii, bobii) lui 16, 29, 335
 nu-i ovăzul pentru gîște 286
 nu e ușor a băga funea navei prin urechile acului 86
 a nu găsi nodul 269
 a nu încâpea îndoială 103
 a nu lăsa pe cineva să-ți sufle în borș 230
 a nu lipsi ca martie din post 176
 nu-i place băutura ca pisicii untura 313
 nu poate încâpea cămila prin urechile acului 87
 a nu pricepe boabă (botă, tufă) 16, 47 - 50
 nu strica finul pe capre (gîște) 286
 nu strica merele cu cel deprins a mînca pădurețe 286
 nu strica orzul pe gîște cînd îi iarba la genunchi 286
 a nu ști boabă de carte (nici o buche, iotă, rîță) 16, 47, 49
 a nu ști (a nu pricepe) botă 49
 a nu ști (să zici) nici două boabe legănate 47
 nu se știe ca pămîntul 312
 a nu-l ține pe cineva teiele 124

O

- o dată vede nașul p... finei 257
 opt și cu a brânzei nouă 55
 orbul cu întrebarea a nimerit Brăila (Vașcăul) 283
 oxo, oxo, la ocnă! 17, 292

P

- pasărea cu limba (prin ciocul) ei pierde 214
 a paște bobocii (muștele) 451, 452
 a paște vîntul (vînturile) 50, 451
 paște, murgule, iarbă verde! 305
 a-l paște pe cineva păcatul 452
 a păpa rușinea 364
 a păți vreo alagea 224
 a păzi cimitirul 121
 pe Dumnezeu, meu! 129
 a pescui în apă tulbure 314
 peste nouă mări și nouă țări (și nouă vineții) 224, 441
 peștele se prinde în apă tulbure 315
 pe trepădatele, că nu-s departe satele 163, 169
 pe unde a sărit capra, mai presus a să sară iada 366
 a-și pierde (a se pierde cu) firea 369
 a-și pierde sărita (săritele) 369, 370
 pîinea cea de toate zilele 328
 a plăti bănește 172, 208
 a-și plăti capul 91
 a plăti ciubotele (ciubote roșii) 16, 91 - 93
 a plăti (a cumpăra) cu bani gata (numărați, numărători, peșin, sunători, lichizi, /în/ naht, în numărătoare, în numerar) 171
 a plăti (a cumpăra) cu bani gheață (peșin, în mîină, uscați, bătuți pe muchie) 16, 170, 434
 a plăti cu pielea 321
 a pleca (umbla) cu sărutatul 404
 a-i plesni (crăpa) cuiva obrazul de rușine 364
 a ploua cu bulbuci 158
 a pluti în apele cuiva 31
 a-i pocni (unei femei însărcinate) apșoara 16, 27, 28

- a-l pocni (pe cineva) în pălărie 57
 a-l pocni (pe cineva) la coada ișlicului 57
 pomul dacă-mbătrânește, pune-i paie și-l pîrlește 234
 a se potrivi ca fasolea în ziua de Paști 306
 prier fără ploaie cheful românului moaie 338
 prier ori priește, ori pîrlește (belește, despoaie) 338
 a-l prinde (apuca) pe Dumnezeu de-un picior 17, 130, 222
 a privi cu ochi răi 134
 a promite moși pe groși 247
 a publicarisi prin daraban 342
 a pune (plăti, cumpăra cu) banii jos 16, 206
 a pune ban pe (peste) ban 172, 174
 a-și pune belciugele 43
 a-i pune (cuiva) belciugul în nas 43
 a pune (mînca) capul cuiva 75
 a pune (primul) casa undeva 428
 a sc pune cu cineva 176
 a-i pune cuiva cornițe 449
 a pune cruce (iluziilor, școlii) 119
 a (o) pune de mămăligă (fără apă, fără mălai, cu lemne verzi) 236
 a-i pune (cuiva) Dumnezeu mîna în cap 130
 a pune frîu limbii 214
 a pune (băga) în cofă (pe cineva) 16, 110 - 112, 274, 276, 277
 a pune (băga) în oală (pe cineva) 16, 111, 112, 274, 276
 a pune (banii) în palmă 206
 a pune (pe cineva) în pîine 327
 a pune jos 206
 a pune la cucuiata (gurguiata) 119, 121
 a pune la dubă 66
 a pune (pe cineva) la pastramă (păstrare) 245, 304, 305
 a-și pune (cineva) masa (pomul) 16, 226, 228
 a pune (băga) mîna în foc 137, 138
 a pune mutul la ușă 255
 a pune paie pe foc 295
 a pune (banii) pe masă 206
 a-i pune (cuiva) pielea pe băț 321
 a se pune (sta) rău cu țara 426, 427
 a pune sub teasc (presă) 16, 394
 a-i pune (cuiva) sula în coaste 108

INDICE

- a pune talpa (laba) gîștei pe hîrtie 182
- a-i pune (cuiva) tirșul de coadă 409
- a pune țara la cale 427
- a-și pune verigile (belciugele) 43
- pupăză peste colac 346
- a se purta ca o pațachină 16, 309
- a purta haine nemțești 264
- a putea linge mac (miere) de pe jos 299
- a putea merge cu papuci galbeni 16, 299

R

- a se rade cu brici de București 63
- rahat cu apă rece (cu perje, cu prune) 354
- rahat cu perje, bucate grecești 355
- a rămîne cu gura căscată 372
- a rămîne gol pușcă (făcăleț, toacă, nap) 346, 347
- a rămîne june nemțesc 266
- a rămîne (face) marț (marți) pe cineva 225
- a rămîne numai cu cămașa 83, 84
- a rămîne (fi) pe geantă 11, 162
- a rămîne pe poduri 333
- a rămîne rasol 356
- a te roade cu cineva în gură 434
- a roade cuiva urechile (pragul) 434
- rostul mare! 36
- a ruga pe cineva de toți Dumnezeii 129
- a i se rupe (unei femei însărcinate) apa 16, 27
- a rupe inima tirgului 63, 415
- a rupe mița în două 445
- a rupe (muia) cuiva oasele 289

S

- satul arde și baba se piaptănă 427
- a sări ca capra-n zestre 366
- a sări din apă în ciubăr 211
- a sări garduri 366
- a sări pîrleazul 366

- a sări (da, cădea) din lac în puț 210, 211
 a scăpa ca prin urechile acului 85
 a scăpa de dracul și a da peste tat-su 211
 a scăpa de negru 296
 a scoate cărbunii din foc cu mâna altuia 139
 a-i scoate (cuiva) coarne 343
 a scoate (pe cineva) din fire 369
 a scoate pe cineva din răboj 358
 a scoate (pe cineva) din sărite 16, 315, 369
 a scoate (cuiva) pe nas 257
 a scrie cu talpa gîștei 48
 a și-o scrie în frunte 217
 a se scrie în partea cuiva 371
 a scrie numele cuiva pe toacă 412
 a scrie pe apă 216, 217
 a scrie pe gheață (pînă dimineață) 216
 a scrie pe lumînare (pentru neuitare) 16, 215, 216
 a scrie pe mucul lumînării 216
 a scrie pe nisip 216
 a scrie pe talpa papucului 217
 a-i scurta cuiva limba 214
 sînt logofăt să te-nvăț cu cuțit să scrii pe băț 357
 a sorbi din ochi 138
 a i se sparge (cuiva) oala 273
 a i se sparge (cuiva) rogojina în cap 294
 a i se sparge (cuiva) toate (relele) în cap 294
 a spune brașoave 51
 a spune drept ca neamțul 262
 a spune (ceva) în tîrg și la moară 416
 a spune (înșira) (la) moși pe groși 247, 248
 a sta bot 171
 a sta ca o găină plouată 198
 a sta cu ochii pe cineva 134
 a-i sta cuiva în coaste 108
 a sta la cucuiata 119, 121
 a sta la gros 66
 a sta la proțap (proțăpîit) 203
 a sta rău cu țara 427
 a stinge focul cu paie 295

INDICE

- a strecura o șopîrlă 387
a se strecura (băga, vîri) ca o șopîrlă 387
a strica orzul pe giște 285
a strînge ban cu ban 172
a strînge (a aduna) bani albi pentru zile negre 23, 24
a se strînge funia la par (la țăruș) 151, 429
a strînge gura pungă 455
a strînge șurubul 387
a-i suna (cuiva) capul 412
a suna a oală 273

Ș

- șarpele de casă mult venin lasă 381
și o găină chioară, scurmînd, găsește cîteodată mîrgăritare 283
șopîrcai cu cine șopîrcai! 386
a șterge de pe răboj 358
a o șterge la papuc 298
a ști în ce apă se adapă (scaldă) cineva 30, 31
a ști să jumulești găina fără s-o faci să țipe 292
a ști moarea cuiva 243

T

- tara, tara, toată vara 391
tare ca tunul 424
a tăcea ca neamțul 264
a tăia Bucureștiul pe din două 16, 62, 64
a tăia frunză la ciini 145, 147, 148
a tăia grinda (pragul) 185
a-i tăia cuiva nasul 214, 256
a tăia de unghișoară 432
a tîri(i) barca pe uscat 58, 392
a tîri piciorul 320
a-și tîri zilele (de azi pe mîine) 58
Tîrșorul te mînîncă! 16, 408, 411
toată pasărea pe limba (după cîntecul, glasul) ei piere (prin ciocul ci își pierde puii) 77, 214
toate (relele) se sparg în capul meu 294

- a toca frunză la cîini 16, 147, 148
 tot grasul e frumos și tot avutul cinstit (tot slabul ticălos) 352
 tot mielul de piciorul lui se spînzură 214
 a trage (la) aghioase 21, 392
 a trage cuiva o bătaie soră (vecină) cu moartea
 a trage butucul 65, 66
 a trage clopotele 377
 a trage în vale 438
 a trage la jug 392
 a trage la roată 392
 a trage la tească 396
 a trage mîța (pe dracul) de coadă 392
 a trage nădejde ca spînul de barbă 107
 a trage (îchide) obloanele 278
 a trage pe panglică 373
 a trage pe sfoară 372, 373
 a trage (cu) piciorul 320
 a trage (cuiva) rogojina de sub picioare 66
 a trage sforile 371
 a trage targa (barca) pe uscat 392
 a-i trage (cuiva) un toc (top) de bătaie 416
 a trăi ca găina la moară 156
 să-ți trăiască franțuzoica! 140
 să trăiești murgule, să paști iarbă verde 305
 a-ți fi trăit traiul 234
 ți-ai trăit traiul, ți-ai mîncat mălaiul 233
 a-i trece cuiva făina prin traistă 234, 235
 a trece prin foc și prin apă 138
 a trece ca neaua de-an 27
 a trece un hop 190
 trei, Doamne, și toți trei 10
 trei lulele, trei surcele 261
 trei zile treapădul și un ceas praznicul 166
 a trimite (pe cineva) după icre verzi 69
 a trimite la cucuiata 121
 a trimite la urmă 439
 tufă de Veneția (și clei de ogar) 441, 444
 tufă-n cap, tufă-n mînă, tufă-n pungă 422, 423
 tufă-n frunte (tufă-n pungă) 422

INDICE

- tufă în pungă (în buzunar) 16, 421
- a turna cu găleata (cu donița) 137, 156
- a turna la gros (la gherlă) 177, 179, 411, 439
- a turna la hîrdăul lui Petrance (la pîrnaie) 179, 332, 439

T

- țara biciului și a năpîrcei 258
- țara geme de tătari și baba se piaptănă 427
- țara piere, și ca se piaptănă 427
- țăranul (mocanul, țiganul) nu știe ce e șofranul (dar nici țîrgovețul ce e pădurețul) 385, 386
- a ține Andreiul 24
- a-l ține (pe cineva) cureaua 123
- a-l ține (pe cineva) Dumnezeu de păr 130
- a se ține gaie (ca gaia-mațul) 153, 154
- a se ține grăpă (de cineva) 409
- a ține hangul 108
- a-ți ține îngerii 198
- a ține marginea 116
- a o ține ca neamțul cu tararaua 16, 390
- a ține sub ochi pe cineva 134
- a o ține tarara (tărăraie) 390, 391
- a se ține tîrș (cu tîrșul) după cineva 409

U

- a se uita (la cineva) ca la o cireașă coaptă 91
- a se uita ca mița în calendar 72
- a i se uita cuiva răbojul 357
- a se uita pe sub ochi 134
- uită-te la față și întrecăbă-mă de viață! 314
- a umbla craina (cranga) 11, 116
- a umbla creanga 11, 116
- a umbla ca după iarba de leac 141, 143
- a umbla ca mița pe lîngă laptele fierbinte 313
- a umbla ca mița pe lîngă păsat 313
- a umbla cu ciolane legate la gît 290
- a umbla cu ciubote roșii 93

- a umbla cu jalba-n proșap 202, 203
- a umbla cu rogojina aprinsă în cap 202
- a umbla (cineva) cu tîrșul după el 409
- a umbla cu vorba pe după salcîm 127, 325, 326
- a umbla cu zi-ntîi (de iarnă) 200, 201, 270
- a umbla de flori de cuc 237
- a umbla de flori de măr (de florile mărului) 12, 239
- a umbla (de) frunza frăsinelului 141, 143, 144, 237
- a umbla de frunza păltinelului 145
- a umbla de-a însuratului 52
- a umbla de-a sita la cumătra 128
- a umbla după cai verzi pe pereți 16, 68 - 70
- a umbla după ciolane (de ros) 286, 287
- a umbla după frunze verzi 237
- a umbla după icre verzi 69
- a umbla frunza lelii 145
- a umbla huci-margine 116
- a umbla în dorul lelii 142
- a umbla în podgheazuri 334
- a umbla pe după salcie 127, 325
- a umbla teleleu (Tănase, Ispas) 396, 397
- (unde) umblă cîinii cu covrigi în coadă 63
- a-i umfla (cuiva) capul 72
- un bob zăbavă! 454
- un bogat cînd moare, săracul fluieră 352
- unde nu-i bărbat în casă, nici mămăligă pe masă 236
- unde s-a scris mumă-sa! 371
- un ort, un zlot, un tult și-o oală de unt 284, 423
- a urmări pînă-n pînzele albe 19, 329
- ușor de zis, greu de făcut 317

V

- a vărsa (turna) la o armă 439
- a-l vedea (pe cineva) Dumnezeu 130
- a vedea în ce apă se adapă cineva 30
- a veni colac peste pupăză 344
- a-i veni cuiva de hac 189
- a veni în misitie 403

INDICE

- a vinde cu toba 414
- a vinde (spune) gogoși 183
- a-și vinde scump pielea 321
- a visa cai verzi pe pereți 69
- a se vîrî ca o șopîrlă 387
- Vodă da și Hîncu ba! 192
- a se vopsi ca o cruce 310
- a vorbi (a spune, îndruga) cai verzi pe pereți 69
- a vorbi nemțește 260, 261
- vrabia mălai visează 9
- vrabia Mihai Viteazul 9

Z

- zdrămeiuni dă cu pruncii în tăciuni 359
- zeamă lungă pentru gură, carne nici o bucătură 88
- a-și zgîrci palma (mîna) 454
- a zice „Domnișoară”, fie starea cît d’ușoară 232
- zo te custe 36

În aceeași colecție, au mai apărut:

Stelian Dumistrăcel, *Expresii românești. Biografii-motivații*
(ediția I)

Areta Voroniuc, *Dicționar englez-român de termeni economici și juridici*

Areta Voroniuc, *Dicționar român-englez de termeni economici și juridici*

Urwin Derek, *Dicționar de istorie și politică europeană 1945-1995*

Petru Iamandi, *Dicționar englez-român*

Bun de tipar: 2001 • Apărut 2001
Format 1/16 (54 X 84)

Tiparul executat la Imprimeria *Institutului European pentru Cooperare Cultural-Științifică* Iași • Str. Cronicar Mustea nr. 17 • C.P. 161 • cod 6000 • Tel. Difuzare 032/233731 • Fax: 032/230197 • euroedit@hotmail.com

